

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

DR. VILLADS CHRISTENSEN

FJERDE BIND

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1913—15

INDHOLD.

AFHANDLINGER.

Side

Dr. phil. <i>L. Bobé</i> : Lystrejser og Lystgaarde i Københavns Omegn i det attende Aarhundrede. Med 4 Billeder og 3 Kort	475, 577
Dr. phil. <i>Villads Christensen</i> : Sukkerbager Andreas Kellinghusen, en af Stadens 32 Mænd. Med Billede	233
— Brokkensbod. Med 2 Billeder	305
— Miniaturmaleren Georg Salemann	355
— Kampen mod Hundene i København	369
<i>Hans Kyrre</i> : Moskovitterne og de københavnske Borgere. Smaa-træk fra Russernes Besøg i København 1716	57
— Knud Lyne Rahbek i P. A. Heibergs Karet og i Politiretten	420
<i>P. Købke</i> : Kinesisk Porcellæn i Raadhusmuseet. Med Billede	426
Oberst <i>Axel Liljefalk</i> : Københavnske Tilstande i Tiden efter Fredslutningen 1660	202
Sognepræst <i>H. D. Lind</i> : Bidrag til Københavns Havns Historie i Kong Christian den Femtes Tid	161
Kancelliraad <i>Max Lund</i> : Hvorledes jeg blev Samler. Med et Billede	277
Oberst <i>Emil Madsen</i> : Københavns Øster Kvarter, Nikolaj Rode	73
— Det kongelige Geschirkammer. Med et Tillæg om Ridder-spil i Christian V.s Tid	342
Kommunelærer <i>Henrik Pedersen</i> : Skoleforhold i Brønshøj Sogn, Sundbyerne og Valby indtil Indlemmelsen i København 1902	554
Ingeniørkaptajn <i>H. U. Ramsing</i> : Christen Bernekovs Gaard og Christen Bernekovs Stræde	154
Kaptejn <i>K. C. Rockstroh</i> : Lidt om Frederiksbergene mellem 1650 og 1700	246
<i>H. Trier</i> : Fattigvæsens-Planen af 1799	1
— Jens Baggesen og Udgivelsen af hans første Bog	319
— Ole Syversen	441, 635

Kommunelærer <i>M. Vogelius</i> : Træk af Livet i københavnske Fat- tiskoler i det 18. Aarhundrede.....	140
— Bidrag til Metropolitanskolens Finanshistorie i det 16.—18. Aarh.....	266
— Magistratens Blegdamsskole.....	532

Nogle københavnske Gadenavne: 1. Bangertsgade. Af <i>David Jen- sen</i> . 2. Hallinsgade. Af <i>H. T.</i> 3. Heinesgade. Af <i>H. T.</i> ...	361
--	-----

OPTEGNELSER OG BREVE.

Slægten Lichenberg. Af dens Familiepapirer. Ved <i>H. T.</i>	218
»Barselstuen«. Et Bindebrev. Meddelt af Cand. mag. <i>C. Behrend</i>	545

SMAASTYKKER.

1. »Gammelt Øl med en Pind i«. Af <i>P. Købke</i>	72
2. Niels Brocks Afsked med de 32 Mænd. Ved <i>H. T.</i>	228
3. Et Brændevinsbrev.....	231
4. Gabels Hotel. Af Professor <i>Fr. Bokkenheuser</i>	300
5. De dyre Tider. Af <i>M. Vogelius</i>	300
6. Et gammelt Tyende. Meddelt af Fuldmægtig <i>J. Lund Nielsen</i>	301
7. En københavnsk Børneleg. Af <i>P. Købke</i>	303
8. En Flyvemaskine i 1791. Af <i>Villads Christensen</i>	304
9. Strømpebrød.....	368
10. To Tillæg til »Pesten i København 1711—12«. Af Kaptejn <i>Carl v. Kohl</i>	430
11. Landskabsmaler <i>H. G. F. Holm</i> og hans Billeder. En Efter- skrift af <i>R. P. Rasmussen</i>	434
12. Vejrfløjen paa den gamle Frue Kirke. Ved <i>C. Behrend</i>	436
13. Forevisning af »en tænkende Hest« i København 1717. Ved Bibliotheksassistent <i>R. Paulli</i>	438
14. Sekretær <i>Heiberg</i> . Af <i>H. Trier</i>	440

FATTIGVÆSENS-PLANEN AF 1799.

AF

H. TRIER.

1.

DEN 26. Januar 1798 blev der ved et kongeligt aabent Brev udnævnt en Direktion, som først skulde udarbejde en Plan for Ordningen af Københavns Fattigvæsen, derefter gennemføre Planen. Inden to Maaneder skulde den første Del af Arbejdet være gjort.

Direktionen var mangesidig sammensat. Den rummede Repræsentanter for Stat, Kommune og Kirkesamfund: for Danske *Kancelli*, det vil i denne Sammenhæng sige for Justits- og Politivæsenet, for *Finanskollegiet*, General-Lands-Økonomi- og *Kommercekollegiet*, under hvilket Fabriksvæsen o. l. var henlagt, og de to militære Kollegier, *Generalitets-* og *Kommissariatskollegiet* og *Admiralitets-* og *Kommissariatskollegiet*; endvidere for Københavns *Magistrat*, Byens 32 *Mænd* og de *Sognekommissioner*, der styrede den lokale Fattigpleje; for de tre fremmede Menigheder: den *tyesk reformerte*, den *fransk reformerte* og den katolske; endelig skulde *Politimesteren*, *Stadsfysikus* og en Assessor fra *Hof- og Stadsretten* tiltræde Direktionen. Det blev i alt en Forsamling paa 24 Medlemmer: Etatsraad og Viceborgmester *J. T. Flindt*, Etatsraad og Deputeret *Ove Malling*, Kammerherre, Grev *Johan Ludvig Reventlow*, Justitsraad *F. A. Friis* og Overkrigskommissær *J. Bang*; Justitsraaderne Viceborgmester *B. Schiøtt* og Viceraadmand *C. Pontoppidan*; Hørkræm-

mer *Børge Fogh* og Vinhandler *Stephen Schrader* samt 9 Medlemmer af Sognekommisionerne; Oberstløjtnant *H. Noldte*, Kammager *Pierre Cathala* og Galanterihandler *J. G. Blankensteiner*; Politimester *C. M. T. Cold*, Stadsfysikus *Chr. Elovius Mangor* og Assessor *J. H. Bårens*. Blandt de Medlemmer, Sognekommisionerne havde valgt, var saa kendte Mænd som Præsterne *Rasmus Fenger*, der virkede paa Kristianshavn og, som Grundtvig sagde ved hans Død, hørte til »de stille i Landet, hvis Øjne ikke kan fordrage Uretfærdighed«; *V. K. Hjort*, der tog sig meget af Holmens Sogns fattige og senere blev Biskop i Ribe; *Peder Hansen*, en ældre Broder til Arkitekten *C. F. Hansen*, »Pattebroder« til Kristian VII, som han kaldtes, fordi hans Moder havde været Kongens Amme, en videnskabelig dannet Teolog med et imponerende Ydre, men ret ilde lidt, meget fortjent, hed det, da han allerede 14. Marts udnævntes til Biskop i Norge, »af Helliggæstes Sogns fattiges Skole, som ved hans Bestræbelser er bleven maaske den bedste Almueskole i Danmark«¹⁾; anden residerende Kapellan ved Nikolai Kirke *J. Hatting Rørbye*, der under den store Tømmerstrejke i 1794 var gaaet op paa Tømmerkroen i Adelgade og, »efter at et helligt Blik fra ham havde virket dyb Tavshed i Forsamlingen«, havde — i øvrigt uden Frugt — talt formanende Ord til Tømmersvendene, som, da de mærkede, at »Embeds-Nidkærhed piner hans beklemt Sjæl«, rakte ham en Spand koldt Vand: »Ach hvilket Syn! at se denne ærlige Mand i Ordens-Dragt at sætte Spanden for Munden og organisere den Lighed, som hans Sjæl saa ivrig følte«²⁾; og *N. H. Massmann*, Stifteren af de endnu bestaaende efter ham opkaldte Søndagsskoler. Eller som Urtekræmmer

¹⁾ J. H. Bårens: Kiøbenhavns Magasin for Industri-, Skole- og Fattigvæsen. I. 1799. S. 136.

²⁾ Følelser ved Præsten Herr Rørbyes Indtrædelse paa Tømmerkroen i Adelgade den 1ste Aug. 1794. S. 5.

J. C. Friborg, en brav, virkelysten Borgermand, typisk for Tiden, med en Mangfoldighed af Tillidshverv: Oldermænd, Kirkeværge, Borgerofficer, en af de 32 Mænd, Kommitteret i Brandkassen, Plejekommissionsmedlem og nu Fattigvæsensdirektør. De øvrige var: Sognepræst *M. Thye* fra Garnisons Kirke, residerende Kapellan *J. L. Paludan* fra Trinitatis og Brygger *G. Beenick* fra Petri Sogn.

Allerede 11. August s. A. døde det ene af de to Medlemmer, de 32 Mænd havde sat ind i Direktionen, Børge Fogh. Bärens skildrer ham som en arbejdsivrig Borger, der i en Del Aar har haft med Fattigvæset at gøre, først som Fattigforstander, siden som Medlem af Trinitatis Plejekommission, og vilde kunne været saa meget mere til Nytte i Direktionen, som ikke alene hans Godgørelse, men ogsaa hans praktiske Klogskab og »stræng Retfærdighed forenet med mild Behandling havde forskaffet ham mange fattiges Kærlighed og Tiltro«¹⁾. Det er den »Borgerdyd«, Tiden havde til Løsen, der taler gennem Billedet af den københavnske Hørkræmmer.

Reventlow, den sværmerisk, næsten sentimentalt begejstrede Talsmand for Oplysningstidens Ideer, indtog Forsædet, de andre Medlemmer trak Lod om deres Pladser og Rækkefølgen af deres Underskrifter. Saa blev der taget fat for Alvor: »Næsten hver Aften maatte vi samles i Vartov for at udarbejde de nye Love,« siger Friborg²⁾. Ove Malling, Forfatteren til »Store og gode Handler«, var med sin letløbende Pen den, der førte de fremsatte Tanker paa Papiret.

2.

Direktionen begyndte ufortøvet paa de forberedende Undersøgelser og sparede ingen Umag for at fuldføre

¹⁾ J. H. Bärens: Smst. S. 264.

²⁾ Museum 1891 I S. 29.

dem, skriver den selv i sin Betænkning. 12. Februar meldte den Københavns Borgere sin Tilværelse ved en trykt, af samtlige Medlemmer undertegnet Meddelelse, som Vægterne bragte rundt til Husejerne, og lovede deri at udføre de Pligter, der var paalagt dem, med »den Iver og den Redelighed, som en for Menneskeligheden og for Borgersamfundet saa vigtig Sag fortjener«. Samtidig opfordrede den enhver, som havde gjort sig bekendt med Fattigvæsnet i dets Helhed eller i dets enkelte Dele eller samlet Beregninger eller andre Oplysninger desangaaende, til at offentliggøre eller skriftlig meddele Direktionen dem og anmodede Mænd, der havde Tid og Lejlighed og »redelig Lyst til at gavne« som Fattigforstandere, om at melde sig af sig selv uden at oppebie Direktionens Henvendelse til dem personlig. Rodemestrene fik Besked paa at optage hos Husværterne et Mandtal over de fattige, der fandtes i private Huse, og kom til det Resultat, at der i alt var 4912: 766 Mænd, 2564 Kvinder, 638 Dreng og 944 Piger.

Efter at have gjort sig bekendt med det københavnske Fattigvæsens Forfatning og Indretning og gennemgaaet de Anordninger, der omhandlede det, lod Direktionen alle de fattige, den kunde faa Kundskab om, kalde, eller fra Hus til Hus opsøge, udspurgte dem om deres Forhold og undersøgte deres Boliger. Byen var i den Anledning inddelt i 24 Distrikter, ligelig fordelte mellem et forsvarligt Antal Forstandere, hvem Direktionen lagde paa Hjærte, at de »ved passende Lejligheder lige saa godmodigen som klogeligen [skulde] give de fattige at forstaa: at Omhu for deres Tarv, og ikke Inkquisition om deres Forhold, er det egentlige Øjemed af denne ny Undersøgelse«. Afhøringen skulde være grundig: paa Spørgeskemaet var der opført 56 Spørgsmaal. Forstanderne skulde yderligere indhente Oplysninger hos Husværter, Naboer, Genboer og Arbejdsgivere og derefter tilføje deres

eget Skøn, særlig hvor der var Grund til at drage de afgivne Svares Paalidelighed i Tvivl, eller hvor omvendt en Familie mentes at være saa skikkelig, renlig og ordentlig, at nogen anden fattig kunde indlægges hos den eller Børn betros til dens Opsigt.

Inden- og udenlands fra skaffede Direktionen sig, hvad der forelaa af trykte Beretninger, og søgte ved officiel Henvendelse og privat Brevveksling at faa Kundskab om de nyere Forsøg, der forskellige Steder var gjorte paa at forbedre Fattigvæsnet. De nøjagtigste Meddelelser modtog man fra Hamborg og München og blandt »indenlandske« Byer Trondhjem, Randers, Ribe og Kiel. Man fik at vide, at de forsørgede deres fattige med Arbejde, i Forhold til enhvers Kræfter, og med Almisse, i Forhold til Trangen, og at de gav fri Sygepleje til alle syge, der ikke havde Raad til at betale den selv, fri Skolegang til alle fattige Børn. Fra Hamborg, München, Randers og Kiel berettedes, at Virkningerne helt havde svaret til Hensigten. Selve Antallet af fattige var aftaget under den ny Ordning.

Forbindelsen med Hamborg er vistnok for en ikke ringe Del gaaet gennem Bäreus. En hamborgsk Grosserer Romeis havde i 1796 muliggjort ham et 6 Ugers Ophold i Byen. Han lærte dens Fattigvæsen og dets ledende Mænd grundig at kende, besøgte de fattige i deres Bopæle og fandt hos dem »Renhed, Orden, Tiltro til Bestyrerne, Tilfredshed med deres Kaar, forenet med Stræben efter at arbejde sig ud af Fattigklassen«. Det var et Fattigvæsen, der hidtil ikke havde haft sin Lige, syntes han og beundrede den »Aand, Enighed og Samstemning hos Bestyrerne, der i Forening med Sagkundskab, Lyst og Driftighed har i Udførelsen haft saa heldig Virkning; den nøje Kundskab, som man har om enhver, der oppebærer Almisse eller er paa Vejen dertil; den Strængthed, hvormed man følger antagne Grundsætninger, uden at

enten Egennytte, Partiskhed, upassende Overbærenhed og Blødhjærtighed eller formaaende Borgeres Anbefalinger kan spores; den Værdighed, den Anstændighed, hvormed, og den blide Tone, hvori man tiltalte den fattige; den Taalmodighed, man hørte nogles Væv og gendrev andres Fordomme med; den Omhyggelighed, hvormed man drøftede indgivne Forslag til Forbedring; den kloge Sparsommelighed og den Kærlighed til Publicitet, der ikke lidet har bidraget til Indretningens heldige Vedvaren¹⁾. Med sin utrættelige Iver har Bäreus sikkert i Direktionen gjort de Grundsætninger gældende, som ifølge denne hans Erfaring stod for ham som de eneste rigtige ved Ordningen af Fattigvæsenet i store Byer, og bidraget, hvad han kunde, til, at man nu her i København fulgte det hamborgske Forbillede.

En væsentlig Del i Arbejdets Fremme har ogsaa Stadsfysikus Mangor haft; han interesserede sig levende for Sagen, satte i det hele alle sine Kræfter ind paa Varetagelsen af sine mangesidige Embedsforretninger og havde et stærkt, om end noget uroligt og derfor ikke altid udholdende Initiativ. Rahbek kalder Bäreus »hans Tankes fortrolige, hans nidkære Medarbejder« og Fattigvæsenet »et af hans Hjertes vigtigste Anliggender«²⁾: »Det hæderlige Navn af den fattiges Læge, af den Mand, hvem den ringestes, den fattigstes Liv og Helsen var dyrebart, trods [d. e. lige saa godt som] den rigestes, den Mand, der var den fattiges Læge af Overbevisning, af Menneskepligt, end [d. e. endog] hvor du ikke var det af Embedskald, det kan jeg give dig.«³⁾ Allerede i 1796 havde Bäreus fra Hamborg stillet alt, hvad han der havde samlet om Byens Fattigvæsen, til Mangors Tjeneste, og 5 Aar efter hans Død siger han om hans Virksomhed i Fattig-

¹⁾ J. H. Bäreus: Smst. Tilegnelse.

²⁾ Den danske Tilskuer 1801, I, S. 142.

³⁾ Smst. S. 140.

direktionen: »Man var berettiget mener jeg til at vente meget; og enhver, som med ham tog Del i Planens Udarbejdelse, vil tilstaa, at han overgik den mest grundede Forventning.« ¹⁾ »Med Akkuratesse, Orden og Udførlighed undersøgte han sin Andel af de fattige, hvis Forsørgelse Direktionen skulde overtage; omhyggelig indhentede han nær og fjærn nøjere Kundskab om dem; til egen Efterretning holdt han en Protokol over dem, saa nøjagtig, at han altid paalideligt kunde meddele Oplysning om enhvers iværende Forfatning, fordums Stand og Kaar, om deres Tænke- og Handlemaade.« ²⁾ Det er sit hamborgske Ideal i københavnsk Skikkelse, Bärens skildrer, naar han skriver: »Lige agtværdig var Mangor i sin Omgang med de fattige, lige sjælden den Karakter, der fremlyste hos ham som Forsørger. Han taledede aldrig til den fattige uden med Værdighed og Anstændighed. Han hørte dem som oftest taalmodigen, søgte at møde deres Fordomme, at oplyse og forbedre dem. Han kom villigen og ofte til dem, og da viste han dem Nytten af Renhed, Orden, Huslighed, Arbejdsomhed, Maaden til at arbejde sig ud af de Omstændigheder, som trykkede dem.« ³⁾ Hans Hustru delte hans Interesser. »Fik jeg nogen Sinde at bestille med Eksekutionen af vort Fattigvæsen,« skriver Bärens i 1796 til ham, »*hun* skulde blive blandt de gode Kvinders Tal, jeg for at virke meget godt, vilde gøre mig Umage for at drage ind med i Sagen.« ⁴⁾

3.

Da Materialet var samlet, skulde Planen for den fremtidige Ordning af Fattigvæsenet udarbejdes.

Den skulde ikke bygges op paa bar Bund.

¹⁾ Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, 1806, I. S. 377.

²⁾ Smst. S. 379.

³⁾ Smst. S. 387.

⁴⁾ Iris og Hebe. Juli—Sept. 1796. S. 45.

Allerede 90 Aar i Forvejen havde Kongen i Forordningen af 24. September 1708 holdt en faderlig Tordentale til de københavnske Betlere, særlig de unge, og udstedt følgende kraftige Forbud, der giver et helt lille Tidsbillede: »Ingen, være sig Mand eller Kvinde, Ung eller Gammel, Indfød eller Fremmed, Syg, Lam, Krum, Krøbel, Blind, Dum [d. e. Stum], Døv eller hvordan de og kunde være, maa fra førstkommende Nytaarsdag paa Gaderne, Torvene eller andre offentlige Pladser ved Kirkerne, Broerne, Portene [d. e. Byportene] eller andensteds, ej heller ved Folkes Huse og Døre, Kramboder eller andre Steder betle eller bede om Almissee enten for sig selv eller for andre, under Straf af Arbejde i Rasp-, Tugt- eller Spindehuset.«

Rammerne for en Fattigforsørgelse antydes, det vil sige for en offentlig *Almissegivning* — den private paa Gaden eller ved Dørene bliver samtidig forbudt. Som »rette Almisselemmer« anerkendes: Hittebørn og andre fattige forældreløse Børn; gamle Folk, som Alderdom hindrer i at fortjene deres Brød; syge, som formedelst Svaghed slet intet kan erhverve til Føden eller ikke tilstrækkeligt; endelig fattige, som kan bevise, at de ikke ved deres Arbejde kan skaffe Udkommet til sig selv og deres Børn. Alle, som bor i København, skal i en gennemtrukken og med Segl forsynet Bog hos Fattigdirektørerne lade indtegne, hvor meget de »efter deres Vilkaar og Næring« hvert Fjerdingaar vil give til de fattiges Underhold; den, der køber Grund eller Hus, skal betænke de fattige; Købmanden skal ved Købslutning om et Parti Gods eller Varer ihukomme dem; Mægleren maa ikke slutte nogen Akkord, med mindre han af begge Parter annammer Penge paa Haanden til de fattige; i Værtshuse og Herberger skal en Fattigbøsse forefindes; i Vinkældere, Te- og Kaffehuse og Kroer med Øl- og Brændevinstapperi ligesaa, og Værten skal byde Bøssen frem, naar nogen af Gæsterne ban-

der eller hendriver Tiden med løs Snak, og naar nogen vinder i Spil; Komedianter, Linedansere o. l. skal give de fattige en i Forvejen aftalt Del af deres Profit; ved Lykkepotter og andre Indretninger, der kan falde Gevinster ved, skal en af de fattiges Forstandere i Kvarteret daglig sidde for at passe paa, at alting gaar rigtig til, og at Fattigaafgiften af Gevinsterne betales; endelig skal Jøderne i Byen give et Tilskud til de fattige.

Forordningens Paabud er næppe blevne strængt overholdte og synes ikke, i alt Fald ikke ned gennem Aarene, at have frugtet synderligt. Da Spørgsmaalet om Underhold af Stadens fattige i Struensees Tid paa ny toges op af Lovgivningen, ved Forordningen af 16. November 1771, indlededes denne med følgende sørgelige Erkendelse: »De forrige Indretninger til nødlidendes Pleje og Lediggangs Hemmelse, saavelsom de goddædige Stiftelser og anden Godgørenhed er fast bleven uden den forønskede Nytte, ja har som oftest indført Ladhed blandt den ringere Almue og, til overmaade Byrde for det almindelige, forøget Betlernes Antal.« Almissesystemet havde spillet fallit.

Fremtidig skulde »Lediggængere og forsætlige Betlere med Alvorlighed tvinges at arbejde«, og der skulde oprettes et Magasin af Raamaterialier, hvoraf »de fattige, som kan arbejde og forlange saadant, kan forsynes«. Hjælpen maa ikke gives saaledes, at de fattige Familier opløses derved, og Almisselemmer maa ikke uden Nødvendighed sammensankes i store, vidtløftige Bygninger og Stiftelser. I hvert Sogn skal der være en Fattigkommission: Sognepræsten, Kirkeværgen, to anselige Borgere og Kvarterets Rodemester; Klokkeren skal føre Pennen og Regnskabet; hver Uge skal Kommissionen holde Møde i Præstens Hus. Den fattige skal have Hjælp i det Sogn, hvor han sidste Gang er gaaet til Alters, og to Gange om Aaret skal han fremlægge Klokkerattest for sin fortsatte

Altergang i Sognets Kirke. Men det lyder som en ny Tids Signal, naar det i Forordningen hedder, at Kongen ved den ny Plejeanstalts Indretning — »Plejeanstalt« var et mildere Ord for »Fattigvæsen« — især har sigtet til fattige Børns Opdragelse, »saa at baade deres Sjæles Evner vil dyrkes og udvikles, som og deres Legemer gøres sunde og stærke«. Rousseaus »Emil« var udkommen 9 Aar i Forvejen.

Bestemmelserne i Forordningen af 1771 stod i en hæderlig Modsætning til Fattigplejen i det øvrige Land, der vedblivende var bygget paa »Forudsætninger, hvis Urigtighed Erfaringen havde godtgjort« ¹⁾. Den 19. Oktober 1787 blev der nedsat en Kommission af høje Embedsmænd, verdslige og gejstlige, der skulde gøre Forslag om Fattigvæsnets Indretning i Købstæderne og paa Landet. Skønt den københavnske Ordning i det hele mentes at være formaalstjenlig, fandt man dog, at den i mange enkelte Dele trængte til Ændringer, og som Frugt af Kommissionens Henstillinger udstedtes en ny Forordning, af 9. Marts 1792, om Fattigvæsnet i København.

Ifølge denne skulde der for at vække Interessen for Fattigforsørgelsen aarlig udgives en trykt Beretning om den. Alle og enhver, blot det var et Medlem af Menigheden, skulde have Adgang til Sognekommisionens Møder. I hvert Sogn skulde der findes en Arbejdsanstalt for fattige, som nyder Almisse, og Arbejde maatte ikke nægtes nogen fattig i Sognet. Om det skulde gives ham i det særlig dertil indrettede Hus, i hans Hjem eller andensteds i Byen, maatte Kommissionen afgøre. Almisse maatte ikke tilstaas nogen fattig, naar han ikke ved et eller andet Arbejde, der passede til hans Alder og Kræfter, fortjente saa meget, som hans Evner tillod. Ved Arbejdsanstalten skulde der helst kunne skaffes de arbejdende

¹⁾ A. F. Bergsøe: C. D. F. Reventlov, II, S. 270.

god og sund Føde mod Betaling efter en af Kommissionen foreskreven billig Takst. Magistraten skulde fastsætte en Belønning for dem, der havde vist mest »Flittighed og Flid« — Gentagelsen skal vel være en Understregning af, hvor kostelig en Ting Flid er.

Ogsaa Borgerne som saadanne skulde tage sig af de fattige: Enhver Gaard- eller Husejer (og, hvis denne ikke selv boede i Huset, i hans Sted Lejeren) skulde, under Straf af fra 1 til 10 Rdlr.s Bøde til det almindelige Hospitals Kasse være pligtig, naar et Menneske, der var blevet sygt, fandtes paa hans Fortov eller uden for hans Hus indtil Midten af Gaden, straks at tage det ind til sig og melde Tildragelsen enten til Sognepræsten eller til en af Fattigforstanderne i Sognet — et Reskript af 17. Marts 1784 havde fastslaaet deres Tal til 4 —, for at den syge uopholdelig kunde blive bragt enten til nærmeste Barberstue eller til Almindelig Hospital, paa Sognets Bekostning, »med mindre den, som har indtaget ham til sig, vil, af Menneskekærlighed, besørge hans Helbredelse«. Der appelleres stadig til de menneskelige og borgerlige Dyder. Det er ikke blot de fattige, Fattigplejen skal opdrage.

Betleri skal straffes: 1. Gang med en alvorlig Irettesættelse, 2. Gang med en Maanedes Forbedringshusarbejde, 3. Gang med 3 Maaneders, 4. Gang med et Aars, 5. Gang med 2 Aars, derefter med et fordoblet Aaremaal hver Gang. »Iøvrigt vente Vi,« siger Kongen formanende, »at ingen, ved at give Almisser til ørkesløse Tryglere, vil søge at hindre det landsfaderlige Øjemærke, denne vor Anordning tilsigter, som er at komme sand Nødlidenhed til Hjælp, fremme Vindskibelighed og hemme strafværdig Uvirkomhed; til den Ende ville Vi og have Præsterne anbefalet, ved enhver given Lejlighed, især i deres Taler fra Prædikestolen, at give Menigheden det rette Begreb om kristelig Medlidenhed og sammes rigtige Anvendelse, efter Religionens, Sædelærens og de borgerlige Loves For-

skrifter« — det var i det hele gængs i de Tider at opfatte Præsterne som Lærere i Moral.

Af nye Indtægter for Fattigvæset finder man en Kollekt i København, der hidtil har haft et saa fjærint Formaal som »kristne Fangers Indløsning fra det barbariske Slaveri«, men fremtidig bør komme Fattigvæset i Byen til gode. Hver Sognekommision faar Lov til aarlig at give en Koncert i Sognets Kirke, »dog at der af Prædikestolen, efter Omgang imellem Kirkens Præster, tillige skal holdes en kort Tale«. Der tillægges endvidere i Forordningen Fattigvæset 10 Procent af Indtægten, naar nogen lader sig se eller høre offentlig som Kunstner eller Virtuos eller fremviser Sjældenheder, $\frac{1}{4}$ Procent af faste Ejendomme og Skibe, der købes og sælges i Byen, og af Løsøre, naar dette sælges ved Auktion, 1 Skilling af hvert solgt Spil Kort.

Fattigvæset havde i den sidste halve Snes Aar, ifølge Reskript af 4. April 1781, staaet under Magistratens Bestyrelse. Men denne havde ikke Penge til at dække Underballancen, de fattige fik ikke alle det befalede nødtørftige Underhold, »og med Betlernes daglig tiltagne Antal tiltog deres Klager og Grovheder«. Magistraten havde selv Øje for, at der var Mangler ved dens Administration, og udtalte Ønsket om, at Fattigforholdene maatte blive undersøgte af kyndige Mænd. Den 10. April 1795 blev der da ogsaa nedsat en Kommission hertil — der var dem, der undrede sig over, at den væsentlig kun kom til at bestaa af Magistratsmedlemmer og nogle af de 32 Mænd, det var netop kyndige Mænd udenfor Kommunalbestyrelsen, man trængte til, syntes de. Og af saadanne skulde kun to tiltræde Kommissionen: to Læger, Justitsraad H. Callisen og Stadsfysikus Mangor. Det eneste, den beskæftigede sig med, var den Del af Kommissoriet, der gik ud paa at undersøge, ved hvilke Midler der kunde skaffes Byens Fattigvæsen fornøden Indtægt uden Byrde

for Finanserne. Kommissionen foreslog saadanne Foranstaltninger som nøjagtigere Orden med Fattigbøsser hos Herbergerere og Mæglere, Forhøjelse af Prisen paa Kommediebilletter, Opmuntring til Indsamling af frivillige Gaver i dramatiske Selskaber og Klubber — det er jo Klublivets Dage —, Kollektbøgers Ombæring til den »mere end almindeligste« Klasse Tjenestefolk, 4 Skillings Forhøjelse paa hvert Spil Kort, 8 Skilling af Rigsdaleren ved de Ekspeditionsgebyrer, der betales for Bevillinger og andre Kollegial-Ekspeditioner i København.

En stor Finanskommission, der var nedsat i 1787, fik nu Ordre til at afgive sin Betænkning om Fattigvæsnet samtidig med den særlige Kommission. De raadslog da i Fællesskab og mødtes i en ret skarp Kritik: Fattigvæsnets Sognekommisioner Byen over staar ikke i nogen virksom Forbindelse med hverandre. Man kan træffe lige saa mange Slags Grundregler for deres Arbejde, som der er Sogne, ét Sted strængere, et andet mildere, saa de fattige forledes til at spekulere i Omvanken fra det ene Sogn til det andet — et Sogn véd aldrig sikkert, hvad for fattige det har, eller hvor det har dem. Magistraten staar i for fjærnt og løst Forhold til Sognekommisionerne og faar kun et rent summarisk Overblik over de Forhold, hvis øverste Styrelse den skal have i sin Haand. Sognekasserne skal yde det nødvendige, Hovedkassen skal stoppe, hvor Pengene stopper; det giver atter og atter Anledning til lovmæssigt Krav fra den ene Side, pligtmæssig Nægtelse fra den anden Side. Magistraten ønsker Hovedkassens Tilskud til Fattigvæsnet i Sognene fastslaaet til en bestemt aarlig Sum, Sognekommisionerne ønsker det stik modsatte. Regnskaberne offentliggøres sognevis, forskellig affattede, uden at udgøre noget sammenhængende Hele, som let kan overskues og kontrolleres. Endelig giver det stadig Bryderi, at Militæretaterne

forsørger deres fattige for sig uden Forbindelse med den borgerlige Fattigforsørgelse.

Saa vidt var man naaet, da Direktionen af 26. Januar 1798 blev udnævnt.

4.

Det aabne Brev, hvorved dette skete, gaar ligesom Kommissiønerne ud fra, at Københavns Fattigvæsen ikke fyldestgør sit Formaal.

Programmet for den ny Direktions Arbejde bliver: En Direktion, talrig nok til, at dens Medlemmer kan overtage hvert sine særlige Fag og Forretninger; det nødvendige Antal Fattigforstandere som Medhjælp; fornøden Forbindelse mellem det militære og det borgerlige Fattigvæsen, d. v. s., at de fattige af begge Militæretaterne regnes til Byens fattige, for saa vidt de ikke forsørges i dertil indrettede, under Etaterne staaende Institutter. I det hele skal Forordningen af 1792 lægges til Grund for Arbejdet.

Planen, som Direktionen udarbejdede, burde efter dens Mening omfatte alle de Bestemmelser, der efterdags skulde gælde for Københavns Fattigvæsen, baade de ældre, der vedblev at staa ved Magt, og de nye, der nu kom til, og alle tidligere Anordninger om Sagen saa ophæves. Man var bange for, at der ellers i mange Tilfælde vilde opstaa Tvivl om, hvad der var gældende, og hvad der ikke var gældende Lov. Forhandlingerne resulterede da ogsaa i et Værk paa 215 Paragraffer, der optager 125 trykte Sider og indledes med en Betænkning paa 155 Sider. Selvfølgelig blev man ikke færdig dermed paa de befalede to Maaneder. Betænkningen er først underskrevet den 12. Maj 1799. Men Direktionen trøster sig med, at »dersom den er heldig nok til at have paa nogen Maade fyldestgjort Deres Kongel. Majestæts allernaadigste Hensigt, tør den og gøre sig Haab om, at de Maaneder, som ere forløbne over bemeldte Tid, ikke ville komme i Be-

tragtning imod den Forkortning i paafølgende Arbejde, som den formoder ved den fuldstændigere Plan at være gjort mulig«.

De Afsnit, man inddelte Æmnet og Forhandlingerne i, var følgende:

1. Fattigvæsnets fremtidige Øjemed. 2. Dets Bestyrelse. 3. Dets Løsning af den Opgave at skaffe de arbejdsføre Arbejde, de ikke arbejdsføre Almisser, de syge Medicinalpleje, de uopdragne Skoleundervisning, de døde Jordefærd. 4. Dets Tvangsmidler. 5. Dets Indtægter og andre Hjælpemidler. 6. Dets Regnskabsvæsen.

Man skelner straks skarpt imellem *Fattigforsørgelse* og *Almisseuddeling* — hele den foregaaende Udvikling havde jo ogsaa vist Nødvendigheden af at trække en saadan Grænse. Og Grundreglen for Fattigforsørgelsen bliver, at »ingen af det Borgersamfund, hvor den virker, maa lide Nød for Livets første Nødvendigheder, og ingen altsaa enten svækkes ved saadan Trang eller nødsages til at belte«. Man peger paa Samfundets Forpligtelser overfor den enkelte, inden man tager fat paa den enkeltes Forpligtelser overfor Samfundet: Den rette borgerlige Fattigforsørgelse tilbageholder ikke Hjælpen, til der bedes om den, men indbyder og opsøger selv de trængende og vil hellere forebygge Trangen end bøde paa den. Det er Tidens Hjærtelag, der taler her. Men paa den anden Side vil de gode Borgere, der sidder sammen i Vartov, — og selv de høje Embedsmænd saa med Oplysningstidens Øjne borgerligt paa Tingene — ikke lade Hjærtet løbe af med Forstanden: De fattige skal fremfor alt sættes i Stand til at erhverve det fornødne ved *Arbejde*; kun hvor der ikke er Kræfter eller Adgang hertil, skal der kunne være Tale om Almisse, og Almissen skal lige svare til Trangen, hverken være større eller mindre. Den almindelige kritikløse Almissegivning ser man derfor meget kritisk paa: Den øves ikke ud fra almene Synspunkter, men ud fra en tit

uforstandig Medlidenhed med den enkelte, der forstaar den Kunst at vække den; den ser ikke ud over Øjeblikket, giver i Flæng, hvad der tilfældig menes at være til Raadighed, og lader saa den trængende sejle sin egen Sø; den er i Virkeligheden hverken til Gavn for den enkelte eller for Borgersamfundet. Alle fattige forsørgede, efter fast Plan og lige Regler for alle — det maa være Maalet. Men kun sine egne fattige skal Byen forsørge, d. v. s. Folk, som mindst 3 Aar har haft Ophold i København.

I ældre Tider, indtil omtrent Midten af 1730'erne, havde de fattige fra Militæretaterne været forsørgede sammen med Stadens andre fattige. Efter at de derpaa var blevne udskilte, havde det, især før Forordningen af 1792, idelig medført Tvistigheder om, *hvor* saa den ene, saa den anden fattige hørte hen; ikke sjælden var det gaaet ud over selve de fattige, som, mens Sagen undersøgtes, havde maattet suge paa Labben eller tigge. At gaa frem efter fælles Regler havde været rent umuligt for de tre Etater med deres tre Fattigbestyrelser og deres særlige Fonds og Indretninger; det havde ikke engang været udelukket, at fattige kunde tilsnige sig Understøttelse samtidig fra mere end en af Bestyrelserne. Allerede i det aabne Brev var der gjort opmærksom paa Ulemperne ved en saadan Ordning og paabudt, at alle disse trængende skulde ind under Byens almindelige Fattigvæsen. Direktionen fulgte, som den var nødt til, Ordren, men mente dog at burde tage det Forbehold, »at saafremt det ved Ballance, som aarlig affattes, skulde befindes og kunne godtgøres, at det almindelige Fattigvæsen, ved Forsørgelsen af Etaternes fattige efter de for alle Stadens fattige fælles Forsørgelsesregler, . . skulde, et Aar i et andet, have større Udgift, end de fra Etaterne overdragne Fonds kunde udrede, Deres Majestæt da allernaadigst vilde lade Fattigvæsenet saadant Tab paa en eller anden Maade erstatte«. Selvfølgelig dog ikke paa Militæretatens Bekost-

ning! indskyder Generalitetskollegiet slagfærdigt: Skulde der komme saadanne større Udgifter, saa maa Direktionen for Fattigvæsenet selv sørge for, at de dækkes, af civile Fonds eller legerede Penge. Det vil da sige, bemærker Direktionen hertil, ikke af de Fonds eller Legater, Fattigvæsenet allerede nu har: De militære fattige hidrører fra en Indretning, som er til for Statens Skyld, de bør derfor billigvis ernæres paa hele Statens, ikke udelukkende paa Stadens Bekostning.

Med de fremmede Religionssamfund, der hidtil ligeledes havde haft deres særlige Fattigvæsen, kom Tingene lettere i Orden, saa meget mere som deres Medlemmer allerede i Forvejen, inden Byen nu overtog deres fattige, baade ved Subskription og paa anden Maade havde støttet den almindelige Fattigkasse. Den jødiske Menighed, mente man derimod, maatte fremdeles, af Hensyn til »de indvortes Indretninger blandt disse Stadens Indvaanere«, indtage en Særstilling og bevare sin Fattigforsørgelse. Men Direktionen var ikke blind for, at der borgerlig set var en Modsigelse heri, og erklærede derfor, at skulde de omtalte Hindringer nogen Sinde kunne ryddes af Vejen, og »bemeldte Indvaanere selv ønske det, samt dertil gøre antageligt Forslag, da vil Direktionen være tilbøjelig til at omhandle denne Sag, og naar saadant maatte finde Deres Majestæts Bifald, at forene sig med dem baade om fælles Forsørgelse og fælles Bestyrelse; i hvilket Fald den eneste Undtagelse fra et almindeligt Fattigvæsen i Staden, som endnu er tilbage, da vilde falde bort«, — en Undtagelse, der ifølge Planens § 3 dog skal være betinget af, at Menigheden selv ligesom hidtil drager Omsorg for sine fattige, saaledes at de ikke betler. Spørgsmaalet kom op igen, da Kongen 29. Marts 1814 fastslog de Regler, det mosaiske Religionssamfund i Staden havde at følge, og deri bestemte, at dets Repræsentanter inden 6 Maaneder skulde fremsætte Forslag til en forbedret Indretning af

dets Fattigvæsen, »hvorved det især bør tages under Overvejelse, hvorvidt det maatte være hensigtssvarende, at bemeldte Fattigvæsen indlemmes under Stadens almindelige Fattigvæsen«. Endnu, omtrent 100 Aar efter, er dog intet Skridt gjort i denne Retning. Derimod udtaler Indenrigsministeren i en Skrivelse af 5. Oktober 1892, »at der ikke er hjemlet Repræsentanterne for det mosaiske Trossamfund i København Adgang til at tilstaa Alderdomsunderstøttelse efter Lov af 9. April 1891 til Samfundets Medlemmer, hvorimod saadan Understøttelse bliver at yde disse af Københavns Magistrat«, — netop fordi Alderdomsunderstøttelsen af Lovgivningsmagten er holdt udenfor Fattigvæsenet.

5.

I Spidsen for det hele sættes en Direktion, for Enhedens og Samarbejdets Skyld kun én, forgrenet ud i forskellige Kommissioner: for Forsørgelsen, for Industrien, for Skolevæsenet, for Fattigvæsenets Politi, for Sygeplejen. Hvorledes Medlemmerne skulde fordeles mellem disse, maatte de i Mindelighed blive enige om efter hvers Lyst og Bekvemhed. Skulde der være nogen af Kommissionerne, til hvilken der ikke frivillig meldte sig mange nok, maatte Direktionen som Helhed gribe ind. Kommissionerne vælger hver sin Formand, og blandt Kommissionsformændene vælges Direktionens Formand, alle for et Aar ad Gangen. De kan genvælges; den Kommissionsformand, der har været valgt 3 Aar i Træk, dog først efter et Aars Forløb. Man havde under Forhandlingerne været i Tvivl om, hvad der var bedst: at Kommissionerne drøftede Sagerne og tog Beslutning om dem, men lod Forstanderne være ene om at udføre, hvad der var besluttet, eller at Kommissionsmedlemmerne ogsaa tog Del heri Side om Side med Forstanderne. Det sidste var blevet foretrukket. Spørgsmaalet *var* i Virkeligheden afgjort al-

lerede i det aabne Brev, der udtrykkelig paalagde Direktionens Medlemmer at »iværksætte« dens Beslutninger, »enhver i det ham anviste Distrikt eller Fag«. Men ogsaa bortset herfra maatte »den lidendes forskellige Slags Nød« henregnes til de Ting, man maa se med sine egne Øjne for at kunne bedømme dem rigtig eller føle dem levende, naar man ikke selv er blandt dem, der har lidt eller lider Mangel. Hvor paalidelige andres Beretninger end kan være, de er dog ikke det samme som Selvsyn. Desuden vilde det være en uoverkommelig Forretningsgang, om Forstanderne med deres forøgede Tal, navnlig under Forsørgelseskommissionen, alle — som det ellers blev nødvendigt — skulde indfinde sig ved dennes Møder for at foredrage deres Sager og faa deres Ordre. Og vilde man dele dem i Hold og lade dem møde paa Omgang, vilde det let trække Sagerne utilbørlig i Langdrag. Skønt ugærne, maatte Direktionen derfor nægte sig, saavel i Kommissions- som i Direktionsmøderne, den Behagelighed »mundtlig at beraadslaa med de agtbare Mænd, som den sikkert tør haabe at ville erklære sig villige til som Forstandere at medvirke til Øjemedet, men saa meget mere vil den bestræbe sig for at gøre visse almindelige Samlinger mulige, hvor Direktører og Forstandere kunne møde hinanden, for venskabeligen og fortroligen at meddele hinanden hver sine Erfaringer og Bemærkninger«.

For at styrke det hidtil spredte og besværlige Tilsyn med de fattige er det i det aabne Brev befalet, at Sogneinddelingen skal forlades og ligesom i alle andre større Byer, hvis Fattigvæsen i de senere Aar er bragt i Orden, afløses af en Distriktsinddeling efter Arcal. Skulde nu alle Direktionens 24 Medlemmer have lige Del i Forsørgelsen, d. v. s. skulde Staden deles i 24 Hoveddistrikter, saa hver fik sit og desuden Plads i en af de øvrige Kommissioner? Eller skulde man nøjes med 12 Hoveddistrikter, saa Forsørgelseskommissionen kun lagde Beslag paa Halvdelen

af Direktionens Medlemmer og den anden Halvdel kunde fordeles mellem de 4 andre Kommissioner? Det sidste. Der naaedes mere, naar hver enkelts Opmærksomhed rettedes paa én Hovedgenstand, end naar den spredtes mellem flere Opgaver. Der var maaske Direktionsmedlemmer, som vanskelig eller slet ikke kunde paatage sig et Distrikt, men godt kunde tiltræde en Kommission med et snævrere Virksomhedsomraade. Og skulde alle Direktionsmedlemmerne sidde i Forsørgelseskommissionen, blev Direktion og Kommission jo her et og det samme, hvilket var og blev en Modsigelse. Direktionen foreslaar derfor, at Staden inddeles i 12 Hoveddistrikter og hvert af disse igen i saa mange Forstanderdistrikter, som Tallet af fattige giver Anledning til. Saa vidt muligt skal Distrikterne have et nogenlunde ligeligt Antal fattige — midt i Byen findes kun faa, i Udkanten saa mange des flere.

Ethvert Medlem af Forsørgelseskommissionen bør, saa længe han er det, beholde det Distrikt, han én Gang har faaet tildelt, og samle sig om det. Med de øvrige Kommissioner er det noget andet. Dér kan de tilsynshavendes Opgave som oftest udstykkes: i Industrikommissionen f. Eks. kan én faa med ét Slags Arbejde at gøre, en anden med et andet, én med Arbejdet i Arbejdshuse, en anden med Arbejdet ude omkring, og alle, ved til Tider at skifte, opnaa at blive nøje bekendt med enhver Gren af Kommissionens Opgave.

Man kan med Vished gaa ud fra, at der i Direktionen altid vil sidde virksomme, duelige og for Sagen interesserede Mænd, mener man, — den Tids Folk saa lyst paa Livet og havde en stærk Tro paa Menneskene og paa Fremskridtet —, Mænd, der kan overkomme en Formands Pligter i Direktionen og i Kommissionerne, ja endog finde Lyst i at udføre dem. Man har under Forhandlingerne øjensynlig haft en lettende Følelse af, at

jo mere man krævede af Mennesker, des mere magtede de, des større Iver vakte man hos dem.

Tilsynet med de milde Stiftelser har Magistraten hidtil haft. Fremtidig maa denne Ret og Pligt gaa over til Direktionen. Ifølge det aabne Brev skulde der i Direktionen kun være ét lægekyndigt Medlem, Stadsfysikus; men paa Grund af det paagældende Overtilsyns betydelige Omfang var det Mangors Ønske, som Direktionen i sin Helhed sluttede sig til, at Medicinalkommissionen skulde forøges med to lægekyndige Medlemmer, begge med Sæde og Stemme i Direktionen ved Behandlingen af medicinske Spørgsmaal. I Planen gøres kun den Indskrænkning, at de ikke maa være Distrikts- eller Hospitalslæger. Og skulde det hændes, at de tre Læger staar overfor hinanden hver med sin Mening om en Sag, skal Stadsfysikus' Stemme være den afgørende.

I Direktions- og Kommissionsmøderne afgøres alt ved Stemmefflerhed; staar Stemmerne lige, gør Formandens Udslaget. Kan Sagen, der stemmes om, være den stemmegivende fuldt ud bekendt, skal det ikke være udelukket, at han stemmer skriftlig uden selv at være tilstede — Sagen kan jo være forhandlet til Ende i et tidligere Møde, dens Aktstykker have cirkuleret, og en eller anden, hvis Stemme man nødig vil savne, kan have lovligt Forfald, saa meget mere som de Mænd, der bestyrer Fattigvæsenet, ingen Indtægt har deraf og derfor kan ventes at have andet Embede eller anden Næringsvej at passe.

Ved Byens Inddeling i Forsørgelsesdistrikter har man »samlet saa mange til hinanden grænsende Gaarde og Huse, som give Bopæl for omtrent 15 [fattige] Familier. Et saadant Antal Huse og Gaarde har man henlagt som Distrikt under en Distriktsforstander. Naar da tre og tre Distrikter sættes i Forbindelse med hinanden, ville saadanne tre omtrent indeholde det Antal af 100 fattige, som Deres Majestæts aabne Brev har ansat til ungefärligt Antal

for tre Distrikter,« forudsat, som Direktionen formoder, at der ved fattige her kun forstaas voksne fattige og ikke tillige Børn. Det højeste Antal Familier, et Forstander-distrikt efter den foretagne Inddeling faar, er 20, af voksne fattige 46, af unge og gamle 64; de fleste Distrikter er dog meget mindre. Ved en Familie forstaas Personer, der bor sammen og udgør en Husstand. Lig med en Familie regnes 3 fattige, som bor hver for sig i samme Hus, eller 2 fattige eller Plejebørn, som ikke har til Huse samme Sted. Forstandernes Antal er i alt 114. Byen med dens omtrent 100,000 Indbyggere er, nu mens Direktionen sidder og arbejder paa sin Plan, i Færd med at bygge op paa ny, hvad der nedbrændte i den store Ildebrand i 1795; Inddelingen i Distrikter maa derfor sikkert senere ændres. Nogle af Direktionens Medlemmer har frygtet for, at en Del af Distrikterne er for store; der vil da til den Tid, hvis de faar Ret i deres Frygt, være Lejlighed til at gøre Distrikterne mindre. Skulde der vise sig Fare for, at Distriktsforstanderne bliver overlæssede, maa der findes passende Udveje.

Faren var maaske ikke fjærn, i alt Fald, hvis det Arbejde, der paalagdes Forstanderne, skulde udføres helt og holdent af dem selv. En Distriktsforstander skal skaffe sig nøje Underretning om alle trængende i sit Distrikt, enten de er indskrevne til Understøttelse af Fattigvæsenet eller ikke, og i fornødent Fald gøre Anmeldelse om dem, — skal afhøre alle fattige, som søger Hjælp, og derefter dels ved Selvsyn, dels ved Efterspørgsel hos Folk, der kender dem, indhente Oplysning om deres Forfatning, Alder, Trang, Levevis, Arbejdsdygtighed, Fortjeneste o. l.; — skal henvise de arbejdsføre iblandt dem til vedkommende Arbejdsanstalt, som skal undersøge, og afgive Erklæring om den Duelighed eller Færdighed, hver af dem har i det Slags Arbejde, Fattigvæsenet selv raader over; — skal udtale sig om, hvorvidt der bør tilstaas den fattige

Almisse eller anden Understøttelse og da hvilken og hvor stor; — have vaagent Øje med alle ved Fattigvæsnet indskrevne Personer i sit Distrikt, opmuntre og tilholde dem til Arbejdsomhed, Huslighed, Orden og Renlighed — det er, som om man hører Mangors Stemme gennem et saadant Paalæg —; sørge for og føre Tilsyn med, at de i Sygdomstilfælde faar Kur og Pleje, og hvad mere der henhører til »fornøden og godmodig Omhu for den trængende og lidende«; — paasé, at de fattige Børn benytter den fri Skolegang, der gives dem Adgang til; — indsamle og til Hovedkassen aflevere de frivillige Gaver, som i hans Distrikt efter Subskription eller paa anden Maade ydes de fattige; og endelig være tilstede paa det for Distriktet dertil anviste offentlige Sted, naar den ugentlige Almisse uddeles.

Hvor Direktionen finder det fornødent, skal Forstanderne træde sammen og give hverandre de nødvendige Oplysninger. I hvert Hoveddistrikt skal flere af dets Forstanderdistrikter, helst 3 og 3, sættes i en saadan Forbindelse med hverandre, at den ene Forstander kan varetage den andens Forretninger i hans Forfald. Lige saa mange Forstanderdistrikter der paa den Maade er satte i Forbindelse med hverandre, lige saa mange Aar skal de førstvalgte Forstandere blive i Stillingen. I næste Omgang skal hvert Aar en af dem fratræde efter Lodtrækning, senere én hvert Aar efter Tjenesteaalder. Tillidsfuldt hedder det i Planen: »Det formodes ikke, at nogen Forstander vil, ved Forsømmelse af Pligter, eller i andre Maader, skade den Orden i det hele, som beror paa Orden i hver enkelt Del.« Der føjes dog forsynligt til: »Skulde dette nogensinde mod Forventning befindes, gør Sagens Vigtighed det nødvendigt for Direktionen at entledige den vedkommende, før hans Tid er udløben, eller at træffe anden i den Henseende fornøden Foranstaltning.« Baade

Tillidserklæringen og Truslen er en Indskærpelse af Stillingens Betydning.

6.

Paa alle mulige Maader skal man hos de trængende vække og styrke den Selvfølelse, der faar en Mand til ikke at ville betragtes som fattig og til hellere selv at ville »arbejde imod en truende Armod end ligegyldigen forarmes og siden forsørges«. Derfor skal man bestemt skelne imellem dem, der er saa langt nede, at de én Gang for alle er under Fattigvæsnet, og dem, der kun midlertidig faar Arbejde af Fattigvæsnet. I Skildringen af den Maade, hvorpaa man vil skaffe de tilfældig hjemsogte Mennesker ud over Vanskelighederne, læser man et fremsynet Program for senere Tidens Understøttelsesforeninger. Det forbeholdes i Planen Direktionen og gøres den til Pligt, naar og saa vidt den er i Stand dertil, at antage sig saadanne Familier og Personer, som paa Grund af Sygdom eller Uheld staar i Fare for at blive Fattiglemmer, og understøtte dem i Tide ved Forskud, Gælds Betaling, Værktøjs Indløsning eller Anskaffelse og deslige. Selv den, der i sunde Dage kan ernære sig og sin Familie, skal, naar han i Sygdomstilfælde ikke kan bekoste en Sygepleje som den, Fattigvæsnet tilstaar de indskrevne fattige, kunne faa fri Kur og Pleje ved det offentliges Forsorg.

Men pas paa ikke at trække Arbejderne over til Fattigvæsnet og bort fra de almindelige borgerlige Næringsveje — disse trænger til virksomme Hænder. Ophører derimod det Arbejde, en Mand har ernæret sig ved, eller giver det ham ikke længer et nødtørftigt Udkomme, saa han maa slaa sig paa andet Arbejde, saa støt ham, især ved at skaffe ham Adgang til den Uddannelse og Øvelse, det nye Arbejde kræver for at kunne ernære ham. I det, man i vore Dage kalder Tekstilfaget, i det 18. Aarhundredes mere følelsesfulde Sprog kaldte »Forædling af Hør,

Hamp, Uld og Bomuld« — Industrien var jo i Adam Smiths Lære Raastoffernes Forædling —, mener Direktionen at have fundet det almindelige Arbejde, ledige Hænder kan sættes i Virksomhed med og endogsaa ældre Arbejdere oplæres i. Tillige fordi her er Tale om at tilvirke Varer, Landet selv endnu ikke frembringer i fornøden Mængde til eget Brug, endsige til Afsætning udenlands. Fattigvæsenet kommer altsaa ikke til at gaa de selvstændige Arbejdere i Næringen. Det er en Nutidstanke, man allerede dengang har haft klart Blik for. Blot at det nu mest er Valget af Fængselsarbejde, man drøfter med dette Hensyn for Øje.

Som Planen blev udarbejdet, kommer Fattigvæsenet for det første til at virke som et Slags *Arbejdsanvisningskontor* for Sysselsættelse med Ting som Mark- og Havearbejde, Vask og anden Husgerning, Arbejde i og for Kattuntrykkerier og andre Fabrikker osv. Men desuden sætter Fattigvæsenet selv Arbejde i Gang, bliver for saa vidt Arbejdsgiver, i Haandteringer som Spind af Hør, Blaar, Hamp, Uld, Bomuld, Bind- eller Sejlgarnssnoning, Strikning, Syning, Hørhegling og Uldskrupning, Vævning af grove uldne og linnede Varer o. a. m.

Om Arbejdet udenfor Fattigvæsenet siges der: »Det staar enhver, som vil have Arbejdere, frit for at forene sig [d. e. slutte Overenskomst] om Arbejdet med hvilken fattig han vil, imod at den fattige, naar han ved Fattigvæsenet er indskreven, melder for Forstanderen i Distriktet, hvor han opholder sig, at og paa hvilke Vilkaar Foreningen er sket; og kan den, som forlanger Arbejde, anmelde for Forsørgelseskommissionen, hvor mange Arbejdere, samt af hvad Slags, og til hvilket Arbejde, han behøver, og hvilke Vilkaar han giver, da bemeldte Kommission søger at henvise Arbejderne til ham, for saa vidt de haves af de fornødne Egenskaber, og for saa vidt Vilkaarene ere antagelige.« Om Arbejdet under Fattigvæsenet

bestemmer Planen, at det skal være det Arbejde, der indbringer den fattige mest, passer bedst til hver enkelts Lejlighed, Kræfter og Duelighed og, under godt Opsyn, tilvejebringer det rigeligst mulige og bedst afsættelige Produkt.

Der er Spørgsmaal, man mener at maatte lade Tiden og Erfaringen give Svar paa. Jo mere man kan lade fattige arbejde i offentlige Arbejdshuse, som de frivillig søger, des bedre: der kan man holde Orden og føre Tilsyn baade med Arbejderne og med Arbejdet; der kan den fattige have Varme om Vinteren og andre Bekvemmeligheder. Men hvor mange saadanne Arbejdshuse skal man have? Og hvorledes skal de være indrettede? I München har man samlet de fattiges Arbejde udenfor deres Bopæl i et eneste offentligt Arbejdshus, og det har vist sig fordelagtigt — Huset er blevet et helt Fabrik-anlæg —, ligesom det har muliggjort f. Eks. en tilfredsstillende og sparsommelig Bispising paa Stedet. Men København er jo ikke München. Lokale Omstændigheder kunde mulig tilraade en anden Ordning her i Byen. Og nogle Mennesker vil der altid være, som nok kan arbejde, men *maa* gøre det hjemme: de er selv svage, Ægtefællen er syg, spæde Børn skal passes o. a.

Under alle Direktionens Overvejelser gør stadig dette Hensyn til den enkeltes Evner, Udvikling og Forhold sig gældende. Det hænger sammen med den Begejstring for Menneskenaturen og for Opdragelsen, som Slutningen af det 18. Aarhundrede var gennemtrængt af. Netop i de Aar, Direktionen sad ved sit Arbejde, udkom i København en dansk Oversættelse i 18 Bind af Campes Revisionsværk over Opdragelsen, Pestalozzi genoptog 1798 i Schweiz sin socialt begrundede Opdragergerning, som den danske Regering snart efter sendte Mænd ned for at studere, og den store Folkeskolekommission, i hvis Forhandlinger Reventlow som ekstraordinært Medlem liv-

ligt deltog med skriftlige Indlæg, forberedte Skoleloven af 1814.

Et Spørgsmaal, overfor hvilket Direktionen heller ikke mener paa Forhaand at kunne tage Standpunkt, er dette: Skal Fattigvæset ved sin industrielle Virksomhed fortrinsvis vælge at lade Fabrikanter og andre levere Raamaterialet og faa det tilbage som spundet Garn mod at betale en bestemt Arbejds løn? Eller skal Fattigvæset blive i egentligste Forstand næringsdrivende ved at anskaffe Materialet paa egen Haand, lade det »forædle« til Garn og sælge dette eller lade det yderligere, ved Vævning og deslige, forarbejde til Udsalg eller til Brug for sine egne Stiftelser? Begge Veje maa staa aabne og snart den ene, snart den anden kunne vælges. »I al Fald bliver at paasé, at Arbejds lønnen, som betinges eller gives, bliver saadan, at den fattige kan bestaa ved Arbejdet, og at Varene, i den almindelige Konkurrence, kunne bære den, og at den altsaa hverken bliver højere eller lavere end den ellers her paa Stedet almindeligen gangbare og med Varesnes Natur passende Pris for lige Arbejde.« Skulde Fattigvæset, hvad der ikke maa være udelukket, finde sig foranlediget til at give den arbejdende et Tilskud eller en Præmie, for Udkommets Skyld eller som Opmuntring til anstrængt og vedvarende Flid, skal sligt ikke betragtes som Del af den Arbejds løn, der lægges over paa Varesnes Pris, men udredes af Fattigvæsnet almindelige Fonds og for saa vidt kunne knyttes baade til Arbejdet for andre efter Akkord og til Arbejdet for Fattigvæset selv. Direktionen har allerede forhandlet om den hele Sag med adskillige af Byens Klæde- og Sejldugsfabrikører, Tøjmagere o. a. og faaet det Indtryk, at den Arbejds løn, de vil betale, er antagelig, og at de fleste, om ikke alle Fattigvæsnet arbejds løse og duelige Arbejdere derved kan blive anbragte. Men derfor er det ikke sagt, at denne Ordning

i det hele er den fordelagtigste. Vær altsaa forsigtig! Husk paa, hvor mange Erfaringer der endnu savnes.

Ifølge de indhentede Oplysninger skal en god og flittig Uldspinder kunne fortjene: hos Klædefabrikerer mindst 46—48 Sk. om Ugen, hos Tøjmagere 54—72 Sk., en Hampespinder 72—108 Sk. Hør- og til Dels Bomuldspind er ikke saa indbringende. Direktionen giver alligevel ikke fortabt for disse sidste Arbejders Vedkommende; den tænker sig Fortjenesten øget ved Undervisning i bedre og hurtigere Arbejdsmaader eller ved Indførelse af totenede Rokke, som de bruges i Skotland. Og næsten med Jubel i Stemmen fortæller den om en ung Spinderske her i Byen, der har bragt det til at spinde $1\frac{1}{2}$ Pund Hør om Dagen paa en éntenet Rok, d. v. s. til at fortjene 30 Sk. daglig (og 20 Sk. Pundet er kun en ringe Betaling) — det er Flidens Triumf. Hvor lyse er da ikke Udsigterne, naar Ungdommen vænnes til at bruge totenede Rokke! Her er en Opgave at løse for Skolerne.

Forsørgelsen ved Almissee er den Side af Sagen, som under Overvejelserne volder størst Besvær. Hovedreglen er i Forvejen slaaet fast: Ved Almissee forstaas Forskellen mellem det, den fattige selv kan erhverve — for han *skal* erhverve det, han *kan* erhverve —, og det, han nødvendig behøver for at vedligeholde Liv og Helsen. Men saa simpel denne Regel er i Teorien, staar der i Betænkningen, saa vanskelig er den i Udførelsen. Hver enkelt fattig maa undersøges og bedømmes for sig, naar der spørges: Hvad behøver han? Hvad kan han erhverve? Men *nogle* faste Linjer maa der trækkes. Først en Skillelinje mellem Almissee-forsørgelse i offentlige Plejehuse og Almissee-forsørgelse ude i Byen.

Af Plejehjem har Fattigvæsnet i København: 1) Almindelig Hospital med frit Hus for omtrent 700 fattige, af hvilke en Del desuden faar 2 Mark, 24 Skilling, 1 Mark eller 8 Sk. hver om Ugen; 2) St. Hans Hospital med

omtrent 300 Almisselemmer, der almindeligst hver faar 28 Sk. om Ugen; 3) Vartov, hvis henved 400 Lemmer hver faar 3 Mark om Ugen, og 4) Abel Katrines Boder, der naar højest og giver sine 23 Lemmer hver 1 Daler om Ugen; idet det militære og det civile Fattigvæsen slaas sammen, kommer hertil 5) det militære Depot, til Dels Kristians Plejehus i Eckernförde, og for en Tid Søkvæsthuset. Saa mange disse Stiftelser har været, saa forskellig Optagelsen og Forsørgelsen i dem. Nu bestemmes det, at de skal huse de usleste Almisselemmer, dem, der ikke kan forsørges ude i Byen uden at falde sig selv eller andre til Byrde: St. Hans Hospital afsindige og Folk med ulægelige eller kysende Sygdomme; Almindelig Hospital, Vartov og Abel Katrines Boder de ældste, svageste og mindst arbejdsføre Almisselemmer. Til Optagelse i de Stiftelser, særlig Abel Katrines Boder, hvis Beboere er bedre aflagte end almindelig, skal fortrinsvis de komme i Betragtning, der har udmærket sig, som Husfædre og Husmødre ved Orden og Stræbsomhed, som Tjenestefolk ved lang og tro Tjeneste; deres Navne skal bekendtgøres offentlig og de Egenskaber hos dem anføres, af Hensyn til hvilke Pladsen er givet dem. Arbejdshusene skal fremtidig kun være Arbejdshuse, og saa Skoler. De affældige Mennesker i Forsørgelseshusene vil sjælden eller aldrig kunne gøre en fornuftig og formaalstjenlig Brug af en Pengealmisse; de skal derfor i Steden have Føde, Klæder o. l., og det saa tilstrækkeligt, at de ikke, som det hidtil har været Tilfældet ved Almindelig Hospital, maa søge Midler til deres Underhold udenfor. Men kan de gøre noget Arbejde, skal Indtægten deraf som Helhed komme Stiftelsen til gode.

De fattige, der forsørges ude i Byen, kan faa »fuld Almissee« eller mindre, Sommeralmisse, som er den lavest satte, 1. Maj—1. November, Vinteralmisse det andet Halvaar. Fuld Almissee, det vil sige fornødent Underhold

for dem, der aldeles intet kan fortjene og kun venter paa Plads til dem i de offentlige Stiftelser. Den kan nedsættes — uden dog at ophøre med at være »fuld« Almisse — for ikke fuldvoksne, for to eller flere samboende — Direktionen skal af Hensyn til det, der spares herved, sørge for, at saa vidt muligt flere fattige kommer til at bo sammen, — og for dem, der i en eller anden Form har privat Hjælp. Den Almisse, der fastsættes ved Halv-aarets Begyndelse, skal vedblive uforandret til næste Termin, med mindre indtræffende Omstændigheder gør det nødvendigt at forhøje den eller forsvarligt at nedsætte den.

»Klædesorter, Fødemidler, Ildebrand ¹⁾ og desl.« skal Direktionen kunne indrette sig paa at skaffe Fattigfolk billigere, end de hver for sig ellers vilde kunne købe det, enten ved Overenskomst med handlende eller ved Indkøb og Oplagring for egen Regning. Men Fattigvæsnet skal forvisse sig om, at det er den fattige selv, Hjælpen kommer til gode. Af 5795 trængende har man fundet, at 710 boede slet eller ussel. Fattigvæsnet kan mulig ogsaa her gribe ind: ved gode Raad, ved at sikre Værterne Lejen betalt i rette Tid og ved »fortrinligen at udsætte Penge imod sikker Prioritet i saadanne Bygninger, hvor gode Vaaninger til billig Pris for fattige ere eller vorde indrettede«. »Selv at lade bygge og i saadanne Bygninger at give fri Bopæl synes af mange Aarsager ikke for Fattigvæsnet tilraadeligt, saa længe andre Udveje kunne findes.«

Paa Ernæringens Omraade mente man Opgaven løst ved den Suppe, Amerikaneren Grev Rumford, tidligere Benjamin Thompson, havde opfundet og indført ved Fattigvæsnet i München. Fra Tyskland var den kommen til England, hvor den i Vinteren 1796 blev den almindelige

¹⁾ D. e. Brændsel; endnu i 1909 sagde en ældre Kone, da der havde været Ildløs i Huset, hun hode i: »Sikken Lykke, at min Ildebrand ikke brændte med«.

Føde for de fattige. I Hamborg var den prøvet 1797 med det Udfald, at her var opfundet en Spise til saa godt Køb, at den fattige kunde blive mæt deraf for 2 Sk., saa nærsom, at de 2 til 3 Pd., et Menneske behøver, kunde give ham de fornødne Kræfter til Arbejde, saa sund, at der paa ingen optænkkelig Maade kunde frygtes noget for hans Konstitution, saa velsmagende, at den spistes gærne og med nogle faa Forandringer kunde spises daglig, og endelig tillavet af Ingredienser, der kunde have allevegne og let tilberedes: Byggryn, Ærter, Kartofler, noget Kød eller Flæsk, Eddike, Salt, noget haardt Brød, alt vel sammenkogt. Mange fattige havde frivillig spist Suppen hver Dag et helt Aar igennem, og Børn var ved den blevne kendelig sundere og raskere end ved nogen anden for Fattigfolk sædvanlig Føde. Ogsaa paa St. Hans Hospital var der gjort Forsøg med den. Bärens havde overværet det og gottet sig ved Tanken om, hvad her var naaet: De Prøver, Direktionen har gjort med Kogningen og Bespisningen, har stadfæstet Erfaringerne andenstedsfra, udtaler Betænkningen. Med en Kogebogs Udførlighed giver Bärens i sit »Magasin« en Skildring af den »højest vigtige Opdagelse«, og det er utvivlsomt ham, der staar bag ved Direktionens Formening om, at den amerikansk-tyske Menneskevens Suppe med Nytte og til Besparelse vil kunne indføres ogsaa i København, først og især i offentlige Plejehuse, Arbejdshuse og Skolebygninger.

Hvad der i det hele kræves til et Menneskes nødvendige Underhold, mente man ikke i Forvejen med fuld Vished at kunne beregne. Men en Maalestok derfor er det dog altid, at man i Hamborg har sat det først til 3 Mark dansk om Ugen, siden, i dyrere Tider, til noget mere, i Kiel til 2 Mark 8 Sk. om Sommeren, 3 Mark om Vinteren. Bärens udregner, at efter gangbare Priser vil fuld Forsørgelse for en fattig koste til Føde for en Person over 6 Aar 6 Sk. daglig eller 22 Rdl. 78 Sk. aarlig, for

et Barn under 6 Aar 4 Sk. daglig eller 15 Rdl. 20 Sk. aarlig; til Husly for en enkelt fattig 4 Rdl. om Halvaaret, for to, der bor sammen, 6 Rdl., for en Enke eller Enkemand med 2 eller flere Børn 5 Rdl., for Mand og Kone med 2 eller flere Børn 8 Rdl. Deres rette Værdi vil Pengene imidlertid først faa, naar man kan vaage over, hvad den fattige faar for dem, hedder det i Betænkningen. Den patriarkalske Tankegang gør i mange Maader Fattigvæsnets Styrelse til en Formynderregering — Faderen overfor sine Børn.

7.

En direkte Opgave af den Art stilles der Direktionen ved Forholdet til de fattige Børn. Naar intet mere leder til Forarmelse end forsømt Opdragelse, saa gælder det om at skaffe alle trængendes Børn, ikke blot Børn af indskrevne fattige, Adgang til fri Undervisning. Der fandtes allerede Skoler med Fattigbørns Tarv for Øje: 2 i Frue Sogn, 2 ved Petri Kirke, 4 i Vor Frelses Sogn, 2 Læseskoler og 1 Arbejdsskole ved Frederiks Kirke, i Holmens Sogn og under Garnisonsmenigheden adskillige for militæres, til Dels ogsaa for andres Børn. Der var en »kongelig Belønningsskole«, de 32 Mænds Skole og Skoler for den katolske Menigheds og de reformertes Børn.

At de Skoler, som i Forvejen har staaet under Plejekommissionerne, skal gaa over til det ny Fattigvæsen, er upaatvivleligt, men de andre? I og for sig er det maaske i Princippet rigtigt, at alt vederlagsfrit Skolevæsen for fattige betragtes som en Del, en vigtig Del, af Fattigvæsnets; dettes Bestyrelse kender ogsaa bedst de fattige Børn, skal sørge for deres Underhold og have Tilsyn med dem og deres Forældre — den kan derfor snarest bedømme Børnenes Forhold, ogsaa overfor Skolegang, og ordne alt efter én samlet Plan. Men adskillige Fri- og

Fattigskoler har ned igennem Tiderne beholdt deres særlige Bestyrelse uden at have noget med Plejekommissionerne at gøre. Sikkert afgøre, hvilke Skoler der hører til hver af de to Klasser, kan man ikke paa Forhaand, og trække Betænkningens Afgivelse i Langdrag for at faa alle de Undersøgelser og Forhandlinger tilendebragte, der er fornødne for at klare Spørgsmaalet, kan man heller ikke; formodentlig er der endogsaa Tvivlstilfælde, hvor Sagens Afgørelse maa henstilles til Kongen.

»Skolegangens Øjemed bør være,« hedder det i Planen, »at Børnene, ved deres Sjæls- og Legemskræfters rigtige Udvikling og Anvendelse, kunne dannes til oplyste, gode og arbejdsomme *Mennesker* og *Borgere*.« Men allerede inden den egentlige Skoleundervisning begynder — og det kan ikke med Nytte være før det fyldte 5te Aar, Reventlow havde i den store Skolekommission holdt paa, at Børnene burde være 6 Aar, naar de blev indskrevne i Skolen —, vil et Slags forberedende Tilsyn med dem være nødvendigt, især hvor Forældrenes tvungne Fraværelse fra Hjemmet Dagen igennem eller huslig Uorden medfører, at Børnene tidlig overlades til sig selv, løber paa Gaden, faar slet Føde, fordærves paa Sjæl og Legeme og vanarter, saa at de, naar de kommer i Skole, hverken kan eller vil tage imod, hvad Skolen byder dem. Baade Forældrene, Børnene og Skolen vil være tjent med, at der, f. Eks. i Arbejdshuse eller Skoler, er Steder, hvor de smaa Børn kan sendes hen om Dagen og i et varmt Rum sysselsættes paa en for deres Alder sund Maade under Opsyn af »skikkelige aldrende Fruentimmer« — Fattigvæsenet har jo dog en Del saadanne at forsørge.

I Skoleaarene, d. v. s. fra det 6te Aars Begyndelse til det 15de Aars Slutning, bør Ordningen være saaledes, at det, som læres, er nyttigt; at Haandarbejde bliver en lige saa væsentlig Del deraf som Læsning; at gavnlige og styrkende Legemsøvelser ikke udelukkes; at Flid i Ar-

bejdet opmuntres dels ved Arbejdsfortjeneste, dels ved Præmier — Reventlow havde allerede i 1790 foreslaaet, at der ved hver Skole tillige skulde indrettes »en Arbejdsskole, hvor de Børn, som ikke kan tage Del i den Undervisning, Skoleholderen giver, kunde nytte Tiden og for tjene noget« ¹⁾ —; at Børn faar deres nødvendige Underhold, hvor det kan ske, til Dels ved Bispisning i Skolerne; at Dreng- og Pigeskoler saa meget som muligt adskilles fra hinanden; at Undervisningen ordnes efter Klasser osv. — Iutter Forslag, som ikke indeholder noget nyt, men formentlig maa betragtes som Resultater af de hidtil gjorte Erfaringer og derfor saa meget tryggere kan anbefales.

Kun i de almindeligste Træk tegner Direktionens Plan Skoleundervisningen med dens Tredeling »Videnskab«, »Haandarbejde« og »nyttige Legemsøvelser«. *Videnskab* betyder her ikke det, Nutiden forstaar ved Ordet, ikke »blot Lærdom« eller »blot spekulativ Kundskab«, Videnskab er her »det, som for den menige Almue er fornødent, fatteligt og brugbart«: »Læsning, Skrivning, Regning, Religion og Moral, almindelig Kundskab om Naturen, dens Indretninger og Virkninger, om borgerlige Indretninger og Pligter, om de vigtigste Sundhedsregler, om Fædrelandets og andre Landes Forfatning og Beliggenhed«, alt efter korte og simple Lærebøger. Spørgsmaalet om Læse- og Lærebøgers rette Skikkelse interesserede i høj Grad Reventlow. Han havde engang i 1790 skrevet en hel Afhandling derom til Biskop Balle og var nogen Tid efter kommen ind derpaa igen i en Pro Memoria, rettet til den store Skolekommission: »Forstaaelighed og Fattelighed ere de første Egenskaber af enhver Læse Bog,« siger han; »den maa ikke indeholde noget Begreb eller Ord, som enten ikke straks kan fattes af

¹⁾ Vor Ungdom 1900. Tillæg S. 6.

Børnene, eller Skoleholderen uden for stor Tids Spilde kan gøre dem tydelig; Indholdet maa være tillukkende og Begreberne tagne af Børnenes Idé Kreds, jo sanseligere derfor, des større Interesse faar Bogen . . Sempel saa vel i Forestillingerne som Udtrykkene . . En vis Orden, skønt ikke systematisk . . Foredraget afvekslende.« ¹⁾ Ogsaa Sang, »rigtig og harmonisk Sang«, skal Børnene lære, især Koraler og gode Folkesange. Synspunktet for det hele er at gøre Skolen til en Borgerskole, der forebygger, at de fattige bliver et Proletariat.

Ved *Haandarbejdsundervisningen* skal der tages Hensyn til Børnenes Køn, Alder og Kræfter og til, hvad der i det daglige Liv kan være »Almuens Folk« til Nytte; Arbejdet skal veksle saaledes, at det baade styrker og øver Legemskræfterne. Som det opregnes i Planen, kommer det vore Dages Husflid nærmest: at pille Bomuld, at karte Uld og Bomuld, at plukke og spinde Uld, Bomuld, Hamp og Blaar, at tvinde, haspe, vinde, spole, at binde og strikke, at lappe paa Klæder, at stoppe Strømper, at knytte Fiskegarn, at væve Bændler og uldne Baand, at gøre Hægter, flette Kurve o. a. m., og for Pigerne tillige at tildanne og sy Linned og Klæder m. v. — Skolen skal undervise og øve Børnene i »saadant Arbejde, hvorved de i Fremtiden enten i Mangel af andet Næringsarbejde kunne fortjene deres Underholdning eller nyttigen beskæftige sig i ledige Timer«. Baade ved sit rent praktiske Formaal og sin rent praktiske Gennemførelse, der let giver den hele Opgave et Præg af Tilfældighed, ligger dette Skolearbejde, om end ikke i Tid, forud for Pestalozzis omkring Aarhundredskiftet udarbejdede dybtgaaende Begrundelse af Barnenaturens og Skolens principielle og metodiske Krav; de Mænd, som f. Eks. Reventlow nævner som sine pædagogiske Læremestre, er ogsaa Rochow,

¹⁾ Vor Ungdom 1900. Tillæg S. 40.

Campe og deres filantropiske Meningsfæller og Medarbejdere.

Om *Legemsøvelserne* udtaler Planen sig i yderste Korthed — nogen sagkyndig Repræsentant for den Side af Opdragelsen synes ikke at være taget med paa Raad. Der staar kun, at de skal »bidrage til den Styrke, Smidighed og Behændighed, som i den arbejdende Klasse ere nødvendige og nyttige«, og at Drengene skal lære at svømme. Men Arbejdet for Gymnastikkens Anerkendelse som Uddannelsesmiddel var ogsaa af ganske ny Dato. Netop i 1798 stiftede den 21aarige københavnske Student, Skræddersønnen Franz Nachtegall, Gymnastikkens første Apostel i Danmark, paavirket af Tyskeren Gutsuths Bog fra 1793: »Gymnastik für die Jugend«, et gymnastisk Selskab i København og blev Aaret efter Gymnastiklærer ved det første Institut i Danmark, der indførte Faget, Hofpræst Christianis paa Vesterbro. Han forstod at vinde Folk for Sagen og blev den ledende Kraft, det skyldtes, at Danmark i den første Tredjedel af det 19de Aarhundrede betragtedes som det Land, der paa Gymnastikkens Omraade indtog den første Plads i Europa. Gutsuths Bog har herhjemme været kendt af andre end af Nachtegall; den var oven i Købet tilegnet den danske Kronprins Frederik, »Menneskerettighedernes Forsvarer ved Bælt og Senegal«. Fattigdirektionens Medlem V. K. Hjort paatog sig at faa den overført paa Dansk. Under Titlen: »Kort Anvisning til Legemsøvelser. Et Udtog af Gutsuths Gymnastik«, 1799, virkede den som et Tillæg til Direktionens Betænkning. Saa meget mere kunde denne da her fatte sig i Korthed. I sin Indledning til Bogen siger Hjort om de danske Købstadskoler: »Dér have Børnene endnu den Plage, at Katekismus og Lærebog, en Forskrift og en ikke sjælden mekanisk efterskrevet Cifferbog ere som oftest de eneste Genstande for deres hele Videlyst i otte Aar og derover. Skulde det vel være af Vejen, om

disse Dreng lærte at sky det skumle Væsen, der gemenlig hænger ved dem fra den tyranniske Skoledisciplin, og i dets Sted lærte en god Anstand og Behændighed i at bruge saavel Legemet som dets forskellige Lemmer? . . Det er jo en afgjort Sag, at ikke engang den satte Mand og alt-saa endnu meget mindre det fyrige Barn eller den muntre Yngling er i Stand længe til at udholde blot Sjælsanstrængelse.« Han har vel sagt det samme under Direktionens Forhandlinger. Og det er som et Ekko af disse, naar han føjer til: »Men afveksles der paa behørig Maade med videnskabelig Undervisning, Legemsarbejde og passende Legemsøvelse, da gaar det hele frem til ét Maal: rigtigheden at danne den unge.«

I øvrigt søgte Hjort ogsaa paa et andet Omraade at hjælpe Direktionens Skoleplan ud i Livet. Han var et Stykke Digter »af Iver for Humanitet, for vor Moral at understøtte, i Korthed for at gøre Nytte«, som det parodierende hedder i Sankt Hansaften-Spil, og udgav samme Aar 1799 en Samling »Sange for unge Piger, især med Hensyn til offentlige Arbeidsskoler«, i det Haab, at disse Sange maatte »virke med til at udbrede Sædelighed, Arbejdslyst og en mere rensket Smag iblandt vor Almue«. Han tænker sig Arbejdet gaa raskere, naar Pige børnene, mens de spinder, synger:

»Saa mange Stakler vokse op
og intet nyttigt lære,
har Pjalter paa den usle Krop,
ved Betlen sig ernære.
Slet intet godt de tænke paa,
og let de Stjælenykker faa!
Vi ynke dem, der leve saa,
og ej, som de, vil være;
i Skole vi med Glæde gaa,
her Flid og Dyd vi lære.
Vi læse, regne, skrive her,
og Rok og Naal os vorder kær.«

Eller mens de strikker:

»Den vævre Sofie paa Garnet gav Agt,
og holdt sine Pinde, som hende var sagt.
Ej tabte hun Masker, og ej var hun sen,
og da hun blev færdig, var Strømpen dog ren.«

Hvor opmuntrende vil det ikke være ved Rokken at kunne synge om den glade Pige, den brave Lovise, den gode Marie, den arrige Katrine, den tyvagtige Malene eller om Arbejdsomheds Værd, om Vej til Glæde, om den velgørende Legatstifter N. L. Reiersen:

»Det var den ædles hele Id
at vække og at lønne Flid.«

For Gymnastikken har sikkert ogsaa Bäreus allerede under Forhandlingerne i Vartov haft Øje. Med sin filantropiske Rastløshed var han en ivrig Forkæmper for enhver ny Sag, der forekom ham at være en god Sag. Og han siger selv i sin Biografi 1813 (S. 26): »At Gymnastik, især den vigtige Del Svømning nu læres i Fattigvæsenets Skoler, tør jeg tilskrive mig. Min Frue Skole var den første Almueskole, hvor Gymnastik lærtes metodisk.« Selv for Kvindekønnet hævder han dens Nødvendighed. Ogsaa for Sangen i Skolen har han nok, musikinteresseret som han var, lagt et Ord ind, saa virksomt som han i sin Direktionstid har taget sig af den. »I alle de Skoler og Undervisningsanstalter, som staa under min Bestyrelse,« ytrer han, »er metodisk Undervisning i Sang indført. Øjemedet skal dèr dog kun være, igennem Sangen at bidrage til Højtidelighed og Andagt i vore Kirker. Pigerne fra Frue Skole have længe forestaaet Sangen, først i Almindelig Hospital og nu i Vartov Kirke.«

Stadig Skolegang er en Betingelse for Understøttelse, Forældre skal drages til Ansvar, naar de afholder deres Børn derfra, Børn straffes, naar de skulker. For de smaa Børn under 5 Aar er det dog mere en Tilladelse end en

Pligt at komme i Skolen, men skønner Direktionen, at det er bedre for dem end at være hjemme, kan den stille Krav derom til de understøttede. Ingen af Skolerne bør optage mere end 200 Børn, i ingen Klasse samtidig undervises flere, end at de kan »behørigen overses og hensigtsmæssigen sysselsættes«. Skolestuerne skal være lyse, rummelige og luftige. Enkelthederne vedrørende Skolegangen skal fastsættes i et Reglement for alle Skolerne under ét eller for den enkelte Skole, deriblandt, hvilke Metoder der skal bruges og hvilke Bøger — det gælder ved disse mere om at fremme Selvtænkning end om Udenadslæren. Naar og hvor det kan ske, skal det i Skolebygningen indrettes saaledes, at der kan gives Børnene — ogsaa de smaa — god og sund Middagsmad; de skal saa blive i Skolen fra Morgen til Aften. Som i et Slags Dagarbejds-skole.

Længere end til det fyldte 15de Aar mente man ikke, Skoleundervisningen burde vare, baade af Hensyn til de Dreng, der skulde i Lære og Tjeneste, og fordi en længere Skolegang vilde medføre Udgifter til flere Skolebygninger, — allerede nu kunde de Skoler, man havde, ikke give Plads til alle Børn mellem 6 og 15 Aar. Der var saa godt som fuldt, og saa havde Undersøgelserne Sommeren i Forvejen vist, at der endda løb 700 Børn af Almisseklassen om uden at gaa i Skole.

Mange Steder i England, ogsaa i Hamborg, var man slaaet ind paa Søndagsforelæsninger for konfirmerede Børn. Her var et Eksempel at efterligne. Selv efter Skolegangens Ophør vilde det være til Nytte, at de unge ikke for tidlig, i en Alder, hvori de endnu trængte til Raad og Vejledning, helt overlodes til sig selv. De skulde derfor vedblive at staa under Fattigvæsnets Opsyn til deres fyldte 18de Aar. Og for at de skulde kunne vedligeholde og udvide deres Kundskaber og tilbringe deres Tid med nyttig Beskæftigelse --- uheldige Adspredelser kunde ellers let

forlede dem til Usædelighed —, skulde Fattigvæsnets Direktion sørge for, at der, efterhaanden i stigende Omfang, om Søn- og Helligdage efter Kirketjenesten paa forskellige Steder og Tider, for Mandfolk for sig og Kvindfolk for sig, i Skoler eller andre offentlige Bygninger holdtes Forelæsninger eller anden Slags Undervisning for dem »over Religionens og Moralens, samt de borgerlige Loves Grundregler, ligesom og over andre saadanne Ting, som for menige Mænd, i det daglige og borgerlige Liv, kunde være nyttige og vejledende. . . Alle, som forhen have søgt Fattig- og Friskoler, skulle dertil have fri Adgang, og deres Forældre, Plejeforældre, Mestere, Husfædre og Husmødre tilstedes at være nærværende for at kunne underrette sig om, at og hvorledes deres Børn, Myndlinger, Læredrenge, Tjenestpiger o. s. v. undervises«. Saaledes staar der i Direktionens Plan. Og det stemmer ganske med et Programpunkt i Reventlows Pro Memoria fra 1790 om »den voksne Ungdom eller de konfirmerede Børns videre Dannelse og vedvarende Undervisning, for ikke straks igen at glemme det lærte eller blive staaende der, hvor de forlod Skolen; eller i det 14de—16de Aar ganske at overlades til sig selv, som om al Dannelse var fuldført i et Øjeblik, hvor deres Tankekraft og Følelse for det gode først begynder at oplives, og de ofte udsættes for mange Farer og Vildfarelser, der i en kort Tid igen kan nedrive det med dem begyndte«¹⁾. Her er en Spire til Nutidens Fortsættelsesundervisning.

Opfostringshusets Stilling var Genstand for mange Overvejelser i Direktionen. Ifølge den Fundats, det havde faaet af Frederik V 29. Juli 1753, skulde det være et Institut, hvor 200 Drenge, ikke blot fra København, men ogsaa fra andre Steder i Landet, skulde have frit Hus, Klæder, Føde og Undervisning; de maatte ved Optagelsen

¹⁾ Vor Ungdom 1900. Tillæg S. 26.

ikke være under 5 og ikke over 12 Aar gamle; de skulde blive der, til de havde fyldt 12 eller 15 Aar; de skulde lære at skrive, læse og regne og øves i visse Haandarbejder for at kunne blive duelige Lærlinger, ikke til Kunster og Professioner, men til Tøjfabrikker, Handel og Søfart — det var jo en Tid, hvor merkantilistiske Ideer gjorde det til en Statssag at opelske Fabrikker og skabe en hjemlig Industri for at formindske Indførselen af fremmede Varer og forøge Udførselen af danske. Fabrikvæsenet var henlagt under J. H. E. Bernstorff, og ham var det, Opfostringshuset skyldte sin Tilblivelse. Herfra skulde Fabrikker og Omsætningsvirksomheder forsynes med Arbejdere. Enhver Fabrikant, handlende eller søfarende, der modtog en Dreng fra Instituttet, skulde betale 50 Rdlr. til dets Fond; Drengen skulde saa tjene ham for Kost og Klæder, men uden Løn, indtil han fyldte 24 Aar. Den, der gav 300 Kr. én Gang for alle, fik for sig og sine Arvinger en stedsevarende Ret til at besætte en Plads i Stiftelsen. Denne fik sin egen Direktion, som bestod i 18 Aar. Saa kom Stiftelsen i Struensees Dage ind under den almindelige Plejeanstalt, 10 Aar efter under Magistraten. Nu skal den altsaa gaa over til Fattigvæsenets ny Direktion. I Tidens Løb var af de 200 Dreng, som fra først af udgjorde det faste Antal, de 50 anbragte ude paa Landet for en billig Penge; de udgaaende Dreng sættes i Lære lige saa vel ved Professioner som i Fabrikker; og Betalingen, Stiftelsen skulde have for en Læredreng, var ophævet.

Bärens havde i Halvfemserne udtalt sig skarpt baade om Opfostringshuset og om Vajsenhuset: »Sandhed skal ikke kunne nægte,« havde han sagt, »at af 10 Børn, som opdrages i disse Stiftelser, blive næppe 3 til det, de kunde blive for den overordentlig store Bekostning, Staten har anvendt paa deres Opdragelse og Dannelse . . Er 60 Rdl. aarlig, hvilket et Opfostringsbarn koster, ikke mere end

den hele Opdragelse er værd?« Bäreus var dog ikke en Mand, der bed sig fast i sin Uvilje. Han skildrer selv, en Del Aar efter, sit Temperament saaledes: »Med et Hoved, fuldt af ubehagelige Forretninger, plaget af Gigt og Hæmmorrhoidaltilfælde har jeg undertiden været vranten, eller hastig, ofte vred; men jeg er overbevist om, at jeg stedse har søgt at gøre det onde godt igen, og at jeg aldrig har forfulgt nogen.« Han kom ogsaa til at nære andre Følelser for Opfostringshuset nu, da han i Direktionen fik med det at gøre. Og sammen med Paludan kom han i mange Aar til at træffe Afgørelse i dets fleste Sager. For Paludans Vedkommende endte det dog med, at han traadte ud af Direktionen, »da hans Stemme kun lidet agtedes, da han efter Samvittighed ikke altid kunde billige Direktionens Fremgangsmaade, og da han maatte prøve adskillige Ubehageligheder«, siger hans Søn¹⁾. I Direktionen underkastes Stiftelsen en grundig Kritik. Man finder det uheldigt, at Drengene optages i saa forskellig Alder. Derved bliver ogsaa Varigheden af deres Ophold forskellig, Understøttelserne kommer til at staa i Misforhold til hinanden, Undervisningen kan ikke følge nogen fast Plan, Børn lukkes til Tider ganske raa og uforberedte ind i Stiftelsen, baade Tilgang og Afgang bliver uregelmæssige.

Nu bestemmes det, at Optagelse i Opfostringshuset skal være en Belønning for de flittigste og sædeligste Drengene i Fattig- og Friskolerne og Undervisningen derfor stile noget højere end disses, af Kundskaber ud over de almindelige især vejlede dem i Matematik, Mekanik, Navigation og Tegning, af Haandarbejder i Vævning, Drejning og andet praktisk mekanisk Arbejde i Træ og Metal, under stadigt Hensyn til den enkelte Drengs Anlæg og Lyst til én Haandtering fremfor en anden. Efter Konfir-

¹⁾ Johan Lønborg Paludans Minde. 1840. S. 12.

mationen skal de sættes i Lære hos gode Mestre eller i anden passende Vej. Om Stiftelsen fremdeles skal være en Opfostringsanstalt, der huser Børnene, men derved ogsaa afsondrer dem fra andre, eller udelukkende en Undervisningsanstalt, hvis Elever under Fattigvæsnets Tilsyn bor ude i Byen, maa staa hen indtil videre.

Giver Opfostringshusets Skole Drengbørn en videregaaende Undervisning, maa der konsekvent oprettes en lignende Skole for Pigebørn, til en Begyndelse muligvis med et mindre Antal Elever, der efter Tid og Omstændigheder kan forøges. Formaalet med den skal være at give dem en Undervisning, der kan gøre dem til dueligere Tjenestepiger og Husmødre, f. Eks. ved som Tillæg til Resten at lære dem fin Linnedsyning, fin Vask og desl. — Begyndelsen til en Tjenestepigeskole. Det mylrer overhovedet med Begyndelser. Mange af dem slaas ned i det næste Aarhundredes første Halvdel med dens romantiske Foragt for det praktisk nyttige.

8.

Fra Børnene gaar Forhandlingerne over til de syge. Her er Mangor Manden. Det er efter Bäreus' Udsagn ham, der har skrevet det paagældende Afsnit af Planen og Betænkningen. Den fastslaar først, at en rigtig ordnet Sygepleje »altid og overalt« er bleven anset for en vigtig og væsentlig Del af Fattigforsørgelsen: den fattige, der tillige er syg, lider jo dobbelt, og idet man modarbejder Sygdommen, modarbejder man Fattigdommen. Men hvor skal den syge plejes, paa Hospitalet eller i Hjemmet? Hospitalet giver den syge under mere omfattende Kontrol bedre Ophold, stadigere Hjælp, mere passende Kost; paa den anden Side er der Tilfælde, hvor den syge af huslige Forhold nødes til at blive i sit Hjem eller trods Sygdommen kan besørge sit Arbejde, ikke at tale om, at

der synes at være Erfaring for, at Pleje i Hjemmet ikke sjælden bliver mindre kostbar. Direktionen er tilfreds med, at den ikke behøver at vælge mellem de to Alternativer, den er overtydet om, at den faar Brug for dem begge, og at Sygeplejen derfor maa organiseres baade som Hospitalspleje og som Hjemmepleje. Om Fattigvæsnet har Hospitalsplads nok, kan man endnu ikke vide. Sandsynligt er det ikke. Der er derfor allerede gjort Skridt til flere Sygepladser paa Almindelig Hospital, og en Omordning af St. Hans Hospital er paatænkt. Oprettelsen af et Rekonvalescenthjem vilde ogsaa hjælpe. Frederiks Hospitals Fripladser er indskrevne fattige ifølge Fundatsen udelukkede fra. Men der er jo Mennesker, som kun i Sygdomstilfælde trænger til Hjælp; om dem har Direktionen brevvekslet med Hospitalet.

I Planen sættes det da i Spidsen, at alle syge, Fattigvæsnet har at drage Omsorg for, faar Kur og Pleje hjemme i deres Bopæl, naar det kan ske, uden at deres Liv voves, eller deres Omgivelser udsættes for farlig Smitte eller anden betydelig Ulejlighed, eller Kuren bliver langvarigere og bekosteligere for Fattigvæsnet. Paa Hospital skal de derimod indlægges under farlige eller ondartede Sygdomme, hvis Udbredelse maa hindres, f. Eks. Forraadnelsesfeber og Blodgang, eller naar Pladsen hjemme er saa knap, Boligen saa aaben og fugtig, eller Familiens Omstændigheder saa usle, at den syge ikke kan faa den fornødne Pleje eller af andre Grunde ikke kan vente Helbredelse der.

Fattigvæsnet havde hidtil haft 3 Plejelæger, lønnede med 300 Rdl. aarlig hver. Det er for faa, mener Mangor. En til hvert af de 12 Fattigdistrikter, mindre kan det ikke være, saa mange Lister o. l. er der at føre foruden Tilsynet med de syge. Disse Læger med deres bekostelige Uddannelse og møjsommelige Praksis maa være lønnede. Men man kan jo nok gøre Regning paa, at de er vel-

sindede Mennesker — ellers kan man ikke bruge dem — og tænker paa, hvor megen Goddædighed og hvor stort et frivilligt Arbejde af Medborgere Fattigvæsnet lægger Beslag paa. De vil derfor næppe heller stille Arbejde og Løn alt for nøje op mod hinanden, men nok slaa sig til Taals med 150 Rdl. om Aaret hver for Tilsynet i et Distrikt. Fødselshjælp skal de ikke yde, den skal besørges af Jordemødre, »og da det er bekendt, at ogsaa disse velvilligen, og ofte uden Betaling, indfinde sig hos de fattige, tvivler man ikke om, at saadan Velvilje vedvarer, og at Bekostningen for Fattigvæsnet bliver taalelig«. I de Hospitaller, som tillige er Forsørgelseshuse, skal de syge og Almisselemmerne være fuldstændig adskilte fra hinanden. For de syge skal der være indrettet en Arbejdsstue, hvori de, der magter det, skal møde og Dagen igennem eller visse Timer arbejde efter Lægens Forskrift. De syge ude i Byen skal Fattigforstanderne lejlighedsvis besøge og bl. a. i Forening med Lægerne »gøre dem opmærksomme paa, hvor meget Sundhed og Styrke beror paa veltillavet Føde, samt Orden og Renlighed, Tarvelighed og Arbejdsomhed, og hvor meget derimod Svaghed og Sygdom foranlediges af slet Føde, Uorden, Skidenhed, Dovenskab, samt stærk Brændevins- og Kaffedrik«. Hverken i Betænkningen eller i Planen forsømmes nogen Lejlighed til at indskærpe en god og nyttig Lære.

Direktionen lagde sig ikke paa den lade Side, selv efter at Planen var godkendt. I sine »Physisk medizinske Betragtninger over Kjøbenhavn. Stadens Beboere tilegnede« II siger H. Callisen 1809 saaledes om dens Ledelse af Almindelig Hospital, at den paa den mest fortjenstlige Maade har givet Stiftelsen en hensigtsmæssigere Indretning: Nu er den et vel indrettet Hospital for 300 syge. Sygestuerne er helt adskilte fra Lemmeafdelingen. Hospitalet har sin egen Bygning, Gaard og Indkørsel, Sygestuerne hver sin Udgang. Inventariet er meget forbedret

og forøget; der er ansat flere Læger, og deres Løn er forhøjet; den første Læge bliver her, ligesom ved de andre Hospitaler, betragtet som Inspektøren sideordnet, ikke længer som hans underordnede. Der er indrettet Bade, Rednings-Anstalter for livløse og Rensnings-Værelser for alle indkomne syge, saa at de rene kan indlægges i Sygestuerne; der findes afsondrede Værelser for smitsomme syge, Bagerovne og Røgnings-Anstalter, for at Inventarium og Klæder, som maatte være smittede, kan renses, Indretninger, som forhen savnedes. Ogsaa i dette Hospital sørges der nu for Orden, Renlighed, fri Luft, tilbørlig Pleje og Arbejde for de syge, som kan arbejde. Mangor var død allerede i 1801; men Bårens roser ham udtrykkelig for den Del, han havde i Fremskridtene paa de fattiges Hospital. Og Bårens selv lod sig efter sin Død begrave paa Almindelig Hospitals Kirkegaard, symbolsk midt iblandt de fattige.

9.

Afsnittet om Forseelser og Straffe indskærper Forbudet mod Betleri, fordi dette ikke kan forliges med en planmæssig Fattigforsørgelse. Straffen derfor har hidtil været noget mildere for Almissemøller, der betler, end for andre. Det er der ingen Mening i: de faar jo nu det nødvendige uden at behøve at betle. Lighed for Loven! Tvangsarbejde bør være fælles Straf for alle Betlere. Men skal de derfor som hidtil altid i Forbedringshuset med dets mange Slags Forbrydere, som Pladsen gør det umuligt at udskille fra hverandre? Børn og gamle Folk, som der jo ogsaa kan findes blandt Betlere, dur desuden ikke til det Arbejde, Forbedringshuset maa kræve, og volder det derfor Tab. Hellere maa Fattigvæsenet se at faa et eget Tvangsarbejdshus. Det vil ogsaa passe bedst, hvor der er Tale om disciplinære Straffe, om et Slags Hustugt overfor Almissemøller. Korporlig Straf som den, en Hus-

bond har Ret til overfor Børn og Tyende, kan man selvfølgelig ikke bruge overfor Mennesker, der maaske selv er Husfædre eller Husmødre. Arbejdshuset, med længere eller kortere Tids Frihedsberøvelse, hvorunder den skyldige, i Alvor, men ikke med Haardhed, vænnes til Orden og Arbejde uden at komme i almindeligt Forbryderselskab, det er da Løsningen. Ogsaa i Hamborg venter Fattigbestyrelsen sig meget heraf. I Nordamerika har man i de senere Aar for alle Slags Forbrydere indrettet et Forbedringshus, hvor Ensomhed, Orden, Arbejde, Renlighed, sund og simpel Føde skal lede det vildfarende Menneske til Eftertanke og gode Vaner. Det skal have haft heldige Virkninger, dette Enkeltmandssystem, som 1791 indførtes i Philadelphias Penitentiary med Fangens moralske Forbedring for Øje. Men uden længere Tids Erfaring, uden Lejlighed til at kende og sammenligne alle Omstændigheder — hvor meget af det gode Udfald kan ikke mulig skyldes stedlige Forhold? — vilde det være voveligt her hos os med stor Bekostning paa lige saa omfattende Maade at efterligne, hvad der har kunnet gøres i en ung amerikansk Stat. Et Forsøg i det mindre, paa et snævrere Omraade, vil derimod kunne forsvares. Og det vil utvivlsomt bedst kunne gøres ved Fattigvæset, »hvor Mildhed i Straf passer sig med de Forseelsers Natur, som dør komme under Betragtning, og hvor Tvangsarbejde for den lade og modvillige næppe nogensinde vil kunne undværes«.

Tvangsarbejdshuset skal være luftigt og sundt og rumme baade fælles Arbejdsstuer og ensomme Fængsler. I en Arbejdsstue maa ingen Lediggang, Støj eller Latter finde Sted eller anden Samtale end den ved Arbejdet nødvendige. Den usædelige Adfærd og Snak, som er saa almindelig i Arbejdshuse for en blandet Skare Forbrydere, skal her strængt holdes ude. I ensomt Fængsel maa ingen se den fangne eller tale med ham uden den,

der bringer ham Maden eller renser Rummet. Kun for gentagne eller kvalificerede Forseelser maa nogen idømmes Ensomhedsstraf, og den skal kunne afkortes, naar han viser kendelige Tegn til Fortrydelse. Tvangsarbejdrens Fortjeneste skal beregnes efter den almindelige Arbejdspris. Han skal af den betale sit Underhold i Tvangshuset; skulde der blive noget tilovers, oplægges det for ham, indtil han gaar ud. For Børn under 15 Aar skal der indrettes Undervisning.

Fattigvæsnet maa have et Politi, hvad dets indre Forhold angaar, et Slags *Huspoliti*, ledet og delvis bestaaende af selve Direktionen, til Idømmelse af mindre Straffe: Irettesættelse, Afbigt fra den skyldiges Side, kortere Tids Tvangsarbejde. Sager om Betleri har allerede tidligere været henviste til en særlig Ret, Eksamenskommissionen, som den kaldes. Afgørelsen af Fattigvæsnets Sager maa nødvendig trække ud; man foreslaar derfor at bevare denne Domstol, men kalde den det, den er: *Politiret for Fattigvæsnet*, og henlægge under den ikke alene Betlerisager, men alle Sager mod indskrevne fattige eller Underbetjente i Fattigvæsnet, der forsér sig mod dets Anordninger. Overbetjente, Betlere i Militærtjeneste og Folk, dog ikke indskrevne fattige, som i Ord eller Gerning fortrædiger den, der opbringer en Betler, skal Retten kun holde Forhør over, Dommen maa falde ved den skyldiges eget Forum. Det *almindelige Politi* skal ligesom hidtil om Dagen lade sine Betjente, om Aftenen Vægterne opbringe Betlerne, og Direktionen ansætte Fattigfogder til daglig at gaa omkring og holde Byen, dens Volde og Forstæder ryddelige for Betlere. Flygter en Betler ind i en Gaard eller et Hus, skal Politibetjentene eller Fattigfogderne »paa en beskeden og høflig Maade« forlange ham udliveret, men ikke bruge Magt, hvis det nægtes, blot indberette det til Politimesteren.

Justitiarius i Politiretten skal den Hof- og Stadsrets-

assessor være, som er Medlem af Fattigvæsnets Direktion. Bäreus blev altsaa den første, og det er sikkert Arbejdet her, han tænker paa, naar han siger, at han har Hovedet fuldt af ubehagelige Forretninger. Fra Politiretten kan der appelleres til Hof- og Stadsretten, som straks, uden nogen yderligere Procedure, skal gennemgaa Sagen og som Regel afgøre den inden 3 Dage. Og dermed skal den være endelig afgjort.

10.

En Virksomhed som Fattigvæsnets kræver Penge. Der er da ogsaa i den Henseende i alt Fald lagt en fast Grund ved de fem Hovedklasser af Indtægter, det har: Ejendomme; offentlige Afgifter; frivillige Gaver; idømte Bøder; og fattiges Efterladenskaber.

Til Ejendomme henregnes Grunde, Bygninger, Kapitaler, faste Renter, Inventarier o. desl. De skyldes dels Kongens Forfædre, højlovlig Ihukommelse, Kongen selv, det kongelige Hus og private Folk, dels Fattigvæsnets egen Sparsommelighed. Bygningerne anslaaer Direktionen til en Værdi af 240,000 Rdl. Kapitalerne er dels henlagte til Fattigforsørgelse i Almindelighed, dels til bestemte Stiftelser: Opfostringshuset har omtrent 96,000 Rdl., Vartov 234,000, St. Hans Hospital og dets Legater 195,000, Abel Katrines Boder 34,000, Almindelig Hospital 73,000, Skole-, Arbejds- og Plejeanstalterne under Sognekommisionerne 92,000. I det sidst forløbne Aar har Etatsraad Ole Dalsgaard efterladt Fattigvæsnets 50,200 Rdl. Han døde 29. April 1798 og havde været Kontorchef i Generalitetskollegiet fra 1762 til 1789. I sit Testamente, som var oprettet Dagen før hans Død, nævner han som sin eneste og kæreste Hensigt, at den mest trængende Del af hans Medborgere skulde nyde godt af, hvad det havde behaget Gud at give ham, — ved klog Sparsommelighed havde

han erhvervet sig en betydelig Formue; og i hans Gravskrift stod, at denne Formue skulde anvendes til at klæde den nøgne, helbrede den syge, belønne den flittige, opdrage den unge. Det var det aabne Brev, der havde henvendt hans Opmærksomhed paa Fattigvæsnet. Bærens udbryder i begejstret Anerkendelse af hans Borgersind og praktiske Blik: »At og alle, som Dalsgaard, vilde overlade Bestyrerne at anvende Renterne paa den Maade, som de maatte finde tjenligst og nyttigst! Da skulde Almenvel fremmes i højeste Grad, *uden Hinder af Fundatser og Testamenter*, og Giverne paa hin Side Graven oftere med Glæde kunne overskue den Nytte, de stiftede ved deres Midler.« — Det er i det hele hen imod 800,000 Rdl., der staar til Fattigvæsnets Raadighed. Kun en begrænset Del af Renten kan bruges til selve Fattigforsørgelsen; men Direktionen stoler her som overalt paa Menneskene og tvivler ikke paa, at den Gavnildhed, som i de fremfarne Tider er vist Fattigvæsnet, vil vedvare.

De offentlige Afgifter, Fattigvæsnet faar Hjælp fra, er først Afgiften af Grundtaksten. Den beregnes i det hele til 9000 Rdl. aarlig. Stiftelsen for nyfødte Børn faar heraf 5000 Rdl., Børnehuset 2500 Rdl.; til Fattigvæsnets Hovedkasse bliver der saa kun 1500 Rdl. tilovers. Og hvis Børnehuset, som Direktionen foreslaar, fremtidig slipper for Betlerne, bør sikkert Tvangsarbejdsanstalten, der faar Byrden af dem, have Del i Beløbet. Naturligvis gør Børnehusets Direktør Indvendinger; han faar til Svar, at selv om Børnehuset ikke kan undvære Pengene, følger dog ikke deraf, at det skal holdes skadesløst paa Fattigvæsnets Bekostning, noget, han erkender Rigtigheden af, blot han saa ad anden Vej faar, hvad han behøver. Fra Klasse-lotteriet er der sikret Fattigvæsnets forskellige Stiftelser 25,000 Rdl. aarlig, derunder 1000 Rdl. til Børnehuset, overfor hvilke Direktionen tager et lignende Forbehold. Af Havnepengene en Fjerdedel, i et Middelaar vel 5—600

Rdl. Af faste Lønninger og Pensioner til civile Betjente sædvanlig 1 Procent aarlig, d. v. s. gennemsnitlig en 5000 Rdl. Kortstemplingen giver omtrent 680 Rdl. For Afgiften ved Køb af faste Ejendomme og Skibe og ved Auktionssalg af Løsøre og Varer skal ifølge den gældende Lov de oktroierede Kompagnier og offentlige Stiftelser være fritagne, naar de ikke tidligere har svaret noget. Domstolene har fastslaaet, at dette f. Eks. er Tilfældet med det asiatiske Kompagni og de paa Vestindien handlende. Men hvorfor skal de ostindiske og kinesiske Varer, som oven i Købet hører til de fordelagtigste Handelsvarer, her stilles friere end de vestindiske og andre Varer? Direktionen fører juridiske Bevisgrunde i Marken for, at det heller ikke er lovmedholdeligt, særlig for den ostindiske Handels Vedkommende. Afgiftens aarlige Middelsum har hidtil været omtrent 8000 Rdl. Af fremmede Kunstneres Fortjeneste har Fattigvæsnet kun en uvis og ringe Indtægt. I 1795 var den omtrent 300 Rdl., andre Aar har den ikke engang været en Tyvendedel heraf. Man har drøftet Muligheden af nye Afgifter til Bedste for Fattigvæsnet, men er kommen til det Resultat, at man helst skal blive staaende ved de gamle og stole paa den frivillige Goddædighed: Kollektbøger i Husene, Tavler og Bækkener i og ved Kirkerne, Blokke paa offentlige Steder og Fattigbøsser i Huse, hvor Folk jævnlig samles. I München har man indført trykte Subskriptionsblade, hvorpaa der kan tegnes, ikke blot hvad Familiens Hoved, men ogsaa hvad hvert enkelt Medlem af Husstanden, Børn og Tjenestefolk ikke at forglemme, maanedlig vil give. Det bør sikkert foretrækkes for den mere besværlige og for mange mindre velkomne Ombæring i Husene af Fattigbøsser. Hidtil har Husindsamlingen indbragt 7—8000 Rdl. om Aaret. Det jødiske Religionssamfund har i lange Tider skullet svare et aarligt Kontingent til de fattige af 68 Rdl. Men da der ikke er nogen Anledning

til at tvivle om, at disse Stadens Indvaanere, som i de senere Aar mere end tidligere villig har medvirket til gode offentlige Foranstaltninger i det hele, ogsaa, frivillig, vil støtte Fattigforsørgelsen, især naar de befries for Betlere af kristne Religionssamfund, foreslaar man fremtidig at lade deres Fattigkontingent bortfalde. Sognekommis-sionernes Koncerter i Stadens Kirker har jævnlig kun givet et ubetydeligt Overskud. Maaske det kunde indbringe noget, om man, særlig mens Vinterkulden staar paa, gav Koncert i Skuespilhuset eller dertil egnede Selskabs-Lokaler, ligesom det vilde være rimeligt, at det københavnske Fattigvæsen fik Indtægten af en Skuespilaften. Man har overvejet, om det var rigtigt at forhøje Prisen paa Teater-billetter til Bedste for de fattige, men er bleven enig om ikke at ville foreslaa nogen Forlystelsesskat. Spørgsmaalet kan jo altid tages op paa ny, hvis det skulde vise sig, at Fattigvæsnets faste Indtægter nødvendigvis maa forøges.

Saa er der Bøderne. Indtægten af disse er naturligvis usikker. Den har svinget fra 200 til 1000 Rdl. i et Aar. Hidtil har Kongens Kasse haft Part i Bøderne for Toldforseelser. Det er bortfaldet ved den nyeste Toldforordning, den berømte Forordning af 1. Februar 1797 (§ 131). Fremtidig skal alle saadanne Bøder komme det stedlige Fattigvæsen til gode.

Ifølge Danske Lov skal alt, hvad et *Hospitalslem* efterlader sig, tilfalde Hospitalet. Forordningen af 5. December 1749 bestemmer, at al *Arv*, som tilfalder et Hospitals- eller et Almisselem, skal tilhøre vedkommende Fattigkasse eller Hospital — Renten maa Arvetageren dog nyde, saa længe han lever. Men nu det øvrige Efterladenskab efter fattige, der ikke er optagne i noget Hospital, hvem arver det? Mere end én Gang har der været rettel Forspørgsel til Kancelliet eller anlagt Retssag om dette Spørgsmaal. Og baade Kancelliets og Rettens Afgørelser

er til Tider gaaede Fattigvæsnet imod. Der trænges her til en fast Regel, og Direktionen foreslaar, at Fattigvæsnet af Boet faar godtgjort, hvad den afdøde har oppebaaret som Almisse, og at det, der mulig bliver til Rest, tilfalder hans nærmeste Slægt: Ægtefælle, Børn, Forældre, Søskende, for saa vidt han efterlader saadanne, ellers Fattigvæsnet.

11.

Dette støttes endelig ved en Række »Benaadninger«, som det hedder, og ønskes fremdeles støttet dermed. Dets Grunde og Bygninger er, naar de bruges til fattiges Forsørgelse, fri for Afgifter, Paalæg og borgerlige Tynger; dets Kapitaler fri for Kvartprocent-Afgiften; Hospitalslemmer og andre indskrevne fattige fri for Ekstraskat for sig og sine; Fattigvæsnet i Almindelighed, enhver af dets Stiftelser og enhver indskreven fattig fri for Brugen af stemplet Papir overalt, hvor den ellers er foreskreven. Øvrigheden skal beskikke en Prokurator, som uden Betaling fører alle Fattigsager, og Kongens Foged og Underfogden skal vederlagsfrit gøre Eksekution i slige Sager. Fattigvæsnets Direktion maa lade holde Auktion over sine forarbejdede Varer uden at bruge eller betale de beskikkede Auktionsdirektører; den maa til alt Slags Haandværksarbejde, Fattigvæsnet har Brug for, betjene sig af hvem den finder for godt, enten de er indskrevne i et Lav eller ikke — Enevælden var i det hele tit et Værn mod den vidtdrevne Lavstvang —; den maa lade bage Brød og brygge Øl til sine fattige. Den fattige, der ikke er i nogen Ligkasse, skal, naar han dør, have fri Jord og Jordpaakastelse. De borgerlige Medlemmer af Fattigdirektionen, saa vel som Fattigforstanderne, skal være fritagne for alle Byens Bestillinger og alle personlige borgerlige Byrder, ogsaa for borgerlig Militærtjeneste; dette sidste endda for bestandig, naar de i 6 Aar har tjent Fattigvæsnet. Stadshauptmanden, med hvem man forhand-

lede dette Spørgsmaal, saa skævt hertil: han mente, at de, der var Borgerofficerer, ikke burde udnævnes til Fattigforstandere, naar de ikke havde Tid og Lejlighed til begge Dele. Direktionen svarede blidt, at den ikke ønskede »at lægge sand Hindring i Vejen for anden god Indretnings Fremme«, men paa den anden Side maatte ønske de Mænd, der godvilligen paatage sig besværende Arbejde ved Fattigvæsnet, alle de Lettelser, som Hans Majestæt allernaadigst har tilkendegivet at være dem tiltænkte. Der har hidtil været fastsat en Bøde af 300 Rdl. for den, der vægrer sig ved at være Fattigforstander; denne Bøde, mener man, bør bortfalde, selv om et saadant Forstanderskab vedblivende maa opfattes som et borgerligt Ombud. Erfaringen har vist, »hvor mange velvillige der altid findes, saavel blandt Borgere som Embedsmænd her i Staden, til at fremme offentligt Gavn, endog naar saadant forvolder dem privat Udgift«, siger Direktionen, stolt af sin Bys Borgere. Endelig loves det som en sidste Naadesbevisning, at Læger og Skolelærere, der har gjort god Tjeneste ved Fattigvæsnet i 4 Aar, under lige Omstændigheder med andre skal have en Fortrinsret til Ansættelse i bedre Stillinger.

12.

Planen slutter med Regler for Fattigvæsnets Regnskabsførelse og hvad dertil hører. I Modsætning til den tidligere Delthed skal der fremtidig være et enkelt Hovedkassekontor og et enkelt Hovedbogholderkontor. Stiftelsers og Arbejdshuses særlige Regnskaber bliver underordnede Dele af Hovedregnskabet. Skal Almisseeudelingen, som i Hamborg, besørges af Fattigforstanderne, hver i sit Distrikt, eller, som i München, paa et offentligt Sted og til en bestemt Tid? Direktionen bliver staaende ved det sidste, som er det tilvante: i ældre Tid var det paa Konventhuset, Uddelingen gik for sig, i nyere Tid er det

ved Sognekommisionerne. Blev den henlagt til Forstanderen, vilde han let blive overløbet af fattige, der snart kom til ham om Forskud, snart om forfalden Almisse og ogsaa vilde falde andre Folk i Huset til Ulejlighed. Og skulde nogen af Ondskab eller Vankundighed udsprede, at en eller anden fattig ikke havde faaet, hvad der tilkom ham, kunde Fattigforstanderen, naar Udbetalingen var sket under fire Øjne, intet Modbevis føre. Endelig vilde det formodentlig være adskillige Forstandere ubehageligt og byrdefuldt at skulle stille den fornødne Kaution.

Hvordan ser saa det samlede københavnske Fattigvæsens Budget ud, i det Øjeblik den nye Ordning bliver gennemført? Udgifterne er:

4078 fattiges Forsørgelse med gennemsnitlig

14 Rdl. for hver	57,092 Rdl.
Oprettelse af 4 nye Skoler til 800 Børn og	
Udvidelse af ældre	8,400 »
Arbejdsanstalter for voksne	6,000 »
Lønning til 12 Fattigfogder	1,248 »
Omkostninger til Kontorer m. v.	4,000 »
Trykningsomkostninger m. m.	1,000 »
Tilskud til St. Hans Hospital	8,000 »
Tilskud til Vartov	4,400 »

Tilsammen 90,140 Rdl.

De Indtægter, der kan paaregnes, er:

Kapitalrenter	6,200 Rdl.
Offentlige Afgifter	35,930 »
Frivillige Gaver	14,155 »
Bøder	400 »
Fattiges Efterladenskaber	300 »
Indtægter af forskellig Slags	4,000 »
Ny Indtægter efter Planen	15,140 »

Tilsammen 76,125 Rdl.

Selv om det betyder, at der yderligere, ved frivillige Gaver eller paa anden Maade, maa tilvejebringes 14,015 Rdl., vil der, da Fattigvæsnet under sin hidtilværende Ordning har haft et aarligt Underskud af 18,000 Rdl., i finansiell Henseende ikke voves noget ved Gennemførelsen af den nye Plan.

»Det skal være Direktionen paalagt som Pligt [foruden ved Offentliggørelse af det aarlige Regnskab] . . ved rigtige og gavnlige Oplysninger fra Tid til anden at underrette alle og enhver om Fattigvæsnets Tilstand og om Virkningerne, som i dets forskellige Grene under den nye Bestyrelse ere sporede« — Offentlighed, alles Kontrol med alt, deri munder Planen med sin 215. og sidste Paragraf ud. 31. Maj 1799 blev den godkendt af Kongen.

Samtidens Dom over den udtaler Callisen, naar han siger, at man i »denne fortræffelige Anordning« finder »Idealet af et fuldkomment Fattigvæsen, som kunde sættes ved Siden af, om det ikke i enkelte Ting overgaar, den med Rette saa berømte hamborgske Fattig-Anstalt«.

En Tidsalders ejendommeligste og bedste Egenskaber er nedlagte i det Arbejde, der fra Vartov gik vækkende ud over Byen.

MOSKOVITTERNE OG DE KØBENHAVNSKE BORGERE.

SMAATRÆK FRA RUSSERNES RESØG I KØBENHAVN 1716.

AF

HANS KYRRE.

DE tre Sommermaaneder fra Midten af Juli til Slutningen af Oktober 1716 har for Københavns Indvaanere været en stemningsbevæget Tid. Midt i den almindelige Begejstring over Tordenskjolds glørværdige Bedrifter spredtes Budskabet om, at Danmarks mægtige Forbundsfælle, Czar Peter den Store, med Gemalinde og nogle Tusinde Mand vilde holde sit Indtog i Byen for i Forøning med de danske Tropper at gøre Landgang i Skaane.

Om dette mærkelige Besøgs *politiske* Betydning har Professor *Edvard Holm* skrevet en udførlig Afhandling i *Historisk Tidsskrift* (V. R. 3. B.), og baade i *Oluf Nielsens »Kjøbenhavns Historie«* og i *Carl Bruuns »Kjøbenhavn«* behandles de udviklede diplomatiske Forhold, der paa den Tid saa stærkt optog de tvende Fyrster og deres Regeringer, og det brogede Liv, der prægede hele den gamle By under Besøget. Det var imidlertid ikke blot vore Diplomater, men maaske endnu mere de jævne Borgere, der følte det som en ubeskrivelig Lettelse, da Russerflaaden d. 25. Oktober afsejlede til Meklenborg — uden at have gjort Alvor af den skaanske Landgang.

Oluf Nielsen skriver i sin *»Kjøbenhavns Historie«* (VI. S. 476), at »de fornemme Gæster havde et stort Følge af høje Standspersoner, der indlogeredes rundt omkring

i Byen og med deres talrige Tjenerskab sikkert var til liden Glæde for deres Værter«. Denne Formodning bekræftes fuldt ud ved de Klager, der sammen med Værternes Regninger indløb til Magistraten, ja til selve Kongen, efter Gæsternes Bortrejse¹⁾. Det er vel sandsynligt, at adskillige har nærret glade Forventninger til det uvante Besøg, men allerede Czarens besynderlige Indtog paa Falster maatte bidrage til at gøre selv den mest sangvinske noget betænkelig. Han landede om Natten ved Gjedseby, hvor han jog en Kromand og hans Kone op af deres varme Seng og lagde sig selv i den med Støvlerne paa. Da han d. 17. Juli kom til København, fremsatte han Ønsket om at komme til at bo paa det Lyststed, Kongens Broder, Prins Karl, ejede udenfor Nørreport, den saakaldte »Have«²⁾. Det lykkedes imidlertid Kong Frederik at befri Prinsen for de Ubehageligheder, som alle var forberedte paa vilde følge med de Czariske Majestæters Indkvartering, og den tvivlsomme Ære tilfaldt derfor Købmand Edinger, der ejede en Gaard, hvor nu Prinsens Palæ ligger. Det store Følge blev indkvarteret hos 116 indenbys og 29 udenbys Borgere. For de arme Værter blev det en brydsom Tid, der nu fulgte. Der var af de Politibetjente, som forestod Indkvarteringen, lovet dem rundelig Betaling for deres Værelser og Senge, og da Gæsterne omsider var borte, strømmede Regningerne ind; men trods de vedlagte Vidnesbyrd om al den Skade, de havde lidt, var det kun smaat bevendt med Godtgørelsen. Værst synes det at være gaaet ud over de værgeløse Enker, hvem Indkvarteringen blev paatvungen: Hos Madam *Flekenberg* var der fra først af blevet indkvarteret »6 Herrer og 6

¹⁾ Samlede i to Pakker i Rigsarkivet (Trykte Fortegnelse over Rente-kammerets Arkiv S. 88).

²⁾ Prins Karl havde købt Ejendommen uden for Nørreport i 1706. Han opførte en ny Hovedbygning, som efter sit blaa Skifertag fik Navnet *Blaagaard*.

Tjenerer«, og hun beklager sig nu over, at »da de først blev Huset bekendt, førte de saa mange med sig, at jeg ikke selv vidste, hvem de var, som boede, og hvem Gæsterne, fornemmelig Heste og Vogne, saa ingen Dag eller Nat her hos mig jo var 30—40 Heste *in summa*. Alle de Ridendis eller Kørendis tog sig selv Kvarter i mine Værelser, og naar jeg vilde sige, at her ej kunde være saa mange Heste, truede de med Hug, som ogsaa skete, idel de har udslaget mig en Tand for i min Mund, som mig ikke kan igen godtgøres«.

Ogsaa Assessor *Ehms* Enke havde døjet meget ondt under den tvungne Indkvartering: »Efterat jeg frugtesløs havde demonstreret for velbyrdige Hr. Etatsraad Westfahl, da han anmodede mig paa Øvrighedens Vegne, om min Gaard og Logementer maatte blive til General Feltmarschal Czermentoffs Tjeneste og Indkvartering, hvorledes samme min Gaard og Logementer alt til Hr. Doctor Peters Enke var bortlejet, og at velbemeldte Enkes Hø var alt indført, saa og adskillige Husmøbler indflyttet, som jeg efter Accord fik 20 Rdlr. for, hvilke jeg igen har maattet miste, saa som alt Høet, og hvad ellers indfløet var, maatte her ud igen, — da straks efter ankom General Feltmarschalens Adjutant, som straks lod sætte en Moskovit-Musketér i Gaarden at forhindre nogen andens Indfløtten, hvormed jeg nolens volens mig maatte befalde. Derefter følger en Fortegnelse over den Skade, Russerne har foraarsaget: De har opbrudt Gulvstenene, ituhugget Dørene med Økser, kastet alle Nøglerne bort og ødelagt Brolægningen. »Paa mit Spisekammer, hvor jeg havde lidet til min Underholdning, har de fordærvet mig ganske en hel Tønde Mel, hvorover jeg fattige Enke nu fattes Brødmel . . . Nok maa jeg melde, at den 11. Oktober var der Ild i Skorstenen af deres egen overflødige Ild, og hvor disolente de har været med Ild og Lys, kendes alle Vegne paa Væggene, hvor de har klæbet Lysene, som jeg

iblandt kom over og tiltalte dem derfor som for megel andet; men de lod, som de ikke forstod Tydsk, og gjorde alt, lige hvad de vilde, som har sat en Alteration i min Krop, der ikke let forgaar, men tager paa Helbreden, som jeg mærkelig befinder. Foruden ovenmeldte har jeg maattet leje en Karl, der idelig maatte varte op med at feje Gaarden og Fortouget, at Skarnet ikk skulde tage Overhaand. Nok har jeg maattet lade Skorstenen feje, Urenligheden bortføre i mange Læs, og til Logementerne overalt at rengøre til de nu indflyttede Lejefolk maattet holde fire Folk en hel Uge igennem, hvorudover jeg, som har intet det ringeste at tage det af, maa lide det, jeg skammer mig ved at udsige.«

Kirsten, sal. Jørgen Andersen har haft Indkvartering i 10 Uger og 5 Dage, »hvilke haver været mig som en fattig Enke, der ingen Forsvar haver, af de egenraadige og uforstaaelige Folk en stor Byrde, ja stor Frygt aarle og silde for Ild og Lys. Endelig da jeg mig omsér, forefinder jeg mine Stalde og andet mere ganske spoleret, og al den Urenlighed, som ved deres Heste er falden, og Møgets Udførelse, haver forarsaget mig en temmelig Bekostning, foruden min Skade paa Sengeklæder og videre i andre Maader . . . Jeg fatter stadig Haab, min Hr. Justitsraad [Politimester Ernst] rækker mig som en fattig Enke og for min sal. Mands Skyld herudi Haand, hvorimod jeg stedse skal anholde hos Gud, han min Hr. Justitsraad og al ædelig Familie stedse vil velsigne«.

Mikkel Hansens Enke har i 12 Uger huset Czarens Oberingeniør med hans Tjenere og forlanger derfor 2 Rdlr. om Ugen, »skønt Gud skal vide, jeg ikke derfor vilde haft mine Sengeklæder og andet Boskab saa skammelig fordærvet, som de efterlod sig dem«.

Det var især Russernes uforsigtige Omgang med Ild og Lys, der ængstede Værterne, og i de fleste Regninger er der Krav om Erstatning for brændte Haandklæder,

Senge, Sengeklæder o. l., og saa forlangte de fordringsfulde Gæster oven i Købet, at Værterne skulde holde dem med Lys, »ikke aleneste at se ved om Aftenen, men fornemmelig at smøge Tobak ved om Dagen«. *Christoffer Helms* udtrykker sin og mange Medborgeres Klage over de umedgørlige Gæster i følgende kraftige Slutningslinier paa sin indsendte Regning: »Mit Hus har ikke, saa længe jeg kan mindes, forsøgt saadan Forlis og Formindskelse ved Tyvehand, som fra den Tid jeg fattige Undersaat efter min underdanige Pligt antog bemældte mig paalagte Folk til Herberge.«

Hvor Russerne havde faaet Kvarter i Værtshuse, jog de Gæsterne ud af Huset, saa Ejerne højlig beklager sig over at have mistet deres Næring. *Claus Koefod* har haft »Moskovitter-Indkvartering« fra 6. August til 18. Oktober, »og i værende Tid er det den gode Gud bekendt, hvorledes jeg derover har mistet den Næring, hvoraf jeg til mig og mine med paahængende store Udgifter skulde vente at contribuere, ja endnu daglig derover desværre fornemmer, de sædvanlige rejsende udebliver«. Mange Steder fyldte de Gaardspladsen med deres Heste og Vogne, saa de Bønder, der kom kørende til Byen, ikke kunde faa Gaardsrum hos deres gamle Værter, men maatte søge andre Steder hen. I *Jürgen Børgesen* Bryggers Gaard i Magstræde stod posteret 24 Mand russiske gemene med Geværer omkring fire Czariske Vogne med Pengekister paa.

Købmand *Edinger*, der husede selve de Czariske Majestæter, havde ogsaa mange Besværligheder af sine Gæster. Czaren selv var meget fordringsløs; da han havde faaet ombyttet sine fire »brændte hollandske Sten-Natpotter« med et tilsvarende Antal af »Dobbeltblik«, synes han ikke at have stillet flere Fordringer. Hans Fornødenheder var faa og hele hans Færd jævn og bramfri. Hans Søndagsdragt, som han ogsaa bar ved festlige Lejligheder,

var en grøn Klædes Kjortel med lidt Guldgalloner paa og en rød med Sølvgalloner. Paa denne Dragt bar han sin »Ridderorden«. Men ved Indtoget samt ellers til daglig — med Undtagelse af den Tid, han sørgede over sin Søster — var hans Habit, som den beskrives i »Orion« (1841): En gammel og meget plettet rød Kjole af »gemeent« og grovt Klæde, gjort som en Skipperkjole med smaa Opslag; den kunde tilknaappes helt op i Halsen. En hvid Lærreds Trøje med hvide Traadknapper og ingen Vest; Bukserne var af Klæde og gjort til at binde under Knæerne; paa Benene havde han et Par graa Strømper, som ikke var bedre end dem, vore Jøder sælger paa Torvet; Knæbaandene var af sort Læder med Messingspænder; Skoene var spidse, som Matroserne plejer at bruge dem, og deri havde han ogsaa Messingspænder. Om Halsen havde han en smal Hør-lærreds Klud, som var snoet om og stukket ind i Trøjen. Foran Halsen havde han en stor Sølvknap med en Glassten i; men for Hænderne hverken Manchetter eller Halv-ærmer, saa man kunde se den grove Skjorte langt inde paa de brune Arme. Om Livet havde han et Gehæng af en gammel anløben og forslidt Gallon, hvori han bar en Huggert, som var ligere et Bøddelsværd end en Kaaarde; skidne Handsker og i Haanden en stor tyk Stok med en Læderrem i; paa Hovedet en Kasket, som var overtrukket med grønt Voksdug; hans Haar var sorte, krøllede og vel flettede, og dette var denne berømmelige Herres ganske Stads. Czarinden lagde mere Vægt paa sit Ydre: Hendes Kjole var behængt med Ordener, Portrætter af Helgener og Relikvier, der raslede paa en besynderlig Maade, naar hun gik.

Men af Fortegnelsen over den Ødelæggelse, der vederfores de Møbler og andet Husgeraad, som efter Øvrighedens Ordre var stillet til Majestæternes Raadighed, kan man slutte, at det ikke altid var gaaet helt sømmeligt til inden Døre.

De Effekter, der paa Kæmnerens Foranstaltning var skaffede til Veje, skulde efter Majestæternes Afrejse tilbageleveres paa Raadhuset. Der blev da affattet en For- tegnelse over det, der var tilbage:

»Af 12 hollandske Sten Natpotter blev ej flere tilbage foruden 5 Stykker, de 7 Stykker isønderslagen eller borttagen af Rysserne.

Tvende grønne Gardiner ligeledes bortkommen.

Tvende Par nye Hørgarns Lagen af 2 Breder er af Rysserne forkommet.

Et Par ditto umage, det ene halvtredie bred og det andet 2 Breder, fandtes ejheller udi Gaarden, men ligesom mere bortkommen og i Stykker sleet af Rysserne.

Hvad sig den grønne Taftes Dyne er belangendes, kan heller ikke vides, hvor er af bleven, men som andet bortkommen. De fire andre Dynen er gaaet med ligesom med den første.

De tvende Par Blaargarns Lagen er ejheller funden udi Gaarden, men og saaledes bortkommen; thi Rysserne skar sligt i Stykker og brugte det til adskilligt deres Fornødenheder.

De tvende Ballier, der brugtes udi Badstuen, blev medtaget, da Rysserne rejste bort.

En Træspand, der ligeledes blev brugt i Badstuen at øse Vand med, tog de og med sig.

De tvende Madrasser brugte Kokkene i begge Kyk- kenerne, og blev ganske opraadnede af Vand, saa de ej mere til Nytte kunde bruges.»

Hos *Christian Schupp* havde man laant et meget kostbart Udstyr til Majestæternes Sovekammer, og ved Tilbageleveringen beklager Ejeren sig over den ilde Medfart, det havde lidt: »Jeg haver efter Ordre leveret til Sr. Vilhelm Edingers Gaard, hvor Hs. Czariske Majestæt logerede, Omhæng til en stor fransk Seng af carmosinrød Silkedamask med hvid Taft underforet og med skildrede

Buketblommer paa, saa og et Spærdække af samme hvid Taft med skildrede Buketblommer, saa og seks grønne Guldlæders Stole, et indlagt Nøddetræs Bord med to Gueridons, hvilket ved Tilbageleveringen er ganske beskadiget, især bemeldte Sengs Omhæng og Spærdække, derfor jeg paa det mindste prætenderer, at mig for dets Fordærvelse bliver godtgjort et Hundrede Rigsdaler.«

Ogsaa Edingers Svigermøder, Madam *Wigant*, fik Ulemperne at føle ved det tvungne Besøg. Hun indgav gentagne Gange Klage til Magistraten over det Bage- og Bryghus, der til Czarens eget Brug var indrettet paa hendes »Plads«, saaledes under 1. August 1716, hvor hun indstændigt anmoder om, »at i det mindste Skorstenen hver 5. eller 6. Uge maa fejes, da Moskovitterne ikke vil give saa lang Tid, at man kan lade Skorstenen feje«. Politimesteren befaler da Renovationsmesteren *Bertel Seiler*, at han straks skal lade Skorstenen rense, og Seiler lover ogsaa, at »Skorstenen skal blive forsvarlig rengjort og fejjet, men kan ikke dermed begyndes før Mandag Morgen førstkommende, formedelst der nu er en Brøgning under hender til Czarens Tjeneste og Brug«.

Værst farne var dog Beboerne uden for Byens Porte: thi de havde ikke blot Besvær af Indkvarteringen, men tillige af de sammenkaldte danske og russiske Soldater, der laa i Lejr paa Fællederne, og skønt Czaren tilsidst flyttede ud paa Geheimeraad *Lentes* Gaard uden for Østerport (nuv. Classens Vej) for selv at føre Opsyn med Tropperne, har de uciviliserede Bander dog været en stadig Plage for deres fredelige Naboer. I en af Klagerne til Magistraten hedder det: »For den højgunstige Øvrighed haver jeg fattige Mand, uden Byens Port boende, ydmygst at foredrage den store Skade, som mig sidste afvigte Sommer vederfores af Moskovitterne, som paa Øster Fællede kamperede, idet de borttog fra mig, hvis i min Hauge jeg med stor Omkostning og Sved næst Guds Hjælp havde

tilvejebragt: Den hvide Kaal berøvede de mig hver en, det meste af den grønne ligeledes, saa og hvis Frugt enten paa Træerne eller andensteds fandtes, hvorover jeg fattige Mand er geraaden i en meget slet Tilstand . . . Jeg kunde i Sandhed sige og bekræfte med en god Samvittighed, at den Skade, jeg led, var af Importance af 46 Rigsdaler.«

Dette var dog for intet at regne imod »den uchristelige Medhandling«, som *Henrik Voigt*, Borgmester Bierregaards Fæster, havde lidt. Først kom de danske Tropper og vilde berøve ham hans Hø; »hvad de ikke borttog, blev saa skammelig nedtraadt og ilde medhandlet, saa det var en stor Ynk at se derpaa. Og da jeg vilde bevogte det, havde det nær kostet mit Liv . . . Siden kom Rysserne, og hvad der endnu var bleven tilovers, det gik da alt med for fulde; thi de vare ikke nogen Kostforagtere; de sparede ikke Gærdet om Haven, langt mindre hvad som var af Frugt derinde. Jeg havde endda bevogtet min Kaal til deres Ankomst; men den første Nat, de begyndte at campere, gik et helt Stykke Hvidkaal; siden tog de bort, hvad der forekom, Brædder, Stakit og Brænde, og da jeg sidst afvigte Michaeli Aften kom efter nogle, som havde været inde i min Hauge og stjaalet Kaal og Brænde, og da jeg dem attrapered og forfulgte med min Søn og tvende Karle, blev de i et Øjeblik over 200 Mand, og stødte een mig i min Ryg med sit Kaardefæste, og andre handlet saaledes med mig, at jeg derfor maatte holde ved Sengen i samfulde 3 Uger, saa at jeg med al Sandhed kan sige, at afvigte Sommer var mig en bedrøvelig Sommer«. Da Magistraten intet Hensyn tog til hans Klage, indsendte han den til Kongen, — dog næppe med bedre Resultat.

Helt ud til Damhussøen rakte de uhyggelige Følger af de russiske Soldaters Tøjlesløshed. Den gamle Opsynsmand ved Sluseværket, *Niels Pedersen*, beklager sig

i en Skrivelse til Vandkommissionen over den ublide Medfart, der var blevet ham til Del: »Jeg fattige gamle Mand er højlig forårsaget at andrage for den høje Øvrighed, hvorledes fire Moskovitter, hvilke paa Hollændermarken opvarter Heste, nestleden Fredags Nat udi det Hus, jeg ved Langvaddams Sluse bebor, med Gevalt slog Vinduer, Døre og Vægge ind, hvorpaa de bandt mig til en Væv, overfaldt mig og min gamle Kone med Hug og Slaug, desforuden frastjaalede mig tvende Skjorter og et Par Bukser med derudi værende 2 Daler i Penge, foruden en halv Otting Smør og 4 Brød med videre, i alt beregnet paa 10 Rdlr. Da som jeg gamle, svage Mand ej ved, hvad Time jeg haver Livet eller jeg det mister, saa ansøger jeg allerunderdanigst om de fromme Herrers naadige Hjelp, at mig dog noget af Barmhjertighed maatte forundes til den Skade, jeg har lidt, saavel som og, om jeg der skal forblive, at da Huset maatte hjælpes paa Døre og Vinduer og Vægge; thi ellers forfalder det ganske, — derpaa jeg tilbeder mig en naadig Bønhøring, som den Allerhøjeste rigelig vil belønne.«

Vandkommissionen, der ikke var saa besværet af Klager og Erstatningskrav som Magistraten, tilstod ham de ti Rdlr. med Løfte om, at Huset skulde blive forsvarlig istandsat igen ¹⁾).

Værternes samlede Krav udgjorde ved Sammentællingen af de indkomne Regninger 15,427 Rdlr. Magistraten, der vel vidste, hvilken Plage Indkvarteringen havde været for de fattige Borgere, fandt dog denne Sum for stor og nedsatte den til 11,457 Rdlr. og forestillede samtidig Kongen, at denne Byrde vilde være for stor for Byens Kasse, og at den derfor burde fordeles paa alle IIs. Majsts. Landes Undersaatte. Men Kongen mente, at Regningerne burde yderligere afkortes, og til dette Ar-

¹⁾ Vandkommissionens Copibog 1716 S. 120 (Raadstuearkivet).

bejde fandt man i Renteskriver *Peder Bentzen* en saare brugelig Mand, hvem det lykkedes at bringe Fordringerne ned til henved en Trediedel af deres oprindelige Størrelse, nemlig til 5699 Rdlr.

For adskillige af Regningerne var det heller ikke vanskeligt at paavise en dristig Overdrivelse af, hvad der med Billighed kunde forlanges, saaledes *Mathias Hartvigsen*, der »for det Vagten nogen Tid havde staaet paa hans Fortoug fordrede 132 Rdlr.«. Her kunde Renteskriveren med fuld Føje benytte sin staaende Vending, at »mod denne overmaade ublu og uforskammede Regning burde intet at godtgøres«. Mere mærkeligt ser det ud, naar han ud for de talrige Krav om Erstatning for bortkomne Krus og Sølvtoj skriver, at »han burde forvaret det bedre«. Nogle Værtsfolk havde sendt to Regninger, »og er det eftertænkeligt,« hedder det i Bentzens Skrivelse, »at de tvende Politibetjenter Anthony og Wester ikke alene har attesteret begge disse Regninger, men den ene endog skrevet dem for denne Mand, hvorfor de vel maatte ihukkommes«. De to Politibetjente forklarede, at Magistraten havde »bortkommet« den første Regning, og derefter forlangt en ny af Værten. Siden var de dog begge havnede i Rentekammeret. Ikke desto mindre dømtes de at betale til de fattiges Bøsse hver 5 Rdlr.

Hos nogle godtroende Værter uden for Byens Porte havde en Del russiske Officerer »indlogeret sig selv«, og da Bentzen kunde paavise, at de ikke var opførte i Politimesterens Indkvarteringsbog, fik de ingen Godtgørelse.

Ogsaa inden for Byportene havde en Del Russere i Følge Politimesterens Indberetning taget sig selv til Rette:

»Udi *Kvistes* Gaard i Nyhavn har indlogeret sig selv 4 à 500 Mand syge Russere med deres Opvartere.

Hos *Knud Mikkelsen Due*, Skipper i Nyhavn, oven paa Salen har indlogeret sig en Generaladjutant.

Hos *Thomas Andersen*, Skipper i Nyhavn, har lo-

geret sig selv nogle russiske Søofficerer af Galejerne. Hos *Morten Andersen* i Nyhavn ligeledes.

Hos Urtegaardsmanden i forrige Charlottenborgs Have har indlogeret sig selv nogle russiske Officerer af Artilleriet, som staar næst derved.«

Den nidkære Renteskriver lagde overalt stor Skarp-sindighed for Dagen for at bringe de indkomne Fordringer ned til det mindst mulige.

Særlig haardt gik han frøm mod den stakkels Edinger, hvem han ikke vilde unde større Leje af Czaren og hans Suite end af den russiske Ambassadør, der ellers boede til Leje i Edingers Gaard. Her fandt Rentekammeret sig dog beføjet til at komme denne til Hjælp, idet man hævdede, at »ligesom der er Forskel paa Czaren selv og hans Ambassadør, saa er der og mellem hans Logemente og hans Ambassadørs«. Regningen blev desuagtet nedsat fra 3556 Rdlr. til 1005 Rdlr.

Men ikke nok hermed! Thi efter at Renteskriveren saaledes havde gjort sit, befaledes det samtlige Hs. kgl. Majsts. Renteskrivere udi de danske, norske og tyske Kontorer, saavel som Bogholderne ved Rentekammeret, »nøje at efterse i deres holdende Tegnebøger, om nogen af de paa Regningerne anførte Personer derudi for noget er antegnet, eller og om de noget udi anden Maade til Hs. kgl. Majsts. Kasse er skyldig, som kunde likvideres, udi hvis de efter bemeldte Regningers Formelding tilgode haver«.

Imod denne Bestemmelse, der berøvede adskillige den sidste Rest af de surt erhvervede Indkvarteringspenge, gjorde den ovenfor nævnte Assessor Ehms Enke et ganske kløgtigt Modtræk. Hun havde »to slemme Huller paa hendes Gade mellem Holmens Bolværk og hendes Gaard«, og paa Politimesterens gentagne Ordre at lade Gaden reparere svarede hun, at »hun ikke kunde skaffe Penge, før hun fik nogle af Magistraten for den moskovittiske Indkvartering, hun havde haft«.

Den 25. November gav Politimesteren hende en ny Ordre, der skulde synes skarp nok til at skræmme hende. idet han befalede Overpolitibetjent Hans Pedersen Abildgaard »straks at anmelde hende, at denne Brøstfældighed straks efter Forordningen skal repareres, og at hun inden 24 Timer forskaffer dertil Grus og Sten, hvorpaa da straks Brolæggere sættes i Arbejde og af hende betales, saa som af fornemme Mænd, der daglig forbipasserer, denne Brøstfældighed meget paaankes. Hvis saadan Anstalt af Mad. Ehms ikke gøres, saa haver I paa hendes Bekostning Arbejdet at lade forrette«. Men allerede samme Dag meldte Abildgaard sig hos Politimesteren og berettede, at han nu havde været hos Mad. Ehms og forelæst hende Ordren; men hun havde svaret, at »hun det ikke kunde lade gøre; for hun havde ikke været uden for hendes Dør i en ti Ugers Tid formedelst hendes Svaghed og store Alteration siden den moskovittiske Indkvartering«. Saa opgav Politimesteren Ævred og skrev til Magistraten: ». . . Efterdi Mad. Ehms dog har tilgode hos Staden for General Czarmentorffs Logering, at man da vilde gøre Forskud til saadan ringe Arbejds Forfærdigelse, paa det højfornemme Mænd ikke skulde klage over dets Passering.«

Efter at Magistraten havde faaet Regningerne med Renteskriverens Fradrag tilbage, indkaldtes Borgerne til et Møde paa Raadstuen, for at de kunde blive gjort bekendte med Kammerets Betænkning. Og at det ikke var med blide Følelser mod Peter Bentzen, Borgerne forlod dette Møde, viser den Skrivelse, de uden for Portene boende Værter faa Dage efter sendte til Kongen. Det er vist sjældent, man i de talrige ydmyge Ansøgninger fra underdanige Borgere til den enevældige Konge møder saa skarpe Udtalelser om en af Kollegiets Embedsmænd:

»Stormægtigste allernaadigste Arvekonge!

For nogle Dage siden haver denne Stads høj- og velædle Magistrat ladet os underskrevne med flere Beboere her uden

for Stadens Vester-, Nørre- og Øster-Porte til sig kalde paa Raadstuen; da os blev foreløst Renteskriver Peter Bentzens forfattede Belænkning og det høje Kammerkollegie Decision af 24. April 1719 angaaende vore indleverede Kravs Regninger for de til os i 1716 efter Hr. Oberst Scheels Anvisninger af Deres kgl. Majsts. Generaler og andre høje Officerers Indkvartering, samt en Del ryssiske Folk og i andre Maader ved den tagne Skade, — hvoraf vi maa fornemme, at Renteskriver Peter Bentzen har gjort sig megen Umage for at udfinde de Ting, som kunde gøre vore Fordringer til slet intet, saa at vi efter hans Tanker ej skulde faa det allerringeste, da han dog selv maa tilstaa det allerfornemste, at saadan Indkvartering er sket efter velb. Oberst Scheels Anvisning, og det kan ikke være ham som en Indvaaner ubekendt, hvorledes vi fattige og enfoldige Folk i den Tid blev tribuleret og saa godt som gjort umægtig af vores Huse og Ejendom, ja mange af os ej havde den Seng tilovers, vi kunde hvile os udi, intet Værelse tilovers for os selv, men tilfælles med Domestikkerne. Vore Huse, Porte og Døre stode aabne Nætter og Dage, saa vi derved led meget paa vores Fattigdom, og indehavende Bohave ilde medhandlet af de Gemeene og tildels sporleret og borte. De ryssiske Folk vare tildels endnu slemmere, saa vi tog megen Skade i en og anden Maade, for hvilken de fleste af os ej haver anført noget i vores Regninger, men alene for Stalderum og Logemente, efter samme Maade som Stadens Indvaanere, hvorudi Magistraten først haver gjort os megen stor Rabat for hver især, hvorover vi os da meget bejamrede; men nu, det siden er kommen under Renteskriver Peter Bentzens Revision, saa vil han, vi slet intet skal have, æskende de Beviser og Attester af os, som vi umuligt har kunnet skaffe; thi Indkvarteringen skete paa os med Magt. Da enhver af dem om-sider tog bort, viste de os kun at søge vor Betaling paa sine Steder, andre toge bort med Folk og alt, før vi vidste deraf. andre gav os haarde Ord og Snak derfor, hvormed vi fattige Folk, som intet formaaede imod dem, maatte lade os nøje og takke Gud, at vi igen kunde blive raadige over vores Fattigdom, som de lode tilbage efter sig. Alt dette med mere har Renteskriver Peter Bentzen trakteret Bagateller; men han har ej selv været med til at lide derunder, og om det end havde været os muligt at faa saadanne Beviser, som han æsker, tror vi fra ham at have faaet ligeste Medynk. og mod dem havde han da paafundt. ligesom vi haver hørt om Stadens Indvaa-

neres attesterede Regninger. adskillige hans Exceptioner. Derimod fornemmer vi dog af det høje Kammerkollegie Decision nogle kristmilde gode Tanker og Forslag til Hjælp paa een eller anden Maade for os, saa de dog ej har kunnet overbære i deres genereuse og kristelige Gemytter at se os ganske forladte.«

Herefter følger en ny Fortegnelse over de Tab, Indkvarteringen har paaført dem, og en Bøn til Kongen om at hjælpe dem til deres Ret. Men Rentekammeret holdt fast paa sit Krav om Beviser, som det nu, saa lang Tid efter, ikke var muligt at fremskaffe. Værterne indkaldtes paa Politikammeret, hvor der afholdtes vidtløftige Forhør; men de kunde i Reglen intet bestemt fremføre til Bekræftelse af deres Fordringers Gyldighed. Kun *Jørgen Hansens* Enke i Stormgade havde Beviserne i Orden, hvorom der i en Udskrift af Politiforhøret fortælles, at »Vidnet optog hendes Almanak for Anno 1716 og forklarede, at den 5. August ankom de tvende første Russere med 8 Heste, og den 9. paafølgende indkom dertil 6 Heste og to Karle; men den 16. Oktober kom Folkene og Hestene tilsammen bort igen. Hr. Politimesteren adspurgte hende, saasom intet var tegnet hos i Almanakken, hvorpaa hun kunde vide det, hvortil Vidnet svarede, hun kunde vide det paa Evangeliummerne og paa Fredage og Løverdage, som hun grant nok husker og mindes«.

Intet Under, at det saaledes maatte trække i Langdrag med Betalingen, og endnu i 1728 havde Værterne ikke faaet deres Godtgørelse, da det stadig ikke var lykkedes dem at fremkomme med de forlangte Beviser.

Men om det ubehagelige Minde, Moskovitterne efterlod sig blandt Hovedstadens Borgere, har man et Vidnesbyrd i det Udraab, der længe efter ledsagede enhver tumultuarisk Foreteelse: »Er det Moskovitten, der er kommen til Staden!«

SMAASTYKKER.

1. „Gammelt Øl med en Pind i“.

For den yngre Slægt af Københavnerne har det altid været nemt og hurtigt at komme til Skovs. Ikke saaledes i gamle Dage, før 1863, dengang Klampenborg-banen blev aabnet; da var det kun faa Gange aarligt, i den egentlige Sommertid, at almindelige Mennesker kunde indlade sig paa en saa stor Ting som en Skovtur, og saa kun paa Apostlenes Heste eller, naar det kom højt, paa en »Kaffemølle« (Holstenskvogn). Man var træt og tørstig paa Hjemvejen, og »Slukefter«-Kroen stod da i sin Glans til et Hvil og en Forfriskning for Mængden af Fodgængere og kørende. Fremfor alt var der dér en stedlig Drik, der opfriskede Livsaanderne: det var »Øl med en Pind i«, d. e. mørkt, stærkt Martsøl med rigeligt Puddersukker; den serveredes i en bestemt Slags Hankekrus og skummede vældigt, naar Sukkeret blev rørt om ved Hjælp af en tyk Pind med en Klump for neden. Mindegenstande som disse forsvinder hurtigt: for Raadhusmuseet har det f. Ex. ikke været muligt at opdrive en Vægterkabuds; men et Slukefter-Krus med tilhørende Pind er virkelig blevet bevaret og nylig skænket til det vordende Museum.

P. Købke.

KØBENHAVNS ØSTER KVARTER.

NIKOLAJ RODE.

AF

OBERST EMIL MADSEN.

1.

FOR at kunne danne sig en nogenlunde tydelig Forestilling om, hvorledes Nikolaj Rode, den Del af Øster Kvarter, der er omsluttet af Østergade, Kongens Nytorv, Holmens Kanal, Ved Stranden og Højbroplads, har set ud i den tidligere Middelalder, gælder det først og fremmest om saavidt muligt at bestemme, hvor der i hin Tid var Land, og hvor der var Vand.

Det kan vel være saa, at Stranden i sin Tid har gaaet op over Højbroplads og Amagertorv, langt op i Købmagergade¹⁾; men dette kan ikke have fundet Sted i den Tid, da Vandets Højde i Farvandene om Sjælland har været som nu, eller med andre Ord i den historiske Tid; thi ifølge de Undersøgelser, der er gjort Rede for af H. N. Rosenkjær i hans Bog »Fra det underjordiske København, Kbh. 1906«, findes paa Højbroplads og i Købmagergade Moræneler liggende i en Højde af 3 Fod og mere over dagligt Vande, og de kan saaledes ikke have været overskyllede af Havet med dets nuværende Vandstand. Af den Omstændighed, at der paa Hjørnet

¹⁾ Jvf. Kortet i Bruun: Kjøbenhavn I, 10.

af Højbroplads og Gammelstrand er fundet en Del store Bøgegrene og en Mængde Bøgeblade, mener Rosenkjær at kunne slutte, at Højbroplads eller i det mindste en Del af den alt forlængst har naaet op til over dagligt Vande¹⁾.

At der saaledes her findes et Punkt i den gamle Kystlinie, ligesom det endnu findes, stemmer med det ligeledes af Rosenkjær fremsatte, at København før Absalons Tid har været en lille By, der laa omkring et Gadekær, som strakte sig fra Vestergade, omkring det nuværende Nr. 10, og over paa den anden Side af Studiestræde. Vestergade var da Byens Hovedgade, som fortsatte sig ned imod en Kystlinie parallel med Amagertorv og videre frem mod Øst til den egentlige gamle Havn ved Holmens Kanal. Omtrent ud for Niels Hemmingsensgade anlagde Absalon en Vej, belagt med Ris, fra den gamle, langs Kystlinien gaaende Vej ned over en Eng, hvor nu den store Ejendom Amagertorv Nr. 11 findes, hen til Hjørnet af Højbroplads og Gammelstrand, hvor Kystlinien den Gang var, og herfra byggede han en svær Egetræs Bro over Kanalen til Slotsholmen²⁾.

Men hvor gik da Kystlinien fra dette Punkt videre mod Øst?

I Forbindelse med, hvad der ellers er fundet ved Jordboringer, saaledes som det findes angivet i Ingeniørkaptajn H. U. Ramsings Afhandling »Bidrag til det gamle Københavns Topografi« i »Historiske Meddelelser om København« (II, Kbh. 1909—10, III 1911—12), synes det at kunne antages, at Kystlinien fra Hjørnet af Højbroplads og Gammelstrand har strakt sig tværs over Pladsen, omtrent forbi Hjørnet af Fortunstræde, derfra i en skraa Linie gennem Fortunstræde over Admiralgade i en Afstand af 10 m fra Hjørnet af Vingaardstræde, videre imellem Ejendom-

¹⁾ Rosenkjær l. c. 8. ²⁾ Rosenkjær l. c. 3.

mene i Dybensgade og Vingaardstræde, over Laksegade læl ved Kongens Nytorv, derpaa lidt indenfor Handelsbankens Façade mod Torvet og over mod det n. v. Hjørne af den tidligere romerske Badeanstalt for sluttelig at dreje over mod Nyhavn og videre mod N.¹⁾

Denne Kystlinie gik dog ikke ud mod den aabne Strand, men mod et Løb mellem Kystlinien og en eller flere Øer.

Løbet har Navn af Dybet og havde vekslende Bredde. Det er kommet ind fra det ydre Farvand omtrent ved Handelsbanken, har derpaa strakt sig paa begge Sider af Dybensgade langs Laksegades Sydside og er udmundet i Nærheden af Højbro. Moræneleret i Fortunstræde ligger over 5 Fod under dagligt Vande og i Ved Stranden, omtrent midtvejs mellem Fortunstræde og Boldhusgade tilsvarende dybere end 2 Fod, og dette tyder paa, at det har haft sit Udløb her. Det synes at have haft sit smalleste Sted, knapt 45 m, paa Handelsbankens Grund og at have udvidet sig til 90 m ved Admiralgade. Det havde kun en Dybde af c. 2,0 m²⁾ og omtales sidste Gang som Sejlløb 1533³⁾. Som Gadenavn forekommer Dybet endnu 1659⁴⁾. Flere Fund af Bolværker og lignende synes at bekræfte Dybets Tilværelse⁵⁾.

Paa den sydlige Side af dette Sejlløb laa dels Slots-holm, dels, ifølge Ramsing, Bremerholm, som indbefattede, nærmest Løbet, Bygningerne paa Sydsiden af Laksegade, i Hummergade og tilstødende Dele af Holmens Kanal. I sin Fremstilling af Forholdene ved Bremerholm viser Ramsing nemlig det omhandlede Strøg som en Del af Bremerholm. Dog gaar der ind i den Ø, som

¹⁾ Ramsing l. c. II, 563. ²⁾ Ramsing l. c. II, 563 f. ³⁾ Dipl. I, 346.

⁴⁾ Dipl. III, 491. ⁵⁾ Colding og Thomsen: Om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke i København, Kbh. 1853, 77 f, Bruun l. c. I, 12, jvf. dog Ramsing II, 570 ff.

denne bestaar af, en langstrakt Vig, der fortsat mod S. V. vilde afskære Strøget som en særskilt Holm¹⁾. Der nævnes ogsaa flere Gange en Holm ved Nikolaj Kirkegaard, uden at man kan faa en tydelig Forestilling om dens Beliggenhed²⁾, og det kunde derfor maaske tænkes, at det var denne, der mentes, idet den meget lille Holm, der findes afbildet hos Ramsing i Admiralgade lidt S. for det n. v. Hjørne af Dybensgade og Admiralgade³⁾ synes altfor ubetydelig til at kunne være tagen i Betragtning.

Hvad enten nu det ene eller det andet har været Tilfældet, kan dette Strøg næppe have været bebygget i meget gammel Tid; thi ved Udgravningen i Asylgade og Laksegade i Anledning af Landmandsbankens Udvidelse fandtes i den Fyld, som dækkede Moræneleret, der laa i en Højde af $1\frac{1}{2}$ Fod over dagligt Vande, nederst et Sandlag, saa et Lag af tørveagtig Beskaffenhed og iøvrigt kun Gødning og Husaffald med en Del forholdsvis nye Murstensbrokker. Der fandtes ingen Munkesten i Fylden eller Spor af Middelaldersbygninger og kun højt oppe i den Spor af Dyrkning og Trævækst⁴⁾.

Den Del af København, som vi her beskæftiger os med, synes saaledes oprindelig Nord for Dybet at have bestaaet af lave Engstrækninger, Syd for Dybet af den ligeledes lave Bremerholm og maaske desuden af en større Holm og muligt af flere mindre, der kunde betragtes som hørende til Bremerholm og fik Navn af denne, og iøvrigt af Vandarealer i Dybet og paa Øst-siden af Bremerholm.

Rosenkjær beretter, at der under den gamle Del af Landmandsbanken er meget dybt til fast Bund, og slutter

¹⁾ Ramsing l. c. III Fig. 1. 42 f. ²⁾ Dipl. I, 456, II, 308, 328, 510.

³⁾ Ramsing l. c. II. Fig. 8. Rosenkjær l. c. 21 mener ogsaa, at Bremerholm oprindelig har indbefattet flere Holme. ⁴⁾ Rosenkjær l. c. 20.

deraf, at der har været forholdsvis dybt Vand ind under det faste Land, og at der derfor rimeligvis har strakt sig et Farvand over det Strøg, hvor det kongelige Teater nu ligger, ud til Hovedløbet, saa at man har kunnet sejle den Vej, naar man kom fra Øresund. Han mener endog, at det kan antages, at Stadens ældste Havn har været i dette Havneløb ved Holmens Kanal udfor Landmandsbanken, og at det først var efter, at Absalon havde anlagt sin Borg ved Gammelstrand, at Strækningen derfra videre mod Nord har faaet Betydning som Havn¹⁾.

Det synes dog mindre rimeligt, at en væsentlig Havn har ligget paa en Holm, som ikke var forbundet med det faste Land, fremfor paa dette, og hvis man ved den ældste Havn forstaar den, der er benævnt Gammelbodhavn, saaledes som Navnet findes i en Note til Stadsretten af 1294, maa den vistnok søges vestligere, som Ramsing mener, i Egnen ved Højbro²⁾.

Det er ogsaa her, de første Bebyggelser i det her omhandlede Distrikt synes at have forekommet.

Det kan antages, at Store Færgestræde, der gik dør, hvor Højbroplads' østlige Side findes, og Lille Færgestræde, der gik parallel med den fra omtrent overfor Hjørnet af Ved Stranden og Fortunstræde til Lille Kirkestræde, har været de først bebyggede, idet de førte ned til Færgebroen, hvorfra Overfarten til Amager fandt Sted gennem det smalle Sund mellem Slotsholmen og Bremerholm³⁾, og som første Gang nævnes 1390⁴⁾.

Det kan næppe have varet længe, inden der i Nærheden er opstaaet flere Bebyggelser. I det mindste i det 15. Aarhundrede, til Dels endog tidligere, nævnes foruden Færgestræderne adskillige Gader i deres Nærhed,

¹⁾ Rosenkjær l. c. 3, 21. ²⁾ Ramsing l. c. II, Fig. 7, Bruun l. c. I, 10. ³⁾ Ramsing l. c. II. 555. ⁴⁾ Erslev: Rep. dipl. R. Dan mediæv. II, 345.

saaledes Gammelstrand, Højbrostræde (den v. Del af Højbroplads), Amagertorv, Østergade. Derhos fandtes vistnok ogsaa de smaa Gader, der førte til Nikolaj Kirke og Kirkegaard: Store og Lille Kirkestræde og nogle af Stræderne mellem Østergade og nuværende Lille Kongensgade.

2.

I nær Tilslutning til denne Bebyggelse var Nikolaj Kirke bleven til. Aarstallet for Kirkens Grundlæggelse kendes ikke, men Kirken vides dog at have været til før 1300¹⁾; thi den findes nævnt 1261, og 1296 samledes paa dens Kirkegaard en Del Borgere, som var misfornøjede med en Bestemmelse i Stadsretten af 1294, og holdt Raad i den Anledning, efter at de forgæves havde bestormet Slottet, hvor Biskoppen opholdt sig. Bebyggelsen af Strøget omkring Kirken synes altsaa allerede at være skreden en Del frem paa den Tid, da Kirken byggedes.

Kirkegaarden indtog aabenbart et betydeligt større Areal end senere. Den synes paa Nordsiden at have strakt sig helt hen til det bageste af de nuværende Grunde paa Østergade, paa Sydsiden til henimod Dybet, paa Østsiden til de store Haver, der omgav den i det følgende nærmere omtalte Østergaard. Paa Vestsiden har Kirkegaarden næppe gaaet ud over en Linie lidt Vest for Admiralgades Østside i Flugt med Taarnet; thi der nævnes 1520 en Grund mellem en Brønd i Færgestræde og Lille Færgestræde²⁾.

¹⁾ Der findes angivet, men uden Bevis, at der førend denne Kirke byggedes, var en tidligere eller et tilsvarende benævnt Kapel, hvor Nr. 60 paa Østergade, overfor Halmstræde, findes, og at denne Kirke eller dette Kapel blev bygget i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede. (Holst, Kjøbenhavn og Kongerigets Kjøbstæder for omtrent 100 Aar siden, Kbh. 1862, 118, Anm.) ²⁾ Dipl. II, 219.

Det maa antages, at der den Gang har været en Mur langs Dybet, sluttende sig til Byens øvrige Befæstning fra Aar 1290, som i det her omhandlede Strøg synes at have ligget saaledes, at den tidligere Peder Madsens Gang var den ældste Voldgade, at Volden stødte til Østergade ved Ny Østergades østlige Hjørne og derfra sandsynligt løb i ret Linie mod Syd, tværs over Vingaardstræde til Fastlandets Strandbred ca. 30 m. N. V. for Hjørnet af Laksegade og Vingaardstræde, hvor der fandtes et Taarn, det i Jordebogen af 1476 saakaldte Kringelen, der betegnede Indløbet til Dybet¹⁾. Den nævnte Mur synes at have været omhandlet i et Skøde af 1298²⁾, og den findes vistnok senere kaldt den gamle Mantelmur, saaledes i et Skøde 1546³⁾. Det kan være, at der ogsaa har været Mur andre Steder i den tilstødende Del af Befæstningen; thi der siges jo i et Brev af 20. Maj 1530, ved hvilken Borgmesteren i Malmø gav Christian II Efterretning om København, at Borgerne i Staden havde forhøjet Voldene (den ved Muren opdyngede Jord) inde i Byen saa meget, at den var bleven lige saa høj som Murene⁴⁾; men Mantelmuren maa i alt Fald skønnes at have omsluttet ogsaa Nikolaj Kirkegaard, thi i det ovenfor nævnte Skøde af 1298 tales der om en Grund mellem den indre Slotsgrav og Havet nærvæd Muren.

Større Gaarde findes ikke nævnte før Slutningen af det 15. Aarhundrede. Den Gaard, der da nævnes, var den, som lidt senere fik Navnet Ærkebiskoppens Gaard. Den indtog Pladsen mellem den nuværende Lille Kongensgade, Østergade og Admiralgade (nu Østergade Nr. 55) og staar formentlig paa den Grund mellem Østergade og Nikolaj Kirkegaard, som Kongens Kansler, Ærke-

¹⁾ Ramsing I. c. II, Fig. 9, 574. ²⁾ Dipl. I, 64. ³⁾ Dipl. I, 407.

⁴⁾ Allen: Breve og Aktstykker etc. I. 595.

deggen Herr Theetz, fik Skøde paa af Byen 1455¹⁾. 1460 fik han ogsaa Skøde paa den Rende, som gik sønden for hans Grund og Nord for Kirkegaarden. Han fik tillige Tilladelse til at bygge paa det Sted, hvor en Del af Kirkegaarden var, men maatte ikke have nogen Dør ud til det øvrige af Kirkegaarden²⁾. Øst for hans Gaard fandtes da et lille Stræde mellem denne og Nabo-ejendommen³⁾. Den 12. Marts 1489 gjorde Ærkebiskop Jens (Brostrup)⁴⁾ i Lund vitterligt, at han med beraadt Hu, sin kære Broder Hans Brostorps og flere Frænders Samtykke o. s. v. gav til Lunds Ærkebiskopsæde en Gaard, beliggende i København, norden næst op til Sct. Nikolaj Kirkegaard mellem trende Byens Stræder, imod at Ærkebiskopperne i Lund skulde holde en aarlig Højtid for ham, hans Forældre og Arvinger og lade synge Messer for dem m. m.⁵⁾. Stedet blev saaledes Ærkebiskoppens Gaard⁶⁾ og findes 1508 betegnet med dette Navn⁷⁾, som det længe beholdt i Folkemunde, og det var her, Ærkebiskoppen, da Reformationen indførtes, blev anholdt den 12. August 1536.

Imidlertid havde der rejst sig en Bygning altfor tæt ved Gaarden, vistnok dør, hvor Admiralgade nu udmunder i Østergade; men denne, der var ulovlig bygget og viser, hvilke mærkelige Friheder man den Gang stundom tillod sig ved Nybygninger, blev snart nedbrudt. Den 5. Juli 1513 bekendtgjorde nemlig Biskopperne Jens Andersen af Odense og Erik Kaas af Viborg m. fl., at de efter Rigsraadets Befaling havde været paa Aastedsmøde for at besigte et Hus, der var bygget vesten

¹⁾ Dipl. IV, 54, 64. ²⁾ Dipl. IV, 65. ³⁾ Dipl. IV, 64. ⁴⁾ Se om denne: Kirkehist. Samlinger 3, VI, 339 ff og Schriften des Vereins für schl. holst. Kirchengeschichte 2, III, 397 f. ⁵⁾ Dipl. II, 160. ⁶⁾ En ældre Ærkebiskoppens Gaard fandtes paa Rosengaarden. Den nævnes 1437 (Dipl. II, 65) og endnu 1496 i Fortegnelsen over Byens daværende Ejendomme (Dipl. I, 243). ⁷⁾ Dipl. I, 258.

op til Ærkebiskoppens Gaard. Saavel af Biskop Byrges (Stifterens Efterfølgers) Brev som af Udsagn fra Borgmesteren og Raadmændene, erfarede de, at Gaarden skulde ligge aaben mellem 3 af Byens Stræder, og derfor udtalte de, at det var klart, at Huset, der var bygget tæt Vest for og under Tagskæget til Ærkebiskoppens Gaard, maatte være opført paa Byens Adelstræde (nu Admiralgade), hvor Menigmands Vej havde været fra Arilds Tid. Da dette Hus, der endog spærrede Ærkebiskoppens Vinduer, altsaa var ulovlig opført og desuden var Ærkebiskoppen til Hinder, baade ved paakommende Ildebrand og ved mulige Angreb af Ildesindede, blev der afsagt den Kendelse, at det med rette burde afbrydes og Gaderummet være frit, som det altid havde været¹⁾. Muligt har det været det samme Hus, som Peder Bødker 1511 gav Præsten ved det af ham stiftede Sct. Mauritii Alter i Nikolaj Kirke; thi det beskrives som liggende næst op til Ærkebiskoppens Gaard²⁾.

En anden Gaard, der i alt Fald med Hensyn til Ælde havde Forrang for Ærkebiskoppens, var den saakaldte Østergaard, der laa i Nærheden af Stranden ved Indløbet til Dybet, idet den alt nævnes 1298³⁾. O. Nielsen udtaler den Formening, at den kan have været en gammel Kongsgaard, der var Bolig for Kongens Foged, som havde Tilsyn med Markedet og dør passede Kongens Interesser. 1328 nævnes den som en Avlsgaard til Slottet⁴⁾, ca. 1370 i Jordebogen, og det fremgaar af den Omtale, den her faar, at den laa ved Nikolaj Kirkegaard⁵⁾. Der var tillige ved den en stor ubebygget Plads, der naaede lige til Østergade.

Ifølge de Oplysninger, der er fremsatte af Ramsing⁶⁾, synes Gaardens Jord oprindelig at have strakt sig paa

¹⁾ Dipl. I, 292. ²⁾ Dipl. IV, 317. ³⁾ Nielsen, Kjøbenhavns Hist. og Beskrivelse I, Kbh. 1877, 21. ⁴⁾ Dipl. I, 68. ⁵⁾ Nielsen, l. c. I, 21.

⁶⁾ Ramsing l. c. II, 576.

nuværende Vingaardstrædes n. Side fra den foran omtalte Vold med tilhørende Voldgade til den saakaldte Byens Rende, der gik langs med Nikolai Kirkegaard, lidt østen for den nuværende Nikolajgade. Jorden var dog ikke stedse samlet. I Jordebogen af 1496¹⁾ nævnes saaledes 3 Gaarde, der laa mellem Volden og Østergaard, den ene med Taarnet Kringelen, den anden med Taarnet Smørhætten, hvis Plads maa søges ved Matr. Nr. 79 og 80 i Lille Kongensgade (nu Nr. 13 i Lille Kongensgade og en Del af Magasin du Nord). Muligt var det en af disse 3 Gaarde, der betegnes som tilhørende Vor Frue Kirke og liggende ved Stranden, Ø. for Østergaard, og som Dekanen Dr. Erik Nielsen og Kapitlet i København 1490 gav Guldsmid Hans Pedersen Lejebrev paa²⁾.

Hovedgrunden tilhørte Kongen, og i den tilhørende Have dyrkedes Vindruer, der nævnes en Sending til Kong Hans 1510, og det var ved Østergaard, den bekendte Turnering fandt Sted 1519, i hvilken den hollandske Adelsmand Jørgen Tegnagel blev dræbt³⁾.

1490 fremtræder den under Navnet Møntergaarden, hvad der lader formode, at den en Tid er bleven brugt som Mønt. 1496 kaldes den Vingaarden eller Herr Benedikt v. Ahlefeldts Gaard. Den maa derefter atter være bleven Kongens; thi det var denne, der 1529 solgte den til Feltherren Johan Rantzau⁴⁾. Dog medfulgte ikke ved den Lejlighed den østlige Del af Grunden, og mod Vest forbeholdt Kongen sig en Kaalgaard, saa at Gaardens Strækning mod Vingaardstræde fra Kaalgaarden mod Øst blev 63 Alen. Kort efter skiftede den atter Ejer, idet den solgtes til Mogens Gøye. Denne fik 1532 ved Gavebrev fra Kongen tillige den østlige Del af Grunden⁵⁾. Gaarden skødedes 1546 til Herr Movrids Olsen

¹⁾ Dipl. I, 234. ²⁾ Dipl. IV, 214. ³⁾ Hvitfeld: Fol., 1143. ⁴⁾ Dipl. II, 229. ⁵⁾ Dipl. I, 380.

Krognos til Kollerup¹⁾. Grunden langs Vingaardstræde sagdes da at strække sig fra Voldgaden til Anne Per Villadsens Boder, der maa antages at have strakt sig til omtrent, hvor nu Østsiden af Holmensgade findes.

Der var dog endnu nogle flere Bygninger, som var særlig fremtrædende i Kvarteret. De laa alle i Nærheden af Vingaarden, som dog endnu stundom ogsaa kaldtes Møntergaarden. Den ene af disse Bygninger var Borgmesteren Albert v. Gocks, der 1512 fik en Jord, som paa Vingaardstrædes Nordside strakte sig til Byens Rende²⁾, den anden var Skibshøvedsmanden Tile Gieslers Gaard. 1529 fik denne en øde Jord, hvis Plads maa søges omtrent paa det v. Hjørne af Holmensgade og Vingaardstræde³⁾, og som senere blev Lavrids Ølmands, og han har derefter rimeligvis bygget her. Samtidig udviklede Ejendomsforholdene sig i Nabolaget. Per Villadsen fik samme Aar Skøde paa den foran nævnte østlige Del af Vingaardens Grund⁴⁾. Mod Vest, stødende op til Tile Gieslers Jord, var Skipper Trøgelsens Bod, der vel havde Grund lige til Byens Rende⁵⁾, som skar Vingaardstræde ca. 30 m V. for Hjørnet af Vingaardstræde og nuv. Holmensgade. 1527 havde Provst Anders Glob i Odense og Kanniken i Lund Kristian Hvid faaet tilskødet en Grund, som Kongens Skriver havde faaet af Frederik I, og som laa ud imod det Vand, der skilte det faste Land fra Bremerholn⁶⁾, og 1532 fik en Borger Brev paa en Jord tværs over for Vingaarden ud imod Stranden⁷⁾.

Ud imod denne havde tillige, til Dels lidt senere, en Del Grunde paa Strædets søndre Side faaet Ejermænd, foruden de alt nævnte, saaledes i alt, naar Rækken

¹⁾ Nielsen l. c. I, 264. ²⁾ Dipl. II, 189. ³⁾ Ramsing II, Fig. 8, 577, Kbhs. Dipl. IV, 429. ⁴⁾ Dipl. II, 230. ⁵⁾ Dipl. IV, 429. ⁶⁾ Dipl. IV, 414. ⁷⁾ Dipl. II, 240.

følges mod Vest fra Volden, Jørgen Stemp, Niels Stemp, hvis Ejendom 1529 blev Johan Urnes, og hvoraf en Del af Grunden gik over, hvor nu Asylgade er, Anders Ludvigsen, Povl Hansen, Lavrids Ølmand, hvis Grund 1527 som ovenfor nævnt gik over til Anders Glob og Kristian Hvid, Skipper Knud, af hvis Grund ligesom af Ølmands en Del gik over den nuværende Holmensgade, og saa fulgte hovedsagelig nogle af Kongens Boder, ved hvilke Byens Rende omtrent var naaet.

En Del Udskiftning og Bebyggelse havde saaledes fundet Sted omkring Vingaardstræde, som dog ikke endnu har dette Navn, men 1527 kun betegnedes som det Stræde, der løb fra Nikolaj Kirke og Syd frem til Herr Benedikts Gaard. Ligeledes maa skønnes, at den senere Ulkegade var begyndt at blive til.

En større Bygning, som endnu er at nævne, var det ældste kongelige Tøjhus, som kendes, og i hvis Bygning der ogsaa var en Slotssmedje. Den var alt til i Slutningen af det 15. Aarhundrede; det er tidligere blevet formodet, at dette Tøjhus har ligget tværs over Boldhusgade; men efter de af Ramsing foretagne Undersøgelser har det ikke ligget saaledes. Han formoder, at et svært Stenfundament, der er fundet i Admiralgade tværs over denne Gade tæt ved Boldhusgades Østende, maa henføres til den ene Gavl af det gamle Tøjhus¹⁾.

I Nærheden af dette fandtes nogle Adelsgaarde. Der var Lave Brahes, der laa paa opfyldt Grund, omtrent hvor nu det s. Hjørne af Ved Stranden og Fortunstræde, det senere Hotel Royal, findes, N. for Tøjhuset, men adskilt fra dette, endvidere Otte Stigsens, der ligeledes var bygget paa opfyldt Grund og laa paa Admiralgades v. Side, omtrent 16 m fra Gadens Udmunding i Vingaardstræde, endelig Kristoffer Trundsens, der maa have ligget

¹⁾ Ramsing l. c. II, 568.

i samme Nabolag, da der siges, at der lejedes en Gaard paa Nikolaj Kirkegaard, Nord for Kristoffer Trundsens.

En større Bebyggelse havde fundet Sted i det Strøg, hvor lille Kongensgade nu findes. Der opførtes nemlig her henimod Volden for Kongens Regning af Anders Glob en Del Boder eller smaa Huse, der synes til Dels at være byggede paa Vingaardens oprindelige Grund. Disse Boder, der nævnes 1529¹⁾, kaldtes derefter Kongens Boder, eller Kongens nye Boder, og gennem dem førte Kongensgade til Kirkegaarden. Fra først af synes Gaden at være standset ved denne, medens der dog fandtes en Slags Fortsættelse, en Gangsti eller lignende, over Kirkegaarden til store Kirkestræde.

Nogen Forbedring af Gaderne med Hensyn til Færdselen søgtes i øvrigt gennemført 1575 og 1581, idet der da befaledes en Regulering af Skure og Boder, saa at de ikke hindrede Færdselen²⁾

Omtrent henimod det 16. Aarhundredes Midte synes Dybet at være blevet opfyldt. Udgravningerne viser, at det er blevet spærret saavel mod Øst som mod Vest i Christian III's Tid, og det tør vel antages, at det er blevet forsænket under Belejringen 1536, og at man ikke har evnet at bortrydde Forsænkningerne³⁾. Det ses endvidere, at der i 1529 blev givet Tilladelse til at fylde op paa det faste Lands Kystlinie⁴⁾.

3.

Naar man vil gøre sig en Forestilling om, hvorledes Kvarteret har set ud i den første Halvdel af det 16. Aarhundrede, har det den Gang aabenbart endnu haft et ret landligt Præg. Som Hovedpunkt i det fandtes Nikolaj

¹⁾ Dipl. II, 231, VI, 20. ²⁾ Nielsen, l. c. IV, 378. ³⁾ Ramsing, l. c. II, 580. ⁴⁾ Dipl. I, 375, II, 232.

Kirke, som vistnok allerede havde et ret anseligt Præg, der forøgedes ved Istandsættelsen 1509 og følgende Aar. Den havde nemlig 2 Sideskibe, Hovedbygning i Koret og mindst 2 Kapeller, foruden ret mange Altere, og det var jo ogsaa den, som blev Udgangspunktet for Reformationsbevægelsen 1520. Omkring den laa den store Kirkegaard, hvis Træer og Buske har dannet ligesom en lille Lund, men som iøvrigt ikke holdtes meget i Hævd, idet alle og enhver vandrede over den, hvorsomhelst de syntes¹⁾, og paa hvilken der ogsaa fandtes Bygninger. I dens Nabolag har der knejst nogle store Huse, ligeledes omgivne af Haver, medens der ud mod Stranden, inden Dybets Opfyldning, flere Steder var fri Udsigt til Vandet over Engstrækningerne paa det faste Land og Bremerholm. Nogle Stræder eller smaa Veje havde dannet sig, og ud til dem laa, foruden de anseligere Gaarde, mest smaa Boder, hovedsagelig vistnok straatækte.

Hvad Beboerne angaar, peger det foregaaende vel hen paa enkelte fornemme og store Adelsmænd, men sammen med dem har der ogsaa været ikke faa Smaakaarsfolk.

4.

I den anden Halvdel af det 16. Aarhundrede fandt videre Bebyggelse Sted og Indretning af flere Anlæg. Paa det Areal, som var inddæmmet ved Dybets Opfyldning, blev der maaske alt i Christian III's Tid, anlagt en kongelig Urtehave S. for Grundene paa Vingaardstrædes Sydside. Den afløste vistnok Kaalgaarden ved Vingaarden, men havde i øvrigt intet men denne Gaard eller dens Have at gøre²⁾.

En Udvidelse af Kongens Boder foregik, og de blev i Mængde, især i Frederik II's Tid, tildelte Personer i

¹⁾ 1564. Dipl. I, 434. ²⁾ Ramsing l. c. III, 46.

lavere Hofstillinger, undertiden ogsaa en af de ved Søværnet ansatte. Blandt dem, som fik anvist Bolig i disse Huse eller stundom fik dem tilskødede, var saaledes Kongens bekendte Drejere, Osvald og Hans Meyer, en Sølvknægt, en Foged, en Husmand paa Københavns Slot, flere Trompetere, en kongelig Skrædder o. s. v., ogsaa en af de udenlandske Skibskaptajner, Johan de la Rue (Rou, Roy). Dette fortsattes i Christian IV's Tid; men Boderne omtales som meget forfaldne 1591¹⁾.

1557 afstod Kongen til Staden, til Benyttelse som Udskibningsplads, en Grund mellem det gamle Tøjhus og Lave Brahes Gaard, ved det gamle Tøjhus og det Stræde, der løb fra Nikolaj Kirke til Bremerholm (Admiralgade). Den laa mellem Admiralgade og Ved Stranden, omtrent udfor den nuværende Dybengsgade²⁾, og indbefattede den foran (S. 76) omtalte, lille Holm.

Den samme Grund, der omtrent maa være den, paa hvilken senere den nuv. Nr. 14 ved Stranden blev bygget, tilskødedes atter 1565 Stadens Borgmestre og Raadmænd³⁾.

Allerede 1549 havde Kongen tilladt Øvrigheden at opbygge et Ladested og en Bradebænk paa Holmen, norden op til Slottets Vold⁴⁾, vistnok paa den saakaldte Skarnholm (omtrent, hvor nu Bygningerne om Slottets Ridebane ved Slotskirken findes); men dette Ladested maa aabenbart ikke have været tilstrækkeligt, om end der ogsaa allerede 1547 var anvist Borgmestre og Raadmænd Plads til en Bradebænk udenfor Østerport⁵⁾. At

¹⁾ Dipl. IV, 702. ²⁾ Dipl. II, 307 f. ³⁾ Dipl. II, 327 f. ⁴⁾ Dipl. I, 423. ⁵⁾ Dipl. IV, 520. Det kan være tvivlsomt, om denne Østerport, der laa paa Østergade, omtrent hvor Ny Østergade udmunder, var til 1380, da den ikke nævnes i Jordebogen af dette Aar. Nogle mener, at den da skulde være den samme, som der er kaldt Rødeport, men atter andre, saaledes Rosenkjær, angiver Rødeports Beliggenhed at have været andetsteds.

Ladesteder m. m. blev anbragte som angivet, maa have haft til Grund, at Byens Havn da var at søge i Nærheden af Slottet og ved de nuværende Gader Ved Stranden og Gammelstrand, hvorfor ogsaa Toldboden blev anbragt i den nedre Etage af en Bygning paa Slotsholmen, omtrent udfor Boldhusgade, indtil den noget senere flyttede til det Sted, hvor den s. Ende af Holmens Kirke nu er.

Da Christian III havde bygget et nyt Tøjhus paa Slotsholmen, blev det gamle overflødigt. Det blev tilsidst nedrevet og paa en Del af dets Grund opførtes et Boldhus¹⁾, der benyttedes meget, og hvis Indretning maa formodes at have lignet den, som fandtes i samtidige udenlandske Boldhuse²⁾.

Yderligere opførtes der i Frederik II's Tid en meget anselig Bygning, den saakaldte Admiralgaard, der laa i Admiralgade paa dennes østre Side, omtrent midtvejs mellem den nuværende Dybensgade og Vingaardstræde. Den nævnes første Gang 1574³⁾, men da der i eller tæt ved dens Grund er fundet Levninger af Læderfodtøj fra Christian III's Tid, er den antagelig bygget 20—30 Aar tidligere⁴⁾. Admiralgaarden synes, ligesom ogsaa Boldhuset, at være afbildet paa Wicks Prospekt af København 1611 og viser sig her med et Taarn paa Sydsiden og Gavl mod Admiralgade, medens Boldhuset viser sig som en lang, lav Bygning med hvælvet Tag⁵⁾. Muligvis findes den ogsaa afbildet paa det Tapet i Nationalmuseet, der fremstiller Christian III⁶⁾. 1579 blev der

¹⁾ Jfr. Nielsen l. c. IV, 92 f. ²⁾ En Beskrivelse af et saadant findes i Koppmann, Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock, I, 2, Rostock 1890, S. 79. Det S. 84 omtalte svære Fundament i Admiralgade kan muligvis ogsaa henføres til Boldhuset. ³⁾ Dipl. I 456.

⁴⁾ Ramsing l. c. II, 567. ⁵⁾ Bruun l. c. I, 458 f, Wicks Billede antages dog af Ramsing kun at fremstille Projekter og at hidrøre fra ca. Aar 1598 (II, 540 f). ⁶⁾ Jvf. Bruun l. c. I, 178.

indledet Vand i Render til Gaarden, formentlig som en Forgrening af Render, der omtrent samtidig (men dog ikke færdige før 1580) var blevne førte videre fra Posten paa Gammeltorv¹⁾, til hvilken Stadens første Vandforsyning fra Lundehussøen var henlagt, og hvorfra Ledninger førtes videre i Blyrender til Amagertorv, Højbro, Købmagergade og Admiralgaarden. 1596 siges, at Kongen vilde benytte Admirals Bolig som Opbevaringssted for Turnérsager, en Plan, som dog ikke synes at være bleven virkeliggjort²⁾; her tales vel om denne Bolig, som om den laa paa Bremerholm; men det er dog muligt den her nævnte Admiralgaard, der er Tale om, idet den fejlagtig er bleven nævnt som liggende paa Bremerholm, da den laa paa Dybets Opfyldning. I alt Fald er Admiralgaarden ikke forbleven længe i Kongens Besiddelse; thi det er utvivlsomt den samme, som 1606 ejedes af Mikkel Vibe³⁾. Overfor Admiralgaarden synes omtrent samtidig en anden anelig Gaard at have rejst sig. Admiralen, senere Rigsmarsk Peder Munk afstod nemlig 1574 i Mageskifte for Vildmosen i Jylland en Gaard, tværs over for Admiralgaarden. Den maa have haft en meget stor Grund; thi der angives, at den strakte sig fra Lille Kirkestræde (Fortunstræde) til den lille Holm, fra N. til S. paa den østre Ende til Admiralstrædet 54¹/₂ Alen. Det synes ogsaa at fremgaa heraf, at den lille Holm, som er omtalt foran (S. 76), da endnu var kendt, saa at Opfyldningen af Dybet endnu 1574 næppe havde naaet fuldstændig herhen⁴⁾. Sandsynligvis har der ogsaa allerede da været en Bro omtrent paa det Sted, hvor nu Holmens Bro er; thi paa Prospektet af København fra Søsiden i Brauns Theatrum urbium ses en Bro, der nok kan forestille den her nævnte.

¹⁾ Rtm. Rgsk, 1579, 232 b, 238. ²⁾ 3. Okt. 1596, Sj. Tg.; Vort Forsvar Nr. 538. ³⁾ Ramsing l. c. II 567. ⁴⁾ Dipl. I, 456.

5.

Gaas der over til Christian IV's Tid, saa var ifølge et Kort, der maa anses for at være fra omtrent Aar 1600¹⁾, Kvarteret da bebygget indtil Vingaardstrædes søndre Side, denne indbefattet; Integade og Halmstræde findes angivne, ligeledes Fortunstræde²⁾. Syd for de bebyggede Grunde i Vingaardstræde findes ubebyggede Strækninger, hvor Dybengsgade nu er, formentlig den endnu ikke fuldt tørlagte Opfyldning af Dybet. Hinsides disse laa Kongens Urtehave, hvor nu Laksegade, Hummergade og Husene paa Holmens Kanals n. Side findes. Ogsaa en Ridebane, paa hvilken Adelsmænd i Kongens Tjeneste øvede sig i 1634, som det berettes af Sekretæren Ogier ved det franske Gesandtskab, der indfandt sig i Anledning af den udvalgte Prins' Bryllup³⁾, synes, da den formentlig omtales som nær ved Børsen, at have ligget i denne Have. Aar 1634 befaledes Bønder til Arbejde i Kongens Kaalhave paa Bremerholm⁴⁾. Der fandtes ogsaa et Boldhus i Urtehaven ved Københavns Slot. Arbejde paa dette nævnes 1598 og 1599⁵⁾.

Paa Kortet findes ogsaa angivet en Bro som foran nævnt svarende omtrent til den senere Holmens Bro, og paa Wicks Prospekt fremtræder den som en Vindebro bygget paa Pæle.

Det varede ikke længe, inden Fæstningsværker kom til at omslutte en Del af Nikolaj Rode. Christian IV begyndte 1606 at omgive København med nye Volde. Det varede

¹⁾ Bruun I, 422. Her angives, men urigtig, at Kortet er fra et af Frederik II's sidste Regeringsaar, Jvf. Madsen, Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarh. Kbh. 1898—1902, 397, Anm. 2. Paa Gengivelsen hos Bruun er Gadenavnene tilføjede, men findes ikke paa Originalen. ²⁾ At Fortunstræde oprindeligt kaldtes Lille Kirkestræde fremgaar af Kbh's. Dipl. II, 510. ³⁾ Schlegel, Sammlung zur dänischen Geschichte, II, 1, 139. ⁴⁾ Dipl. V. 150. ⁵⁾ Rtm. Rgsk. 1597—98, 447, 1598—99, 460.

indtil 1620, inden det hele Voldanlæg blev færdigt; men Voldanlægget om den her omhandlede Del af Øster Kvarter blev dog udført 1608 til 1614, idet der begyndtes ved Østerport. Det udførtes ved B. Schmalfelden, Morten v. Köln og Brødrene v. Spangenberg¹⁾, af hvilke den ene, Valentin v. Spangenberg, havde udført en betydelig Del af Frederik II's Befæstningsanlæg ved Kronborg, medens Broderen Melchior 1606 havde arbejdet paa Lysthuset, den senere Eremitage, ved Rosenborg, og begge 1610 gravede ud til Fundamenterne af selve Rosenborg²⁾. Volden med foranliggende Grav og Anlægskaj gik paa den her omhandlede Strækning fra den daværende Østerport omtrent langs den nuværende Husrække paa Kongens Nytorv, derfra langs den nuværende n. Del af Laksegade (forhen Reverensgade), hvor der i Nærheden var en Bastion, der kaldtes Bastionen ved Iskulen, derfra med en Bøjning ved denne Bastion skraat over Handelsbankens Grund og Holmens Kanal, over Hjørnet af denne og Havnegade og over den n. ø. Ende af Holmens Kirkegaard, hvornæst den endte ved Stranden i den nuværende Havnegade. En Vandport gennemskar Volden, hvor Vingaardstræde nu udmunder i Kongens Nytorv, og Holmens Port og Bro gik igennem Volden omtrent udfor nuværende Nikolajgade³⁾. 1592 var Nikolaj Kirke bleven forsynet med det nuværende Taarn, dog endnu uden Spir.

Bebyggelsen af Jordsmonnet især omkring Vingaardstræde maa i den Tid være skreden ret rask frem; thi i Forordningen om Gadernes Renholdelse 1620 nævnes af Gader her i Kvarteret: Ved Sct. Nikolaj Kirkegaard, Lille Kirkestræde, Store Færgestræde, Store Kirkestræde, Byens Huse, Østergade, Kongensgade, Langs ud med

¹⁾ Lassen, Dokumenter og Aktstykker etc., 28 f. ²⁾ Friis, Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthist. Kbh. 1872—78, 7, 23. ³⁾ Ramsing II, 581, III, Fig. I.

Østervold, Ulkegade, Vingaardstræde, Lille Færgestræde og Ved Stranden; men Homerstræde, Delfinstræde og Skvaldergaarden nævnes endnu ikke, først 25--35 Aar senere, om de end vistnok var begyndt at blive til, men endnu navnløse. Betegnelsen »Ved Sct. Nikolaj Kirkegaard« synes utvivlsomt at gælde Fortsættelsen af Kongensgade, thi endnu 1664 træffes Benævnelsen Kongensgade om Kirkegaarden¹⁾. Skvaldergaarden eller Svaldergaarden, som den ogsaa kaldtes, maa have omfattet en større Samling af Bygninger i den nuværende Nikolajgade mellem Vingaardstræde og Dybensgade; thi 1668 omtales den, som om den laa i Delfinstræde, Boldhusstræde findes derhos nævnt i et Skøde 1625²⁾, og i en Fortegnelse over Gader og Stræder fra Aarene 1613 til 1623 nævnes Nilichsstræde (den nuværende Asylgade). Admiralgade findes alt Aar 1574 under Navnet Admiralstræde (se foran S. 89). Laksegade hører man endnu ikke om paa den Tid, om den end vel fandtes, idet der 1625 nævnes en Gaard ved Stranden, tværs over for Rentekammeret (som var i samme Bygning som Toldboden), paa Hjørnet Øst for Adelgaden, som løber fra Stranden op i Kongens nye Boder³⁾.

Iblandt de Gader, som Grundtvig nævner i sin Afhandling om Københavns Folkemængde 1645, savnes ogsaa Laksegade, medens Færgestræde er opført under Strand Kvarter og Østergade under Købmager Kvarter. Bortset fra disse Gader fandtes der af skatteydende i Kvarteret 203 Familier med 642 Personer, medens der af Familier, som var skattefri paa Grund af Hovedpersonens Embeds- eller Livsstilling eller paa Grund af Fattigdom var 153. Der nævnes flere Gange eller Stræder, nemlig Ud til Gaden, Karen Iver Poulsens Gang, Anders Sørensens Gang, Jochim Trompeters Gang, Ud til Strædet;

¹⁾ Dipl. III, 601. ²⁾ Dipl. III, 45. ³⁾ Dipl. III, 45.

om deres Beliggenhed kan dog intet nærmere oplyses, de fleste har vistnok staaet i Forbindelse med Vingaardstræde¹⁾. De nævnes ogsaa i Mandtallet 1645 o. fl. St.

Paa den Plads, som indtoges af Kongens Urtehave, synes ogsaa andre Bebyggelser at have fundet Sted; der udstedtes 1606 og 1624 Skøder paa et Hus ved Holmen²⁾, og det tillodes 1615 at sælge et Hus ved Holmen foran Slottet³⁾. Da der 1618/19 var begyndt paa den nuværende Holmens Kirke, idet der da forordnedes, at den gamle Smedje paa Holmen skulde omdannes til en Kirke⁴⁾, synes man kort derefter at have begyndt at anlægge Gaden foran den henimod Kanalen, hvor Holmens Bro nu er; der nævnes 1620/21 790 Favne Bro, lagt mellem Boldhuset og de nye Vaaninger, desuden i den lange Gade fra v. Thymens Gaard⁵⁾ og ned til Enden af den gamle Admiralgaard og i en Tværgade for Holmen her paa Slottet⁶⁾.

Den foran nævnte Adgang til Holmen ved en Port og Bro omtrent udfor nuværende Nikolajgade forbedredes 1611, idet Broen da blev indrettet som Vindebro⁷⁾. Den hernævnte Port under Volden ses paa Wicks Prospekt⁸⁾. 1634 befaledes der bygget en Bro mellem Slotspladsen og Holmen. Den skulde kaldes Nybro⁹⁾ og synes at

¹⁾ Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1877, 131 ff.
²⁾ Dipl. II, 527, 763. ³⁾ Dipl. II, 604. ⁴⁾ Rtm. Rgsk 1618/19, 494. ⁵⁾ Stax. v. Thymens Gaard laa i Nærheden af Nikolaj Kirke, i Nærheden af de nye Boder; men Beliggenheden kan ikke nøjere angives. Hvis Navnet, som det er ret sandsynligt, skulde gælde Eustachius v. Thuemen, der var Staldmester hos Frederik II fra 1581 og blev antagen som hans Ritmester 23. Juli 1597, er det sandsynligt, at hans Gaard har været Staldmestergaarden, der laa overfor den foran omtalte Vandport, og den lange Gade har da sandsynligt været Vingaardstræde. ⁶⁾ Rtm. Rgsk. 1620/21, 296 b. ⁷⁾ Rtm. Rgsk. 1610/11, 598. ⁸⁾ Jvf. Clausen og Rist, John Olafsens Oplevelser, Kbh. 1905, 96, Anm. ⁹⁾ Bangs Ekserpter XXII, 241.

have været den egentlige Begyndelse til den nuværende Holmens Bro¹⁾. Den afløste den foran omtalte Bro, der omtrent fandtes paa samme Sted, men ombyggedes nu af Sten ligesom samtidig Højbro, og vedblev tillige at være en Vindebro, som det fremgaar af det bekendte Billede af Arvehyldingen.

En væsentlig Forandring af Kvarteret foregik 1630, da Kongen lod en Del Huse opføre for sine Søofficerer og andre, der var ansatte ved Flaaden, paa en Del af den gamle Urtehaves Grund. Disse Huse kaldtes Nyboder eller Skipperboderne²⁾ og kom til at strække sig fra Dybensgade, denne indbefattet, til den nuværende Holmens Kanal. Tillige reguleredes Kanalen mellem dem og Bremerholm. Navnet Nyboder synes dog ikke at have bestaaet længe. Det overførtes paa de nye Boder (Sct. Annes Boder eller de nye Baadsmandsvaaninger), som er de nuværende Nyboder, og som Christian IV begyndte at opføre 1625.

Den betydeligste Forandring foregik dog, da Kongen omtrent 1629 begyndte Anlægget af Fæstningsværkerne omkring det især mod Nord stærkt udvidede København. De gamle Volde blev efterhaanden sløjfede, i det her omhandlede Kvarter 1643—45. De Ejendomme, som tidligere havde ligget ved Volden, havde haft Haver ud mod samme. Da Volden sløjfedes, blev Haverne dog ved at bestaa og kom til at ligge, hvor en Del af Kongens Nytorv nu er. Fæstningsgraven blev med nogle mindre Ændringer det senere Vand i Holmens Kanal.

Flere Forbedringer af Gaderne m. v. baade af Hensyn til Færdselen paa Gaderne og i andre Henseender foretoges i Christian IV's Tid.

¹⁾ Jvf. Bruun l. c. I. 337. ²⁾ Jvf. om disse H. D. Lind, Kristian den Fjerde og hans Baadsmandsboder i Fra Arkiv og Museum III, 177 ff.

Aar 1600 befaledes, at et Stræde og et Vandløb ud gennem Holmen mellem Haven (Havnen?) og Admiralgaarden atter skulde aabnes. Paa Holmen skulde der mures en Hvælving over Renden. Strædet maa antages at have været det nuværende Fortunstræde¹⁾. 1607 befaledes det, at der skulde træffes Foranstaltning til at give Vandet i Rendestenene bedre Fald mod Stranden²⁾; 1609, at Bislagene for 3 Vaaninger Vest for Nikolaj Kirkegaard skulde flyttes indenfor Rendestenene eller afskaffes, og Skurene, som fandtes dør, kørtes til Rendestenene, at Fjæleboderne Syd og Vest for Kirkegaarden skulde flyttes inden for Rendestenene, og at Trapperne Nord for Kirkegaarden ligeledes skulde flyttes inden for samme m. m.³⁾.

Rendestenene gik i Almindelighed ikke midt i Gaden, men paa begge Sider af Kørebanen langs Fortovene, der i Reglen havde 1½ Alens Bredde, i nogle Gader mere, i de smaa Gader vel knap 1 Alen. Mange Rendestene var forede med Planker. Fortovene var privat Ejendom, saa langt Husenes Tagdryp naaede, hvorfor Ejerne af Husene ofte her opførte smaa Boder og andre Udbygninger⁴⁾. I den nuværende Nikolajgade fra Vinggaardstræde til Dybensgade befaledes dog 1609, at Fortovene skulde have 1½ Alens Bredde⁵⁾.

Efter at der alt i Begyndelsen af Aarhundredet var ført en Vandledning fra Sortedamssø til Rosenborg, hvor der var en Vandkunst, som Boderne paa Bremerholm havde faaet Tilladelse til at hente Vand fra, fik 1630 en Del af Kvarteret bedre Tilførsel af Vand. Det saakaldte Østerkompagni, kaldt saaledes i Modsætning til flere andre Vandkompagnier, lagde nemlig da en Vandrende fra Emdrup Sø til Gammeltorv, og denne Led-

¹⁾ Dipl. II, 510, jvf. Nielsen l. c. IV, 94. ²⁾ Dipl. V, 16. ³⁾ Dipl. II, 554. ⁴⁾ Jvf. Nielsen l. c. IV, 377 ff. og Dipl. II, 624. ⁵⁾ Dipl. II 558.

ning skulde tillige afgive Vand til flere Siderender, saaledes til en Hovedpost paa Amagertorv, hvorfra Vandet førtes videre gennem Højbrostræde, Færgestræde og langs Stranden til Kongens nye Boder¹⁾.

Nogle af de gamle Gaarde i Kvarteret blev i den Tid ombyggede, og nogle nye kom til.

Den forrige Ærkebiskoppens Gaard, der nu var i privat Eje, blev omtrent 1629 bygget paany med høje, afrundede, zirlige Gavlprydelser, saaledes som de ses paa Prospektet af Amagertorv ved Midten af det 18. Aarhundrede i Bering Liisbergs »Kjøbenhavn i gamle Dage«.

En anden større Gaard var Fortunen, der laa, hvor nu Nr. 18 ved Stranden findes, og efter hvilken Fortunstræde synes opkaldt eller omvendt. Den synes bygget som kgl. Majts. Gæstehus²⁾ 1602 af Bernt Pedersen, som havde bygget det store Taarn paa Koldinghus, og derefter byggede det nuværende, Christian IV's, Tøjhus, til Brug for dem af Kongens Gæster, der ikke kunde huses paa selve Slottet, hvad der dog ikke forhindrede, at mange saadanne ved store Festligheder maatte indlogeres hos private. 1620 blev den lejet ud til det ostindiske Kompagni, men blev senere atter Gæstegaard, og som Vært i Fortunen omtales 1646 en Niels Nielsen, der da skulde have Betaling for bremiske Sendebud.

En tredje stor Gaard var den senere som Herberg meget bekendte saakaldte Lækkerbidsken. Navnet forekommer alt 1607/08, og der svaredes Leje af Stedet 1608/09³⁾. 1613 indrettedes det til et Gæstgiveri af Apotekereren Hendrich Wobner⁴⁾. Det overlodes 1620 til Klædekompagniet, men blev 1656 atter Stadens Gæstgivergaard. Endvidere anbragtes den af Christian IV

¹⁾ Dipl. IV. 781, jvf. Bruun, I. c., II, 20 f. ²⁾ Hist. Tidsskr. 6, I, 589, Anm. ³⁾ Dipl. VI, 194, 196. ⁴⁾ Dipl. II, 593.

1647 stiftede Navigationsskole i Hummergade. Den var af Vigtighed ikke blot for Flaadens Lærlinge, men ogsaa for andre, der ønskede Uddannelse som Sømænd¹⁾.

Af de tidligere omtalte Bygninger, der undergik Forandringer, maa Boldhuset nævnes. Den daværende Tolder i København, senere Generaltoldforpagter og tilsidst Rentemester Henrik Müller, fik, for sit store Tilgodehavende hos Kronen for Leverancer særlig 1644—45, overladt store Grundstykker i København, især paa Slotsholmen og i 1648 Privilegium paa et Boldhus med tilstødende Gæstehus her²⁾. Det forrige Boldhus blev dog ved at bestaa i nogen Tid, men kaldtes nu altid det gamle Boldhus.

Endelig blev Nikolaj Kirke fra 1630 prydet med Statuer og malede Kobberplader med Christian IV's Navnechiffer. Taarnet ses paa Wicks Prospekt med et højt Spir, noget i Lighed med Roskilde Domkirkes. Det er dog vist fra omtrent 1611. Ligeledes ses et saadant Spir paa et Billede fra 1620³⁾. Efter 1627, da Spiret blæste ned, synes Taarnet ovenpaa kun at have haft ligesom en lille, spids Hat⁴⁾.

Nikolaj Kirkes Præstegaard laa paa Kirkegaarden (nu Nr. 25 i Vingaardstræde og Nr. 22 i Dybensgade), den ene Kapellanbolig paa Østergade (nu Nr. 49 der og Nr. 44 i Lille Kongensgade), den anden i Admiralgade (nu Nr. 1).

Den her omhandlede Del af Øster Kvarter fik ogsaa i den Tid en ret betydelig Tilgang af Adelsgaarde og af andre fornemme Folks Ejendomme.

Jægermesteren Mogens Göye havde 1606 en Gaard paa det n. v. Hjørne af nuværende Nikolajgade og Vin-

¹⁾ Bruun, l. c., I, 529. ²⁾ Dipl. III, 303 f. Se om Henrik Müller Museum 1894, II, 74 f. ³⁾ Nielsen, l. c., IV, 102. ⁴⁾ Ses saaledes paa Billedet fra 1658 i Resens Atlas, medens der dog paa Billedet fra 1642 (men vistnok fejlagtigt) ses det samme Spir som 1620.

gaardstræde, Rigsraad Kristoffer Ulfeldt havde 1626 en Gaard i Vingaardstræde. 1628 nævnes en Gaard ved Østervold med Have ud til Vingaardstræde. Den tilhørte da Frans Rantzau og var tilskødet ham af Anne og Frans Lykke. Ved Siden af denne mod N. laa Breide Rantzaus Gaard. Hvor nu Østergade Nr. 15 er, boede 1581 og 1600 Erik Lykke og 1607 hans Enke Margrete Göye, Gaarden paa det n. Hjørne af nuværende Højbroplads og Fortunstræde var Marsvinernes Gaard¹⁾.

Af mere fremtrædende borgerlige, der var Behoere af Distriktet, kan nævnes Mikkell Vibe, dengang Københavns vigtigste Handelsmand, der vistnok boede ved Stranden, men tillige 1606 ejede Admiralgaarden og en Grund S. for denne ud imod Dybensgade; ved Siden af, i østlig Retning, laa en Ejendom i samme Gade, der tilhørte H. Kost og videre stødte op til N. Malmøs, der laa paa Hjørnet af Nikolajgade og Dybensgade.

Mikkell Vibes Ejendom i Dybensgade var vistnok den ø. Del af en Grund, som Skibshøvedsmand Mikkell Nebs ejede dør 1598, og som gik helt hen til Admiralgade, medens den v. Del, selve Hjørnet af Dybensgade og Admiralgade, Aar 1600 var bleven solgt til Mogens Ulfeldt, som da ogsaa var Ejer af Mikkell Vibes forrige Gaard, Admiralgaarden²⁾.

Renteskriver Friis ejede den nuværende Gaard ved Stranden Nr. 14 til sin Død, efter i Forvejen (1648) at have haft en Ejendom i Admiralgade. Efter hans Død ejedes Gaarden af hans Enke Margrete Keitum.

Raadmand Peter Keitum ejede en Bryggergaard i Store Kirkestræde, Bernt Schyrmand, Leverandør til Hoffet, havde en Klædebænk i Admiralgade, og Henrik

¹⁾ Afbildet i Thura, Hafnia Hodierna, Kbh. 1748, Tavle XLVIII.

²⁾ Ramsing, I. c., II, 567.

Fuiren, ligeledes Købmand, især med Handel paa Rusland, havde Boder og et nyt Hus i Store Færgestræde. Borgmester Mathias Hansen ejede en Gaard i Vingaardstræde.

I Skipperboderne boede i den Tid mest Personer, der hørte til Flaaden. Dog fandtes der maaske ogsaa enkelte, som tillige var næringsdrivende. Der boede saaledes 1623 i Ulkegade en Skibstømrer, der brændte Brændevin, og en Bøsseskytte, der bryggede Øl¹⁾.

6.

I den anden Halvdel af det 17. Aarhundrede ændredes flere af Gadernes Navne, og enkelte ikke tidligere omhandlede Gader nævnes.

Laksegade findes omtrent med sit nuværende Navn i Grundtaksten 1681, da der siges, at i Delfinstræde havde Niels Præst sit eget Hus med 2 Vaaninger i Laksestræde²⁾, og i Grundtaksten 1668, da der anføres, at den bekendte Kaptajn David Danell, der har givet flere Punkter paa Grønland Navn³⁾, havde 2 Vaaninger i samme, medens han ifølge Grundtaksten 1661 beboede 2 Vaaninger i Hummerstræde⁴⁾. Laksegade maa dog vist have været anlagt længe før, thi som nævnt foran (S. 92) er det nok den, der menes, naar der 1625 tales om en Gaard ved Stranden, tværs over for Rentekammeret, paa Hjørnet Ø. for Adelgaden, som løber fra Stranden op i vore nye Boder. Men Laksegade har da vistnok været ubebygget paa Strækningen mellem Nellikegade og den senere Reverensgade, da der 1658 omtales en Grund i det forlængede Laksestræde⁵⁾.

Delfinstræde findes ikke nævnt i Mandtallet 1645⁶⁾, men nævnes 1659 baade under Navnet Dybensgade og

¹⁾ Dipl. V, 63. ²⁾ Dipl. I, 732. ³⁾ Jvf. Geogr. Tidskr. XIX, 37. ⁴⁾ Dipl. II, 810, I, 734. ⁵⁾ Dipl. III, 480. ⁶⁾ Dipl. VI, 231.

under Navnet Delfinstræde. 1658 havde Nikolaj Kirke faaet 4 Boder i den, og i Grundtaksten 1668 anføres endnu under samme Gade en Vaaning i Skvaldergaarden¹⁾, medens i Grundtaksten 1689 Holmens Præsts Hjørnehus slet og ret er opført under Skvaldergaarden²⁾. Navnet Skvaldergaarden findes dog alt i Mandtallet over Hovedskatten 1645. Holmensgade fremtræder ikke med dette Navn før 1660.

Nilichsstræde er maaske den, som i Grundtaksten 1661 er kaldt Nille Baltzers Boder. Ifølge Kort fra Christian V's Tid har denne da kun været en lille Stump Gade og har ikke været ført igennem som nu, saa at baade Hummergade og Dybensgade da var lukkede i den ø. Ende³⁾.

Bygningerne overfor Holmens Kirke, der endnu 1650 kun betegnede som liggende overfor denne, siges 1660 at ligge i Støregaden⁴⁾. 1689 kaldes denne Størrestræde og »Ved Holmens Revier«⁵⁾, og Navnet Størrestræde vedblev derpaa at være det gældende til ind i det 19. Aarhundrede.

Navnet Holmens Bro synes ikke at forekomme før 1681⁶⁾ og Holmens Kanal næppe før 1682⁷⁾.

1668 befaledes det, at Hallands Aas skulde kaldes Kongens Nye Torv⁸⁾.

Samme Aar nævnes en Gang eller Smøge i Vingaardstræde⁹⁾, formentlig Murmestergangen, der er den nuværende Smedens Gang.

Skipperboderne omfattede de 3 Gader Dybensgade, Laksegade og Hummergade samt Husrækken overfor Holmens Kirke, mellem Skvaldergade og Admiralgade,

¹⁾ Dipl. II, 810. ²⁾ Dipl. III, 669. ³⁾ Bruun l. c. II, 342. Liggende ses paa Kortet Tavle X i Resens Atlas I. ⁴⁾ Dipl. V, 699. Navnet var maaske fra først Størrestræde. ⁵⁾ Dipl. III 674. ⁶⁾ Dipl. VI, 792. ⁷⁾ Dipl. VII, 3. ⁸⁾ Pontoppidan, Origines hafnienses, 344. ⁹⁾ Dipl. II, 809, Nielsen l. c. IV, 435.

dog hørte i Hummergade den ene Side indtil Nellikegade til Skipperboderne¹⁾.

Det findes angivet, at Husrækken, der var opstaaet overfor Holmens Kirke, kaldtes Skipperstræde²⁾. Dette kan passe med, at der 1651 tilskødedes Kongens Kammersekretær en Byggeplads ved Holmens Kanal, ved hvilken Plads Længden af Kanalen mod Skippergade var 74 Alen³⁾; men i Grundtaksten 1661 nævnes et Kirken tilhørende Hus i Kongensgade med Agterhus i Skippergade⁴⁾, og det synes saaledes tvivlsomt, hvilken Gade Navnet egentlig gjaldt. Ikke mindre tvivlsom er Beliggenheden af en anden Gade, der 1657 og 1660 findes kaldt Baadsmandsgade eller Høybaadsmandsgade⁵⁾.

Yderligere nævnes i Renovationsskatten 1661 Hvælvingen (Wallings Kirkestræde), hvis Navn, der vedligeholdte sig indtil ind i det 19. Aarhundrede om den Del af Admiralgade, der ligger mellem Fortunstræde og Store Kirkestræde, vistnok hidrørte fra den jævnlig brugte Gennemgang gennem en af Nikolajtaarns Stræbepiller, der benyttedes paa Grund af Gadens Smalhed.

Det synes, at den anden Halvdel af det 17. Aarhundrede har været Kvarterets mest glimrende Tid, thi foruden, at en Del af de alt omtalte Gaarde vedblev at staa, fandt der en yderligere Tilgang af Adelsgaarde og fornemme Borgeres Gaarde Sted.

Den tidligere Ærkebiskoppens Gaard beskrives 1661, da den tilhørte Vinhandleren Jakob Fuiren, som en grundmuret Gaard med 2 gamle Vaaninger paa Kirkegaarden og en Plads i Store Kirkestræde, det vil sige Forlængelsen af denne Gade, der løb som en Vej gennem Kirkegaarden langs Bagsiden af Husene paa Øster-

¹⁾ Nielsen l. c. IV, 97. ²⁾ Bruun l. c. I, 520 Nielsen, l. c. IV, 97. ³⁾ Dipl. III, 359. ⁴⁾ Dipl. I, 729. ⁵⁾ Dipl. III, 472, V, 702.

gade. 1668, da Gaarden endnu tilhørte Jakob Fuiren, var der paa den nævnte Plads i Kirkestræde blevet opført et Hus, 6 Fag stort. Dette Hus er vistnok det, som endnu staar der med sine 4 smaa Fag Vinduer, og i hvilket i lang Tid Kaffeskænker Petersen og senere Restauratrice M. C. Nielsen havde en Beværtning (Lille Kongensgade Nr. 46). Gaarden henstod derpaa i hele det 18. Aarhundrede og ind i det 19. i en Skikkelse, der gav den Lighed med Efterslægtselskabets Gaard (Østergade Nr. 54) og den bekendte Gaard Amager-torv Nr. 6.

Lækkerbidsken vedblev at være Stadens fornemste Gæstehus, ogsaa efter at Dorothe, salig Jakob Timmermanns Enke, havde lejet det 1656. Der synes at have været særlig Trang til det, da Henrik Müllers Værtshus 1652 overdroges til Hofmarskalk A. H. Pentz, og hans Boldhus 1652 overdroges til Kongen og 1659 indrettedes til Bolig for Hofmarskalk J. G. v. Körbitz. Mange fornemme Folk tog ind i Lækkerbidsken, saaledes betaltes den nævnte Værtinde for de svenske Gesandters og deres Folks Fortæring fra 16. April til 3. Maj 1657¹⁾. Det solgtes ved Avktion 1682 til Peder Jakobsen Timmermann paa den Betingelse, at det vedblivende skulde være Gæstehus²⁾. Han anbragte Københavns Vaaben over Døren, samt Indskriften Kjøbenhavns Stads Værtshus. Han synes at være død 1686. Gæstgiveriet op-hørte derefter, og 1689 solgte hans Enke Gaarden, som saa gik over i en Købmands Besiddelse og efterhaanden skiftede Ejere. Den findes afbildet ligesom Ærkebiskoppens Gaard i Bering Liisbergs København i gamle Dage.

¹⁾ Bangs Ekserpter, Alm. Del, 436. Se i øvrigt nærmere om Stedet og dets Gæster: Fra Arkiv og Museum III, 22, 27 og Danske Samlinger 2, I, 343 ff. ²⁾ Dipl. IV, 800.

Det gamle Boldhus blev 1659 overladt til en privat Mand, nævnes i Grundtaksten 1661, men synes snart at være nedrevet; thi 1681 blev en Gaard paa Hjørnet ved den gamle Boldhusplads og Admiralgade indtegnet i Brandforsikringen og 1683 findes der tegnet Brandforsikring paa en Gaard paa den gamle Boldhusplads ud til Admiralgade¹⁾.

Af offentlige Bygninger kom nogle til, og andre led nogen Forandring.

Nikolaj Kirke prydedes med det Spir, som nu er efterlignet. Det blev paabegyndt 1663 og var færdigt 1666. Fra denne Kirke udgik Borgernes Procession ved Arvehyldingen 1660.

Holmens Skole flyttedes 1663 til Holmens Kanal (nu Nr. 20) fra den Plads, den fra 1628 havde indtaget ved Indgangen til Holmen.

Købmændene og Kræmmerne (det store danske Købmandskompagni) havde 1661 deres eget Kompagnihus ved Stranden mellem Boldhusgade og Fortunstræde (den s. Del af det senere Hotel Royal).

Af Adelsgaarde og fornemme Borgeres Gaarde nævnes særlig i dette Tidsrum en Del. 1661 havde Knud Ulfeldt en Gaard i Vingaardstræde (nu Nr. 5), og samme Aar tilskødede Kaj Lykke Henrik Bjelke en Gaard paa Hjørnet af Vingaardstræde og den gamle Vold (nu Vingaardstræde 2 og Kongens Nytorv 13, Magasin du Nord)²⁾. Den stod netop, hvor Christian IV's Vold tidligere havde været³⁾. I denne Gaard boede henimod Aarhundredets Slutning Admiralen Christian Bjelke. I Matriklen 1668 nævnes i Vingaardstræde Erik Krag's Gaard (nu Nr. 4 og 6), der vistnok indtog en Del af den gamle Vingaards Grund, Jens Juels (nu Nr. 1 og 3) og Cornelius

¹⁾ Dipl. III, 765, VII, 40. ²⁾ Dipl. I, 725, III, 530. ³⁾ Ramsing II, Fig. 9.

Lerches¹⁾. Paa nuværende Kongens Nytorv boede Kristoffer Urne (nu den n. Del af Magasin du Nord) og Jørgen Rosenkrantz (nu Nr. 19 og 21), i Lille Kongensgade Melchior Oldelands Frue (nu Nr. 1).

Oluf Parsberg ejede 1661 Gaarden paa Hjørnet af Fortunstræde og Højbroplads (nu Nr. 19), der tidligere havde tilhørt Familien Marsvin.

Ved Stranden havde Otte Heiders Enke en grundmuret Gaard ved det gamle Boldhus²⁾. Sammesteds (nu Nr. 16) havde Stadshauptmand Frederik Thuresen en Gaard, og Nabogaarden (Nr. 14) ejedes af den foran omtalte Margrete Keitum, indtil hun 1663 giftede sig med Borgmester K. A. Dverig. Fra 1695 ejede deres Søn Sigvard Friis Dverig Gaarden.

Schoutbynacht Johan Eilersen boede 1689 til Leje i Store Kirkestræde, men synes samtidig at have haft en Vaaning i Lille Fægestræde.

Paa Østergade (nu Nr. 15) besad den kongelige Hofmaler Karel van Mandern en Gaard, foruden at han ejede et grundmuret Hus ved Stranden.

I samme Gade boede 1678 Birgitte Skeel, Enke efter Kristoffer Parsberg, og Regitze Grubbe, Enke efter Christian IV's Søn Hans Ulrik Gyldenløve. De udmærkede sig ved deres Fjendskab, der bragte den 17-aarige Jomfru Agnete Budde til en sørgelig Død³⁾.

Forfatteren af Danmarckis oc Norgis fruchtbar Herlighed, Arent Berntsen, byggede 2 Gaarde ved Holmens Kanal (det senere Erichsens Palæ) og boede dær.

Boderne i Kongensgade beboedes i Begyndelsen af den anden Halvdel af det 17. Aarhundrede ligesom tidligere især af Hofbetjente, saaledes 2 Rustmestre, en Hofskrædder, en Bøssemager m. fl. og undertiden til

¹⁾ Dipl. II, 809. ²⁾ Dipl. I, 732. ³⁾ Se herom Bokkenheuser, De svandt, de svandt, Kbh. 1906, 14.

skødedes et eller andet af Husene saadanne. Senere gentog dette sig af og til, efterhaanden gik Husene mere og mere over i privat Besiddelse, og 1689 var de det ifølge Grundtaksten næsten alle.

I Skipperboderne tildeltes der i Aarene 1651 til 1660 flere af Flaadens Kaptajner, Skrivere, der var ansatte ved Holmen, samt Hofbetjente Boliger, saaledes 1651 Hofslagteren, 1655 Hofkonditoren og 1658 Køkken-skriveren Hans Olufsen, hvis Epitafium endnu hænger i Holmens Kirke¹⁾. De fik dog ikke den Fritagelse for forskellige Skatter, som ellers i Almindelighed synes at have været tilstaaet Beboerne af de Kongen eller Dronningen tilhørende Boliger²⁾. Den største Forandring var vistnok, at Kongens Kammer skriver Kristoffer Gabel 1650—51 købte hele Husrækken overfor Holmens Kirke mellem Admiralgade og Skvaldergade (nu Nr. 28 til 40 ved Holmens Kanal) tillige med den tilsvarende Række med 10 Huse i Hummerstræde³⁾. Desuden var der en Del Personer, som der under og efter Svenskekrigen tildeltes Grunde for Penge, som Kongen skyldte dem. Ved Panteskøder af Febr. og Marts 1660 overlod saaledes Frederik III og ved lignende af 1670 Christian V en Del Huse i Delfinstræde, Laksegade og Hummergade til forskellige Personer, mest henhørende til Flaaden. Pantessummerne oversteg i Reglen ej nogle hundrede Rdlr., men udgjorde dog stundom en Del mere. Saaledes var der 1658 forundt Skibshøvedsmand og Ekvipagemester paa Bremerholm Peter Bredal 6 Skipperboder til et brugeligt Pant for 1900 Rdlr.⁴⁾, og 1660 udstedtes Pantebrev fra Kongen til Jørgen Bjørnsen, Viceadmiral paa Bremerholm, for resterende Sold og Løn til Beløb 1250 Sletdaler, paa et

¹⁾ Dipl. III, 480. ²⁾ Dipl. VII, 311, 411. ³⁾ Nielsen l. c. IV, 97, Dipl. III, 330, 357. ⁴⁾ Bangs Ekserpter, Alm. Del, 282, Dipl. V, 445.

Hus og Vaaning ved Holmens Port, som han selv iboede, men som dog sandsynligt ikke laa i selve Skipperboderne, men overfor disse¹⁾. Sognepræsten ved Holmens Kirke fik ogsaa 1660 2 Boliger i Skipperboderne for resterende Betaling²⁾. De Penge, der kom ind til Kancelliet for købte Skipperboder, synes til Dels straks at være blevne udgivne til de kongelige Drabanter og Staldfolk³⁾. 1658 tildeles der ogsaa Nikolajkirke nogle Vaaninger i Dybensgade, og 1689 nævnes Boliger tilhørende Kirken i Ulkegade og Vingaardstræde.

I Kvarteret fandtes paa den Tid ikke faa Værts-huse. Foruden Lækkerbidsken saaledes Den gamle Prins, Den forgyldte Hjort og Druen i Store Færgestræde, Elefantens ligefor Holmens Kirken, Amsterdam, det forgyldte Kors og Flensborgs Vaaben ved Nikolaj Kirke, Den gyldne Ørn i Kirkestræde og nogle ved Stranden og paa Østergade. I et af Numrene i Størrestræde indrettede derhos i Slutningen af Aarhundredet T. C. Galskjødt et Vin-, Logis- og Spisehus. Det var i dette, Jesper Oldfux hørte Skipperen Adrian fra Vlie berømme Jakob v. Thyboes Bedrifter.

Baade ved Holmens Kanal, ved Stranden og i Færgestræde fandtes, ligesom i Højbrostræde, et stort Antal Drikkeboder, og der dreves her ogsaa en Del Smaa-handel. 1684 synes der at have forekommet Handel med Fisk ved Holmens Bro (da endnu kaldt Den nye Bro), foruden ved Vejerhuset⁴⁾. 1691 omtales ulovlig Hverving af Søfolk i en Kælder ved Holmens Bro, foruden i en anden ved Stranden⁵⁾.

Adskillige kommunale Fremskridt fandt Sted i Kvarteret i den Tid.

¹⁾ Reg. til topogr. Samling. 1. Febr. 1660. ²⁾ Dipl. V, 702, VI, 388. ³⁾ Reg. til topogr. Samling 17. April 1660. ⁴⁾ Dipl. VII, 77. ⁵⁾ Dipl. VII, 335.

1680 befaledes saaledes, at Gadelygter skulde prøves blandt andre Steder ved Stranden fra Hjørnet af Naboløs til Hjørnet ved Holmens Bro. Dette gik forud for Forordningen af 25. Juni 1681 og den supplerende Forordning af 26. Juli 1683, ved hvilke Lygter almindelig indførtes.

Omtrent 1679 og 1680 blev Store Færgestræde foruden Højbrostræde gjort mere fremkommelig for Vogne, idet der paa begge Sider i disse Gader i 5 Kvarters Afstand fra Husene indrettedes 3 Kvarter brede Rendestene, forede med Egeplanker og for første Gang dækkede med solide Rendestensbræder, hvilende paa Tværjærn¹⁾.

1683 bestemtes, at Husene i Hovedgaderne, samt i Højbrostræde, skulde være byggede af Grundmør, i Store Færgestræde og flere andre Gader derimod kun med grundmurede Gavle og med Grundmur til Overgangsfoden paa de øvrige Sider. Skure paa Fortovene og Stakitter skulde afskaffes undtagen ved Stranden fra Vejerhuset til Holmens Bro, hvor de kunde forblive, saasom der dør var store Fortove. Karnapper maatte ikke mere bygges, og de smaa Stræder skulde udvides²⁾.

Dette sidste maa have været særdeles ønskeligt; thi i det hele taget synes Kvarteret at have udmærket sig ved meget snævre Gader. Endnu 1682 udtaltes, at Vinggaardstræde og andre smaa Gader ved Nikolaj Kirke ikke var saa bekvemme, at man kunde køre igennem dem med en Sluffe, langt mindre med en Karrosse, og det befaledes, at der i dem skulde skaffes fri Passage for Vogne og Karrosser³⁾. Dette er vel saa sket til en vis Grad, men kun langsomt. 1692 forekommer saaledes Vurdering af en Grund i Vinggaardstræde ved Skvaldergaarden paa Grund af Gadens Udvidelse⁴⁾.

¹⁾ Bruun, I. c. II, 266. ²⁾ Dipl. VII, 34 f. ³⁾ Dipl. VII, 4. ⁴⁾ Dipl. VII, 392.

1691 hjemsøgte Kvarteret af en betydelig Ildebrand. Denne kan vel have bidraget noget, om end ikke i fyldestgørende Grad, til en Udvidelse af Gaderne. Heller ikke Kanalernes Tilstand var synderlig tilfredsstillende. 1674 var Kanalerne om Slotsholmen i en saadan Tilstand, at kun Smaafartøjer, Skuder og Pramme, kunde naa op til Vejerboden, og det endda besværligt nok ved Lavvande. Brændeskuderne søgte derfor til Nyhavn. Kanalerne var nemlig opfyldte af Dynd og Slam og udbredte en ond Stank. Underjordiske Kloakledninger førte fra Husene ud i dem, Skibe udkastede deres Ballast, og Sandbaadene lossede hensynsløst. Det forbødes da 1680 at indføre hvidt Sand. Et Aar derefter tillodes dog dette, naar det ikke indførtes til Søs; men da der derefter indrettedes en Sandkiste ved Frederiksholms Kanal, toges ogsaa dette Forbud tilbage. Der anvendtes 1674 Muddermaskiner, men først fra 1684 havde Arbejdet med dem nogen Fremgang. 1686 resolverede Kongen, at det Stykke af Holmens Kanal ved Gethuset, som var mest mudret, maatte afpæles og oprensnes, for at Kongens Nytorv kunde blive saa meget større¹⁾.

1692 oprettedes en Kanaldirektion, og 1699 befaledes, at Ejendomsbesidderne mellem Vejerhuset og Holmens Bro skulde istandsætte deres Bolværker.

Ved Forordning 1679 gjordes et Fremskridt til en bedre Vandforsyning; men heller ikke derefter blev denne synderlig god.

Gadenavnene i de gamle Skipperboder synes alt fra 1654 at have været malede paa Gadehjørnerne. Muligt er ogsaa kun lidt senere Husene blevne forsynede med Numre, hvorved Navnet »Numrene ved Holmens Kanal« er fremkommet. De nævnes i alt Fald 1723.

¹⁾ Bangs Ekserpter, XVII, 416.

7.

I den første Halvdel af det 18. Aarhundrede synes der ikke at være sket synderlig Forandring med Gaderne og deres Navne, kun træffes nu, 1724, Navnet Nillikestræde. Denne Gade synes da ogsaa at være bleven helt aabnet mellem Vingaardstræde og Dybensgade; Dybensgades ø. Ende var lukket af en større Gaard, der ogsaa havde Udgang til Reverensgade, og i denne indrettedes i Frederik V's Tid et Sukkerraffinaderi. Holmensgade var ført igennem fra Vingaardstræde til Holmens Kanal, men Skvaldergade standsede ved Nikolaj Kirkegaard¹⁾. Rimeligvis har ogsaa Reverensgade paa den Tid faaet sit Navn.

Da den gamle Rentemesterbygning paa Slotsholmen var bleven nedreven omtrent 1721, og Udsigten fra Slottet derved var bleven friere, synes det at have været Kongens Hensigt at lade slaa Bro over Kanalen overfor Boldhusgade og ved at forlænge Laksegade i lige Linie ud til Kongens Nytorv at faa en fri Udsigt fra Slottet til denne Plads²⁾. Denne Plan, som vilde have givet Kvarteret et fordelagtigere Præg, blev dog ikke iværksat.

1726 ombyggedes Holmens Bro³⁾ og smykkedes med 4 Stenfigurer, som stod dør til ind i det følgende Aarhundrede. Af den store Brand 1728 berørtes Kvarteret ikke.

Navigationsskolen i Hummergade omdannedes 1701 til Søkadetakademi og indviedes som saadant med stor Højtidelighed den 9. Aug. d. A. Den flyttedes 1727 til Amalienborg.

1706 fik Kammerjunker og kongelig Køgemester v. der Osten Privilegium paa at holde et Adressekontor, der indrettedes i Store Færgestræde (nu Nr. 15 og 17 paa Højbroplads). Over Døren var anbragt en stor

¹⁾ Ses saaledes paa Hassings Kort 1728 (Kjøbenhavns Brandforsikring, Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, Kbh. 1906). ²⁾ Bruun, l. c. II, 510 f. ³⁾ Dipl. VIII, 694 f.

Stjerne af Glas, der oplystes om Natten og bar Kongens Navnetræk. Under Pesten 1711 gik Forretningen istaa, men den genoprettedes 1726, og Kontoret flyttedes da bort fra Kvarteret (til Købmagergade¹⁾).

Nikolaj Kirkes fattige Skole fik 1745 en ny grundmuret Bygning i Admiralgade efter Matriklen 1756 Nr. 118, og Søetaten havde paa den Tid en Skole i Laksegade²⁾.

Endnu betegnedes stundom det hele Strøg med Navnet Holmen. I et Skrift fra 1720 siges der saaledes, at Søkadetakademiet i Hummergade laa paa Holmen³⁾. Distriktet havde paa den Tid endnu noget af sit tidligere, ret aristokratiske Præg. De gamle Adelsgaarde laa der endnu, men beboedes mest af borgerlige. Marsvinernes gamle Gaard kaldtes da hyppigt Stenbukkens Gaard, fordi den svenske General Grev Magnus Stenbock efter sin Tilfangetagelse 1713 havde Ophold dør, indtil han det næste Aar førtes til Kastellet, hvor han døde som Fange 1717.

Kun forholdsvis faa fornemmere Folk fandtes i Kvarteret ca. 1728. Paa Hjørnet af Vingaardstræde og Kongens Nytorv (nu Magasin du Nord) boede Storkansler, Greve A. Holstein. Han ombyggede den gamle Gaard. I sin nye prægtige Skikkelse stod den til 1748, da en Ildebrand bragte Forandring⁴⁾. I Gaarden logerede Kammerherre Brocktorff, og hos Holstein boede 1728 hans 2 Sønner Grev F. C. Holstein og Grev C. D. Holstein. Tæt ved i Vingaardstræde boede Etatsraad Lars Bentzon. Ved Siden af Holstein havde Justitsraad Christian Braem en Ejendom, og i denne boede

¹⁾ Bruun, l. c. II, 555. Fra 1722 udkom Adresseavisen, men Ildebranden 1728 gjorde indtil videre Ende paa den hele Virksomhed. Jvf. Krak, Vejviserens Vej, Kbh. 1904, hvor der dog S. 16 siges, at Adressekontoret først var i Grønnegade. ²⁾ Bruun, l. c, III, 189. ³⁾ Lønborg, Dannekonningens, Konning Friederich den Fjerdes Vaabenting, Kbh. 1720, 31. ⁴⁾ Afbildet i Thura, Hafnia Hodierna, Tavle LIV.

Oberst Walter af Fodgarden, derpaa (ligeledes i forrige Nr. 15) Grev C. Danneskjold-Samsøes Enke Catharine Christiane v. Holstein. Gehejmerraad Numsen, og hos ham Major Numsen af Fodgarden, boede i nuv. Hotel Monopole. Ved Stranden (nu Nr. 14) boede Etatsraad og Præsident Schrader og atter noget derfra Borgretspræsident Hans Brøer. Efter hans Død ejedes Gaarden af hans Svigersøn, Borgmester Michael Worm, og dennes Enke solgte den 1744 til Grosserer C. H. Gustmeyer. Ved Siden af boede Raadmand Jens Kuur. I Boldhusgade Etatsraad Hans Meyer. I Holmens Revier havde Overhofmesterinde Krabbe en Gaard, og tæt ved den boede Etatsraad Kaalund og Etatsraadinde Wind. Sognepræsten ved Holmens Kirke P. Karup eller Kjærup boede i Laksegade (nu Nr. 27); i Dybengade Oberstløjtnant og Tøjmester Schweder Christensen. Flere Præster logerede midlertidig paa Nikolaj Kirkegaard, deriblandt 3 fra Norge. I Hummergade og Dybengade boede endnu nogle Officerer af Flaaden, hist og her ogsaa nogle Landofficerer; men ellers var Gaderne mest befolkede af smaa Handlende og Næringsdrivende, saasom Øltappere, Høkere og smaa Brændevinsbrændere, samt Personer i lavere Stillinger ved Slottet, ved Holmen og Tøjhuset. Paa Østergade nævnes Urte- og Isenkræmmernes samt Sukkerbagernes Kompagnihus. Der var da i Østerkvarteret 438 Ejendomme med en Befolkning af ca. 7660 Personer, medens Befolkningen i hele København findes anslaaet til ca. 70,000. Som alle Vegne i Staden var der flere Mænd end Kvinder. Der var i Kvarteret et forholdsvis stort Antal logerende og som andetsteds meget Tyende, hos Grev Holstein saaledes 27 Tjenestekarle og 11 Piger¹⁾.

¹⁾ Københavns Brandforsikring, Københavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, Kbh. 1906.

Af mindre fremragende Folk, som dog spillede en vis Rolle i det daglige Liv, boede Enken efter Dansemester Choquet (Holbergs franske Marie¹⁾) i Frederik V's Tid i Lille Kongensgade og handlede med Snustobak og Galanterivarer, og Tandlægen Scarpeta 1749 i Laksegade. Han blev meget benyttet og solgte i øvrigt Tandpulver, Balsamer, Tinkurer, Pomade, Øjenvand og deslige.

Af Gæstgiversteder laa i Fortunstræde ved Siden af Fortunen Kræmmerkompagniets, senere Silke-, Ulden- og Lærredskræmmernes Kompagnihus, som blev udlejet 1733 og brugt som Herberg. Selve Fortunen, der 1713 ejedes af Gehejmearkivar Frederik Rostgaard, blev 1748 købt af Grosserer Vinhandler Joachim Giesler. Han købte ogsaa det tilstødende Hus i Fortunstræde og byggede det hele om, saa at det blev til Hotel Royal²⁾. Her boede bl. a. 1752 den marokkanske Gesandt Samuel Sumbel, og 1759 en lignende, Tchami Ben Aly Meddun, der forblev her $\frac{1}{2}$ Aar og vakte megen Opsigt³⁾. Endvidere synes Stenbukkens Gaard at være benyttet som Herberg. Derhos nævnes Schrecks Enkes Gaard paa Østergade (nu Nr. 15) og det engelske Hotel, tidligere Jean Marschalls Traktørsted paa Hjørnet af Vingaardstræde og nuv. Reverensgade. Af mindre anselige Herberger laa Churprinsen af Sachsen paa Nikolaj Kirkegaard, Den danske Krone paa Hjørnet af Færgestræde, hvor Folk, der vilde holde Gæstebud, ved Aar 1719 fandt gode Lokaler, Malmø Herberg ved Stranden ved Siden af Schraders Gaard, 1748 Det bornholmske Herberg i Laksegade⁴⁾, og omtrent samtidig Den forgyldte Laks

¹⁾ Se om hende Werlauff, Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil, Kbh. 1858, 151. ²⁾ Bruun l. c. III, 111 ff.

³⁾ Rasmussen, Det under Kong Frederik den Femte oprettede Danske Afrikanske Kompagnies Hist. Kbh. 1818, 29, 99 ff. ⁴⁾ Top. Saml. p. Papir, Børglum Herred.

samme Sted og Den hvide Hjort i Dybensgade. I Kongen af Sverrig i Nærheden af Nikolaj Taarn holdtes 1726 altid Portechaiser parate.

En ret meget besøgt Vinstue var Klaus Biehls i L. Kirkestræde. Den var Samlingsstedet for en Klub, der kaldte sig det pavelige Kollegium, og hvis Møder tog Navn af Konklaver. Et Medlem agerede Pave, de øvrige Biskopper eller højtstillede pavelige Embedsmænd. Medlemmerne morede sig med at efterligne Ceremonierne ved det pavelige Hof, uddele Embeder og Værdigheder, give Dispensationer, kritisere Bøger o. s. v. Klubben opførte 1718¹⁾. Senere ved Klavs Biehls Død, ca. 1736, var Stuen flyttet til Hjørnet af Fortunstræde og Admiralgade.

Af Forbedringer med Hensyn til Brolægningen, Gadenes Udvidelse og Renholdelse og andre kommunale Anliggender var der kun faa undtagen i Gaden Holmens Kanal, der efter Anlægget af Kongens Nytorv forbedredes en Del af Hensyn til den Færdsel, som gik gennem den til Slottet. Dette bidrog ogsaa til Bestræbelser for at fremhjælpe Kanalernes Tilstand. 1721 befaledes, at Kanalen ved Gethuset skulde udskæres, for at det i samme staaende, ildelugtende Vand kunde faa frit Løb²⁾. 1722 og 1724 befaledes atter Kanalerne rensede³⁾; men dette synes dog ej at have ført til Maalet; thi 1735, da det var befalet, at Bolværket i Kanalen ved Gethuset flyttedes videre ud i den, hvorved 2 Vandhuse og en Afløbsrende lukkedes, forlangte Holmens Bestyrelse en anden Ordning, idet den udtalte, at den hidtil bestaaende Ordning kun havde givet Anledning til Kanalens Forstoppelse og Stank⁴⁾. 1725 havde Sten- og Sandførerne ønsket at faa Oplagsplads mellem Holmens Bro og Vejerhuset;

¹⁾ Bruun, l. c., II, 573. Klubben er ifølge Davidsen, Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn, 133, omtalt i Holbergs Epistler og Moralske Tanker, og i Pontoppidans Collectanea. ²⁾ Dipl. VIII, 517.

³⁾ Dipl. VIII, 533, 607 f. ⁴⁾ Bangs Ekserpter XII, 193.

men deres Andragende afsloges, og de henvistes til Christianshavn¹⁾. Vedblivende var de private Bolværker i slet Stand og truede med at falde ned.

For Gadernes Vedkommende bestemtes og udførtes af og til mindre Udvidelser, men disse var dog næppe af synderlig Betydning. Noget efter 1740 begyndte dog Magistraten at tage sig mere af Sagen, idet den udbad sig Bemyndigelse til mod billig Betaling til Grundejerne at rykke Gadelinien af Husene ind, naar gamle Huse blev nedrevne. Bemyndigelsen blev given, men førte ikke til noget stort. Nogle faa Huse i Admiralgade rykkedes ind, og man vilde rive den Side i Ulkegade ned, der laa paa Kirkegaardens Grund, samt Husene i Hvælvingen; men det skete ikke, Magistraten undskyldte sig med Pengemangel. Man vilde ogsaa forbedre den meget uregelmæssige Gadelinie mellem Fortunstræde og Boldhusgade, hvor det senere Hotel Royal og Stedet paa Hjørnet af Boldhusgade (det senere Sundorpl's) sprang langt frem. 1748 solgtes Fortunen og byggedes paany. Herved blev Fortunstræde reguleret; men ved Stranden gennemførtes Planen ikke²⁾.

1722 bestemtes af Hensyn til Kældermændenes Næring, at Matros- og Sælgekoner ikke længer maatte sidde og falbyde deres Varer mellem Holmens Bro og Højbro, men skulde henvises til den anden Side af Kanalen, mellem Vejerhuset og Blaataarn³⁾.

Ogsaa med Hensyn til Beværtningerne tilstræbtes i den Tid mere Orden. Nattesæde taaltes ikke til længer end Kl. 10 Aften. Vilde Gæsterne da ikke fortrække, kunde de bringes til Raadhusarresten⁴⁾. Af Piger til Opvartning maatte der kun være 1, og hun skulde vise en sømmelig Opførsel⁵⁾. Lørdag- og Helligaftenerne

¹⁾ Dipl. VIII, 620 f. ²⁾ Bruun, l. c. III, 111, 113. ³⁾ Dipl. VIII, 536.

⁴⁾ Forordn. 5. Sept. 1691, gentagen 22. Okt. 1701 o. fl. Gange. ⁵⁾ Plakat 27. Novb. 1775, jfr. Forordn. 28. Juli 1728.

maatte ingen Værtshusholder skænke længer end til Kl. 9¹⁾).

Et mærkeligt Optog fandt Sted 1724, da 2 Grønlændere viste sig i Kajakker i Kanalen mellem Holmens Bro og Stormbro.

Ved Christian VI's Ligtog gik Processionen den 4. Okt. 1746 fra Slottet ad Holmens Kanal over Kongens Nytorv, ad Østergade og videre ud ad Vesterport.

8.

Endnu i den anden Halvdel af Aarhundredet benyttedes stundom gamle Benævnelser paa visse af Gadestrækningerne. Den nuværende Asylgade kaldtes Nellikegangen, den Del af Holmens Kanal, der laa nærmest Kongens Nytorv, hed endnu som oftest Holmens Revier, den øvrige Del Størrestræde, Skvaldergaden kaldtes endnu ofte Skvaldergaarden, en Del af Admiralgade Hvælvingen, en Del af Vingaardstræde Kirkegade og Holmensgade Ulkegade. Benævnelsen Gammelstrand udstraktes ogsaa til, hvad der nu kaldes Ved Stranden. Integade og Halmstræde kaldes i Danske Atlas Indegade og Holmstræde²⁾).

Sct. Jørgensgade og flere andre Gader er ikke nævnte. I Vingaardstræde og dens Nærhed fandtes stadig nogle Smøger, saaledes bl. a. Vægterens Gang og Peder Rhodes Gang, parallelle med Dybengsgade. Den sidste gik ud fra den Del af Holmensgade, der ligger mellem Vingaardstræde og Lille Kongensgade, i en Vinkel op mellem Husene.

Af offentlige Bygninger i Kvarteret kan nævnes Assistenshuset, der noget ind i Frederik V's Tid laa paa Hjørnet af Store Færgestræde og Store Kirkestræde.

1783 fandtes en Synagoge i Store Færgestræde³⁾).

¹⁾ Forordn. 12. Marts 1735. ²⁾ Pontoppidan, Danske Atlas II, Kbh. 1764, 88. ³⁾ Bruun, l. c. III, 208.

I Lille Kongensgade, da Nr. 94, laa Skippernes Laugshus, hvor Sørensen holdtes, og her var ogsaa den kongelige Navigationsskole.

I Vingaardstræde fandtes det nye Handelsseminarium, der var stiftet 1773 paa Dronning Juliane Maries Fødselsdag.

I Hvælvingstræde, tæt ved Kirken, fandtes det da meget beundrede Trykværk, der kunde rumme 400 Tdr. Vand. 1756 skete den Ulykke, at Holmens Bro styrtede sammen, da en Afdeling af Livgarden til Hest drog over den. Flere Mennesker og Heste omkom.

Af nye Privathbygninger var den anseeligste det senere saakaldte Erichsenske Palæ, hvis Bygmester var C. F. Harsdorff, og som endnu ikke var helt færdigt ved dennes Død 1799.

Grosserer P. Peschier opførte ved Holmens Kanal sin anseelige Gaard, hvor Landmandsbanken nu er.

Gustmeyers Gaard ved Stranden stod stadig i sin gamle Skikkelse. Den ejedes efter hans Død af hans Enke Catharine fdt. Sprich og gik 1774 over til hendes Søn F. L. Gustmeyer.

Hvor nu Nr. 19 og 21 paa Kongens Nytorv er, byggede Grovsmedemester M. Nitz (Nitsky) 1764 en Gaard, til hvilken han paa ejendommelig Maade fik nogle Penge af Kongen. 1778 ejedes den af Traktør Jens Winther¹⁾.

En Gaard, der udmærkede sig ved sin Arkitektur, var ved Aarhundredets Slutning nuv. Nr. 13 paa Østergade, der var bygget af Hofarkitekt Kirkerup og da tilhørte Vinhandler Bech. Den tidligere saakaldte Stenbukkens Gaard tilhørte samtidig Grosserer C. F. Friderici.

Med Hensyn til sin Befolkning var Distriktet i sin Helhed efterhaanden gaaet længere ned til sin laveste Stilling. De fornemmere og mere ansete Folk boede

¹⁾ Se nærmere herom Bobé, Interiører fra Kong Frederik den Femtes Hof, Kbh. 1909, 129, 270.

nu omlrent alene ved Holmens Kanal og ved Stranden, samt paa Østergade, de yderste Dele af nuværende Laksegade og paa Kongens Nytorv. Af saadanne kan foruden E. Erichsen, Peschier og Gustmeyer kun nævnes Kammerherre Generalmajor Castenskjold, Etatsraad Mahling og Etatsraadinde Kock, der alle boede paa Østergade, Generalkrigskommissær Gorne i Laksegade, Etatsraad Kaspar Schive ved Holmens Kanal og den i 1783 afløede Agent H. Holcks Enke i Reverensgade.

I Vingaardstræde tæt ved Kongens Nytorv boede den ansete Skuespiller C. P. Rose¹⁾, hvis Datter Marie Mette Rose, der var en meget yndet Skuespillerinde, imod sin Villie blev bortført fra det kongelige Teater i Marts 1765 af Viceadmiral Grev C. C. Danneskjold-Laurvigen, medens hendes Fader samtidig var lumskelig indbudt og blev fastholdt i Marschalls Restauration. Den Opsigt, som dette vakte, og den Unaade, der paafulgte for Greven, er bekendt²⁾.

I Admiralgade boede Silke- og Klædehandler Joachim Hambro, der var Fader til den meget bekendte Bankier, Hofraad J. Hambro i London.

I Boldhusgade boede den da meget bekendte Madame Dyssel, der en Tid var Frederik V's Elskerinde. Efter hende fik en anden Elskerinde, Frøken Briand de Crèvecoeur Stedet til Eje³⁾. Stedet nuv. Nr. 28 ved Holmens Kanal købte Kongen til en tredje Elskerinde, Frøken C. B. Bonde⁴⁾.

I de indre smaa Gader boede vel nogle faa subalterne Officerer og Professor Lous, men ellers saa godt som

¹⁾ I Anledning af hans Død 1784 holdtes der en Mindefest paa det kongelige Teater, den første, som holdtes for en Skuespiller. ²⁾ Se nærmere Bobé, *Interiører* fra Kong Frederik den Femtes Hof Kbh. 1909, 83 ff., Steffensen, *En Bortførelse fra Theatret paa Kongens Nye-Torv*, Kbh. 1901. ³⁾ Bobé, *Interiører* etc. 261. ⁴⁾ Bobé, *Interiører* etc., 60, 66, 261 f.

udelukkende smaa Handlende og Haandværkere. Der boede omtrent ingen Jøder i Kvarteret. Der var da ogsaa kun faa saadanne i København, 1780 vel knap 50 Familier, senere vel ca. 250.

Af industrielle Etablissementer fandtes nogle enkelte. Saaledes havde Urtekræmmer- og Sukkerbager Svend Købke 1768 et Sukkerraffinaderi i Vingaardstræde. Sammesteds havde Kovtrup et Bryggeri (i Firkanten mellem Vingaardstræde, Skvaldergade, Holmsgade og Dybensgade). Det brændte 1776 tillige med 14 Huse i de hosliggende Gyder, Malerens og Bagerens Gang. Da Stedet atter opførtes, forsvandt de 2 Gyder. Der fandtes ogsaa nogle mindre Brændevinsbrænderier, saaledes i Laksegade og Hummergade, foruden ved Aarhundredels Slutning Spendrups store Brændevinsbrænderi i Vingaardstræde da Nr. 129.

Det var den Gang Klubbernes gode Tid, og af saadanne havde flere deres Lokaler i Nikolaj Rode. Klubben Harmoniens Lokaler flyttede 1783 til Vinhandler Colstrups Ejendom i Vingaardstræde (nu Nr. 6), efter fra 1781 at have været paa Hjørnet af Højbroplads og Østergade¹⁾. Det saa kaldte borgerlige Selskab, der var stiftet 1787, og en Tid ogsaa kaldtes Kjøbenhavns Klub, havde 1799 Lokale paa Østergade²⁾, det venskabelige, der var stiftet 1783, i Fortunstræde. Kongens Klub, der var stiftet 1776 og 1782 havde faaet Tilladelse til at kalde sig med dette Navn, var først til Huse paa Østergade nu Nr. 15. Det forenede musikalske havde Lokale paa Østergade nu Nr. 61 og det borgerlige Enighedsselskab, der var stiftet 1781, paa Hjørnet af Boldhusgade og Admiralgade³⁾.

¹⁾ Bruun, I. c. III, 645. ²⁾ Det havde som Arv efter Dreyers Klub faaet dennes berømte store Punchebolle (Davidsen, Fra det gl. Kongens Kjøbenhavn, 142. ³⁾ Se om Klubberne Nyerup, Kjøbenhavns Beskrivelse, Kbh. 1800, 661 ff, Nationaltidende, 13. og 14. Febr. 1879.

Af Herberger var de fornemste Hotel Royal og Hotel du grand Nord, det tidligere Holstein-Holsteinborgske Palæ, som en Tid ejedes af Konferensraad C. Anker, der 1796 solgte det til Traktør J. Ernst Møller. Denne byggede det om 1798, saa at det fik en helt forandret Skikkelse¹⁾. Paa Østergade, formentlig i nuv. Nr. 57, var der ogsaa et Hotel i et Hus, som Traktør Gabel havde købt af Familien Schulin, ombygget og indrettet som saadant. Matrosernes Optøjer i Anledning af Struensees Fald, den 17. Jan. 1772, gik særlig ud over denne Gaard. Gabel mistede alle sine Ejendele, og Huset gik atter over til Schulins (Greve og Kammerherre Schulin boede der 1780); Gaarden blev senere solgt til Kammerherreinde Schnell²⁾. I det engelske Hotel paa Hjørnet af Vingaardstræde og Reverensgade holdt Officererne af Københavns Garnison Festmaaltid i Anledning af Forordningen om Indfødsrettens Indførelse af 15. Jan. 1776³⁾

Rundt om i de mindre Gader fandtes et ikke ringe Antal Spisehuse, Billardlokaler og lignende. Særlig nævnes bør Madame Barfreds Beværtning i Store Færgestræde, der synes en Del besøgt af Skuespillere og Kunstnere, Eisens, senere Enken A. C. Eisens Spisehus, der 1810 var paa Hjørnet af Lille Kirkestræde og Højbroplads, nu Nr. 13, og Petsches Kaffehus ved Holmens Kanal.

Flere store Festligheder fandt i den Periode Sted i Distriktet. Den 8de Novb. 1766 foregik Dronning Caroline Mathildes højtidelige Indtog fra Nørreport gennem Staden og ad Holmens Kanal til Slottet.

¹⁾ Billede af det findes i Bruun, I. c., III, 765. ²⁾ Bobé, Charlotte Dorothea Biehls Breve om Kong Christian VII, Kbh. 1904, 109, 183. ³⁾ Bruun, I. c., III, 633, 639.

Den 21. Okt. 1774 foregik Prinsesse Sofia Frederikke af Meklenburg-Schwerins Indtog i Anledning af hendes Formæling med Arveprins Frederik. Hun var kommen fra Rostock med Orlogsskibet Dannebrog og førtes fra Skibet i en Procession med 24 Chalupper til Kanalen ved Stranden, hvor der var indrettet en stærkt udsmykket Landingsplads med en Æreport, og hvor Arveprinsen tog imod hende¹⁾).

En anden Festlighed fandt Sted ved daværende Kronprins Frederik og Gemalindes Indtog den 14. Sept. 1790 efter deres Formæling. Festtoget, som bestod af Hoffolk og Gardister, drog, efter at det var samlet ved Blaagaard, gennem København og passerede derved ogsaa Holmens Kanal, hvor Admiralitetet havde ladet oprejse en Æreport. Borgerskabet, Garnisonen og Holmens faste Stok paraderede.

Et forargeligt Optrin fandt Sted paa Kongens Nytorv i Aug. 1780, idet Kammerjunker P. U. F. v. Benzon voldelig overfaldt eller muligt selv blev overfaldet af Skuespiller Gjelstrup. Denne dømtes derfor til Fængsel i Blaataarn²⁾).

Af kommunale Anliggender i den Tid maa nævnes som det betydeligste, at alle Husene i 1771, paa Foranledning af Agent Holck, fik deres Matrikulnumre paamalede, og at Gadernes Navne blev malede paa Hjørnehusene³⁾).

Med Hensyn til den meget tiltrængte Udvidelse af Gaderne gav de store Tumulter ved Struensees Fald 1772 Stødet til en heldig Forandring paa et enkelt Sted, idet et gammelt Bindingsværkshus, der næsten var sammenbygget med Nikolaj Taarn, blev demoleret af Pøblen, hvornæst Grunden, af hvilken Magistraten blev

¹⁾ Se nærmere herom Jonge, Kjøbenhavns Beskrivelse, I, Kbh. 1783, 547 f, De kjøbenhavnske Tidender, 24. Okt. 1774. ²⁾ Se herom Bokkenheuser, Kgl. Majst's Acteurs, Kbh. 1908, 86 f. ³⁾ Jonge, I. c., 5.

Ejer, for en stor Del blev lagt til Gaderne Hvælvingen og Lille Kirkestræde¹⁾).

Men i det hele taget vedblev Gaderne at være belemrede og hist og her meget snævre. Vingaardstræde angives at have været kun 9 Alen bred, Admiralgade og Fortunstræde ligesaa, Laksegade dog 11 til 12 Alen. Enkelte Steder var der endnu snævrere, der siges saaledes, at der ikke var Plads til at køre med en Hjulbør i Nellikestræde²⁾). 1782 blev en Guldsmed, der ejede 2 brøstfældige Huse paa Hjørnet af Laksegade og Admiralgade, fritagen for at indrykke Gadelinjen, da han ikke kunde taale at miste noget af Grunden³⁾).

Brolægningen var muligt bleven forbedret noget ved, at der i Midten af Gaderne var bleven anbragt to Rækker brede Stene til Bekvemmelighed for Fodgængere; men der var tillige anbragt mellem Gaden og Rendestenene smaa pyramidalske Kampesten, Afvisere, som i Mørke var meget farlige for Fodgængerne⁴⁾). I det hele taget var Brolægningen meget slet, og Renholdelsen saaledes, at Magistraten 1762 befalede, at Gaderne skulde holdes saa rene, at Soldaterne ikke skulde have nødig at gaa i Skarn til op over Skoene, hvad der ikke kunde undgaas til sine Tider og i visse Gader. 1764 bestemtes, at Gaderne skulde brolægges under ét fra Ende til anden og Udgiften fordeles paa Grundejerne, medens dog Vedligeholdelsen af Fortovene skulde være den enkelte Ejers Sag. 1765 blev den saakaldte Trottoir-kommission nedsat, og en Forbedring af Forholdene begyndtes ved Holmens Kanal⁵⁾).

Da indtraf henimod Slutningen af Aarhundredet de store Ildebrande.

¹⁾ Bruun, l. c., III, 304. ²⁾ Bruun, l. c. II, 262. ³⁾ Bruun, l. c. III, 421. ⁴⁾ Se i øvrigt om Brolægningen paa den Tid Holst, Kjøbenhavn og Kongerigets Kjøbstæder for omtrent 100 Aar siden, Kbh. 1862, 16 f. ⁵⁾ Bruun, l. c., III, 115.

Slottets Brand den 26. Febr. 1794 bevirkede, at der i Søkadetakademiet indrettedes en Vagt for Livgarden til Hest. Derefter indtraf den 5. Juni 1795 paa Holmen den Ildebrand, som lagde omtrent den hele her omhandlede Del af Østerkvarter og store Dele af det øvrige København øde.

Først angreb Ilden fra Holmen Peschiers Gaard. Det lykkedes Grosserereren at slukke den foreløbig; men saa angreb den Husene i de smaa Gader hen imod Nikolaj Kirke, paa hvilken først Rytterspiret brændte og derefter det store Spir. Dette faldt Kl. 8^{1/2} om Aftenen og antændte Bygningerne i Kirkestræderne og Lille Færgestræde. Ilden angreb derefter paany Peschiers Gaard samt de paa den s. Side af Størrestræde liggende Bygninger, Admiralitetet og Admiralsens Bolig og bredte sig sluttelig over det hele Kvarter og videre især mod Vest. Wilsters Gaard paa Højbroplads mellem Store Kirkestræde og Østergade brændte; men det lykkedes dog ellers at hindre Ilden i at udbrede sig paa Østergade og ud over denne. Der brændte i hele Øster Kvarter 298 Gaarde og Huse, foruden at 11 blev beskadigede, i alt i hele København 941 Gaarde og Huse, medens 22 blev beskadigede ¹⁾).

For at skaffe Husly til de brandlidte byggedes der paa Slotsholmen flere parallelle Længer, lodrette paa Ruinerne af Slottet. De vedblev at være beboede til Aar 1800.

Det blev forbudt at bygge paa Brandtomterne, før der var vedtaget en Plan for Bebyggelsen. En saadan blev udarbejdet af Stadsbygmester Meyn og Stadskon-

¹⁾ Justitsraad Carl Pontoppidan, Samlinger til Kjøbenhavns Hist. (Rigsark.). Foruden i Øster Kvarter i sin Helhed var der af brændte og beskadigede Gaarde og Huse henholdsvis i Strand Kvarter 81 og 0, i Nørre Kvarter 209 og 9, i Snarens 123 og 0, i Klædebo 14 og 0, i Frimands 10 og 0, i Vester 206 og 2.

duktør Rawert. Det foresloges, at nogle af de snævraste Gader skulde nedlægges, medens Gadebredden i de øvrige bestemtes at skulle være 14 Alen. Man vilde have nedlagt Store Kirkestræde, Hummergade, Dybensgade, Nellikestræde, Fortunstræde og Smedens Gang¹⁾; men dette skete ikke, kun nedlagdes Lille og Store Færgestræde samt Højbrostræde, idet Højbroplads, som nogle vilde have kaldt Ny Amagertorv, oprettedes. Nellikestræde blev forlænget, som den nu er²⁾, og til Udvidelse af Vingaardstræde solgtes en Del af Kirkegaarden, paa hvilken Bebyggelsen tillige ganske ophørte. En Del Ben fra Kirken m. v. førtes ud paa Assistens Kirkegaard.

9.

Efter Branden 1795 og noget ind i det 19. Aarhundrede genopførtes de afbrændte Bygninger i Kvarteret i det hele ganske, som de endnu forefindes. Kun en eneste Bygning opførtes i pragtfuldere Stil, med Søjler og Pilastre, som den staar endnu, nemlig den tidligere ofte omtalte Gaard nu Nr. 14, der en Tid kaldtes den Hollenske Gaard, senere den Anckerske, endnu senere den Adlerske.

Den væsentligste Forandring i Kvarteret blev, at Nikolaj Kirkegaard nedlagdes, og at de tidligere Træboder, som ca. 1816 var flyttede derhen fra Højbroplads og derpaa havde staaet i Udkanterne til Udsalg for Slagtere, 1846 ombyttedes med de nuværende Slagterboder af Jærn, der blev støbte paa Frederiksværk. Kort deretter sløjfedes ogsaa det af hint Anlæg uberørte Stykke af Kirkegaarden, som laa mellem den nuværende Nikolajgade og Bagsiden af Husene i Smedens Gang, det udgravedes, Skeletterne bortførtes, vistnok til Assistens

¹⁾ Bruun, l. c., III, 724 f. ²⁾ Ses saaledes paa Kortet i Nyerup, Beskrivelse af Kjøbenhavn, Kbh. 1800.

Kirkegaard, og de Bygninger, som nu danner den overfor Slagterboderne liggende Nikolajgade, opførtes ca. 1848, fra hvilket Tidspunkt Gaden fører dette Navn. Grosserer L. P. Lorentzen, der havde ladet Husene opføre, havde ønsket, at den skulde bære hans Navn, men det opnaaedes ikke.

Et godt Stykke af det 19. Aarhundredes første Del vedblev Navnet Gammelstrand ogsaa at gælde det tidligere Ved Stranden, og 1823 gennemførtes, at Navnet Ulkegade endeligt forsvandt for Navnet Holmensgade.

Af større offentlige Bygninger kom der ingen nye til, naar man ikke til dem vil henregne Bombebøssen paa Hjørnet af Dybensgade og Skvaldergade Nr. 176, der oprettedes 1825 som Fribolig for gamle Sømænd¹⁾.

Den gamle Ærkebiskoppens Gaard blev ombygget 1826 og fik da en hel anden Skikkelse.

Af fornemme Rangspersoner var der endnu færre end tidligere, nemlig hovedsagelig kun Statsgældsdirektør og Direktør for Øresunds Toldkammer N. A. Holten, der ejede Gaarden Nr. 14, og Viceadmiral P. C. W. Brown, som boede dør til Leje, Generalkrigskommissær J. F. v. Deurs, der boede i Vingaardstræde, og Generalauditor A. Aagesen ved Holmens Kanal. Derimod boede der i Kvarteret en Del Personer, der allerede havde eller senere fik et anset Navn. Saaledes dels i Slutningen af det attende Aarhundrede, dels i det nitteende, franske Emigranter, som særlig nedsatte sig paa Østergade. A. C. Gamél²⁾, der 1805 købte Stedet nu Nr. 27 paa Østergade, hvor hans Søn A. C. F. Gamél senere oparbejdede den særlig bekendte Kaffe-handel, Instrumentmager F. Broisac og H. D. Regoli, som drev Købmandsforretning. Om J. B. Granelli, der

¹⁾ Se om denne Davidsen, Fra vore Fædres Tid, Kbh. 1884, 212 ff.

²⁾ Se nærmere om denne Personalthist. Tidsskr. 5, II, 49—52.

havde en Galanterihandel, var Emigrant, kan ikke siges. Han var vistnok Italiener af Fødsel.

Af Videnskabsmænd og lign. bør nævnes E. C. Werlauff, der som ungt Menneske i 1805 flyttede ind paa Hjørnet af Laksegade og Skvaldergade (nu Nikolajgade 23). Nogle af sine tidligste Barndomsaar tilbragte den som Notarius publicus senere saa bekendte Professor og Etatsraad N. C. L. Abrahams hos sine Forældre i Lille Kirkestræde, nu Nr. 3. Ogsaa Skolemanden F. Bokkenheuser boede som Dreng ca. 1842 i Laksegade paa Hjørnet af daværende Reverensgade. Af Lærerne ved den kgl. militære Højskole boede Kaptajn af Artilleriet C. L. v. Bendz i Vingaardstræde, sammesteds den senere Professor W. J. Bjerring, ved Stranden Professor J. A. Dyssel.

Af det kongelige Teaters Personale var der forholdsvis mange: i Vingaardstræde Kapelmusikerne J. T. Lanzky, I. Rauch og F. Rauch, paa Østergade Danseren J. A. F. Stramboe, i Laksegade Skuespillerinde B. Andersen, i Boldhusgade Danseren F. F. Bentzen, ved Stranden Skuespiller P. Holm, ved Holmens Kanal Skuespiller W. C. Holm, paa Kongens Nytorv Figurant C. N. Lund, der holdt en meget besøgt Danseskole. Mere beskedent boede Solodanser J. F. Hoppe i Dybensgade og Solodanser P. J. Larcher samt Skuespillerinde F. N. Larcher i Hummergade. I Laksegade (nu Nr. 22) boede den navnlig for sin Optræden i »Søvnvængersken« meget beundrede Fru A. M. Krætzmers Forældre, og hun selv som nygift, og her tyede hun atter hen, da hun efter kun 10 Maaneders Ægteskab skiltes fra sin Mand, Kapelmusikus Oboist Chr. Krætzmer¹⁾.

¹⁾ Se nærmere om hende K. Bokkenheuser, Det kgl. Theaters sidste Blaataarns Fange, Kbhvn. 1911.

I Admiralgade (nu Nr. 16 lig Fortunstræde 2) boede Balletmester A. Bournonville i 1843, da den berømte Sangerinde Jenny Lind (Jenny Lind-Goldschmidt) optraadte paa det kongelige Teater og var til Huse hos ham.

Grosserer A. Ancker købte ca. 1840 den Holtenske Gaard, hvilken efter hans Død gik over til Sønnen, den bekendte Legatstifter C. A. Ancker¹⁾, og fra 1874 i henved 30 Aar ejedes af Bankier D. B. Adler og efter ham hans Hustru. Af Handlende paa Østergade, som særlig kunde glæde sig ved Publikums Yndest i hin Tid, boede og havde Butikker paa den til Distriktet hørende s. Side af Gaden, foruden A. C. Gamél, Isenkræmmer Eegholm, der ejede den store Gaard paa Hjørnet af Østergade og Højbroplads, hvor i sin Tid Lækkerbidsken fandtes, i samme Sted Silke- og Klædehandler St. C. Lund, i Stedet ved Siden af Modehandlerinde Fru C. Printzlau, lidt derfra Grosserer A. H. Holm, hvis Butik var den første, der fik store Glasruder, dog smaa i Sammenligning med de nu brugte, saa Silke- og Klædehandler P. N. Lund, Modehandleren J. C. Glassing, der uden at det forargede Damerne foreviste sine Damehatte ved at tage dem paa sit eget, ligesom et Skabilkenhoved aldeles skaldede, Hoved, Bundtmager J. C. Menne, Silke- og Klædehandler J. F. Volck, Silke- og Klædehandlerne Brødrene Berendt o. fl.

Større Vinhandlere i Kvarteret var C. H. Mønster, der allerede den Gang boede paa Hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv, J. A. Reuther, der boede ved Holmens Kanal, hvor Landmandsbanken nu er, og i Tiden ved 1840 ejede Gaarden, den tidligere Peschiers Gaard, og O. Hjerrild paa Hjørnet af Ved Stranden og Fortunstræde (Hotel Royal).

¹⁾ Se om disse Personalhist. Tidsskr. 4, III, 221 f.

Af Personer, der i det større beskæftigede sig med Handelsanliggender og boede i den her omtalte Del af Øster Kvarter, kan nævnes den senere Baron C. J. Hambro¹⁾, der, indtil han flyttede til London 1839, havde Kontor paa Kongens Nytorv, hvor nu den ø. Del af Magasin du Nord er, Silke- og Klædehandler H. P. Hansen (Firma Hansen & Jersild) paa Højbroplads nu Nr. 6, Formanden for Mæglerne F. Hoskiær ved Holmens Kanal paa den ø. Side af Landmandsbanken, Vekselmægler H. C. Aggersborg (Firma Bechgaard & Aggersborg), der ogsaa boede ved Holmens Kanal; Silke- og Klædehandler J. P. Bloch, der boede i Store Kirkestræde Nr. 5, nu indlemmet i Admiralgade Nr. 6, og var Fader til den bekendte Maler Carl Bloch. Den ældste af hans Sønner, Peter Bloch, havde i sin Ungdom ogsaa vist stort Talent for bildende Kunst, men efter Faderens Død maatte han opgive at dyrke dette Talent for at fortsætte Forretningen til Bedste for hans Familie. Vildthandler J. Petersen havde paa Kongens Nytorv en Forretning, som vistnok var den fineste Frugt- og Vildthandel i København.

Alle Præsterne ved Holmens Kirke boede i Distriktet: i Vingaardstræde Sognepræsten Provst A. K. Holm, ved Holmens Kanal den 1. Kapellan, Dr. theol. B. Münter, der, efter at han var bleven Sognepræst, flyttede ind i den Holtenske Gaard, paa Hjørnet af Ved Stranden og Højbroplads den 2. Kapellan J. A. Riis.

Professor Carl Mariboes meget kendte og søgte Skole var fra 1834 til 1838 paa Hjørnet af Boldhusgade og Admiralgade, nu Nr. 1²⁾. Stifteren af Bombebøssen, Kommandør P. N. Sølling, boede en Tid i

¹⁾ Se om denne Museum 1890, 169. ²⁾ Se nærmere om denne A. Abrahams, Minder fra min Barndom og tidlige Ungdom, Kbh. 1895 105 ff.

Størrestræde, Digteren Henrik Hertz ved Holmens Kanal, Historiemaleren Helsted i Vingaardstræde, i Boldhusgade som unge Artilleriløjtnanter H. A. V. v. Kauffmann, der var Stabschef ved Overkommandoen i Begyndelsen af Krigen 1864 og 1865 blev Generalmajor og Chef for Kongens Adjutantskab, og L. F. W. v. Kauffmann, der var Krigsminister 1880—81. En meget benyttet Person, der ikke heller bør forbigaaes, var Hoffrisør B. Causse, der boede paa Østergade tæt ved Kongens Nytorv.

I øvrigt bestod Kvarterets Befolkning hovedsagelig som tidligere af mindre Haandværkere og Handlende, derhos af Skippere, samt mange Enker.

Et meget uheldigt Præg havde Kvarteret efterhaanden faaet, idet det var blevet belemret med ret talrige Utugtshuse i Lille Kongensgade, Dybens- og Hummergade, foruden Holmensgade.

Af de 2 meget ansete Hoteller Hotel du Nord og Hotel Royal solgtes det førstnævnte af Hofstandlæge Manini, der var kommen i Besiddelse af det efter Traktør Møller, 1811 til Constantin Brun, den bekendte Frederikke Bruns Mand. Han indrettede dør 1816 en Badeanstalt, den første i København. Foruden disse to Hoteller var der et Udal af mindre Spise- og Værtshuse; særlig kendt var Madame Augsburgs meget besøgte Vinstue i Hummergade¹⁾.

Ogsaa af Kafeer og finere Restauranter fandtes en Del. Meget besøgt var saaledes Gianellis Kafé i Stueetagen paa det s. Hjørne af Kongens Nytorv og Østergade, hvor Gæsterne om Aftenen ofte moredes med den bekendte Lorias Vittigheder²⁾, og Minis Kafé paa Kongens Nytorv nu Nr. 17, hvor der var stort Besøg af

¹⁾ Et Billede af denne findes i Davidsen, Fra det gamle Kongens København, Kbh. 1880, 30. ²⁾ Se om denne Davidsen, s. Bog 330—37.

Skuespillere, Teatergængere o. fl. I Erichsens Palæ etablerede Chokoladefabrikant Chr. Kehlet, der ogsaa havde Udsalg paa Østergade, en storartet Kafé med Koncert af et stort Orkester 4 Aftener om Ugen. Her forevistes ogsaa en Gang en stor Elefant (Madame Klats?). En fin Restaurant var Ferrinis paa Kongens Nytorv nu Nr. 21, senere i samme Sted Vincents.

En stor Mængde Foreninger havde deres Lokaler i Kvarteret, saaledes henimod 1850 Kongens Klub paa Østergade, nu Nr. 15; Det forenede borgerlige Selskab, der var stiftet 1797, ved Holmens Kanal i nuv. Landmandsbankens Gaard, hvor Selskabets Baller var meget søgte baade af Foreningens Medlemmer og andre; Det bestandig borgerlige Selskab, der var stiftet 1798, i Vingaardstræde Nr. 6; Studenterforeningen, hvis Gilder gav stærk Genlyd i Kvarteret, fra 1824 i nuv. Boldhusgade Nr. 1, hvor Enighedsselskabet før til Dels havde haft Lokale; Musikforeningen og Kunstforeningen paa Østergade, nu Nr. 13; Den patriotiske Forening i Hotel du Nord. Omkring 1840 havde Studenterforeningen i nogle Aar Lokale ved Holmens Kanal i Vinhandler Reuthers, fh. Peschiers Gaard, men kom igen tilbage til Boldhusgade. Den dramatisk musikalske Forening var til Huse i Boldhusgade nu Nr. 1, Læseforeningen paa Hjørnet af Ved Stranden og Størrestræde, Industriforeningen og Athenæum paa Østergade i nuv. Nr. 32 og 24. I Gaarden paa Hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv var der et Teaterlokale, som i nogle faa Aar benyttedes af Selskabet Holbergs Minde, der var stiftet 1827 og ellers havde benyttet Teatret i Kannikestræde. Den sidste Forestilling gaves 1853 i Madame Vincents Lokale; men Selskabet bestod ogsaa efter denne i mange Aar.

I det her omhandlede Tidsrum blev Kvarteret flere Gange Skuepladsen for Optrin af meget forskellig Art.

1819 var Jødefejdens Tid. Den rasede stærkest i

Sept., hvor Ruderne blev slagne ind paa Østergade i nuv. Nr. 15, 23, 29, 31, 48 og 49. Senere forefaldt der ogsaa et Angreb paa et Hus i Skvaldergade, i hvilket der boede 2 Jøder. I det hele taget anfægtedes dog Kvarteret ikke synderligt, og Spektaklerne ophørte i Jan. 1820¹⁾.

I April 1823 fandt paa Østergade det skandaløse Optrin Sted, under hvilket Sekondløjtnant C. O. F. Grev Schulenburg overfaldt og saarede Ekstraskriveren i Justitskontoret J. Enevold²⁾.

I Midten af Sept. 1826 var det, Fanden var løs i Laksegade. I Stedet Laksegade, nu Nr. 15, forefaldt adskillige ejendommelige Optøjer, som fremkaldte store Sammenstimlinger baade i denne og de tilstødende Gader. Politiet bekendtgjorde tilsidst, at det hele var, at en Mand, som boede i Stedet, havde faaet adskillige Ruder slaaede ind fra Gaarden³⁾.

Den 4. Novb. 1828 gik Prins Frederiks og Prinsesse Vilhelmines festlige Tog til Amalienborg for sig over Højbro og Østergade, fra Christiansborg Slot, som da for første Gang var taget i Brug efter Branden, og hvor deres Vielse var foregaaet d. 31. Okt. i Slotskirken, i hvilken Anledning en almindelig Illumination havde fundet Sted og de nyformæledes Navnetræk havde lyst fra Nikolaj Taarn, foruden fra Rundetaarn.

Den 13. Febr. 1831 var der almindelig Illumination i Staden i Anledning af Provinsialstændernes Indførelse.

1841, efter at Kronprinsen, den senere Frederik VII, den 10. Juni var bleven formælet i Neu Strelitz med Prinsesse Caroline Charlotte Mariane af Mecklenburg-

¹⁾ Se nærmere om Jødefejden Davidsen, Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn, Kbh. 1880, 264 ff. ²⁾ Se herom Davidsen, Fra vore Fædres Tid, Kbh. 1884, 16 ff. ³⁾ Dagen, 16. Sept. 1826. Davidsen, Kjøbenhavnsliv i ældre og nyere Tid, Kbhvn. 1889, 136.

Strelitz, førtes det nygifte Par med Linieskibet Christian VIII til Københavns Red og derfra med et Dampskib til en Landingsplads ved Holmens Bros s. Side, hvorfra en med rødt Klæde betrukken Forhøjning førte over til Kongeporten paa Christiansborg Slot. Indtoget den 22. Juni og de Festligheder og den Illumination, som paafulgte, havde samlet en stor Folkemængde ved Holmens Kanal og paa alle Steder, hvorfra der var Lejlighed til at se Begivenhederne¹⁾.

Sørgetogene med Frederik VI's Lig 1840 og Christian VIII's 1848 drog gennem Østergade.

Med de kommunale Anliggender foregik der i den her omhandlede Tid ingen væsentlige Forandringer. Gaderne vedblev som noget før at være brolagte saaledes, at der paa hvert Fortov fandtes en smal Fliserække langs med Rendestenen, og det var vel særlig dette, som gav Anledning til den i hin Tid stærkt hævdede saakaldte Fortovsret, ifølge hvilken af 2 Mødende, som benyttede Fliserækken, den, som havde Rendestenen paa sin højre Haand, ikke behøvede at vige for den, som havde den paa sin venstre. Gadebelysningen bestod af store Tranlamper, anbragte paa Jærnstativer, der var fastgjorte paa Husene.

Ifølge Forordningen 19. Juli 1799 udhængtes der fra Nikolaj Taarn, naar der var Ildløs, Flag eller Lygter, forskellige i Antal efter det Distrikt, i hvilket Ilden var udbrudt.

10.

I den 2. Halvdel af det 19. Aarhundrede og i den Del, som nu er gaaet af det 20., er der sket meget betydelige Forandringer i Benævnelserne paa flere Gader i Kvarteret.

Nellikegade blev lidt efter 1850 omdøbt, fordi der

¹⁾ Se nærmere herom Berlingske Tidende 14. Juni 1841 o. flg.

ogsaa fandtes en Nellikegade i Nyboder, og kom til at hedde Asylgade, fordi der i Gaden fandtes et Asyl, som dog flyttedes til Adelgade, da Landmandsbanken havde Brug for Grunden til sin Udvidelse.

Noget derefter gjorde en ivrig Bestræbelse sig gældende for at bortskaffe de Navne, med hvilke Dele af en fortløbende Gade fra gammel Tid havde været benævnte. 1874 blev Størrestræde til Holmens Kanal, Reverensgade til Laksegade og 1876 Hvælvingen til Admiralgade, 1894 blev Halmstræde og Skvaldergade under ét til Nikolajgade. Efter at Navnet Hvælvingen var afskaffet, var der endnu tilbage Sct. Jørgensgade mellem Lille Kongensgade og Østergade. Ogsaa dette Navn dødsdømtes, og hele Gaden lige fra Østergade til Holmens Kanal blev kaldt Admiralgade¹⁾.

Middelbart berørte det Forholdene i Kvarteret, at Gammelholm fraflyttedes af Marinen, og at Orlogsværftet, saaledes som den officielle Benævnelse fra 1856 var for Marinens Værft, sammendroges paa Nyholm i Løbet af Aarene 1860—1866 ifølge Lov af 15. April 1858. I Sammenhæng hermed opfyldtes Vandet ved Holmens Kanal, og den tørlagte Strækning blev en Del af den med dette Navn betegnede Gade.

Af offentlige Bygninger tilgik ingen; men baade Holmens Bro og Højbro ombyggedes 1878—79 til enkelte Buebroer, saaledes som de nu findes, medens samtidig Kanalen blev omgivet af Stenkajer, og det gamle Nikolaj Taarn prydedes 1909 med et Spir i Lighed med det tidligere, en Gave fra Brygger Carl Jacobsen. Nikolaj Taarn benyttedes ogsaa som Brandstation, indtil 1. Maj 1892, da Brandvæsenet fik sin

¹⁾ Jvf. Hist. Meddelelser om København, III, 21 ff. Ifølge Lov af 14. Decb. 1857 henhører Gadenavnene ikke mere under Ministeriet, men alene under Magistraten og Borgerrepræsentationen.

egen Bygning ved Vestervold. Som Følge heraf flyttedes det Tidsignal, som i 1868 var blevet indrettet der, efter at det indtil 1866 havde været paa Rundetaarn¹⁾, i 1909 til Silopakhuset i Frihavnen.

Med flere af de private Bygninger foregik der store Forandringer.

Den forhenværende Ærkebiskoppens Gaard blev i Aaret 1900 atter ombygget af sin nuværende Ejer, Grosserer L. Lauritzen, der havde købt den 1873. Ved denne Ombygning opdagedes der i Grunden en Hvælving, der førte ind under Gaarden til Naboejendommen Østergade Nr. 53 og altsaa ikke i Retning af Nikolajkirke. En gammel Mødding under Østergade-Gavlen maatte med Besvær opgraves og bortføres. Nogle Kapitæler m. m., der fandtes ved Udgravningen, blev af Arkitekt Aage Mathiesen, som forestod Ombygningen, afleverede til Nationalmuseet²⁾.

Gaarden Nr. 12 ved Holmens Kanal, den tidligere Peschiers, blev en Tid ejet af Industriforeningen, dernæst, efter at Landmandsbanken var stiftet 1871, købt af denne og ca. 1907 udvidet med store Tilbygninger, dels ved Holmens Kanal, dels i Laksegade og Asylgade.

Gaarden Nr. 2 ved Holmens Kanal, den tidligere Erichsens Palæ, blev købt af Handelsbanken, der var stiftet 1873, og har for faa Aar siden faaet en mægtig Udvidelse ved Tilbygning ud imod Holmens Kanal.

Ejendommen paa Hjørnet af Store Kirkestræde og Admiralgade blev af Papirhandler Louis Petersen opført fra nyt 1902. Den fik da Navnet Hvælvingen til Minde om Gadens Navn fra 1784—1876, saaledes som det angives af en Plade, der er anbragt uden paa Gaarden i Admiralgade.

Stedet mellem Østergade og Store Kirkestræde, hvor

¹⁾ Se nærmere herom Hist. Meddelelser om København II 469 ff

²⁾ Meddelt af Ejeren Grosserer Lauritzen.

i sin Tid Lækkerbidsken laa, og som nu er kaldt Højbrohus, blev ligeledes opført fra nyt Aar 1900 af Restauratør C. Wivel.

I Stedet Nr. 14 ved Stranden havde Bankfirmaet D. B. Adler & Co. i en Aarrække sine Kontorer. Dets baade i Handelsverdenen og i Byens offentlige Liv, som Borgerrepræsentant og Rigsdagsmand bekendte Stifter døde 1878. I 1903 blev Gaarden efter hans Enkes Død købt af Kong Georg af Grækenland. Firmaet har derefter, en kort Tid forenet med Grundejerbanken, drevet sin Forretning i Højbrohus.

Hotel du Nord og Hotel Royal forsvandt som Hoteller, det sidste senest. Efter at Th. V. Wessel, der drev Forretning en gros med hvide Varer, 1871 havde faaet Lokale i Hotel du Nord og derpaa med den senere Gehejmeetatsraad L. V. E. Vett havde dannet Firmaet Th. Wessel & Vett, købte dette 1889 Ejendommen ved Siden af paa Kongens Nytorv og i 1890 selve det gamle Hotel, der en Tid havde været i Møbelfabrikantene Severin & Andreas Jensens Besiddelse. Begge Ejendomme blev nedrevne, og det nuværende Magasin du Nord opført. Firmaet blev derefter et Aktieselskab.

Hotel Royal gik 1876 over i den senere Etatsraad J. C. Ferslews Besiddelse og blev Sædet for Udgivelsen af Nationaltidende, Dagbladet, Dagens Nyheder og Aftenposten. Det er i den nyeste Tid gaaet over til Fru Anna Levin, f. Ferslew og Fabrikejer Chr. Ferslew.

Et nyere Hotel er dog kommet til, nemlig Hotel Monopol paa Hjørnet af Vingaardstræde og Laksegade.

Den tidligere Stenbukkens Gaard paa Hjørnet af Højbroplads og Fortunstræde blev købt af Redaktør C. Ploug, og her var da Bladet »Fædrelandet«s Redaktion, saa længe han levede.

Med de store Forandringer i Bygningerne fulgte tilsvarende i Distriktets Befolkning.

Ligesom Hotellerne forsvandt de mange Vinstuer og lignende, som tidligere havde været dør, men efterhaanden var blevne afløste af Kafeerne. Nu findes kun nogle faa Beværtninger og Kafeer, især i Lille Kongensgade, foruden nogle enkelte store Kafeer og Konditorier, alle paa Kongens Nytorv, nemlig paa Hjørnet af Østergade Café Continental, i Nr. 17 Stephan à Portas og i Nr. 19 Grand Café. Restauratrice Vincent havde endnu langt ind i Perioden Lokale i Nr. 21.

Klubberne og lignende havde efterhaanden forladt Distriktet, efter at Det forenede borgerlige Selskab længe havde holdt ud ved Holmens Kanal, og Kongens Klub, hvor nu Magasin du Nord er.

Derimod var der kommet til en Del forskellige Pengeinstitutter og Kontorer for Assuranceselskaber og lignende, saaledes Haandværkerbanken i Nr. 6 ved Stranden, Forsikringsselskabet Skandia, Søforsikrings-selskabet Ægir, Koloniallotteriet og mange flere. Københavns private Laanebank havde ca. 1870 sit Kontor paa Højbroplads 9. Efter at Kreditforeningen for Landejendomme i Østifterne i den nyeste Tid er fraflyttet sine Lokaler i Handelsbankens Gaard, har Kongeriget Danmarks Hypotekbank og dennes Tiendebank indtaget dens Lokaler.

Ogsaa en Del Vekselerere har nu deres Forretning i Distriktet, saaledes alt fra gammel Tid R. Henriques jun. paa Højbroplads 9. Hvor J. Hambro tidligere boede paa Kongens Nytorv, fortsatte Bankfirmaet Smidt & le Maire selvstændigt fra 1. Januar 1848 Hambros københavnske Forretning, indtil Forretningen hævedes 1884 ved V. Smidts Død.

Af Holmens Kirkes Præster bor der ikke længer nogen i Distriktet, efter at de 2 residerende Kapellaner er flyttede til Gammelholm.

Derimod fandtes og findes der store Handelshuse,

som Moses & Søn G. Melchior paa Højbroplads Nr. 21, M. C. Grøn & Søn ved Holmens Kanal Nr. 10.

Af ansete og meget søgle Handlende med Butik fandtes og findes de fleste selvfølgelig paa Østergade, paa »Strøget«, saaledes i Nr. 3 Boghandler V. Tryde, i Nr. 11 Bundtmager Le Dous, i Nr. 13 Børre-Lorenzen & Co.s Konfektions- og Udstyrsforretning, i Nr. 19 A. Giese med sit Lager af Billeder og Prospektkort, i Nr. 21 O. F. Asp's Sæbeudsalg, i Nr. 27 Gaméls tidligere nævnte Kaffehandel, hvortil der hører et stort Kaffebrænderi i Lille Kongensgade Nr. 33. Yderligere i Nr. 31 Reumerts Sørgemagasin, i Nr. 37 M. Dyrbyes Kaffe-forretning, i Nr. 47 Fønnesbechs Modemagasin, i Nr. 49 Salomon Davidsens Kniplingshandel (jvf. Hostrups »Genboerne« 2. Akts 2. Scene), i Nr. 57 B. Wolffs Blomsterhandel og paa Hjørnet af Højbroplads F. I. Schiønnings Forretning med Kjoletøjer. C. H. Mønster & Søn's Vinhandel er fortsat fra tidligere Tid paa Hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv. Severin & Andreas Jensen driver en omfangsrig Møbelfabrik Kongens Nytorv Nr. 21, L. C. Warburg & Søn en vidtbekendt Trikotageforretning paa Højbroplads Nr. 3, af hvis Indehavere C. A. Warburg var baade Strømpevæver og Forfatter; Winkel og Magnussen har en Kunsthandel paa samme Plads Nr. 7, H. P. Sundorph under et Firma, der er grundlagt 1776, Handel med Te i Nr. 10 ved Stranden. Indtil for faa Aar siden var C. B. Hansens store Møbelforretning i det forrige Erichsens Palæ.

Sammesteds har Sø- og Handelsretten Lokale, og det kgl. geografiske Selskab har Bibliotek og Læsestue Østergade Nr. 1. Studenterforeningen flyttede 1863 fra Admiralgade til Gammelholm og modtog her Besøg den 21. April s. A. af Enkedronning Caroline Amalie, den 5. Maj af Frederik VII.

I Integade Nr. 1 fandtes indtil 1912 Politikens og Ekstrabladets Redaktioner.

Blandt Distriktets andre ansete Beboere kan nævnes Bankdirektørerne Gehejmeetatsraad I. Glückstadt og Konferensraad A. Heide, Gehejmekonferensraad Deuntzer, Enkegrevinde Wanda Danneskjold-Samsøe, Etatsraad J. C. Ferslew, Bladudgiver i stor Stil med mangesidigt Initiativ til Bedste for den Industri, der fremmer en livlig Journalistik, og Klasselotteriinspektør C. J. Riise. I sin Tid boede i Nr. 14 ved Stranden Krigsminister W. R. Raasløff og ved Aar 1870 den tidligere Udenrigsminister og Minister for Holsten og Lauenburg L. N. v. Scheele, i samme Gade Nr. 2 Vicepolitidirektør, Konferensraad I. D. v. d. Osten, i Admiralgade Nr. 1 den tidligere Stiftamtmand Greve M. S. W. Sponneck, i Smidt & le Maires tidligere Ejendom Kongens Nytorv 15 den franske Minister A. Dotézac.

I øvrigt er Beboerne ligesom tidligere for en stor Del mindre Haandværkere og Handlende o. l. En betydelig Forbedring for Distriktet har det været, at de ret talrige Utugtshuse er forsvundne efter Udstedelsen af Loven af 30. Marts 1906, Oktoberloven, som den er kaldt, fordi den traadte i Kraft den paafølgende Oktober.

Flere meget betydelige kommunale Foranstaltninger i den sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede, som angik København i det hele eller i alt Fald større Dele af samme, kom ogsaa det her omhandlede Distrikt til gode.

Den betydeligste var, at Husene i 1850 i Stedet for med deres Matrikulnumre numereredes med fortløbende Numre for hver Gade, lige Numre paa højre, ulige Numre paa venstre Side i de Gader, for hvilke Kongens Nytorv kunde betragtes som Udgangspunkt. I Sidegader begyndte Numereringen fra den Ende, der laa Hovedgaden nærmest. Var der Tvivl om, fra hvilken Ende en Sidegade maatte regnes, skulde de lige Numre

anbringes paa den Side af Gaden, der vendte mod N. eller Ø. Det bestemtes tillige, at foruden de nye Husnumre skulde Matrikulnumrene, som de var fra 1806, paamales Portene eller Gadedørene indvendig paa Siden.

Med Belysningen foregik en gennemgribende Forandring, idet Gashelysning indførtes i December 1857. Fra Marts 1892, da Gothersgades Elektricitetsværk satte i Kraft, kunde elektrisk Belysning indrettes i Boligerne. Elektrisk Gadebelysning begyndte paa Kongens Nytorv Christian IX's Guldbryllupsdag, den 26. Maj 1892, indrettedes nogen Tid efter paa Østergade og endnu senere paa Højbroplads og i de Steder i Nikolajgade, hvor den indtil nu er etableret.

Ogsaa med Vandforsyningen er der sket store Fremskridt. Den fordums, ret mangelfulde Forsyning med Vand, ledet gennem Trærender, ophørte 1859. Der indrettedes da et Vandværk, som til enhver Tid kunde under betydeligt Tryk levere Vand, der hovedsagelig kommer fra artesiske Kilder, filtreret og i rigelig Mængde til ethvert Sted i Gaardenes eller Husenes Etager, hvor det ønskedes.

Anlæg af indenbys Kloakker begyndte 1860 i den nedre Del af Store Købmagergade. Der indtraadte derefter en Standsning til 1864 og 1865, da man, tilskyndet ved Gammelholms Bebyggelse, anlagde en Ledning, som fra Havnen ad Niels Juelsgade, Holmens Kanal, Nikolajgade, Lille Kongensgade og Store Kirkestræde fører til Højbroplads og dør oplager Ledningen fra Store Købmagergade. Til denne Hovedledning er der knyttet Sideledninger, saaledes at Kanalen ved Slotsholmen nu ikke længer oplager Spildevand fra det her omhandlede Distrikt med tilstødende Dele af Staden. Indlægning af Vandklosetter i Husene begyndte 1894.

Hvad Brolægningen angaar, er der i Laksegade, Asylgade, Nikolajgade og Admiralgade lagt en Række

brede Fliser paa Fortovene foruden den Række Fliser, der fra gammel Tid fandtes dør langs Rendestenene, og som nu alene forefindes i Boldhusgade, Hummergade og Dybensgade. Fortunstræde, Kirkestræderne, Lille Kongensgade og de smaa Gader mellem denne og Østergade har asfalterede Fortove. Ved Holmens Kanal, ved Stranden og paa Højbroplads er der hovedsagelig en dobbelt Række af brede Fliser. Paa Østergade er Fortovene helt belagte med Fliser. Enkelte Steder er Firmanavne lagt i Mosaik paa Fortovene. Kørebanen her blev asfalteret 1896. Senere er en mindre Strækning af Holmens Kanal ved Niels Juels Statue og indtil Havnegade asfalteret.

Distriktet er heller ikke blevet uberørt af den elektriske Sporvejsdrift. Fra 1863 passerede Hestesporvognen Holmens Kanal. Den afløstes af Vogne med Akkumulatordrift 1897, og endelig, efter at Selskabet De københavnske Sporveje var dannet 1898, har Vogne med Luftledninger fra 1901 færdedes ad den ældre Linje fra Slotsholmen over Holmens Bro og gennem Holmens Kanal til Kongens Nytorv. Den dobbelte Luftledning, som fandtes fra lidt Ø. for Holmens Bro og videre gennem den indre By, er fra ca. 1. Maj 1912 afløst af en enkelt Ledning. Højbroplads befærdes af Selskabets Omnibusser, Østergade af det frederiksbergske Sporvognsselskabs tilsvarende Køretøjer.

Efter at der i Aarenes Løb er blevet fremsat mange Projekter om Bebyggelse eller Forskønnelse af Nikolaj Plads, synes et af de sidst fremkomne at kunne blive til Virkelighed, efter at Departementchef i Justitsministeriet P. N. Rentzmann har tilbudt at skænke 300,000 Kr. i et saadant Øjemed ¹⁾.

¹⁾ Dagbladet 10, 14. April 1913.

TRÆK AF LIVET I KØBENHAVNSKE FATTIGSKOLER I DET 18de AARHUNDREDE.

PAA GRUNDLAG AF DOKUMENTER I RAADSTUEARKIVET

VED

KOMMUNELÆRER M. VOGELIUS.

DEN Ortodoksiens Bølge, som i Reformationens Køl-
vand skyllede ind over det nordiske Aandsliv fra
Tyskland, satte sine dybeste og varigste Spor i Skolens
Undervisning, særlig Folkeskolens.

»De fattige Børns fri Skoler« i København var væsentlig knyttede til Sognekirkerne, og de var ikke alene stiftede af Gejstligheden, men fik ogsaa hele deres Præg fra denne. Det egentlige Maal for den 6—7-aarige Undervisning var endnu i Størstedelen af det 18. Aarhundrede gennemgaaende kun at lade Børnene lære Bibel og Katekismus udenad.

At faa Lærere til en saadan rent mekanisk Undervisning skulde ikke synes svært, og dog — eller maa-
ske netop derfor — stilledes der ret store Fordringer til en »Skolemester«, som Lederen af en Fattigskole kaldtes. Medens der i Forordningen af 12. Juni 1716 om *private* Skoleholdere kun forlangtes, at disse skulde være »Studentere eller andre gode Guds Børn«, maatte der samtidig som Skolemester i Helliggejst fattige Skole kun antages: »en dygtig Mand, som har vel studeret, og er approberet in examine theologico, som af Fundament sirlig og vel kan skrive, og derhos har Forstand

paa at regne, og har særdelis Villie, Lyst og Begærlighed til at informere Børn«.

»Vor Frue fattige Skole« fordrer af sin Skolemester¹⁾, at han skal vælges blandt »saadanne Studiosi, som ere skikkelige, ædru, gudsfrygtige og vel i deris Saligheds Sag grundede, som kan skrive vel og regne, og have deris Examen Theologicum sustineret«.

Selvfølgelig var det ikke alene Skolemesteren, af hvem der forlangtes Guds frygt, men ogsaa Lærerinden, den saakaldte »Læremoder«, der skulde være »ved fyrgetyve Aar eller over og ugift«, og »om hvis Guds frygt, Stadighed, Skikkelighed, Renlighed og Forstand der skal haves god Bevis«²⁾.

Gudsfrykten skulde gennemtrænge ikke alene Lærerens Liv, men ogsaa hans Undervisning: »Skolemesteren og Hørerens«, siger Frue Skoles Fundats, »skulde holde Drengbørnene til Guds frygt, og hvad de i deris Catechismo eller bibliske Bøger og Evangelier lader dem læse, skal de grundig give dem Forstaaelsen af, og med slig Andagt undervise dem, at det kan gaa dem til Hjertet, hvad de lærer«.

Religionskundskaben var da Grundlaget for al videre Lærdom. Kunde man ikke lære et Barn Luthers Katekismus udenad, var det haabløst at forsøge anden Lærdom med det³⁾. Pigebørnene fik ikke engang Undervisning i Haandarbejde, naar de ikke kunde Skriftstederne.

Det hedder saaledes i Provst *Bützows* Instruks af 20. Maj 1756 for Vor Frue danske Skole, at ingen Pige

¹⁾ Fundatsen af 4—3—1718. ²⁾ Fundatsen for Frue fattige Skole.

³⁾ Foruden i Religion undervistes de flinkeste i Skrivning og Regning. Kun Helliggejst Skole synes at have stilet højere, i hvert Fald efter dens Instruks (af 1702) at dømme, hvori det hedder, at der bør gives Børnene »nogen Kundskab i det latinske Sprog, at de kunde ret bogstavere de latinske Ord, som i den danske Stil brugis«.

maatte antages i Syskolen, med mindre hun kunde præstere Attest fra Skolemesteren om, at hun kunde »læse udenad Catechismi egne Ord og svare paa Spørgsmaal hvad der forbydes og befales i ethvert Bud, samt hvad fornøden er at vides om Skabelsen, Guds Godhed efter hans Forsyn, og vor Pligt imod Gud efter den 1ste Artikel«.

Og denne Instruks er udstedt af en Mand, der i en tidligere Virksomhed, som Herredsprovst i Viborg Stift, faar Vidnesbyrd om at have indlagt sig »stor Fortjeneste« af Skolevæsenet ¹⁾).

Den strenge Tugt, der herskede i de tidligere Skoler, faar under Pietismens Tegn en vis Afpolering. Pietismens Fader, Præsten *A. H. Francke* i Halle, siger: »Læreren skal forene Fadersind med broderlig Kærlighed« ²⁾. Forstanderen for Vor Frue Skole, Præsten *Jacob Lodberg*, optager Franckes Grundsætninger og opstiller bl. a. den Fordring, at Skolemesteren skal være som en from og saglmodig Fader overfor sine Børn. Men han indser fuldt vel, at disse gode Egenskaber ikke slaar til altid; det maa, mener han ³⁾, undertiden være nødvendigt at revse Børnene »dog ikke uden vigtig Aarsag, og naar det til deris Bedste er«. En saadan Revselse maa da kun ske med Ris: »Stok, Svøbe, Krabask eller sligt maa de (Lærerne) ikke dertil bruge, ikke heller ved Haaret haardelig rive og slæbe dem«.

Først skal der dog anvendes Irettesættelser, og her maa Lærerne tage sig i Agt for, »at de ikke bander dem (Børnene), eller sværer i deris Nærværelse, at Gud ikke skal fortørnes, og al deris Lærdom være spildt, naar Gud tager sin Naade fra den«.

Hjælper Irettesættelse og Revselse ikke, er Børnene

¹⁾ Biogr. Lex. III S. 299. ²⁾ Dreising: Zur Erinnerung an Aug. Herm. Francke. S. 144. ³⁾ i sin Instruks for Frue danske Skole.

stadig »uflittige, ugudelige og haardnakkede, da vises de bort af Skolen og sættes i Børnehuset«.

De andre Fattigskolers Instrukser synes at være noget mildere.

I Nicolai fattige Skole er det saaledes Lærerne forbudt at straffe Børnene med »Haardhed og Umenneskelighed«, og legemlig Straf ses kun at være anvendt — eller paabudt anvendt — ved »Banden, Guds Fortørrelse og bespottelig eller letfærdig Tale«, og da først efter at de er advarede et Par Gange.

Helliggeist fattige Skoles Instruks opfordrer Lærerne til at omgaas Børnene med »god Sagtmodighed, Forstand og Beskedenhed . . . og ikke med Magt overfalde dem med Hug og Slag . . . for at Skolen ikke skulde komme udi ret ondt Rygte«. Bliver legemlig Straf endelig nødvendig, skal den udføres paa en saadan Maade, at der ikke fremkommer »nogen blaa og blodig Slag«, og som det sig »en retsindig og beskeden Mand vel egner og anstaar«.

En anden Straf, særlig ved Skulkeri fra Skolen eller Kirkegangen, var at fratage Børnene deres ugentlige Brødrationer¹⁾.

Et vanskeligt Punkt var Børnenes Uordentlighed. Hjemmene bekymrede sig kun lidet om deres Renlighed, men lod Skolen sørge for denne. Den gjorde da ogsaa, hvad den kunde. I Frue Skole var det saaledes paabudt Lærerne at holde Drengene til »Tugt, Skikkelighed og Renlighed i deris Klæder, og for al Uskikkelighed i Lader og Klæder alvorlig laste og revse dem, men særdeles befales dette Lære-Moderen, at Pigebørnene til Tugt udi Lader og Adfærd, til Nethed og Renhed i deris Klæder holdes, saasom Kvinde-Kønnet ikke alene

¹⁾ De fattigste og flinkeste af Børnene fik hver Uge et 7 Skillings Brød.

selv bør være renlige, men maa end og desforuden holde Mand-Kønnet rene«.

Særlig gjaldt denne Renlighed naturligvis de Klæder, Skolen forærede de fattigste af Børnene. Og med Hensyn til disse var Renlighed og skaansom Adfærd absolut paa sin Plads. Børnene fik nemlig kun hvert femte Aar¹⁾ nyt Tøj, saa det var vel næppe noget Under, at Tøjet efterhaanden antog et mærkeligt Udseende, til sidst endog vakte offentlig Forargelse.

Kuratoren for Helliggeist fattige Skole, Professor — senere Biskop — P. Hansen, fortæller saaledes i et Udcast (af 12. Sept. 1793) til en ny Skoleordning, at særlig Drengene »findes at være pjaltede, forrevne og med blottede Ben og Legemer«. Skylden herfor er ikke alene Børnenes egen Skødesløshed, men ogsaa Hjemmenes »store Ladhed ikke at ville bøde paa de første Mangler«, saaledes at det — særlig i Børnenes sidste Skoleaar — gør »Skolen Vanære og fordærver Børnenes Moralitet«.

»Med sønderrevne Klæder og nøgne Ben«, slutter Professoren denne Omtale, »kan den øvrige Renlighed ikke ventes paaset eller vedligeholdt. Al Følelse af Ære og Menneske Værd uddør altsaa efterhaanden, i det Sted man burde anvende al Flid paa, at denne ædle Art Selvfølelse med Aarene maatte stige«.

For nu at bøde paa denne Uordentlighed foreslaar Professoren at nedsætte Børnetallet fra 120, som hidtil havde været det normale, til 88, hvorved baade flere

¹⁾ I en Kontrakt (af 17—9—1773) mellem Frue Skole og en Skrædermester hedder det herom: »Da Børnene vokser og hver af disse fattige ej kan nyde Klæder af Skolen tiere end hver 5 Aar saa maa Klæderne skæres fuldkomne; ej alene Kjolen men og Vesten maa være fuldkommen paa Skøderne; og da de ofte især Tirsdag og Fredag gaar til Kirke i Vesten uden Kjolen, saa maa Lommerne saavel i Vesten som i Kjolen være saa rummelige, at de derudi kan forvare deres Psalme-Bog til og fra Kirken uden at tabe den.«

vilde kunne beklædes og Beklædningen finde Sted hvert 3. Aar. »Hvortil dette overlegne Antal Børn, slet underviste, usle klædte, fæisk opdragne?« spørger han, — Forholdene synes ikke at have været særlig hyggelige.

De kunde vel næppe heller være det. Lærerne og Lærerinderne var jo ikke første Rangs Kræfter — det forbød den usle Løn. Skolemesterens Gage var saaledes i 1702 fastsat til 50 Slettedaler, Læremoderens til 40 og Hørerens til 20. Deres elendige Kaar forbedredes ganske vist noget i Aarhundredets sidste Halvdel, saaledes at Lønningerne ved Aar 1780 er stegne til henholdsvis 120, 80 og 60 Rdlr., men alligevel var de saa lave, at Skolen maatte holdes lukket to Eftermiddage om Ugen, for at Lærerne kunde have Lejlighed til at skaffe sig nogen Ekstrafortjeneste.

Arbejdstiden var i øvrigt lang nok. Om Vinteren læstes der fra 7—11 og 1—5, om Sommeren fra 6—10 og 1—5. Endvidere skulde Lærerne deltage i Katekisationen i Kirken to Gange ugentlig og Søndag Eftermiddag fra 12^{1/2}—1^{3/4} undervise de voksne Tjenestefolk, som frivilligt indfandt sig i Kirken for at blive vejledede i »deris Saligheds Sag«, og denne Undervisning skulde drives »med største Nidkærhed og Føjelighed«.

Ogsaa udenfor Skoletiden havde Lærerne adskillige Pligter: De skulde paase, at Skoledrengene ikke kom sammen med Pigebørnene for »at drive Abespil eller andre Usømmeligheder«. De fik henimod Aarhundredets Slutning Ordre til at paase, at Børnene var vaskede og kæmmede, og, hvor dette ikke var Tilfældet, udtage andre Børn til at gøre det Stykke Arbejde. De skulde paase, at Børnenes Tøj var helt, at der ingen Knapper manglede osv., og, naar ikke alt var i Orden, give Forældrene Besked om at lappe det og gøre det i Stand.

Ved al denne brødløse Optagethed var det intet

Under, at Lærerne fristedes til at skaffe sig Fordel paa en noget ulovmedholdelig Maade. Endskønt det var dem paalagt ikke privat at undervise i Skolen, »har vi dog med Misfornøjelse erfaret,« hedder det saaledes i en Skrivelse af 25. Juli 1787 fra Kuratorerne ved Nicolai Skole, »at slige Privatister have indfundet dem i Skolen, men, som vi . . . vil have sligt afskaffet, saa formode vi tillige at de ej nøder os til oftere herom at gøre Erindringer; og endskønt det allerede havde været deres Pligt at efterkomme dette dem paalagte, saa dog for at vise at vi ej vil fremgaa med den Strengthed vi kunde, give vi dem herved Prolongation til næste 1. September at afskaffe disse private Børn«.

Det var selvfølgelig ogsaa forbudt at tage mod Gaver i Naturalier eller Penge af Børnene eller deres Forældre; men at det heller ikke toges strengt med dette Forbud, fremgaar af nedenstaaende Klage fra en vred Fader over Læremoderen ved Nicolai fattige Skole, Jfr. Thrane:

»Da jeg haver hørt at de som haver Børn som gaar i Nicolai fattiges Skole ikke skal give Jomfru Thrane noget da jeg alle Tider haver ellers givet hende og da jeg gav hende til Sant Hans Dag en Rexord¹⁾ da har min Kone taget fire Skilling der fra som jeg ikke vidste. Dette stod saa længe indtil Slagter Tiden da sagde Jomfruen til min Datter at hendes Moder vilde forære hende et Stykke Kød til en sur Steg der til svarede hun nej. Siden den Dag blev Jomfruen meget vred og skældte min Datter for en Rexmarkhes Tøs — da det kom nu til Jul da gav jeg Jomfruen en Kage til to Mark — og mente da at ikke give hende noget til ny Aar men det hændte sig at min Datter kom op paa Jomfruens Kammer da sagde Jomfruen Du behøver ikke at skule for mig se kuns frisk paa mig thi jeg er ikke vred jeg ved nok at jeg faar intet til nyt Aar af din Fader. Af saadan Tiltale maatte jeg jo forstaa at sende hende en Rexord imod min egen Ville thi

¹⁾ En Rigsort, 24 Skilling.

ellers var Jomfruen bleven vred igen men Herren lade mig
leve det skal ej mere ske. Jeg forbliv underdanigste Tjenere
indtil min Død

Hans Hansen

København, den 20 Januari A^o 1788.«

Læremoderen fik en Reprimande derfor og blev kort efter afskediget; men hendes Skæbne synes ikke at have gjort Indtryk paa hendes Efterfølgerske, Mad. Hoffmann. Der foreligger nemlig en længere Klage fra en Malermester Bragenitz, hvori han besværer sig over Læremoderens Opførsel over for hans Børn, til Trods for at han har givet hende 3 Mark »for at søge hendes Venskab«.

Denne Klage sendes til Læremoderens Erklæring. Hun indrømmer at have modtaget Pengene, men forsvarer sig med, at de er hende »tvungen paa uden at jeg har forlangt noget«, og tilbyder at betale dem tilbage, og hermed synes Magistraten at have ladet sig nøje. —

At heller ikke det indbyrdes Forhold mellem Lærerne har været særlig godt, synes mange Bestemmelser i Instrukserne at vidne om: Lærerne opfordres til at enes og føre et gudeligt Liv. Skolemesteren skal »høflig og vel tractere« Høreren, og har denne noget at klage over, maa han gøre det »med Skikkelighed og som en Hypodidascalus [Underlærer], naar de ere alene og ikke i Børnenes Nærværelse«. De skal »begegne hinanden med al mulig Venskab og Høflighed, saa at ingen Herske Syge eller Parti Aand imellem dem finder Sted, da de begge bør anse hinanden som Venner, der sigte til fælles Maal, som er ved Frelserens Jesu Christi Naade, at danne de unge dem anbetroede til gode og nyttige Mennesker«. Opdager Skolemesteren en eller anden Fejl ved Læremoderens Undervisning, maa han

ikke paatale saadant »med uvenskabelige eller bitre Udtryk«, men skal indberette Sagen til Skolens Foresatte.

Et godt Eksempel paa Ufordragelighed har vi i den før omtalte Læremoder Jfr. Thrane. Hendes Umedgørlighed baade over for Medlærerne og Børnene gik til sidst saa vidt, at Kuratorerne (i Skr. af 4. Marts 1788) indstillede hende til Afsked »formedelst adskillige mod de fattige Børn udviste haarde Behandlinger og upassende Opførseler«; dette vil være det eneste Middel til at faa Bugt med hendes »Herskesyge, Egen nytte og Voldsomhed«, og til atter »blandt Lærere og Børn at kunne indføre den saa længe attraaede Fred og Enighed«. Jfr. Thrane mærker dog Uraad og indgiver selv allerede Dagen efter sin Afskedsbegæring »formedelst Alder og dermed følgende Skrøbelighed«. Hendes Ansøgning bevilges straks, og der tildeles hende en Pension af 40 Rdlr. at udrede af hendes Efterfølgerske.

Hermed er Jfr. Thrane dog ikke tilfreds. Hun ansøger om en Ekstrapension af Skolekassen paa 30 Rdlr., og da Kuratorernes Erklæring indhentes herom, faar hun en ekstra Afskedshilsen: »Naar vi som Mænd af Ære og Samvittighed«, hedder det i Skr. af 29. Marts 1788, »skal tale Sandheds Sprog, kan og maa vi ej dølge, at vi i de sidste Aar især ingenlunde tør rose hendes Opførsel, da Usandhed, Egen nytte, Herskesyge over de andre hendes Medlærere, og adskillige Voldsomheder mod de arme Børn have saadant betaget hendes Sindelav, at hverken Formaninger, Irettesættelser eller Trusler har kunnet bringe hende til at forandre sine Tanker«. Heller ikke hendes pædagogiske Kvalifikationer synes at have været særlig udviklede; i hvert Fald forstod hun af Haandarbejde »aldeles intet, hvilket dog ere saadanne hjælpeløse Børn gavnligt at lære«. Kuratorerne er derfor ikke meget for at tildele hende

yderligere Pension; men Magistraten er mere barmhjer-
tig og giver hende 20 Rdlr. ekstra om Aaret.

For alle Lærere gjaldt for øvrigt, at de skulde føre »et skikkeligt, stille og gudfrygtigt Levnet uden vidt-
løftig Selskab og Nattesæde, saa at de selv til deris
Embede kan være bekvemme, og de omkringboende
godt Eksempel have«. Skolemesteren — og derigennem
det øvrige Lærerpersonele — var fuldstændig under
Inspektørens Kontrol, baade regnskabsmæssigt og pæda-
gogisk. Til Inspektør udnævntes gerne Præsten ved
vedkommende Skoles Sognekirke. Kun et enkelt Til-
fælde haves, hvor denne Regel er fraveget, nemlig da
man ved Aarhundredets Midte valgte en Præst fra et
andet Sogn, Kapellanen ved Nicolai Kirke, *J. Østrup*,
til Inspektør for Helliggejst Skole. Da han døde i
1773, skyndte Magistraten sig da ogsaa med at anmode
Sognets egen Præst, Hr. *Vogelius*, »hvis ømme Sindelag
for Menneskelighedens Vel, forbunden med den ædleste
Tænkemaade, er os fuldkommen bekendt«, om at over-
tage Inspektoratet, samtidig med at den afløede fik den
Berømmelse, »at han med en retskaffen kristelig Nid-
kærhed bestandig har ladet sig være angelegen at be-
fordre Indretningens Vel, nemlig Ungdommens Under-
visning og gode Opdragelse«.

Mindst to Gange om Maaneden skulde Skolemesteren
indfinde sig hos Inspektøren¹⁾ og berette, hvorledes det
stod til paa Skolen. Og der har sikkert været nok at
tale om og klage over, særlig med Hensyn til Børnenes
Flid og Opførsel. Der er opbevaret nogle Skoleproto-

¹⁾ Som Medhjælper havde Inspektøren to »dygtige, kristelige
og velhavende« Borgere, der skulde hjælpe ham med Administra-
tionen af de Skolerne tillagte Kapitaler og se til, »at alting i Skolen
saa vel med Lærdom som med Beneficier ret tilgaar«. Altsaa en
Slags Skolekommission.

koller fra Nicolai fattige Skole, hvor Børnene rubriceres efter deres Dyder og Udyder. I Aaret 1744 ses af 96 Skoledrenge 15 at have været »skalkagtige«, 8 »sladderagtige«, 2 »uskikkelige«, 2 »vilde« og 1 »løgnagtig«, medens kun 20 er »skikkelige«. 11 var dovne, 15 forsømmelige og 24 flittige. 15 »forsømmer Kirken«, 10 »passer paa Kirken«, og 9 »gaar i Kirke«.

Af 44 Pigebørn var der ingen skalkagtige, derimod var 5 »sladdervorne«, 2 »taabelige og vilde« og 2 »uskikkelige«, medens 10 hædredes med Omtalen »skikkelige«. 9 var flittige, 5 forsømmelige og 3 dovne. 8 forsømte Kirken, 6 »passede paa den«, og 2 gik i Kirke.

I Opførselsprotokollerne for de følgende Aar synes Børnene at være blevet ringere, i hvert Fald er Udtrykkene for deres Udyder noget forstærkede. Saaledes tilføjes for Pigernes Vedkommende Rubrikkerne »arrig« og »meget arrig«, for Drengenes »meget forsømmelig«, »ej at vinde ved ondt eller godt« og »ond i alle Maader«. En enkelt Dreng siges at være »meget lad og kælen formedelst Moderens¹⁾ utidige Medhold«. —

Var Lønningen daarlig for en ugift Skolemester, stillede Forholdene sig selvfølgelig endnu værre, naar vedkommende var gift. Og til Trods for, at samtlige Instrukser forbød at ansætte gifte Lærere, indtraadte saadanne Tilfælde dog oftere. For den gifte Lærer gjaldt det da endnu mere om at være om sig og tage enhver Chance, der tilbød sig. Skolemesteren ved Nicolai Skole, J. Fanøe, er et typisk Eksempel paa en forsulten Familiefader, der søger at komme til, hvor der er noget at faa, uden Hensyn til almindelige Fordringer om det passende. Knap er saaledes en af Skolens Lærerinder død, før han den samme Dag, 16. Juni 1797, indsender Ansøg-

¹⁾ Om hende oplyses det, at hun bor i Dybensgade i et Hus med det velklingende Navn »Den hvide Svans«.

ning om, at hans »Kone Ellen Marie Fanø maatte blive ansat til Lærerinde ved Linned Spinderiet, i den i Nat afdøde Lærerindes Sted. Og gør jeg mig Haab om naadigst Bønghørelse og derom beder underdanigst«.

Lærergerningen er »møjsommelig«, siger Skolemesteren i Begyndelsen af sit Andragende, og det var alle Lærere dengang fuldstændig enige om. Det lyser ud af deres talrige Ansøgninger om alt muligt, om Afsked ¹⁾ og om Pension, men særlig om Lønforbedringer. Disse sidste saas der altid med Sympati paa. Man forstod saa udmærket Lærerens usle Kaar, og man forbedrede dem, saa godt man paa nogen Maade kunde, f. Eks. ved Ekstraløn for Information i Pigeskolen, ved ekstra Brændselshjælp o. s. v. Men store Sager kunde der ikke komme ud deraf. Skolerne var ikke offentlige Skoler i samme Forstand som nutildags, hvor de opretholdes af Kommunen; de bestod udelukkende i Kraft af den private Godgørenhed.

Denne gav sig Udslag ved større Gaver een Gang for alle — Frederik IV.s Dronning, Louise, gav saaledes 1000 Rdlr. til Vor Frue danske Skole —, ved Obligationer og testamentariske Dotationer — af hvilke vistnok Borgmester Konferensraad Fædders var den største, han testamenterede hele sin Formue, paa nogle Legater nær, til Nicolai fattige Skole, — og ved aarlige Gaver. Saaledes sender Frederik VI som Kronprins (17. Jan. 1794) en Skrivelse til Byens Raad (»de 32 Mænd«), hvori han lader de »ædle og kære« Mænd vide, at hans Fader, Kongen — den sindssyge Christian VII — er bleven saa begejstret over den Oflervillighed, Folk har lagt for Dagen over for Helliggejt fattige Skole, at

¹⁾ Skolemester Fastings Afskedsansøgning af 14. Jan. 1787 begynder saaledes: »Denne min nærværende Svaghed, der har sin Oprindelse af mange Aars Græmmelse og Møjsommelighed« etc.

han har bestemt sig til at yde 100 Rdlr. til den. Og ved denne Kongens »saa vise og naadige Villie« har Kronprinsen selv følt sig saa »opmuntret«, at han har besluttet at sende Skolen 50 Rdlr. aarlig.

Hvad der i denne Skrivelse er af større Betydning, er imidlertid, at Kronprinsen lægger de Handlende blandt Byens Raad paa Sinde hvert Aar selv at antage eller blandt Venner og Bekendte søge at faa anbragt 4—6 af de mest udsøgte af Skolens Elever, en Opfordring, som i hvert Fald i Begyndelsen blev rigeligt efterkommet.

Endnu en Indtægtskilde for Skolerne var Kirkekollekterne. Disse afholdtes 4 Gange om Aaret: 2. Paaskedag, 2. Pinsedag, Mikkelsdag og 2. Juledag. Herved indkom gennemsnitlig c. 300 Rdlr. aarlig til hver Skole¹⁾.

Skolerne laa altid Sognekirkerne saa nær som muligt, Helliggejst Skole saaledes paa »Hellig Gæstis Kirkegaard ved den nordre Port«, Vor Frue Skole paa Hjørnet af nuværende Krystalgade og Pederhvitfeldtstræde. Nicolai Skole laa lige over for Kirken, og Kælderen var, mærkeligt nok, for en halvaarlig Sum af 18 Rdlr. en Tid udlejet til en Værtshusholder Spendrup, der imidlertid ikke maatte have siddende Gæster hverken om Dagen eller om Aftenen.

Skolernes Indre var ligesom det Ydre meget larveligt. I Skolestuen var der — foruden 1 stor »Vind-Ovn« — 3 lange Borde med Bænke og 3 »Sinke-Bænker«, 1 lidet aflangt Bord med Sæde hos og 4 Boghylder, samt 1 Svamp »til at tørre Vandet af Vindues Karmen med« og 1 stor Økse til at ise Rendestenen.

¹⁾ Kun i Frelsers Skole — eller som dens officielle Titel lød: Christianshavns danske fattige Skole — var Kollekten betydelig mindre, nemlig knap 90 Rdlr. aarlig. Først mod Aarhundredets Slutning naaede den op til c. 175 Rdlr.

Det var i hvert Fald det normerede Inventar. At det ikke altid var i Orden, ses af en Skrivelse (af 26. Novbr. 1787) fra Hørerens ved Nicolai Skole, hvori han beklager sig over, at der for ham »ej findes nogen Stol at sidde paa, ej heller noget Bord, hvorpaa man kan ligge Skriver Bøgerne«. Hans Klage bønføres, og der anskaffes en »ordinaire Ryslæders Stol og et Traldværks Bord«.

Hørerens Værelse var møbleret med 1 »lidet aflangt Bord med Skuffe« og 1 Sengested, foruden at det var forsynet med en »liden Vind-Ovn med Tromle og Ildtang«.

Biblioteket indeholdt saa at sige kun gudelige Bøger. Efter en Opgørelse fra 1732 bestod Vor Frues Skoles Bibliotek af 2 Dusin Abc'er, 3 Dusin Katekismer, 3 Dusin Evangeliebøger og 2 Dusin Forklaringer. Syv Aar efter var det forøget til 2 Dusin Davids Salmer, 1 Dusin Salmebøger, 6 Dusin Pontoppidans Forklaringer, 6 Dusin Rostocks og Bornemanns Forklaringer og 4 Dusin Vidalins Forklaringer.

*

*

Skolebespisningen og Børns Beklædning er Foranstaltninger, som den moderne Pædagogik trods en Del Modstand atter og med gunstigt Resultat har taget op, og for Forbedringer af Lærernes Kaar har Folkets Tilidsmænd ogsaa i vore Dage været lydhøre.

Men et Hovedpunkt som Skolens Adskillelse fra Kirken vil det vel først være et kommende Slægtled forbeholdt at gennemføre.

CHRISTEN BERNEKOV'S GAARD OG CHRISTEN BERNEKOV'S STRÆDE.

AF

INGENIØRKAPTAIN H. U. RAMSING.

DEN 21. Februar 1912 var det 300 Aar siden, at Adelsmanden *Christen Bernekov* faldt paa Skellinge Hede.

Den velkendte smukke Beretning om, at han overlod Kong Christian IV sin friske Hest, idet han sagde: »Jeg giver Kongen min Hest, Fjenden mit Liv og Gud min Sjæl,« maa vel henføres til Sagnets Verden; men saa meget er vist, at de Ord netop svarede til hans og de andre Adelsmænds Handlinger, idet de led Helledøden i den Kamp mod Overmagten, hvorved de reddede Kongens Liv.

Det kan da netop skyldes Mindet om hans Død, naar Christen Bernekovs Navn i lang Tid vedblev at være knyttet til den Gaard, han ejede i København, og derved til en af Byens Gader, thi skønt den 55 aarige Christen Bernekov var en kundskabsrig og vidtberejst Mand, i anset Stilling som kongelig Lensmand og velhavende Godsejer til Birkholm (nu Løvenborg), Tølløse og Vidskøfle i Skaane, ved man intet om, at han har spillet en Rolle i Byens offentlige Liv. Han ejede dog vistnok i henved 20 Aar den største Part af Gaarden, og denne Omstændighed har selvfølgelig hidraget til at knytte hans Navn til den og til Strædet, der eksisterede længe før hans Tid.

Paa samme Maade blev den nærliggende Peder Madsens Gang opkaldt efter Brygger og Kæmner Peder Madsens Boder.

Dr. *Oluf Nielsen*¹⁾ antager at Christen Bernekovs Gaard er den østlige Hjørnegrund mellem Strædet og Østergade, og at Strædet er opstaaet ved Grundens Udpacellering. Den første Del af Hypotesen er sikkert rigtig, den sidste derimod ikke.

Ved Hjælp af Universitetets og Frue Kirkes Jordskyldslister kan der skabes god Klarhed over Gaardens saavel som over Strædets Historie.

Christen Bernekovs Gaard bestod oprindelig af to Ejendomme. Den vestligste af dem, som laa ud til det senere Stræde, tilhørte formodentlig i Middelalderen St. Peders Kirke, thi den svarer siden Jordskyld til Frue Kirke, der efter Reformationen overtog St. Peders Kirkes Jordskyldsgods. Den østligste blev i 1498 solgt af Helligaands Hus til det gamle Universitet og gik som en Del af Karine Alters Gods i 1539 over til det nye Universitet som Jordskyldsejendom.

I 1498 ejede *Lange Joen*²⁾ den vestlige Grund. Hans egentlige Navn synes at have været Joen Pedersen Lange, og tillige med sin Hustru Karine og sine Børn Jes og Olaf gav han i 1473 en Bod i Dragør til St. Antonii Alter i deres Sognekirke St. Nicolai Kirke.

Endnu i 1548 omtales Lange Joen som tidligere Ejer af Gaarden, men allerede Aaret forinden, og rimeligvis endnu tidligere, var *Marcus Reff* bleven dens Ejer. Han var en af Byens Købmænd, kendt fra Belejringsens strænge Tid, hvor han sammen med andre Borgere søgte at fremkalde Byens Overgivelse til Christian III.

D. 10. Juli 1547 fik Marcus Reff sin Jordskyld ned-

¹⁾ K. H. & B. IV p. 416. ²⁾ K. D. IV p. 255 jfr. K. D. I p. 205 og K. D. IV p. 116—17.

sat fra 15 fl til 10 fl aarlig »mett saa skiel, att bien (o: Byen) skaall haffue ith friith strede ther igennum«¹⁾.

Vi er altsaa i Stand til at fastslaa den Dag, da *Christen Bernekovstræde* blev offentlig Gade.

Den næste Ejer er i 1558 Fru *Ermegaard Bille* sl. *Jørgen Podebuskes*. Efter hendes Død i 1564 bliver Sønnen *Erik Podebusk* Ejer indtil 1573 og derefter hans Enke *Citzele Oxe*; de besad tillige Hjørnegrunden paa den modsatte Side af Strædet.

Frue Kirkes Jordskyldslist er kun bevarede til 1584, men *Citzele Oxe* beholdt vel Gaarden til sin Død i 1593; hun efterlod sig ingen Børn.

Efter hende har vistnok Christen Bernekov erhvervet sig Gaarden som Arvepart, thi hun var en Søster til hans Moder Mette Oxe.

Den østlige Grund blev d. 10. August 1498²⁾ solgt fra Helligaandshus til Facultas artium o: Universitetet, thi Stiftelsen var i Nød og Trang, og Universitetet havde netop modtaget en Pengesum i Sjælegave efter Dronning Dorotheas Livlæge Mester *Claus de Polonia*. Gaarden var den Gang beboet af en Hemming Syerssen (eller Perssen?). I 1518 fik Skipper *Knud*, eller, som Universitetsfundatsen af 1539 kalder ham, Kanutus Naucerus, Gaarden og han boede der endnu i 1548³⁾, da han fik et nyt Lejebrev af Universitetet, hvori Skylden blev nedsat til 7 fl . *Knud* var kgl. Skipper under Frederik I og Christian III, og han blev i 1536 fritaget⁴⁾ for Rytterhold og al anden kongelig eller Byens Tynge.

I 1555—59 havde *Lauritz Giedde* og i 1563—76 *Laurentz Høffuer* Gaarden, som derpaa blev købt af Fru *Inger Oxe*, Søster til Fru *Citzele Oxe* og Enke efter *Jørgen Brahe*, som døde i 1565 efter at være styrtet i Vandet

¹⁾ K. D. I p. 408 ff. jfr. p. 420. ²⁾ K. D. IV p. 255 ff. ³⁾ K. D. VI p. 69. ⁴⁾ K. D. II p. 249.

sammen med Kong Frederik II ved Amagerbro, hvorfra Færgefarten til Amager foregik.

Efter 1589 er der ogsaa for denne Gaards Vedkommende en Lakune i Jordskyldslisterne, men rimeligvis har Fru Inger Oxe ejet Gaarden til sin Død i 1592. Hun døde barnløs ligesom Søsteren.

Gaardens næste kendte Ejer er *Anders Michelsen*, rimeligvis den senere Byfoged, som døde i 1615. Han solgte den i 1607 til *Christen Bernekov*, som besad den til sin Død. Bernekov opføres dog endnu i 1614 som Ejer, formentlig fordi Behandlingen af hans Bo ikke er bleven afsluttet tidligere.

At Christen Bernekov ogsaa ejede Hjørnegrunden, kan vel ikke direkte bevises, da Jordskyldslisterne for Frue Kirkes Gods efter 1584 er gaaet tabt, men Strædet bar allerede hans Navn i 1620¹⁾, og desuden omfattede den Gaard, som den næste Ejer havde, hele Grunden ud til Strædet lige fra Østergade til Grønnegade, og den beholdt i Universitetets Jordskyldsliste trods Ejerskiftet stadig Navnet *Christen Bernekovs Gaard*.

Det var Renteskriver *Anders Olufsen*, som var Køberen; han besad den samlede Gaard fra 1615 eller 1616 til sin Død, men da han havde Restancer paa sine Regnskaber, lod Kongen sig Gaarden udlægge, og den blev derefter som en Kronens Ejendom i Juni 1636 bortsolgt til den rige Købmand *Rasmus Jensen*²⁾. Gaarden var den Gang bebygget med 27 Lejehuse langs Østergade og Grønnegade saa vel som langs Christen Bernekovs Stræde. Mod Øst grænsede den til *Erhart Stercke Trompeters* Gaard og til *Peder Madsens* Boder. Façaden maalte 33¹/₁₂ Al. mod Østergade og 34¹/₈ Al. mod Grønnegade.

Rasmus Jensen udstykkede allerede næste Aar Grunden; rimeligvis blev de 27 Boder delt i flere selvstændige

¹⁾ K. D. II p. 620. ²⁾ K. D. III p. 165—66.

Ejendomme. Mod Østergade laa derefter tre Ejendomme¹⁾, af hvilke den østligste nærmest svarede til Skipper Knuds gamle Gaard.

De nye Ejere var *Melchior Koch*, der fik Skipper Knuds Gaard, som han ejede endnu i 1661. Vest for ham boede Skrædder *Albert Møllebech*, der allerede i 1638 solgte sin Ret til *Rasmus Amonsens*. Hjørnестedet købtes af *Jacob Kortum*, og gik allerede næste Aar over til *Marine* sl. *Jacob Roffuers*. Disse to Grunde havde endnu ikke skiftet Ejere i 1645.

Melchior Kochs Grund maalte i Følge Maalebrevet af 14. April 1637 $12\frac{7}{16}$ Al. til Østergade og $5\frac{1}{8}$ Al. bag i den smalle Gaard; Grunden var $95\frac{7}{24}$ Al. lang.

Bernekovs Gaard var delt i Smaaiejendomme, indtil Citykvarteret blev ombygget i vor Tid og de mange Smaahuse atter blev samlede i nogle faa store Komplexer. Den svarer til Matr. Nr. 46—48, 208—11 og 233—47 i Matriklen af 1689, til Matr. Nr. 46—48, 257—60 og 287—302 i Matriklen af 1756 og til Matr. Nr. 64—66, 289—91 og 207—18 i Matriklen af 1806.

Bemærkningen i Marcus Reffs Jordskyldsansættelse i 1547, hvorved Byen fik et frit Stræde ved hans Grund, fremkalder let Spørgsmaalet om, hvad der kan have givet Anledning til, at Strædet blev udlagt netop paa dette Sted, og ved Hjælp af Grundundersøgelser i Forbindelse med Dokumenternes Oplysninger lader Spørgsmaalet sig besvare.

Ved Kloakudgravning i *Regnegade* er det lykkedes mig at konstatere, at Fundamentet af den gamle Hegnsmur, som stod uden om *Clare Kloster*, den senere *Møntergaard*, var lagt langs Kanten af en kunstig udgravet Rende.

¹⁾ Seddel i Dokum. vedr. Univ. Købstadsgods Pk. 143 i Konsist. Arkiv, jfr. Jordskyldsprotokollen Pk. 141.

En lignende Rende omtaler *Colding* og *Thomsen*¹⁾ at have fundet Syd for Regnegade, paa Vestsiden af *Gammel Mønt*. Rendens Bund ligger 0,7—1,0 m over daglig Vande, medens det oprindelige Terrain efter mine Maalinger har ligget i 1,65—2,0 m.

De to Forfattere fremsætter den Hypotese, at Renden i *Gammel Mønt* er et naturligt Vandløb, som fortsættes mod Nord langs *Gammel Mønt* og *Vognmagergade*, men de senere Aars store Udgravninger i dette Kvarter har vist, at denne Antagelse er falsk. I Virkeligheden har Renden i *Gammel Mønt* kun dannet et Afløb mod Syd for den af mig fundne Rende i *Regnegade*, og begge er gravede Render, ikke naturlige Vandløb.

Renden i *Regnegade* nævnes i enkelte bevarede Dokumenter, først i *Jordebogen* af 1377, som bl. a. nævner en Jord tilhørende Frue Kirke ved Graven Nord for *Grønnegade*.

I 1514 lejer *Willum Mentz*²⁾ en Sjæle Altrets Grund i *Pilestræde* Syd for *Byens Rende*; Grunden er $13\frac{3}{4}$ —15 Al. bred. Næste Gang samme Grund nævnes, i 1577, i et Skøde til *Jacob Høyer*³⁾, kaldes den en Kronens Gaard i *Pilestræde*, mellem det lille Stræde, som løber ud med *Clare Møntermur*, nuværende *Sværtegade*, og *Fru Mette Rosenkrantz's Gaard*. Grundens Bredde er nu vokset til $19\frac{1}{4}$ Al.; øjensynlig er en Del af Renden bleven til Stræde, og en Del lagt til Grunden.

Længere mod Øst, fra *Gammel Mønt* og ud til *Byens Vold*, altsaa i nuværende *Regnegade*, var Renden ogsaa bleven til Stræde. En Optegnelse fra ca. 1570 paa en løs Seddel i Magistratens Vedtægtsbog i Raadstuearkivet meddeler, at to Parceller af dette Stræde, fra Volden og mod Vest, hvis Bredde var 8— $12\frac{1}{4}$ Al., regnet fra de tilstødende Grunde og til *Møntermuren*, blev

¹⁾ Colding og Thomsen: Om de sands. Aars. t. Choleraens ulige Styrke i Kbh. p. 74. ²⁾ K. D. II. p. 197. ³⁾ K. D. II. p. 379.

solgt til *Peder Hansen Renteskriver* og *Dr. Hans Frantzén*. Efter ca. 1570 var her altsaa ingen offentlig Gade, førend nuværende Regnegade blev anlagt ca. 1650, men Sværtegade kaldtes foruden Gæthusstræde ogsaa jævnlig Regnegade, endnu saa sent som paa Geddes Kort i 1757. Jeg skulde tro, at Regnegade, hvis Navn Byens Topografer har haft saa svært ved at tyde, egentlig hed Rendegade¹⁾. Da den nuværende Regnegade blev anlagt, søgte man i Begyndelsen at kalde den »den rene Gade«, maaske for at skabe en Modsætning til den tidligere Tilstand, paa lignende Maade, som man senere forbedrede Skidenstrædes Renommée ved at omdøbe den til »Cristall«gade.

Ogsaa i nuværende Gammel Mønt købte Naboerne den nedlagte Rende i Tiden omkring 1570—80. *Mette Rosenkrantz* købte saaledes »et tilforn øde og for Vandflod og Dynd ubrugeligt Stræde«, 7—8 Al. bredt, Vest for hendes Gaard, fra Grønnegade og til Møntergaardens Mur, og i 1582 købte *Michel Lang von Kiemnitz* Fortsættelsen mellem Grønnegade og Antonistræde²⁾. Først omtrent 1630 blev her atter Gade ved Anlægget af Gammel Mønt.

Syd for Østergade kender vi Renden løbende langs Østsiden af Nicolai Kirkegaard. Den er her paavist af Colding og Thomsen. Den nævnes i et Skøde af 1512³⁾ og muligvis i 1298 under Navnet *Østergaards Grav*. Ved en lille Bøjning om langs Kirkegaardens Nordside har der gennem *Christen Bernekovs Stræde* været Forbindelse mellem denne Rende og Renden i Gammel Mønt. Dette Stræde opstod altsaa i 1547 paa den gamle Rendes Grund.

¹⁾ Som en kurios Parallel kan maaske anføres den dagligdags Udtale i det kendte Børnerim om at vinde Nøglegarn saa fint som »Regnegarn« (o: Rendegarn). ²⁾ K. D. VI p. 141 og 179. ³⁾ Hist. Medd. om Kbh. II. p. 571 ff.

BIDRAG TIL KØBENHAVNS HAVNS HISTORIE I KONG CHRISTIAN DEN FEMTES TID.

AF

H. D. LIND.

I. Indledning.

I Aaret 1624 lod Christian IV »to meget store kgl. Skibe« sænke uden for Københavns Havn, deraf det ene paa »Amagergrunden« (Rævshalen), for at de kunde danne Grundlaget for 2 Blokhuse, der begge sikkert har ligget nær ved det Sted, hvor ogsaa den nuværende Toldbod faa Aar efter blev anlagt (Rørdam, Monum. hist. Dan. 2, 727). Disse nye Anlæg tidsfæster et betydningsfuldt Vendepunkt i Havnens Historie. Forholdene i den ældre Havn, Farvandene og Kanalerne paa alle Sider af Slotsholmen, var af forskellige Aarsager i Tidernes Løb blevet mere og mere trange; men nu blev Havnens Grænser rykkede saa langt imod Nord*), at der skaffedes Plads for et Par Aarhundreders Udvikling. Disse Muligheder, som Christian IV's Forsynlighed saaledes lagde til Rette, benyttedes i Christian V's Tid i et saadant Omfang, at dette Tidsrum sikkert kan kaldes det vigtigste i Havnens Historie, naturligvis bortset fra vore Dages rivende Udvikling. Dette skulde de efterfølgende Bidrag nærmere belyse. Mange af dem omtaler ganske vist kun Ting af mindre Betyd-

*) For Kortheds Skyld omtaler vi Havnen som dannende en *lige* Linie, der viser ret i *Nord* og i *Syd*, uagtet denne Angivelse jo ingenlunde er nøjagtig.

ning, men tilsammen danner de et Billede, der viser, at Datiden trods alle Vanskeligheder, som Forholdene førte med sig, var i Virksomhed og havde Arbejder i Gang paa alle Punkter.

Enkelte af vore Oplysninger fra *utrykte* Kilder er hentede fra Raadstuearkivet, men de fleste hidrører fra Marinens Arkivalier (i Rigsarkivet); de smaa Tal i Teksten henviser til Numrene i den Kildefortegnelse, som vil findes ved Slutningen af dette (første) Afsnit. Af den *trykte* Litteratur om vort Æmne er kun saa meget medtaget, som har været nødvendigt til de utrykte Bidrags Forklaring og Fuldstændiggørelse; disse trykte Kilder citeres hver paa sit Sted, med Undtagelse af O. Nielsens Københavns Historie og Beskrivelse, som i Reglen forudsættes bekendt. — Ogsaa en Del samtidige Kort er benyttede. »Rigtig Afrids paa Grundene mellem Amager, Falsterbo, Malmø og Saltholm« fra 1653 findes i Ny kgl. Samling 387 e (Kgl. Bibl.) i 3 Eksemplarer, de to tegnede af Navigationsskoledirektør Bagge Vandel, det tredje af Oberst Aksel Urop efter Vandels Opmaaling; disse Kort benævner vi: Kort A. Et andet Kort i Gl. kgl. Saml. 717 Fol. (Kort B) viser København fra 1670 med Angivelse af »de besatte Poster med Stykker og Vaaben« og synes at give gode og paalidelige Oplysninger, omendskønt Kortet ogsaa gengiver en Del projekterede Anlæg, som *ikke* kom til Udførelse senere. Samme Steds opbevares Kort C over Frederiksholm omtrent fra samme eller maaske lidt tidligere Tid (Hist. Medd. om Kbhvn. 2, 538), der projekterer Kalvebodernes Udparcellering m. m. 1688 fik Navigationsskoledirektør Jørgen Dinesen Oxendorph Ordre om at opmaale Sundet fra Kullen til Falsterbo, Grønsund osv.; en Frugt af denne saakaldte »store Maaling« er 2 Kort i Søkortarkivet (Kort D), betitlet: »Accurate Sø- og Landkort over Amager, Saltholm til Papirmøllen (eller: Saltholm, Hven, langs Kysten fra Kbhvn. til Helsingør) efter

Kgl. Maj.s allern. Befaling indrettet A^o Christi 1688 paa ny Vis og geometrisk Maade«^{*)}. I April 1689 foreslog Astronomen Ole Rømer, som ofte paa kgl. Befaling maatte tage Del i Havnens Styrelse, at »den lille Maaling« inden Bommen op til Bryggerset skulde gaa for sig denne Sommer under Dinesens Inspektion; Holmens Folk og Dinesens »escoliers« (Lærlinger) kunde gøre Arbejdet fra Toldboden til Amagerbro og Tøjhusets Folk fra Broen og videre Syd paa⁶. Dette bifaldt Kongen 18. Maj⁴; men Dinesen maatte bruge sine egne Konduktører dertil, og dem vilde han nødigt undvære, naar den store Maaling skulde fortsættes⁶. Desværre er der ikke fundet noget Kort, som viser Resultaterne af disse Maalinger i Havnen. Ved Kort E belegner vi Cornelius Lerches Kort over Kbhvn., til-egnet »Hans kgl. Højhed« (senere Frederik IV), tegnet omtr. 1699 og gengivet i O. Nielsens Kbhvn.s Historie 5, 60; Originalen findes i Ny kgl. Saml. 391 c Fol. i Kgl. Bibl. Fra Søkortdirektør Jens Sørensens Haand foreligger der endelig (i Søkortarkivet) et Kort (F) over København, »Stobben« og »Revshalen«; det er dog vist fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, men giver gode Bidrag særlig til Redens Beskrivelse.

Fortegnelse over benyttede utrykte Kilder.

A. I Rigsarkivet: 1. Admiralitetets Kopibøger 1670—99. 2. Sammes Forhandlingsprotokol 1670—79. 3. Indkomne Sager til samme 1673—99. 4. Sammes Registerbog over kgl. Missiver 1679—99. 5. Krigskancelliets indkomne kgl. Ekspeditioner, som angaar Søetaten. 1671—99. 6. Krigskancelliets indkomne Sager vedrørende Søetaten 1665—99. 7. Registratur over kgl. Befalinger til General-Kommissariat 1683—1712. 8. Kgl. Befalingsbog 1685—1705. 9. Indkomne Sager til Gen.-Kommiss. for Søetaten 1683 ff. 10. Kvæsthusbog 1685—99. 11. Nybodersbog 1688—1705. 12. Registerbog for Hof- og Søstat 1669—70. B. I Raadstuearkivet: 13. Magistratens Kopibog 1673—97. 14. Havnen vedkommende Nr. 8, 9 og 10.

*) Søkortarkivets Fortegnelse over »Antike Kort« henfører disse og nogle andre af Dinesens Kort fejlagtig til Valentin Lorenz, der allerede døde Juli 1687.

II. Havnens Styrelse.

Havnens, særlig den ældre Havns, Økonomi styredes i Begyndelsen af Tidsrummet af *Københavns Magistrat*. Under denne civile Øvrighed synes Johan Heideman at have virket som en Slags Havnebygmester fra 1665 til 1676 (Fra Arkiv og Museum 2, 244). Hans Regnskab for 5 Aar, der ender 1. Januar 1670, opfører nemlig en Udgift til Broers Reparation, til Bolværker langs Kanalen fra Højbro ud til Christianshavn (=: Knippelsbro) og til Landbygninger paa 20,220 Dlr.; til Arbejdet var der laant nogle Pramme fra Holmen¹². Men Magistraten maatte snart dele sin Myndighed med flere Kommissioner, der blev nedsat: for Nyhavn, for Vandløb og Bolværker, for Kanaler (Kanaldirektionen); og den maatte omsider 1692 afgive hele Økonomien og Havnens Midler til en Havnekommission (Grove, Kbh. Havn, 35).

Den enevældige Konge var dog Havnens egentlige Overøvrighed, der kunde gribe ind paa alle Omraader ved sine Resolutioner og f. Eks. ved de omtalte Kommissioner; undertiden afgjorde Kongen selv Spørgsmaal om nye Anlæg ved sin personlige Nærværelse paa Aastedet, men maatte ogsaa, naar Havnens Midler svigtede, lade Statskassen yde Pengebidrag til Udførelsen af planlagte Arbejder. Sædvanligvis brugte Kongen *Marinens* eller Bremerholms styrende Embedsmænd som Mellemed ved Iværksættelsen af Foranstaltninger til Havnens Bedste. Allerede 1663 havde Rigsadmiralen faaet Paalæg derom. *Admiralitetet* fik 1670 (Aarsberetn. fra Geh.-Ark. 2, 187) og 1679¹ Bemyndigelse til at føre fornøden Inspektion med Havnen og Reden, med Søtøndernes Udlæggelse, med Koffardiskibes Udskydelse af Ballast og med Kanalernes Konservering og Forsyning med Bolværk. 1673 fik Rigsadmiralen en Tid Paalæg om det samme, og 1690 overtog denne Embedsmand »Oberinspektionen« over Havnens

og Kanalernes Oprensning ved »Grundbaggerne« (Muddermaskinerne) og over Havnefogdernes Konduite (Aarsb. Geh.-Ark. 2, 212, 289). Foruden Admiralitetet førte ogsaa Søetatens *General-Kommissariat* eller dens Deputerede Tilsyn med Havnearbejdet.

Under Admiralitetet fungerede *Havnemesteren*. I den nævnte Instruks af 1673 for Rigens Admiral bydes det ham »hvert Aar« at forordne en vis og velforfaren Officer af Søetaten til at have fornøden Inspektion med Havnen og Reden. Det var dog ikke noget nyt Embede, som her ved blev oprettet; tværtimod synes der at have været en Havnemester i Frederik III's sidste Dage; og det blev ogsaa et Embede, hvis Indehavere havde fast Ansættelse uden at skifte »hvert Aar«. I Reglen konstitueredes han af Admiralitetet, hvorefter Udnævnelsen konfirmeredes af Kongen, en Fremgangsmaade, der ikke var ukendt ellers i Marinen, f. Eks. ved Søofficerers Antagelse. Havnemesterens Instruktion forpligtede ham til at føre Tilsyn med Søtøndernes Udlæggelse, med Ballastens Udskydning, med Urenligheds ulovlige Udkastelse i Havnen, med Skibenes Fortøjning og med Overholdelsen af Forbudet imod Ilds Antændelse om Bord inden Bommen. Som Løn fik han visse Procenter af hvert indkommet Skibs Læstedrægtighed¹ (Kbhvn. Dipl. 6, 705).

I Aarene 1671—75 var kgl. Skibskaptajn *Jan Elers* Havnemester. I April 1671 forhandlede der om hans Bestalling og Instruks i Admiralitetet, og 13. April indløb Kongens Approbation². I Januar 1675 indgav han Memorial til Admiralitetet om Havnens Tilstand, men Skipperlavget klagede i April over, at han betog Lavget dets Frihed, og at han ikke sørgede for Steder til at fortøje Skibene ved; Jan Elers gav til Gensvar, at hans Løn blev ham forholdt af Lavget, og den var dog ringere end andre Havnemestres, og hans Embede forvoldte ham endda langt større Ulejlighed³. I Krigens Tid var han udkom-

manderet, men havde vist haft sin Hovedstation paa »Trefoldighed«, thi da dette gamle Orlogsskib 13. Oktober 1677 under en Salut kom i Brand, brændte ogsaa hans Ejendele, som var om Bord, hvorved han mistede »sin surt erhvervede timelige Velfærd«⁶. — Fra Begyndelsen af 1676 kom Kaptajn *Poul Justsen* i hans Sted, idet Admiralitetet gav ham mundtlig Ordre om at hokke god Vagt paa »Trefoldighed« og de andre ved Bommen liggende kgl. Skibe og Pramme (med Undtagelse af »Sorte Rytter«, som kommanderedes af Officeren paa Toldboden); tillige skulde han tilse Havnen efter Kongens Forordninger. Denne Ordre gentoges skriftlig 21. Februar¹. Men hans legemlige Svaghed foranledigede Kollegiet til, 2 Aar efter i December, at ansætte Søetatens Fiskal *Mikkel Mikkelsen* som midlertidig Havnemester¹; Poul Justsen »begyndte i 1679 vel at forlade Sengen og at komme sig igen«, men var dog paa Grund af Alderdomssvækkelse ikke i Stand til at fungere, hvorfor Fiskalen 12. April blev virkelig Havnemester og fik 14. Juni kgl. Konfirmation¹; dog havde han 7. Januar 1680 endnu ikke modtaget Admiralitetets Instruktion². — Han afstod Havnemesteriet til afskediget Kaptajn *Anders Horndal*, som tillige var Kaptajn paa Toldboden. Hans Bestalling er af 4. Oktober 1685 (Kbhvn. Dipl. 7, 116), men i Juni 1687 døde han. — Hans Efterfølger blev (11. Juni s. A.) forrige Skibskaptajn *Niels Olufsen Onsevalle*; den kgl. Bekræftelse er dateret 14. Juni (Kbhvn. Dipl. 7, 178), men var endnu ikke kommet ham i Hænde 9. Juli⁶. Han døde i Februar 1701.

Uagtet der saaledes har været Havnemestre i Virksomhed i hele Perioden, fremkom Ole Rømer dog med et Forslag, der ikke synes at tage meget Hensyn til denne Kendsgerning. 1689, 22. April, gjorde han følgende Indstilling⁶ til Kongen i Anledning af den planlagte »lille Maa-ling« af Havnen: »For straks at have nogen tjenlig Frugt

af slige Maalinger var det nyttigt, at der forordnedes en myndig, flittig og kyndig Officer, som *alene* skulde være betroet Kundskab om Havnens Bredde, Dybhed og Grunder, og som skulde vide alle kgl. Skibes Dybgaaende, naar de var tomme, og naar de var udrustede, for at kunne svare til, at ej noget af dem enten i Indgaaende eller Udgaaende stødte paa Grunden; men som vidste paa en »Priche«, hvor ethvert Skib kunde gaa og ligge. Saa og skulde han have Omsorg for alt, hvis paa Havnen med Machiner kunde forbedres, item lade lægge Tønder og Tegn ud, hvor behøvedes, og have Myndighed at tilholde enhver baade kgl. og partikulær (privat) Skipper til at omgaas med Havnen, som tilbørligt er. Udi hvilken sin Charge han skulde have tvende Baadsmænd under sig, den ene at opvarle fra Bommen til Tønden, og den anden fra Bommen til Bryggerset, hvilke efter given Instruks under bemeldte Oberofficers daglige Tilsyn og Forsvar skulde ud- og indføre alle kgl. Skibe, item ordinere deres Anker- og Liggepladser og ellers forrette alting der ved Havnens Konservation og Forbedring, og som til den kgl. Flaades Sikkerhed kunde henhøre og derom af ham anbefales.« Rømer ønskede aabenbart, at der skulde ansættes en *Havnekaptajn* med mere Myndighed end Havnemesteren. De to Baadsmænd skulde vel ogsaa fungere som overordnede *Havnefogder* under ham. Funktionærer af det Navn omtales allerede 1686¹, men var til før den Tid; de blev ansatte af Magistraten, men Holmens Admiral skulde (1690; Aarsb. Geh.-Ark. 2, 286, 289) tilholde dem at forrette deres Funktioner med Flid og Troskab og instruere dem om, paa hvad Maade de herefter skulde forholde sig; men hvis de var forsømmelige, skulde det meldes til Kongen, for at dygtigere Personer kunde blive forordnede i deres Sted. Fra 1692 forefindes en Bestalling for en Havnefoged¹³. 6. April ansætter Magistraten Raadstuetjener Frands Andersen til som Havnefoged at beob-

agte og opvarte Havnen og dets Favnamaal i det ham tildeelte Distrikt, have tilbørligt Tilsyn med Skibsrummenes Rangering under deres Losning og Laden og med Slamkisterne og Rendestenene paa begge Sider af Distriktets Kanal, saa at intet Skarn flyder eller bliver kastet ud i Stranden, og endelig gaa den Raadmand daglig til Haande med Skrivning, som deputeres til at have Opsigt med Havnen. Lønningen bestemmes til 50 Sletdaler af Havnens Indkomst foruden Accidenser af Favnamaalenes Opvartning.

III. Knippelsbro og Farvandet Syd paa.

Christianshavns Bro (Lange Bro, Amagerbro) havde hidtil været det Sted, hvorfra Natmanden udkastede Sladens »Urenlighed«; men 1671 opdagede man dog, at Havnen fordærvedes derved, hvorfor Admiralitetet foreslog Anvendelsen af Jordkuler, som skulde graves paa en Plads ved Natmandens Hus (ved Nyboder), hvor Generalmajor Ruse havde bygget et Hus. Herom skulde Kongens Viljefornemmes², men Forslaget blev ikke fremmet. Broen havde allerede i nævnte Aar været skrøbelig, men var i 1679 jo ikke blevet bedre, saa at Havnemester Mikkel Mikkelsen nødedes til at indgive Memorial om Broens tiltagende Brøstfældighed; hvis den ikke i Tide blev repareret, maatte dens totale Undergang befrygtes, da den i Krigens Tid havde lidt stor Skade paa sit Fundament, idet baade kgl. og private Skibe mod tidligere Forordninger havde ladet og losset ved den; og da Folk nu én Gang var komne i Vane dermed, kunde de ikke holdes fra at blive ved, med mindre der blev udstedt et nyt Forbud derimod². Memorialen blev taget til Følge; Forbudet⁴ blev fornyet og maatte senere gentages flere Gange; og Reparationen blev til Virkelighed og bekostedes af Zahlkamret for 18,400 Dlr. (Fra Ark. og Mus. 2, 244); Ma-

ringen udlaante Pramme og Pælebukkere til Arbejdet⁴. 1697 repareredes Broen atter, men ikke bedre, end at den 6 Aar efter betegnedes som skrøbelig. Broløbet viste sig ogsaa ved visse Lejligheder ikke vidt nok til, at alle Skibe kunde passere; saaledes var (1695) Statholder U. F. Gyldenløves Pinasskib »Danneskjold« for bredt dertil, hvorfor det fik Tilladelse til at blive kølhalet ved Gammelholms Kran⁸.

Havnemesteren havde i 1679 ogsaa foreslaaet, at der skulde anbringes *Pæle* mellem Broen og Tøjhuset for at bruges ved Skibes Varpning »op og ned«²; dette Forslag optog Admiralitetets Deputerede n. A. og indstillede, at saadanne Pæle blev anbragte Syd paa til Bryggerset, saa at Skibe kunde hale sig op i hart Vejrlig, og naar Strømmen var imod; ligeledes skulde der »bukkes« nogle Knippepæle ved Broen og Bolværket dør i Nærheden, hvorved Skibe herefter alene maatte losse og lade¹. Dette approberede Kongen 17. August⁴, men med den Indskrænkning: »Dog at det ved Siderne sker; thi vi ingenlunde ville, at noget Skib (midt) i Strømmen skal ligge, Havnen og Broerne til Skade«⁵. Da de moderne Fortøjningspæle, som kaldtes Duc d'Alber, og som bestod af en Midtpæl, støttet af og stærkt forbundet med fire eller fem Skraapæle, paatænktes indførte 1695, foresloges én saadan paa hver Side af Amagerbro paa 16 Fod Vand og én ligefor Frederik Müllers Havn*) paa 6 Fod Vand¹⁴.

En »*Forpæling*«, som Admiralitetet foreslog 1682¹, var vistnok af en anden Art og skulde bestaa i en Regulering af Kysterne ved Bolværker med efterfølgende Oplydning, som skaffedes til Veje ved Opmudring i Havnen, hvilket alt de respektive Lodsejere selv skulde bekoste. Denne Foranstaltning skulde træffes hele Havnen igennem, for at Strømmen kunde faa des bedre og renere Løb;

*) Syd for Broen, tidligere Grønnegaards Havn (se Grove, Kbhvn. Havn 25), senere Holms Plads.

Syd for Knippelsbro skulde der forpæles paa den østre Side: »langs de nye Tøjhusfolks Barakker (Gammelt Laboratorium) forbi Christianshavn«, og paa den vestre: fra Bryggerset og Nord paa. Selv ud for de kgl. Etablissementer kunde en saadan Forpæling gøres nødvendig; 1686 meldes, at i »den Havn udi Callebo paa denne Side Tøjhuset« (Tøjhushavnen, opfyldt 1667—68) er Jorden af Højvandet bortskyllet og maa hjælpes, hvis større Skade ikke skal ske^b; derfor befales ogsaa n. A., at Bolværket bag Bryggerset, Tøjhuset og Proviantgaarden*) skal repareres^c. Paa Christianshavns-Siden fandtes ogsaa lignende Forhold, som vilde kunne afstedkomme store Ulemper, hvis Lodsejerne ikke foretog Islandsættelser **).

1685 paatænkte en *Bom* anbragt fra Bryghuset over til Christianshavn^d, men først 1690 approberede Kongen^e et »Afrids«, hvorefter en *Bom* med Forpæling mellem Tøjhuset og Christianshavns Vold skulde anlægges^f. Denne *Bom*, »paa denne Side Bryggerset«, forsynedes med en *Laas*, saa at 1 eller 2 Mand efter Københavns Kommandants Ordre kunde aabne den om Morgenens til Igennemfart for Fiskere og lukke den igen om Aftenen, ligesom Byens Porte^g. Denne Ordning var foranlediget af Præsidenten i København, Hans Nansen den yngre; han havde klaget over, at de fattige Fiskere i Byen var hindrede i at sejle ud gennem Kalveboderne, da det Hul i Pæleværket, hvorigennem de hidtil havde kunnet sejle, var blevet spærret med en *Bom*. Uagtet Holmens Admiral, Henrik Span, var imod den frie Fart, satte Nansen dog Sagen igennem, støttet af Jørgen Elers, en af Søetatens Deputerede^h.

Syd for Bryggerset skar en temmelig stor *Vig* sig ind i den vestre Kysllinie; igennem dette Vand gik i sin Tid

*) Her maatte kun kgl. Skibe lægge til (Admt.s Instruks 1679ⁱ).

**) Et Kort fra 1707 over Børsgraven m. m. findes i Ny kgl. Saml. Fol. 371 c. Kgl. Bibl.

det gamle Kalvebodsund (Hist. Medd. o. Kbhvn. 2, 219). Denne Vig omtales nærmere i næste Afsnit.

1690 i September spørger Admiral Span, om »den Løbebro i Kalveboderne« maa forfærdiges efter et hoslagt Afrids⁶; 9. September bekræfter Kongen det⁷. 1698 blev denne Løbebro (Flydebro) paa Holmens Admirals Foranstaltning halet i Land og repareret⁶. Ved »Løbebroen« kan kun være ment en Del af Langebro (Kalvebodsbro, Den ny Bro ved Blaataarn), som anlagdes 1686 og kun var bestemt for Fodgængere*) (Bruun, Kbhvn. 2, 343).

I Slutningen af Christian V's Tid tilbød en Lybekker at ville uddybe Stranden mellem Amager og »Kalbo« (Nielsen, Kbhvn. Hist. 6, 378); det er uvist, om han dermed mente Farvandet mellem Knippels- og Langebro (med Havfruegrunden) eller selve nuværende Kalvebodstrand.

Kort D fra 1688 udviser paa Amager, omtrent dér, hvor nu Faste Batteri er, en pæreformet Halvø, som kun i Nord er landfast ved en ganske smal Landtange. Denne Halvø kaldes »*Plantholm*«; men paa senere Kort findes den ikke.

IV. Slotskanalerne.

En stor Del af *Frederiksholms-Kvarteret*, der ogsaa kaldtes »Calebo«, havde tidligere været en Havarm, som stod i Forbindelse med Slotskanalerne og naaede op til nuværende Stormbro. Men i Frederik III's Tid blev der omtrent paa den nævnte Grænse slaaet en Dæmning, og Arealet udenfor ad Stranden til blev opfyldt til Bebyggelse. Herved blev Vandet stillestaaende i Slotskanalerne, hvorfor en ny »Kanal«, i Forbindelse med et »Hul« paa

*) Et Billede af Langebro fra omtr. Aar 1740 findes i Møllerup, Danmarks gl. Hovedstad, 28; den er dér endnu en ganske smal Pælebro med et Sejlløb i Midten.

Dæmningen, befaledes dannet 1669, for at Vandet igen kunde have frit Løb. Kortet B viser Situationen netop ved denne Tid. Slotskanalen nordfra passerer Nybro (ud for Knagbrostræde, bygget omtr. 1660, Medd. om Kbhvn. 2, 508, 538), svinger derefter i en mere jævn Bue end nu til Dags videre imod Sydøst og optager Møllegravens Vand, men stopper pludselig op, afskaaret ved en lige Linie, vistnok den omtalte Dæmning. Herfra fører to smalle Vandløb videre ud imod »Vigen« (Side 170), hvori de udmunder omtrent ved nuværende Prinsensbro, efter at have omsluttet en Ø eller en Grund med ringe Vanddybde. Det ene Vandløb, der er det bredeste, løber imod Syd i en Bue ind i Kvarterets nuværende Bebyggelse; det andet, der nærmest ser ud som en bred Grøft, følger i en svag Bue nogenledes den nuværende Frederiksholms Kanals Retning, og Kortet antyder, hvorledes dette Vandløb kan blive udvidet til en Kanals fulde Bredde. Kort C, der viser Frederiksholms projekterede Udparcellering, har den ny Kanal omtrent, som den ses i vore Dage, anlagt i en ret Linie, men viser kun én ny Bro over den, og det, som det synes, ikke paa Stormbroens Plads, men snarere paa Marmorbroens. Projektet blev virkeliggjort i Begyndelsen af Firserne; i Stedet for den ene Bro opførtes der to: Stormbroen og Prinsensbro. 1683 maa Kanalen være taget i Brug af Skibsfarten, siden der 1686 kan tales om Vrag, som i 3 Aar har drevet om dør¹; en Muddermølle fra Danzig (som omtales nærmere nedenfor) var oprindelig (1685) bestemt til Kalvebods Opmudring⁷. Ahasverus Bartholin beretter dog i sin Mercurius under 10. September 1684, at man den Dag »det første Skib igennem Broer førte her udi Fredrøksholm«. Henrik Gerner skrev sin Ilias ved Aar 1684 og kan ligeledes (S. 19) fortælle om, at Kanalen nu har sin fulde Dybde, og at Broerne, som er af Sten, men forsynede med Broklapper, er færdige. — Hertil kan

føjes, at den omtalte Dæmning stod urørt, som vi skal se, i det mindste til 1685³. —

Ved den ældre Slotskanals nordlige Indløb fandtes en Tid fra Nybørs over til Bremerholm en Bom, som lukkede for Kanalen; men den blev i April 1671 afskaffet som »utjenlig«². Desuagtet vedblev dette Punkt endnu i nogen Tid derefter at hedde »Bommen«; da der 3 Aar efter klagedes over saa stærk Tilsanding i Kanalen, at næppe en Pram kunde flyde dèr, omfatter nemlig denne Skade Revieret fra Vejerhuset »til Bommen og udenfor«. Lignende Klager vedblev at lyde, skønt der var sket nogle Opmudringer etc. 1679 skriver Havnemesteren, at »den rette Slots- og By-Canal tyrcker hel op«². I Følge et Brev fra Rigsadmiral Henrik Bjelke⁶ foraarsagede Tørken d. A. en saa stor Vandmangel i Staden, at den ene Borger endogsaa maatte købe Vand af den anden, og at man under disse Omstændigheder nærede den største Frygt for Vaadeild. — En kgl. Befaling⁷ af 25. Oktober 1681⁴ viser, at man nu vilde gøre et alvorligt Forsøg paa at forbedre Forholdene. Kanalen fra Knagbrostræde og helt igennem til »Hovedet« ved Nybørs skulde næste Foraar renses; og for at undgaa Stank, og for at Dyndet kunde tørres, skulde en Dæmning slaas fra nævnte Hoved over til Holmen, medens Vandet fra Slotskanalen kunde løbe ud ad »den ny Kanal« i Kalvebod. De Skibe, der var i Havnen, maatte da fjernes. Maaske har den Omstændighed, at Havnen i saa Fald i længere Tid vilde blive spærret for de søfarende, været til Hinder for, at Planen blev udført; man har da sandsynligvis ladet det være tilstrækkeligt at vedblive med Opmudringen; thi i Marts 1685 besluttes det »igen at gøre en Begyndelse« med den store (hollandske) Mudderpram »her i Kanalen«^{*)} for at faa denne renses; hertil behøvedes 20 Aarstjenere (Matroser), som skulde bortføre

^{*)} Ved dette ubestemte Udtryk kunde der være ment Holmens Kanal, men det er lidet sandsynligt.

Mudderet paa 10 Pramme, og tillige 2 Søofficerer, der skulde have Indseende med, at Mølle og Pramme holdtes stadig i Gang⁴. Men straks efter genoptoges Planen om den ny Dæmning af Admiralitetets Deputerede i August Maaned. Den før omtalte Dæmning ved Frederiksholm (Side 171), som de benævner »Dæmningen bag Vejerhuset« eller »ved Nybro«, giver de⁶ Skyld for, at Havnen fra Børsen til Vejerhuset helt meget opfyldes med Mudder, og de paastaar, at det samme ogsaa vil ske med den nye Kanal i Frederiksholm, da Mudderet baner sig Vej ud i denne Kanal gennem det »Hul«, som for Vandløbets Skyld var slaaet paa Dæmningen. Den anden Dæmning fra Holmen til Børsen burde nu opføres; først efter at Vandet saa var udmalet mellem begge Dæmninger, og Mudderet om Vinteren i frosset Tilstand var blevet bortført af Soldaterne, kunde de to Dæmninger helt tages bort og Vandet have sit frie Løb, hvorved Kanalerne stadig kunde holdes rene⁶. Alt dette approberede Kongen 22. August⁵, og dog blev det *ikke* sat i Værk; thi næste Aar i Januar foreslaar de Deputerede og tager Kongen »i Betænkning«⁶, at den planlagte Inddæmning og Renselse skal opsættes, indtil den nye »Bagge« kommer, da den kunde bortskaffe Mudderet langt billigere⁸. Der var nemlig forrige Aar blevet kontraheret med »Kunstmeister« Daniel Wilcken af Danzig om Leveringen af en ny Muddermaskine, som nu blev prøvet 7. August 1686 til de Deputeredes største Tilfredshed. De skriver s. D.: »Den fra Danzig komne Bagger har i vor Hosværelse gjort sin Prøve. Vi holder det for en lykkelig Stund, paa hvilken slig en Invention er optænkt udi Danmark at indkomme. Den har udi et Kvarter opbagget en Pram paa 6 Læster fuld, saa at man tør ej drage Sorg for dens fremdeles Operation, mens mere for, hvor man Folk og Pramme til Grundenes Bortførelse og Losning saa vel som Plads til deres Oplag skal kunne bekomme. Og er den A^o 83

fra Holland hidkomne Muddermølle efter vores Tykke aldeles intet i ringeste Maade med denne Bagger at ligne, idet hin hver anden Time maatte staa stille for at flikkes og repareres, da denne af slig Kraft og Stærkhed er inventeret og bygt, at man fast ingen Reparation for den behøver.«⁶ Maskinen var kommen i Arbejde mellem Børsen og Holmen, hvilket gav Anledning til, at Kongen 29. August⁷ besluttede⁷ at lade to »Damme« (fremspringende Inddæmninger) fjerne, den ene ved Børsen, hvor en liden Accisebod stod, den anden ved Tømmerhaven paa Bremerholm⁸); ved deres Bortfjernelse vilde Kanalen faa større Bredde og Skibene mere Rum til at passere forbi hinanden⁹. Men denne Plan blev, som Kort E udviser, heller ikke realiseret; begge »Damme« blev ved Magt i Christian V's Tid, den førstnævnte endog lige indtil vore Dage. 1688 arbejdede en anden Søbagge, den nybyggede »Nr. 2«, i 3 Maaneder i Kanalen fra det lille Hoved (vist en af de 2 »Damme«) og indtil Slotsbroen (Holmens Bro)⁴ og uddybede Løbet fra $4\frac{1}{2}$ Fod til $8\frac{1}{2}$. 1690 skal Københavns Kommandant og Holmens Admiral udsøge en Plads til Henlæggelse af det Mudder, som opbagges ved Holmen og i Kanalerne⁵; — Arbejdet er allsaa blevet fortsat.

Strandsand var en meget nødvendig Artikel for Datidens Husholdninger, men Kanalerne led Skade, naar det spildtes i Vandet, hvorfor Regeringen helst vilde forbyde al Indførsel deraf, især ad Søvejen; men man endte med at tillade Importen mod, at Sandet blev magasineret paa ét bestemt Sted. Pladsen blev udset i Juni 1691 paa Pyn-ten af Slotsholmen lige ud for »Trompetergangen« samme Steds (se Medd. om Kbhvn. 3, 64) ved Bugten af den ny Kanal. Bolværket dør blev gjort lavere, saa at det kun

*) Begge Landtunger findes paa Resens (Joh. Husmans) Kort fra 1674. gengivet i Møllerups anf. Skr. Se ogsaa Billedet dør S. 65.

hævede sig 3 Fod over Vandskorpen; *Sandkisten* blev anbragt i Jorden bag Bolværket, saa at Sandet ikke kunde skylles ud af Regnen, og ved Losningen blev et Sejl fastgjort mellem Sandbaaden og Bolværket, for at intet skulde spildes ud i Kanalen⁸.

Om de tidligere *Skarnholme*, nu Dele af Slotsholmen, omtrent ved Thorvaldsens Museum, hedder det i en Forestilling af Københavns Magistrat¹⁴, at Strandsiderne paa disse Øer i gamle Dage gik meget skraat og med store Brinker ned til Kanalen, saa at hver Grundejer dør *selv* havde maattet bekoste Bolværk, fylde op derved og jævne Kørevej ud for sit Grundstykke, hvis han vilde have Tilkørsel til sit »Fortaa« og i det hele taget Nytte af sin Plads. — Grundejerne paa den anden Side af Vandet, i *Nybrogade*, ejede ligeledes selv deres Fortaae, thi deres Grunde strakte sig, som deres Skøder udviste, fra »Snarengade« og Magstræde lige til Midten af Kanalen¹⁴ (se ogsaa Nielsen, Kbhvn. Hist. 5, 53).

Disse Bemærkninger om den anførte Ejendomsret fremkom i Anledning af Bygningen af noget Bolværk og »Indrettelsen« af *Vragerbroen* ud for Gammel Strand i Aarene omkring 1696. Spørgsmaalet drejede sig om, hvem der skulde betale; Kongen havde resolveret, at Fortaae-ejerne skulde, men Magistraten paastod, at Husejerne dør ikke ejede Fortaaene; disse var Havnens, og den skulde betale. Vragerbroen beskrives nærmere i en »Opmaalning«, som begynder fra Hans Ogelbyes Bolværk (ud for nuværende Assistenshus) og Vejerhuset: »En Slamkiste langs Bolværket, 6 Alen; derfra til den inderste Kant af Vrage-rens Hus eller liden Bod, 52 Alen, og derfra langs Vragerbroen til dens Ende, til dens Stakitværks yderste Kant, 47 Alen.« Paa Broen stod en »Vippe« eller Kran. Der betaltes 2 Skilling Vippespenge for hver Læst Gods, som Pramme og smaa Skiberum lossede op paa Broen; Indtægten anvendtes til Vippens Vedligeholdelse og beløb sig

til 14—15 Dlr. aarlig. Derefter maa Indførselen her vel beregnes til ca. 720 Læster om Aaret¹⁴.

1687 i December skrev Admiralitetet til Søetatens Deputerede¹: Bolværket i Kanalen mellem Holmens Kirke og Holmens Bro er brøstfældig, og seneste Storm og Højvande har lettet Hammeren derpaa; skal det slaa Vinteren over, vil det forgaa, og Stenene, som er løse, vil falde ud i Kanalen, denne til Ruin²).

En Købmand i København havde indgivet en Ansøgning, vistnok om Tilladelse til at drive stadig *Handel fra et Skib* i Havnen eller lignende; men Magistraten, hvis Erklæring var blevet forlangt, paastod, at det stred imod hans borgerlige Pligt og Købmandslavgets Privilegier, og at det som Høkeri og Forprang var hans Lavgsbrødre til Præjuditz; dersom hans Begæring mod Magistratens Forventning blev bevilget af Kongen, vilde flere søge den samme Frihed, ja moksen alle Købmænd og Skippere vilde fylde hele Kanalen med gamle Skibsrumme og indrette sig Pakhuse deri, Havnen og Købmandsskibene til største Skade. Magistraten haabede derfor, at Havnen maatte forblive fri og ubehindret for saadanne Skibsrummets Oplæggelse¹³.

1686 omtales¹ to gamle *synkefærdige Fartøjer*, der maatte bringes af Vejen for ikke at spærre Passagen. Det ene havde ligget ved Slotspladsen, men var senere blevet henlagt paa Ballastpladsen; det andet havde, som omtalt, i 3 Aar drevet om i Frederiksholms Kanal, men laa nu ved Holmens Kirke. Hvis Ejerne ikke meldte sig og betalte Omkostningerne ved Skibenes Pumpning etc., burde disse Vrag tilfalde Havnemesteren og hans Fogder³. Et

¹) Mervigen anser O. Nielsen (Kbhvn. Hist. 5,374) for en Betegnelse for Indgangen til Kanalen ved Holmens Kirke. Holmens Kirkebog for 1677 viser, at Ordet bør skrives Meerwiffen (Meerweil), som (i Følge Nielsen, samme Sted) er Navnet paa et Værtshus Ved Stranden Nr. 4. Der udenfor laa et Skib 1676.

Par Aar efter melder Havnemesteren om to sunkne Galioter, som af onde Mennesker er næsten bortstjaalne³.

1680 i Marts¹ indgav Admiralitetets Deputerede en Klage til Kongen om, at Urenligheden paa Gaderne ved Regnvejr daglig fyldte Kanalerne, især den langs med Holmen. De Deputerede havde forgæves bedet Byens Præsident paalægge Beboerne at bortskaffe Urenligheden for deres Døre; men de kaster den snarere uden videre i Kanalerne. Skal disse renses, er der ingen, der vil overtage Arbejdet paa Grund af Stanken fra Render og Rør, som fører Urenligheden fra Husene ud i Kanalerne. Disse Render bør derfor tilstoppes og tilmures, og kgl. Befaling desangaaende bør udgaa. Dette skete ogsaa (se Nielsen, Kbhvn. Hist. 5, 18). — Kanalen, som løber langs med Holmen, er »*Holmens Kanal*«, den gamle Fæstningsgrav fra 1608—14; den kaldtes i Begyndelsen af vort Tidsrum »*Mastekanal*«, ligesom ogsaa en Del af den Gade, der løb langs med den, en Tid bar Navnet: Mastegade *). Efter Befaling af Kongen, »da han selv sidst var paa Admiralitetet«, var de Deputerede 31. August 1680 indkomne med en Forestilling¹ om, at Mastekanalen burde renses, for at Undersaatterne kunde lade og losse deres Skibe dér; den Stenmur, som fandtes for Enden af Kanalen (der her i Følge Kort B løb ud i en trekantet Spids), skulde optages, og denne Grænse skulde udgraves i en lige Linie i Højde med Gæthuset og forpæles, hvorefter Grundejerne ved Kanalen kunde »regulere« sig med Hensyn til Fortaa- genes Indrettelse og Forpæling. Dette approberede Kongen 4. September⁵, men det varede nogle Aar, inden det blev sat i Værk. 1685 skrev de Deputerede (i December), at

*) I Følge Gødes Ord. Post-Tid. 1675 8. Jan. førtes en Gesandt ad Østergade, Kongetorvet, *Mastgaden* og Slotspladsen til Slottet. — Kanalens Navn hidrører maaske fra, at den i nogen Tid har været anvendt til Opbevaring af Mastetræer. — *Holmens Kanal* blev tilkastet 1864.

Kanalen fra Holmens Kirke ind til Gæthuset var »udyb« og saa opfyldt med Slam, at man ikke bekvemmelig kunde fare paa den med Pramme og Baade⁶. Et Kort, som var hoslagt og endnu er bevaret, viser, at der ved Holmens Kirke fandtes 5 Fod Vand og 2 Fod Mudder, medens der i Resten af Kanalen var kun 4 Fod Vand, men derimod 3 Fod Mudder. Generalkvartermester, Oberst G. Hoffman gjorde Overslaget over Arbejdet, som i Følge Kongens Resolution af 22. December skulde udføres af Marinere⁵. Det blev ogsaa paabegyndt straks i det nye Aar; 26. Marts meldes allerede: Dæmningen er nu slagen (vistnok ud for Holmens Kirke), og Vandet er udmalet. 8. April: Alle Pramme er fulde af Mudder fra Kanalen; Hoffman maa anvise Pladsen, hvor de kan losse⁹. 2. Juni: Kanalen er i det gode Sommergejr nu næsten udtørret⁶. 8. Juni: Arbejdet skal fremskyndes⁸. 14. Juli omtales Pælebukningen i »Holmens Grav« baade paa Holmens og paa Borgernes Side; men her vanskeliggjorde de gamle Pæle Arbejdet; og hvis de nye ikke blev fastslagne forsvarligt, vilde Bolværkerne ikke have Bestandighed i mere end 2—3 Aar⁹. 24. August: Med Kanalens Renselse er nu saa vidt avanceret, at der ikke fattes mere end et firkantet Stykke i den yderste Ende ud mod Kongens Torv, en opfyldt, moradsig Grund, som bør renses inden Vinteren, indpæles og opfyldes til Udvidelse af Torvet og til Lettelse for Kørselen⁶. Et andet Kort⁶ viser dette Stykke, der er i Flugt med Gæthuset; foran Arealet er en Grund afsat til et Kommandanthus, hvis Façade er paa Højde med Lille Kongensgade. Opfyldningen resolveredes 29. August⁵. Snart efter maa hele Arbejdet have været færdigt, saa at der kunde være Tale om at indlade Vandet inden Vinteren. 1688 tilbød Admiral Christian Bjelke at levere nogen Fyld fra hans Byggegrund (en Del af Magasin du Nord), naar Kongen vilde lade Holmens Fanger trille Jorden bort paa Hjulbøre. Der kunde være god Brug for den paa det

nævnte Stykke, som endnu ikke var blevet helt fyldt op, men hvor Folk anbragte mange »utilbørlige Ting«; ved den gode Fyld kunde Pladsen blive mere brugbar⁸. — Ikke mange Aar derefter frembragte det stillestaaende Vand ved Gæthuset en saadan Stank, at der maatte tænkes paa et Afløb derfra over Holmen (Kbhvn. Dipl. 8, 517).

V. Strømmen.

Under dette Navn indbefatter vi Strækningen fra Knippelsbro til Toldboden, Størstedelen af det nuværende Havneløb og af det gamle Rævshaleddyb (Medd. om Kbhvn. 3, 17).

Ved Aar 1680 anlagdes det nye Flaadeleje («Hukken») i Strømmens nordøstlige Hjørne; Marinen fik derved en afsondret Krigshavn, som Koffardiskibene var ganske udelukkede fra, hvorfor dette nye Anlæg ikke skal omtales videre her, da det nærmest henhører under Søkrigshistorien. Da Hukkens Indhegning ved Pæle etc. paabegyndtes, blev det sydvestlige Hjørne af den bestemt ved en »Prik«, som Kongen selv personlig lod sætte, og Hensigten havde derefter sandsynligvis været at nedbukke en Pælerække, som paa Strømmens østlige Side skulde »løbe ind udi en Bugt« ad Christianshavn til, men 4. September 1680 resolverede Kongen¹ paa Admiralitetets Forslag¹, at der skulde konfereres med Generalkvartermester Hoffman om, hvorledes Pælerækken kunde anbringes i en lige Linie⁵. Meningen af denne Resolution kan maaske forstaas paa anden Maade, men hvad der bekræfter vor Opfattelse er, at Kort F fra omtr. 1700 viser en lige Linie draget fra Hukkens sydøstlige Hjørne hen til Christianshavns nordvestligste.

I 1682, da Christianshavns nye Fæstningsværker ud til Quintus paatænktes, skrev Kongen 4. Februar til Admiralitetets Deputerede: »Vi gjerne ønskede at vide Hav-

nens Tilstand omkring vores kgl. Residens, og paa hvad Maade sammes Dybde og Konservation herefter bedst og sikrest kan vedligeholdes og i bedre Stand sættes . . . I konferere om fornemmelig, hvorledes dens Dybde bedst herefter enten ved en eller anden Kanals Gørelse kan konserveres og navigablere gøres.«⁴ Som Følge af denne Befaling maatte Navigationsskoledirektøren Bagge Vandel sammen med andre søerfarne Mænd afpæle og »afdybe« Havnen og aftegne de forefundne Resultater paa et Kort (som dog nu ikke haves), og de Deputerede selv »for ud i Baad og eftersaa Tilstanden«. De fandt det da ikke tilraadeligt at divertlere (dele) Strømmen fra Kalvebod ved flere Løb; netop »formedelst Enigheden« vilde Strømmen kunne beholde sin fulde Kraft og saaledes holde Farvandet forbi Bremerholm rent. At anbringe en ny Kanal »for Enden af Christianshavns Bro« vilde kræve altfor store Omkostninger, og den, der allerede var, (Farvandet ved Broen?), kunde vel fange og modtage alt Vandet, som kom fra Køgebugt gennem Kalvebod. Kanalen forbi Børnehuset (paa Christianshavn) kunde godt forblive, som den var. Forpælinger (ø: Bolværker med Opfyldninger, se Side 169) burde anbringes paa Strækningen forbi Christianshavn indtil Enden af Grunden, der vendte mod Flaadens Leje, og, paa den anden Side, fra Nyhavn og lige til Toldboden og derfra videre til Kastelspynten, alt for at Strømmen kunde faa des bedre og renere Løb¹.

1686 anbringes efter Havnemesterens Forslag »*Stager* med Arm og Haand« paa forskellige Steder i Havnen for at vise de søfarende det rette Farvand⁹. — I 1691 klagede Politimester Claus Rasch over Mangelen paa fornødne *Duc d'Alber*, men først 1695 befaledes det Holmens Admiral, Christoffer E. von Stöcken, at forfatte et Kort, som antydede, hvor disse Fortøjningspæle bedst kunde nedbukkes⁵. En Kommission, bestaaende af Skippere og Tømrermestre, besigtede efter Københavns Præsidents, Borgme-

stres og Raads Befaling af 14. November Havnens forskellige Lokaliteter og udfandt, at der paa Strømmens vestre Side burde anbringes 9 og paa den østre Side 10 af disse Pæle, der kostede 73—95 Dlr. Stykket¹⁴. Det gik dog kun langsomt med Udførelsen; endnu i 1705 paatales det, at der ingen Pæle eller Duc d'Alber findes fra Toldboden og indefter (Fra Ark. og Mus. 2, 243).

a. Strømmen. Farvandet ud for Bremerholm.

Et Punkt paa Holmens Kystlinie omtales i nogle af vore Kilder som beliggende »ved Hieronymus«. Stedet har uden Tvivl faaet Navn efter den svenske Prise, som Krigsskibe fra den hollandske Hjælpeflaade erobrede ved Malmö 2. Juli 1677. Allerede to Aar efter var dette Skib saa svagt, at det vilde forgaa, hvis det ikke blev repareret. Det blev da lagt »ved Vandhuset«, og der blev det vel liggende ogsaa senere². 1685 laa der ved »Hieronymus«, der altsaa selv var et Vrag, et andet Vrag af en Krejert, som skadede Revieren, hvorfor Holmens Ekvipagemester beordredes til at fjerne det og sænke det udenfor det store Bolværk (Neptunus eller Sixtus)¹⁵.

1680 paatænkes den nederste Ende af *Holmens* Bradbæk forlænget ud til dybt Vand, da *Grunden* er saa »forfyldt og udyb«, at dybtgaaende Skibe ikke kan lægge an ved Bradbænken, langt mindre kølhale der¹. 1683 er nyt Skib færdigt til Afløbning paa Bremerholm, men Admiralitetet nødes til at bede om, at to Muddermøller i Tide maa arbejde foran Beddingen; thi ellers maa det befrygtes, at Skibet i sit Udlob kommer til at staa paa Grund og derover lettelig bliver skadet¹. En ny Klage over Havnens Tilstoppeelse frugter ikke og maa gentages n. A.: Mudderet fra Kanalerne sætter sig tværs overfor Holmen og hindrer Skibe i at løbe af Bankestokken eller lægge til ved Bradbænken og ellers ved Holmen¹. Der foretoges nu noget Uddybningsarbejde i 1684, da man prøvede, om

Muddermaskinen — vist den hollandske — kunde tage Spaaner op, naar den fik 4 Heste til det Hverv⁸, og ligeledes i 1685, da Hollænderen ogsaa var i Virksomhed⁹. — Men i 1692 er man lige nær: de svare Skibe kan snart ikke mere bringes til Holmen, fordi Havnen Tid efter anden bliver »grundere og grundere«. Da »Norske Løve« skulde under Kranen for at udtage Master forleden Høst, laa Skibet i 10 samfulde Dage og ventede efter højt Vand, før det kunde komme til Bradbænken. Og nu igen, da Masterne skulde indsættes, maatte der arbejdes med stor Fortræd, fordi man ikke paa et halvt Skibs Vidde kunde faa Skibet nær nok. »Den norske Løve« stikker ikkun 15½ Fod, saa at det maa befrygtes, at »Christianus Quintus« og »Prins Frederik« (der stikker endnu dybere) ikke mere kan komme under Kranen uden ved ekstraordinært Højvande; og hvis Vandet da falder, kan Skibene i lang Tid blive hængende paa Grunden (Skrivelse af 4. Juni¹). Og atter efter 5 Aars Forløb melder Holmens Admiral: Her ved Bremerholm er der paa de Pladser, hvor der for nogle Aar siden var 14 Fod, nu knap 11: Søbaggerne maa derfor kontinuere⁶. Det synes at have været et Danaide-arbejde at renholde Farvandet udenfor Statens Hovedværft!

To Vandarealer paa Bremerholm mundede ud i dette Farvand: *Chaluppekanalen*, Nord for og langs Reberbanen, og atter Nord derfor: *Mastehavnen* eller Tømmerindvigen. Sidstnævnte var en lavvandet Levning af det gamle Flaadeleje Krabbeløkke *), som endnu 1670 (Kort B) var en aaben Bugt, der gik temmelig højt op i Landet

*) 1608 og 1609 omtales de Stenkister, som skal staa ved Dybet udi Krabbeløkke, og et Vagthus, som Hans Maj. vil lade opsætte paa det gamle Vrag Josva udi Krabbeløkke (Ny kgl. Saml. 8vo 179 s. Kgl. Bibl. Tidsskr. f. Søvæsen 1891, 321). Om Kikkenborg se Lind, Kristian IV, 380 og Medd. om Kbhvn. 3, 44. 77. — Chaluppekanalen hed senere Banegraven.

og bl. a. indbefattede den yderste Halvdel af den projekterede Nyhavn. Efter denne Havns Anlæg maa Bugten være blevet lukket ud imod Strømmen med en Dæmning fra Chaluppekanalen over til Nyhavns Hoved. 1680 foreslog Admiralitetet, at denne Indvig, hvori Tømmeret nu altsaa laa, skulde indpæles, da det ej kunde vides, hvor vidt den strakte sig, og for at den kunde separeres fra andres Omraader¹. Mastegraven var nemlig blevet Nabo til Statholder Gyldenløves Have bag (det senere) Charlottenborg. 1686 blev Graven udvidet med et Areal, som tilhørte denne høje Ekscellence; til Gengæld fik han en Byggeplads i Dronningens Gade⁶. Aaret i Forvejen var Mastegraven befundet saa udyb og saa opfyldt med smaat Tømmer i Grunden, at Masterne ikke kunde vendes i den, hvilket var nødvendigt til deres Konservation. Af et Kort⁶ ses, at Dybden i Reglen var kun 4 Fod, ja i en Vig, som skar sig ind mellem Chaluppekanalen og Gyldenløves Have, endog fra 2 lige ned til $\frac{1}{4}$ Fod. Den blev nu uddybet af Marinere⁶.

Naar Bremerholms-Farvandet, som omtalt, var saa grundet, da havde *Genboerne paa Christianshavns-Siden* efter Admiralitetets Mening megen Skyld deri. Kollegiet udpegede (1683) især Kommerceraad Nikolaj Jansen Arf »tværs over for Holmen« (omtr. ved »Gamle Dok«); hans Fortaag slikkedes bort af Strømmen, og Urenligheden fra hans Grund førtes ud i Havnen af Regnskyllene¹. Derfor udgik der næste Aars 3. Maj en kgl. Befaling til alle Ejere med Fortaag dør, at de straks skulde bygge og siden vedligeholde Bolværker uden for deres Ejendomme (Fogtman Rescr. 2, 259). Arf var ogsaa villig til at efterkomme Befalingen, men han vilde dog først vide rigtig Besked om Grænserne for hans Plads, som hans Skøder udviste. Bolværkskommissionen tog da selv Stedet i Øjesyn, men opdagede straks, at hans Grund efter hans Skøder strakte sig altfor langt ud i Dybet mod Holmen, hvilket var smalt

nok i Forvejen, hvorfor han mod Erstatning burde afstaa noget af sin Grund. Admiralitetet bifaldt dette, men tilføjede, at Afpælingen skulde ske efter »Ridset« fra Arfs Havns yderste Pæl til afgangne Borgmester Hans Sørensens Hus (ved Amagerbro; Nielsen, Kbhvn. Hist. 4, 274, 279)¹. Arfs Havn var ikke ubetydelig, den ejede endog en Kran; men da Gyldenløves Skib »Danneskjold« (Side 169) skulde benytte den, viste det sig dog, at Skibet stak for dybt til at lægge ind i Havnen². — Med Hensyn til de andre Pladser fandt Admiralitetet det tjenligt, at den Indvig, som tidligere havde været Borgmester Mikkøl Vibes Havn og laa tværs over for Holmens store Kran (ud for Strandgade Nr. 30—32), skulde af Ejeren indhegnes til et Havneanlæg, da den var meget bekvem dertil; men at derimod alle de andre Indvige samme Steds afskaffedes og indpæledes, da de var meget grundede og opfyldte med Banker³. Mikkøl Vibes Havn ejedes nu af Assessor Herman Brekling; en Duc d'Albe foresloges (1695) anbragt ud for Pynten af hans Hus paa 6 Fod Vand⁴. 1690 var der i hans Havn udrustet et mindre Skib, som mistænktes for at ville ud paa »Caperi«, hvilket gav Anledning til omfattende Undersøgelser, som for Nutiden kun kan betragtes med et Smil, men som den Gang ansaas for at være saa vigtige, at de i hele deres Udførlighed blev nedskrevne i Admiralitetets Kopibog⁵. — Blandt de andre Lodsejere nævnes Ostindisk Kompagni, som 1698 laaner en af Marinens Baggere til at uddybe Kompagniets »Kanal«⁶; ligeledes Sieur Jokum Irgens, hvis Havn laa ud for hans prægtige Gaard i Strandgade 44; 1671 forbød Havnemesteren ham at indtage og skyde Ballast i denne Havn ligesom ogsaa at have Ild om Bord dør; det første Forbud underkendte Admiralitetet, da det jo var Irgens' egen frie Havn, og da der ingen Strøm var dør, som kunde føre Ballasten ud til Skade for andre Steder; men det andet Forbud blev opretholdt, da Ild jo ikke var tilladt i noget Fartøj, hvor

det saa laa inden for Bommen, og allermindst, naar det var saa nær ved Kongens Holm².

b. Strømmen mellem Nyhavn og Toldboden.

Nyhavn blev projekteret 1669, paabegyndtes 1671 og fuldendtes 1673. I dette Aar rekvireres (13. September) flere Tømmermænd til Forpølingen (Bolværksarbejdet), da denne ikke har saa hastig Fremgang, som Fornødenheden udkræver (Kbhvn. Dipl. 6, 622). Nyhavns yderste Del var en Part af Krabbeløkke (Side 183); den anden Del imod Kongens Nytorv er antydet paa Kort B. Anlægget paa Landjorden gjorde hist og her Indgreb i den private Ejendomsret; saaledes blev et Hus og en Hestemølle forstyrret for Garveren Villum Lydersen, som tilmed maatte bekoste Bolværk og Brolægning uden for sin Ejendom i Nyhavn (Nr. 41—49)¹³. Arbejdet i Nyhavn var blevet udført hurtigt, men ikke solidt, saa at Bolværkerne meget tidligt viste sig brøstfældige, og Spørgsmaalet var nu, hvem der skulde betale Reparationen. I Marts 1678 indgav Admiral Markvard Rodtsten sammen med flere andre Grundejere i Nyhavn Klagemaal og »høje Beskyldninger« mod Magistraten, som vilde tvinge Stadens Indbyggere til at betale omtalte Reparation, der ikke vedkom dem; da Magistraten jo nød Accisen til Havnens Vedligeholdelse. Magistraten modsagde dette paa det bestemteste (4. Januar 1679) og paastod, at Betalingen maatte blive Grundejernens Sag; de ejede Fortaagene ud for deres Ejendomme og nød godt af Farkosterne, som lossede dér¹³. — Ved Nyhavns Hoved fandtes i Begyndelsen af Halvfjerdserne en Mariner-Vagt under en Kaptajn, men 1680, da Flaaden blev anderledes forlagt, inddroges Vagten¹; der genfindes dog ogsaa en saadan Bygning senere »bag Reberbanen«⁴ eller »paa den yderste Holm«⁹. — Lige ud for Pynten af Nyhavn projekteredes 1695 en ny Duc d'Albe paa 7 Fod Vand¹⁴.

Allerede Kort B fra 1670 har lidt Nord for Nyhavns Hoved ude i Strømmen afsat en firkantet Plads, antydet ved en punkteret Linie. Her var altsaa den Gang paatænkt en *Ødannelse*. Kort F, der er omtrent 30 Aar yngre, gengiver Øen med Bygninger og et lille Havneanlæg. 1695 havde Kaptajn Johan Georg Motzman faaet Bevilling paa denne Ø (Grove, Kbhvn. Havn, 30). 17. September befales det Holmens Admiral at paase, naar Kaptajnen indpæler sin Plads lige over for Søetatens Kvæsthus, at det bliver forsvarligt gjort, saa at Havnen ikke lider nogen Skade derved⁵. Motzmans Plads blev det senere Christiansholm.

Ud for nævnte *Kvæsthus*, hvis Grund til Dels var en (ældre) Indvinding fra Søen *), foresloges 1695 hele 4 nye Duc d'Alber paa 6 à 7 Fod Vand¹⁴. Et gammelt Vrag laa her udenfor, men en advarende Stage blev 1686 sat derhos⁹.

Fra Kvæsthusets Omgivelser og ud til Toldboden var der vist allerede før Christian V's Tid anlagt en Vej, der svarer til nuværende Toldbodgade, men den Gang kaldtes *Toldbodvejen*. I Følge Kort B løb den (1670) paa en noget bugtet Dæmning omtrent fra Krabbeløkke og havde Strømmen paa sin østre Side, men et smalt, indelukket Vand paa den vestre; det var vel dette Vand, som det havde været Tanken under Frederik III at forvandle til 2 Kanaler: Kongens og Dronningens. 1679 henleder Havnemesteren Opmærksomheden paa »den nye Havn«s Brøstfældighed; hvis den ikke bliver repareret, er dens Undergang at befrygte, som vilde inkommodere den søfarende Mand meget². Hvilken Havn hermed er ment, forklarer Admiralitetet, idet Kollegiet skriver i samme Anledning:

*) Søkvæsthus-Halvøen findes dog ikke paa Kort B. En Grund her i Nærheden, som Bagge Vandel 1675-76 fik Skøde paa, siges at ligge »mesten ind i Vandet«.

»Vi har selv taget det i Øjesyn; den nyanlagte Vej langs Stranden er formedelst Brøstfældighed Skyld deri; en Person i Holsten, som forstaar sig paa Kanaler, kan bruges til Istandsættelsen.«¹ Næste Aar befaler Kongen, at Vejen skulde forfærdiges, den gemene Mand til Tjeneste, hvorfor Borgere skulde køre Jord og Fiskere føre Grus dertil. Hvis den af Admiralitetet i 1682 foreslaaede Indpæling (Side 169) fra Nyhavn til Toldboden den Gang var kommen i Stand, vilde det have styrket Dæmningen meget. 1690 anvendtes 760 Dlr. paa »Toldbodvejens Omkostning og Reparation« (Kbhvn. Dipl. 7, 312), saa at altsaa hele den nuværende Toldbodgade, der ogsaa var blevet ført igennem til Nyhavn, havde efterhaanden dannet sig. Kortet E (ca. 1699) viser dog, at den nordlige Halvdel af den omtalte Dæmning er endnu bevaret. Først 1706 resolveredes, at Kystlinien skulde reguleres og forsynes med nyt Bolværk; dermed gik Admiralitetets Ønske fra 1682 i Opfyldelse.

Bag det indelukkede Vand fandtes Slottet (Sofie-) *Amalienborg*, efter hvis Brand Tomten bl. a. anvendtes til nye Haveanlæg. Hertil maa ogsaa Opmudring være udkrævet, thi Holmen udlaante 1692 en Muddermølle eller »Hestevandmølle« til Arbejdets Fortsættelse⁷. Et Par Duc d'Alber skulde 1695 anbringes her udenfor i Strømmen paa 6 Fod Vand¹⁴.

Efter Kortet B laa der midtvejs inden for baade Dæmningen (Toldbodgade) og det indelukkede Vand en *Bastion*, kaldet Møllebolværket; her stod (1670) 5 Kanoner og en Bygning, antagelig en Mølle *). Det er vel den samme Bastion, som ca. 1700 (Fra Arkiv og Mus. 1, 197) kaldes Bastionen ved Dronningens Have, og som 1695 hedder Det nye Bolværk; ved dets Pynt vilde man d. A. anbringe en af de nye Fortløjningspæle paa 6 Fod Vand¹⁴. Men

*) Bastionen med sin Mølle ses ogsaa paa Resens Kort 1674.

ud fra Dæmningen paa dette Punkt ses en anden Dæmning eller Bro skyde sig ud over det grundede Vand til det noget dybere, i lidt skraa, nordøstlig Retning. Det er *St. Anne Bro*. Den gamle Bro af dette Navn laa paa tidligere Almindelig Hospitals Grund i Amaliegade tæt Nord for Fredericiagade (Medd. om Kbhvn. 2, 203, 212) og var dannet af store Stene. Den senere St. Anne opførtes ca. 1661 af en Jørgen Ritzer Nord for den projekterede Prinsens Kanal — just dèr, hvor Kort B, der ogsaa har denne Kanal, viser os Broen —, men dens Beliggenhed er sikkert den samme som Middelalderens Bro, skønt denne nu kun var af Træ; Fredericiagade kaldtes netop ved denne Tid: »Gaden, som løber ud til St. Anne Bro« (Ber. Liisberg, Kbhvn. i gl. Dage 314). 1671 udlaaner Admiralitetet til Borgmester og Raad 4 Ruhuggere, som skal forfærdige den Bro bag Enkedronningens Have², men det sker i en bestemt Anledning. Natmandens Renovation var nemlig stadig husvild; hverken paa Langebro eller ved Nyboder havde den kunnet finde sin Losseplads; nu repareredes St. Anne Bro, for at Natmanden kunde styrte Urenligheden ud derfra². Men det skulde kun ske »indtil videre«; og allerede næste Aar anvises der Manden en ny Plads »Østen for Staden lige for vores Flaade«, en Plads, som det ikke er let for Nutiden at paapege; her skulde en stor tættømret Beholder gemme Udførselen saa godt, at intel flød ud i Strømmen (Kbhvn. Dipl. 6, 586). — Uagtet der 1690 var udleveret fra Nyboders Materialplads en Del Fyrreplanker til St. Anne Bros Reparation¹¹, var Broen dog næste Aar for svag til at bære nogle store Kampesten, som var opfiskede ud for Amalienborg, og som skulde losses paa Broen; de maatte bringes til Pladsen ved Kvæsthuset¹⁰. 1685 var der sat en Stage som Vartegn ved St. Anne⁹, og 1695 skulde den betænkes med en Duc d'Albe paa 4 Fod Vand¹⁴. Det er ogsaa den samme St. Anne, der omtales, naar det 1696 i Januar hedder (Molbech, Chri-

stian V's Dagbøger, 219), at Kongen, efter at have synet sin Flaade, satte i Baad derfra over til Broen ved Amalienborg. Den findes paa Kort F fra ca. 1700, og den var til endnu en Del Aar derefter. De senere Opfyldningsarbejder ud imod Strømmen lod største Delen af St. Anne forsvinde, men dens yderste Spids mærkedes endnu ca. 1870 under Vandet ud for Vestindisk Pakhus som en Grund, dybtstikkende Skibe nok kunde berøre (B. Liisberg, 195).

1683 fandtes der *Pæle*, som stod langs Havnens vestre Grund og over for Hukken, og som brugtes til Ind- og Udvarpning; men de trængte, i Følge Havnemesterens Indberetning, svært til Reparation¹. Af Duc d'Alber skulde (1695) én anbringes paa vestre Side lidet fra Toldboden, tværs for den ny Mølle, paa 4 Fod Vand, og én inden for Toldboden paa den østre Side paa 12 Fod Vand¹⁴. —

Ballastpladsen maa i hele Tidsrummet søges paa den østlige Side af Strømmen. Baade 1670 og 1679 var det Admiralitetets Pligt at føre Tilsyn med, at Ballasten kun blev udskudt paa de forordnede Steder. 10. Maj 1671 vedtog Kollegiet, at der skulde slaas Pæle der, hvor Ballast blev indtaget og udskudt, til at fortøje Skibe ved². 25. Juli udkom en Forordning herom (Nielsen, Kbhvn. Hist. 5, 16). Det er rimeligt, at Ballastpladsen paa dette Tidspunkt var der, hvor senere Nyholm opstod; Rævhalegrunden havde jo oprindelig kun ca. 3 Fods Vanddybde, saa at den kunde ligge tør ved stærkt Lavvande (Medd. om Kbhvn. 3, 37; Tidsskr. f. Søvæsen 1888, 186); der behøvedes da ikke megen Opfyldning, for at en Ø kunde blive dannet. Men efter Hukkens Anlæg (1680) maa Ballastpladsen være flyttet mere Syd paa, nærmere ved Christianshavn. Dette bekræftes ogsaa ved en Befaling af 22. Juli s. A. til Ballastførerne om at hente Materiale alene paa den Sandbanke, som ligger »bag ved den fjerde Rad Pæler udi Flaaden«, eller, naar Østenvinder, ved Krudttaarnet efter Søjmester Anders Carlsens.

nærmere Anvisning¹. Hvor dette Krudttaarn har ligget, om paa Bremerholm eller andet Steds, kan vi ikke fastslaa; men det er ret tydeligt, at den ordinære Plads for Ballasten har været Syd for Hukken. Denne Plads betegnes 1686 med Stager⁹, og 1691 omtales vist den samme »Liggeplads« mellem Ballastpælene og Christianshavns nye Værk (Volde) inden et vist Begreb, afmærket med Pæle; dør maa Ballast udkastes⁸. 1695 projekteres 1 ny Fortøjningspæl paa Havnens østre Side, mellem Kongens Flaade og Ballastpælene, paa 8 Fod Vand, og 4 Pæle paa 5—6 Fod Vand ved selve Ballastpælene, hvor Vinterskibene ligger¹⁴. Her kunde altsaa en Del ikke alt for dybtstikkende Skibe finde Leje; 1680 ragte en Skude ved Ballastpælene i Brand, men Ilden blev dog straks dæmpet; 1686 laa et Defensionsskib her¹, og 1695 fortøjedes Orlogsskibet »Slesvig«, efter at være halet ud af Hukken, ved samme Pæle¹. — Disse forskellige Momenter leder til den Antagelse, at Ballastpladsen nu var dør, hvor senere de nye Holme Frederiksholm og Dokøen fremstod.

»*Det nye Værk*«, som er nævnet, er den bastionerede Linie, som fuldendte Christianshavns og Københavns Befæstning til denne Side og anlagdes paa Amager og Rævs-halegrundens østlige Udside, omsluttende Hukken (med Nyholm) og Ballastpladsen. — Da Admiralitetet 1682 skulde give Betænkning om Havnens Forbedring (Side 180), havde det tillige faaet Befaling til at erklære, »om I fornemmer, det nye Dessein til Christianshavn og til Flaaden, efter det eder foreviste Afrids, til Havnens og Dybets Konserveration og Forbedring kan strække«⁴; og Kollegiets Svar lød: »Den Dessein om Fortifikation fra Christianshavns Port indtil Flaaden kan ej geraade Havnen til Hinder og Skade, men forsaaarsage des større Sikkerhed for Byen og Kongens Flaade.«¹ Snart efter omtales en Forpæling fra Toldboden »imod det nye Værk, som anlægges«. Det var dog først i Maj 1685, at Volden,

i Følge Christian V's Tage-Register, 184, »til en Begyndelse« extendedes ud til Toldboden, hvilket samstemmer med en Approbation af 16. Maj paa Tegningen til »Værkerne omkring Flaaden«, forfattet af Oberst Hoffman⁵; samme »General-Ingeniør« leverer ogsaa Modellen til Pæleværket ved det nye Værk paa Amager⁴ og skal selv (i August) give Anvisning i Søen, hvor Pælene skal nedrammes⁸. Han maa som den, der skal anlægge de nye »Bolværker«, frit passere og repassere med Joller og Baade uden at forulempes af Flaadelejets Hovedvagt¹. 1692 var det nye Værk fuldført (Tage-Register, 268); dette fremgaar ogsaa af en Ansøgning, som kgl. Skibskaptajn Jørgen Bjørn i April s. A. indgav til Majestæten, og hvori han beder om Pardon, da han mente at være kommen i Unaaide hos Kongen; han havde nemlig begaaet den Forseelse, at han »efter hans Svoger Major Martin Jørgen de Rochlenges indstændige Bøn og Curiositet efter at se det berømte Værk ved Holmen, som nu er bragt til saa stor Perfection«, havde taget Majoren med og ladet ham bese Anlæggene. Bjørn paastaar, at det er hans første Faute⁶. — De to nordligste Bastioner, der fik Navnene Quintus og Charlotte var, som de fleste andre paa Linien, hule og havde deres Indre opfyldt med Vand, saa at Holmens Admiral ansaa dem for vel egnede til at bruges som Mastegrave; men han kunde ikke sætte sin Vilje igennem⁹ (Aarsb. f. Geh.-Ark. 6, 341).

VI. Toldboden.

Toldboden har siden ca. 1630 stedsse været paa samme Sted. Kort B viser den liggende paa en Dæmning, som for Enden af Toldbodgade-Dæmningen strækker sig et Stykke ud i Strømmen. Tillige ses et Batteri, som er svagt bestykket med 2 Metalkanoner, men som flankeres af Toldbodens Vagtskib. Toldbodens Vandareal omslut-

tedes af en Forpæling; men da nogle Pæle manglede, vidste Holmens Søfolk og Prammænd under Fredagsprædiken at smutte igennem Aabningerne med Brændevin og andre gode Sager, hvis Folkene da ikke ganske aabenlyst sejlede gennem Bomløbet uden at lægge til og belale Told. Herover klagede Tolderen Lavrids Eskildsen i Oktober 1679³, og Admiralitetet maatte love at ville hindre disse Ulovligheder og at erstatte de manglende Pæle¹. 1680 forbydes det alle og enhver at forløje Fartøjer ved denne Pælerække⁵.

1682 omordnedes Forholdene her paa Toldboden en Del; foruden den gamle Corps de Garde skulde der bygges en ny, og desuden skulde et Batteri, maaske den neden for omtalte Stenredoute, forfærdiges, alt efter Generalkvartermester Hoffmans Dessen; Pæle til disse Anlæg skulde derfor nedrammes⁴. To Aar efter klager Officererne ved det Regiment de Marine, som holder Vagt her, ikke blot over Mangelen paa Brændeved, men ogsaa over, at deres Vagtbygning er »ganske aaben«, saa at de ikke godt kan have Ild eller Lys tændt deri; det kunde remederes ved en hel ringe Ting, men helst inden Frosten kom¹. 1686 saa det noget broget ud paa Toldboden. Den ene Vagtbygning var indrømmet en Arkelimester, som opbevarede den ham betroede Ammunition i samme Bygning, men da hans Hustru tillige holdt Øl- og Brændevinsudsalg her, var »den idelige Søgning i Huset med tilhørende Tobakssmøgning« en stor Fare for Omgivelserne. Den anden Corps de Garde var anvist Vagten, men stod lige ved Vejen, saa at de kørende paa Grund af den snævre Plads ikke kunde undgaa at inkommodere Vagtmandskabet og dets Vaaben, som blev lagte ned paa Jorden, naar de ikke brugtes, ligesom ogsaa de militære forulempede de vejfarende, saa at der altid var Tvistighed imellem de to Partier. Derfor indstiller Admiralitetet⁶ og Kongen approberer⁸ (i Januar), at Hovedvagten skal kampere i førstnævnte Bygning, der

ligger saa bekvemt lige ud for Stykkerne, og overlade sin hidtil brugte Vagtbygning til Toldvæsenet, som kan anvende den til en længe savnet Pakbod, medens Arkelmesteren kan have baade sin Bolig og sit Krudtkammer *) i et Skur mellem Hovedvagtsbygningen og den paa hin Side staaende Stenredoute ved Stakitværket (Palissaderne)⁷. — 1697 vistes Flaget fra en Flagstang, som i de Tider stod paa Toldboden; der træffes d. A. Bestemmelser om den Salut, som fremmede Krigsskibe skal hædre det med¹. Ved Christian V's Død ombyttedes Toldbodens røde Flag med et sort⁵.

Ved Toldboden fandtes en mindre Bro, som løb lidt ud i Strømmen, og som tillige med Toldbodbommen og de allerede nævnte Pælcindhegninger lukkede for hele Havnen mod Nord. 1682 havde Kongen (foruden det allerede anførte) ogsaa befaleet, at »Toldbodbroen« skulde fornyes⁴; det havde været godt, hvis det *ikke* var sket straks, thi n. A. løb Skibet »Flyvende Ulv«, der kom fra Ostindien, paa Brohovedet med den Virkning, at Bommen ikke kunde tillukkes rigtig¹, og at største Delen af de nedrammede Mastetræer, hvorpaa Broen hvilede, var gaaet sønder, saa at en streng Isgang kunde befrygtes at ville rive Broen med sig. Tilmed var Bropælene slagne saa tæt ved hverandre, at Mudder og Slam ikke kunde slippe igennem, hvorved Strømmen standsedes⁶. Det vedtoges derfor⁷, at alle Pælene skulde lages op, og at Broen selv skulde erstattes med en smal »Gang«, for at Strømmen kunde faa mere Magt til at drive Urenligheden igennem⁴. De senere Forhold viser, at dette sidste ikke lykkedes (Nielsen, Kbhvn. Hist. 6, 379).

Da Hukken var blevet anlagt (1680), maatte Holmens

*) og vel ogsaa sin Kones Værtshus. Baade 1669, 1671 og 1699 nævnes Værtshuse paa og ved Toldboden; vistnok de senere Toldbod-Vinhus og Brokkensbod.

Folk møde paa Toldboden, naar de skulde paa Vagt om Bord paa Flaaden, eller naar der meldtes Ildløs paa Krigsskibene¹. Da senere Nyholm blev Værft (omtr. 1690), og Folkene gik paa Arbejde der, var det blevet nødvendigt at bygge en stor *Løbebro* (Flydebro), som kunde føre Arbejderne fra Toldbodbroen over Bomløbet til »Omgangen« omkring Flaaden, hvorfra de saa kunde naa Holmen. 1698 var denne Flydebro saa gammel, at den sank med Folkene, naar de gik til og fra Arbejdet, hvorfor en ny maatte bygges². — Men fra Nyboder, hvor de fleste Holmens Folk boede, og ud til Toldboden var der ingen ordentlig Vej; Kort B fra 1670 viser et stort Vandareal her. Endnu 1695 gik man i Ler og Vand indtil midt paa Benene, »hvorved Helbredet svækkedes og Klæderne ødelagdes«. Det paatænktes derfor nu at anlægge en brolagt Fodsti med Slagbomme for begge Ender for at hindre Kørsel og Riden, alt for en Udgift af noget over 400 Dlr. Men Kongen resolverede 2. Juli, at der skulde indrettes baade en Fodsti og en Kørevej, og hertil bevilgedes 800 Dlr.³ Saaledes fremstod *Toldbodvejen*, der vises paa Kort E.

Af *Vagtskibe* laa der ved Toldboden i 1673 4 og i 1674 3, hvoriblandt »Sorte Rytter« og »Trefoldighed« hyppigst nævnes, men det sidst anførte Skib brændte 1677 (Side 166), og noget i Forvejen var »Sorte Rytter«, der førte 16 Kanoner og havde en Besætning af 20—25 Mand, blevet ene om Bestillingen. Skibet laa ved Toldbodbroen *) og deltog sammen med Flaadens tilstedeværende Skibe i Salutter, saaledes i den sædvanlige Nytaarssalve: 3 Gange 9 Skud (1677 og 78)⁴; i Anledning af Dronningens Forløsning 1679 skulde »Sorte Rytter«, naar Kastellet holdt op med at skyde, løsne 9 grove Stykker,

*) Resens Kort 1674 viser Vagtskibet liggende ved Toldbodbroens søndre Side.

hvilke Skud dernæst efterhaanden skulde gentages af 8 af Flaadens Orlogsskibe¹. Da Toldbodbroen 1683 blev ødelagt, fjernedes »Sorte Rytter«², men dog vel kun midlertidigt; to Aar efter var Skibet i ethvert Fald saa skrøbeligt, at det næppe kunde holdes oven Vande, og sænkedes derfor ved »Det store Bolværk« (Neptunus), hvor det lykkeligt kom paa rette Plads 10. Oktober³. Siden den Tid fandtes der ikke noget Vagtskib ved Toldboden.

Det var den samme *Soofficer*, der førte *Kommando* paa Vagtskibet og paa Toldboden. Hans Lavritsen »opvartede paa Toldboden« fra 1661; Anders Horndal, der tillige var Havnemester, traadte 1679 i hans Sted; Bagge Knudsen Busk fungerede derpaa fra 1684, Morten Petersen fra 1685; han var tillige Chef for Bommens Batteri fra 1688; Bærnt Rolufsen førte Kommando fra 1692 og Vikman Petersen Hoffman fra 1698; den sidste døde i Embedet 1713. Disse Kommandører valgtes af Kaptajnsklassen; deres Pligter var bl. a. at holde Vagt ved Vagtfolket Nat saavel som Dag; at tillukke Bommen om Aftenen, bringe Nøglen til den øverstbefalende i Marinen (f. Eks. General-Admiral-Løjtnant Niels Juul) i hans Hus, hente den dør næste Morgen og atter oplaae Bommen, som vistnok kun aabnedes, naar Skibe passerede igennem; ikke lade Koffardiskibe passere uden at være visiterede af Tolderen; ikke tillade dem at lægge sig for nær ved Kongens Flaade eller foretage Hvervning af Matroser til fremmede Nationer. Over alt forefaldende skulde Journal holdes⁴. For deres Tjeneste lønnedes de med Sportler; men 1704 blev disse »Accidenser« afløste mod en aarlig Ydelse af 300 Dlr.⁵

VII. Reden.

Indløbet til Københavns Havn indrammedes af forskellige Havgrunde: mod Øst Rævshalen, mod Vest Ka-

stelspynten og længere ude Stubben og midt i Løbet ud for Kastellet en Grund, hvis daværende Navn maaske var »Banken«. Ind- og Udsejlingen besværliggjordes ved disse Grunde. Da nogle af Flaadens Skibe i Juli 1678 var blevet havarerede under en Storm ved Rygen og skulde repareres, dirigeredes de til Dragør og ikke, som Skik var, til København inden for Bommen, da det ellers vilde falde meget besværligt for dem efter Reparationen at komme over »Banchen«⁶, idet de da maatte lettes for Kanoner og Ammunition. Om en Uddybning af Farvandet, som maatte have været en ganske nødvendig Foranstaltning, hører vi dog intet før 1688, da Søbagge Nr. 1 (vist den danskske) arbejdede fra Februar og til September uden for Bommen ved Kastelspynten og forøgede Dybden fra 12 Fod til 16⁴; netop fra samme Aar haves Kort D, som angiver Dybden ved Kastelspynten til 14 Fod; »Banken« midt i Løbet havde 16 Fod Vand over sig, Renden længere mod Nord 27—30 Fod, medens der ved Bommen fandtes 19—22. Den store Søbagge, vist Nr. 2, som kunde grave indtil 24 Fods Dybde, var 1697 i Virksomhed uden for Bommen, hvor der var blevet »grundere«⁶. Tre Aar efter udtaler Holmens Chef, at man trængte haardt til en ny Maskine, som kunde bagge til 24—26 Fod, for at de store Skibe, som »Dannebrog«, ikke skulde behøve at lægge kun halvtfærdige ud ved Kastelspynten for at fuldende deres Ekviperung der (Bidrag til d. store nordiske Krigs Hist. 2, 122). Kort F angiver 30 Fod som største Dybde ved Indløbet mellem Stubben og Rævshalens Nordspids. Ud for Kastelspynten er Midtgrunden ikke mere specielt angivet, og Vandstanden er her i en Linie fra Vest til Øst: 12, 18, 21, 18 og 12 Fod; Maalene er altsaa en Del forøgede. Selve Indløbet viser nu følgende Tal fra Nord til Syd: 30, 25, 22, 24, 21; ved Bommen: 18.

Som vi har set (Side 181), ønskede Admiralitetet i 1682 en *Indpæling* fra Toldboden til Kastelspynten for

at give Strømmen bedre Løb¹. Det Ønske gik ikke i Opfyldelse. 1695 var der Tale om at anbringe en Duc d'Albe ved Kastelspynten paa 6 Fod Vand; den skulde hjælpe Skibene ved Udhalingen gennem Bommen¹⁴.

1679, 9. September, afbrændte paa Reden straks uden for Kastellet den kgl. Fregat »*Lossen*« og blev derved ganske ruineret (Uldall 106 Fol. Kgl. Bibl.); dens Vrag laa endnu 1686 ved (Gamle) Vartovs Bugt (vist Kalkbrænderibugten) og afmærkedes d. A. med en Stage⁹. Samme Aar blev der truffet en Foranstaltning af tvivlsom Godhed i hygiejnisk Henseende. Der blev lagt en 45 Alen lang *Vandrende* (under eller over Langelinie) ud fra Kastelsgraven, for at lede fersk(?) Vand derfra ud til Kongens Skibsflaade til dennes Forsyning med Drikkevand⁹.

Vestkanten af *Rævnshalen* havde, i Følge Kort F, sydfra regnet, kun 9, 10, 15 og 18 Fod Vand over sig. Paa Kort D (1688) har Jørgen Dinesen ved Halens Nordspids paa 15 Fod Vand anbragt et *Fort*: i Midten ses en lille Ø (eller et sænket Skib) og uden om den en sekskantet, med smaa Bastioner forsynet Linie, der har et Indløb for Fartøjer paa Sydsiden. Denne Batteriet »Tre Kroner«s allerførste Forløber maa have været paatænkt ved denne Tid, men blev i Christian V's Dage desværre ikke mere end et Projekt. Dog havde man sikret Reden paa anden Maade. Netop samme Aar, som Kortet fremkom, opdaagedes et fjendtligsindet svensk Anslag, som gik ud paa at forsænke Indløbet til Reden her (D. biogr. Leks. 12, 197), og fra næste Aar af laa der altid en Barkelonge eller et lignende Krigsfartøj som *Vagtskib* mellem den yderste Tønde og »Grunden, hvor Indløbet til Toldboden er«, for at forbyde alle Skibe — Kongens egne dog undtagne — at lægge sig eller at ankre op i et Kanonskuds Afstand fra Vagtskibet i Farvandet mellem Grundene, for at dette altid kunde holdes frit¹; 1691 omtaler Kongen selv denne Forholdsregel »til Havnens Konservation« (Molbech, Chr.

V's Dagbøger, 194). Der oplevedes dog ikke andre store Begivenheder end f. Eks., at en engelsk Skipper, som i 1696 var løbet paa Grund, gjorde sig grov, da Vagtskibets Chalup vilde hjælpe ham af og anvise ham den rette Ankerplads". 1698 bestemtes, at naar fremmede Krigsskibe afgav en forud anmeldt Salut, skulde Vagtskibet svare med 3 Skud (Garde, Efterr. 1, 348). Det var kun Smaaskibe paa 8, 12 eller 16 Kanoner, som brugtes til denne Post, store nok til at gøre daglig Polititjeneste, men ude af Stand til at yde et virkeligt Forsvar. Dette gjaldt derimod ikke om et andet Krigsberedskab. Riegels fortæller i sin Christian V's Historie (S. 654), at Kongen trods sin Upasselighed lod sig 18. April 1695 ro i en Chalup ud til Ekvipagemester Olaus Judichær, som opmaalte Grundene paa Reden for at lægge Planer om Defensionsbatterier for Reden. Denne Fortælling kunde alter lede Tanken hen til Jørgen Dinesens faste Fort; men Planerne gik tværtimod ud paa at »bygge *Pramme med Stykker* paa til at lægge udenfor paa Grundene ved Tønden for at hindre Synkning og Bombardering, saaledes som Kongen udtrykker det i en Memorial af 1696 (Molbech, Chr. V's Dagbøger 203 f.). Holmens Chef, C. E. von Stöcken, beretter ogsaa, at han 1696 og 97 havde foreslaaet Kongen at bygge større Bombardergalioter og derved skaffe Hukken og Nyholm bedre Defension (Store nord. Krig 2, 122). Allerede før de nævnte Aar ejede Flaaden en Del Stykke- og Bombarderpramme; deres Tal øgedes nu, saa at et ikke ringe Antal kunde optræde ved Begivenhederne om København 1700 og gribe ind i Kampen med god Virkning, da de førte Kanoner af forholdsvis stor Kaliber.

I Instrukserne for Admiralitetet for 1670 og 79 og for Rigsadmiralen af 1673 (Aarsb. Geh.-Ark. 2, 187, 212, 286) paalægges det disse Autoriteter at have Indseende med, at *Søtønderne* bliver tilbørlig og ret lagte paa Kon-

gens Strømme om København, saa at endog de største Orlogsskibe kan uhindret passere. Det var Havnemesteren, som med nogle Skipperes Bistand skulde udføre dette Paalæg. Kort A viser 1 Tønde ved Kastup, 3 Tønder i Syd, Øst og Nord ved Middelgrunden, af hvilke den sidste benævnes »Nørretønde«, og 1 ved Nordspidsen af Rævs-halen, som kaldes »Schardtønde«, og som i Følge Kort F laa paa 19 Fod Vand. Samme Kort har endnu en Tønde lidt sydligere paa nævnte Grund og paa 6 Fod Vand. En »Fortegnelse paa Tøndernes Udlæggelse«, dateret 15. Marts 1694 og undertegnet af 2 Skippere, opregner ogsaa Sø-tønderne og angiver tillige Pejlingerne for deres Belig-genhed meget nøjagtigt. Her nævnes: 1) Den inderste Tønde, der ligger paa »Refs Sallen« ved en Sten paa 10 Fod Vand; 2) den yderste Tønde paa Refssallen har Vor Frue Taarn noget Vesten for det runde Taarn; 3) Nordre Tønde paa 27 Fod: Helliggejstes Kirke ret over Told-boden; 4) Søndre Tønde paa 18 Fod Vand: Vor Frue- og St. Nikolaj Kirke over ét; 5) Kastup Tønde paa samme Dybde: Vor Frue Taarn og Slotstaarnet over ét; og 6) »Sand Ref, som kaldes Dragøes Tønde« paa 15 Fod. El-lers nævnes Fiskerhuset, den ny Corps de Garde (paa Nyholm ?), det forhenværende Drøghus ved Byens Reber-bane ved Enkedronningens Slot osv.⁶

5. December 1695 holdt Kronprinsesse Louise sit *Indtog i København*. I den Anledning¹ lagdes Kongens Jagt tillige med nogle andre Jagter og Snauer for Anker, i én Linie, saa nær som muligt ved Land, ud for Vesterbro ved Papegøjestangen paa Skydebanen. Paa den anden Side af Byen, mellem Vartov og Fiskerhuset paa Østerbro, lagdes »Elefanten« og 2—3 andre mindre Skibe paa lig-nende Maade tæt ved Landet. Naar Prinsessen var kom-men i Brudevognen, og »hendes Affart fra Skydebanen« lige var sket, saa at det ganske Train var udi *Mouvement*«, skulde der gives et Tegn, saasom ved et Flags Ophising

paa Papegøjeslangen, hvorefter Skibene dør med Kongens Jagt i Spidsen havde at løse alle deres Stykker »udi Flæng og Confusion«, uden at det ene Skud havde nødig at oppebie det andet. Derpaa skulde »Elefanten« og dens Fæller ved Vartov svare ganske paa samme Vis. Efter at hele denne Omgang var til Ende, paabegyndtes efter omtrent 10 Minutters Tavshed en ny Omgang med alle Stykker, og efter en lignende Pavse 3dje Omgang⁴. — Orlogsskibet »Prins Frederik«, der jo førte Brudgommens Navn, var lagt ved Holmens Kirke, det nærmeste ske kunde, og udziredes paa Indtogsdagen med Flage om Dagen og med Illuminationslygter om Aftenen; og efter at Kopulationen var forrettet, affyrede Skibet 27 Skud, som besvaredes med samme Antal fra alle Batterierne om Flaaden⁵. Det maa efter Datidens Opfattelse have været en Mærkedag i Københavns Havns Historie.

KØBENHAVNSKE TILSTANDE I TIDEN EFTER FREDSLUTNINGEN 1660.

AF

AXEL LILJEFALK.

TIDEN umiddelbart efter Enevoldsmagtens Indførelse blev, som naturligt var, en Brydningstid paa næsten alle Samfundslivets Omraader, og dette mærkedes ikke mindst inden for Københavns Borgerstand. Da Københavns Borgere hin Augustdag 1658 lovede at tage en Tørn og væрге for Danmarks og deres Bys Frihed, og da de under den lange, trange Belejringslid og paa Stormdagen trofast indfriele dette Ord, havde de ikke blot frelst Fædrelandet, men ogsaa vundet en Selvagtelse og Tillid til egen Kraft, som lovede godt for Udviklingen af et sundt, borgerligt Erhvervsliv i kommende Tider.

Kongen og Københavns Borgere havde delt Faren og Æren i Krigsaarene og staaet Last og Brast sammen i de onde Dage; da Freden kom, og det var klart for alle, at Løsningen af de mange Opgaver, der nu frembød sig, ogsaa krævede andre Samfundsformer og andet Regimente i Riget, da havde Københavns Borgere støttet Kongen mod Adelen og mægtigt bidraget til, at Rigets Tøjler blev lagte i Kongens Hænder.

Saa langt havde Konge og Borger fulgtes; men da Kongen følte sig fast i sit Sæde paa Enevoldstronen, var han ingenlunde til Sinds at taale nogen Samfundsmagt eller nogen Stand i de ham underlagte Riger og Fyrsten-

dømmer, som kunde sætte Grænse for hans kongelige Vilje; dette fik Københavns Borgere snart at mærke. For-gæves pukkede de paa de Ofre, de havde bragt, og de Løfter, der var givet dem under Krigen; Kongen havde Magten og brugte den, og Borgerne maatte bøje sig, om end ikke godvilligt.

Om disse Brydninger mellem den nyskabte Enevolds-konge og Københavns Borgere i det første Tiaar efter Krigen meddeles en Del Oplysninger i Svenskeren Peter Chambers' Breve fra København fra dette Tidsrum. Peter Chambers opholdt sig her fra Begyndelsen af 1662 og Aartiet ud. Han havde ikke noget officielt Hverv eller nogen fast Stilling, men han optraadte dog stundom som Underhandler, naar den svenske Resident var bortrejst eller havde Forfald. Særlig var han den svenske General-guvernør i Pommern Carl Gustaf Wrangels lydige Tjener og Agent i Danmark; til ham er alle Brevene skrevne — henved 300 er bevarede —, og disse Breve handler om alt, hvad der foregaar i Hovedstaden: diplomatiske Efterretninger, Meddelelser om Hær og Flaade, Hofnyt og Bynyt. Set med moderne Øjne vilde Peter Chambers nærmest blive opfattet som en smart Reporter, kun at Brevene ikke blev trykte. Han interesserer sig for alt og har de bedste Forbindelser. Han er jævnlig Gæst ved Diplomaternes Bord, baade de hjemlige og de fremmede; han gaar paa Vinslue for at lytte til Borgernes Samtaler, og han mærker sig nøje, hvad Bonderne snakker mellem sig selv paa Torvet. Han interviewer Hans Schack, naar han vil have Oplysninger om Forsvarsvæsenet, og han slaar en Passiar af med Niels Juel, naar han møder ham paa Vejen til Holmen.

Meget af, hvad disse Breve indeholder, er selvfølgelig vel kendt i Forvejen; men ikke desto mindre frembyder det altid stor Interesse at høre det fortalt paa ny af et samtidigt Øjenvidne. Hvad der har været tvivlsomt, bli-

ver derigennem bekræftet, og mangt et karakteristisk Træk fremdraget, som kan tjene til en fyldigere Forstaaelse ikke blot af Tildragelserne, men navnlig og hovedsagelig af, hvorledes Samtiden saa paa dem, og hvad der taltes Mand og Mand imellem om dem i hine nu længst svundne Tider.

Fra dette Synspunkt maa de følgende Uddrag af Peter Chambers' Breve ses, idet der her kun fremdrages det, som kan tjene til at kaste Lys over københavnske Forhold i det her omhandlede Tidsrum. Peter Chambers kommer til København ved Nytaarstid 1662; hans Breve fra det første Aar falder saaledes i samme Tid som de af P. W. Becker i »Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den tredies Regiering af udenlandske Arkiver« trykte Breve fra Resident Gustaf Duvall fra 1660—62 og tjener til at fuldstændiggøre disse.

Ved Nytaarstid 1662 var Sindene i Hovedstaden i høj Grad optaget af Planerne om at bygge et Citadel ved København. Borgerne var stærkt imod dette Foretagende; de betragtede det som mere bestemt til at holde Byen i Ave end til Styrkelse af Befæstningen mod ydre Fjender. Misfornøjelsen vendte sig stærkt mod Hollænderen Henrik Ruse, som var indkaldt for at lede Arbejdet og de dermed følgende Omlægninger af Gaderne i visse Bydele.

Den 8. Februar 1662 skriver Gustaf Duvall til Kong Carl XI: »Det Citadel, der bygges i København, giver de fleste hel selsomme Tanker; man vil sige, at der til Kongens Sikkerhed skal være gjort Forslag om at anlægge et andet Citadel ved den kongelige Residens med Grave omkring, omtrent som ved Engelsborg i Rom.« Samme Dag skriver Peter Chambers til Wrangel: »Man begynder at arbejde paa Citadellet, hvad den gemene Mand synes ilde om.« I en Efterskrift følger han til: »Her gaar saa til, at man hverken ved Begyndelse eller Ende paa deres

Sager.« I et følgende Brev af 26. s. M. fortæller han: »Runde Kirke¹⁾, som Christian IV byggede med stor Omkostning, skulde nedbrydes; men saadant er endnu ikke sket, durch sonderlige Consideration. Forgangen Fredag har Borgmestre og Raad og de 32 Oldermænd indfundet sig hos Kongl. Maj. til Audients og givet til Kende, hvorledes dette Borgerskab finder sig højlig besværet over den fattede Resolution om Citadellets Ophbyggelse, foregivende, det kunde blive dem og denne By til største Skade. De tvivlede ikke om, at Kongl. Maj. vilde ved deres Troskab ikke have nogen Aarsag at lade Citadellet opføre, hvad de i den forløbne Krigstid med deres største Skade selv havde bevist. Hans Maj. skal da have forandret Mening, og holder man nu paa, at Citadellet vil ikke blive gjort færdigt, eller i hvert Fald ikke paa det Sted, men andet Steds.«

En Standsning i Byggeriet synes i hvert Fald at være indtraadt. Den 3. Marts skriver Peter Chambers: »Der bygges nu ikke videre derpaa, det venter paa H. M. videre Ordre. Borgerne truer med, at hvis Ingeniøren faar Kongen til at fortsætte med Byggeriet, vil de knække Halsen paa ham.« Derimod melder Gustaf Duvall allerede den 22. Februar, »at Ruse har tilhandlet sig den runde Kirke, som saa længe har staaet halv færdig her i Staden, i den Hensigt deraf at ville lade gøre et Vaaningshus«²⁾. Duvall beretter ogsaa i Brev af 4. Marts om Forsøgene paa at faa Kongen til at opgive Bygningen af Kastellet; efter ham har »Borgerstandens og Gejstlighedens Deputerede tvende Gange havft Audients hos Hans Maj. I den første Audients søgte de ved Bønner, i den anden ved mere indtrængende Forestillinger at bringe Hans Maj. fra at lade opføre dette Citadel, hvis Anlæg er bestemt. De

¹⁾ s: Set Anna Rotunda ved Øster Vold.

²⁾ ¹⁷/₄ 62 fik han Skøde paa den Grund, hvorpaa Runde Kirke stod.

udlod sig med, at han havde set Prøver nok paa deres Troskab, saa at der nu ikke mere end forhen behøvedes noget Citadel for hans Kongl. Maj. Sikkerhed. Skønt Adelen ikke har været med de andre Stænder (hos Kongen), tror man dog, at den i højeste Maade understøtter dette Anliggende. Dersom Hans Maj. ligefuldt skulde ville blive ved sin Bestemmelse, saa mener man, at det vil gøre Sindene meget koldsindige til hans Tjeneste.«

Begge de to svenske Brevskrivere er saaledes enige i, at der fra Borgerstanden og maaske ogsaa fra Gejstligheden er gjort alvorlige Indsigelser mod Bestemmelsen om Kastellet's Bygning. Duvalls sidste Udtalelse om den Uvilje mod Kongen, som Fastholdelsen af Planen kunde medføre blandt Borgerskabet, bekræfter Chambers i endnu stærkere Udtryk i en Efterskrift til sit sidstnævnte Brev: »Her lader sig se noget galt ved Borgerskabet angaaende det Citadel; det synes os alle, at de vil drage paa en Streng. Saa sandt som Gud lever, saa ser det ud, som skulde det bryde ud til noget. De er ret ilde tilfreds med denne holstenske Regering, saa kalder de nu denne Regering, ja Præsterne begynder at prædike paa Prædikestolen derom, at man tager Brødet ud af Munden paa Landets egne Børn og giver det til fremmede, med mange flere Gloser. Alle er helt og aldeles degusteret og ønsker at faa en Gang Lejlighed til at revangere sig over deres Fjender. Bønderne siger aabenbarligt paa Torvet: »Da de Svenske var hos os, da havde vi Guds Velsignelse af Brød og Lov og Ret, men nu har vi intet. Gud give, de var her nu, og Djævelen tog dem, som fortryder.«

Noget Indtryk paa Kongen har Borgernes Protest dog gjort. Chambers skriver den 22. Marts fra København: »Der arbejdes nu ikke paa dette Citadel; men det staar endnu ved forrige. Det vil snart vise sig, om det skal blive derved.« Duvall indberetter samme Dag fra Helsingør: »Man ved endnu ej, om Kongen har forandret

sin Beslutning at lade et Citadel opføre. Mange antager, at dette Værk endnu vil vinde Fremgang, hvorvel Borgerskabet gør sig megen Umage for at bringe Hans Maj. derfra. Ruse arbejder flittigt paa den Runde Kirkes Nedbrydelse, hvilket ej lidet bedrøver Almuen, baade fordi denne ad pios usus opførte Bygning saaledes profaneres, og for den Præsumption, man gør sig af, at der stikker noget under, og at man vil uformærket sætte dem en Kapsun for Næsen.« Kirkens Skæbne var dog afgjort. Den 3. Maj skriver Chambers: »Skønt den her ved Toldboden liggende Kirke, som Christian IV har ladet bygge med stor Omkostning, nylig maatte demoleres, har de Højlærde paa dette Sted gjort adskillige og indstændige Ansøgninger om dens Bevarelse. Den bliver dog alligevel dagligen nedrevet, uagtet der alt forhen mange Gange er prædiket deri, og nogle Hundrede Døde alt var begravet paa Kirkegaarden.«

I April Maaned er Afgørelsen truffen og Arbejdet genoptaget med fuld Kraft. Chambers skriver den 19: »Der arbejdes stærkt med al Magt paa dette Citadel, hvorved Borgerskabet er helt ilde tilfreds. Kongen har persuaderet denne Stads Præsident at være tilfreds dermed; men gemene Mand fører underlig Discussion, ja de understaar sig at sige aabenbarlig paa Vinhus: »Det er os, som har holdt Kronen paa Kongen, og vi kan rive den af igen, naar vi vil«, med flere gruelige Ord, som er skrækkeligt at høre.« Samme Dag melder Duvall fra Helsingør: »Hvorvel Borgerskabet har gjort sig Umage for at fraraade Kongen Opførelsen af et Citadel ved København, hører jeg dog, at der arbejdes derpaa med al Flid og Alvor.«

Hermed er Duvalls Indberetninger om denne Sag sluttede; han bliver snart efter kaldt hjem til Sverige. Chambers derimod bliver i København og følger stadig med Interesse alt, hvad der foregaar.

»I disse Dage har man udfyldt Aabningerne, som

Kuglerne under Belejringen har skudt gennem St. Marie Kirkens ¹⁾ Taarn. Kuglerne er forgyldte og indemurede i Taarnet. Til hvad Ende og Andenken dette skal gøres, faar at staa hen.«

Aaret 1662 arbejdes der saaledes fra April Maaned, og til Frosten bandt Jorden, med Iver paa Kastelet, uden at Borgernes Modvilje voldte nogen Hindring. Der var ved denne Tid ogsaa et Par andre Sager, som satte ondt Blod. Den 6. December fortæller Chambers følgende:

»For nogle Dage siden havde Skræderne her i Staden besluttet at udjage Bønhaser, som deres Privilegier nedbringer. Blandt andre havde de taget en, som var under Hofetaten, hvorved den danske Rigsmarskalk blev højlig offenderet og sendte Bud efter deres Oldermænd og skældte ham Huden fuld; men Oldermænden med hans Bisiddere blev dem ikke Svar skyldig, men sagde, det var dem, som havde ikke alene salveret Staden, men holdt Krone og Scepter paa Kongens Hoved. Den anden Dag blev Oldermænden kaldet op, hans Adjunkter var med ham. Saa tog de ham og kastede ham i Blaa Taarn. Herover er Borgerskabet helt malkontent; hele Skrædergildet indgav igaar en Supplication, men fik til Svar, at Sagen var givet Fiskalen.«

Ved samme Tid havde Fiskalen en anden Sag for, som ligeledes berørte Borgerskabet stærkt:

»Generalfiskalen havde paa Dronningens Vegne,« saaledes fortæller Chambers, »citeret en af de fornemste Borgere i Byen ved Navn Albrecht ²⁾ for en Vexel, som han skal have sluttet med Dronningen gennem en Hamborgerjøde paa 7000 Rdl. Tiltalte skulde have betalt Pengene her igen, men har ikke gjort det, hvilket Dronningen anser sig til Affront, fordi hun havde gjort sit Facit paa disse Penge. Det gaar ham saa nær, at han ligger, og

¹⁾ Frue Kirke. ²⁾ Vinhandler Albrecht Dysseldorf (?)

han er en gammel Mand paa 75 Aar.« En Uge senere — 27. December — kan Chambers meddele, at Albrecht er dømt til 2000 Rdl. Bøde, »hvad de andre Borgere er meget malkontente med, da de ikke kan se, han har forset sig. Man holder dog paa, at Dronningen vil eftergive ham Straffen«. Dette var dog langt fra Tilfældet. Det blev sagt, at Albrecht havde talt noget til Hendes Maj.'s Forringelse, og hun var derfor ikke tilfreds med Dommen paa de 2000 Rdl.; hun vilde selv bestemme, hvad der skulde lægges paa ham. »Han havde ydmygeligen suppleret Dronningen, ellers vilde hun have haft ham for det kongelige Raad. Jeg har her gjort ham en saadan Tjeneste, som hans egen Fader aldrig havde gjort, og havde jeg ikke været, havde det kostet ham Halvparten af hans Formue. Han havde ingen i denne Stad, som turde gaa eller udrette noget for ham for ikke at komme i Dronningens Unaade; men mig maatte de alligevel lade gaa. Thi han maatte betale mig paa Hr. Cojets Vegne 9000 Rdl., og under den Pretext gjorde jeg ham en Tjeneste, som er ham saa god som 20,000 Rdl. Kunde han drage over til Skaane, han blev ikke otte Dage her; han er en af de fornemste Borgere i Danmark og en Handelsmand og har i Krigstiden gjort mer end nogen. Han har betalt hver Maaned, saa længe Krigen har været, over 800 Rdl., saa det er let at se, hvad Mand han er. Jeg ønsker, vi havde mange saadanne Mænd i Sverige, som er af den Model.«

I Februar 1663 begyndte Talen om Kastelet igen. »Man siger,« skriver Chambers den 14. Februar, »at saa snart Vinteren hører lidt op, skal de begynde at gøre Gader fra Citadellet gennem alle Gaarde og Haver, som ligger i Vejen, ingen undtaget, hvilket skal være til en stor Skade. Ikke desto mindre vil det ske, for at Citadellet kan flankere op ad alle Gaderne.« En Uge senere fortsætter han: »Her skal udskrives 2000 Bønder til at ar-

bejde paa Citadellet, thi Kongl. Maj. vil med al Magt, det skal være færdigt, kul quikut¹⁾; men disse Indbyggere er ikke aldeles dermed tilfreds, men pretendere, at det dem til Præjudice kan blive, som er helt sandt. Man har udstukket Gader gennem Haver og skønne Huse og opsat Tegn, hvor de skal gaa igennem, at de kan spille fra Citadellet med Stykker ad alle Gader. Naar Vinteren begynder at bryde op, vil de begynde at bryde ned, hvormed gemene Mand er ilde tilfreds.« 31. Marts er man kommen saa vidt, at »her tales nu stærkt om at rive Gader ned, saa man kan flankere fra Citadellet til Kongl. Maj. Palads, hvad kommer mange helt ubelejligt. Oberst Ruse (Ruse), som leder Værket, bliver grueligt forbandet. En fornem Minister sagde mig, han troede, han kom med Skam derfra; thi der er en af hans Kaptajner, som skal beskyldte ham for noget, der ikke er godt. De vil ikke i Tag med ham, men venter, til alt er i sin Skik, saa vil de kræve ham til Regnskab. Jeg hører, selv Kongen er ikke tilfreds med ham«.

Imidlertid synes det, som om man paa det længste har villet tro, at det ikke skulde blive Alvor med Nedrivningerne; men den 28. Marts var Kongl. Maj.'s Brev derom trykt. »Menigmand er ilde tilfreds og føler sig daarlig lønnet.« Ved April Maanedes Begyndelse blev der arbejdet stærkt paa Kastellet; 1000 Mand arbejdede daglig med Karrer og Skovle foruden Tømmermænd. Man havde troet, at Husene skulde blive staaende, til Kastellet var færdigt; men nu begyndte man ogsaa at rive dem ned.

Chambers følger med megen Opmærksomhed alle Udslag af Spændingen mellem Kongen og Borgerskabet. Den 2. Maj fortæller han saaledes om en stor Ildebrand: »Sidste Mandag var her stor Ildebrand, som ødelagde kongl. Kammerraad Dr. Bulikes(?) Hus; han reddede sig kun med Møje med sine Børn. Det begyndte ogsaa i Felther-

¹⁾ Coûte que coûte, koste hvad det vil.

ren Schacks Hus, men blev slukket af de dertil bestilte Vandsprøjter. Det var en Lykke, det var stille, ellers havde ikke blot Tøjhuset, men Slottet været i Fare. Kongen var der selv og machte allehaande Anstalter.«

I Efterskrift hertil tilføjes: »Da Donnervejret var for Haanden, blev Rytteriet samlet paa Slotspladsen med deres Standart; man mente, Ilden var gjort for at søge noget andet derunder mod Kongen og det kngl. Hus. Heraf kan Deres Excellence se, hvad Fortrolighed der er imellem dem.«

Samtidig blev der arbejdet paa Islandsættelse af Københavns Slot, særlig af Kongens egne Gemakker: selv var Majestæten imens paa Frederiksborg.

Som Paaskud til Fæstningsbyggeriet brugtes stadig Frygten for et svensk Overfald fra Skaane. Hvorvidt Kongen og hans Regering selv troede synderligt paa en slig Mulighed, er vanskeligt at afgøre, men sidst i Maj blev denne Frygt benyttet til en Overraskelse, som vistnok nærmest var bestemt til at sikre mod mulige Udslag af Borgernes Modvilje mod Anlægget af Kastellet.

»Forgangen Mandag Nat Kl. 12 $\frac{1}{2}$, skriver Chambers den 29. Maj 1663, »blev en stor Alteration, fordi Vagten havde set nogle Skibe sejle forbi. Da det blev meldt, blev hele Garnisonen strax alarmeret tilligemed Rytteriet og blev stillet paa Post. Kongen og Dronningen var selv i Citadellet med mange store. Det gik saa skarpt til, som laa der 50,000 Mand for Byen, og intel Menneske var der. Man holder siden alle Poster dobbelt besat; Kommandanten, Ahlefeld, sover hver Nat i Citadellet, alle Soldater, som arbejder der, maa have deres Vaaben hos sig Dag og Nat, og ingen Rytter maa have sin Hest paa Græs om Natten.«

Garnisonen blev øget med 3 Kompagnier til Hest, og der blev indkaldt endnu 1000 Mand Landfolk til at arbejde paa Kastellet. »Man vil indbilde den gemene Mand,

at Svensken ruster; men de tror det ikke mere.« Man vilde have Borgerskabet til at staa Vagt ved Reberbanen, men de svarede, at naar Faren var for Haanden, vidste de nok, hvor de skulde stille sig. »Der blev svaret, de bør holde deres Poster. De er ikke vel tilfreds.«

I Maanedsviis beholdt Byen dette krigerske Præg. Alle Portvagter var dobbelt besatte; Dag og Nat stod et Kompagni til Hest paa Vagt ved det kngl. Slot, og der blev patrouilleret hele Natten igennem. Dette var dog ikke alene rettet mod Borgerne, men ogsaa Forsigtighedsregler i Anledning af Herredagen, »hvor der taltes om, at nogen af Adelen vil protestere mod dette Omslag«. Saa længe Herredagen varede, holdt hver Dag to Kompagnier til Hest bag Slottet. For Kongens Gemak, hvor han sad i Retten, stod 12 Ryttere med Pistoler; paa Broen ind til Slottet stod 24 Ryttere med Karabiner, »hvis noget skulde hændes«. Ingen maatte sætte sine Ben i Kastellet; selve Stadsøverstens havde man nægtet at komme derind. Ja to kongelige Raader, som en Søndag kom spadserende med deres Hustruer og vilde ind i Kastellet, blev afviste, og da de klagede til Kongen, fik de ingen Trøst.

Elementerne lod sig imidlertid ikke saaledes holde ude. I Oktober kom der en gruelig Storm af N. N. V. med saadant Højvande, at der skete stor Skade paa de lave Huse og Kælderne. Det høje Vand tog, beretter Chambers, saaledes Overhaand ved Kastellet, at man mente, det, som var gjort i hele Sommeren, skulde gaa til Ruin, hvilket og var sket, var denne Storm begyndt om Natten; men den kom just om Dagen, da alle Soldater var paa Arbejde.

I November maatte der holdes Vagt mod en anden Fjende. Der blev holdt skarp Inkquisition i alle Portene, at ingen fra Hamborg slap ind for Pestens Skyld. Povl Klingenberg kom sammen med Kongen; men han maatte dog trække sig tilbage til Landet og blive nogle Dage hos.

en Præst, inden han slap ind. End ikke den kørende, Post fik Lov at komme gennem Porten.

I December kom igen en flyvende Storm fra N. Ø. med en bitter Kulde, som holdt ved et Par Døgn. Adskillige Fartøjer gik under paa Københavns Red, blandt andre en Skude, som skulde gaa til Stockholm, fragtet fra Christiansstad af Generalmajor Ebbe Ulfeld. Et Skib fra Bergen mistede Anker, drev imod Bommen og gennem Bommen mod en Bro. Et Skib fra København blev i Beltet med alle Mand undtagen en Dreng, som underligt blev frelst.

Det sidste, Chambers ved at melde om København for det Aar, er, at en Holstener blev gjort til Raadmand, »hvilket ikke er sket før«.

Det ny Aar, 1664, begyndte med nogen Ængstelse for, at Pesten dog skulde slippe forbi Portvagten. Den 18. Januar skriver Chambers: »Her begynder paa adskillige Steder at vise sig hastige Sygdomme og er 3 à 4 døde af et Hus. Om det continuerer, skal Hans Maj. lettelig resolve at begive sig med hele Hoffet til Frederiksborg.« To Dage senere skriver han videre herom: »Her ved Havn gøres underlige Tanker, at man ikke vil tillade nogle Passagerer at gaa over fra Helsingør til Helsingborg, foregивende, at de skulde dø af giftige Sygdomme her paa Landet, som dog ikke er af stor Importance. Der dør vel nogen her i Staden, men man kan ikke sige, det er Pesten; det synes mest, at eftersom ingen Vinter er, kunde fuldt lettelig nogen Forandring ske. Her har man alle Dage mildt Vejr med Regn og Taage. Gud ved, til hvad dette vil vende sig.«

I Februar vakle det megen Opsigt, at Magister Tor-kild, forðum Præst i Helsingborg, men nu kaldet til Sognepræst ved Helliggeist Kirke, skulde holde sin Indvielsesprædiken. Man ventede, han vilde tale om Forholdene

i Skaane under Fremmedherredømmet, og der var stort Tilløb af Mennesker. Chambers var ogsaa henne og hørte ham, »men han gjorde en Prædiken helt vel uden noget Anstød. Han læste op hans Kaldsbrev paa Prædikestolen«. Næste Gang han prædikede, gik Chambers igen derhen; der var atter stort Tilløb af Folk, som ventede at høre Nyt fra Skaane; »men han gik sin Prædiken helt vel igennem og sagde intet, som kunde chokere mig«.

Under alt dette blev Kastellet ikke glemt. I April kom 500 Bøndersoldater, og der toges for Alvor paa ny fat paa Byggeriet. Garnisonen skulde stille ca. et Tusinde Arbejdere, og Borgerskabet skulde holde Vagt med 2 Kompagnier for at skaane Soldaterne, »hvilket kommer temmelig besværligt for, eftersom de skal staa under Kommandantens Kommando«. Det synes saaledes, som om Borgerne har maattet opgive deres Modstand mod Vagt-tjeneste i Fredstid. Kongen vilde have Kastellet færdigt til Mikkelsdag, og Nedrivningerne gik stadig for sig. »Der er«, fortæller Chambers den 18. April, »en kostelig Reberbane, muret af skønne hollandske Klinker, 100 Fod lang, med et skønt Tag eller to paa. Etersom den samme ligger Dronningens Tværgaard noget nær, saa vil han tage samme dertil og gøre Gaarden saa meget større. Banen skal kastes omkuld.« Midt i Maj mente man at kunne faa Gravene færdig om Kastellet; men der blev ogsaa arbejdet grueligt, Soldaterne blev ikke skaanede hverken Hellig eller Søgn. Under Herredagen blev der som Aaret forud holdt stærk Vagt baade med Ryttere og Soldater.

Borgerne var stadig utilfredse med, hvad der skete. I Juli er der kommet en Forordning, hvilken, nævner Chambers ikke; men den maa have vakt megen Misfornøjelse, for han føjer til Meddelelsen derom: »Det er Frugten af Borgerskabets ubetænksomme Gerning, der de gav bort deres Frihed. Nu er der intet andet end Gud give Svensken igen kom nu; Døden og Djævelen skulde slide

og rive dem, som skød et Skud imod dem; men post festum er det nu med dem.«

Under disse Forhold var det ikke til at undres over, at det blev fortalt, i Brev af 21. Juli: »Igaar gik Trommerne igennem Staden og gav til Kende, at 35 Soldater var løbne deres Vej. De kan ikke udholde den gruelige Møje, de lider paa det Citadel, hverken Sønn eller Helligdag forskaanes de, ja i Regnvejr og Storm. Der falder mange ned fra de høje Stilladser, da der er glat ved det Regnvejr, saa at de slaa Arme og Ben sønder; men det hjælper ikke. De gør saadanne ny Grave der ved Toldboden og fra Citadellet. Kansleren Reetz havde en skøn Trægaard der omtrent, som kostede ham over 7000 Rdl.; den maatte bort med mange flere skønne Huse og Bygninger. In summa, hvad Rusius (Ruse) vil, det maa gaa fort.«

1665, da Chambers var i Stockholm, blev det skrevet til ham fra København, at Borgerne selv maatte ise omkring Staden og Kastellet. Da han i November samme Aar alter vendte tilbage til København, blev han alt paa Reden opmærksom paa, at »her har de ogsaa bygget et overmaade skønt og kosteligt Taarn paa Helliggeist Kirke (skal være Nicolai); det staar paa 12 store forgyldte Kugler. Et skønt Model. Kastellet er nu for saa vidt færdigt; det siges, Russius (Ruse) skal gøre Regnskab«.

Kastellet ophører hermed at interessere Chambers, og det er snarest smaal Bynyt, han efter den Tid har at berette fra Hovedstaden. De mange Dueller giver ham en Del at fortælle; de indskrænker sig ikke til de Militære alene. I Juni 1664 sloges en Skomager og en Trompeter ved Garden, og Trompeteren blev straks paa Stedet. En Skræder havde paa samme Tid en Sag med en anden, hans Medmester, og er den ene og dødstukken. Værre var det dog, da Kongens Musikbande, Italienerne, kom i Kongens Have i lystig Stemning og en af dem uden vi-

dere plukkede nogle rare Blomster, som Kongen ekspres havde befalet at gemme, hvilket Gartneren derfor ikke vilde tillade. De kom sammen i Ord og fra Ord til Slag; men Gartneren var Italieneren for stærk, tog fra ham, men gav ham igen og gik saa i sit Hus, som var ved Haven. Italieneren tog imidlertid nogle Kammerater med sig, deriblandt Kapelmesteren, som var en stærk Person, men tysk; de kom ind i Gartnerens Hus og slog ham saa gudsjammerligt med Knipler, at han laa syg til Døden deraf. Kapelmesteren og Italieneren løb bort.

Fra Pinsehelligdag til 8. Juni var ikke mindre end 12 Personer omkomne ved Dueller.

Til Afveksling fra disse sørgelige Emner kan Chambers den 12. November 1664 fortælle, at »igaar havde Kongen af Danmark paa Slotspladsen en morsom Rekreation; nemlig her er en Kone fra Nürnberg, som har en skøn Invention med en Vandsprøjte. Den samme har obligeret sig at sprøjte med alle de Sprøjter, som var her i Staden, hvilket og skete. Der var 7 Stykker mod ham, der holdt ham, og de blev alle saa vaade som Katte. I Nat gjordes de bedre Behov; thi der kom Ild hos en Rebslager og brændte tre Huse.«

Aaret efter — November 65 — hænder den sørgelige Ulykke, at Færgen fra Malmø »ret ved denne Toldbod løb med staaende Sejl og flyvende Fart ret imod Pillerne, saa at tre Planker fløj tillige ud af ham, og han sank saa strax paa 5 Favne Vand. Over 20 Mennesker omkom«.

Bedre gik det Postjagten til Malmø, da den i 1669 traf paa en virkelig Havfrue ude i Øresund; derom fortæller Chambers: »Forleden Himmelfarts Aften, da vor Postjagt til Malmø sejlede paa Sydsiden af Saltholm, saa de en levende Havfrue. De var hende saa nær, at de kunde have naaet hende med en Baadshage, og det var helt stille, skønt Solskinsvejr. De var 13 Personer i Jagten, som alle saa det samme. Men for nogle Dage siden

havde Kongen af Danmark hørt derom, og som han ellers er en meget curios Herre, sendte han Bud efter Skipperen og Baadsmanden fra samme Jagt og spurgte dem gemytligt om al Beskaffenhed. Nu for en Dag eller otte (Brevet er af 23. September) siges de atter at have set en Sømø først ved Saltholm og siden nede ved Kronborg; men om det er sandt, ved jeg ikke. Dette skal have nogen Betydning, som de Højlærde foregiver. Dog Gud ved alt. Jeg har meget mere at skrive, men straffe mig Gud, om jeg tør; thi det er farligt.«

Et ret sørgeligt Indtryk af Forholdene og Stemningen i København faar man af følgende Gengivelse af en Samtale mellem Kongen og en af Byens Borgere, som findes i et Brev af 18. April 1668: »Her er en Mand i Staden, som hedder Hans Holst; han var for nogle Dage siden hos Kongen. Saa spurgte Hans Maj. ham, hvorledes det stod til med Handel og Vandel og Søfart her fra Staden. Han svarede og sagde: »Aldrig stod det saa vel til med Søfarten her fra København, som det nu gør; thi nu, sagde han, sejler alle vore Skuder og Skiibe paa Gaden, og de skal ikke saa lettelig blive paa Søen.« Kongen vidste ikke, hvad han mente, og spurgte ham derom. Da sagde han: »Eders Majestæt kan tænke, jeg mindes den Dag, da der sejlede 150 Skiibe og Skuder fra denne Stad, som hørte hjemme her, og nu er der ikke 5 eller 6 Skiibe og 20 Skuder.« Da spurgte Kongen, hvor de var blevne af. Han svarede: »De Svenske har købt dem alle bort, og de sejler i Krig, efterdi de er fri Mænd og tjener store Penge; derimod saa køber vi for Penge Heste og Karet og kører op og ned ad Gaden, til Hesten har ædt Karet op, og siden maa det gaa til Fods igen.«

SLÆGTEN LIEBENBERG.

Af dens Familiepapirer¹⁾.

DEN københavnske Slægt Liebenbergs Stamfader var en fra Tyskland indvandret Buntmager Christian Liebenberg, som 29 Aar gammel blev gift med Præstedatteren Johanna Georgia Kircheberg. Med nedenstaaende Vers, der formodentlig er bleven oplæste ved Festen, fejredes de

»Paa Deris Bryllups-Dag *celebreret* i Kiøbenhavn
den 24 Febr. 1724.

Ald Timelig Lyksalighed paa Jorden og den ævige
Salighed i Himmelen.

Af BRUDENS Syster-Søn
JACOB LOVE COLDING.³⁾

Imprimatur. Jo. Grammius.²⁾

¹⁾ Papirerne tilhører Frøken Sara Schouw, en Sønnedatter af den i det følgende nævnte Sara Georgia Liebenberg.

²⁾ Maa trykkes. Hans Gram. Jvf. Holberg, Erasmus Montanus III, 3: Per. Hvem er Imprimatur i Aar? I danske Lov 2—21—1 hedder det: »Ingen, hvø det og være kand, maa lade noget trykke, førend det tilforn i Kongens Universitet i Kiøbenhavn er igiennemseet og paakient af Decano i den Facultet, som Materien hører hen til, eller af een anden Professore, som Decanus formedelst andet lovligt Forfald det tilskikker.« Hans Gram var i 1714 bleven Professor i Græsk ved Universitetet.

³⁾ Jens Colding, Sognepræst i V. og Ø. Brøndby fra 1716, var gift med Karen Pedersdatter Kirckberg, formentlig ligesom Bruden en Datter af hans Forgænger i Embedet, Peder Jørgensen Kirckberg (Kircheberg), hvis Hustrus Fader vistnok var Sognepræst i Pedersborg.

Saa mild og blid en Vinters Tid Fast ingen er i Minde
 Som denne, der end ey var hvid Af Frost og sneefuld vinde
 Jeg ønskede vel med andre smaa Paa lisen hen at glide
 Og løbe flux der oven paa, Ja mine Skoe lidt slide;
 Hvor mangen keedes i sit Buur At sidde stedse inde,
 Som Nonnen inden femten Muur Med Haanden under Kinde?
 Naar mand besøge vil sin Ven En Vogn da strax at tage,
 Hvis ey, i *Porto chais*¹⁾ der hen At lade sig hendrage,
 Det icke er hvers Leylighed, Ey Lyst, naar mand paa Beene
 Kand træde frisk og sund, derved At hindre skiørbucks²⁾ Greene
 Hvad de, som kommer lang-veys fra Med feede Føde-Vahre
 Hvis Vogn til Nau³⁾ nedsiuncke maa, Og Penge-pant ey spare?
 Jeg intet⁴⁾ tale vil om den, Der samler stabler Brænde,
 I Haab at prange bort igien, Og dyr-kiøbs⁵⁾ Ild antænde,
 Ja intet om det vise Chor, Der, at de kolde Dage
 Og Vinter-frost, vil holde for, Kand sygdoms Kraft borttage,⁶⁾
 Thi sligt af GUDs Alvidenhed Og Aldmagt eene sendes,
 Vi af sligt skiulte lidet veed, Men det af Udgang kiendes;
 For alle disse dette Aar Og milde Vinters Dage
 Ey efter Ønsk og Villi' gaar, Dog lad Dem det behage,
 Helst som det er den store GUD, Der skaber ^{(skækker}_(skaffer) ⁷⁾ Kuld og Varme,
 Og herlig fører alting ud For Rige og for Arme,
 Blant hvileke sidste mangen een Sin fattig Skilling sparer,
 Og dog sit Legome fra Meen, Ja og fra Kuld bevarer.

¹⁾ Portechaise, Bærestol. Jvf. Holberg, Jacob von Thybo III, 5: Von Thybo i en Portechaise. Den Vægelsindede I, 8: Lucretia. Henrich! hent mig en Portechaise. Jeg vil ud. Henrich til Porteurerne. Hører, I tobenede Heste! kommer hid med jer Æske.

²⁾ Skørbug, mnt. scorbug af lat. scorbutus, var hjemmeverende i Danmark i det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede.

³⁾ Hjulnav.

⁴⁾ intet = ikke.

⁵⁾ Højt betalt; jvf. Gadenavnet Dyrkøb; dyre købt, dyrt købt.

⁶⁾ Den ubehjælpssomme Maade, hvorpaa Sætningerne er kastede imellem hverandre, tilslører Meningen: det vise Kor, der holder for, at de kolde Dage og Vinterfrosten kan berøve Sygdommen dens Kraft.

⁷⁾ Her som et andet Sted i Digtet har Sætteren misforstaaet Manuscriptet og trykt alle Ændringer og Rettelser med. Der er altså ikke bleven læst Korrektur.

Men hvad vel siges skal om den. Der reyser mange Mile
 I Tydskland, Rysland og hvor hen? Og mon, som Fuglen ile,
 At købe sig det Foere-Verck Af Sabel,¹⁾ Moor,²⁾ og andet,
 Som, naar at Vinteren er sterck, Her bruges deert³⁾ i Landet?
 Sligt og ey lidet tienligt er For hine zarte Lemmer,
 Naar første Rim-Frost sig beteer⁴⁾, Den icke da forglemmer
 At dekke til, hvad blottet var, Og skiule alle Vegne,
 Og, at mand icke Kulde faaer, Om Hals og Brystet hegne;
 Ja skjønt det icke er saa koldt, Dog falder ind de Tide,
 At saadan Mode før er holdt, Saa skal mand ogsaa vide,
 At det saaledis være maae, Thi hvo i Sommers Dage
 Med Foerverek vil indsablet⁵⁾ gaae? Saa lidet kan man tage
 Omkring sin Hals en Kniplings Klud Midt udi vinters Hierte,
 Mand fant⁶⁾ der af ej ringe Brud I Sind og Hiernens Smerte;
 Det har vor Brudgom vel betænkt, Og derfor vildet købe
 Sig Foerverek og til Skilt udhængt Et Tegn for dem som løbe
 At købe en Kabuts, Kasket, En fooret Peltz, en Hue,
 Hvo har en Islands Løve⁷⁾ seet? Saa maa mand for dem grue;
 Men skulle paa sligt Foere-verek, Som mueligt vel kand være,
 Ey Aftræk⁸⁾ være nu saa sterck, Som Brudgom vil begiere,
 Saa har han dog ey efterladt⁹⁾ Sit Kiøbmandskab at drive,
 Med en fast meere dyrbar Skat, Der kand størst Baade¹⁰⁾ give
 Hand haver solt, og kjøbt igien, En Hierte-Vexling bliver,
 Naar Brudgommen er Brudens Ven, Og sig hinanden giver,
 Ey bedre Kiøbmandsskab er gjort Af hannem vil jeg sige,
 Hvor vidt hand end har faret bort I et og andet Rige,
 Den Perle, mangen søger om, Og dog besverlig finder,
 Hand i en ynsket Tid bekom, Og nu den Baade vinder,
 At af en god og gammel Rod En vel-udsprungne Spiire
 Er bleven til hans Hierte-Lod, Som skal ham altid zire;

¹⁾ Sobel.

²⁾ Maar (moor, mord, mard, marder).

³⁾ meget (digert, degert, deert, af diger, stor; jvf. Bue Digre, Olaf den Digre).

⁴⁾ viser.

⁵⁾ indsvøbt.

⁶⁾ følte; Brud d. e. Bryderi.

⁷⁾ Islandsk Løve d. e. Faar; jvf. Peder Syv II, 95: Dristig som en islandsk Løve.

⁸⁾ Afsætning.

⁹⁾ forsømt.

¹⁰⁾ Gavn.

Dog det end lidet undrer mig, Hvor Moster kunde blive
 Saa snart i Sind foranderlig, Og sig aldeelis give
 Bort fra den gamle geistlig stand Paa Faders, Moders side,
 Der plantet er fra Mand til Mand End og i disse Tide,
 Og findes fast utallige Just i den samme Orden¹⁾
 Af denne Slegt og Linie I Sonden og i Norden?
 Men hvad Forandring er det værd? Vi veed at *Levi Stamme*²⁾
 Nu icke saa afsondret er, At jo udaf den samme
 De fleeste snart af begge Kion I andre Stænder komme
 Ey Fader følges af sin Søn, Thi een har Lyst til Tromme
 En anden ved sin Skriver-Kunst Og færdig Regne-Maade
 Ophøyet blir af Herre-Gunst, En anden søger Baade
 Ved Kiøbmandsskab at sælge ud De dyre-kiøbte Vahre,
 Ja hvo kand regne ^(sælle) ^(samle) uden brud Den saa adskilte Skare?
 Det til enhver ey heller staaer, Hvad Stand man vil begiere,
 At mand det efter ynske faaer, Men naar man sig kand nære
 Med Gud og Æren uden trang, Saa mand tilfreds maa blive,
 Og sætte bort *Affecters* Tvang, Samt hver Stand Prisen give;

Nu endelig jeg slutte maa, Og ønske Held og Lyeke,
 At Brudgommen det vel kand gaa, Og Bruden efter Tycke!
 Mens Dyrene med deris Skind Maa yde slige Sager,
 Til hvide Hals og Rosen-Kind, Som dennem vel behager,
 Mens Sabel, Maar og Hermelin, De til paa Jorden ere,
 Ey fattis skal i Deris Skrin, Men alt velsignet være?
LIEBENBERG og Elskovs Bierge, De af alle elskes maae,
 Hvo for dennem sig kand væрге? Ingen Fæstning kand bestaae,
KIRCHEBERG sig tabt maa give, *LIEBENBERG* hand vundet har,
LIEBEN-KIRCHE-BERG de blive Eenede ved kierligt Svar;
 Jeg paa *GRIZIM-Berg*³⁾ vil træde, som før Gav Velsignelse,
 Og for Brude-Parret bede, At det dennem saa maae skee:
 Deris Hierter GUD selv knytte I et trofast Ægte-Baad!
 Deris Legomer beskytte, Fra ald Sygdom ved din Haand!

¹⁾ Præsterne; jvf. Ambr. Stub: I Herrer af den sorte Orden!

²⁾ Den israelitiske Præstestamme.

³⁾ Bjærgtet Garizim (Gerizim, Grizim) i Palæstina; jvf. 5. Moseb. 11,29: »Naar Jahve, din Gud, har ført dig ind i det Land, som du vandrer ind i for at erobre, saa skal du lægge Velsignelsen paa Bjerget Garizim og Forbandelsen paa Bjerget Ebal.« Samaritanerne kaldte det »det velsignede Bjærg«. Endnu fejrer deres Efterkommere Paaskefesten paa Garizim.

Deris Drift og Brug¹⁾ lad blive, Som den dybe afgrunds Veld
 Der kand alle Tider give Næring, Søgning, Lycke, Held!
 Deris Siæle vel bevare Fra den sorte Sorg og Nød,
 Til du dem blant Engle-Skare Samler udi *Abrâms* Skiød!

Ønskes hiertelig af
 Brude-Parrets i særdeelsked af Brudens mindre Søster-Søn
 PEDER COLDING.

KJØBENHAVN. Tryckt hos Johan Jørgen Høpfner, Univ. Bogtr. boende i
 Skindergade ved vor Frue Skole.

Christian Liebenberg overlevede baade denne sin
 første Kone og sin anden, med hvem han ved sin Død
 havde været gift i henved 50 Aar. Gravskriften over
 ham lyder saaledes:

Velsignet Støv!

Savnet paa Jorden, funden i Himmelen:

Savnet af 6 efterlevende Børn og 11 Børnebørn;
 funden af 2de elskede Hustruer, 12 Børn og 12 Børnebørn,
 som alle i Forveien ved den Eviges Throne modtog deres

Ærværdige og Agtbare

Mand, Fader og Oldefader:

CHRISTIAN LIEBENBERG,

fordum Borger og Bundtmager her i Staden.

Han er født i Brandenburg ved Ruppın den 22 Martz 1695.

Kom første Gang til Kiøbenhavn 1720.

Blev Mester i Lauget 1723.

Gift første Gang 1724 med

Jomfrue

JOHANNA GEORGIA KIRCHEBERG,

en Datter af daværende Præst i Brøndbyøster;

Hun døde den 18 Martz 1735 og af 8te Børn savne[r] kun 1 hos sig.

Gift anden Gang den 8 November 1735 med

Jomfrue

ANNA CHRISTINA GREEN,

en Datter af afgangne Farver Green;

Hun døde den 8 Januar 1785 og af 10 Børn favnede i Evigheden 5,
 hvilke Oldingen selv samlede sig med den 8 Februar 1785.

Et langt Liv er en Arv for de Fromme.

saa taler de evige Løfter,

¹⁾ Næringsbrug, Forretning.

Derfore talte denne Salige ogsaa paa faa Uger nær 90 Aar.

Han hviler her!

Den stræbsomme Borger, den ømme Menneskeven,
Familiens Stytte, Godgjørenheds Exempel,
Religionens Tilbedere.

Mod Himlen seer vort Øje fuldt af Længsel

Der, hvor du glædes nu;

O gid vor Siel forlade Livets Fængsel

Med roligt Mod og Haab, som du!!!

I Anledning af hans Død tryktes hos Johan Frederik
Schultz

»Velfortiente Tanker
ved

vores elskede Farfaders

Herr

Christian Liebenbergs

salige Udgang af Verden,

fordum Borger og Bundtmager

her i Staden Kiøbenhavn.

. . .

Sørgeligst af den Saliges Sønne-Børn.

Arnoldus Henrich Cruse,

Anna Christina Liebenberg,

Christiana Georgia Elisabeth Liebenberg,

Christian Friderich Liebenberg.

Veemods Taarer væde Øiet,

Møisom er vor Gang,

Atter staae vi dybt nedbøiet,

Klage er vor Sang!

. . .

Han er død, den ædle, gode

Han, som Himlen gav

Mæt af Dage, vel tilmode

At gaac i sin Grav.

Bedste Fader! mange Dage
 Var dit Lives Deel!
 Men du døde dog for fage;
 Thi du handlet vel!

...

Naar du saae den Arme lide,
 Villig var din Aand
 Til at række ham i Tide
 Hielpsom Broderhaand.

...

Ei du længer til os taler
 Fuld af Venlighed,
 Ei din Mine længer maler
 Al din Kierlighed.

Ei vi see de jevne Sæder,
 Som dig prydede,
 Og de simple sande Glæder,
 du udsprede.

...

Der er i alt 18 Vers.

Ved hans Ægtefælles Død Maanedsdagen før hans
 havde samme Børnebørn ladet trykke en tilsvarende
 Række »velfortjente Tanker«, ligeledes paa 18 Vers: .

...

Ja retfærdig er vor Taare!
 Billig er vor Graad!
 Han, som Hierter vilde saare,
 Taaler Kinden vaad.

Og vi see dig Farfar græde,
 Du, som tabte meer,
 Lad kun Taarer Kinden væde,
 Thi hun er det værd!

Hun var al din Trøst og Lykke,
 I saa mange Aar,
 Nu maae Sorgen eene trykke
 Dig, som ene staaer.

...

Hendes Gravskrift slutter:

Paa Verdens Tumbleplads jeg Fryd og Sorg har fundet;
 Nu ved en salig Død er Godt og Ondt forsvundet,
 Min elskte gamle Mand med Smerte jeg forlader,
 Men favner Ham engang med Glæde hos Alfader.

*

*

Den, som det i hendes Gravskrift hedder, ved fortrinlige Sjælsevner i Livet hæderværdige Dannekvinde, Hustru og Moder Sara Jensen, født i København 9. September 1740, gift første Gang med Vinhandler Claus Henrik Cruse, med hvem hun havde 9 Børn, som alle døde før hende selv, blev anden Gang gift med Buntmager Johan Detlev Liebenberg, en af Byens 32 Mænd, og fik i dette Ægteskab 6 Børn, af hvilke 2 Døtre overlevede hende og tillige med 6 Børnebørn begravet Tabet af en omhyggelig og aarvaagen Moder. »Igen-nem mange Prøvelser af Sygdomme og sørgelige Tilfælde bevarede hun en sjelden Standhaftighed, og en uafbrudt huslig og nyttig Virksomhed. Hun var en tro og forstandig Raadgiver for sin Familie, en oplyst og dydig Christeninde, taalmodig og gudhengiven i Lidelser, hvilke en stille og salig Død endte den 14. Februarii 1801.«

*

*

*

Den 5. Martii 1786 tilegner M. F. Liebenberg sin Søster Jomfru Sara Georgia Liebenberg i Anledning af hendes Fødselsdag »Et Par Ord til de stolte Piger«. »Himlen ynder glade Hjerter,« siger han deri, »vi bør lyde den.«

Søster! ogsaa Du har spottet
 Elskovs Gudens Myndighed;
 Men Du nu har ogsaa maattet
 Bukke for hans Listighed;
 Buen spændes! Amor smiler —
 Pilen dybt i Hiertet hviler;
 Selv Du sande maae med mig:
 Amor nu har hævnnet sig.

Sara Georgia Liebenberg, født 1761, død 1826, blev gift med Vinhandler Poul Schouw og den 7. Febr. 1789 Moder til Joakim Frederik Schouw, som opkaldtes efter sin Morfader Buntmager Joakim Frederik Liebenberg, der var gift med Maren Grønvold. Hendes Broder, den i 1786 19-aarige Michael Frederik Liebenberg, blev senere Hofpræst og kgl. Konfessionarius. Han var gift 2 Gange, først med Sophie Charlotte Qvistgaard f. Gültich, der døde 1801, derpaa med Antoinette Thomasine Birch, Datter af Sognepræsten i Assens Provst Carl Christian Birch. Fra deres Bryllup 29. August 1802 skriver følgende Sang sig, trykt hos Andreas Seidelin:

Om huuslige Glæder saa mangen en Gang
Der tales og skrives i Prosa og Sang,
Af Herrer og Damer, af Sprader og Lærd
Fortælles der meget om Huusligheds Værd:
De prise dens Glæder, men nyde dem ej,
Thi mange dem søge paa urette Vej.

Hiin Riigmand forsigtigen kaarer sig ud
Den Rigeres eneste Arving til Brud;
De faae et Palais og boe hver i sin Fløj,
Og sværme saa lystig i Gammen og Støj.
Men hverken paa Bal eller stort Assemblée
Den huuslige Glæde vil lade sig see.

»En Adelsmand vælg en fornem Gemal!«
Er helligste Bud i de Stores Moral;
Medbringer hun derhos en klækkelig Sum:
Hun være Kokette og hæsliig og dum!
Hvad bryder det¹⁾ Manden? hver vandrer sin Vej
Og huuslige Glæder de ønske jo ej.

En Dame, som længe har været tilfals,
Erobrer maskeret en Dandser i Vals,

¹⁾ Hvad Bryderi gør det.

De flytte paa Landet i ubetalt Gaard
 Og Glæden dem følger i smilende Vaar;
 Naar Sommeren flygter, flyer Glæden og med
 Og Anger og Harme beklæde dens Sted.

Hos Eder, o Venner! vi stadigen troe,
 Den huuslige Glæde bestandig vil boe;
 Ej misundt Talent til at glimre paa Bal,
 Ej Medgiftens Storhed, ej Ahnernes Tal,
 Kun Dyden forened' med hellige Baand
 Ej blot Eders Hierte men og Eders Aand.

Og derfor, skjøndt Beltet snart skiller os ad
 Med Eder, I Gode! hver af os er glad.
 Vi kjende Jert Værd, og med Tryghed vi spaae:
 Til huuslige Glæder I sikkert hengaae.
 De aldrig forlade Jert rolige Hiem!
 Til Døden I elske hverandre og dem!

*

*

*

Slægtens Navn uddøde i Danmark med M. F. Liebenbergs yngste Søn Litteraten Frederik Ludvig Liebenberg, Holbergs, Ewalds, Schack Staffeldts, Oehlen-schlägers, Aarestrups og flere danske Digteres Udgiver, født 16. Aug. 1810, død ugift 23. Januar 1894.

Fire Led af Slægten Liebenberg har saaledes boet i København; den første københavnske Borger af dette Navn er født 1695, den sidste døde næsten 200 Aar senere. Slægten har været her i Landet i 174 Aar, fra Frederik IV's Tid til Kristian IX's. Dens første to Slægtled er Haandværkere — i andet Led er et Medlem af den en af Byens 32 Mænd; i tredje Led findes en af Byens højere gejstlige; Navnets sidste Bærere er en Højesteretsadvokat og en begejstret Litteraturdyrker.

H. T.

SMAASTYKKER.

2. Niels Brocks Afsked med de 32 Mænd.

Da Niels Brock, den store Købmand og Legatstifter, havde siddet 20 Aar i de 32 Mænds Forsamling, sølte han sig træt.

Den 19. Marts 1795 sendte han da fra sit Hjem i Strandgade paa Kristianshavn Forsamlingen følgende

»Pro Memoria.

Som Alderen tiltager, tragter jeg efter og søger Roelighed, og derfor giver mig herved den Ære at resignere fra dette høystærede, og for Staden vigtige Collegio, med ærbødigst Tak til De M-herrer som viiste Artigheder og Føyeligheder i Deres Sessioner og ved fælleds Forretninger, hvis Venskab jeg derfor og udbeder mig fremdeles.

Gud veed det var mit Ønske og min Længsel at kunde have medvirket noget godt og nyttig til Stadens Vel, Indlægte-ternes formeerelse ved Udgifternes indskrænkning eller besparelse, i det Haab, herefter at lette og formindske Broelægger-etc. Skatter og Udgifter for Indvaanerne; Ikke mindre har jeg ønsket, saalænge Tallotteriet skal vedblive, at det havde bleven biefaldt og bevilget, at ingen Seddel til nogen Trækning her i Staden maatte være under een Rigsdaler dansk Courant, for at hindre og forekomme, at mange Tusende af Indvaanerne især Tienestelyende, Dagleyere og Arbejdsfolk med deres Familier, ia endog Pleyecommissioners Lemmer, ikke skulle fristes og forledes til, at sætte deri hvad de fortjener og hvad der gives dem til Livets Ophold, og derved gjøre dem selv temmelig ullykkelig.

Endelig udbeder, De behagelig ville i beste Meening modtage indlagde 300 Rdr. d. Courant som en liden Grund-Fond, til Deres fattig Casse, og de aarlige Renter deraf til en

liden Hielp til trængende Mænd, som har været i Deres respective Collegio; Dog allene til de som enten har været af Handels-Standen eller Bryggere, hvoraft dette Collegii Lemmer altid er bleven valgt*), eller og til dissers Enker og Børn. I øvrigt skal jeg skyldigst betale for det fattige Barn jeg har indsadt i Deres priiselige Skoele**), den aarlige Contingent som hidtil, i de 2 a 3 Aar hun har tilbage til hendes Confirmation.«

Endnu samme Dag skriver Forsamlingen til ham:

»Vi have haft den Fornøjelse at imodtage en Skrivelse af Dags Dato fra vores høitærede Collega Hr. Grosserer Niels Brock, med derved fulgte tre Kongelige Obligationer hver paa Et Hundrede Rdr., hvilken Summa De behager at give som et Grund-Fond, til vores Fattigcasse. Vi antage, med de varmeste Følelser af Erkiendtlighed, og aflegge herved vores hiertelige Taksigelse for denne Donation, over hvilken et eget Regnskab skal blive ført, og Anvendelsen skee i den nøieste Overcensstemmelse med Giverens tilkiendegivne Hensigt. Som en Følge heraf vil Deres Navn blive uforglemmelig i vores Aarbøger, og videre udlade vi os nu ikke derom paa dette Sted, for at rette os efter Deres os vel bekiendte Tænkemaade, men lade det være nok sagt, at Handler af dette Slags altid indeholde i sig selv deres egen og beste Belønning.

Men hvad vi mindst ventede og sikkerlig endnu langt mindre ønskede, er at see i bemeldte Skrivelse Deres Udsigelse af dette Collegio. Kand De uigienkaldelig have besluttet at forlade saamange Venner, som elske, og agte og ære Dem, og en Forsamling, hvor Leilighed dog ofte gives at udrette noget til denne goede Stads almindelige Nytte, som i en privatere

*) I Forordning af 21. Marts 1800 § 17 hedder det: »Da det er Kongens Hensigt, at hædre Haandverkerne . . . ; Saa vil Han, til des mere Udmærkelse for denne arbejdende Klasse af Borgere, at, naar der blive Pladse ledige iblandt Stadens 32 Mænd, skal den halve Deel deraf herefter besættes med Kunstnere, Fabrikører eller Haandverkere, samt at en Haandverks-Mester dertil strax skal udnævnes, ved det første forefaldende Valg. Derefter afvexles dermed saaledes, at hver anden Gang en Haandverker udvelges.«

**) De 32 Mænds Skole, oprettet 29. Januar 1773 og opretholdt ved aarlige Bidrag fra Medlemmerne.

Situation meget sieldnere forefalder? Vi troe det ikke, og vi formode stadigen at det vil finde Deres Biefald at vi herved tilkiendegive Dem, at vi ansee Dem som en virkelig Medlem herefter ligesom hidindtil.«

Denne Venneskrivelse gjorde Indtryk paa Niels Brock, og Ugedagen derefter svarede han Forsamlingen:

»Pro Memoria!

Uagtet det efter min P. M. af 19 hujus virkelig var mit Forsæt at søge Roelighed, og fordie at mit Helbred og mine Kræfter især om Vinteren, svækkes, at resignere fra dette respective og for Staden vigtige Collegio saa dog i regarde af D. V. allerhøyst-ærede og venlige Skrivelse til mig af 19 hujus (i Gaaer tilkom) der indeholder saa indtagende og overtalende Forestillinger, ei at forlade saa mange kiære Venner og et Collegio hvor Leilighed dog ofte gives til at raade og udrette det til den kiære Stads almindelige Nytte, som i en separat og privatere Situation sieldnere forefalder og kand udøves, kand og bør ieg ikke modsætte mig Deres yttrede venlige Ønske, men har den Ære herved med megen Forbindtlighed at erklære mig som Vedblivende, med Forsikring at intet skal være mig kiærere og mit bestandigere Ønske end at kunde medvirke noget Nytte og Gavn for Staden, og til Medmenneskers Beste, uden Roes, eller anden Belønning end den Glæde at see det tilraadte blive biefaldt og udført, hvilket jeg er forsikret det respective Collegio og allene ønsker til Belønning. —

Naar jeg da gientagende haver forsikret at jeg skal have den Ære at komme og tage mit Sæde naar det tilsiges, saa beder jeg i øvrigt behagelig at troe, det ikke var i nogen forfængelig og daarlig Hensigt, men af sand Medlidenhed jeg gav den liden Gave til en Fond til dette Collegies fattig Casse, som det endnu ikke har, foranlediget derved at naar mand skulle hielpe en trængende Ven med en Gave, fremkom fattig Bøssen, hvori det blev nedlagt, der dog er saa haanlig, usømmelig og upassende for saa værdig og formuende et Collegio, og i den Hensigt tillige at andre som herefter fratræder dette Collegio, og derved forhaabentlig ville erindre og belænke denne fattig Casse med en Gave til dens Fonds forøgelse, af hvis Renter trængende Medborgere eller Enker og Familier kunde hielpes, i ingen anden henseende ønsker jeg for Gaven at være bekiendt men at samme i øvrigt maae være skiult for Efterverdenen.«

1. Januar 1801 indsendte Niels Brock paa ny Afskedsbegæring, paa Grund af Alder og Svagelighed — han manglede nu kun et Par Maaneder i 70 Aar —, og denne Gang gjorde man ingen Indvendinger. Man siger blot:

»Vi havde gierne ønsket, fremdeeles at see en Mand iblandt os, hvis ædle Følelse om Borgerpligt og retskafne Vandel i en lang Række af Aar har givet ham den fuldkomneste Ret til vores Venskab og Fortroelighed. Imidlertid finde vi det meget naturligt, i Livets seenere Dage at længes efter Roe og Hvile. Saa fortrinlig en Plads som De i øvrigt stedse vil beholde i vores Venskab og Agtelse, saa vil den ædle Gave, som De for nogle Aar siden skænkede til et Fond for en fattig Casse ved dette Collegium hvisangaaende vi herved gientagen allægge vor oprigtigste Taksigelse endnu i den sildige Tid naar ei flere af os ere tilbage der nød den Ære af Deres personlige Kiendskab, opholde Deres Minde i dette Collegium.«

Aaret efter døde Niels Brock den 4. Okt.

H. T.

3. Et Brændevinsbrev.

Jeg Herre og Gouverneur von Bacchi,
Ypperste General Drikkemester til Viinhjem, Arveherre
til Brændeviinsborg,
Friherre til de lange Piber og Virginisk Tobak, virkelig
Drukkenbolt i Stad og Land, Secretair til Stegehusene,
Silderiets Baron til Tærning- og Kortenborg.

Jeg Claus Trikkenfeld von Immertørstig

Gjør hermed vitterligt for alle og enhver: at Foreviseren af dette den ærekjære og tappre Helt af Hr. Capitain Drikuds Compagnie, ved Navn: Skjænki Aldrigædru, født i Brændeviinsborge, kort og vaag Statur, i Selskab med det tørstige Broderskab, som en tapper Drikud, 12 Aar i en Vinter, 24 Maaneder i en Sommer, 25 Timer i en Dag, 160 Minuter i en Time, haver opført og forholdt sig tapper ved alle tomme Kruse, fulde Glas og tilpakkede Kander, saaledes: at jeg og det hele

Broderskab meget vel med ham have været fornøiede, og ham i vores Tjeneste gjerne længer havde beholdet; men saasom hans Pung er falden i en uheldig Sygdom af Svindsot og Mavefeber, som ei lettelig kan cures, og han desuden, formedelst Hr. Credits alt for tidlige Død, ei længere kan forrette sin Tjeneste, som han bør; saa har han til mig gjort sin ydmyge Ansøgning om: et andet Sted at gjøre Borg og Gjeld, hvilket jeg ikke kan afslaae ham, men ham langt heller for hans troe Tjeneste hermed har villet gratificere.

Altsaa bliver til enhver af dette Broderskab, saavel som alle forekommende Øl-Brødre, min tjenstlige og venlige Begjering, ovenmeldte Skiænki Aldrigædru, ved Øl, Viin og Brændeviin, kierligst og venligst al Tienstvillighed og Fremgang at bevise, samt ham i alle Vertshuse, Giæstgivergaarde, Stegekieldere, og ved alle Leiligheder, til gode og velindrettede Maaltider, fri, sikker og ubehindret lade pas- og repassere; og hvis de ham i en Mødding eller Rendesteen fandt liggende, da ham at vise Hjelp og Haandrækning. Hvilket jeg igien i samme Fald og mod enhver, som i saadan Tilfælde sig befinder, er villig at giengielde. Til destomere Forsikring har jeg denne Afsked egenhændig underskrevet. Givet i vores Residenzstad Sviinigelsborg, efter *Epicuri* Fødsel 000001 den 33 Jan.

Hr. General-Gouverneur von Bacchi

Ypperste General Drikkemester over det Sviinigelske
Regiment til Fods

Claus Trikkenfeld von Immertørstig.

(L. S.)

(Passet betales med en Pægel Finkeljochum.)

Det trykte Eksempplar, som her er benyttet, har tilhørt Politisekretær C. M. Schouw, f. 1798, d. 1870, en Broder til Jo. Fr. Schouw, og er ifølge en Paaskrift med hans Haand købt paa Roskilde Marked 1827.

SUKKERBAGER ANDREAS KELLINGHUSEN EN AF STADENS 32 MÆND.

AF
VILLADS CHRISTENSEN.

DET Billede, som er vedføjet disse Meddelelser, og som har givet Anledning til deres Fremkomst, er et Portræt af en københavnsk Borgermand fra det 17. Aarh., Sukkerbager og Urtekræmmer Andreas Kellinghusen.

Det lille farvelagte Miniaturbillede — i samme Størrelse som Gengivelsen her — viser os den værdige Borgermand i sin bedste Stads. Han ser ud til at være godt et halvt Hundrede Aar, og Billedet er derfor antagelig malet omkring 1690, da Andreas Kellinghusen var 55 Aar gam-

mel. Han har været en lidt gammeldags Mand, der ikke havde optaget Tidens nye Mode at gaa med Paryk; thi de lange brune Lokker, der, skilte i Panden, falder helt ned paa Skuldrene, er hans eget Haar. Den hvide Halsklud og den chokoladebrune Kjole og Vest har hørt til hans Højtidspaaklædning; men det himmelblaa Skærf, der er slynget hen over Ryggen og Armene, er kun et Ornament, som Maleren har anbragt — en lille beskeden Efterligning af de vældige bølgende Gevandter, hvori mere højtstaaende Personer paa den Tid bestandig afbildedes. Det har været en dygtig Portrætmaler, der har gjort Billedet. Rigtignok er Kroppen noget stift behandlet, den har han ikke gjort sig særlig Ulejlighed med; men Hovedet er omhyggelig udført og Ansigtsudtrykket godt karakteriseret. Kunstneren er ubekendt, og der findes intet-somhelst Mærke paa Billedet, der kunde lede paa Spor efter ham.

Originalen er skænket til Københavns Raadhus af nu afdøde Bogbinder L. P. From i Odense, en af Andreas Kellinghusens Descendenter. En Sønnedatter af den gamle Sukkerbager blev nemlig gift med Bager Lars From i Odense, og derigennem er Billedet altsaa kommet til den Familie, i hvis Eje det siden har været ¹⁾).

Andreas Kellinghusen var født d. 3. Jan. 1635. Hans Fader Daniel Kellinghusen var, ligesom senere Sønnen, »Confiturer« eller Konditor og Sukkerbager ²⁾). Som de fleste andre af de ledende borgerlige Familier i den Tids København hørte ogsaa Familien Kellinghusen til Sct. Petri tyske Menighed. Andreas K. var i en lang Aarrække en af Kirkens Forstandere ³⁾).

¹⁾ Saml. til Fyns Hist. og Topogr. VIII, 31 f. ²⁾ Personalhist. Tidsskr. 2, III, 285, 287. ³⁾ Pers. Tidsskr. 3, V, 12. Kbhvns. Dipl. VIII, 126.

Han tog Borgherskab som Urtekræmmer og Sukkerbager d. 8. Febr. 1666 ¹⁾). Urtekræmmerne havde paa den Tid intet særligt Laug. Er Andreas K. bleven Laugsbroder, har det været i det saakaldte »store danske Købmands-Kompagni«, der var bleven oprettet 1651 og omfattede alle Købmænd og Kræmmere i København. Senere deltes det i to selvstændige Laug: Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerne fik deres egne Artikler 1688, medens Krydenerere, Sukkerbagere og Isenkræmmere forenedes i eet Laug i 1693. Ved Forhandlingerne herom træffes stadig Andreas Kellinghusen som en af Ordførerne paa samtlige Interessenters Vegne.

Laugsartiklerne af 1693 specificerer udførligt, hvad en Urtekræmmer og Sukkerbager maatte handle med, og vi faar derigennem et Billede af, hvad Andreas Kellinghusens Bod har rummet.

Der var først alle Tidens forskellige Akvaviter: af Annis, Citron, Enebær, Fennikel, Malurt, Kommen, Pommerans, Rosmarin osv. Dernæst destillerede Vande af Balsam, Krusemynte, Lavendler og Roser. Alle Slags tørrede og syltede Frugter: Alantrød, Aprikoser, Berberis, Calmus, Hyben, Ingefær, baade hjemmesyltet og ægte kinesisk, Mandler og Morbær, indisk Muskat, spansk Laktuk, Cikorierødder og Valnødder. En Mængde forskellig Konfekt og Sukkervarer: Ambrakugler, Desmerkofekt, Marcipan og Marmelade, Paster og Morseller, Sukkerkandis og Melis. Alle Slags Krydderier, Honning og Sirup, Mineralier, Farvestoffer, fine Træsorter, Olier, Nysepulver, The og Kaffe, Luttendrank og Limonade, Negenøjen og Anchiovis, syltede Østers og Muslinger, Kaviar, Champignons, indianske Fuglereder, Elefanttænder, Hvalfiskeben, Tobak og Tobakspiber, o. m. m. — et rigt holdigt Udvalg af baade nyttige og delikate Sager. Man

¹⁾ Elvius: Interessenter i Urte- og Isenkræmmer- samt Sukkerbager-Compagniet.

har ikke i hine Dage manglet Stimulanser for selv den mest forfinede Smag.

Andreas Kellinghusen havde sin Gaard og sin Urtekrambod i en af Byens bedste Forretningsgader, den nu forsvundne Store Færgestræde, hvis Tomter efter Branden 1795 blev udlagte til Højbroplads. I samme Gade, paa Hjørnet af Amagertorv, havde hans Broder Kort K. sin Silke- og Lærredskrambod. Andreas K. var desuden til forskellige Tider Ejer af andre Ejendomme omkring i Byen. Han havde i 1689 en Plads i Badstuestræde, i 1717 et Hus paa Kristianshavn, og i 1708 nævnes »Andreas Kellinghusens Saltkompagni« bag Børsen. Han har været en anset og meget velstaaende Mand. I 1684 og de følgende Aar var han Medlem af de 32 Mænds Forsamling, og da Krigen med Sverig udbrød i 1700, var han en af de fire »højfornemme Borgere«, som af Forsamlingen blev opskikket til Slottet for at forsikre »om samtlige Borger-skabets allerunderdanigste Devotion og Lydighed, endog med Livs og Godes Tilsættelse, hvilket de baade mundtlig og skriftlig med Ed sig at skulle holde bekræftede«¹⁾. — I 1711 var han en af Kommissarierne i Strand Kvarter i Anledning af Pesten.

Hans Rigdom og Anseelse fremhæves stærkt af en af hans Efterkommere, Gehejmearkivar C. F. Wegener, hvis Moder var født Kellinghusen²⁾, og vist er det, at han var en af Byens allerstørste Handlende. Da Kongen i 1710 maatte optage et Laan hos Laugene og Jøderne, var Andreas Kellinghusen den, der i Urte- og Isenkræmmerlauget blev ansat til det højeste Beløb, 100 Rdlr., medens ingen af de andre i dette Laug naaede op over 70 Rdlr.³⁾. Man maa antage, at han selv har haft Skibe i Søen; thi i 1703 klager han sammen med Byens andre Storkøb-

¹⁾ Peder Witt: Guds Vognborg, Kbhvn. 1700, S. 46—47. ²⁾ Saml. til Fyns Hist. og Topogr., I. c. S. 32—33. ³⁾ Meddelelser om Urte- og Isenkræmmer- samt Sukkerbagerlauget S. 63.

mænd til Kongen over Usikkerheden i Søhandelen og de store Tab, Handelsmændene lider ved, at deres Skibe opbringes af alle de krigsførende Magter, saa de Handlende var værre stillede, end om Landet selv havde været i Krig. »En stor Del Skibe ligger opbragte i Zeeland under store Bekostninger, saa hvis dette skal blive ved, er det Købmændenes endelige Ruin.« ¹⁾ Han kan i et Andragende til Kongen i 1716 henvise til, at han i Løbet af over 50 Aar har svaret mange Tusinde Rdlr. i Skat, at han alene i de tvende sidste Aar har betalt 1200 Rdlr. i Krigsstyr, og at han stadig bliver anset med de højeste af Borgerskabet. Men dette forhindrer ikke, at han i samme Andragende vil paastaa, at hans »Krambod og liden Handel er ikkun ganske ringe«, og at han nu i sin høje Alderdom vil blive ganske ruineret, om ikke Kongen vil skænke ham allernaadigst Bønhørelse. Det lyder ikke meget troværdigt; men slige jammerfulde Klager hørte nu engang med til enhver allerunderdanigst Supplik.

Anledningen til denne Henvendelse til Kongen var en Strid med Bryggerlauget. Som foran nævnt forhandlede Urtekræmmerne en Mængde finere Drikkevarer, som de tildels selv tilberedte, og saaledes havde da ogsaa Andreas Kellinghusen i en lang Aarrække forhandlet Maltøl af sin egen Tilvirkning. Han bryggede sit Øl af hvidt Kakkelovns malt, medens Bryggerne fremstillede en lignende Vare af almindeligt brunt Malt, og dette var gaaet upaataalt hen i over 40 Aar, da Bryggernes Oldermænd i 1716 pludselig nedlagde Forbud mod denne Fabrikation og lod Andreas Kellinghusen stævne for Bytinget.

Men blandt Ynderne af Sukkerbagerens Maltøl fandtes adskillige af Statens mest højtstillede Embedsmænd, og det første, Andreas Kellinghusen foretog sig for at møde Bryggernes Angreb, var at skaffe sig Anbefalinger

¹⁾ O. Nielsen: Kbhvns. Hist. VI, 171.

og Udtalelser fra disse høje Herrer. Han fik d. 2. Marts 1716 udarbejdet følgende Skrivelse:

Deres Ekscellencer,

Højædle og Velbaarne,

Velædle og Velbyrdige Herrer!

Det vel kogte og tillavede hvide Kakkellovns Malt Øl, som de høje Ekccellencer og gode Herrer saa mange, ja over 40 Aar for Betaling haver behaget at lade hente udi *Bouteiller* i min Krambod, og for dets sunde og rene Smags Skyld fortæret det til Deres Sundheds *Conservation*, er aldrig af nogen tilforn vorden paataalt førend nu, da nogle urolige Hoveder af Stadens Bryggere meget ilde anker derpaa, saa at Bryggerlaugets Oiddermand uventelig i disse Dage har overfaldet mig med hadeful *Proces* for Bytinget og af al Magt stræber efter at faa mig *mulcteret* med 100 Rdlr. Straf, fordi mit Øl haver den Ære, at det højere elskes af de høje Herrer, foruden endog berømmes af Doktorerne og oftere bruges af de syge til Læskelse i deres Svagheder end som Bryggernes Øl, som deres Kroholdere sælger og udtapper. Af dessen Aarsager er jeg i allerdybeste Ydmyghed anlediget med ydmyge Fordristning at søge min Tilflugt til de høje Herrer, som hidtildags er bleven betjent med mit Øl, underdanig bedendes, at de ville have den store Naade for mig og højgunstig meddele mig *Attestata* og *Recommendation* herpaa, det jeg vil haabe skulde afvende den mig paaførte *Proces* og agtende *Mulct*, paa det mit Hus og Krambod herefter lige som tilforn kan være til Deres Tjeneste, beder om Forladelse for *Molest* og lever jeg saa stedse

Deres Ekccellencers

mine naadige Herrers og

Velyndere

Deres underdanige og

ydmygste Tjener

Andreas Kellinghusen.

Kjøbenhavn d. 2. Martij 1716.

Vi kan nu tænke os Sukkerbageren i travl Virksomhed i de følgende Dage. Iført sin bedste Stads, saaledes som han ses paa Billedet, har han gjort sin Opvartning hos de høje Herrer for at »insinuere« dem sin allerunder-

danigste Supplik og udbede sig deres højgunstige Attestata og Recommendation. Allerede d. 2. Marts var han hos Oversekretær Christian Sehested, d. 3. hos Gehejmeraad Caspar Schøller. Fra den 4. Marts foreligger ingen Underskrift, — hvis han har været ude den Dag, har han altsaa ikke været heldig. Men i de følgende Dage gik det atter godt: Den 5. sikrede han sig Overkrigssekretær Christian v. Lente, d. 6. Gehejmeraad F. C. Adeler og d. 7. Hofjægermester Frederik v. Gram og Overkammerherre C. A. v. Plessen. Saa havde han nok. Søndag d. 8. Marts har han kunnet sidde hjemme og glæde sig over de mange smukke Navne paa Dokumentet, og Mandag d. 9. indsendte han det hele til Kongen.

Alle de høje Herrer havde udtrykt deres Glæde og Tilfredshed over Andreas Kellinghusens Maltøl. Christian Sehested havde nydt det i 13 Aar, Caspar Schøller i over 40 og stadig befundet sig vel derved. Gram og Plessen havde ligeledes brugt det i mange Aar og befundet det vel kogt og sundt. Christian v. Lente nød det især om Sommeren, naar man ikke kunde faa godt Øl andre Steder, og det samme fremhævede Gehejmeraad Adeler, hvis Anbefaling lyder saaledes:

»Om Sommeren, naar Bryggernes Øl ej kan holde sig, mens udi faa Dage bliver foranderligt, har jeg udi nogle Aar ladet hente udi *Bouteiller* af Monsr. Kellinghusens velhandlede og sunde Øl, hvoraf jeg har befunden mig meget vel. Og var det at ønske, at saa sundt og vel kogt Øl paa flere Steder var at bekomme, hvilket jeg med egen Haand bekræfter.«

Da Sagen blev forelagt Politi- og Kommercekollegiet, undlod saa mange »høje Ministres Attestata« ikke at gøre Indtryk. Efter Kollegiets allerunderdanigste Tanker maatte den Proces, som nu var begyndt, snarere rejse sig »af Misundelse, *piqvanterie* eller anden Urolighed end nogen sand Nidkærhed for at *maintinere* Bryggerlaugets

Privilegier«, hvorfor Kollegiet indstillede, at Supplikanten fik en Bevilling paa Livstid til at vedblive med sin Fabrikation. — Dermed var Resultatet givet, og Andreas Kellinghusen fik den ønskede Bevilling¹⁾.

A. K. var tre Gange gift. Om hans første Hustru vides ikke andet, end at hun blev jordet 28. Febr. 1677 i Petri Kirke. Derefter blev han gift med Sophia Amalie Søbøtker, Datter af Frederik III's Kammertjener Andreas Søbøtker. Hun blev begravet i Petri Kirke 5. Okt. 1694. Hans tredje Hustru var Abigael Ribers, til hvem han blev viet 30. Juni 1696. Hun var Datter af Raadmand i Køge Jens Hansen Riber og Enke efter Hans Mortensen til Taagerød, en nu forsvunden Herregaard i Lidemark Sogn. Hun medbragte ikke lidt til fælles Bedste, og Andreas Kellinghusens store Midler blev yderligere forøgede ved dette Giftermaal.

Af de tidligere Ægteskaber havde han adskillige Børn, medens Ægteskabet med Abigael Ribers var barnløst. I 1701 oprettede de gensidigt Testamente²⁾. Hvis Abigael overlevede sin Mand, skulde hun, »eftersom hun for min Skyld haver forladt udi Køge hendes eget Hus og Handtering«, for sin Levetid have og beholde deres iboende Hus i Store Færgestræde med al dets Zirat af Spejle, Skabe og Skilderier i de tvende Stuer. Og efter hendes Død skulde Forretningen og Huset med alle dets Mobilier overgaa til den af Arvingerne, som hun selv dertil maatte udvælge, uden yderligere Skifte og Deling med de andre Arvinger. — Hvis Hustruen døde først, skulde Mænden have fri Raadighed over den fælles Formue med Undtagelse af deres Huse og Ejendom i Køge samt nogle nær-

¹⁾ Politi- og Kommercekollegiets Memorialbog Nr. 21 S. 7—10. O. Nielsen: Kbhvn. paa Holbergs Tid 293. Kbhvns. Dipl. VIII 397.

²⁾ Sæll. Reg. 1701 Nr. 218.

mere angivne Pengesummer, der skulde tilfalde hendes Slægt.

Et Par Maaneder før Andreas Kellinghusens Død blev disse Bestemmelser dog noget ændrede. Ægtefællerne fik under 14. Nov. 1718 kongelig Bevilling, at hvis Andreas Kellinghusen døde først, »da skal vores Krambode, Kram-salerne, Sukkerstuen saa vel som Pakhuset ved Saltkompagniet samt øvrige Værelser, hvorudi vor Urte- og Specerikram beliggendes ere, blive aabenstaaende og ej forsegledede, paa det at denne liden daglige Næring og Handel ej derover skulde gaa fra Huset, tilmed og en stor Del af Urte- og Specerikram let kunde blive fordærvet«. Alt dette skulde derfor uden Skifte og Deling overtages af Hustruen for 3000 Rdlr. Efter begges Død skulde Forretningen og Kramboden med alt dertil hørende overgaa til Sønnen Peter, ligeledes mod Erlæggelse af 3000 Rdlr. til de andre Arvinger. »Og som bemeldte vores Søn fra sin Ungdom op indtil denne Dag haver stedse med Flit-tighed og Lydighed beviset sin *devoir* som en Tjener ved vores Handling, saa skal hannem, i Steden for vel fortjent Løn, vores nu iboende Hus fremfor sine andre Søskende af moderlig Affektion hermed være given og foræret.« — Kancelliet havde indstillet disse Ændringer til kongelig Approbation med den Bemærkning, »at det synes, at samme Forandring over det, som i første Testamente var allerede bevilget, ikke er af stor *importance* imod de anselige Midler, som der er i Boet«.

Saaledes havde Andreas Kellinghusen sine Anliggender i god Orden, da han døde d. 14. Jan. 1719, 84 Aar gammel. Hans Lig blev ført til Petri Kirke; men ogsaa fra Helliggejstes Kirke blev ringet med alle Klokker paa Begravelsesdagen, og Disciplene i Vor Frue Skole fik 10 Rdlr. for at synge. Der skulde ikke spares paa noget ved den gamle Urtekræmmers Begravelse.

Da Skifteretten indfandt sig, blev altsaa Forretnings-

lokalerne og Varelageret holdt uden for Registreringen. Derimod opskreves alt, hvad der fandtes i Beboelsesværelserne. Det var, som man kunde vente, et rigt Indbo, særlig var der en Overflødighed af Sølvtøj: Kander, Kruse, Bægere og Skaale, Saltkar, Smørbrikker, Sarsirkener¹⁾, Lysestager og flere Dusin Skeer, alt af Sølv. Derimod fandtes kun 11 Par Knive, hvert Par formodentlig bestaaende af Kniv og Gaffel. I et lidet Sølvskrin opbevaredes Enkens Brudegave; og 100 Rdlr. i rede Penge havde den betænksomme Mand lagt fra til kongelig Skat. — Ude i Køkkenet var der nok af Fade og Tallerkener, Lysestager af Tin og Messing, Mortere, Kaffekander, Fyrfade, Dørslag, Kobberpotter, Jerngryder, Stegevender og Stegeso. Her var ogsaa en Destillerkedel med Hat og Piber og Svaletønde, og ude i Gaarden stod et stort Egebord med 4 Klapper og en Bygesaa (et stort Kar). I Sengekammeret og paa begge Salene var der fuldt af Sengetøj og Bohave; ogsaa Svendenes Kammer og Rullestuen var fyldt af Puder og Dyner; selv paa »Skolen« fandtes en Skakseng²⁾ med gult blommet Atlaskes Omhæng og forsynet med tre Dyner, to Hoveddyner, to Puder med Vaar og et Par Hørgarns Lagener. Himmelsengen paa »Mademoiselles Kammer« var udstyret netop paa samme Maade, med 3 Dyner, 2 Puder og 2 Puder med Vaar, — man har yndet at ligge med et højt Hovedgærde i de Dage. Paa »Madammens Kammer« fandtes bl. a. et Slagurværk, en Del Bøger, 2 Strudsæg og et Dukkeskab med Glas for, hvor udi 12 smaa Theskaaler.

Der blev ikke meget at gøre for Skifteretten. Alt var jo ordnet i Forvejen, og alle Børnene — de fire Sønner Peter, Daniel, Hans og Christian og Datteren Anne Ka-

¹⁾ Sarsirken eller Salsirken, Sauceskaal. ²⁾ Skraaseng, en Seng, hvis Himmel bæres af to lodrette og to skraatstillede Stolper, paa hvilke Omhænget anbringes.

thrine — var voksne. Da Papirerne var befundne i Orden, blev Boet overladt Arvingerne til fri Disposition.

Enken Abigael blev altsaa boende i Huset i Færgestræde, hvor hun fortsatte den store Forretning. Hun fik Bevillingen til at brygge Maltøl fornyet for sin Levetid¹⁾, hun fik sin Efterfølger Peter Kellinghusen etableret som selvstændig Urtekræmmer i den næste Gade, Højbrostræde; hun fik sine Penge anbragt paa sikre Prioriteter, — af de Gaarde, som brændte i 1728, havde hun Pant i hele fem til et Beløb af 4450 Rdlr.²⁾ Baade hun, Svogeren Kort og Sønnen Peter forskaanedes for Ildebranden; men hun siger dog senere, at hun ikke des mindre led en Del Tab ved Branden. Hun havde i 1726 gjort sit Testamente og deri bestemt, at 4200 Rdlr. skulde udbetales som Gaver efter hendes nærmere Bestemmelse og 2000 Rdlr. udsættes som et stedsevarende Legat for trængende Efterkommere i Fremtiden. Resten skulde deles mellem hendes fire Søstres Børn og Efterkommere³⁾. Arvingerne skulde give hende en kristelig og sømmelig Jordefærd paa samme Maade som hendes Mands, og hendes Lig

¹⁾ Kbhvns. Dipl. VIII, 467. ²⁾ Grove: Kbhvns. Huse og Indvaanere efter Branden 1728.

³⁾ Disse vare:

I. Kathrine, Enke efter Henning Jacob. De havde en Datter Dorthea, salig Hartmans, og to Børnebørn Else Biermans og Sara Kathrine Simons.

II. Johanne, Enke efter Herman Manholtz. De havde to Børn: Justitsraadinde Else Dressen og Jens Nielsen Manholtz.

III. Elisabeth, Enke efter Torben Madsen. Deres Datter, afgangne Sara Kellinghusen, havde efterladt 4 Børn: Abigael, Elisabeth, Christiane og Andreas Kellinghusen.

IV. Anne, Enke efter Jens Madsen Hviid. De havde 3 Børn: Barbara, salig Schæffers, Emilie Hviid og Mathias Hviid, og en Datterdatter Anne Kathrine Kellinghusen.

(Vartov Hospitals Fundatsbog 1707—1809 S. 51. Raadstuearkivet.)

skulde nedsættes ved Siden af hans i Sct. Petri Kirke. Men 10 Aar efter, i 1736, maatte hun forandre disse Bestemmelser. Løftet om de 4200 Rdlr. blev tilbagekaldt »i Henseende den Staden overgangne store Ildsvaade, hvorved mine Midler mærkelig er bleven svækket«. Og Legatet paa de 2000 Rdlr. formindskedes til 1260 Rdlr., for hvilke hun stiftede to Senge i Vartov, som bestaar endnu ¹⁾. De øvrige Bestemmelser i Testamentet af 1726 skulde staa ved Magt; men Bestemmelsen om hendes Begravelse i Petri Kirke hos hendes Mand og hans to første Hustruer blev dog ikke bragt til Udførelse. Da hun døde d. 4. Juni 1740, fik hun ganske sikkert en Ligbegængelse, der ikke stod tilbage for Andreas Kellinghusens, — der blev til Udgifterne herved forlods udtaget 700 Rdlr. af Boet. Men hendes Lig blev ført fra København til Køge og indsat i hendes fædrene Begravelse i Koret i Køge Kirke, hvor der endnu findes et Epitafium af sort Marmor over hende. Kirken havde hun i den Anledning betænkt med 200 Rdlr. ²⁾

Det har sikkert været en betydelig Forretning, som Abigael Riber i 1740 efterlod sin Stedsøn Peter Kellinghusen. Folkeholdet i Gaarden i Færgestræde tyder derpaa: det bestod i 1743 af 2 Svende, 3 Dreng, 3 Piger og 2 Gaardskarle ³⁾. Men det er hurtigt gaaet tilbage for Peter Kellinghusen, hvad enten det nu skyldes Udygtighed eller Uheld. I 1746 nævnes han for sidste Gang som Indehaver af den fædrene Gaard, og samme Aar er den nye Ejer af Forretningen, Urtekræmmer Svend Købke, rykket ind i den. I 1753 sad Peter Kellinghusen som

¹⁾ Hofmans Foundationer X, S. 112. ²⁾ Køge Kirkebog 26. Juli 1740. Pers. Tidsskr. II, 329. ³⁾ Skattemandtal 1743 i Raadstuearkivet.

Arrestant i Gældsfængslet ¹⁾; i 1764 døde han, 80 Aar gammel.

Men Forretningen blomstrede videre under den nye Ejer. Svend Købke blev i 1759 Medlem af de 32 Mænds Forsamling og i 1771 Raadmand. En ny og kraftig Børgerslægt havde afløst Familien Kellinghusen.

¹⁾ Hist. Medd. II, 285.

LIDT OM FREDERIKSBERGEKNEN

MELLEM 1650 OG 1700.

VED

K. C. ROCKSTROH.

OMTRENT fra 1620 samlede Christian den Fjerde, der paa mange Maader var en mere driftig end heldig Forretningsmand, saa godt som al den Jord, hvorpaa det nuværende Frederiksberg ligger, paa sin Haand og byggede den »Ny Ladegaard« paa den nuværende Ladegaards Plads — altsaa i Krogen mellem (Ladegaards) Aaen og St. Jørgens Sø. Senere, da der byggedes en mindre Ladegaard i Ny Hollænderby, ved Prinsessernes Lystgaard, kaldtes den ældre Ladegaard af og til for »Den store Ladegaard«.

Det var Meningen, at der paa Kongens ny Ladegaard skulde drives et Mejeri i det store, i Lighed med hvad Kongen omtrent samtidig havde indrettet paa Ibstrup (Jægersborg), hvortil der var indkaldt hollandske Mejerister og anskaffet en fortrinlig Kvægstamme, og hvor der udførtes ret betydelige Tørlægningsarbejder med Kongens sædvanlige billige Arbejdskraft: Kronens Bønder og de udskrevne Bøndersoldater.

Langt den største Del af Jorderne til Ladegaarden havde hørt til den gamle Landsby Solbjerg, som nu blev helt nedlagt. — Noget indbringende Foretagende er Nedlægningen af Solbjerg dog næppe bleven for Kongen, og

man skulde ogsaa synes, at det var mindre hensigtsmæssigt at lægge Hovedbygningen, Ladegaarden, saaledes i et Hjørne af den vældige Grund, hvis modsatte Hjørne — Aalekistehuset, hvor Ladegaardens og senere Hollænderbyens Jorder stødte op til Vigerslev og Vanløses Jorder — laa over en halv Mil derfra. Den sidste Forpagter paa Ladegaarden var Peder Svenske, Hans Rostgaards Svi-gerfader.

Frederik den Tredie, der havde saa gode Regneme-
stre i sin Tjeneste som Gabel og »Kammertjener« Jacob
Pedersen, forpagtede da 1651 største Delen af Jorderne
bort til et Selskab af Amagerbønder, saavel fra de »dan-
ske« Byer som fra den hollandske. Ifølge »Kongl. May.s
Breff, giffuet Amagerne paa dend ny Hollands By« den
 $\frac{2}{3}$ 1651, var de 4 Hovedmænd Dirck Chlaussøn Reimers,
Johan Chornelison, Peyter Jackobsøn og Chlaus Sig-
brachtsøn, som med sig havde »16 deres Consorter«. De
skulde betale en aarlig Afgift af 700 Rigsdaler til Kongen,
foruden hvad der ellers sædvanlig ydedes paa forskellig
Maade. Det Areal, som de herved fik, regnedes i Ma-
triklen af 1668 til lidt over 233 Tønder Hartkorn, hvad
der efter Taksten omkring 1650 kan antages at have re-
præsenteret en Kapital paa 11—12,000 Rigsdaler, hvoraf
6 pCt., Datidens sædvanlige Rente af Kapital, udgør om-
trent 700 Rigsdaler. En Del af Betalingen skulde paa An-
fordring leveres i Naturalier efter en fast Takst, der f. Eks.
for fersk Smør var 8 Skilling pr. Pund, sød Mælk 1 Skil-
ling, sur Mælk $\frac{1}{2}$ Skilling pr. Pot.

Nybyggerne i »Dennd Nye Hollenderbye« eller »Dett
Nye Amager«, som Byen nu i en Aarrække kom til at
hedde, fik en Del Privilegier, ligesom Hollænderne paa
Amager havde det, saaledes Andel i Græsningen paa Salt-
holm imod en bestemt aarlig Afgift; men efter Navnene
at dømme har henvend Halvdelen af dem været danske
Bønder, og Byens Retssprog var Dansk, om end Fogden

bar Navn af »Schultus« (»Scultus«). Det kan vel ogsaa være rigtigt, hvad Trap siger, at disse Amagere var dansk-talende; men efter en Skriftprøve, som Byens første og mangeaarige Schultus, Tønnes Jansen, har efterladt sig fra Aaret 1674, altsaa 23 Aar efter Byens Anlæg, har i ethvert Fald han talt et snurrigt Sprog, nemlig en Slags Dansk med tyske Vendinger og fuldstændig tysk Beto-ning.

Den ny Hollænderby udgjorde et eget, særligt Rets-omraade, en Slags Birk, thi saavel Foged som Stokke-mænd, Bisiddere, var alene der fra Byen, og i Nabojuris-diktioner, Sokkelunds Herred og Amager Birk, træffer man ingen Repræsentanter for den ny By, medens der f. Eks. paa Sokkelunds Herreds Ting næsten altid var et Par Mænd fra det syd for Hollænderbyen liggende Valby som Tingmænd. Retsforholdet var dog ikke helt klart; thi, som det vil ses af det følgende, søgtes Ny Amagerne til Sokkelund Herreds Ting ved Retsmellem-værender med Personer udenfor Hollænderbyen. En sær-lig Retsstilling for saavel »Gammel«- som »Nyhollæn-derne« fremkom iøvrigt allerede derved, at de paa civil-retligt Omraade — f. Eks. med Hensyn til Arvedeling — var stillet anderledes end den øvrige Befolkning.

Omtrent midt paa de vidtstrakte Jorder, nemlig ved Sammenstødet af nuværende Gammel Kongevej og Allee-gade, byggedes nu den ny By, der bestod af 20 saakaldte »hele« Gaarde, der hver fik en lige stor Andel i Tillig-gendet og hver skulde udrede en Afgift af 35 Rigsdaler aarlig eller en Tyvendedel af de 700 Rigsdaler. 10 af Gaardene laa paa den østre Side af nuværende Alleegade, fra Runddelen til Hjørnet af Gl. Kongevej; de andre dels paa vestre Side af Alleegade fra et Punkt omtrent 200 Alen syd for Runddelen til Hjørnet af Smallegade, dels langs søndre Side af Smallegade omtrent hen til den lille Park, der havde Afløb til Ladegaardsaaen. Endnu i Be-

gyndelsen af 90erne laa der nogle meget gamle Rønner mellem Bredegade, Alleegade og Smallegade, og de ældste Beboere derude fortalte, at disse gamle Huse stammede fra Christian den Andens Tid, hvad der vel skyldtes en Forveksling af de fra Amager indvandrede Hollændere og de til Amager indvandrede i Christian den Andens Tid. Disse gamle Huse havde for en Del bevaret deres »Svalegang« og var opbyggede i Bindingsværk. Denne Inddeling i 20 Gaarde fastholdtes formelt omtrent hele Aarhundredet ud; men i Virkeligheden fandtes der efterhaanden paa flere og flere af Gaardene en eller to Indsiddere, hver med en Del af Gaardens Tilliggende, foruden den egentlige »Bonde« med Hovedparcellen, saaledes som det var Skik mangfoldige Steder overalt i Riget.

Der synes ret hurtigt at være opstaaet et Modsætningsforhold mellem de privilegerede »Nyhollændere« og deres Naboer i Syd, Vest og Nord, altsaa i de omliggende Bondebyer, thi 1656 udnævnes der paa Sokkelund Herreds Ting en Del Bønder, der skal syne Indhegningerne om »Ladegaardsmarken«, som det endnu hedder af gammel Vane — nemlig Ny Hollænderbys Jorder, da Amaerne ikke vil vide af noget Fællesskab med deres Naboer der ude, hvor »Fællederne« til de forskellige Byer støder op til hinanden. Indhegningerne dannedes dels af naturlige Vandløb, dels af Lægtehegn eller Jordvolde og Grøfter. Ved denne Synsforretning nævnes da, at Ladegaardsmarken stødte op til »Valby Vang« (Valby »Fællede« laa jo ned til Stranden i Syd), til »Vigisløf Fællede«, »Vandløse Vang«, »Vandløse Fællede«, »Uttersløf Fællede« og »Uttersløf Vang«. »Bispens Eng«, der jo ligger hinsides Ladegaardsaaen, laa mellem Ladegaardens »Mark« og Utterslev »Mark«, men hørte til Ladegaardsmarken. Det viste sig herved, at Indhegningerne de fleste Steder var nedfaldne eller nedtraadte, og det er jo nok muligt, at Na-

boerne har benyttet sig lidt rigelig af, at selve Ladegaarden havde ligget saa upraktisk i et Hjørne af Arealet.

Synsmændene afgiver derefter følgende Skøn til Tingbogen:

»Och att effterdi Ammagerne vill selff hassue deeris Vang och fellett for dennem selffuer udi aarlig fred och brug, och ingenn der omkring liggende Byer lade niude Vand eller gres med dennem thil felleds[:]. Da siunis vij otte Mend ret att vere, dee och selffuer heyner och indlucker forsuarlig omkring deeris Egen Marcher, som de bruger aarligenn som et Eenne Merche, att det kand vere fornævnte omliggende Byer vden schade paa deris Queg med Indstigende och offuer gang ligsaa vell dee Aaringer, nar Vang som felled ehr, och ere eller bliffuer ladegaards Marchen Nest liggende, effterdi Lougen saaledis tilholder — uden de anderledis ved særdelis friheder eller Benaadinger haver med att bevise dett . . .«

To Retsdage (14 Dage) senere møder Mændene fra Valby og Vigerslev imod Schultus og hans »Medfølgere« fra Hollænderbyen, og Schultus beder om otte Dages Udsættelse, inden der fældes Dom. Men hverken næste Tingdag eller den følgende møder Amagerne paa Tinget, og godt en Maaned senere fældes da Dommen mellem de Valby og Vigerslev Mænd paa den ene Side, Hollænderne paa den anden — idet Mændene fra Valby og Vigerslev formentlig er optraadte paa samtlige Nabobyers Vegne. Dommen gaar dog, som saa mangfoldige af Herredstingenes Domme i de Tider, udenom Vanskelighederne og Sagens Kærne og indskrænker sig til at udsige: At da Mændene i Valby og Vigerslev har stævnet »Hollænderne, som bor i det ny Amager her paa Ladegaardsmarken«, angaaende Lukkelsen af deres Gærder etc.: Saa efterdi Amagerne skal have deres egen Ret, og de Valby og Vigerslev Mænd ej har bevist, at Amagerne skal søges ved Lov og Ret til Sokkelund Herreds Ting . . . kan intet endeligt kendes i den Sag . . . og Slotsherrens Befaling

herom skal da først indhentes. Sagens videre Forløb er ubekendt; men da Hollænderne ifølge Kontrakten af 1651 paa egen Bekostning skulde opsætte Gærder og Hegn etc., har de i Virkeligheden været ganske uberettigede til at forlange, at deres Naboer skulde besørge det for dem.

Samme Dag som denne sidste Kendelse afsagdes, forhandlede der en anden Retssag paa Herredstinget, hvilken muligvis staar i Forbindelse med Uenigheden mellem Hollænderne og deres nærmeste Naboer, Valbybønderne. . . . Mødte [nemlig] Bartell Nielsen, boende paa Valby Bjerg, og stævnedes en Mand af Valby, der med Kniv havde tilføjet ham syv Saar, hvoraf de tre meget slemme. Som Vidner for Bertel Nielsen møder to Mænd »i den Ny Holender bye«, som har synet Saarene; men den anklagede mødte ikke og lod ejheller møde for sig, saa at han vel er borttrømt fra sin »mordiske Gærning«.

1658 fik den fortrinlige Vaabenkonstruktør, Tøjmeister ved Københavns Tøjhus Peter Kalthoff, Anvisning paa at faa sin Lønning udbetalt af de 700 Rdlr., som Bønderne i Hollænderbyen skulde betale til Kongen. Det var efter den Kalthoff, at den nuværende Grøndalsgaard havde faaet Navnet »Kalthuset«, som senere vil blive nævnt.

Under Københavns Belejring 1658—60 ødelagdes saa godt som alle Landsbyer indtil en Mils Afstand fra Københavns Volde; alle Gærder, Diger, Grøfter og Markskel jævnedes, og Bønderne maatte flygte fra Hus og Hjem, medens Lader og Marker bugnede af en sjælden god Høst. Værst gik det naturligvis ud over de nærmeste Byer: Valby, Vigerslev, Hvidovre, Rødovre osv., og da Hollænderbyen laa omtrent midt imellem de to svenske Hovedlejre, nemlig Rytter- og Artillerilejren om Brøndshøj-Utterslev og Fodfolkslejren ved Valby, kan man forstaa,

at det særlig maatte komme til at gaa ud over Hollændernes By, hvor desuden den svenske Ryttergeneral Claes Tott havde »Statione« med en mindre Afdeling af Svenskehæren. I de to Lejre byggede Regimenterne og alle andre sig Huse og Gaarde med regulære Gader og Pladser imellem, idet de beordrede Bygningshaandværkere sammen fra hele Landet og slæbte Bygningsmaterialier sammen fra de omliggende Bønderbyer og større Gaarde.

Om Hollænderbyen erklæres det gentagne Gange i Aarene efter Krigen: Al den Afgrøde og Guds Velsignelse, som fandtes i Byen eller paa Marken 1658, da Fjenderne kom i Landet og for Staden, kom altsammen i Fjendernes Vold, og vi maatte med bare Hænder gaa derfra. Siden blev Byen ganske afbrudt og ruineret, og ved Freden stod der hverken Stikke eller Stage; alle Diger og Grøfter omkring Marken var ruinerede og ganske fordærvede. Vi var først til Sinds ej at ville befatte os med Jorden mere; men saa kom Godtfolk os til Hjælp, og vi byggede os hver en Hytte at bo i 1661 og arbejdede lidt i Haverne. Da de i 1661 søgte Hjælp til at faa deres Kirke genopført, skriver de, at . . . i sidste svenske Indfald er vor By og Kirke bleven ganske ruineret og forbrændt i Grund. Om Brøndbyøster hedder det: »Den ganske By samt Kirken blev af Fjenden afbrudt og ruineret, Bønderne forjaget.« Brøndbyvester: I forleden Fejdetid er Byen mesten bleven afbrudt og Bønderne forjaget. De, som er kommen tilbage der til Byen igen, er nogle arme Husmænd og unge Karle, som man har tvungen dertil. Ganske tilsvarende siges om Herstedøster, Ballerup osv. Vigerslev, bestaaende af 7 Gaarde, har været ganske afbrudt og Valbys 8 Gaarde ligesaa: Hvidovre: . . . al Byen af Fjenden afbrudt og ruineret, det »arme Folk planter Hytter, dennem derudi at behjælpe«; de med næstliggende her omkring jammerlig i saa Maader medhandlet — ja, Guds Hus er ikke sparet, Taarnet med Kirken nederbrudt og ødelagt uden

nogen Barmhjertighed. I Rødovre er samtlige Gaarde ødelagte og nedbrudte, Kirken øde og af Fjenderne ruineret og afbrudt. Udtrykket, at de hjemvendende »planter Hytter«, er meget betegnende for de Forhold, hvorunder de arme Folk genser deres Hjem, og for, hvorledes de fik Læ over Hovedet i den første Tid.

Men med frisk Mod og stor Flid tog Bønderne overalt fat paa at dyrke Jorden og bygge Stederne op igen, og Regeringen hjalp efter bedste Evne med Sædekorn og med Tømmer af de kongelige Skove samt ved at bevilge hel eller delvis Skattefrihed i de første Aar, og forbavsende hurtig forsvandt Krigens Spor, saa vidt man nu kan skønne det.

Rødovre Kirke blev opført helt fra Grunden af i Løbet af Sommeren 1664, efter at Kongen og Dronningen samt de kongelige Børn og en Del af de høje Embedsmænd havde skænket Penge dertil. Tegningen til Kirken skyldes Kongens Bygmester Albertus Mathiesen, og en Murmester fra København, Truggels (Troels) Steffensen, udførte Arbejdet, og det fremhæves, at endnu 1664 var særlig denne By saa øde, at Truels og hans Svende ikke kunde faa Tag over Hovedet om Natten eller Kosten om Dagen. Ifølge Kontrakten skulde Mester Truels »den gamle Grundvold jævne og opmure oc flid till Rette«, eftersom Kirken »tilforn haver vaaren w Jeffn, Endeel wd ad oc Endeel Innd aad, saa jeg nu maatte fløtte grunden, som paa Steeden Støed med Støer Arbeyde, dog endeel Store Steen i Blant, som icke kunde Offuer Kommiss, saa de maatte bliffue der paa Steedet, oc der Aff Be[meld]^{te} gammell Steen giøre de Benche Runden om i Kierchken . . .«. Af andre Enkeltheder skal nævnes, at Messinglysestagerne købtes hos Jørgen Rotgieler for 5 Rdlr., og at der indkøbtes »Kloster Lærred« til Alterdug og Messesærk for 7 Rdlr. En Stenhugger lavede en Sten med Kongens og Dronningens Navnetræk samt Krone.

Yderligere lavedes der en Tavle, der blev stafferet med Guld, og der sattes derpaa nogle Rim med forgyldte Bogstaver ¹⁾).

1662 overlod Kongen sine Døtre Halvdelen af en Gaard — »en halv Gaards Tilliggende, Jord og Brug« — i Hollænderbyen, hvis Afgifter til Gengæld formindskedes med 17¹/₂ Rdlr. Denne halve Gaard havde tilhørt den bekendte københavnske Forretningsmand Hans Petersen Bladt, som blandt meget andet ogsaa ejede en Gaard i Valby. Bønderne siger senere, at de herved mistede en Del af deres bedste Græsgang, saa at de Engstrækninger, hvor senere Kanalerne i Frederiksberg Have gravedes, formentlig har hørt til Prinsessernes Halvgaard. Denne Gaard benævnes nu i nogle Aar »Prinsessernes Ladegaard«.

Umiddelbart efter begyndte man at opføre »Prinsessernes Lystgaard her paa den Nye Hollænderby«. Denne Gaard laa dér, hvor nu Hovedindgangen er til Frederiksberg Have, altsaa ved Runddelen, og den er formentlig bleven lagt paa Prinsessernes Ladegaards Jorder, der maa have strakt sig op paa Valby Bjærg (Frederiksberg Bakke). Det siges ogsaa, at Lystgaarden laa ved *Kongens* Vej til Roskilde, hvilken Vej førte op over nævnte Bakke. Foreløbig blev Prinsessernes Urtegaardsmand givet i Kost og Logis hos Schultus i Hollænderbyen, hvad der viser, at man hurtigst muligt er begyndt paa at anlægge Lysthaven. Bønderne paa Amager, der ikke paa langt nær havde lidt under Krigen som Bønderne vest for København, maatte

¹⁾ Stenen med Kongens og Dronningens Navnetræk er nu indmuret udvendig paa det i forrige Aarhundrede opførte Taarn, men Tavlen synes at være forsvunden. De af de store Sten dannede Bænke synes at være borthugget ved de stedfundne Restaureringer; dog er det muligt, at der endnu er lidt tilbage af dem paa begge Sider af Alteret.

slæbe Bygningsmateriale sammen til Lystgaarden, der delvis opbyggedes for Forpagtningsafgiften af »Store Ladegaard«, som var udlejet til Statholder Gabel, samt for Afgiften af Ny Hollænderby.

»Kammertjeneren«, ogsaa kaldet Overkammertjeneren, Jacob Pedersen havde af Dronningen faaet overdraget »Direktionen« af Hollænderbyen, det vil sige Inddrivelsen af Afgifterne, der nu blandt andet var bleven forøget med Konsumptionen. Da Jacob Pedersen selv var en betydelig Forretningsmand, Grundbesidder og Byggherre — som bekendt var det ogsaa ham, der ledede Opførelsen af Dronninggaard paa Dronningens Vegne — baade i København og ude i Landet, har han rimeligvis ogsaa ledet Opførelsen af og haft Tilsynet med Lystgaarden, indtil han, som det hedder sig, »aftachede« i 1666 som Følge af, at han pludselig faldt i Unaade af Grunde, som ikke er opklarede.

Ved samme Tid har Kronprins Christian faaet sig en »Jagtgaard« paa Ladegaardsmarken. Denne Jagtgaard eller dette »Jagthus« — der tales ogsaa om et »Jægerhus« og et »Hundehus« til Jagthundene — har ligget ved Kongens Vej til Islevmark, hvilken Vej fra Ladegaarden fulgte et Stykke langs med og syd for Ladegaardsaaen og førte over denne ved »Kalthuset«, altsaa nuværende Grøndalsbro. Det siges ogsaa, at Jagtgaarden laa »ved« Ladegaarden; men det er rimeligt at antage, at denne Jagtgaard er den fra 1670 jævnlig omtalte »Falkonergaard«, saa at det kun er Jægerhuset eller Hundehuset, der har ligget »ved« Ladegaarden ¹⁾. Ved Jagtgaarden førte den Vej, der fra Nørreport gik over Stadens »Fællede« og videre over de

¹⁾ Paa et omtrent samtidigt og iøvrigt ret nøjagtigt Kort er »Jægerhuset« lagt helt ude paa det Sted, hvor Lersøens Afløb gaar i Ladegaardsaaen. Det skal bemærkes, at selv de samtidige Kort kun giver ringe Støtte til Opklaringen af, hvorledes Forholdene virkelige var.

gamle Ladegaardsjorder til Hollænderbyen, over Ladegaardsaaen. Fra Hollænderbyen gik Vejen videre nord og vest om Valby Bakke til den »ordinari« Landevej fra København til Roskilde. Ved samme Tid synes den almindelige Færdsel gennem Vesterport for en Tid at være bleven afspærret, thi de vejfarende, der kom fra Egnen vest for København, henvistes til at benytte den nylig omtalte Vej gennem Hollænderbyen til Nørreport. Muligvis har det dog kun drejet sig om en midlertidig Foranstaltning, da man netop i disse Aar arbejdede paa den vestlige Del af Stadens Befæstning og ombyggede Vesterport. Den tidligere benyttede Vej blev »afpælet (spærret) paa [den vestre Side af] Valby Bakke«. Ellers gik den almindelige Færdsel til Roskilde gennem Valby og Vigerslev. Men foruden de »ordinari« Veje havde Kongen jo sine egne Veje, hvoraf den til Roskilde førte ud over Valby Bakke, over Rødovre Mark, Hvissinge og Herstedvester Marker samt Klovtofte.

Omtrent fra 1667 fik Hollænderbyen en dengang og til Dels endnu meget bekendt og meget omtalt Dame blandt sine Gaardbesiddere — endda med hele to Gaarde. Det var »Frøken« Elisabeth Augusta, Søster til Eleonora Christina og Enke efter Lensmanden paa Kalundborg, Hans Lindenov. Hun var en meget energisk og meget mandhaftig Dame, som under den langvarige svenske Besættelse af Sjælland havde været en Skræk for de svenske »Salvegarder« og Smaatroppe omkring i Kalundborg Len, hvor hun opholdt sig under Krigen. Svenske Officerer berettede til Karl Gustav, at »Grevinden paa Kalundborg Slot er en obstinat og trodsig Kvinde«, som bereder dem mange Vanskeligheder, og som der maa passes paa, da hun er i Stand til alt og vistnok pønser paa »Forræderi« (mod Svenskerne). Hun har slaæet en svensk Officer midt imellem Øjnene og færdes omkring i Lenet, selv bevæbnet og med en Skare til Tænderne bevæbnede

»Tjenere« efter sig for at drive de Svenske bort fra hendes Enemærker. Fru Elisabeth har altsaa ligesom Eleonora Christina været en haandfast Dame og ikke været bange for at slaa til. Hendes kongelige Slægtninge synes ogsaa at have næret en vis Respekt for hendes paagaende Væsen, og navnlig Christian den Femte skøttede, som det siden vil blive omtalt, ikke om at komme hende paa nært Hold.

Hvorfor Fru Elisabeth havde kastet sin Kærlighed paa Holländerbyen, vides ikke; men da hun ikke skyede Kongefamilien, skønt Søsteren sad som Fange i Blaa Taarn — hun modtog endog fra 1664 en Aarpenge paa 1200 Rdlr. af Kongen —, er det muligt, at hun ligefrem har søgt at komme i Nærheden af de unge Prinsesser, naar de kom ud paa deres Lystgaard. Hendes Pengesager var i en fortvivlet Uorden, skønt hun tidligere havde haft betydelige Midler at raade over; men hun havde overtaget de to Gaarde paa samme Betingelser som de andre Gaardfæstere og skulde udrede sin Andel af Byens Afgifter. Som det vil ses, styrkede hun dog ikke Holländerbyens økonomiske Forfatning.

Forøvrigt var »Holländerne« selv ikke meget samvittighedsfulde Betalere. I 1670 stævnedes alle Bymændene undtagen Manden paa Prinsessernes Gaard — han hed Mathias Thomsen — til at møde for Herredstinget, da Stiftamtmanden paa Sjælland, Körbitz, efter »mangfoldig Paamindelser« endelig vilde have Dom over dem for omtrent halvandet Aars Restancer. Egentlig skyldte de adskillig mere, men paa Grund af Ødelæggelserne under Københavns Belejring var Summen bleven betydelig nedsat.

Under den langvarige Rettergang, der nu paafulgte, inden Kendelsen til Udlægsforretningen faldt, førte Schultus i Byen særlig Proces mod Elisabeth Augusta og beviste paa Tinget, at han med sine to »Fogedsvende« trede Gange havde ladet hende lyse til Dom for Skat og Land-

gilde af de to Gaarde, hun havde i Brug i Byen. »Frøken Elisabeth« blev »paaraabt« paa sædvanlig Maade, men svarede ikke og ingen for hende, og selv den ellers alvidende Amtsskriver maatte erklære, at han ikke vidste, hvor Damen var henne, eller endog hvor hendes rette Værneting var. Sagen kunde saaledes ikke bringes til endelig Afslutning, skønt den havde staaet paa et Par Aar allerede. Elisabeth Augusta maa saaledes have ført et højst omflakkende Liv, skønt man vistnok i Hofkredsene paa denne Tid havde tænkt sig, at hun skulde slaa sig til Ro i København, da hun nu var kommen godt op i Fyrrerne. Sandsynligvis har hun flakket Landet rundt paa Besøg hos Slægt og Venner — maaske ogsaa været i Udlandet, i ethvert Fald i Skaane hos Slægten der.

Bøndernes Udflugter hjalp dem imidlertid ikke, og saa greb de til det sædvanlige Middel, naar alle andre Sunde var lukkede: at ansøge hos Kongen selv og fremsætte deres slette Tilstand. Men heller ikke det hjalp, thi i September 1670 mødte Herredsfogden i Sokkelund Herred ude i Hollænderbyen for at gøre Udlæg. Han traf da paa »Gaden« sammen med Schultus, Tønnes Jansen, med »sine syv Mænd, som med ham holder Ting«, og der sluttedes da Overenskomst om, at Hollænderne skulde betale 200 Rigsdaler som Afdrag straks og 682½ Rdlr. til førstkommende Jul, og hermed endte den Krig. En Kilde til daarlig Forstaaelse mellem de kongelige Embedsmænd — herunder ogsaa Slotshøvedsmanden paa Københavns Slot — og Hollænderne var den Bestemmelse i Kontrakten af 1651, at Bønderne for en dengang fastsat Betaling skulde levere forskellige Naturalier til Kongens og til Slotshøvedsmandens Køkkener. Efterhaanden som den almindelige Handelspris paa Varerne steg, blev denne Bestemmelse mere og mere trykkende for Bønderne.

I dette Aar, 1670, nævnes foruden 20 Gaarde i Hollænderbyen yderligere »Kongens Falkonergaard« med lidt

over 1 Td. Hartkorn, »Hans Kongelige Højhed Prins Friedrichs (Kronprinsens) Gaard« med omtrent 8 Tønder, »Teglgaarden« med 5 Skæpper og »Kalthuset« med omtrent 8 Tønder. En af Gaardene i Byen benævnes dette Aar »Vintappergaarden«. Det maa altsaa være Prinsessernes Lystgaard og Avlsgaard med et noget forøget Tilliggende, der straks efter Christian den Femtes Tronbestigelse er gaaet over til Kronprinsen, den senere Frederik den Fjerde, som straks efter *sin* Tronbestigelse igen byggede det nuværende Frederiksberg Slot.

1673 skænkede Christian den Femte Nille Peders den iboende Gaard i Ny Hollænderby kvit og frit for hendes og hendes Mands Livstid — dog saaledes at forstaa, at hun kun fritoges for at betale Landgilden, der regnedes til de sædvanlige 35 Rdlr. aarlig. Nille og Manden boede allerede da i Gaarden og skyldte for to Aar. Manden hed Mogens Pedersen og har aabenbart været dansk, medens Nille (Neel ?) godt kan have været af hollandsk Afstamning. Hun var dengang 51 Aar, Manden 61. Men 1682 bestemtes det, at denne Benaadning skulde afløses af en aarlig Pension paa 35 Rdlr., som jo netop var en hel Gaards Andel i de 700 Rdlr. fra 1651. Baade Nille og Manden levede endnu 1696 og boede paa Gaarden.

Fra Aaret 1674 haves der en af Byens Schultus affattet »for Teynelsze wijsz vdgoer Aff den ney Hollender bey« — altsaa Fortegnelse over, hvad Afgifter der gaar af Byen —, underskrevet af Schultus selv og Pitter Pittersen. Det er dette Dokument, der med den i enhver Henseende »originale« Skrivemaade er en god Prøve paa det gebroknede Sprog, som i ethvert Fald Hollænderne talte derude paa den Tid.

Disse *Afgifter* var følgende: Først er aarlig 700 Rigsdaler. Nok til vores Præst ¹⁾ i Korn og Penge 300 Slette-

¹⁾ 1654 havde Bønderne faaet Tilladelse til at akkordere med Præsten i Rødovre om at prædike for dem og udføre de øvrige kirke-

daler. Til Rigens Marskalk ¹⁾ 42 Slettedaler. Til en Rytter ²⁾ aarlig 45 Slettedaler. Græspenge til Saltholm 15 Slettedaler. Folkeskat aarlig 42 Slettedaler. Accise ³⁾ aarlig 100 Slettedaler. — *Derimod* kan saas til [hver af] vore Gaarde »förm pun kuren« ⁴⁾ og 20 Tønder Havre og 2 Tønder Rug. Desforuden er lagt til »Prynsessersens« Gaard den bedste Græsgang af vor Fællede. Desuden Renter til Renteskriver Jørgen Hansen, som vore Forfædre har oppebaaret — 1400 Slettedaler ⁵⁾.

Som man ser, var Udgifterne ikke indskrænkede til de oprindelig bestemte 700 Rigsdaler; men paa den anden Side viser saavel de 100 Daler Accise som et senere Vidnesbyrd om et betydeligt Salg af Havefrembringelser, at Folkene havde gode Indtægter. Iøvrigt havde den forløbne Tid vist, at det faldt Bønderne vanskeligt nok selv i normale Aar at svare Udgifterne, og i den kommende Tid blev det endnu vanskeligere, saa at Folkene kom dybere og dybere i Gæld, og til sidst voksede det dem ganske over Hovedet. Samme Aar i December eftergav Kongen dem et Aars Landgilde, altsaa de 700 Rdlr., og det er rimeligt at antage, at Fortegnelsen over deres Udgifter har været vedlagt en Ansøgning til Kongen herom. Iøvrigt erklærede Rentekammeret om dem, at deres egen Forsømmelighed for en stor Del var Skyld i deres daarlige Forfatning.

Omtrent fra samme Tid stammer en Beskrivelse af

lige Handlinger, medens de hidtil havde været henvist til at søge den nye Kirke udenfor Københavns Nørreport. I Tresserne havde Hollænderbyen sin egen Præst ved Navn »Hr. Mathias«.

¹⁾ Det var Stiftamtmanden Joh. Christoffer v. Körbitz. ²⁾ Det var en »Sognerytter« af det i 1670 oprettede nationale Rytteri. ³⁾ Formentlig har de akkorderet om en fast Sum i Accise, af hvad de aarlig indførte til Salg i København. ⁴⁾ Altsaa »Fem Pund Korn«, det vil sige omtrent 20 Tønder Byg. ⁵⁾ Meningen maa være den, at de 1400 Daler var Hovedstolen.

en af Gaardene i Hollænderbyen, hvilken Beskrivelse synes affattet i Anledning af en Handelsafslutning. Hvad det er for en Gaard, kan ikke afgøres, men efter Arealets Størrelse og Gaardens Beliggenhed ved »Hans Kongelige Højheds Stachitteværk« kan det godt have været Kronprinsens (før Prinsessernes) Ladegaard, som formentlig ved Plankeværk har været adskilt fra Lystgaarden. De andre Gaarde har formentlig alle været paa 11—12 Tønder Hartkorn, da de jo alle svarede samme Afgift.

Fortegnelsen lyder:

Memorial: Paa hvis som findes til den Gaard I dend Ny Hollender bye, tvert for Hans Kongl. Højheds Stachitteværk som følger:

Først et Hus til Gaden: findes 2de Stuer, 2de smaa Køkkener, en Forstue, 2de smaa Spisekammer, en Jærnkakkelovn i den ene Stue, Portrum, 2de Lader, en Lo, Stald til Heste og Kør.

I det Hus, som vender til Gaarden: et Faarehus, en Lade, en Lo med Indkørsel, Drengeskammer, en Stue med to smaa Spisekamre; et Bryggers med 2de Bagerovne og en Haandkværn; en Stue ud til Haugen, som endnu ikke er færdig.

Herforuden ere 4 Lejevaaninger, som vender ud til Vejen, og findes udi enhver Lejevaaning en Jærnkakkelovn, og gaar af enhver til Leje aarlig 12 Slettedaler.

I Gaarden er en Brønd og et Vognskur.

Til samme Gaard ligger en stor Hauge med Plankeværk omkring, hvilken udi Gangen er »beset med ungefer« 200 adskillige Slags Træer foruden Vinranker, Figentræer, Ribs, Stikkelsbær, Rosentræer med andet smaa Træer, hvoraf er solgt Kaal, Erteschocker og andet Gevext ungefer i forgangen Aar for 100 Slettedaler.

Og kan til samme Gaard saaes ungefer 20 Tønder Byg, 20 Tønder Havre og 3 à 4 Tønder Rug, med des tilhørende Engbund, og er beregnet mesten for $\frac{3}{4}$ Gaards Jord og giver »derimod« Landgilde til Kongen 36 Slettedaler.

Købet paa samme Gaard er 2500 Slettedaler, i hvilket Køb medfølger 6 Heste, 4 Kør, 8 Faar foruden Svin, Gæs og andet Smaakvæg. Saa og bliver ved Gaarden 2de Jærn-

harver med Plov, Tromle, Vogne og andet behørig Redskab.

At Gaardens Areal regnes »mesten for $\frac{3}{4}$ Gaards Jord«, tyder paa en Størrelse af 7—8 Tønder Hartkorn, da en hel Gaard almindelig regnedes til omtrent 10 Tønder. De 36 Slettedaler i Landgilde tyder paa samme Størrelse, da jo de hele Gaarde i Byen svarede 36 Rigsdaler eller 12 Rigsdaler mere end den falbudte Gaard; men som foran nævnt var de hele Gaarde i Byen jo paa 11—12 Tønder Hartkorn. Den angivne Pris af 2500 Slettedaler for Gaarden overstiger meget betydelig, hvad der ude i Landet betaltes for en Gaard af den Størrelse; men de 4 »Lejevaaninger« alene forrentede jo mindst 600 Slettedaler af Købesummen. Dette, at der i Hovedbygningen er indrettet Beboelse til to Familier, stemmer med, hvad der ogsaa fra anden Side vides, nemlig at der paa en Del af Gaardene var to—tre »Bønder«, der i Fællesskab drev Jord og Have. Mon de 4 Lejevaaninger var beregnede paa Daglejere, eller var de byggede til Københavnere, der vilde ligge paa Landet?

I Christian den Femtes Matrikelværk er »Nye Amager Sogn og Bye« 1686 opført med kun 19 Gaarde, og Prins Frederiks Gaard opføres for sig selv — med knap 7 Tønder Hartkorn efter den ny Matrikulering. Af disse 19 Gaarde er de fleste delte mellem to—tre Ejere, og man ser, at enkelte københavnske Borgere har Part i en og anden Gaard. Som oftest har dog en af de oprindelige Besiddere endnu Hovedparcellen af Gaarden. Matrikelnummer 10 er delt ligelig mellem Zacharias Hansen og »Ladegaarden«. Endnu dette Aar synes omtrent Halvdelen af Beboerne at være af hollandsk Afstamning. Ved den ny Matrikulering er de 19 Gaardes tidligere 224 Tønder Hartkorn (af de oprindelig 233) bleven reducerede

til 196 Tønder; men lignende Reducering var sket overalt i Landet.

Af Gadehuse, »som haver ingen Sædejord, uden hver en liden Kaalhauge«, er otte beboede af otte Familier, men desuden bor der 4 Familier i Gadehuse paa Falkonerhusets Grund. »Teglgaarden paa Nye Amager« tilhører Abraham Wüst og har 5 Skæpper Land. Teglgaarden laa omtrent ved Hjørnet af Smallegade og Sten Blichersvej. Wüst var Embedsmand i København. Johan Ipke (eller Ibke), Teglbrænder, som selv bor paa »Teglværket«, ejer en Sjettedel af Matrikelnummer 15. Han har i Brug 2de Ovne — den ene til Mursten, den anden til Tagsten. Han kan brænde to eller tre Gange aarlig, naar der bliver bestilt 40—60,000 Mursten »efter hollandsk Moppers Størrelse« og 40—50,000 Tagsten.

Det hed sig vel i Kontrakten af 1651, at Amagerne fik Ladegaardsmarken overdraget til evindelig Ejendom for sig selv og deres Efterkommere, men i Juli 1697 fradømtes dem paa lovlig Vis deres Besiddelsesret til Bymarken, da de ikke kunde klare deres Afgifter. En Maaned i Forvejen havde en Ildløs lagt 18 af Gaardene i Aske, og alt Indbo gik med i Løbet, saa at Beboerne mistede alt, hvad de ejede. Efter Tidens sædvanlige Vis fik de brandlidte Kongens Tilladelse til tre Søndage i Træk at stille Bækken ved Kirkedørene i København til Indsamling af Penge til »deres Huses og Gaardes Opbyggelse«, og desuden maatte de med »en Bog besøge Godtfolk« om Hjælp. Overjægermesteren fik det Hverv at dele de indkomne Penge mellem de brandlidte. Da nogle af Husene undgik Ødelæggelse ved Branden i 1697 og da sandsynligvis af de Huse, der laa længst til en Side, er der en Mulighed for, at de tidligere omtalte ældgamle Rønner mellem Bredegade og Smallegade kan have stammet fra de første Beboere i Den Ny Hollænderby. Foreløbig fik de Tilladelse til at forblive derude, men inden kort Tid var

det lille ejendommelige Samfund, som i saa mange og betydningsfulde Forhold adskilte sig meget skarpt fra de andre Bondebyer derude, spredt, idet nogle af Amagerne vendte tilbage til Frænderne paa »Gammel Amager«, medens andre fordelte sig ude i Egnen vest for København.

1664 var der bleven oprettet en privilegeret Kro i Hollænderbyen, hvad der sandsynligvis staar i Forbindelse med, at Vejen fra Egnen vest for København nu gik gennem Hollænderbyen. I hine Tider var Fæstningsportene jo lukkede en stor Del af Døgnet, saa at rejsende, der ikke naaede at slippe ind eller indsaa, at de ikke kunde naa det, maatte have et Sted, hvor de kunde faa Forplejning og Nattely. 1680 fik Hollænderbyen et Beværtningssted til.

I 1673 indgav Elisabeth Augusta Andragende til Rentekamret om at faa den hende af Kongen bevilgede Aarpenge forhøjet, og man kan skønne af Rentekamrets Indstilling og Kongens Resolution, at »Frøkenen« paa den Tid vel har haft en Slags fast Bopæl i København, men at det alligevel ingenlunde var sikkert, om man traf hende der, naar man vilde. Foruden at Kongens Resolution er højst karakteristisk — som da forøvrigt saa mange af hans Optegnelser er det —, er Elisabeth Augustas Andragende karakteristisk for, hvad en højtstaaende Dame i Datidens København mente at være absolut nødvendigt til Livets Ophold, selv om hun var nok saa fattig.

Indstillingen lyder:

Eftersom Fr:¹⁾ Elisabeth Augusta idelig beklager sin store Nød og slette Tilstand, idet hun ganske intet har at leve af

¹⁾ Dette er Rentekammerkollegiets sædvanlige Afkortning for »Frue« — altsaa ikke her »Frøken«, som hun jo ellers altid benævnedes.

end de 1200 Rigsdaler Naadepenge samt $158\frac{2}{3}$ Rdl. til Proviant og 50 Favne Brændevad, som Eders Majestæt har bevilget hende aarlig, hvormed hun foregiver ej at kunne »tilkomme« men sig stedse mere og mere maa i Gæld fordybe, saa hun nu ikke videre hos nogen er betroet. Hun har nu i Skatkamret indgivet Ansøgning: At der til hendes eget Bord maatte forundes hende 6 Retter Mad og 1 Pot Rinskvind¹⁾ daglig, og til hendes egne Klæder og Fornødenheder aarlig 500 Rdl. rede Penge og Underholdning til 4 Stuepiger, 2 Køkkenpiger, 3 »Laqueier« og 1 Kusk, hvortil hun begærer aarlig at faa 6 Tønder Lammekød, 4 Øksen, 2 Skippund Flæsk, 2 Skippund Tørfisk, 3 Tønder Sild, 3 Tønder Torsk, 2 Tønder Boghvedegryn, 18 Tønder Mel, 78 Tønder Spiisøl. Til Specerie, Mælk, Kaal og grønne Ærter 100 Rdl., item til de 4 Pigers aarlig Løn hver 12 Rdl. og til de 2 Piger hver $6\frac{2}{3}$ Rdl. Paa 2 Heste samt behørig Vognes Underholdning 130 Rdl., og til aarlig Husleje 230 Rdl. — hvilket kan beløbe tilsammen ialt udi 1 Aar $3151\frac{3}{4}$ Rdl. »Og som man vel havde formodet, at nogen herudi Byen sig skulde have paataget hende at logere og traktere for en aarlig vis Summa Penge; mens saa lader det sig anse, at ingen i disse Tider sig understaar saadanne Vilkaar at antage . . .«, saa henstilles og forespørges, om hun skal have, hvad hun ønsker, eller hvor meget Kongen vil bevilge hende een Gang for alle aarlig.

Kongens egenhændige Resolution lyder: »Det er for meget; seer til, I persuaderer Hinde til at vere lit meere resonabel; intil 2000 Rdlr. udi alt Aarlig vil Jeg unde Hinde; veed I kun, huor I kan fly Hinde dem, saa man icke altid schall vere plaget af Hinde.«

¹⁾ Det havde jo ogsaa været Faderens Yndlingsdrik.

BIDRAG TIL METROPOLITANSKOLENS FINANSHISTORIE I DET 16.—18. Aarh.

EFTER DOKUMENTER I RAADSTUEARKIVET

VED
KOMMUNELÆRER VOGELIUS.

LÆRDOM og Fattigdom er to Ting, der meget ofte er nøje forbundne med hinanden, og det er da intet Under, at Introduktionen i al Videnskab — Skolegangen — bærer, eller særlig i tidligere Tider har baaret, Vidnesbyrd om de trange Kaar, den var Forløber for.

Allerede fra den »sorte Skoles«¹⁾ første Begyndelse var det almindeligt, at Disciplene gik rundt og sang for Folks Døre for paa den Maade at tigge til Føden for sig selv og Lærerne. Senere udelod man ofte helt Sangen og nøjedes med ganske almindeligt Betleri paa en saadan Maade, at det ofte vakte offentlig Forargelse.

Christian II havde — særlig paa Sigbrits og Didrik Slaghæks Foranledning — faaet Øjnene op for disse uheldige Forhold og udstedte derfor i Aaret 1520 en Forordning, hvorved han først og fremmest søgte at komme alle de smaa Skoler rundt om i Byerne til Livs, idet han bestemte, at der i hver Købstad skulde være en offentlig Skole, hvori Ungdommen skulde undervises i Latin og »Videnskaberne«, men dernæst ogsaa traf den vigtige

¹⁾ Navnet efter Dragten, der i nedenfor nævnte Forordning siges at være en sort »Klædebond oc habit, som var en Kaabe eller et Klæde, som var obnet paa den ene Side, oc nogle Rinchede Luer.«

Foranstaltning, at ingen maatte gaa i disse Skoler, »uden huem som formotte at Kiøbe sin Kost, paa det Byen icke schall løbe fuld af en Hob Betlere oc Løszgiengere«.

Fra det Tidspunkt kan man vel sagtens regne, at Metropolitanskolen — eller som den dengang hed: Vor Frue latinske Skole — tager sin Begyndelse, selv om en rationel Skoleundervisning næppe er paabegyndt før i 1545, da Christian III lod Skolebygningen fuldstændig indrette.

Til Trods for, at det efter Christian II's Forjagelse gik med mange af hans Foranstaltninger paa samme Maade som 250 Aar senere med Struensees talrige Forordninger, synes hans Bestemmelser paa Skolevæsenets Omraade dog nogenlunde at være blevet respekterede.

Ganske vist forsvandt Tiggeriet ikke fuldstændigt, men der gjordes dog baade fra de følgende Kongers og fra mange Rigmænds Side talrige Forsøg paa at lempe det eller bringe det under andre Former, navnlig ved Udstedelse af Privilegier og ved Testamentering af større eller mindre Kapitaler til Latinskoledrengene.

Blandt disse Gavebreve er det første, vi træffer, udstedt den 25. Januar 1567.

Det er den berømte Søhelt *Peder Skram*, der »med mijn Kerer Hösstrues Elsebe Krabbes fuldkomen gode willij oc Samtöcke« ¹⁾ skænkede Renten af sin Gaard i Læderstræde (vurderet til 12 Rdlr. aarlig) til Vor Frue latinske Skole, for at der herfor kunde købes Hoser og Sko til »hjælpeløse Peblinger«. Denne Gave skete til en »Amindelse og Taknemmelighed for Guds store Velgeringer og Befrielse han med sin Guddomskraft og vældige Haand hjalp og befriede os fra vore og Rigens Fjender de Svenske det Aar man skrev Guds Aar MDLXV

¹⁾ Efter at Prøver paa Datidens Stavning ovenfor er givne, vil Citaterne nedenfor blive gengivne med vor Tids Stavemaade.

Sti Pauli Beskæring Dag da samme vore og vort fæderne Riges Fjender havde sig krafteligen om os paa alle Sider begivet og os udi nogle Dage inde belagt paa Laholms Slot« ¹⁾).

I det hele taget var det ofte Udfrielse af Krigen og dens Rædsler, der stemte Folks Hjerter blidere, saa de derved kom i Tanker om andres Nød og søgte at lindre den.

Saaledes testamenterer 1667 den bekendte Stadsobers i København *Fr. Thuresen* 2000 Slettedaler til fattige Disciple i Vor Frue Skole efter den lykkelige Ophævelse af Københavns Belejring 1659. Til Nydelsen af dette Stipendium var der knyttet en særlig Bestemmelse, hvorom det hedder i Testamentet:

»Eftersom Gud Allermægtigste haver saa naadelig bevaret denne gode Stad for de Svenske, som var vore Fjender den Tid, de denne gode Stad havde belejret, saa og for deres Attake og Storm de gjorde imod Byens Volde den ellefte Februarii 1659 som var en Fredag Morgen saa han formedelst Guds Herrens medstaaende Hjælp maatte vige tilbage; saa er tilbørlig at ihukomme Taksigelse saadanne Guds Allermægtigstes gode Velgerninger, som saa na[a]delig haver bevaret hans Kongl. Majtt. og os fra al Ulykke, og at Danmarkes og Norges Riger samt deres Indbyggere er bleven under deres Allernaadigste Herre og Danske Konge, Staden med dens Indvaaner af Fjenden u-plyndret, jeg i min meget tunge og besværlige Bestilling paa Liv eller Lemmer ej er bleven beskadiget; da skal formeldte seks Skole-Børn ²⁾ til en evig Ihukommelse, hver Fredag Eftermiddag Klokken tre, Gud til Lov, Ære og Taksigelse for saadan naadig Befrielse, sjunge i

¹⁾ Laholm Slot i Halland, hvor Peder Skram var Hovedsmand fra 1558 til sin Død 1572. ²⁾ De Disciple, der skulde dele den udsatte Kapitals Rente.

St. Nicolai Kirke her i København: O Gud wi Loffue Dig ¹⁾, Wi bekiende Dig en Herre etc.« —

Dette Testamente konfirmeres i 1681 (25. Juni) af Christian V, der samtidig giver nærmere Bestemmelser med Hensyn til denne Salmesang, der nu former sig til en hel Gudstjeneste.

Efter at Børnene nemlig først har sunget den før omtalte Salme: »O store Gud, vi love dig«, skal den sædvanlige Taksigelsesbøn, som bruges den 11. Februar, fremsiges; derefter synger 3 Disciple: »O, du Guds Lam«, og den ledsagende Lærer de smaa Versikler. Atter synger Børnene: »Lover Herren«, og Koret svarer først: »Takker Herren« og synger derefter: »Forlen os med Fred naadelig«. Til sidst skal Organisten »lege« paa Orgelet, og skal dette Kor saaledes holdes Gud til Lov og Tak, som i 1659 den 11. Febr. i Naade befriede hans Kongel. Majtt., det Kongel. Hus og den hele danske Nation fra Svenskens Magt ved deres Nederlag paa bemeldte Aar og Dag stormede paa Byen«.

Denne Gudstjeneste skulde selvfølgelig foregaa med den største Andagt; Børnene skal »saadan Lovsang og Bøn stille andægteligen og skikkeligen holde og gøre« — forser de sig herimod, skal de straffes af Læreren og i Gentagelsestilfælde miste Stipendiet. —

Men ikke alene Taknemmelighed for Befrielse af Nød og Fare, ogsaa almindelig Glæde over at have haft gode Kaar her i Livet bevæger adskillige Mennesker til at testamentere Skolen forskellige Kapitaler.

Dette er saaledes Tilfældet med *Peder Oxe*, som i 1574 »haver til Hjælp og Trøst undt og givet« 2000 Rdlr., med *Christoffer Walkendorff*, med den bekendte Regnelærer *Søren Mathiesen* o. fl.

¹⁾ Den samme Salme, som Frederik III forordnede skulde af-synges ved den første Mindegudstjeneste over Københavns Belejring i Aaret 1660 i Frue Kirke (og maaske ogsaa i andre Kirker?).

En rig Handelsherre, Kæmneren *P. Thuesen*, der »ved den hellig Aands Glans« erindrer sig den store Naade, Gud har vist ham ved at give ham Velstand og Sundhed, skænker Skolen Landgildet af 2 Gaarde, ikke fordi han »af Mennesken vilde søge nogen Tak, Ros eller Ære, men til en liden min Hjertens velmente Taknemmelighed« overfor Gud, og for at de Mennesker, »som er af Gud begavet med mange større og mere af det time-lige Gods de det her i Naadsens Tid kunde og vilde be-tænke at have Omsorrig for Kirkens og Skolens retsindige Tjenere, som vores Gud og Herre kunde have Velbehag deraf, og om saa sker, som er vel at befrygte, at Gud for hans Ordes ringe Agtelse Skyld, ja maaske af mange slet foragtes, kunde blive saa vred, at han paa sit Ord kunde lade blive dyr Tid inden Verdens Ende, derfor at en hver i sin Velmagt vilde mage det saa, at de kunde beholde en god Samvittighed, med Vidnesbyrd paa i Hjertet, at have vel anlagt sit Pund«. —

Det er ikke alene Adelen og den rige Gejstlighed og Borgerstand, der betænker Vor Frue Skole, ogsaa fra de jævne Lag tilgaar der den Kapitaler; særlig synes *Jordemødrene* at have været gavmilde.

Saaledes testamenterer *Kirsten Jordemoder* i 1635 Skolen et Legat paa 55 Slettedaler, *Maren Jordemoder* i det følgende Aar 125 Slettedaler, og i 1653 giver *Jordemoderen Lisbeth Hansdatter* ikke mindre end 500 Rdlr., »eftersom Gud allermægtigste haver hedenkaldet tvende mine sl. Mænd og Hosbonder og mine kære Børn«. —

Som Regel stilles der ingen Fordringer til Nyderne af disse Stipendier, de skal kun være fattige — et Begreb, under hvilket man vel kunde henhøre største Delen af hin Tids Peblinge.

I enkelte Tilfælde kræves der dog særlige Egenskaber af Stipendiaterne.

Jesper Brochmanns Enke, Sille Tønnesdatter, træffer

saaledes i sit Testamente (1653) den Bestemmelse, at Pengene kun skal ydes til saadanne, »som deres Skolemester med en god Samvittighed kan give et godt Gudfrygtigheds, Skikkeligheds og Flittigheds Vidnesbyrd, og om hvilke der er u-fejlbarlig god Forhaabning, at de i sin Tid kunne vorde smukke, skikkelige og lærde Mænd« — og i Biskop *Londeman af Rosencrones* Testamente hedder det, at disse Penge (et aarligt Stipendium paa 10 Rdlr.) skal deles »mellem to af de gudfrygtigste og i Stil, saavelsom Poesien tillige, dueligste Discipler«.

Alle disse Kapitaler — der i 1766 var voksede til en Sum af 34,000 Rdlr. — anbragtes for en stor Del i Prioriteter i Ejendomme, en Anbringelsesmaade, som nu til Dags vel maa anses for ret betryggende, men som i tidligere Tider, der ikke kendte vore Brandforsikringsselskaber, havde sine Ulemper.

Saaledes paaførte den store Ildebrand i 1728 Skolen store Tab, da mange Grundejere ved den blev ude af Stand til at svare deres Renter og Afgifter.

Som Eksempel paa den store Nød, der dengang herskede i Byen, kan anføres følgende Udtalelse i en Skrivelse fra en af Laantagerne, der beder om Henstand med eller Eftergivelse af Rentebetalingen — dateret 13—6—1733:

»Det er nu paa femte Aar, siden jeg u-lyksalige efter den haarde og bedrøvelige store Ildebrand, her skete sidst i Staden, har maatte siddet og levet i største Angest og Møjsommelighed, Brød og Nærings løs, og med Kummer og Legemets store Svaghed, alt dog i den faste Forhaabning, at mig nogen billig og kristelig Moderation og Afslag paa min Prioritet skulde vorde vederfaret saavelsom andre.«

Skolens Kuratel røres over den »ulyksalige« Mands Tilstand og eftergiver ham Renten for de forløbne 5 Aar.

En Garver *Keysen* testamenterer Skolen en Ejendom

til en Værdi af ca. 1150 Rdlr.; den ødelægges imidlertid under Ildebranden, og Resterne udbringes til ca. 14 Rdlr., der overgives Skolen som en — om end noget tarvelig — Erstatning. —

Men ikke alene som Laan i fast Ejendom blev Skolens Penge sat fast, de udlaantes ogsaa til Embedsmænd mod Pant i Gager, Pensioner o. lign.

Den bekendte Sognepræst ved Frelserens Kirke *Hans Trojel*, der samtidig med sit Embede havde forstaaet at skaffe sig en Pension som Sognepræst i Skogn i Norge, hvortil han var bleven udnævnt uden dog nogensinde at overtage Posten, havde for et kontant Laan pantsat denne Pension til Vor Frue Skole.

Da han imidlertid nogle faa Aar efter dømmes til Døden for Fornærmelser mod Dronningen (Anna Sofie Reventlow) og kun paa ganske speciel Forbøn (formentlig fra Dronningens Side) benaades til livsvarigt Fængsel paa Munkholm, indsender hans Hustru, *Margrethe Borch*, under 12—5—1726 en Ansøgning til Magistraten ¹⁾, hvori hun beder om, »de høje og vel ædle Herrer af naadig Medlidenhed bevægede, ikke vilde hense deres Panteret-tighed i forbemeldte Pension længere at ekstendere end til den Dag, den ulyksalige Mand fik sin Dom«. Andragendet slutter saaledes: »Var det saa, min fattige Tilstand taledede ikke saa aabenbar vitterlig som den gør, kunde meget klages og opregnes af min Nød, som jeg nu vil tie, og i underdanig Tavshed beder om Deres store Medlidenhed, den jeg forventer, — og ønskende al Deres Naadegerning mod mig anset af den milde Gud i Naade« etc.

Skønt Fru Trojels Stilling vel næppe har været saa fortvivlet, som hun gerne vil give det Udseende af, bliver hendes Ansøgning dog bevilget af Magistraten i Skr. af

¹⁾ Magistraten var dengang den øverste Administrator af Skolens Anliggender.

16—6 s. A., hvori det hedder, at man ikke finder, Pensionen kan tilkomme Skolen længer end til den Dag, da »der over Hans Trojel er afsagt Dom for begangne Malversation«. —

Foruden ved Gaver havde Skolen ogsaa en stor Indtægt i *Ligpenge*, til Gengæld for hvilke Disciplene saa maatte »sjunge Liget til Jorde«. Betalingen herfor rettede sig efter det Antal Peblinge, der skulde give Møde i Kirkerne. Fulgte een Klasse (»Lektie«), skulde der betales »tre Orts Daler«; var der 2 Lektier, var Betalingen »en gammel Daler«; gik hele Skolen med, »og der ligges ikke andet paa Liget end Tæppe eller Sengklæde«¹⁾, var Taks-ten 2 Daler, der steg til 2½ Daler²⁾, hvis Kisten var beklædt med engelsk Klæde. Dersom disse Penge ikke betales, maatte Lærere og Elever tage Klædet og beholde det, »indtil det vorder dennem forskrevne Pendinge afløst«. —

Disse Bestemmelser fastslog kun, hvad der »føre var gænge«; men den Tilladelse, Skolen havde haft til at borttage Ligklædet, endnu inden Kisten var ført bort, havde efterhaanden ført til grove og forargelige Misbrug³⁾, som man nu søgte at raade Bod paa.

Saaledes hedder det i den før omtalte Forordning: »Skolen . . . skal ikke saa pludseligen i den samme Stund, naar Liget er begravet, eller føre det udbæres, lade kræve deres Pendinge, de fattige bedrøvedes Sorrig til Forøgelse, som allerede sket er,« — men lade nogen Tid gaa hen og, hvis der da ikke betales, klage til Borgmester og Raad.

Lige saa lidt maatte de »Scolarii, som sjunge over Graven, saa straks overile nogen med den u-bluelig Krav, enten over Graven eller hjemme i Huset som til des sket er«.

¹⁾ Chr. IV. Forordn. af 19—1—1592. ²⁾ I Midten af det 18. Aarh. varierede Ligpengene mellem 1 Mk. og 10 Rdlr. ³⁾ Se bl. a. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden XIV Bind S. 210—12.

Om dette straks har hjulpet, er vist tvivlsomt. Men en god Forretning har Ligfølgeprivilegiet i hvert Fald været, dersom man skal dømme efter de efterladte Ligpengeregnskaber. Indtægterne ¹⁾ fra Byens 5 Hovedkirker har saaledes været mellem 1 og 300 Rdlr. maanedlig fra hver Kirke, saa det er — som Troels Lund bemærker — ret uforstaaeligt, hvorledes der har kunnet være Tid til en systematisk Undervisning for lutter Ligfølgepligt. —

De Penge, der paa denne og andre Maader indgik til Fordel for Disciplene, udbetaltes dem dels i røde Penge, dels i Naturalier.

12 af de ældste Disciple, de saakaldte Davids Degne eller »Davidici«, fik saaledes fuldstændig fri Forplejning og Beklædning for at »sjunge og vare paa Gudstjenesten i Slotskirken«, og blandt 100 af de øvrige Elever fordeltes hvert Aar Klæder, Undertøj og Sko.

Klædet var forskelligt i Kvalitet efter de forskellige Klasser.

Disciplene i »Mesterlektien« og i 6. Klasse fik saaledes det bedste Klæde til 6 Mark Alen, medens 5. og 4. Lektie maatte nøjes med en middel Kvalitet til 4 Mk., 3. og 2. Lektie med en »ringe« Sort til 3 Mk., og nederste Lektie fik kun grovt Klæde (»sort Baj«) til 2 Mk. Alen.

Sylønnen ²⁾ var derimod ens: 2 Mk. for alle Disciple — uanset Alder og Klasse, og paa samme Maade tog Skomageren ogsaa ens Pris for sine Sko: »fjerde Marck og aade Skilling«.

Skönt det efter Bestemmelsen kun skulde være de fattigste Peblinge, der skulde nyde godt af disse »Bene-

¹⁾ De fordeltes med $\frac{1}{4}$ til Rektor, $\frac{1}{2}$ til Hørerne og $\frac{1}{4}$ til Peblingene. ²⁾ Ortografien blandt hin Tids Skrædere har næppe været den fineste. En af dem skriver saaledes i sin Regning, at han har udført sit Arbejde efter Skolens Forstander »Her e Tax Raad og Paaletid Mesters (Torm) Aandre«.

ficier«, ses det dog ikke at være gaaet saa strengt til: adelige og borgerlige Børn tildeltes der i Flæng baade Klæder, Sko og Penge. Ved rent paa Maa og Faa at gribe blandt Stipendiaterne træffer man Navne som Erik Scavenius, Mogens Clauson Kaas, J. Chr. Berling, Nicolai Horrebov, Christian Bastholm o. m. fl., som senere paa en eller anden Maade har faaet deres Navne indskrevne i Fædrelandets Historie. —

Foruden Klæder uddeltes ogsaa hver Ugedag Brød. Der var visse Legater, som udelukkende var bestemt hertil, og da Renterne af disse Kapitaler efterhaanden voksede, kneb det mange Gange med at finde virkelig trængende.

Brødet kom saaledes ofte i de urette Hænder, og i Aaret 1743 maatte Biskop Hersleb ligefrem søge at indskrænke Brøduddelingen og stille Forslag om Pengenes Anvendelse i andet Øjemed.

Han udtaler sig¹⁾ ret skarpt om det Misbrug, der formentlig gaar i Svang paa dette Omraade. Han fortæller, hvorledes han efter at have undersøgt Forholdet paa det nøjeste er kommet til det Resultat, at ikke $\frac{1}{5}$ af de Disciple, der faar Brød, selv nyder godt deraf. De spiste det ikke selv, og heller ikke »agtede de at benytte sig dem [Brødene] til deres Kost (hvortil de dog vare givne i den Tid, da de publique Skolers Discipler mestendelen vare Betlere og ginge om for Dørene med en Kurv at sjunge for Brød), men Brødene bleve af en Del hos nærmeste Æble-Kærling forbyttede med Æbler, Pærer og Nødder, af en Del bleve solgte, og straks leverede paa et vist Sted for $\frac{1}{2}$ Sk.«. — Brøduddelingen var blevet til en »liderlig og syndig Marchandise, hvorved Disciplerne mere vare blevne forførte end hjulpede, men andre Folk vidste at gøre sig god Fordel af«.

¹⁾ I Skr. til Magistraten af 30—5—1743.

For øvrigt gaar han i denne Skrivelse ogsaa tilbage til Christian II's Forordning som den eneste fornuftige og indskærper, at der ingen optages i Skolen, »uden de havde selv noget at hjælpe sig med«. Betleriet i Skolen maa dog engang ophøre, særlig er »det Betleri med Brøds Uddelelse ikke latinske Skoler anstændigt, og det behøves sandeligen ikke nu som i forrige Tider med Brødet i Haanden at lokke Folk til Skolerne, men man har mere ondt ved at holde Folk derfra«.

Til Trods for en hel Del Modstand i Magistraten, hvor man fandt det betænkeligt at rokke ved de forskellige Legatstifteres udtrykkelige Ønsker, lykkedes det dog efterhaanden Biskoppen at faa de til Brøduddelingen udsatte Kapitaler overdraget til andre, Skolen mere gavnlige Formaal.

Derimod lykkedes det ham ikke »at holde Folk« fra Skolen.

Og endnu den Dag i Dag, 170 Aar efter, er der i Metropolitanskolen kun Plads til et lille Antal af den talrige Skare Ansøgere, der hvert Aar søger at komme inden for dens Porte.

HVORLEDES JEG BLEV SAMLER.

AF

KANCELLIRAAD MAX LUND.

I Forsommeren 1912 skænkede nogle københavnske Borgere, Grosserer Holger Petersen, Direktør Edv. Rée, Vekselerer Martin Levin o. fl., Raadhusbiblioteket i København et Beløb, der satte det i Stand til at købe fhv. Telegrafist Kancelliraad Max Lunds store historisk kronologisk ordnede Samling af danske Mands- og Kvindeportrætter fra Reformationen til vore Dage. Den bestod af 81 Haandtegninger, 1092 Kobberstik, 2648 Litografier og noget over 2700 Xylografier, Fototypier, Ætsninger osv.

I nedenstaaende Skildring har Samleren gjort sine nærmeste Rede for dens Historie. Men ogsaa for en større Kreds vil det kunne have Interesse at se, hvorledes Samlingen er bleven til og lidt efter lidt har faaet sin Form og sit Omfang. Den opbevares nu paa Raadhusbiblioteket, men er tilgængelig for alle, hvem Adgangen til den kan have nogen Betydning for.

Efterfølgende Fremstilling ¹⁾ af, hvorledes jeg blev Samler, har jeg nedskrevet, for at mine kære muligvis deraf vil kunne forstaa den Interesse, jeg har ofret denne Sag, og maaske tillige derved finde en Undskyldning for mig for de mange Timer, jeg i Aarenes Løb af denne Grund har unddraget dem mit Selskab.

Fra min tidligste Barndom ²⁾ har jeg vist stor Lyst

¹⁾ Som den her er trykt, er dens Retskrivning i alt væsentligt den autoriserede, ikke Forfatterens. ²⁾ Forf. er født 29. Januar 1844.

til Tegning. Fader ¹⁾ fortalte, at jeg var kun 2 Aar, da jeg allerede tegnede Profiler, og igennem hele min Barn-dom gaar der en Trang og Lyst til med Blyanten at gengive Billeder, der faldt mig i Hænderne. Da kom jeg i 10 Aars Alderen til at bo i Hus sammen med Maleren Carsten Henrichsen. Han havde just givet mig et Par litograferede Hundehoveder til at tegne efter, og jeg var omtrent færdig med dem, da jeg efter Mæslinger mistede mit højre Øje, og da ogsaa det venstre Øje paa samme Tid havde været i høj Grad angrebet, og jeg af denne Grund i 1½ Aar maatte ophøre med at søge Skolen, ansaa mine Forældre det for nødvendigt at opgive Kunsten, som indtil da havde været Bestemmelsen med mig. Jeg skulde da være Landmand. Imidlertid viste det sig, at mit venstre Øje var stærkt og udholdende, og Fader, der var en sjelden varmtfølende Mand med levende Interesser, og som aldrig kunde blive træt af at vise mig om paa vore forskellige Museer, tog mig af gammel Vane og Interesse med paa alle de Udstillinger, som han med sin knappe Tid kunde overkomme. Besøgene paa Charlottenborg-Udstillingen om Foraaret vare for os sande Festdage, som vi hele Aaret igennem glædede os til. Og hvilke Mænd var det ikke, der dengang udstillede! Da vare vi engang paa en Udstilling af ældre Arbejder, hvor Adam Müllers Billede »David spiller for Saul« ²⁾ vakte vor højeste Interesse. Paa Vejen hjem talte vi med Glæde om, hvad vi havde set, og fornemmelig havde Sauls Hoved gjort et stærkt Indtryk paa mig. Da saa Mørkningen kom og Ruderne bleve duggede, tegnede jeg med Fingeren og en Træstrikkepind Sauls Hoved i Rudens Dug. Fader blev helt forbavset over den træffende Lighed og sendte mig kort efter et Ærinde i Byen. Da jeg kom tilbage, sade

¹⁾ Toldkontrollør i København Joh. Chr. Lund. ²⁾ Første Gang udstillet paa Charlottenborg 1838.

han og Moder sammen ved Vinduet, og Fader modtog mig med de Ord: »Moder og jeg have talt om, at det dog maaske er bedst, vi forsøge paa, om du kan blive Maler.« — Disse Ord gjorde imidlertid ikke saa stærkt Indtryk paa mig, som man maaske kunde have ventet, da jeg allerede dengang var sikker paa ikke at være i Besiddelse af Kompositionstalent, hvilket for mig da stod som absolut nødvendigt, eller i hvert Tilfælde i høj Grad ønskeligt. Og var det saa underligt? I hine Aar, i 50erne og endnu senere indtil Blochs Død, fremstod jo mange af vore herligste og rigeste Kompositionsbilleder, saavel bibelske som historiske og Genrebilleder, som nu ere Folkets kæreste Skatte paa Malerkunstens Omraade. Jeg kom altsaa til at tegne igen og fik snart en dygtig og elskværdig Lærer i min daværende Tegnælærer i Schneekloths Skole Christian Kierkegaard ¹⁾). Han gav mig først et Par større Fortegninger hjem med og senere Hænder og Fødder samt Hoveder i Gibs til Aftegning. Jeg gjorde heri saa gode og hurtige Fremskridt, at jeg i Sommeren 1860, da jeg var 16 Aar gammel, tegnede Teclas ²⁾) Portræt i naturlig Størrelse i Profil, helt udført med Skygge. Det vakte saavel min som min Lærers og mine Forældres udelte Glæde, navnlig ved den Kærlighed og Forstaaelse, hvormed det var opfattet. Samme Efteraar blev det tillige med andre Tegninger indleveret til min Optagelse paa Kunstakademiet, hvor det vakte saa megen Interesse, blandt andre hos Jerichau, at jeg af ham gennem Fader blev opfordret til at vise hans Hustru det. Mange Aar efter, i Begyndelsen af 90erne, besøgte Professor Otto Bache mig en Aften. Medens han sad ved Bordet og spiste til Aften med os, faldt pludselig hans Øje paa Portrættet af

¹⁾ Født 1806. Tegnælærer ved Landkadetakademiet; har bl. a. tegnet et »smukt og ejendommeligt« Portræt af sin Fætter Søren Kierkegaard. ²⁾ Forf.s 6 Aar yngre Søster.

Tecla. Han rejste sig hurtigt op og gik hen til Billedet, som han udtalte sig om i de varmeste og mest smigrende Udtryk. »Da jeg var 16 Aar,« endte han med at sige, »kunde jeg ikke have gjort det.« Mange Gange har jeg faaet Anerkendelse for det, og det er endnu, trods dets ungdommelige Behandlingsmaade, mit kæreste Arbejde.

Jeg arbejdede nu — altsaa i 60erne og videre — med stor Lyst paa Akademiet. Samtidig dermed tegnede jeg flere store Portrætter hjemme efter vore Bekendte, blandt andre Agnes og Fanny Bloch ¹⁾, der ligeledes ere gengivne med en træffende Lighed, og for hvilke jeg høstede megen Tak af Forældrene. — Men længe varede det ikke, inden atter den tidligere omtalte Tvivl i Forbindelse med et ofte temmelig mørkt Mismod meldte sig. I den trofaste og sikre Gengivelse af Naturen sporede jeg som Tegner god Fremgang, men naar jeg udenfor Akademiet brugte Farver og Pensler, tilfredsstillede Resultatet mig sjældent. Jeg følte, i hvor høj Grad jeg savnede Tilegnelsen og Forstaaelsen af de tekniske Værdier og Hjælpemidler. Imidlertid var det i disse Aar, jeg som 19- eller 20aarig malede det af saa mange anerkendte Portræt af mig selv ²⁾. Men samtidig med, at jeg gik paa Akademiet, maatte jeg for at hjælpe til mit Underhold stadig give Undervisning i Engelsk, dels hjemme og dels ude af Huset, og dette spredte min Tid temmelig meget. Da jeg mange Aar efter, i Begyndelsen af 80erne, og da jeg altsaa havde været ved Telegrafvæsenet i omtrent 14 Aar, fik Lyst til i nogle Uger at male hos en af vore Landskabsmalere, Harald Foss, følte jeg straks, skønt jeg kun malede en enkelt Kopi efter et af hans Billeder fra Kärnthen, men under hans Tilsyn i hans Atelier: »Ja, dette skulde jeg

¹⁾ Døtre af Kontorchef i Civillisten, efter Frederik VII's Død Kontorchef i Østifternes Kreditforening Justitsraad Gotthilf Birge Bloch. ²⁾ Tilhører Møntmedaillør Gunnar Jensen.

have været til for mange Aar siden, dette var det, jeg savnede i min Ungdom, — saa var jeg sikkert ikke gaaet fra Kunsten.« En Følge af dette korte Arbejde i en Kunstmalers Atelier blev Billedet fra Terrasserne i Frederiksberg Have, som jeg Aaret efter ¹⁾ havde paa Udstillingen, og som var malet i min Sommerpermission fra Kontoret og Skolerne. Men paa den Tid, jeg ovenfor nævner, altsaa i Midten af Tresserne, havde jeg mistet Modet og Troen paa mig selv, og jeg bestemte mig nu til at gaa ind i en anden Livsstilling, naar jeg først havde taget Afgangsbrevet som Maler fra Akademiet, da dette formentlig vilde kunne bidrage til lettere at skaffe mig Timer i Tegning.

Jeg malede nu paa Akademiet efter levende Model, under hvilket Arbejde Professor Simonsen, der dengang ledede Undervisningen heri, udtalte: »Kan De træffe Ligheden, kan De nok blive en flink Portrætmaler.« I Slutningen af Vinteren 1867 malede jeg derpaa den Modelfigur, der skaffede mig Afgangsbrevet i Forbindelse med et tegnet Billede efter frit Valg, der for en Landskabsmaler tillige skulde indeholde Figurer. Hertil udførte jeg i den paafølgende Sommer 1867 Tegningen af Bondegaarden i Houby med 3 Figurer ²⁾, et Billede, der indbragte mig megen Ros af Kunstnere, blandt andre ogsaa af Professor Simonsen, der ikke kunde finde andet at indvende imod det, end at det Stykke Brænde, som Konen staar og hugger, var »for lige op og ned«. Efter min Mening lider Billedet ved, at jeg under Arbejdet paa det næsten ikke har taget Hensyn til Farvernes Virkning, men kun til Lys og Skygge. I Foraaret 1868 var det paa Udstillingen, og samme Sommer traadte jeg derpaa ind i Statstelegrafens

¹⁾ 1885. Tilhører Gunnar Jensen. ²⁾ Tilhører Gunnar Jensen.

Tjeneste, samtidig med, at jeg blev Lærer i Tegning i flere Skoler ¹⁾).

Skønt længe forudset, var dette dog et fuldstændigt Brud med min hele Fortid. Jeg var nu 24 Aar gammel. Aldrig blev dette Arbejde andet for mig end et Pligt-arbejde, noget fremmed, noget ydre, der var mig paa-klistret. Skønt jeg arbejdede og altid har arbejdet sam-vittighedsfuldt heri, faldt det mig dog altid tungt og uden Spor af Interesse. Men det gav mig dog nu en, om end kun ringe, Indtægt, og jeg kunde nu efterhaanden sørge for mig selv. Samtidig hermed blev jeg i høj Grad optaget af Selskabelighed, som i flere Aar optog ikke saa lidt af min Tid og Interesse. Men Savnet af mine medfødte Evners Anvendelse fulgte mig altid og alle Vegne og gjorde mig mangen Gang mismodig. Jeg savnede et aandeligt Indhold. Selskabeligheden blev mig mere og mere træt-tende, og jeg forsøgte i min ringe Fritid paa forskellige Arbejder. Jeg kastede mig en Tid over Selvstudium af Fransk. Men skønt Sprog i Grunden faldt mig let, havde jeg aldrig haft egentlig Interesse derfor. Historien der-imod havde jeg, til Dels ved Faders Opmuntring, i mine ældre Aar faaet Interesse for, det almindennende i dette Fag følte jeg stærkt. Jeg begyndte da paa efter større historiske Værker at uddrage Hovedbegivenhederne af Frankrigs Historie fra de ældste Tider til en klar og samlet Oversigt i Forbindelse med de vigtigste Aarstal. Jeg kom ogsaa til ind i Napoleonstiden. Da meldte sig atter Tvivlen og Mismodet: »Hvad Nytte er dette til? Det er naturligvis gjort meget bedre af mange andre.«

Da sad jeg en Aften i Efteraaret 1880 med tungt Sind i min Stue og støttede Hovedet i Haanden, medens Øjet gled hen over nogle Numre af »Illustreret Tidende«, der laa paa Bordet. Paa Forsiden af det ene sad der et Por-

¹⁾ Særlig Schneekloths og Frk. Jessens.

træt af Meldahl i Anledning af hans Arbejde paa Marmor-kirken og i det andet et Portræt af Goos, som kort i Forvejen var bleven valgt til Folketingsmand i den urimelig store 5. Kreds. Portrætterne vare godt skaarne, og medens min Tanke et Øjeblik dvælede derved, sagde jeg til mig selv: »Hvor kunde man i Grunden have samlet mange saadanne Portrætter i Tidens Løb, hvis man havde tænkt derover!« Samle Portrætter! Jeg studsede og løftede Hovedet fra Haanden, saa op og ligesom lyttede til mine egne Tanker. Samle Portrætter? — ja! en hel ny Tanke! Det maatte der jo kunne gøres noget ud af. Kunsten og Historien kunde der ligesom række hinanden Haanden under Arbejdets Gang. Der var paa én Gang noget for Haanden og Tanken. Dette var det jo netop, jeg trængte til. Jeg rejste mig og gik længe op og ned ad Gulvet, inden jeg med et let og løftet Sind gik ind til Fader og Moder og fortalte dem om min Idé. Saa naiv var jeg, at jeg troede, jeg var den første og eneste, der havde faaet den Idé at samle paa Portrætter, noget, det naturligvis ikke varede længe, inden jeg blev reven ud af.

Jeg lod nu autografer en Skrivelse i et Antal af 100 Eksemplarer, som jeg omdelte paa Kontoret, i mine Skoler og til en Del af mine Bekendte. Jeg har ikke et eneste Eksempel tilbage, men i Hovedsagen gik dens Indhold naturligvis ud paa, at jeg bad Folk om at skænke til min Samling saadanne Portrætter i Kobberstik, Litografi og Xylografi, saavel af Danske som af Holstenere, som de maatte være i Besiddelse af, og som maaske ikke havde større Interesse for dem, end at disse Billeder henlaa til Dels glemte og upaaagtede og til sidst maaske vilde ende som Legetøj for Børn eller blive solgte for en Bagatel ved en Flytning. Paa denne Maade opnaaede jeg ikke saa lidt i kvantitativ Henseende, men selvfølgelig meget lidt af egentligt Værd, og meget af det er ogsaa senere udgaaet af Samlingen. Den første, der skænkede mig

noget af Betydning, var Mathilde Bendz ¹⁾, der i lang Tid, næsten hver Gang hun besøgte os, medbragte et eller flere, ja undertiden mange Portrætter, der dog i saa Tilfælde for en Del vare Udlændinge og Xylografer. Endogsaa et Familieportræt, som hang paa hendes Væg, Heuers ²⁾ Originaltegning af Waagepetersen og Hustru, tog hun ud af Rammen og forærede min Samling. I det første Aar fik jeg ligeledes af Telegrafingeniør Lorentzen circa 50 store Portrætter af Grøgers og Aldenraths herlige Litografier, hvoraf dog kun c. 10 Stk. vare danske Personer. Resten har jeg senere byttet bort. Jeg kunde jo straks se, at disse vare Billeder af mere end almindeligt Værd, og af overdreven Beskedenhed gik jeg derfor først til gamle Lynge ³⁾ med dem for af ham at faa at vide, om de ikke havde saa meget Værd, at jeg ved Modtagelsen af disse muligvis berøvede Giveren noget, han maaske ikke selv forstod at vurdere. Saa naiv var jeg som Samler. Lynge beroligede mig imidlertid ganske i saa Henseende. Ogsaa daværende Fuldmægtig i Finansministeriet Halkier forærede mig flere Hundrede staaende Portrætter, hvilke dog næsten alle vare Udlændinge. Stor Glæde forvoldte det mig, naar mine kære Forældre eller min kære Tecla paa Juleaften eller paa min Fødselsdag lagde et eller flere Portrætter paa mit Bord som Gave, og disse vare da altid sjældne danske Portrætter, som de købte enten hos Herman ⁴⁾ eller Lynge.

Det stod straks klart for mig, at en tør alfabetisk Ordning af Portrætterne, saaledes som jeg nu vidste, at alle andre Samleres Fremgangsmaade var, aldeles ikke vilde tiltale mig. Jeg valgte derfor uden lang Betænkning

¹⁾ Datter af Overlæge i Hæren Bendz, en Broder til Maleren B. og til Docent ved Veterinærskolen B. Hendes Moder var født Waagepetersen og blev senere gift med General Marcher. ²⁾ Kobberstikker, født i Mecklenburg c. 1790. ³⁾ Antikvarboghandler, anset Bog- og Billedkender, d. 1897. ⁴⁾ Kunstantikvar og Kobberstikrestaurer.

den historisk-kronologiske Ordning, som siden stadig er fulgt, og hvorved der, syntes mig, først vilde komme et virkelig interessant Arbejde ud af denne Virksomhed. Og et Arbejde var det jo netop, jeg søgte. Som før sagt indkøbte og samlede jeg lige ivrigt danske og udenlandske Portrætter, og disse sidste interesserede mig næsten mest, eftersom jeg her kunde fremstille alle Landes Historie samtidigt. Jeg fik ogsaa paa denne Maade ordnet paa lige store Cartons flere Hundrede Portrætter, større og mindre, af hvilke selvfølgelig flere vare af ringe Værd, men dog mange i Stik, og som virkelig saa godt ud, da jeg maatte indrømme Lynges Ord: »Her kan jeg ikke følge Dem,« som betegnende for det uoverkommelige i enhver Henseende paa dette Omraade, naar jeg vilde udstrække mit Arbejde til at omfatte alle Landes Historie. Det varede derfor ikke længe, inden jeg fuldstændig ophørte med Indkøb af og Ordningen af de forhaandenværende udenlandske Portrætter. Hele denne Samling byttede jeg senere bort med Portrætter af danske Personer. Fra nu af anskaffede jeg altsaa kun Portrætter af Danske, Norske og Holstenere, og der blev i det hele mere Plan i mit Arbejde. I Modsætning til andre Samlere, der vedblive at indlemme Kopier og Kopiers Kopier i deres Mapper, hvorved ogsaa Bladenes Antal løber saa urimelig højt op, optog jeg kun originale Portrætter. Det vil altsaa efter en Samlers Terminologi sige: Portrætter tagne enten efter Naturen, efter Malerier eller efter Fotografier. Kopi kaldes altsaa i Modsætning hertil Portrætter, enten det er Stik, Litografi eller Xylografi, der er tagne efter et andet Billede i en af disse sidstnævnte Fremstillingsmaader. At min Samling ikke helt har kunnet undgaa Kopier, er en Selvfølge, men disses Antal er aldeles forsvindende.

I de første Aar af min Samlervirksomhed satte jeg ofte en Fornøjelse i at vise mine Portrætter til vore Be-

kendte, naar de kom i Besøg hos os. Da saaledes en Aften Agnes og Fanny Bloch blandt andet saa en Del Portrætter af daværende og forhenværende Ministre, udtalte Fanny: »Det vilde være morsomt, hvis De kunde faa Portrætter af alle Ministre og paa den Maade fremstille Ministerierne lige fra Grundloven.« Jeg gjorde store Øjne ved denne originale Idé, som straks slog ned i mig. Jeg saa de store Vanskeligheder, der vilde være forbundne med at realisere den, men ogsaa straks, at det kunde gøres, og at det i saa Tilfælde vilde blive et virkelig interessant Museum. Imidlertid gik jeg i et Par Aar og rugede over Tanken, inden jeg tog Bestemmelsen at gennemføre den; min Tid var jo med Kontoret og Skolerne meget optagen. Vanskelighederne bestode i, at der naturligvis vare mange baade af afdøde og endnu levende Mænd, hvoraf der kun fandtes Fotografier, og disse vilde jeg under ingen Omstændigheder have med i min Samling. Der maatte altsaa udføres Tegninger efter Fotografierne, som jeg maatte se at faa til Laans hos de paagældende Ministre eller, naar de vare døde, hos deres Slægtninge. Min Interesse for Arbejdet voksede nu til virkelig Kærlighed. Jeg kunde ikke tænke mig, at hvad jeg møjsommelig havde samlet og fremdeles vilde samle, efter min Død skulde splittes ad paa et Auktionsbord, og jeg tog den faste Beslutning, at jeg vilde testamentere min Samling til en Statsinstitution.

Jeg havde i mange Aar hyppigt mødt forhenværende Minister for Slesvig Johannsen, naar han indsvøbt i sin Kappe gik hjem fra sine Rideøvelser, en især i dette Kostume ret karakteristisk Skikkelse. Med ham vilde jeg gøre Begyndelsen. Jeg gik da en Dag i Foraaret 1886 op til ham med min Anmodning om at laane hans Fotografi i det nævnte Øjemed, som jeg her, saavel som ved alle andre Henvendelser, gav en efter min Mening større Berettigelse ved at fremstille for den paagældende, at Samlingen havde mere end privat personlig Interesse derved,

at den engang vilde blive offentlig Ejendom. Med den største Elskværdighed gav han mig et bestemt Afslag. Han havde været Minister for Slesvig i den for alle danske allersørgeligste Tid ¹⁾, han kunde desaarsag ikke ønske at blive foreviget som saadan, hverken i en offentlig eller privat Samling. Der stod jeg! Det var en god Begyndelse. For imidlertid at trække mig tilbage uden at synes helt slagen, sagde jeg, idet jeg rejste mig: »Ja, Kammerherren aner næppe, hvad en Samler under sin Søgen kan træffe paa; hvis jeg nu engang et eller andet Sted skulde finde et Fotografi af Kammerherren, tillader De saa, at jeg tilegner mig det?« Idet han med et godmodigt Smil rejste sig op, slog let ud med Armene og trak lidt paa Skuldrene, sagde han: »Ja, saa kan jeg jo ikke gøre noget ved det.« Og paa den elskværdigste Maade fulgte han mig ud af sin smukke, gammeldags hyggelige Stue. Men ikke et eneste Øjeblik tvivlede jeg paa, at jeg nok engang skulde faa hans Billede. Uden at ængstes for Udfaldet gik jeg den samme Dag til Quaae ²⁾, Kauffmann ³⁾ og Suen-son ⁴⁾, som alle med Beredvillighed gav mig deres Fotografier, og om Aftenen kunde jeg gaa til min kære Nannestad ⁵⁾, som med Interesse hørte paa min livlige Fremstilling af alle Enkelthederne under denne min første Attaque.

Nu oprandt der selvfølgelig en Tid, der blev stærkt optagen af mange baade personlige og skriftlige Henvendelser, saavel i København som i Provinserne. En Mand, jeg kort efter henvendte mig til, var Konferensraad Raasløff ⁶⁾, der ikke alene gav mig sit eget Fotografi, men

¹⁾ 1864 i Ministerierne Monrad og Bluhme. ²⁾ 1864 Udenrigsminister i Ministeriet Monrad, Minister uden Portefeuille i Ministeriet Bluhme. ³⁾ 1879—81 Krigsminister. ⁴⁾ 1867—69 Marineminister. ⁵⁾ Cand. polit., Postkontrollør i København. ⁶⁾ 1854—56 Minister for Slesvig, 1860—61 i Ministeriet Hall Minister for Holsten og Lauenburg.

med elskværdig Imødekommenhed tilbød at skrive til en Bekendt af ham i Tyskland for at skaffe mig et Fotografi af Reventlow - Criminil¹⁾, hvilket ogsaa lykkedes ham. Raasløff besøgte mig flere Gange for at følge med det rask fremadskridende Arbejde med Specialsamlingen af Ministre, hvilket han levende interesserede sig for. Under et af disse Besøg udtalte han, idet han dengang kendte min testamentariske Bestemmelse: »Ja, Hr. Lund, Deres Navn vil blive mindet, naar vore ere glemte,« en Udtalelse, jeg ikke syntes absolut godt om, da jeg blev lidt ængstelig for, at den kom noget udenfor den Ærlighed, jeg hidtil havde tillagt ham. Paa denne Tid gjorde jeg atter et Forsøg paa at komme i Besiddelse af Kammerherre Johannsens Portræt. Jeg tog til Helsingør, hvor en Broder af ham, Oberstløjtnant Johannsen, boede, og for denne fremstillede jeg Sagen og bad ham gøre sin Indflydelse hos Broderen gældende og navnlig bevæge ham til at overlade mig sit Fotografi i det nævnte Øjemed. Han lovede mig at gøre sit bedste, men maatte dog nogen Tid efter tilskrive mig, at hans gentagne Bestræbelser i saa Henseende havde været forgæves.

Det varede ikke længe, inden jeg fik den Idé at henvende mig til nogle af de Kunstnere, som jeg kendte fra min Akademitid, og som jeg vidste endnu bevarede saa megen Interesse for mig fra gamle Dage, at jeg turde bede dem være mig behjælpelige med at tegne nogle af disse Portrætter til min Samling. Denne min Anmodning blev ogsaa mødt med megen Beredvillighed, og jeg har saaledes efterhaanden modtaget tegnede Portrætter efter Fotografi af Jerndorff, Haslund, Tornøe, Zahrtmann og Hans Tegner, som alle have udført disse Tegninger uden at modtage andet derfor end min Tak. Men Hovedparten har jeg dog tegnet selv. I Hans Tegner tænkte jeg mig

¹⁾ 1852—54 Minister for Holsten.

straks at have fundet et udmærket Middel til at skaffe mig et Billede af Minister Johannsen. Det var denne højt-begavede Kunstners Evne til at opfatte og gengive det karakteristiske ved et Menneske, jeg vilde benytte mig af. Jeg bad ham derfor om af Interesse for Øjemedet, og da jeg ikke kunde tænke mig at komme i Besiddelse af noget Portræt af oftnævnte Mand paa anden Maade, at tegne mig et saadant efter det Billede, han havde dannet sig af ham, naar han mødte ham paa Gaden. Han gav mig ogsaa straks sit Løfte derom. Imidlertid blev det ikke ad denne Vej, jeg skulde se mit Ønske opfyldt. For den, der tror og søger ihærdigt — man erindre min Sikkerhed i denne Retning, da jeg fik mit første Afslag hos Manden selv —, naas altid Maalet. Nogen Tid efter sad jeg en Aften i mit Hjem og talte med Caroline Henrichsen ¹⁾ om de mange Besøg, jeg paa Samlingens Vegne aflagde hos forhenværende Ministre eller deres Slægt, idet jeg glædede mig over den Elskværdighed, der mødte mig alle Vegne hos disse Familier. Da Talen saaledes ogsaa faldt paa Kammerherre Johannsen, som imidlertid var afgaaet ved Døden, udbrød hun med sin sædvanlige Livlighed: »Kammerherre Johannsen, ham har Kammerherreinde Moltke et Portræt af, han var en god Ven af hendes afdøde Mand.« ²⁾ »Der har jeg ham,« tænkte jeg straks; »det skulde være mærkeligt, om jeg ikke paa en eller anden Maade ad denne Vej skulde kunne skaffe mig hans Portræt.« Caroline lovede mig ogsaa straks at gøre sit bedste i saa Henseende hos Kammerherreinde Moltke. Jeg skrev nu et vistnok temmelig sofistisk Brev til Caroline, som det var Mening, hun skulde foredrage for Kammerherreinden. Jeg fremstillede heri, at ganske

¹⁾ Datter af Købmand i Rødby, senere Proviantforvalter i Flaa-den Carl Henrichsen. ²⁾ Overførsteren paa Egelund. Enken boede senere i Frederiksborg.

vist var det imod Kammerherre Johannsens Ønske, naar jeg bad om i nævnte Øjemed at laane hans Fotografi. Men hvis dette hans Ønske skulde opfyldes, vilde han ikke blot blive den eneste Minister, der ikke var repræsenteret i Samlingen, men hvad der formentlig mest maatte bestemme Kammerherreinden til at se bort fra dette Ønske, var, at jeg alligevel vilde komme i Besiddelse af et Portræt af Kammerherre Johannsen ved det af Hans Tegner givne Tilsagn om at tegne mig et saadant, saaledes som han nu maatte erindre ham fra Gaden. Men da et Billede efter Hukommelsen, selv af en Kunstner som Hans Tegner, dog altid vilde komme til at lide af enkelte Ufuldkommenheder, saa vilde det være at foretrække, naar disse kunde undgaas ved at have et Fotografi til Hjælp og Ligheden derved blive saa meget desto sikrere. Kort Tid efter sendte Caroline mig i et straalende glad rekommanderet Brev mit Ønskes Opfyldelse i det saa længe efterstræbte Fotografi-Portræt. Senere har jeg af Oberstløjtnant Johannsen faaet et fra dette meget forskelligt Portræt af Broderen, saaledes at jeg nu havde 2 tegnede Portrætter af ham, et for hvert af de 2 Ministerier, han har været Medlem af. Blandt flere Eksempler paa, at det lykkedes mig at vække og vedligeholde Interessen hos andre for mit Arbejde, skal jeg kun fortælle et lille Træk endnu. Som det vil ses af min Samling, har jeg gjort mig Umage for at skaffe saa mange og saa forskellige Portrætter som muligt af de Mænd, der have været Medlemmer af flere Ministerier. Da der saaledes kun fandtes et bekendt Billede af A. W. Scheel ¹⁾ fra hans ældre Dage, og jeg gerne vilde have et fra en yngre Periode, var det mig ikke muligt at opdrive et saadant her i Landet. Men under min ivrige Søgen fik jeg oplyst, at der i Kristiania

¹⁾ 1851—55 Justitsminister i Ministerierne A. W. Moltke, Bluhme og Ørsted; norskfødt.

boede en Slægtning af ham ved Navn Ulrik Rosing — hans Stilling erindrer jeg ikke. Til denne Mand, som altsaa ikke anede min Tilværelse, skrev jeg med Anmodning om, muligt at skaffe mig et saadant Billede. Uden i Mellemtiden at have staaet i Korrespondance med ham fik jeg efter akkurat 2 Aars Forløb et meget elskværdigt Brev fra ham, hvori han meddelte mig, at efter mange og ihærdige Forsøg var det endelig lykkedes ham at finde et Portræt af sin Onkel, forhenværende Justitsminister A. W. Scheel, i et Daguerreotypi taget i Wien 1843, hvilket han herved sendte mig. I det hele taget har jeg været overordentlig heldig i mine Bestræbelser for at skaffe Fotografier til Veje af de paagældende Ministre, idet jeg allerede med Udgangen af 90erne ejede en fuldstændig Samling af alle Ministerierne lige fra 1848 og til den Tid.

Imidlertid havde min Samling nu modtaget betydelige og værdifulde Forøgelser, navnlig ved Indkøb paa flere store Auktioner saavel som ved Gaver. Blandt Giverne maa jeg i første Række nævne min gamle Lærer fra Kunstakademiet Adolph Kittendorff, der ikke alene glædede mig med haandtegnede Portrætter af ham selv, men ogsaa med saadanne af Constantin Hansen, Marstrand og Edvard Lehmann samt flere Hundrede Litografier af Tegners¹⁾. Ligeledes maa jeg her med Tak nævne Litograf Harald Jensen og Xylograf Pauli, der, lige fra han blev Ejer af »Illustreret Tidende«, til jeg i 1903 ophørte med at samle paa Ætsninger, har sendt mig dette Blads Portrætter, som i flere Aar vare Særtryk.

Allerede for længere Tid siden havde jeg taget fat paa at faa mit Testamente bragt i Orden, og længe varede det ikke, inden jeg bestemte mig til at tilbyde Kunstakademiet Samlingen. Paa Kunstakademiet havde jeg tilbragt

¹⁾ Litograf, f. 1815; har litograferet henvend 1000 Portrætter.

uforglemmelige Ungdomsaar, her søgte mine Tanker saa ofte tilbage til. Det vilde være mig kært at vide denne Anstalt som det fremtidige sikre Opbevaringssted, og i Aaret 1891 blev min Samling med hvad dertil hører af Skabe, Kasser, Mapper og Kataloger ved lovformeligt Testamente bestemt til efter min Død at skulle tilfalde Kunstakademiet som Gave.

Aaret derpaa iværksatte jeg en Tanke, som jeg Tid efter anden havde taget frem. Jeg tænkte mig, at der hos Landets adelige Familier, saavel i København som paa disses Godser, maatte findes mange hovedsagentlig gamle kobberstukne Portrætter af deres Slægter. Efter et ikke ringe Arbejde med Uddrag af Statskalenderen og Vejviseren og med Omhyggelighed for, at enhver fik de Titulaturer og Ordner, som tilkom ham, lod jeg nedenstaaende Skrivelse trykke og udsende i et Antal af 200 Eksemplarer med Halvdelen til Landet og Halvdelen til København.

»Kjøbenhavn i Juni 1892.

Til

Den Danske Adel!

I Forvisningen om, at enhver Virksomhed og alvorlig Stræben efter at samle og bevare Minderne om Fædrelandets Fortid og dets fremragende Mænd og Qvinder, altid vil vinde den høie danske Adels Sympathi og Interesse, vover Under tegnede at fremkomme med nærværende Henvendelse.

Siden 1880 har det været mit kjæreste Arbeide i min Fritid at sysle med og tilveiebringe en, nu ret betydelig, Samling Portraiter i Kobberstik, Lithografi og Xylografi af danske Personer fra Reformationen og til Nutiden, i Forbindelse med en Del Haandtegninger af forskellige Kunstnere efter Fotografier af Mænd, hvis Portraiter ellers ikke ere tilgængelige for Offentligheden. — Den hele Samling, der nu løber op til over 3000 Portraiter, er ordnet historisk-chronologisk og opsat paa ligestore Cartons, flere eller færre Portraiter paa hver efter Billedets Størrelse.

Efterhaanden har jeg faaet saa megen Kjærlighed til denne smukt holdte Samling, som i Tidens Løb har modtaget

ikke faae værdifulde Gaver, at jeg, for at den ikke skal blive splittet ad, ved lovformeligt Testamente har bestemt, at den efter min Død skal tilfalde det kgl. Academie for de skønne Kunster, hvilket kan sees af sidste Aarsberetning fra Academiet. Jeg har for mange Aar siden, inden jeg gik over i min nuværende Stilling, erhvervet Afgangsbeviset som Maler fra Kunstacademiet, og har derfor særlig Interesse for denne Anstalt.

For at min Samling fuldt ud kan blive, hvad jeg altid har stræbt efter: En Fædrelandshistorie i Portraiter i over 300 Aar og under Hensyn til, at den har mere end privat personlig Interesse, derved at den tilsidst vil blive offentlig Eien-dom, vover jeg herved i al Ærbødighed at bede den høje danske Adel om at støtte mig i disse mine Bestræbelser, ved som Gave til denne min Samling, at yde, hvad man maatte ville undvære af mulige Doubletter af kobberstukne eller lithograferede — ikke fotograferede — Portraiter af Danske, Holstenere og Normænd fra ovennævnte Tidsrum, saavel af kongelige som adelige og borgerlige. —

Naar jeg har overvundet min Betænkelighed ved dette Skridt, er det fordi jeg mener, at turde gaae ud fra, at der paa de adelige Slotte og i de store Hjem, saavel paa Land som i By, maa findes mangt og meget, som tildels glemt og lagt tilside i Mapper og Kasser, ved at drages frem for Dagens Lys, ofte vil vise sig at være netop det, som enhver Portrait-samling maa sætte allerstørst Pris paa at eie, og af hvilket Erhvervelsen af hvert enkelt Blad forårsager Samleren den største Glæde: de gamle kobberstukne Portraiter af den danske og holstenske Adel.

Idet jeg derfor vover at troe, at denne min dristige Henvendelse vil blive mig tilgivet i Forstaaelse af den Varme for Sagen, der har dicteret den, undertegner jeg mig i dybeste Ærbødighed

Max Lund,
Telegrafist.

Vesterbrogade Nr. 93, 2. Sal tilvenstre.«

I en ikke ubehagelig Spænding gik jeg nu i den første Tid og ventede paa, hvad der vilde vise sig. Det forekommer mig, at selv om Skrivelsen var bleven noget for ærbødig og maaske lidt for lang, Forventningen om dens

Hensigtsmæssighed maatte dog kaldes ret naturlig. Resultatet blev en fuldstændig Fiasko. Fra et Par Herrer fik jeg et meget høfligt Brev, hvori de beklagede ikke at være i Besiddelse af saadanne Portrætter, fra en Dame fik jeg et enkelt lille Billede; kun een, Grev Bille-Brahe-Selby til Hvedholm, viste, at han havde forstaaet Meningen med Henvendelsen og gjort sig Umage for at opfylde det deri udtalte Ønske, i de 6 forskelligartede Portrætter, til Dels store, han sendte mig. Naar jeg vilde omsætte Værdien af de saaledes erhvervede Billeder til de Priser, som dengang vare de normale, havde jeg ikke engang faaet mine Udgifter dækkede. I ungdommelig Begejstring for Sagen havde jeg ventet mig en Del af denne Henvendelse. Skuffelsen følte jeg derfor med en ikke ringe Bitterhed.

Men noget maatte der fremdeles gøres, syntes jeg, for at skaffe større Vækst i Arbejdet. Tanken om, at der mange Steder maatte henligge Portrætter, baade i Stik og Litografi, som vedkommende Ejer, navnlig naar der fandtes Dubletter hos ham, formentlig gerne vilde afse i et Øjemed som det, jeg arbejdede for, lod mig ikke have Ro, før jeg fik gjort et lignende Forsøg i en hel anden Samfundsklasse. Jeg lod da trykke en Skrivelse til vore Kunstnere, ældre og yngre, som jeg udsendte i et Antal af mindst 100 Eksemplarer. Heller ikke her har jeg et eneste tilbage, men selvfølgelig gik Indholdet ud paa ganske det samme som i de to foregaaende Skrivelser, kun, navnlig i Sammenligning med Skrivelsen til Adelen, betydelig kortere og ikke saa højtidelig. Resultatet blev om mulig en endnu større Fiasko end for Adelens Vedkommende. Fra et Par Herrer, af hvilke jeg husker Dalsgaard, fik jeg meget høflige Breve om, at de beklagede ikke at eje saadanne Billeder, men fra Frølich et venligt Tilsagn om, at naar han kom ud paa Blidah, hans Landsted paa Strandvejen, hvor han havde disse Sager liggende, tænkte han nok at kunne finde noget, jeg kunde

bruge. Paa Slutningen af Sommeren, da jeg ikke endnu havde hørt fra ham, tog jeg derud og traf ham ogsaa, men husker ikke nu, af hvilken Grund jeg ikke fik noget med hjem. Imidlertid maa han dengang atter have fremført noget som et Løfte, thi langt hen paa Efteraaret tog jeg atter derud, og efter at være bleven modtaget meget elskværdigt af baade ham og hans Hustru, kunde jeg tage tilbage med en Høst af — 1 Litografi. Det var, hvad jeg opnaaede ved min Henvendelse til Kunstnerne. Her var i Grunden Skuffelsen ikke saa stor, thi jeg kendte jo en Del af Kunstnerejendommelighederne ganske godt. De ere maaske ikke mindre velvillige end andre Mennesker, men, navnlig den yngre Generation, gider som Regel ikke have nogen Ulejlighed. At de har haft en enorm Masse saadanne Ting henliggende, som de med Velvilje vilde have udvalgt Ting af og givet den, der personlig henvendte sig til dem, hvilket selvfølgelig med mit andet Arbejde ved Siden af var mig umuligt, tvivler jeg ikke et eneste Øjeblik om; nu sejrede deres Magelighed i Forbindelse med deres Mangel paa Interesse for andet og andre end Kunst og Kunstnere over alle andre Hensyn.

Her kunde jeg have Lyst til at fortælle lidt om, hvorledes jeg kom i Besiddelse af et Par af mine bedste Billeder, Blade, der høre til de allersjældneste Kobberstik, der eksistere her i Landet. For mange Aar siden havde jeg set, jeg husker ikke hvor, et Billede af »den høie elskede Familie«, Frederik d. 6te spadserende med Dronningen og begge Prinsesserne, koloreret Kobberstik af Senn¹⁾. Der er en Stil og en klar Tidskolorit over dette Billede, som gør, at man ikke let glemmer det. Jeg har altid haft en varm og levende Interesse for den patriarkalske Tid, som det er et Udslag af, og jeg kom ligefrem til at omfatte dette Billede med et vist Sværmeri. Noget kom maaske

¹⁾ Kobberstikker, f. 1770 i Schweiz, kom 1804 til København.

af, at Herman altid omtalte det som en saa overordentlig stor Sjældenhed. Imidlertid stod det altid i mine Tanker som et af de Billeder, jeg helst vilde komme i Besiddelse af, og det mærkelige var, at min Tro til, at det vilde ske, blev lysere og sikrere, som Tiden gik; jeg kunde ligefrem sige til mig selv: »Du faar det.« Da gik jeg en Morgenstund i et helt andet Ærinde gennem Raadhusstræde og saa naturligvis ind af Vinduet hos den der boende Antikvitetshandler, og hvad skildrer min Overraskelse: der staar lyslevende et glimrende Eksempplar af Billedet i en gammel Ramme. Roligt og behersket gik jeg ind i Forretningen og spurgte, hvad det kostede. »10 Kroner,« svarede Manden. »Det er foræret,« tænkte jeg. Manden havde købt det ude paa Amager hos en gammel Bonde, der havde været Kusk hos Frederik d. 6te. Inden jeg gik hjem, gik jeg hen til Herman for at vise ham det. Det kan nok være, han blev lang i Ansigtet, navnlig da han hørte, hvad jeg havde givet for det. Han kaldte det et ganske fortrinligt Eksempplar og vilde straks give mig 25 Kr. for det. Rammen solgte jeg saa for 3 Kr. til en Kollega, og henrykt viste jeg mit Billede, der altsaa nu kun stod mig i 7 Kr., til alle og enhver. Nogle Aar efter forekom det i Gehejmerraad Schlegels¹⁾ glimrende Samling, der blev solgt ved en stor Auktion, men i et langt ringere Eksempplar og temmelig stærkt beskaaret, ikke forskaaret; det gik der i 50 Kroner. Paa denne Auktion erhvervede jeg et andet af mine smukkeste Blade. Assistent Læssøe ved Kobberstiksamlingen, som jeg kendte lidt til, og som ordnede Billederne, der skulde til Auktion, havde gjort mig opmærksom paa det smukkeste og kraftigste Tryk i hele Samlingen, nemlig Haelweghs²⁾ Stik

¹⁾ 1854—60 Guvernør i Vestindien. Død 1896. ²⁾ Kobberstikker; har 1643—72 stukket 91 Blade.

af Kørbitz¹⁾), hvilket tillige meget sjældent forekommer. Ja, det kunde ikke nægtes, det var et glimrende Eksempplar. Jeg bød altsaa, skarpt forfulgt af den Officer, der bød for Officersforeningens Bibliotek og Samling. Men jeg blev den sejrende for 45 Kroner. Jeg følte straks, at det ikke var for meget, skønt Priserne dengang endnu ikke vare naaede op i den urimelige Højde, hvori de senere kom. Da vi rejste os fra Bordet for at holde Frokost, kom alle, som havde nogen Forstand paa Sagerne, hvilket jo ikke er ensbetydende med at gaa paa Auktion, hen til mig og lykønskede mig til Købet og glædede sig over, at jeg ikke gav tabt. Nogle Dage efter paa samme Auktion var jeg ligeledes ved Læssøes Anvisning gjort opmærksom paa en meget stor Sjældenhed blandt de kongelige Portrætter, nemlig Haelweghs Stik af Christian d. 4de til Hest (Str. 287). Da det kom, bød jeg altsaa paa det, men forfulgtes af Lynge, indtil jeg kom til 50 Kroner. Da standsede han, og jeg fik det altsaa, ligeledes med en aldeles bestemt Følelse af, at det ikke var for meget. Lynge købte saa Kopien i samme Størrelse, der kom bag efter, for 40 Kr. til en af vore Godsbesiddere. Fra Auktionen gik jeg lige hen til Herman, som da var for svag til at kunne gaa paa Auktion, og viste ham mit Indkøb. Han blev virkelig interesseret ved at se, at det var kommet i min Besiddelse, og afgav en absolut gunstig Kendelse over Eksemplarets Værdi, ligesom han gættede paa mindst 75 Kr. Da jeg Dagen efter et Øjeblik var hos ham igen, sagde han: »Det var rigtignok et godt Køb, De der gjorde i Gaar; skulde De haft Billedet fra Udlandet, var De kommen til at give mindst 100 Kr. for det.« Billedet maa nemlig regnes for et af de allersjældneste, der findes af dansk Portrætkunst i Kobberstik. Disse smaa Oplevelser høre jo til de stolte Øjeblikke i en Samlers Liv. Hvad

¹⁾ Rigmarskal, f. 1612, d. 1682.

der ogsaa ofte har glædet mig, er de mange Gange, Folk fra forskellig Side ere blevne henviste til mig som en Samler, hos hvem de kunde faa sikre og paalidelige Oplysninger. Ligeledes glædede mig en Udtalelse, som faldt ved en senere Auktion. Lynges havde sagt til sin Hustru: »Det er en Fornøjelse at sidde ved Siden af Lund for den Indsigt, hvormed han byder og køber.«

Inden jeg slutter denne alt for lange Opsats, maa jeg dog tilføje, at da Kunstakademiet ved Professor F. F. Petersens ¹⁾ Død modtog dennes Portrætsamling, og jeg ikke ønskede, at min skulde staa som Dublet, fik jeg ved en Tilføjelse i mit Testamente dette forandret til, at Kultusministeriet skulde efter min Død modtage Samlingen og derefter tage Bestemmelse om dens fremtidige Anbringelse. I Begyndelsen af min Samlervirksomhed besøgte jeg engang Justitsraad Strunk ²⁾, som da ytrede: »Vil De legere Deres Samling bort, maa De kunne faa Statsunderstøttelse.« Tanken, som jeg havde skrevet mig bag Øret, tog jeg efter flere Aars Forløb frem til Virkeliggørelse. I 1893 indgav jeg derfor en Ansøgning i det nævnte Øjemed til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, som i Maj samme Aar bevilgede mig 300 Kr. til Samlingens Fortsættelse. I Aarenes Løb har jeg fra samme Sted i alt modtaget 1800 Kr. Ligeledes har den Hjelmstjerne - Rosencroneske Stiftelse fornemmelig ved dens Sekretær Hr. Oluf Halls ³⁾ overordentlige Velvilje og Interesse for min Virksomhed bevilget mig i alt 900 Kr.

Hvad der derpaa følger i Forbindelse med min gennem mange Aar fortsatte kostbare Sygdom og den deraf flydende absolutte Nødvendighed at maatte sælge min

¹⁾ Konservator ved den kgl. Malerisamling. Død 1900. ²⁾ Museumsinspektør; udgav 1865 »Samlinger til en beskrivende Katalog over Portrætter af danske, norske og Holstenere«. ³⁾ Søn af Ministeren.

Samling¹⁾, er saa sørgeligt, at jeg ikke vil bedrøve eder ved en yderligere Skildring deraf, især da intet væsentligt i denne Henseende er ukendt for eder.

1 Juli 1913.

¹⁾ Ved Salget maatte Forf. tilbagebetale Kultusministeriet Halvdelen af det Beløb, Samlingen fra det havde modtaget; den Hj.-Ros.ske Stiftelse frafaldt under de foreliggende Omstændigheder ethvert Krav paa Tilbagebetaling.

A. F. KRIEGER.

Tegnet af M. Lund. Efter Fotograf.
Af Kancelliraad Lunds Portrætsamling.

SMAASTYKKER.

4. Gabels Hotel.

I Oberst Emil Madsens interessante Artikkel »Københavns Øster Kvarter« er der S. 119 indløbet en Forveksling. »Gabels Hotel« var ikke i nuværende Nr. 57 paa Østergade, men i det nu sløjfede Nr. 54. Det var ogsaa Nr. 54, der blev hjemsøgt ved Matrosernes Optøjer 17. Jan. 1772. Derimod har Kammerherreinde Schnell aldrig ejet denne Gaard, men maaske Nr. 57.

Angaaende disse Oplysninger tillader jeg mig at henvise til min Bog: Efterslægtsselskabet og dets Skole 1786—1836 S. 56—57 og til »Den Gabelske Gaard« (Særtryk af Skoleprogram for Efterslægtsselskabets Skole 1902). Jeg har til disse Skrifter benyttet Ejendommens Skøder, som findes i Skolens Arkiv. *Fr. Bokkenheuser.*

5. De dyre Tider.

Alle Husmødre taler med et Suk om de gode, gamle Tider, da alt var saa billigt, og hvor der var ganske anderledes Forslag i Pengene.

At dette dog ikke altid var Tilfældet, og at visse Fødevarer kunde naa Priser, der nu vilde blive anset for ganske utænkelige, ser man ved at gennemgaa f. Eks. Urtekræmmernes gamle Prislister.

I Aaret 1779 — midt i en dyb Fredsperiode, hvor Handel og Vandel blomstrede her i Landet som ingen-sinde — finder man saaledes Prisen paa hvidt Sukker sat til 20 β Pundet — det dobbelte af den nuværende Pris og efter Pengenes datidige Pris mindst det tredobbelte. For Sagogryns Vedkommende var Forholdet det samme: de averteredes til 24 β Pundet, medens Prisen nu er 24 Øre. Almindelig The kostede 6 Mark, og den

fine The var saa kostbar, at man ikke ansaa det for at være til nogen Nytte at reklamere med den. Til Gengæld kostede Kaffen dengang kun 19—23 β Pundet, og den ægte Mokka kun 2 Mk.

Rom var yderst variabel i Prisen. Medens »de tre Sukkertoppe i Badstuestræde No. 93« solgte en meget god gammel Rom til 18 β Potten, forlangtes der i »gammel Mynt No. 153, hvor Lygten sees paa Huset«, 32 β for alm. gl. Rom.

Fisk var dengang en billig Ret. Bergfisk kostede kun 4 β Pundet, Karper 12 β .

I vor Tid, hvor Brændselet er saa dyrt, vil Kulpriserne fra 1779 maaske ogsaa kunne have nogen Interesse. Forskellen mellem dengang og nu er ikke ret stor. I større Partier var Prisen 18—20 Rdl. Læsten (= c. 37 hl) foruden Kørselspenge — altsaa maaske snarest en Kende billigere.

Bøger synes at have været forholdsvis billige. En Skriftebog, hvori fandtes »Regler, Skrifte- og Communalbønner og Sprog for Syge, hvorved dem altid er viist de beste Veye af en tilstrækkelig Erfaring, hvorledes Syndere kan omvendes, Bodfærdige bevares fra syndige Afveye, Svage styrkes og beredes til at nyde Alterens Sacramente i Glæde og Frimodighed«, solgtes hos Rothe i No. 8 paa Børsen for 24 β .

— Til Slut kan det saa maaske — til Eftertanke for *Vejviserens* Udgivere — anføres, at denne allerede dengang saa nyttige Bog ikke kostede mere end 2 Mk. 8 β .

M. Vogelius.

6. Et gammelt Tyende.

Meddelt af Fuldmægtig *J. Lund Nielsen.*

I Adresse-Contoirs Efterretninger 8. Febr. 1823 læses følgende Bekendtgørelse:

Tirsdagen den 4de Febr. d. A. er Pigen Ane Jensdatter i hendes Alders 79de Aar ved en stille og rolig Død afgaaen. I meer end 49 Aar har hun tjent een Familie med en sjelden Redelighed, Retskaffenhed og Troskab. Den bedste Løn for denne hendes gode Vandel vil hun nu nyde.

J. Lund.

Hvad Ane Jensdatter efterlod sig, havde hun 10. Juni 1820 testamenteret til Krigskancellisekretær Jens Lunds Frue, Sophie Amalia, født Mohr (f. 1779, g. 1815, d. 1853), hvis Fader, Urtekræmmer Christian Mohr (f. 1732, d. 1804), hun har tjent i en lang Række af Aar, »og hos hvem jeg endnu i min nærværende Alderdom har mit Livs Ophold, ligesom jeg ogsaa er forvisset om, at Hr. Sekretær Lund og Frue vil besørge mig en anstændig Begravelse«.

Denne Forventning blev ikke skuffet. Ifølge Regninger til Krigskancellisekretær Lund var Udgifterne ved Begravelsen følgende:

For Kage, Gardiner, Indrykkelse i Aviser, og i Drikkepenge m. v.	13 Rbd. 40 ø
Ligkisten m. m.	27 — » »
Bedemandens Regning	90 — » »
Viin pp.	6 — 76 »
	137 Rbd. 20 ø

Af Regningerne skal anføres:

1. *Bedemandens Regning.*

Fortegnelse over Udgifterne ved Pigen Ane Jensdatters Jordefærd paa Frue Assistentskirkegaard d. 9. Februar 1823.

	Rbd.	Mk.	ø
Jorden	5	»	»
Gravkammeret	»	2	3
Gravens Gravning	2	»	8
Liigskamlerne	»	5	»
Skolens Rettighed	6	2	12
6 Liigbærere	15	»	»
Liigvognen med Hesteleie	10	2	11
Liigkudskan, Drikkepenge	1	2	»
Præsten	8	»	»
Klokkeren	1	3	»
Overgraveren	1	»	»
Assistentsgraverne	4	»	»
Graverkarlen	1	»	»
Liigklædet	4	»	»
Invitationsvognen med Drikkepenge	3	1	»
1 Tjener ved samme	1	3	»

	Rbd.	Mk.	β
2 Dito Begravelsesvogne	3	»	»
4 Vogne til Følget	5	2	»
2 Dito til Liigbærerne med Drikkepenge ..	3	4	»
1 do. til Bedemanden med do.	1	5	»
	Rbdlr.	79	3 2
Bedemandens Salair efter eget Behag	10	2	14
	Ialt Rbdlr.	90	

Kbhvn. d. 10. Febr. 1823.

Ovenstaaende er mig betalt.

J. Pritzel.

1823	2. Vinhandlerens Regning.	Debet	
Febr. 8.		Rbd.	Mk. β
2 Bout. bedste Madera à 2 Rbd.....	4	»	»
2 Bout. » gammel Viin à 4 Mk..	1	2	»
1 Bout. gl. Cognac	1	»	»
1 Bout. Rom	»	2	12
	Rbd.	6	4 12

Betalt

hvorfore quitteres

O. F. Hagen.

7. En københavnsk Børneleg.

En gammel københavnsk Børneleg: »at gaa paa Børsen« er vistnok nu gaaet meget af Brug; Meddeleren har forgæves spurgt flere af den yngre Slægt, om de kendte den, men dog nylig set den blive leget af Smaapiger paa Gaden. Den kan beskrives saaledes: To tager hinanden i Hænderne med Armene over Kors imellem sig, gaar i Takt en Del raske Skridt fremad og siger:

»Far og Mor har givet os Lov
til at gaa paa Børsen«.

Ved Ordet »Børsen« drejer de hurtigt rundt, svinger Armene modsat og gaar tilbage, fortsættende saaledes frem og tilbage, til de er kede af Legen.

Meningen med Udtrykket: »at gaa paa Børsen« vil de færreste af den nuværende Slægt forstaa; Børsen er jo nu helt forbeholdt den alvorlige En-gros-Handel og Besøg i Forretningstiden ikke tilladt. Anderledes i ældre Tid: da var en stor Del af Børssalen paa begge

Sider opfyldt af Træboder, hvor Kræmmere sad med alskens Varer; der var bornholmske Ure, endog en Boglade (Schuboths), — der var Alenvarer, Legetøj m. m. m. Dengang gaves der jo langt færre Forlystelser end nu, og det var da en ret almindelig Børnefordøjelse at gaa op paa Børsen, selvfølgelig med Voxne som Førere; man kom der mindre for at købe end for at se paa den livlige Trafik, efter at den barnlige Fantasi allerede var sat i Bevægelse ved Indtrædelsen i den store, halvmørke Forhal med Tycho Brahes Portræt. P. Købke.

8. En Flyvemaskine i 1791.

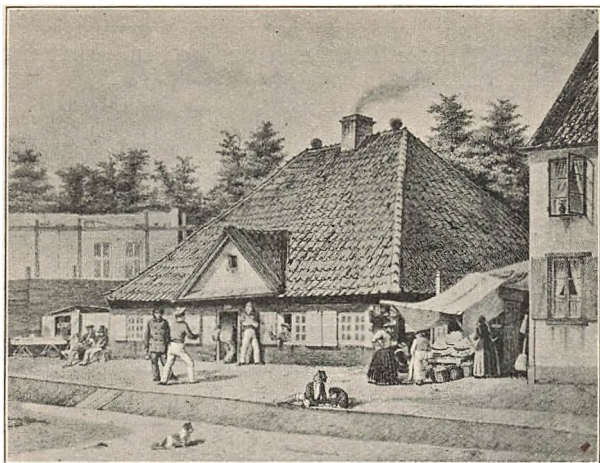
Af Villads Christensen.

En »mekanisk Maskine, der kan opstige i Luften«! Er det ikke det, som vi nu kalder en Flyvemaskine? En saadan var forfærdiget af Mekaniker Johan Conrad Franke, der i 1791 logerede i Lille Fiolstræde Nr. 256. Maskinen har dog ikke haft nogen synderlig Lighed med vor Tids Aeroplaner: den havde Skikkelse som en Husar og var syv Fod høj.

Mekanikeren ansøgte Kronprins Frederik om Tilladelse til offentlig at lade Maskinen stige til Vejrs i København. Ansøgningen var ledsaget af en paa Tysk skrevet Attest, dateret Gottorp Slot d. 7. Sept. 1790 og underskrevet af »kgl. dansk Kammerherre, Oberstlieutenant og Generaladjutant hos hans højfyrstelige Durchlauchtighed Feltmarskal Landgreve Carl af Hessen«, — at den omtalte Maskine var steget til Vejrs paa Lystslottet Louisenlund, til de allerhøjeste kongelige Herskabs største Tilfredshed og alle øvrige Tilskuers Fornøjelse.

De kongelige Herskaber, som havde overværet Forestillingen paa Slottet Louisenlund, var Kronprins Frederik selv og hans Gemalinde, Prins Karls Datter Marie Sofie Frederikke. Efter at de var bleven viede paa Gottorp Slot d. 31. Juli 1790 tilbragte de Hvedebrødsdagene paa Louisenlund ved Slien. Vi maa jo tro Kammerherren, naar han siger, at Kronprinsen saa Kunststykket med største Tilfredshed. Men han havde dog ikke Lyst til at se det en Gang til, og Mekanikeren fik et hurtigt Afslag paa sit Andragende. København fik saaledes ikke den Gang en Flyvemaskine at se.

(Danske Kancellis Breve 1791 Nr. 1649. Rigsarkivet.)

BROKKENSOD.

AF
VILLADS CHRISTENSEN.

VED Toldbodvejen, tæt uden for Toldboden, laa indtil 1855 det vidt berømte Værtshus Brokkensbod. Som Billedet viser, var Huset lille og dets Indgangsdør saa lav, at man maatte bukke sig for at komme igennem. Men dets Navn var kendt over den hele Verden, thi her mødtes Sømænd af alle Nationer, og for enhver Matros, der steg i Land ved Toldboden, var det en selvfølgelig Sag, at han først og fremmest maatte »tage Højden af Brokkensbod«, som den maritime Betegnelse lød. Blandt Byens egen Befolkning var Brokkensbod populær som selve Rundetaarn, og ingen gammel Københavner kan høre Navnet uden et Smil.

Intet Under derfor, at dette gamle Værtshus, tarveligt og uanseligt som det var, har faaet en Plads i vor Litteratur, som sikrer dets Navn mod at glemmes. P. A. Hei-

berg har benyttet det i sit Skuespil »Kinafarerne«, der udkom 1792. I dette Stykke er indlagt en »Mellem-Akt«, der beskrives saaledes:

Skuepladsen forestiller en Stue i Brokkens Bod. Dans med Pantomime af Kinafarere, der forære deres Kærester Silketørklæder og andre kinesiske Varer. Jøder, som købe og tuske adskillige Snurrepiberier. Nogle, som spille Kort, andre, som drikke o. s. v.

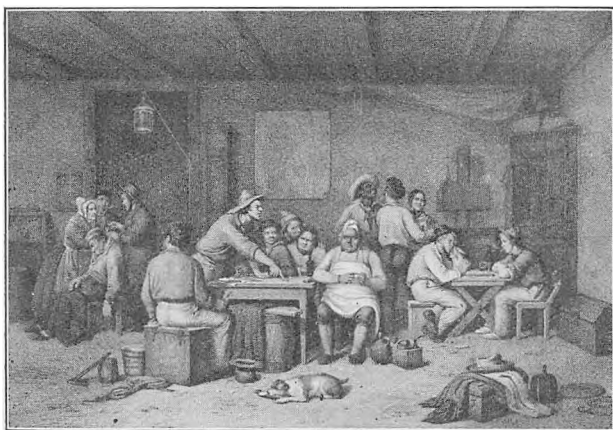
Og da Constantin Hansen digtede sin Skæmteverse om »Ole Skeie i Rom«, tager han helt naturligt sit Udgangspunkt i Brokkensbod:

Og ligesom jeg sidder allerbedst i Brokkens Bo',
 Og havde næppe faaet mig en Snaps eller to,
 Kommer Baadsmanden ind,
 Gør en Helvedes Vind,
 Som han da alletidsens plejer van, den Vissenpind.
 Og saa sa'e han uden Had:
 »Den Onde splitte dig ad!
 »Fregatten skal lette; ombord straks, din Rad!«¹⁾

Ogsaa Kunsten har gjort sit til at forevige det gamle Værtshus. Paa Udstillingen i 1847 fandtes et Maleri af Schleisner med Titel: En Scene i Brokkensbod. Den strenge Kritiker Professor Høyen er ikke tilfreds med Billedet og er nærved at mene, at Navnet er det eneste gode ved det: »Schleisner har kaldt sit Maleri »en Scene i Brokkensbod«, og dette Navn staar endog malet paa en Spand i Stykket. Hvad kan have bevæget Kunstneren til at vælge denne Benævnelse? Det vilde være et aldeles overflødigt Spørgsmaal, dersom ikke selve Titlen røbede denne falske Jagen efter det malerisk Pirrende, som er dette Stykkes Hovedfejl. — Brokkensbod! — Hvo kender ikke dette

¹⁾ Danske Skjemtedigte. Udgivne af Christian Winther. Kbhvn. 1872.

Sted, som den ældre Heiberg i sine Kinafarere har sat et Minde, der vil overleve den gamle Bygning, der nu synes ligesom at stige ned i sin Grav. Betragt engang dette lave Hus med den svære Gesims og det høje Tag, og du vil straks begribe, at de smaa lave Værelser, som findes derinde, kun slet svare til den høje Halle, som Kunstneren har fremstillet og saa besynderligt udstaffet med et Landkort paa Væggen og med Tougværk og Skibskister i en pyntelig Uorden paa Gulvet. Men han vilde heller ikke

C. Schleisner: En Scene i Brokkensbod.

bruge hine indskrænkede Rum, han vilde blot laane Navnet med den gode Klang; om dette Værtshus saa for Resten fik et Udseende, saa at det til Nød kunde passe til en Sørøverroman, det maatte være det samme.»

Figurerne paa Billedet var Kritikerne lige saa utilfreds med: de to bedste var Matrosen, som skal trække sin Brik, og Manden, der paa den modsatte Side af Billedet sidder og sover paa en Stol. »Schleisner har gjort sig megen Flid for at faa Værten og især hans Nathue til at fremtræde med den største Kraft«; men han spreder

paa samme Tid Lysel for meget, hvorved særlig Gruppen med de tre Figurer bagved Bordet er bleven aldeles urimelig.¹⁾

Ikke alle har dog været saa misfornøjede med Schleisners Billede som Professor Høyen, siden Kunstneren paa dette Billede blev agreeret ved Akademiet, og Maleriet blev købt af Kong Kristian VIII. Det findes nu paa Kunstmuseet.²⁾

Brokkensbod har sit Navn efter Familien Brock, i hvis Eje Huset i over hundrede Aar havde været. I de københavnske Skattemandtaller nævnes det første Gang i 1689 som »Jens Brocks Hus ved Toldboden«. I 1708 kaldes det »Jens Brocks Enkes Hus« og i 1723 »Jokum Brocks Hus paa Broen til Toldboden«. Navnet Brokkens-Bode forekommer første Gang i Mandtallet for 1775.

Den Jens Brock, som først ejede Huset og lod det indrette til Værtshus, var Toldbetjent og Visitor Jens Sørensen Brock. Han omtales ogsaa som en »gammel Hoftjener«, og dette Forhold til Hoffet har vel været Anledningen til, at han sluttede en ejendommelig Kontrakt med Kong Kristian V. Kongen gav ham ved Bevilgning af 18. Marts 1699 et Familie-Privilegium paa at udskænke Øl og dansk Brændevin i Huset; men til Genæld skulde dette »efter Ansøgerens egen Erbydelse« tilfalde Kongen, naar Jens Brock, hans Hustru og Søn var døde. Sønnen var den foran nævnte Jokum Brock, der fik Privilegiet fornyet for sig i 1719. Jokum Brock blev en anset Mand i Staden. Han var Brygger og en

¹⁾ Fædrelandet 21. Maj 1847. ²⁾ Billedet er for Øjeblikket ikke udstillet, da det havde sin Plads i den Sal, der blev ryddet i Anledning af Opstillingen af Skovgaards Billede fra Viborg Domkirke.

af Byens 32 Mænd, og da han døde i 1724, efterlod han sig en ret betydelig Formue.

Efter Kontrakten skulde nu Huset ved Toldbodvejen tilfalde Kongen eller den danske Stat; men denne Ret blev ikke benyttet, og Huset forblev endnu i omtrent 60 Aar i Slægtens Besiddelse. Jokum Brock havde været to Gange gift og efterlod sig en Enke, Elisabeth Stampe, samt seks Børn. Enken giftede sig med Raadmand og Brygger Iver Grøngaard, og da hun døde, giftede Enkemanden sig med hendes Steddatter Dorthé, en Datter af Jokum Brock i hans første Ægteskab. Paa Grund af denne noje og noget indviklede Forbindelse mellem Slægterne Grøngaard og Brock opføres Raadmand Iver Grøngaard i en lang Aarrække som Ejer af Huset paa Toldbodvejen. Det har han dog sikkert aldrig været, og senere nævnes ogsaa i Mandtallerne Jokum Brocks Søn, Jens Brock, som Husets Ejer.

Derimod skyldes det nok Iver Grøngaards Virksomhed, at Huset og Privilegiet blev bevaret for Familien. Da Skifte var holdt efter Jokum Brock, indgav Iver Grøngaard til Rentekammeret Andragende om, at det Privilegium, der var knyttet til Huset ved Toldbodvejen, maatte overføres til den afdødes ældste Søn, Jens Brock. Rentekammeret forhandlede med Magistraten herom, og da ingen havde noget at indvende derimod, gik Sagen i Orden, og Privilegiet blev i 1731 overdraget den endnu umyndige Jens Brock. Statens Ret til Huset nævnes ikke — det ser nærmest ud til, at den helt er bleven glemt.

Den unge Jens Brock, der saaledes var bleven Indehaver af Sømandsbeværtningen ved Toldboden, tilbragte dog ikke selv sin Tid bag Skænken i Familiens gamle Hus. Han blev Kancellisekretær, Kancelliraad, Justitsraad og endelig Etatsraad og Arkivar i Danske Kancelli. Som saadan døde han barnløs i Aaret 1780.

Hvis virkelig den gamle Aftale fra Kristian V's Tid

var bleven glemt af begge Parter, var jo Arkivaren den rette Mand til atter at drage den frem. Etatsraad Jens Brock har da ogsaa kendt den og regnet med den. Da han var død, fandtes blandt hans Papirer en Ansøgning til Kongen, hvori han anholdt om, at Huset endnu nogen Tid maatte forblive hos hans Familie, eftersom han selv for nylig havde anvendt 1100 Rdlr. paa dets Ombygning. Hus og Privilegium skulde da overgaa til hans Søster *Lene Brock*, gift med Købmand *Daniel Neuhaus* i Helsingør. *Lene Brock* trængte ganske vist ikke selv til nogen Indtægt af Brokkensbod, eftersom hendes Mand var en af de mest ansete Købmænd i Helsingør; men det var den afdødes Mening, at hun af Husets Indkomster skulde betale et vist Beløb aarlig til et gammelt Fruentimmer *Henrica Svitser*, som i 40 Aar havde tjent den Brockske Familie, og som uden en saadan Understøttelse maatte lide Nød.

I Henhold hertil indgav *Lene Brock* Ansøgning om at maatte beholde Huset. Det gik ikke saa let denne Gang som tidligere med at faa Privilegiet fornyet. Regeringen var jo nu bleven opmærksom paa, at Huset var hjemfaldet til Statskassen, og der blev fra Toldvæsenets Side klaget over, at saavel Brokkensbod som det lige over for liggende Toldbod Vinhus helst burde fjernes, da de ved deres Nærhed ved Toldboden let kunde give Anledning til Toldsvig og Indførelse af Kontrabande. Men omsider gik dog Sagen i Orden, og ved Resolution af 5. Marts 1781 blev det hende tilladt at beholde Huset, saa længe *Henrica Svitser* levede; men efter hendes Død skulde det hjemfalde til Kongen.

Den gamle Jfr. *Svitser*, der boede i Lyngby, levede endnu i en halv Snes Aar og bevarede derved Huset i den Brockske Families Besiddelse indtil Aar 1792. I hendes sidste Leveaar blev der endnu en Gang gjort et Forsøg paa at forhale Statens Overtagelse af Værtshuset; men

nu var Regeringens Langmodighed udtømt, og disse sidste Forhandlinger førte ikke til noget. Stødet til dem var for øvrigt ikke givet af den Brockske Familie selv, men kom fra et andet gammelt Tyende fra Etatsraadens Hus, en Skipperkone Rachel Alexander, der nu boede i Pistolstræde Nr. 285. I December 1790 indsendte hun til Kongen en Ansøgning om at maatte indtræde i Jfr. Svitzers Plads, naar denne afgik ved Døden, og i denne Ansøgning gør hun Rede for alle Omstændighederne ved Ejendomsretten til Boden. Skønt hun ikke helt har forstaaet de indviklede Forhold, er hendes Fremstilling dog ikke uden Interesse:

Den saakaldede Brockes Boed, ved Toldbodporten beliggende, har forhen tilhørt Brocks Arvinger, som har haft samme til Nytte og Brug uden deraf at svare nogen Afgift. Den sidste af disse Arvinger var salig Etatsraad Brock; af ham er samme overdraget til Jomfru Schwitzer, som har i en Tid af 40 Aar tjent Familien, og som paa Livstid haver bemeldte Hus at nyde Revenuen deraf. Denne Jomfru Schwitzer er nu omtrent nogen og 80 Aar gammel, svag og daarlig og ej kan vente længe at leve, da det formodes, at efter hendes Død bemeldte Brockes Boed henfalder til Kongen, saasom Brockes Arvinger er uddøde, da Huset ligger paa Kongens Grund og har været bortgiven til Brock. Dengang Jomfru Schwitzer efter salig Etatsraad Brockes [Død] søgte at tage samme i Besiddelse, har Rentekammeret sat sig derimod; men salig Justitsraad Stampe har da søgt for hende og ved Kancelliet udvirket for hende, at hun har faaet Bevilning paa sin Livstid.

Jeg har ligeledes tjent salig Etatsraad Brock udi en Tid af 8 Aar, i hvilken Tid den salig Herre tilbød sig at udvirke for mig efter hans Død at faa denne Boe efter ham, men jeg var dengang dertil ej resolveret. Men efter min Herres Død taledede jeg med salig Hr. Justitsraad Stampe, som gav mig god Forhaabning; men saa længe Jomfru Schwitzer levede, nyttede det ikke. Men da nu Jfr. Schwitzer gaar paa Gravens Bredde og ej kan vente at leve længe, saa er dette Anledning, hvorfor [jeg] udi dybeste Underdanighed fordrister mig at gøre Ansøgning, om jeg naadigst og højgunstig maatte faa Bevilling

om at faa bemeldte Brockes Boc i Besiddelse paa Livstid efter Jomfru Schwitzers dødelige Afgang, imod billig Afgift.

Ansøgningen blev sendt til Erklæring til Københavns Magistrat, der saa sig i Stand til at oplyse, at Huset tilhørte Daniel Neuhaus's Enke i Helsingør, og at hendes Erklæring derfor maatte indhentes. Men efter at have meddelt dette blandede Magistraten sig paa egen Haand i Sagen ved at give Regeringen et Raad, den ikke havde bedt om. »For Resten synes det billigt,« skriver Magistraten, »at hvis Privilegium paa dette Steds Næringsbrug i *Faveur* af nogen skulde prolongeres, det da fremfor Ansøgerinden eller andre forundes en trængende af den Brockske Familie, hvoraf nogle her i Staden endnu skal findes, og iblandt hvilke er en Revisor ved Tallotteriet, navnlig Grønnegaard.«

Ganske det samme Svar fik Regeringen kort efter fra Lene Brock i Helsingør. Hun havde intet imod, at Privilegiet blev givet til en anden, naar først Jfr. Svitser var død. Men hun anbefalede i saa Fald at give det til hendes Søstersøn Johannes Grøngaard, »som ved mislige Omstændigheder har tilsat sin egen Formue, og for Tiden i 19 Aar har nu haft et lidet Brød som Revisor ved den kgl. Lotto-Administrations Kontor«. Og endelig udtalte Magistraten i Helsingør, da den fremsendte Lene Brocks Erklæring, at den ligeledes fandt, at Johannes Grøngaard var nærmest berettiget til Privilegiet.

Saaledes udpeget fra mange Sider maatte da Lotterirevisoren til at træde ud af den Ubemærkethed, hvori han hidtil havde levet i Overgaden oven Vandet paa Kristianshavn. Han meldte sig som Etatsraadens Søstersøn og giver os den Oplysning, at den Ombygning af Brokkensbod, som Onkelen havde bekostet, bestod i, at han havde ladet alle de fire Ydervægge opføre af Grundmur, medens de tilforn kun havde været Bindingsværk. Hans Ansøg-

ning om Privilegiet slutter med Haabet om, »at ikke nogen Fremmed uden for den Brockske Familie skulle komme at tage det af Hænderne paa mig«. Det synes saaledes at være ham magtpaaliggende, at Privilegiet i hvert Fald ikke blev givet til Rachel Alexander. Og det opnaaede han. Regeringen afgjorde begge Ansøgningerne under ét med et Afslag. Magistraten fik ved Skrivelse fra Rentekammeret af 26. Marts 1791 Paalæg om at tilkendegive Rachel Alexander og Johannes Grøngaard, »at, da ved kgl. Resolution af 5. Marts 1781 er bestemt, at Værtshusholdet i bemeldte Hus skal, saa snart fornævnte Henricha Schwidtzer ved Døden afgaar, aldeles ophøre, og Huset for Eftertiden være Hans Majestæt forbeholden til Nedbrydelse eller anden Anvendelse, uden videre til nogen at bortforlenes paa den Maade, som forhen er sket; saa kunne deres Ansøgninger ikke ventes bevilgede« ¹⁾).

Da Henrica Svitzer døde i Begyndelsen af 1792, overtog Rentekammeret altsaa Huset; kun blev det, af Hensyn til den paa Stedet værende »Udsælgings-Kone«, der ikke kunde opsiges med saa kort Varsel, bevilget, at Lene Brock beholdt Huset til Mikkelsdag 1792.

Saaledes løstes omsider den Forbindelse mellem Familien Brock og Værtshuset paa Toldbodvejen, som havde bestaaet i over hundrede Aar. Brokkensbod har ikke sit Navn med Urette, og Navnet vedblev at følge Huset, saa længe det stod.

Selvfølgelig havde ingen af den ansete Brockske Slægt — maaske med Undtagelse af den ældste Indehaver — personlig haft noget at gøre med Beværtningen derude.

¹⁾ Københavns Kontor Journal 1791 Nr. 176 (Rigsarkivet). — Indbydelsesskrift til Examina i Helsingørs højere Realskole 1875 S. 8—9.

Allerede i 1728 hedder det i Mandtallerne: »Udi Iver Grønnegaards Bod paa Broen til Toldboden er 1 Pige.« Det har været hende, som forestod Udsækningen. Aaret efter er der kommen en Vært, Hans Hendrik Becker, i Huset; men i 1733 er det atter en Pige, som bebor Huset og skænker Øl. Senere nævnes Skipper Søren Mathisens Kone derude og i 1775 Øltapper Jørgen Madsens Enke. Det er muligvis hende, der som den sidste Udsælnings-Kone bliver opsagt i 1792.

Da det kongelige Rentekammer til Mikkelssdag 1792 overtog Brokkensbod, havde Regeringen, mærkelig nok, overvundet al Frygt for Smugleri og Kontrabande, ligesom den havde glemmt sin tidligere Bestemmelse om, at alt Værtshushold i Boden skulde ophøre. Der var nu ikke mere Tale om at nedrive Huset; tværtimod blev det besluttet, at Forretningen skulde fortsættes som hidtil og Huset lejes ud til en Vært. Bygningskommissær Dajon fik Ordre til at modtage Huset af Lene Brock og føre Tilsyn med det, og det var ogsaa ham, som i Decenber 1792 lod Virksomheden sætte til Auktion. Højstbydende blev Niels Tranberg, der forpagtede Huset for 3 Aar mod en aarlig Afgift af 264 Rdlr. Han kom dog aldrig til at drive Forretningen, men blev i Stedet for indviklet i en Proces med Rentekammeret, der stod paa i flere Aar, medens Rentekammeret i 1793 fandt en ny Forpagter i Brændevinsbrænder Hans Tvede. Han skulde for de første 3 Aar betale 231½ Rdlr. aarlig. Paa Auktionen i 1796 blev han atter højstbydende med 358½ Rdlr., men fortrød siden dette Bud og ansøgte om Nedsættelse, idet han forklarede, at han havde gjort det høje Bud i Overilelse og for ikke at blive husvild, da saa mange Lysthavende havde indfundet sig ved Auktionen. Der blev dog ikke taget noget Hensyn til hans Skrivelse, og Tvede

beholdt Forretningen til 1801, da han afløstes af Vandmester F a l c k, der maatte betale 622 Rdlr. aarlig. I 1804 blev N i e l s W a l s ø Vært, og Afgiften var nu forhøjet til 825 $\frac{1}{2}$ Rdlr. Det ser ud til, at Hans Tvede derefter er kommen igen, han nævnes i hvert Fald i Mandtallerne for 1805 og 1807. Derpaa opføres Øltapper Jens Rasmussen W a h l som Vært i Boden, og i 1816 bortforpagtes den til Hans Nielsen O n d l ø s e, der havde Forretningen i en lang Aarrække og betalte først 742, senere 800 Rdlr. i aarlig Afgift.

Brokkensbod var et lille Hus, kun det høje, svære Tag gav Bygningen en vis Anselighed. Grundens hele Fladeindhold var 271 Kvadratalen, Husets Længde langs med Vejen var 20 Alen og dets Dybde 13 Alen 16 Tommer. Det indeholdt kun fire Værelser, et Køkken og et Par Kamre, og baade indvendig og udvendig var det i Reglen forfaldent og slet vedligeholdt.

I 1793, da Dajon paa Statens Vegne bortforpagtede Huset til Hans Tvede, blev der optaget en Synsforretning over det. Det beskrives her som en 1-Etages Bygning af Grundmur, med et lige Vinkeltag og en liden Spids i Taget over Døren. Taget skyder over en omkringgaaende Taggesims, og begge Skotrenderne ved Tagspidsen er belagte med Bly. Paa Forsiden findes Gadedøren og 4 Fag Vinduer, paa Bagsiden ud mod Grønningen 6 Fag, og i hver Gavl 2 Fag Vinduer. Ruderne er af grønt Glas, »som er meget beskadiget«, og for de 11 af Vinduerne findes udvendige Skodder. Der er en Forstue med hvidtede Vægge og bag den et Køkken med en aaben Skorsten, som er belagt med 8 Stkr. gamle Kakkellovnsplader; Køkkengulvet er belagt med Mursten, »som de meste er i Stykker«. Bag Køkkenet findes et Rum med Gulv af Fliser og Murstens-

brokker; Rummet er afdelt ved et Stakit, og det indeholder »et Øllager, som er opraadnet«, og ved Siden deraf et Lokum med Bræddedør. Fra dette Rum er Indgang til Sengekammeret, der har Brædegulv, »som er rent forfalden og mest ubrugelig«, og er forsynet med en Bilæggerovn paa Jernfod. Ud mod Toldbodvejen findes to Stuer, en paa hver Side af Forstuen. Den ene er forsynet med en Bilæggerovn paa muret Fod, »hvoraf begge Sidepladerne er i Stykker«, og har hvide Vægge, til Dels beklædte i Brystningens Højde med Spaanmaatter. I den anden Stue er Væggene betrukne med Lærred og Papir, »som er rent opraadnet og i ubrugelig Stand, Vinduesrammerne og Ruderne til Dels opraadnede og itu, Loftet underklistret med Papir; Tværskillerummet haver givet sig rent fra Bjælkerne og er rent løst foroven«. Bag denne Stue er »et Kammer i tvende Afdelinger med Bræddeskillerum, som er aldeles løst og i Stykker, og Loftet klistret over de store Fuger med Papir«. Og der bag ved igen en 1-Fags Stue mod Grønningen »med hvide Vægge, Spaan og Papir paaklistret, som alt ikke duer noget«. Der findes i Bygningen 3 Døre med Laas og Nøgle, 3 med Klinketøj, 1 med en Skufrigel og 1 med en Krog. Alle Skillerummene er for det meste sunkne saa meget, at de kan gaa ud af Tapningen og falde om af sig selv. Taget er meget brøstfældigt, Skorstenen er revnet, Loftsgulvet til Dels opraadnet, og den Lem, der skulde lukke for Opgangen til Loftet, er borte.

»Denne Ejendom med alle dens mur- og nagelfaste Appertinentier samt Grunden, hvorpaa Bygningen staar, takseres af os for den Summa 500 Rdlr. Men Bygningen i og for sig selv i den slette Tilstand, samme befindes, og kan ikke andet beregnes end som for de gamle deri brugelige Materialier, kan ikke af os højere vurderes end 200 Rdlr. Hvilket naar forlanges af os kan med Ed bekræftes.«

Saaledes saa altsaa Brokkensbod ud i 1793 efter Tømmermester Weyles og Murmester Wilkens Beskrivelse, og det varede længe, før Staten fik Boden bragt i ordentlig Stand. I 1795 blev Lofterne istandsatte, og der opførtes en ny Skorsten, hvilket i alt kostede 178 Rdlr. 4 Sk. Men da der i 1816, ved Hans Nielsen Ondløses Overtagelse af Bygningen, igen blev afholdt Syn over denne, er Resultatet dog ikke synderlig bedre end sidst. De grønne Vinduesruder er vel nu hele, og der klages ikke over Skorstenen. Men Gulve, Skillerum og Vinduesskoder er fremdeles opraadnede, og Synsmændene sammenfatter deres Indtryk i disse Ord: »Hele Bygningen, baade ind- og udvendig, er i den maadeligste Tilstand, da det meste er forraadnet og faldefærdigt.« I 1819 blev der lagt nye Gulve i Værtshuset; men en Synsforretning i 1831 slutter dog paa den sædvanlige Maade: »Hele denne Bygning saavel ud- som indvendig er af Ælde i den maadeligste Tilstand.«

Imidlertid maa Statskassen efter denne Synsforretning have gjort en Kraftanstrengelse for igen at bringe Bygningen paa Fode. Thi ved et Syn i 1832 fandtes kun enkelte mindre væsentlige Ting at udsætte, og Synsmændenes almindelige Dom lyder saaledes: »Denne gamle Bygning er, med Undtagelse af de specificerede Mangler, for Resten godt vedligeholdt.« I 1837 ansættes da ogsaa Bygningen til en Assurancesum af 3000 Rdlr.

Men da havde Brokkensbod levet sin længste Tid, og snart skulde Hovedstadens Udvikling og en nyere Tids Krav feje den væk.

Den gamle Toldbod havde længe trængt til Udvidelse og Ombygning, og i de Planer, som Regeringen i den Anledning tumlede med, var det stadig forudsat, at baade Brokkensbod og Toldbod Vinhus skulde nedrives. I 1844 tilbød en Privatmand at købe hele Pladsen og herpaa opføre en Bygning, der skulde indeholde en stor Fest-

sal, et Restaurations- og Kafélokale og et andet Lokale, der skulde træde i Stedet for Brokkensbod. Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse anbefalede Planen, men denne blev dog ikke til noget. I 1847 havde Professor Hetsch udarbejdet et nyt Forslag til Toldbodpladsens Ordning, ifølge hvilket ligeledes Toldbodvagten, Toldbod Vinhus og Brokkensbod skulde nedrives. Der blev begyndt paa dette Arbejde, som paa Grund af Treaarskrigen og Pengemangel dog endnu trak ud i en Aarrække. Men endelig var man i 1854 kommen saa vidt, at Brokkensbod ikke længer kunde bevares, og i Maj 1855 blev den gamle, traditionsrige Bygning jævnet med Jorden.

Brokkensbod, Matr.-Nr. 309 i Sct. Anna Øster Kvarter, har ligget paa den aabne firkantede Plads lige uden for Toldbodgitret, mellem Toldbodvejen og Søkortarkivets Bygning.

JENS BAGGESEN OG UDGIVELSEN AF HANS FØRSTE BOG.

AF
H. TRIER.

1.

I 1785 udgav Jens Baggesen i København 21 Aar gammel sin første Bog: »Comiske Fortællinger«, trykt hos August Friderich Stein.

Som Motto staar paa Titelbladet nogle Linjer af Horats:

— — — Ubi quid datur oti
Illudo chartis; hoc mediocribus illis
Ex vitiis unum. —
(— — — Har jeg Lejlighed til det,
smører jeg ned paa Papiret; den Last er dog en af de
mindre)

— Ord, han har hentet fra en Satire (1, 4, 139), i hvilken Horats værger sig mod sine Fjender og Misundere, fornemmelig de ældre Versemagere, som saa skævt til deres nyopdukkende Digterbroder og ønskede at faa ham stækket i Tide. »Finder du, jeg siger noget med vel megen Frihed, noget med vel megen Spøg, saa maa du lade mig det og bære over med mig,« beder Horats ¹⁾).

Baggesen blev senere kaldt Danmarks Horats, og i

¹⁾ Jacob Badens Oversættelse af Horatses Værker 1793, Gyldendals Forlag, II S. 55.

»Poetiske Epistler« 1814 lader han selv (S. 35) sin Muse sige om sig, at hvis hun kunde pille ud af Hjertet paa ham den Trævl, der »ei var snoet af danske Haar, — Men speiet af Daraussens Blaar«,

»Hvor vilde han da svinge sig
Til danske Venusiner-Toppen¹⁾
Med Hud og Haar og hele Kroppen!
Han blev i rimet Snakkerats
En nordisk evig læst Horats!«

2.

Hvad var det da for et Væsen, denne unge Student, der saa dristig sprang ind i Litteraturen?

I de »Gengangerbreve«, med hvilke Henrik Hertz i 1830, 4 Aar efter Baggesens Død, vilde genføde hans poetiske Stil og Tænkemaade, nævner han, som et Træk i Skildringen af ham, »Den Vemod, han i Brystet nægte, — Selv naar det syntes, at han loe«. Og Baggesen siger 1785 i et Rimbrev: »Til Latter Himlen just saa lige — Mig intet Kald, og ingen Drift lod faae; — Men Sygdom, Creditorer, og deslige — Har ofte nødt mig til at lade saa.«²⁾ Mon? Til Pram skriver han endnu i 1789 tvivlende: »Sig mig, som en ærlig Ven og Broder, — Om jeg Dig synes skabt til Latter eller Graad?«³⁾ Efterhaanden kommer han saa til Erkendelse af, at begge tilsammen udgør Menneskeverdenens Salt, og lader i et Rimbrev fra 1800 Guderne, da de vil skabe en Verden, bifaldende følge Momus', Spottegudens, Forslag om, at det skal være »en Verden, narrisk sammenblandet — Af Graad og Latter«⁴⁾. En saadan Verden bliver da ogsaa Baggesens Digtning. »Vel burde jeg, om nogensinde, græde,« skriver

¹⁾ Horats var en Venusiner, d. v. s. født i Byen Venusia c. 70 km øst for Napoli. ²⁾ Sk. R. S. 27. ³⁾ S. 89. ⁴⁾ S. 186.

han i et Afskedsbrev, »— Men det mig netop er en Grund til Latter.« ¹⁾ Det bliver ham en Sandhed ogsaa i Poesien, at »Sorg er Betingelse for Glæde; — Og før vi smile, maa vi græde.« ²⁾ Han taler om selve »Allivets Graad og Latter«, og Digteren er »Livets rene Speil« netop ved dette Modsætningernes Sammenspil i hans Indre ³⁾. Han sammenligner sig selv med Barnet, hos hvem Graad og Latter veksler ⁴⁾. Selv hans overgivne Spas er »af Veemods Dug endog lidt fugtig, — Og ingensinde ganske tør« ⁵⁾. Og naar han sender sin Muse til en af sine Veninder paa dennes Fødselsdag, beder han hende bringe »Dagens Dronning«: »Blot — en Taare og et Smil« ⁶⁾. Men Smil og Taare i ét er det, Hertz kalder Baggesens »Vemod«.

3.

Med Rette kalder Hertz ham endvidere den, »hvis altfor ømme Hjerte — Paa Jorden aldrig ret fandt Ro«. Hele sit Liv igennem følte Baggesen sig tiltrukken af Kvinder. I hans 7. Aar var Dronning Caroline Mathilde kommen igennem hans Fødeby Korsør. I og omkring »Kongsgaarden«, hvor hun var taget ind, vrimlede det af Mennesker. Dronningen kom ned til »den fattige Hob, som for hendes Skyld fryste dernede«. »Men«, siger B. i et Brev fra 1822 paa det kgl. Bibliotek, »især tiltrak Børnene sig hendes Opmærksomhed, og ved et Tilfælde, maaskee fremkaldt ved et entusiastisk eller lydeligt Udraab, bemærkede hun fortrinsviis mig, den Lyksalige. Hun hævede mig op . . og — o Himmell! i al Evighed glemmer jeg det aldrig — endnu brænder Erindringen efter et halvt Aarhundrede — kyssede mig. Fra det Øieblik af grundede, tænkte, arbeidede og

¹⁾ Sk. R. S. 296 f. ²⁾ Poetiske Epistler S. 25. ³⁾ S. 45 f. ⁴⁾ S. 45 f.
⁵⁾ S. 167. ⁶⁾ S. 232.

legede jeg ikke længere som andre Børn. Det Kys af min nyfødte Phantasies Cypria Mater lagde i strengeste Sind [d. e. Forstand] Spiren til min hele paafølgende Skiæbne.« Baggesen tilskriver her en enkelt Begivenhed, hvad der udsprang af selve hans Natur. Allerede i sit 5. Aar elskede han indtil Raseri, fortæller han i et andet Brev fra sine sidste Leveaar. I sit 7., 8. og 9. Aar forsøgte han at drukne sig af Kærlighed.

I en Dagbog fra hans Skoletid i Slagelse taler han om »hin Venus' Datter, der gjør mig Livet til Plutos Residens og leder mig dybere og dybere ind udi Elskovs Irrhave« ¹⁾. Som 19aarig Student sværmer han for *Mariane Eggers*, Datter af en vestsjællandsk Herremand, og brevveksler med hende. 20. Marts 1783: »I Nattens tause Mørke tilskriver jeg Dem dette Brev, dyrebare, evigelskede M.! Jeg føler Intet, tænker Intet uden Dem . . . Gud, styrk mig i dette rædselfulde Øieblik, da jeg vover at sige Dem, uforlignelige M.! at jeg elsker Dem, at mit Hjerte er evig Dem helliget.« ²⁾ En Maaned efter: »Jeg føler mig neppe selv for ganske himmelsk Fryd. De elsker mig, Marine elsker Janon! Himmelske Saligheder kappes om at indstrømme i dette af Glæde høit svulmende Bryst . . . O Gud, saa har Du da ikke ganske nægtet den Dødelige sit Paradis paa Jorden. Dette dit Mesterstykke, dit eget Aftryk, den yndigste blandt Evas Døttre er min!« ³⁾ »Marine« svæver ikke saa højt som »Janon«. Hun skriver jævnt og borgerligt til ham: »Lev vel, min lille, rare Jens! og tænk paa din Jane, som altid med største Glæde kalder sig din tro og bestandige Kjæreste.« ⁴⁾

Kort efter flager hans Elskovsfantasier ikke længer om Marine, eller »Semire«, som han i Digte kaldte hende, men om »Seline«, Digteren Prams i sit Ægteskab ulykke-

¹⁾ K. Arentzen: Baggesen og Oehlenschläger I S. 5. ²⁾ S. 13.

³⁾ S. 15. ⁴⁾ S. 16.

lige Hustru Maria Magdalene f. Erichsen, som var 10 Aar ældre end Baggesen. »Kold, ligegyldig, med den Vises Mine, — Jeg alle Nordens Døttre gik forbi,« siger han i et mærkeligt Selvbedrag; — »Men ak! jeg saae dit Smil engang, Seline! — Farvel, min Roe! farvel, Philosophie!« ¹⁾ I 1786 skriver han til hende: »Mine Øine saae Dig daglig i forskellige Situationer med nye, ligesaa forskellige Tillokkelser; mit Øre hørte din søde Stemme, mine Læber heftede sig ofte paa dine skønne Hænder, jeg spiste i Selskab med Dig, jeg læste med Dig, jeg spillede Skak med Dig, jeg reiste bort og fik Breve fra Dig — jo mere jeg paa alle disse Maader omgikkes Dig og nærmede mig til Dig, jo flere Yndigheder opdagede jeg hos Dig, jo flere Fuldkommenheder kjendte jeg hos din Forstand og dit Hjerte.« ²⁾ Han sender hende kælné Rimbreve og beundrende Elegier og udbryder fortvivlet, naar han ikke ser Seline smile: »Mit Digtetimeglas er alt udrundet — Trods Evalds, Prams og Vessels Spaadomsblik« ³⁾.

I 1789 rejste han udenlands — »paa Pinebænken af et rasende mit Væsens sidste Kraft fortærende Sværmeri«, siger han nu om sit Forhold til Fru Pram ⁴⁾ — og traf i Schweiz ved Thunersøen en ung Pige med et Ansigt, »som Seline ikke seer skjønnere, naar hun rødmer ved sit Billede i Bækken«. »O! Amor! milde Amor! ti tusinde nye Offere skal jeg bringe dig i nye Længsler efter min Seline, hvis du bringer mig dette hendes Aftryk nærmere!« ⁵⁾ Det var den 20aarige Sophie Haller fra Bern. De sejler sammen paa Thunersøen, mødes i Bern, tiltrækkes mere og mere af hinanden, samtaler i Ord og i Blik, som om der ikke var andre til i Verden. Han spiller en Dag Fjerbold med Sophie. »Gode Gud, hvor var jeg

¹⁾ Arlaud IV S. 46. ²⁾ Arentzen I S. 27. ³⁾ S. 118. ⁴⁾ Danske Værker IX S. 203. ⁵⁾ X S. 269.

glad, sorgløs glad, barnlig glad! thi i denne Sandsernes Ruus havde mit Hjerte glemt Seline.« I Kampen mellem det sygelige Sværmeri for Fru Pram og hans Indtagethed i den elskværdige og i ham forelskede Schweizerpige sejrede snart dennes »Uskyld, Naivetet, dyrkede Forstand og naturlige Munterhed« ¹⁾. Hun fulgte ham til Danmark som hans Hustru, men døde 28 Aar gammel. Han skildrer hende i et yndefuldt dansk Rimbrev, en Omskrivning af et tysk Brev til hende, som »Palmine«, Fuglen fra Paradisets Palmelunde. Lige til hendes Død besynger han hende og deres Lykke: »Palmine! vi vil elske, være glade, — Og mindste Glimt af Kummer kysse bort! — Thi Elskte! til at sørge, til at hade — Er Livets længste Drøm for kort.«

Alligevel synes hans Hjerte, endnu mens hun levede, til Tider at være flagret andensteds hen. Hun havde to slesvigske Veninder, *Benedicte* og *Christiane v. Qualen*. Digtet »Palmines Bortgang«, som er skrevet nogle Maaneder før Sophies Død, hed oprindelig »Dafnes Bortgang« og drejer sig i Virkeligheden om den yngste af de to Søstre, som han i sine Dagbøger bestandig omtaler under dette Navn. Og inden en Maaned efter, at han i Maj 1797 havde siddet fortvivlet ved Sophies Lig, friede han til *Benedicte*, men fik nej. Sidst paa Aaret er han en kort Tid forlovet med en schweizisk Godsejerdatter, i Begyndelsen af det næste Aar med en schweizisk Officersdatter, og i Juni 1799 ægter han i Paris *Fanny Reybaz*, en ung, smuk og talentfuld Genferinde, Datter af en tidligere Præst. Hun spillede paa Harpe, sang og malede, men var en kølig Natur, der stod Baggesens urolige Digtersjæl saa fjernt som muligt. Og han følte hurtig Afstanden: »Hun, som, o Salighed! jeg endelig har fundet, — Med al min søgte, drømte, tabte Fryd, — I hvis tilbedte

¹⁾ Richard Petersen S. 61.

Haand min Siæl har forud vundet — En evig Løn for evig Dyd; — Hun, o Fortvivlelse! forstaaer ei Musens Toner, — Og fatter ei den danske Harpes Klang.« ¹⁾ »Min Kone,« skriver han i et Brev omkring 1807, »endskjøndt næsten i alle andre Henseender Mønstret for en fortræffelig Kone (og især for en Mand af Stand og Formue Idealet af en Kone), elsker mig ikke; det er faldet i min Lod at tilbede netop den iblandt alle, som mindst lider min Individualitet.«

Saa træffer han samtidig paa et Besøg i København Oehlschlägers Søster Sophie, Anders Sandøe Ørstedes 24aarige Hustru. Hun havde i sig den romantiske Længsel, Fanny savnede, og hos hende blev »Længslernes Hav til Saligheds Havn« for Baggesen. Han skildrer hende i Digte fra den Tid som Agnete, der drages af Havmanden, og som Jomfru Else, der græder og blegner og ler og synger og drømmer om en Engel, der svæver hende i Møde, men ligger død ved hendes Side, da hun vaagner. Han selv er Havmanden og Englen. Tre Dage før sin Afrejse fra København skriver han i sin Kalender: »Af alle poetisk-elskovssalige Dage i mit Liv den saligste. Hele Dagen fra Morgen Kl. 9 af paa Frederiksberg i deilig Veir aleene med Lilia. Spadseregang i Søndermarken til alle vore Yndlingssteder. . Henrykt, hinanden nok, glemmende Alt, uden os, Gud og Naturen. Sammensmeltning, fuldkommen Harmonie, Glæde, Tillid — Alt!« Men da Baggesen ved sin Tilbagekomst 1811 hastede til Ørstedes, kom Sophie ham i Møde »bleg, seende ned for sig, kold, som om hun neppe kiendte mig«. Alt var forbi imellem dem.

»Da han i 1813 kom tilbage, bragte hans latterlige Forelskelser ham i en ganske anden Kreds« end den ørsted-oehlschlägerske, siger den senere Biskop Mynster

¹⁾ Arlaud IV S. 232.

haardt om ham i sit Levnet (S. 222). Enhver ung Pige er ham en Gudinde. Til A d e l a i d e B r u n, Digterinden Frederikke Bruns yndefulde Datter, skriver Baggesen i disse Aar: »Tilgiv den gamle Sanger, hvis hans Hierte, — Paa hvilket Livets Hammer tidt faldt tungt, — I Hvirvlen, dine Toners Flugt det lærte, — Og Flammen, som dit Smil uskyldig næerte, — Af Glæde over dig blev alt for ungt.« ¹⁾ Til den 18aarige Ellina v. Astrup paa Antvorskov siger han spøgende og indsmigrende: »Mig hører du eengang for alle til — I det Slags Giftermaal og Ægteskab at sige, — Der blot bestaaer i Spøg, og Sang, og Digt, — Og Kys paa Haand, og Kys paa Mund, og sligt, — Som i en Juleleeg forskrækker ingen Pige.« ²⁾ Og samtidig skriver han til hendes Moder: »De er, blandt alle Fruer paa vor Jord, — Den eeneste, som, i det mindste her i Nord, — Har nægtet Emmas og Selines Diger — Et Kys, hvorom han bad i Vers, — Det være sig for Alvor eller Skiærts.« ³⁾

Mest digterisk-levende kommer Baggesens stadig ungdommelige Følelser paa denne Tid til Orde i Digtrækken »Balders Igienkomst eller Digte til Nanna« 1816—1817. Det var Biskop Balles Datter F r e d e r i k k e, der var Genstanden for denne hans ældre Aars store Kærlighed.

»Om jeg før har elsket?«

siger han i Digtet »Bekiendelse«,

— Sandt at sige,

Har jeg altid, troer jeg, giort deslige,
Mange paastaae selv, jeg vidt det drev.
Hvis jeg husker ret, jeg og har noget
Digtet for at øve mig i Sproget,
Før jeg Digtene til Nanna skrev.«

Og han har Ret: adskillige af disse har større Farve

¹⁾ P. E. S. 257. ²⁾ S. 369. ³⁾ S. 377.

og Inderlighed end det meste af, hvad han tidligere har skrevet til Kvinders Forherligelse.

Endnu en Gang banker Baggesens Hjerte trods hans Alder for en ung Pige, en anden *F r e d e r i k k e*, Major v. Lützaus 15 Aar gamle Datter, som han traf i Korsør, hvor hendes Fader var Kommandant. »Hun kyste mig med Livets fulde Varme . . . Og o! hvad var al Skønhed nu paa Jorden, — Da, halv udspringende, hun kyste mig!« ¹⁾ Til denne sin sidste Nanna digter han »Nannas Aabenbarelse«, og til den unge Piges Moder skriver han greben:

»De kom igjen, de glade Barndoms Dage;
min Rolighed, min Fryd kom sødt igjen.
Jeg Kjærlighedens Perle har tilbage —
Gud, lad mig aldrig, aldrig tabe den!« ²⁾

Med nogen Selvironi kalder han Følelserne for Frederikke sit »yngste Posthumum i Kiærlighed« — betegnende nok ikke sit sidste. Han ser endnu en Fremtid for sig.

4.

En saadan letbevægelig, blandet Natur var den gryende Forfatter, der i 1785 udgav sin første Bog. Han var i Efteraaret 1782 kommen til København med et Testimonium academicum fra sin Rektor om sin skønne Skrift, sit Talent for Tegning og for Musik, sin Læselyst, sit Sproganlæg, sin digteriske Begavelse, sin Vittighed, Skarp-sindighed, Smag og Hukommelse, sin ædle Frimodighed trods stor Undselighed, sin brændende Sandhedskærlighed og sit Had til al Forstillelse og sminket Dyd — Baggesens Egenskaber var af dem, der vel har klædt bedst i Ungdomsaarene og, mens de stod i Knop, har kunnet give Billedet af den idealt begejstrede Yngling. Han var

¹⁾ Arlaud III S. 223 f. ²⁾ D. V. VI S. 204.

af Fru Prams Broder, der var hans Skolekammerat, straks bleven indført hos Pram og, siger Rahbek i sine Erindringer, »ved sin muntre Aand, sine sjældne Omgangstalenter, og den ham egne Gave at vinde, hven han vil tækkes, blevet den almene Yndling«. Pram giver Portrættet af ham noget dybere Farver. Allerede d. 21. December 1782 skriver han til Rahbek i Anledning af nogle Smaavers af Baggesen til en Nytaarsgave: »Alt af en Rus, som i Aar er kommen fra Slagelse, en Dreng, som har alle mulige Talenter til at blive en god og stor Digter, en Dreng, som du vil elske fremfor alle dine Venner, hvis du kendte ham. Han hedder Baggesen, er en Sjællænder og en underlig entusiastisk, melankolsk, ubeskrivelig en.«

Hans indtagende Væsen gjorde ham til en velkommen Gæst i adelige og borgerlige Kredse; ligesom den unge Oehlschläger, i sin snævrere Omgivelse, blev »Manden med de skjulte Talenter«, saaledes stod den unge Baggesen, overalt hvor han færdedes, som Ynglingen med de mangesidige rige Muligheder; hans aandelige Smidighed fik hver enkelt, han omgikkes, til i ham netop at se den for sit Aandsomraade særlig anlagte.

Der mobiliseredes en hel Hær af Venner og Velyndere, da han i Adresseavisen udstedte Indbydelse til Subskription paa de »Comiske Fortællinger«. Han gør i denne Publikum sin Opvartning. »Jeg ærer dette og elsker mig selv for høit, til at ville bebyrde mine Læsere med noget, som jeg ikke havde Haab om, at det, om ikke ganske, saa for en Deel kunde behage Dem; og for at opnaae dette mit ivrigste Ønske, har jeg anvendt al Flid og alle de Evner, Naturen har givet mig. Ved Hjælp af 12 Ark Skrivpapiir ville de udgjøre en ganske velskabt lille Bog i maadelig Octav, som, naar den bliver indbunden derefter, kan blive saa kjøn som nogen. Prisen bliver for Subscribenterne 3 Mk., som jeg haaber man vil finde billig. En Maaned efter at jeg har samlet et klækkeligt

Antal Subscribenter, skal den være trykt. Det er vanskeligt for saa ung og ubekjendt en Forfatter, som mig, at kunne fremføre noget til Forsvar for en Subscriptions-Plan. Saa meget er vist, at den, som vil sætte sit Navn under denne, vover uendelig mindre end jeg, da han kun kan tabe 3 Mark, og neppe det, saasom Papiret dog kan bruges til et eller andet, da jeg derimod ved Bogen for evig kan tabe hans Agtelse. For Subscribenten har det virkelig endog sin sande Nytte, om han vover denne Udgift; thi bliver Bogen saa lykkelig, at den behager ham, har han ikke spildt sine Penge, men skulde det modsatte finde Sted: Kjære Læser! hvem vilde da ikke med Glæde give otte og fyrgetyve Skilling, for at lære, en anden Gang at tage sig i Agt for mig? «

5.

Han fik da ogsaa hurtig omtrent 1180 Subskribenter, som tegnede sig for noget over 1330 Eksemplarer af Bogen; hans Navn er i de Dage løbet Byen rundt og ud over Landet og dets Grænser.

Nærmest om ham staar vel nok de 220 Studenter, hvis Navne paa Listen er Udtryk for Standens Stolthed over den lovende Kammerat. I Spidsen for den øvrige Skare af Subskribenter staar selve Kongen, oven i Købet med 16 Eksemplarer, ved hans Side Kronprinsen, med 10, og Arveprinsen, med 8, — Antallet maaler Afstanden imellem dem. Ved Tegning af Subskription paa Prams »Stærkodder« samme Aar er i øvrigt dette Etikettehensyn ikke taget; der staar Kongen for 16, Enkedronningen for 16, Kronprinsen for 12 og Arveprinsen for 24 Eksemplarer. Bag Kongen et talrigt Følge: 1 Overhofmarskal, 2 Grever og 1 Grevinde, 3 Baronesser, 10 Kammerherrer, 9 Kammerjunkere og 1 Hofjunker samt en Hofdame; Diplomatiets repræsenteret af en forhenværende dansk Ge-

sandt i Rusland, en Legationsraad og en Legationssekretær; Rangspersoner fra de højeste til de laveste: 4 Gehejmraader, deraf 1 tillige Staldmester, og 1 Gehejmeraadinde, 5 Konferensraader og 1 Konferensraadinde, hele 14 Etatsraader med 27 Justitsraader i Hælene og 1 Justitsraadinde, 11 Kancelliraader, 10 Kammerraader, 1 Finansraad, 1 Bergraad, 1 Kommerceraad og 3 Agenter, 2 Overkrigskommissærer, 1 Krigskommissær og 1 Krigsraad, ikke at tale om 1 Hofbilledhugger, 1 Hofmaler, 1 Kammermusikus (med det ogsaa i Nutiden musikalsk bekendte Navn *Schiørring*), 1 Hofbogtrykker, 1 Hofurmager, 1 Hofkonditor og 1 Hofbager. Foran for det hele Tog en kongelig Løber, bagest en kongelig Lakej.

Embedsstanden følger den fornemme Verdens Eksempel: 1 General og 1 Generalløjtnant marcherer op fulgte af 3 Generaladjutanter; efter dem 1 Oberst, 1 Oberstløjtnant og 4 Majorer; 2 Ritmestre, 19 Kaptejner og 41 Løjtnanter i Hæren og Flaaden; den sidste stiller et særligt Kontingent i 6 Søkadetter — Flaadens Folk og Studenterne havde altid staaet paa en god Fod med hinanden. Underofficererne er med i Skikkelse af en Korporal, selvfølgelig i Livgarden, og for en Sikkerheds Skyld slutter Rækken med en Regimentsfeltskær; 5 Regimentskvartermestre er gaaet i Forvejen. Saa kommer Gejstligheden: 21 Præster og en teologisk Kandidat, anførte, om ikke af Bispem, for hvem »komiske Fortællinger« dog maaske var for verdsligt et Emne, saa af Bispinden, til hvem der ikke stilledes saa strenge Fordringer, og som støttes af 2 Bispeamanuensis; af den lavere Gejstlighed: 2 Klokkere, 3 Degne og en Bedemand samt baade en Organist og 2 Kantorer. I Kirkens Spor følger Skolen og den faglige Undervisning: 3 Rektorer, 3 Konrektorer og 3 Hørere, den ene tilmed Magister, en Sprogmaster og en Navigationsinformatør; af Folkeskolelærere er der paa de nævnte Degne nær ingen, de eksisterer endnu ikke som Stand, først 6

Aar efter oprettedes det første Skolelærerseminarium. Den juridiske Verden er mangesidig, om end ikke mangetallig til Stede: der er 7 juridiske Kandidater foruden 1, der blot og bart kalder sig Jurist, 5 Prokuratorer og 3 Advokater, som Specialist en Lotto-Advokat, 9 Assessorer, næppe dog alle i Domstole, 1 Auditor og 1 Overauditor. Selve Notarius publicus er mødt op samt en Byfoged, en Landsdommer, en Politimester og en Foged. Af Lægeverdenen møder 3 Doctores med., 1 Licentiat med., 1 medicinsk Kandidat og 2 Kirurger, 1 Stadsfysikus, 1 Landfysikus og 2 Stadskirurger; til denne Kreds slutter sig: 3 Apotekere, 2 Provisore, 4 farmaceutiske Kandidater — 1 kalder sig kun Farmaceut — og en Hospitalsforstander. Til den lærde Verden maa 12 Professorer og 5 Magistre regnes samt 4 Dekaner, vel ogsaa en Mand, der kun hedder Matematiker, en Autor, 3 Litteratusser og en Bibliotekar. Til den højere civile Embedsstand hører 1 Borgmester med en Raadmand, en Assessor og Auskultant i Toldvæsenet, en Kommitteret i Kommercekollegiet, en Møntguardier [-gardein ?]; til den noget lavere, eller i Linje med den, en Postmester, en Postfører, en Berider, en Toldforvalter med 3 Toldere og en Toldrevisor, 21 Fuldmægtige, 28 Sekretærer, 6 Assisterer, 7 Bogholdere, 11 Kontorister, 1 Brevskriver, 19 Kopister, 3 Ekstraskrivere, 1 Staldskriver, 1 Acciseskriver, 1 Renteskriver, 1 Pakhusskriver, 1 Taksa-dør, 6 Kontrollører, 2 Inspektører, 1 Kasserer og 1 Bankokasserer, 1 Administrator, 1 Auskultant, 1 Superkargo og 1 Styrmand, en Proviantforvalter, en Revisor ved Lotto-Kontoret, en Bygningsforvalter, en Auktionsforvalter, 12 Forvaltere, for en stor Del rimeligvis paa Herregaarde, og 2 Pakhusforvaltere, 2 Pikører og en Fyrbøder.

Af Købmænd i selvstændige Stillinger er der 56, desuden en Del Købmandsmedhjælpere. Blandt de næringsdrivende synes Urtekræmmerne at have været de mest litterært interesserede, af dem er der 7, af Isenkræmmere

4, af Boghandlere kun 3, af hvilke dog en tager 4 Eksemplarer — en Urtekræmmer tager i øvrigt lige saa mange, og hvad er det mod den Bogtrykker, der tager 20? —, af Bagere, Farvere, Juvelerere, Urmagere 2, endelig af Mæglere, Vinhandlere, Hørkræmmere og Klædekræmmere, Møllere og Bryggere, Parykmagere og Modellerere, Smede, Tømmermestre og Mekanici, Geometere og Landmaalere, hvilket formodentlig er to Navne paa samme Ting, 1 af hver. Af Haandværkere i det hele 16, af Kunstnere foruden de nævnte Hofkunstnere 5 Skuespillere, 1 Musiker, 1 Arkitekt, 2 Billedhuggere, 1 Kobberstikker og, vel nærmest hørende til disse, 1 Tegnelærer ved Kunstakademiet. Et enkelt Sted er det et kommunalt Foretagende at subskribere paa Bogen: Byen Sorø tegner sig for 10 Eksemplarer. Bogen er bleven læst baade af høje og lave.

6.

Af Navnene paa Listen hører mange til Tidens dengang eller senere bekendte og ansete. Den 17aarige K r o n p r i n s F r e d e r i k var jo nylig bleven Fremskridtets Bærer som Magtens Indehaver, og Baggesen griber Lejligheden til i Bogen (S. 177) at sige ham nogle kønne Ord: »Bonden, jeg, og heele Landet leer — Fordi vor elskte Fredrich virksom iler — At bryde Lænker, skabe Mod og Lyst — Og Frihed i hver flittig Landsmands Bryst.« Saa er der »Litteratus« J. H. W e s s e l, som faar sin Kompliment i Bogen bl. a. der, hvor der (S. 176) fortælles om Kong Dans altid grædende Datter, som var utrøstelig, hvad man saa læste for hende: »Til al Ulykke — Var Hermann Vessel dengang ikke til; — Det kiere strømpeløse Sørgespil — Vist der for altid havde giort hans Lykke.« Og i et Brev faa Maaneder efter Bogens Udgivelse skriver Baggesen, at Wessels Pen er den af alle,

han vilde snappe, hvis Apollo lod ham selv vælge ¹⁾). Wessel, »Fader Wessel«, som B. kalder den dog kun 43aarige Digter, hilste ham velkommen med et Rimbrev til ham, hvori han paa den smukkeste Maade, ikke uden Vemod, sænker Kaarden for sin unge Rival. »Han stiger i sin Flugt, jeg daler; — Men dalende jeg har det Haab, den Trøst, — At tit jeg læse skal hans Vers med Lyst.« »Vor Digers Hierte var ligesaa ualmindeligt som hans Hoved,« skriver Baggesen i en Note til dette Digt, da han efter W.s Død deltog i Udgivelsen af hans Værker. — Selvskreven Subskribent er Fuldmægtig i Økonomi- og Kommercekollegiet C h r. P r a m, der havde indført »sin Aands og sit Hjertes Yndling« i de litterære og adelige Kredse, og med hvis Forherligelse Bogens Fortælling om »Poesiens Oprindelse« ved Odins Erhvervelse af Skjaldemjøden slutter (S. 44): »Havde Skiebnen blot forundet mig — Det halve af den Miød, den gavmilde skienkte dig, — O! du, min norske Ven! de danske Musers Ære! — Hvor vilde jeg da vis paa Digter-Krandsen være.« Saa er der Dr. med., Prof. T o d e, den mangesidigt virksomme Læge, Digter og Menneskeven, som i Baggesen saa den, der vilde »blive mest berettiget til at kaldes de levende danske Poeters Konge«; Sekretær Heiberg, d. v. s. P. A. H e i b e r g, som faa Aar efter ragede uklar med Baggesen, da han parodierede dennes Operatekst »Holger Danske« med sin »Holger Tyske«; Højesteretsadvokat W i v e t, Forfatteren til den netop i Begyndelsen af 1785 opførte Komedie »Datum in blanco«; Assessor F a l s e n i Kristiania, Syngespillet »Dragedukken«s Forfatter; Præsten og Digteren N o r d a h l B r u n i Trondhjem; Litteraten H. W. R i b e r, Oversætteren af Vosses Idyller; Prof. J. K. S c h ø n h e y d e r, der baade var Læge og Oversætter af klassiske Værker som Vergils Æneide og Miltons »tabte« og »gen-

¹⁾ Sk. R. S. 31.

vundne Paradis«, — alle sammen Baggesens noget ældre Digterbrødre, ikke at tale om »Autoren« C. F. Reiser, der nylig havde udgivet sin »Galskabs Mesterstykke«, Beskrivelsen af »den mærkværdige og meget fyrgterlige store Ildebrand 1728«, eller om den tjenstvillige, joviale P. T. Wandal, Poet, historisk Forfatter, travl Oversætter og en ivrig Bogsamler, hvis Bøger sørgelig nok brændte med Kristiansborg, eller om Dr. med. de Meza, der ligesom sin Læremester Tode havde en — dog meget lille — poetisk Aare; han blev Fader til den i dansk Krigshistorie bekendte General. Om Rahbek er med, kan ikke ses af Listen, der ganske vist har en Litteratus Rahbek, men med C. til Fornavn; derimod findes hans Fader, Justitsraad Rahbek, paa den. Maaske er Faderen traadt i Sønnens Sted, fordi denne, da Subskriptionen tegnedes, var i Udlandet. I ethvert Tilfælde skriver den unge Rahbek en Anmeldelse af Bogen paa 17 tætttrykte Sider i Københavns lærde Efterretninger Nr. 6 og 7 for 1785 og takker Digteren »i de allerfleste af hans Læseres Navn for den Fornøielse, han har skaffet dem«. »Vel finde vi, for at bruge en af vore bedste Kienderes Ord i et Brev til en af vore berømteste Digtere, at Pegasus hist og her har løbet løbsk med sin Rytter; men vi see tillige, at han sikkert, og det maaskee meget snart, bliver Mand for at styre ham.« Og Baggesen er for saa vidt enig med ham, som han selv et Sted i Bogen (S. 56 f.) siger: »Jeg mangler, mærker jeg, en Smule Blye — Og svinker noget meget.« Men ganske vist ønsker Rahbek, »at Hr. B. vilde fornemmelig dyrke den rørende Poesie og ved sin Vens Prams Side gaae frem i Nasos og Tibulls Fied«. En anden Subskribent, Hofjunker v. Staffeldt, som ikke kendte Baggesen personlig, hilser ham i Tilslutning til Rahbek velkommen i en særlig lille Bog paa 35 Sider om de Tanker og Følelser, Læsningen af de »Comiske Fortællinger« har vakt hos ham, og ender med (S. 34 f.) begejstret at

tilraabe ham: »Men Du, min unge elskværdige Digter! bliv ved at dyrke de sieldne Gaver, Naturen skienkede Dig. Føel og priis med høi og klar Stemme Glæderne, der aflokke Dig snart muntre, snart høie, snart kiælne smeltende Toner. Nyd den fortryllende Ungdom, førend den flyer og Sielens Redskaber blive sløve.« Til den pramrahbekske Kreds hørte den 30aarige A. W. Brorson, Salmedigterens Brodersøn, der fra 1784 i næsten 50 Aar var først Konrektor, senere Rektor paa Herlufsholm, en Mand, man maatte baade elske og frygte, siger F. C. Silbern ¹⁾, der var Student fra hans Skole, og som med sin udbredte Læsning og sin Sans for Kunst, baade Billedkunst og Musik, gjorde Herlufsholm til Egnens Dannelsescentrum.

Prof. J a c o b B a d e n og hans med Baggesen jævnaldrende Søn, Historikeren og Juristen G u s t. L u d v. B a d e n, den juridiske Prof. L. N ø r r e g a a r d, Astronomen Justitsraad og Prof. B u g g e, Filosoffen Prof. G a m b o r g, Litteraturgranskeren Magister R. N y e r u p, de to Historikere Kammerherre P. F. S u h m og Prof. K a l l, Lægerne Etatsraad A a s k o w og Prof. C a l l i s e n — det er Navne fra Videnskabens Verden. Juristen P. Kofod Ancher findes ikke paa Listen, derimod hans Hustru Konferensraadinde A n c h e r. Om Suhm skriver Baggesen ved hans Død i Slutningen af Halvfemserne i et Rimbrev til Bugge:

»Imens han leved, Evald, Wessel, Pram,
Storm, Thaarup og saa mangen anden Sanger
Reed med Fornøielse paa den bevingte Ganger,
Som for det meste foredes af ham.
Jeg selv reed dengang med af ringe Kræfter,
Saa got jeg kunde det, bag efter —

¹⁾ Til Minde om Herlufsholms forrige Rector Justitsraad og Professor Anders Winding Brorson. Kbh. 1836. S. 22 f.

Hans Liv begeistred mangan Hans og Tøger¹⁾:
 Een gav han Sølv, een Guld, en anden Raad,
 Een al den Punsch, han drak, een al den Steg, han aad,
 Vor Nyerup Manuscript, og hele Verden — Bøger.
 Hvad Under, da med ham vort Pindus stod saa fast,
 At ved hans bratte Fald dets hele Hvelving brast.«

Af Kunstnere: Arkitekten Justitsraad H a r s d o r f f, Tidens ypperste Bygmester, hvis Værker endnu præger Dele af København med deres klassiske Skønhed, Billedhuggeren Justitsraad W e i d e n h a u p t, som har udført Statuen »Jorddyrkningsflid« til Fristedsstøtten, N. D a j o n, sikkert Billedhuggeren, hvis Moder var en Plum, og hvem Statuerne »Tapperhed« og »Borgerdyd« ved Frihedsstøtten skyldes — det ser ud, som om den senere Biskop P l u m, der som teologisk Student var den lidt yngre Baggesens beundrende Sambo paa Regensen og af ham indførtes hos Pram og i andre litterære Kredse, havde faaet hele sin Familie til at subskribere paa Vennens Bog; i alt er der paa Listen 7 af det Navn med 13 Eksemplarer. Saa er der Kobberstikkeren C l e m e n s, som senere bekostede Baggesens Oversættelse af Holbergs Niels Klim og stak Kobberne dertil efter Billeder af Abildgaard og Juel; Violinspilleren Prof. D a r b e s, der var Musikinspektør ved det kgl. Teater, men for saa vidt ikke var Tidens Barn, som han ikke havde dens sædvanlige elskværdige og omgængelige Væsen; Skuespillerne M i c h a e l R o s i n g, B e c h, P r e i s l e r, S a a b y e og S c h w a r t z, hvis Navne paa de Tider var Teatrets bærende, og i Forbindelse med dem Konferensraad J a c o b i, Forfatteren til den berømte »Lovtale over Ærkebiskop Absalon«, en kundskabsrig, fint dannet Mand, Medlem af det kgl. Teaters Direktion og den, hvem efter Sagnet Overskriften over dets Scene: »Ej blot til Lyst« skriver sig fra. Der er

¹⁾ = Per og Poul.

Folk, saa indflydelsesrige i det offentlige Liv som Bonde-
vennen Konferensraad Colbjørnsen — Baggesen
havde allerede i en Sang paa Kongens Fødselsdag 29. Ja-
nuar 1784 sagt de bevingede Ord: »Gid Bonden dog en-
gang skee Ret!« Og i Bogens Hovedfortælling »Jeppe«,
hvis Helt ikke blot i Navnet minder om Holbergs, hedder
det medynksomt (S. 106): »Han var B o n d e — (Udi
vore Dage — Var dette næsten nok for Manden at be-
klage) — Og maatte, skjønt han spared' ingen Møye —
Med i sit Ansigts Sved sin liden Jord at pløye, — Dog
al den Uroe, Trængsel, Armod døye, — Som Bonden suk-
ker ved den Dag i Dag, — Og som er ei saa ganske skøn
en Sag.« Blandt de indflydelsesrige Mænd var ogsaa Ge-
hejmerraad N u m s e n, der særlig havde Kronprinsens Øre
efter dennes Overtagelse af Magten i 1784 og var bleven
Overhofmarskal; han følger, i passende Afstand, Kongen
og Prinserne og tegner sig for 4 Eksemplarer af Bogen.
Saa er der Folk saa ivrige for Almenvellet som den be-
kendte Urtekræmmer J. C. F r i b o r g; eller Justitsraad
P o n t o p p i d a n, en Mand med virksomme Handels-
interesser og senere som Viceraadmand og Raadmand
utrættelig sysselsat med københavnsk Kommunal- og Fat-
tigvæsen; eller en anden Handelsmand, Etatsraad H a u-
s e r, der satte en Ære i at være den gode Borger og op-
førte det Stykke København, der endnu har Navn efter
ham, for at skaffe Byens Befolkning rummelige og sunde
Boliger efter Bombardementet i 1807. Der er Mænd,
kendte fra Ewalds Livshistorie: hans Ven og Sjælesorger
Dr. theol. S c h ø n h e y d e r, Provst til Frue Kirke, og
den bornholmske Landsdommer R o g e r t, hvem Melo-
dien til »Kong Christian stod ved højen Mast« skyldes.
Der er G o t t f r i e d B e c k e r, af en kendt Apoteker-
slægt, med hvem Baggesen i 1789 rejste i Schweiz og paa
St. Gotthard drak Dus i Snevin »den saligste Dag i sit
Liv«: »Vi deelte med hinanden Fryd paa Fryd, — Hvor

i Naturens høie Harmonier — Kiernlandets¹⁾ Alpers mange Tryllier — Med tusind Stemmer os tilraabte: Nyd!« skriver Baggesen 1791 i Beckers Stambog. Blandt de unge Studenter er der B e n d t B e n d t s e n, som nogle Aar efter blev Rektor i Frederiksborg, hvor Madvig var hans Discipel; den senere Præst H. C. B u n k e f l o d, der allerede i 1783 havde udgivet en Samling »Viser for Spindeskolerne«, som Købmanden Konferensraad Ryberg lod trykke og uddele paa sit sjællandske Gods Øbjerggaard; Medicineren R. F r a n k e n a u, der var 3 Aar yngre end Baggesen, og som blev en yndet Visedigter; J. T. H u r t i g k a r l, der blev en anset og afholdt retslærd; den senere Politimester i København R a s m u s L a n g e l a n d B a g g e r, der var født samme Aar som Baggesen og var en Dattersøn af den Rasmus Langeland, Købmand i Korsør, hvem Wessel priser som Byens berømteste Mand i sit Rimbrev til Baggesen. Han var dennes fortrolige Ven; de havde kendt hinanden fra deres Barn-dom og vedligeholdt deres Venskab, til Bagger i 1819 døde. Og blandt de alleryngste J e n s W i l k e n H o r n e m a n n i Marstal, sandsynligvis den senere Botaniker, der dengang kun var henved 15 Aar gammel. Et Par i Flæng, som vanskelig kan indrulleres: Konferensraad N i e l s e n, en 75aarig musikelskende, teaterinteresseret, bogsamlende, godgørende og elskværdig Hofembedsmand; den norske Missionær, Provst, Dr. H a g e r u p i Trondhjem, en gammeldags rettroende Mand, der efter sin Biskops Opfordring som Præst i Nordlandene lagde sig efter Botanik og Zoologi; Præsten B e n t z o n ved Frue Kirke, ved hvis Bryllup 1786 Baggesen forargede Selskabet med sit efter Bogtrykker Steins Anmodning skrevne Bryllupsdigt, over hvis Udtryk »Troens lille bitte Sennepskorn« »Biskoppen og endeel Geistlige table Maal og Mæle«; Redaktøren,

¹⁾ Kærnelandet, Schweiz. Jvf. Kærnetropper, Kærnekarl.

senere ogsaa Udgiveren af Hans Holcks »Aftenpost«, »den virksomme« E m a n u e l B a l l i n g, Revisor ved Lotto-Kontoret, d. v. s. ved Tallotteriet, en hæderlig og stræbsom Mand, der maatte finde sig i, at han i selve den Bog, han støttede ved sin Subskription, saa (S. 43) en satirisk Linje om »en Sommersang, som heel tyvagtig smager,« rettet imod sin i Sommeren 1784 udkomne versificerede »Betragtning over Sommeren«. Endelig Bogtrykkeren, der tegnede sig for 20 Eksemplarer, skønt det ikke var ham, der trykte Bogen, J. F. S c h u l t z, som i alt Fald senere hørte til Baggesens Bekendtskabskreds, og ved hvis Bryllup med Mad. Hostrup han synger om hans Iver for at faa en »Bogfabrik« i Stand: »Man hist og her dertil saac suurt; — Men Pressen gik, som den var smuurt.« I 1792 fik Baggesen sin »Labyrint« trykt hos Schultz og ønsker (S. 4), at denne hans Rejseskildring »for Læseren maa blive den lærerigste, underfuldeste og moersomste, der nogensinde er bleven trykt — ikke hos Bogtrykker Schultz; thi fra hans Presse er, saavidt jeg veed, endnu ingen saadan fremgaaet — men hos hvilken anden Bogtrykker i Europa eller America, man vil forestille sig«. Naturligvis er Baggesens gamle Rektor fra Slagelse, W ø l d i k e, med blandt Subskribenterne, lige saa vel som hans tilbedte »Seline«, og mon ikke Navnet N. C. E g g e r s skulde findes i Nærheden af hans tidligere elskede »Marine«. I Bogen møder man hende, hvor Digteren (S. 54) tilstaar, at han »i al Høviskhed og Tugt — Saamænd endogsaa har en Pige, — Som ei fortryder paa den smule smukt, — Jeg hende kan imellemstunder sige — . . . Og denne Pige, som for al Mogolens¹⁾ Guld — Jeg ikke bytted' bort, hun hedder her Zemire«.

¹⁾ Mogulen, Stormogulen.

7.

Den baggesenske Subskriptionsbølge var fra København gaaet hen over Danmark og Norge. 936 af Navnene hører hjemme i København; saa kommer Trondhjem med 59 og Kristiania med 38. Af de danske Købstæder giver, som rimeligt er, Baggesens Fødeby Korsør mest i Skæppen: 35; derefter hans Skoleby Slagelse 30 og Nyborg 25, maaske paa Grund af Forbindelsen med Korsør. Saa daler Tallene: paa Sjælland melder Holbæk sig med 3, Herlufsholm med 2 og Skelskør, Nykøbing, Næstved, Sorø, Roskilde, St. Magleby, Ølstykke, Vemmelev (hvor Baggesens »Jeppe« er bosat, og hvis Degn, maaske derfor, subskriberer), Slagslunde og Ganløse, Stillinge, Refsnæs, Karrebæk og Farum hver med 1 — dog ikke at forglemme, at Sorø er 1, der gælder for 10. Paa Fyn giver Odense 2, Vesterskerninge 2, Tommerup 1; paa Ærø Marstal 5. Jylland er repræsenteret af Aalborg med 2, af hvilke den ene, Konrektor *Th e s t r u p*, tager 16 Eksempplarer, og af Aarhus med 1. 1 er saa langt borte som paa Island, men det er ogsaa en Plum. I Udlandet er der: 3 i Lübeck, 1 i Marseille og 1 i Trankebar, nemlig Wessels Skolekammerat Prokurator *B e n d i x P r a h l*, der ogsaa i København havde hørt til Wessels Kreds og i »det norske Selskab« var besungen under Navnet Pilen-Palen. Saa er der endelig en Række Godser og Herregaarde i Sjælland og paa Fyn: Brahetrolleborg, hvorfra Husfruens Navn er tegnet paa Listen — Grevinde *S i b y l l e R e v e n t l o w* og hendes Mand Ludvig Reventlow blev Baggesens særlig gode Venner, hvem han besøgte paa deres Gods, og som 1787 skrev paa ét Blad i hans Stambog, »da jeg ønsker, at vi begge maae være uadskilte i Deres venskabelige Erintring,« siger Grevinden. »Kom, deel og nyd med os Gud, Venskab og Natur!« Eller Løvenborg, hvis dengang 54aarige »Dronning« Gehejmraadinde *M a g d a l e n e*

Charlotte Hedevig Løvenskiold, født Numsen, Enke efter Baron S. Løvenskiold, ifølge Baggesens Ord i et Rimbrev 1787 er

»een af dem,
Blandt Jordens Engle, som omtryller næsten
Dens mørke Fængselshul til lyse Aanders Hiem,
Skiøndt hendes Alders Sol alt synker ned mod Vesten.«

Valbygaard, Basnæs, Borreby, Gunderslevholm, Fuirrendal og Vognserup har hver en litterært eller i alt Fald for Baggesen interesseret Forvalter. Kratmøllen møder med selve Mølleren. Og selv Smaaøer som Fæmø er med, gennem sin Kapellan.

Det er, som om Baggesens eget stemningsskiftende Væsen tegner sig i denne brogede Afveksling af Kystbyer og Indlandsbyer, af Indtryk fra Sletteland og Udsigt til Bjærgland, af Købstæder, Landsbyer og Herregaarde med Sjælland som Midtpunkt — Pram havde jo ogsaa karakteriseret Baggesen netop som Sjællænder, maaske i mere end én Betydning, d. v. s. som Søn af den frugtbare Ø midt i det skvulpende Hav, der afspejlede sig i hans Indre, omtrent som Oehlenschläger skildrer det i sit Digt om Korsør.

Og saa mange Kræfter maatte dengang føres i Ilden, for at en ung Forfatter kunde faa en Bog udgivet i Kongens København, nu da man ikke længer som i ældre Tider havde den enkelte Rigmand at ty til som sin gavmilde Mæcen.

DET KONGELIGE GESCHIRKAMMER.

AF

OBERST EMIL MADSEN.

EN ret mærkelig Samling af forskellige Hesteudstyringssager m. m., en Del fra temmelig gammel Tid, findes i det i Reglen saakaldte kgl. Geschirkammer, hvis officielle Navn nu dog er Møbelkammeret, medens Ordet Geschirkammer nu bruges om det Rum, i hvilket de til daglig Brug i selve Staldene bestemte Sager opbevares. Det indtager et stort Rum i den øverste Etage af den nordre Side af Buegangene om Christiansborg Slots Ridebane. Det henhører umiddelbart under den kongelige Staldetat. Der har været Tale om, at Genstandene i det skulde optages i et af Københavns Museer; men dette er foreløbig ikke sket.

Det kongelige Geschirkammer er utvivlsomt en Af-fødning af det Rustkammer, der før de enevældige Kongers Tid fandtes knyttet til de kongelige Stalde¹⁾, og som da bestyredes af en Rustmester. Naar det nu brugte Navn er opstaaet, kan ikke nøjagtig siges; men den nuværende Betegnelse for Bestyreren i Nutiden, Geschirmester, forekommer alt i Rentemesterregnskabet 1669—70²⁾, saa at

¹⁾ Se nærmere om dette Vort Forsvar Nr. 535—538 og 549 samt Fra Arkiv og Museum II 427. ²⁾ S. 38. — Det kan bemærkes, at i Staldregnskabet 1684 forekommer endnu den gamle Betegnelse Fodermarchalk.

Forandringen vel er foregaaet omtrent samtidig med Indførelsen af Enevælden. Dog maa bemærkes, at da Buegangene om Christiansborg Slots Ridebane blev byggede, blev det Rum i den øvre Etage af den søndre Buegang, hvor nu Hofteatret findes, bestemt til at indeholde et Rustkammer, der vel skulde have indeholdt de i de kongelige Stalde brugte Hesteudstyringssager ¹⁾).

Det har i ældre Tid været en Del mere omfattende end nu, hvad der ikke er uden Forbindelse med, at Benyttelsen af Heste i de kongelige Stalde mere og mere har taget af. Medens Kongerne i det 16. Aarhundrede benyttede et overordentlig stort Antal Heste, er dette efterhaanden dalet. Endnu 1690 fandtes der i Kongens tvende saakaldte Kudskestalde (Benævnelse svarende til, at de finere Køretøjer da kaldtes Kudske eller Kudsvoгне, i til Dels endnu ældre Tider Karme ²⁾) 72 Heste, i Kongens Jagt- og Klepperstald 43 Heste, i Kongens store Livstald 49 og i Rustvognstalden 34. Desuden fandtes paa Jægersborg 22 Heste, til Pagerne holdtes 10 Heste og til forskellige Personer 6, i alt 236 Heste. Hertil maa endnu føjes de Heste, som fandtes i de kongelige Stutterier. De var 1671—72 paa Frederiksborg og Esrom 24, paa Antvordskov 40, foruden 12, som brugtes dels af Amtmanden, dels af Stutmesteren, Beriderne og Folemesteren.

I 1751 nævnes Jagt- og Klepperstalden ikke, derimod to Ridestalde, og i disse, samt i Kudske- og Rustvognstaldene, fandtes noget over 200 Heste. 1800 nævnes den runde Ridestald og Kudske- og Rustvognstalden. I den første fandtes da ca. 63, i den anden 93 Heste, i alt ca. 156. I 1807 var Tallet i den første Stald gaaet ned til ca. 32, og det hele Antal Heste var da kun noget over 120. Det samme Tal forekom endnu 1845.

¹⁾ Thurah, Hafnia Hodierna, Kbh. 1748, 49. Bruun, Kjøbenhavn II, 698. ²⁾ Jvf. herom Fra Arkiv og Museum II 428 Anm. 1.

Nu er de tidligere Tiders Stalde sammendragne i én, i hvilken Antallet af Heste er ca. 50, og sandsynligvis vil Brugen af Automobil efterhaanden yderligere formindske Antallet. De Sager, som behøves til disse i den daglige Tjeneste, findes hovedsagelig i selve Stalden, medens kun de ældre opbevares paa Geschirkamret.

De ældste af de egentlige Hesteudstyringsgenstande, som findes her, er 4 pragtfuldt udstyrede Seler af sort Læder med messingforgylt Beslag og med Frederik V's Billede paa alle de Medailloner, som i rig Mængde findes paa Seletøjet, og hvoraf nogle temmelig store er anbragte paa Vandkapperne og Skyklapperne. De synes kun lidet brugte. De sidste Gange, de er komne til Anvendelse, var, da Kong Edvard VII af England var her i Besøg, og da den Deputation, som meldte hans Død, indtraf. Ret fremtrædende er ogsaa et Galla-Kumteseletøj med forgylt Beslag og med Danmarks Vaaben paa Vandkapper, Rygremme og Hovedtøjer til 2 Heste; dette Seletøj er blevet brugt til Christian IX's Guldbryllupsvogn.

Af Sadler findes en ikke ringe Mængde smukt udstyrede, hvoraf de fleste angives at hidrøre fra Aarene 1760 til 1790, medens nogle faa er yngre. En af dem, en grøn Herresadel med Sølvresser, forfærdiget 1770, angives efter Sagnet at have været benyttet af Dronning Caroline Mathilde, idet hun, som det nu ogsaa ofte bruges, sad til Hest som et Mandfolk ¹⁾. De øvrige af de ovennævnte Sadler er betrukne med rødt eller blaat Fløjl, prydet med Guld- eller Sølvbroderier eller Tresser; nogle har Bøjler af Sølv, andre er messingforgylt, og nogle faa kun Tinbøjler. Af andre Sadler bemærkes særlig en islandsk Sadel af Læder, der er bleven brugt af Frederik VII,

¹⁾ I Protokollerne 1772—1774 nævnes en Fruentimmersadel, som 1769 blev forfærdiget af rødt Saffian til Caroline Mathilde. Den blev 1775 solgt ved Auktion.

da han i sin Ungdom en Gang var paa Island, en Træsadel med rødt Fløjls og Sølvgaloner, der er forfærdiget til Brug for Frederik VI i hans Barndom, en Damesadel, som Dronning Marie Sophie Frederikke har benyttet, en Sadel med Hovedtøj og Bagtøj, der er foræret Frederik VIII af Islænderne og brugt af ham, da han var paa Island, desuden et Generalssadeltøj og 2 andre Sadeltøjer, der har været brugte af den samme Konge.

Ogsaa nogle udenlandske Sadeltøjer findes, saaledes en tyrkisk Træsadel med Guld- og Sølvbroderi og sølvforgylde Bøjler, der angives at være en Foræring fra Kejseren af Marokko 1789. Til denne Sadel hører et Skaberak, bestemt til at lægges under Sadlen, vævel paa en ejendommelig Maade omtrent som et Stykke Sølvbrokade og med nogle sølvforgylde Dekorationer. Der hører ogsaa til denne Sadel et Bælte, bestemt til at give Rytteren et endnu fastere Sæde, end allerede den forholdsvis ret høje For- og Bagsvissel yder. Der findes ogsaa en tyrkisk Træsadel med violet Fløjlsøvertræk, Guld- og Sølvbroderier og forgylde Jærnbøjler, der er en Foræring fra Bejen af Tunis 1769. Tillige findes en tyrkisk Sadel med Jærnbøjler, karmoisinrødt Fløjls med Sølv, Foræring fra Dejen af Algier 1819. Til de tyrkiske Sadler hører ejendommelige, forzirede Hovedtøjer. Disse Foræringer synes ikke gjorte i Anledning af særlig mærkelige Begivenheder.

Yderligere kan nævnes en russisk Kavallerisadel af sort Ruslæder med en Valrap af mørkeblaat Klæde, prydet med Kejser Alexander II's Navnetræk med Krone i hvert Hjørne og Broderi. Den er formentlig en Gave til Frederik VII.

Af Valrapperne maa særlig fremhæves et blaat med Guldtræsser og Broderi, der bærer Frederik VI's Navnechiffer med Krone, et højrodt med en smal Sølvtræsse, grønne Takker med Sølvsnore, mærket med Christian

VIII's Chiffer, og endelig et Valrap, ligeledes højrodt med 2 Rader Sølgaloner og Christian VIII's Navnechiffer.

Blandt Haanddækkenerne kan særlig nævnes et af ponceau Klæde med paatrykt Bort, forfærdiget til Frederik VI og prydet med hans Navnetræk, og et med Christian IX's.

Blandt Ridedækkenerne findes to lyseblaa, begge med Sølvtrusser, forfærdigede 1891 til Kongen.

Af de rel talrige, meget smukt udstyrede Bukdækkener maa særlig fremdrages et Fløjls med 2 Rader Guldfrynser, der er tilgaaet Geschirkamret 1881 efter Dronning Caroline Amalie, men som øjensynlig er fra en langt ældre Tid, maaske fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Yderligere et med røde og hvide Frynser og 2 pletterede Kroner med Landgreve Vilhelms Navnechiffer og et graat Klædes, der ogsaa er tilgaaet Geschirkamret fra Landgreven 1868.

Blandt Hovedtøjerne er der et, som fremviser et sandt Kunstværk af Broderi. Alle Figurerne i dette, ligesom Stikningerne, er nemlig udførte af spaltede Pennesfjer. Efter Sagnet skal det være forfærdiget af en Straffefange, medens han afsonede sin Straf.

Ogsaa bør nævnes en smukt forarbejdet messingforgylt Krone paa en rød Fløjs Pude med Guldkvaster, bestemt til den kongelige Ligvogn, til hvilken der ogsaa hører 4 saakaldte Gevandkapper med Guldgaloner, Frynser og Kroner til at dække Undervognen, et sort Fløjlsdækken med Guldgaloner til at lægge over Kisten, 14 Vaabenskjolde, hvoraf 8 overtrukne med Flor, og forskellige andre Sager.

Foruden Hesteudstyringssagerne findes et Antal Genstande, der er anvendte ved Karusselridning i ældre Tider. I Følge de gamle Inventariefortegnelser anskaffedes 1742 i alt 6 Støtter til Anvendelse, naar der blev stukket til Ringen, foruden hvad der kaldes et Ringtøj, bestaaende

af en Kamelhaars Line med en Klemme og Vægte til en stor Ring, en Klemme til en lille Ring, 2 Trisser, 2 store og 2 smaa Ringe. Yderligere anskaffedes en Kamelhaars Ringline med 3 Trisser. Hvorledes Stikningen til Ringene udførtes, faar man nogenlunde Begreb om efter Fremstillingen heraf i Troels Lunds »Dagligt Liv i Norden«, 6. Bind, S. 181 f., hvor der ogsaa ses et Billede af Christian IV, stikkende til Ringen, der er ophængt mellem to Piller. En Affødning af den da brugte Stikken efter Ringen var den, som endnu for ikke mange Aar siden anvendtes f. Eks. paa Karussellerne paa Dyrehavsbakken, hvor de, som fo'r rundt i Karussellen, kunde stikke med en Dolk efter en lille Jærnring, der skød sig frem fra et Jærnhylster paa Karussellens udvendige Side. Af Pillerne findes endnu 3 i Midten af Ridehuset paa Christiansborg Slot, medens Ringtøjet ikke nævnes efter 1753. Tillige anskaffedes 1742 en Del andre Sager til Karusselridningen, saaledes ca. 200 Hoveder af Pap, Piller til at stille nogle af dem op paa og 426 forgyldte Kugler til at kaste med. Hovederne, hvoraf de omtrent 12, som endnu befinder sig paa Geschirkamret, vel er en Rest, og som forestillede Tyrker, Morer, Fauner og Satyrer, brugtes ved den ridderlige Øvelse, der kaldtes Hovedrenden, og som ligeledes findes beskrevet i Troels Lunds ovenfor nævnte Værk S. 170.

Et af de Hoveder, som nu findes paa Geschirkamret, bærer Spor af at være ramt af flere Pistolkugler, men i øvrigt synes Anskaffelsen af det store Antal Kugler, der i Inventariet findes kaldt »Werfkugeln«, at antyde, at man foruden det sædvanlige at skyde med Pistoler efter Hovederne ogsaa har brugt at kaste Kugler efter dem.

I de Aar, der nærmest fulgte efter 1742, ses Karusselapparaterne at være blevne forøgede med flere Genstande. Saaledes nævnes en Anskaffelse 1744 af særlige Lanser til Ringridningen, nemlig 3 Lanser og 3 Kastespyd (Jave-

liner), derhos 3 saakaldte Quintaines (Straamænd eller Pæle, som man kastede efter med Spyd eller vistnok stak efter med Lanse), hvoraf to med Piedestal og én uden, 1749 af en Drage med Billedhuggerarbejde og 14 malede Paphoveder, desuden 1752 af 4 store og 4 smaa Ringe. At Karusselapparaterne i den Tid er blevne en Del benyttede, vides af, at Christian VI adskillige Gange holdt offentlig Karussel i Slottets Ridehus ¹⁾).

Fra den samme Tid er ogsaa et Harnisk af Messing, som endnu findes paa Geschirkamret, og som efter Sagnet skal være brugt af Staldmesteren ved de ridderlige Øvelser.

Af Inventariet 1770 fremgaar, at yderligere Forøgelse er foregaaede i de derpaa følgende Aar, uden at det nøje kan angives, naar de er foretagne ²⁾). Der nævnes nemlig i hint Inventarium 19 Lanser, 18 Javeliner og 9 Blikskjolde, malede med grønne Zirater paa Sølvgrund.

Hvorledes alle disse Genstande har været brugte, vides ikke nu. Paa Geschirkamret findes endnu 28 Lanser og 33 Kastespyd, der formodentlig er nogle af de samme som de i 1770 nævnte. De er alle forgyldte og har meget spinkle Spidser. Der findes ogsaa der nu en Del Skjolde, som dog næppe kan være de samme, som nævnes 1770. Et af dem, der nu findes, har Danmarks Vaaben, de øvrige mest fantastiske Dyreskikkelser. Nogle har vel ogsaa ved en eller anden Lejlighed været brugte blot som Dekorationsgenstande; thi der findes to med Frederik VII's Navnechiffer.

At Øvelserne i Tiden ved 1770 stundom mere end tidligere er foretagne ved Lys, synes at fremgaa af, at medens der i Inventariet 1742 kun nævnes 12 Trælysekroner og 100 Bliklampetter, ses dette Antal voksende i de følgende Aar, saaledes at der i Inventariet 1770 findes

¹⁾ Thura, Hafnia Hodierna, 49. Se vedføjede Tillæg om Ridder-spil i Chr. V's Tid. ²⁾ Inventarietprotokollerne for Aarene 1760—1769 mangler.

anført 48 Trælysekroner, deraf 24 til 18 og 24 til 12 Lys, desuden 130 Bliklampetter. En Del af disse Genstande er dog vel brugt i Staldene. Senere nævnes ogsaa 2 Drager i Stedet for tidligere én.

Endnu 1791 findes flere Sager anskaffede til Karusselridningen, saa at den da endnu ikke kan være gaaet af Brug, saaledes 6 Par Pistoler, 5 Trærækker til at hænge Skjolde og Javeliner op paa, Flettebaand og smaa Sløjfer af Guldgaloner m. m.

I de noget senere Inventarieprotokoller bemærkes, at baade Messingharnisket og adskillige af de til Karusselridningen bestemte Sager var blevne meget beskadigede ved Flytningen i Anledning af Slottets Brand 1794.

Efter Aar 1800 findes Dragerne og Quintainerne at være flyttede til Tøjhuset, saa at Rendeøvelserne da vel omtrent er ophørte. De blev derpaa 1806 flyttede til et Skur i Sadelmagergaarden, hvornæst Dragerne blev bortsolgte ved Auktion omtrent 1819. Quintainerne nævnes derefter vedblivende i Inventarierne endnu en Del Aar, men er senere vistnok bortsolgte.

I de ældre Protokoller findes de kongelige Vogne henregnede til Geschirkamret. Dette finder nu ikke længer Sted. Vognene udgør en egen Afdeling under en Opsynsbetjent over Vognene. Der findes vel tillige en Vognmester, men denne varetager alt, hvad der opbevares i selve Staldene til dagligt Brug.

Blandt Vognene indtager de saakaldte forgyldte Karer den interessanteste Plads. Den ældste synes at være én, som antages brugt allerede af Christian VI. Den er udvendig overtrukken med sort Klæde og indvendig med sort Silke. Den er bleven benyttet af Christian IX ved Frederik VII's Bisættelse. Den synes oprindelig at have været bestemt til at benyttes paa Rejser, idet der i Sædet findes et Toiletapparat. En anden ret gammel Vogn er én, som er betrukket med rødprykket Fløjl indvendig.

Den er vel først tilgaaet den kongelige Stald fra Dronning Juliane Maries i 1778; men ifølge de gamle Inventarieprotokoller er den forfærdiget 1766, ifølge Sagnet i Horsens, for at bruges ved Caroline Mathildes Indtog 1768 i København. Den er vel meget pragtfuld, men var det endnu mere i ældre Tid. Der angives, at Vognen saavel paa Himlen som bag paa Ryggen var beklædt med Fløjl, rigelig besat med Galoner, mellem hvilke der var Broderi, foruden at den i Hjørnerne og paa Midten var paa det zirligste udstaffet med Brillanter. Udvendig paa Himlen findes endnu en Krans af messingforgyldte Zirater. Undervognen og noget mere er dog bleven fornyet 1803. Ifølge Sagnet skal det ogsaa have været denne Vogn, i hvilken Caroline Mathilde 1772 førtes til Kronborg.

En Vogn, der har Betræk af karmoisinrødt Fløjl og Vaaben af Sølv paa Dørene, er forfærdiget 1790, brugt af Christian VII, derpaa af Frederik VI, naar han kørte til Højesteret, og endelig ogsaa ved Edvard VII's første Besøg som Konge, efter i den Anledning at have faaet nye Bæreremme. En anden Vogn, der ligeledes er betrukket med karmoisinrødt Fløjl og er forfærdiget 1831, var Frederik VI's Teaterkaret. Den skal være en Foræring fra Jøderne, skænket Kongen en Del Aar efter Jødefejden. En Vogn, der er betrukket med hvidt Kasimir og har 4 forgyldte Kroner ovenpaa, er forarbejdet 1840 og brugt af Christian VIII ved hans Kroning. En anden, der ogsaa hidrører fra 1840, men er betrukket med rødt Fløjl og har forgyldte Lygter, er benyttet af Dronning Marie Sophie Frederikke. Som Gave til Christian IX's Guldbryllup 1892 findes en særlig smuk Vogn. Den er indvendig betrukket med hvid Silke, brun lakeret, delvis forgyldt, har runde, forgyldte Lygter og Gummiringe. Til samme hører et pragtfuldt Bukdækken af rødt Fløjl, paa hvilket det danske Vaaben er broderet.

Endelig henhører til Gruppen forgyldte Kareter én,

som er tilgaaet fra Hertuginde Vilhelmine 1839, og én, som er tilgaaet fra Enkedronning Caroline Amalie 1881.

Adskillige af disse Vogne, især de ældre, har massive Sølvbeslag, de øvrige Beslag af engelsk Plet.

Foruden de forgyldte Kareter indeholder Vognremiserne et Antal Gallakareter, som særlig monteres til Anvendelse ved Sorg, derhos en Del forskellige Vogne, saasom Landauere, Kalechevogne, nogle Daumontvogne (indrettede til ikke at køres fra Buk), Skolevogne, Jagtvogne, Char-à-bancs, Phaetons, Arbejdsvogne m. fl., derhos nogle Enspænderkaner, hvoraf en er benyttet af Frederik VII og en anden af Christian IX, og nogle Tospænderkaner, hvoraf en er tilgaaet efter Frederik VIII.

Endelig bør endnu omtales de kongelige Ligvogne. Den vel bekendte, store Ligvogn, som har 2 forgyldte Søjler og en Himmel, baaren af disse, er forfærdiget 1794 i Anledning af Arveprins Frederiks Gemalinde Prinsesse Sophie Frederikke af Mecklenburg-Schwerins Død og har siden været benyttet ved de fleste efter den Tid afdøde Kongers og Dronningers Begravelse. Til dens Udstyring, naar den tages i Brug, hører en Mængde forskellige Genstande, hvoraf de fleste opbevares paa Geschirkamret og er nævnte foran.

Foruden denne findes til Sørgebrug en Rustvogn forandret fra Fourgon 1862. Den er bleven benyttet ved adskillige Lejligheder, hvor den store Ligvogn ikke hensigtsmæssig kunde anvendes, saaledes ved Begravelsen af Caroline Amalie, Arveprinsesse Caroline, Prins Vilhelm, da Dronning Louise førtes fra Bernstorf til Gentofte, da Christian IX førtes fra Amalienborg til Slotskirken, ved Begravelsen af Prinsesse Marie og enkelte andre Lejligheder. Til samme hører et stort, sort Fløjlstæppe med hvidt Silkefor, Guld kroner og Frynser samt et Kors, forfærdiget 1898.

TILLÆG.

Ridderspil i Christian V's Tid.

Af Ridderspillene, som de forekom i Christian V's Tid, haves en god Fremstilling i en Bog mrkt. Danske Kongers Historie Nr. 175 i Rigsarkivet.

Der beskrives her først en saakaldt *Combat de barrière*, som holdtes i den store Sal paa Christiansborg Slot den 23. April 1685. I Salen var der paa de brede Sider ved Vinduerne opført Tribuner til Brug for de kongelige Personer og de øvrige Tilskuere. Midt i Salen var der imellem Tribunerne oprejst en lav Barrière, begrænset ved begge Sider af Pyramider med Rustninger og Faner med blaa og røde Farver, svarende til de 2 kæmpende Partiers, og med mange Lys.

Belysningen øgedes derhos ved 100 Kyrasserer, som var befalede til at stille sig op i Salen med brændende Voksfakler, som kunde vare i 6 til 7 Timer.

Efter at Tilskuerne havde taget Sæde, marcherede de 2 Partier ind i Salen og opstillede sig i Række i Salens korte Ender, som paa Figurtavlerne findes betegnede med Ordet Telarer, hvad der sandsynligt betegner et Forhæng, der kunde drages op. De kom ind med Musik af Haandpavker og Skalmesjer. Hvert Parti talte 13 Deltagere, mest klædte i Harnisk og bærende Spyd. I hvert Parti var der en Chef (Kongen var Chef for det blaa Parti), 2 saakaldte Mainteneurs, som ikke havde Harnisk og kun bar Kaarde og Stok, og 2 Maitres de camp.

I Forvejen kørte en Person, der forestillede Mars, ind i Salen paa en Triumfvogn under Pavkers og Trompeters Lyd, hen til Barrièren og sang en til Anledningen affattet Sang, paa Tysk som alle de andre Sange og Vers.

Efter at han atter var kørt bort, besaa Partiernes Maitres de camp Kamppladsen, og de dem ledsagende Herolder sang en Sang.

Derpaa begyndte den egentlige Forestilling med, at begge Partier foretog forskellige Øvelser med Lanserne. Derefter begyndte Kampen, idet først Cheferne for de 2 Partier med lukkede Visirer sammen med deres 2 *Mainteneurs* traadte frem til Barrièren og kæmpede med Lanserne. Paa det Billede, som viser selve Kampen, synes Lanserne at brydes.

Kampen fortsattes derpaa af de øvrige paa lignende Maade, og, efter at alle havde optraadt, indlodes en Person, der forestillede Mercurius, i Salen ved Hjælp af en Maskine og søgte at stifte Fred, idet han afsang nogle Vers.

Forestillingen afsluttedes derpaa med en Korsang af alle Deltagerne.

I Bogen omhandles dernæst en Disposition til en Karussel, som skulde være holdt paa Kongens Nytorv den 13. April 1685.

Efter at de 2 Partier var komne paa Plads, sammensatte som ovenfor beskrevet, men nu til Hest, ledsagede af Pager, Lakejer, Haandheste og 2 Kompagnier af Garden til Fods, og havde marcheret Pladsen rundt, skulde der ved Hjælp af en Maskine fremtræde 2 Personer, der forestillede Neptun og Æolus. Neptun skulde først synge en Sang, derpaa begge tilsammen. Til Stede skulde tillige være 4 Judicirer (Dommere), der ikke var i Harnisk som de øvrige.

Den første Akt, som derpaa skulde følge, var Ringrenden; Ringen hang i en Snor mellem Piller, hvorfra der til begge Sider udgik Bomme, som begrænsede Løbebanen.

Løbet skulde foretages i Galop, og den, der oftest og bedst traf Ringen med sit Spyd, skulde have Æresprisen, et forgyldt Bæger med Indskrift i Vers og Afbildning af en Ringrenden. Enhver skulde forsøge sig 3 Gange.

Derpaa skulde følge, hvad der findes kaldt Kopfrennen. Der blev opstillet 9 Hoveder, 8 paa Stolper i 3 Rækker, det 9. paa Jorden. 4 af Hovederne skulde rammes af Lansen, 4 afhugges med Kaarden og det 9. tages paa Spidsen af Kaarden. Alt dette skulde om muligt foretages i ét Løb, og der var tilstaaet 3 Løb til hver Deltager. Den, som havde ramt de fleste Hoveder, fik Æresprisen, et gyldent Bæger, paa hvis ene Side der var en Indskrift i Vers, paa den anden en Afbildning af en Kopfrenden.

Den næste Akt skulde være en Quintaine-Renden, i hvilken det gjaldt at træffe Quintainen ret med Lansen, derpaa ramme et Hoved med en Javelin (Chevelin) og tilsidst at hæve et Hoved fra Jorden med Kaarden. Ogsaa denne Renden skulde udføres af hver Deltager i 3 Løb.

Derefter skulde følge 4 Akter med forskellige Rideøvelser, under hvilke der kun bares Kaarder, mest indviklet Volteridning, deriblandt Springning, udført af 2 Beridere, og tilsidst en særdeles indviklet Volteridning, der foretoges med Kaarden i Skeden, og som særlig kaldtes Karussel.

Afslutningen paa det hele skulde være, hvad der kaldes en soldatermæssig Eksercits, der lignede, hvad der endnu i vor Tid øvedes i Rytteriets Skoler under Navn af Braving, og som bestod i, at en Rytter red frem ad Gangen fra sit Parti og afskød sin Pistol, naar han traf sammen med sin Modpart, som derefter forfulgte ham.

MINIATURMALEREN GEORG SALEMANN.

AF

VILLADS CHRISTENSEN.

DET hedder om denne Kunstner i Weinwicks Leksikon fra 1829: »Man kender ej for nærværende Tid hans Stykker.« Og i »Nyt Dansk Kunstnerlexikon« fra 1897 tilføjes: »Om hans personlige Forhold vides hidtil intet.« Synderlig meget har der altsaa ikke været at sige om ham. Med Sikkerhed har man kun vidst, at han virkede her i København i Aarene omkring 1700, at han udførte adskillige Arbejder for Kongen og Hoffet, og at han var en af de 6 Kunstnere, der i 1701 ansøgte Frederik IV om Tilladelse til at oprette et Kunstnersocietet. Hans samtidige roser ham som en god Portrætmaler; han kaldes saaledes i 1721 »ein berühmter Schilder *en Miniateur* in Copenhagen« ¹⁾.

Væsentlig paa Grundlag af Aktstykker i Raadstuearkivet kan dog nu gives nogle yderligere Oplysninger om ham.

Han var Søn af Biskoppen i Reval Dr. theol. Joachim Salemann, der døde Aar 1700. Bedstefaderen Georg Salemann (død 1657) var Præst i Reval. Den yngre Georg Salemanns Fødselsaar er ikke fundet; men da han døde i København i 1729, opgives hans Alder i Helliggejstes

¹⁾ Dauw: Schilder und Mahler, 1721. Reg.

Kirkes Begravelsesprotokol til »ungefær 50 Aar«. Efter dette skulde han altsaa være født omkring 1680. Men Kirkebogens Angivelse maa være mindst en halv Snes Aar forkert; thi allerede i 1691 træffes han som Kunstner i København. I Regnskabet over Kristian V.s private Udgifter findes under 5. August 1691 anført: »En Skildrer ved Navn Georg Sallemann for et Miniatur fik 100 Rdlr.« ¹⁾ Notitsens Form tyder paa, at det er første Gang, han har udført Arbejde for Hoffet, og han kan altsaa vel have været en helt ung Mand paa denne Tid. Men hans Fødselsaar maa dog i hvert Fald rykkes tilbage til c. 1670.

Som ung Mand er Georg Salemann altsaa kommen til Danmark, og her blev han til sin Død. Han har vistnok haft Lykken med sig i sin kunstneriske Virken. Hoffet gjorde gentagne Bestillinger hos ham; der nævnes saaledes et Portræt af Kronprinsen 1697 og en Kopi af et Portræt af Anna Sofie Reventlow 1717. Og i Skattemandtallerne i Raadstuearkivet bliver »Salomon Skildrer«, som han nævnes i de første Aar, efterhaanden til »Monsr. Salomon«. Han blev vistnok i Aarenes Løb helt velstaaende. I 1725 tilfaldt ham fra Reval en Arv paa 470 Rdlr.; men han synes aldrig at have faaet Pengene hævet, thi ved Skiftet efter ham siges, at disse Penge endnu henstod hos Borgmester v. Thieren i Reval. En Urtekræmmer Hendrich Jørgensen i København skyldte ham 190 Rdlr. — I 1706 oplyses, at han en sjælden Gang besøgte de pietistiske Forsamlinger ²⁾).

Georg Salemann var ugift; men et hyggeligt Hjem i København har han sikkert ikke savnet. Thi i en Aarrække — i det mindste fra 1717 — har han logeret hos Guldsmed og Juvelerer Anders Norman, en velstaaende Mand, der vistnok selv har været et Stykke af

¹⁾ Ober-Kammerjunkerens Regnskab 1688—99. Rigsark. ²⁾ Kbhvns. Hist. VI, 132.

en Kunstner. Anders Normand ejede Gaarden Nr. 133 i Frimands Kvarter, som i Datidens Optegnelser angives at ligge snart i Løvstræde, snart paa Ulfeldts Plads, snart paa Graabrødretorv. Det er nu Graabrødretorv Nr. 11. Han, eller i hvert Fald hans Enke, ejede tillige en Vaaning paa den bagved liggende Grund, Nr. 153 i Tugthusporten, der nu udgør Huset Nr. 20 i Valkendorfs-gade. Endelig ejede Anders Normand en Tid lang en Vaaning i Læderstræde, der Aar efter Aar var udlejet til en Jøde.

Foruden disse faste Ejendomme havde Guldsmeden Penge paa Rente; han havde Pant i en Gaard paa Vester-gade for 900 Rdlr., i en Gaard i Gothersgade for 2000 Rdlr., i en Gaard i Hyskenstræde for 600 Rdlr. Efter hans Død blev hans Børns Arvemidler opgjort til det anselige Beløb af 5666 Rdlr. Desuden skulde Enken udrede 1369 Rdlr. til afgangne Juvelerer Peter Kleins Børn, som hendes Mand formodentlig har været Værge for.

I dette velhavende Hus havde altsaa Georg Salemann sit Hjem i mange Aar; og det gjorde ingen Forandring heri, at Anders Normand døde ved Aar 1726. Georg Salemann vedblev at logere hos Enken, der i 1727 nævnes som Ejer af Gaarden paa Graabrødretorv. Foruden ham havde hun adskillige andre fremmede i Huset, saaledes Magister Christian Nold, Decanus paa Klosteret, og en norsk Student Johan Casper Meisze. Hendes egen Husstand var ellers talrig nok. Den bestod af hendes Moder, 12 Børn og Børnebørn, 2 Karle og 4 Piger. Det har været et stort og sikkert et livligt Hus. En yngre Kunstner, Miniaturmaler Niels Peter Normand, der siges at være Elev af Salemann, har formodentlig været et af Husets Børn ¹⁾).

Men denne tilvante og tilsyneladende saa betryggede Tilværelse paa Ulfeldts Plads forstyrredes brat ved Byens store Ildebrand i Oktober 1728. Madam Normands Gaard

¹⁾ Nyt dansk Kunstnerlexikon.

brændte og med den største Delen af Georg Salemanns Ejendele. Gaardens Beboere spredtes nu til alle Sider; Enken flyttede med sin Moder, med Børn og Børnebørn, med Karle og Piger hen paa Amagertorv, til Vicebrand-direktør Nicolai Grøns Gaard. Magister Nold og den norske Student kom ud paa Kristianshavn. Og Georg Salemann flyttede hen til sin Kunstfælle Jacob Fosie paa Østergade.

Han havde vistnok igen været heldig med at komme i Huset hos gode Folk. Jacob Fosie var ikke blot Organist ved Holmens Kirke, men ogsaa en dygtig Maler og Raderer og en højt anset og velstaaende Mand. Men Salemann skulde ikke faa synderlig Glæde af det nye Hjem. Maaske den store Ulykke ganske har nedbrudt ham, i hvert Fald levede han kun faa Maaneder efter Branden. Om hans Død og Begravelse findes anført følgende i Helligøjstes Kirkebog:

»1729, Tirsdag d. 22. Marts. Georg Sallomon, Skil-drer, fra Organist Fosses paa Østergade, nedsat i Kancelliraad Wallørs Gravsted i H. Gejstes Lange Capel i Nr. 36, ungefær 50 Aar. Død af et Slag efter 5 Ugers Syge, og betjent af Dr. Lup. T.«¹⁾

Den Kancelliraad Wallør, som gav Georg Salemanns Kiste Rum i sit Gravsted, var den velhavende københavnske Købmand Herman Valeur, Fader til den mere bekendte Etatsraad og Borgmester Johannes Valeur. Forbindelsen mellem denne Familie og Familien Ewald er bekendt, og derved kom den fremmede Kunstner til at hvile sammen med Medlemmer ogsaa af denne Familie, saaledes Johannes Ewalds Moder, Madame Huulegaard, og hendes første Mand, Professor Ewald. Senere blev

¹⁾ T. betyder, at Sognepræst Tommerup har besørget Begravelsen. Hvem Dr. Lup. er, kan ikke oplyses. Maaske Livlæge Hieronymus Laub, † 1753.

Gravstedet købt af Agent Holck, der ogsaa selv blev stedet til Hvile i denne Grav ¹⁾).

Da Georg Salemann var død, blev Prokurator Tileman Evertsen beskikket til Kurator i hans Bo, og Arvingerne ovre i Reval — den afdødes Broder- og Søsterbørn — antog en Fuldmægtig til at varetage deres Interesser. Men der blev intet at arve. De faa Ejendele, Salemann havde i Behold efter Branden, blev solgte ved Auktion, men det indkomne strakte end ikke til til at dække Gæld og Omkostninger. Om de i Reval deponerede Penge blev der skrevet til Borgmester v. Thieren; men Pengene kom ikke.

Hos Arvingerne var Skuffelsen stor. Rygtet om deres Slægtnings Berømmelse i det fremmede Land har vel, som det oftest gaar, vakt overdrevne Forventninger hos dem, og selv var de maaske fattige og trængende nok. De skildres af Magistraten i Reval som fader- og moderløse Børn, der i den sidst forgangne Krig og Pest har mistet al deres Ejendom. De havde, skriver Magistraten, trods al anvendt Møje ikke kunnet erholde nogen paalidelig Underretning om, hvor meget deres Slægtnings Efterladenskab beløb sig til, og den revalske Magistrat beder derfor den københavnske om en rigtig Fortegnelse paa hans Efterladenskaber, og i Særdeleshed hvor meget hans Tilgodehavende hos Juvelerer »Nortman« kunde beløbe sig til.

Magistraten sendte denne Skrivelse til Tileman Evertsen, der ikke havde Vanskelighed ved at svare paa den.

»Det er at forundre,« skriver han, »hvi afgangne Georg Salomon, forrige Miniatureur Skildrer her i Staden, hans efterladte Arvinger vil gøre sig saa aldeles ubekendt hans Tilstand og Efterladenskab, da de dog her ved Staden havde kommitteret en Fuldmægtig navnlig Christian Andreasen, som nu har en Tjeneste paa Valø; thi han var

¹⁾ Helliggejstes Kirkes Begravelsesbog, forfattet Anno 1748. Raadstueark.

baade ved Aabningen, Registreringen og Auktionen over hans Effekter nærværende og med mig som Kurator holdt Kontrabog, saa man ikke skulde tvivle om, at han jo har kommunikeret Arvingerne samme, og, formedelst det salig Menneske næsten mistede alt det, han ejede, udi den bedrøvelige Ildebrand hos Madam Normans paa Graabrødretorv, som derom bedst kan bære Vidne, saa blev hans ganske Efterladenskab paa Auktionen ej til højere udbragt end 573 Rdlr. 8 $\frac{1}{2}$ Sk. — Den bortskyldige Gæld og Udgifter derimod androg sig saa meget, at Kreditorerne kom til gode paa deres Krav, naar bemeldte Boets Formue blev fradraget, ialt 591 Rdlr. 5 Mark 3 $\frac{1}{2}$ Sk., hvorfor ej noget til Betaling i Boet er forefunden.«

En Kopi af denne Skrivelse blev af Magistraten sendt til Reval, og derefter høres intet mere om Georg Salemann eller hans Arvinger ¹⁾. —

Lidt Oplysning om den fremmede Kunstner og hans Livsomstændigheder er der saaledes bragt til Veje. Men med Hensyn til hans Kunst ved vi lige saa lidt nu som paa Weinwicks Tid. Vistnok ikke et eneste nu eksisterende Billede kan med Sikkerhed paavises som stammende fra Georg Salemann.

¹⁾ Kollegiebreve i Raadstuearkivet 1732 Nr. 19. — Kbhvns. Huse og Indvaanere efter Branden 1728.

NOGLE KØBENHAVNSKE GADENAVNE.

1. Bangertsgade.

Henrik Christian Bangert ¹⁾ var født d. 26. September 1799 og Søn af Auditor i Søetaten Peter Ludvig B., -der døde i 1807 paa Sct. Croix som Justitiarius i den vest-indiske Overret. Familien var af hollandsk Oprindelse. Henrik B. blev Student og fik tidlig Ansættelse under Generalkommissariats-Kollegiet (til sidst som Kontrollør ved Bogholderiet) og under Ordenskapitlet (til sidst som Kancellist). I 1841 eller 1842 tog han sin Afsked fra disse Stillinger ved Reformerne efter Kristian VIII's Tronbestigelse. Han var Kaptajn i Kongens Livkorps (Studenterkorpset).

I 1840 købte B. Ejendommen »Solitude«, Matr.-Nr. 32 paa Nørrebro, der omfattede en bebygget Grund og en gammel Have paa c. 2 Tdr. Land, men hvortil desforuden hørte 3 Jordlodder, Matr.-Nr. 33, 33 b og 160 B, paa i alt c. 17 Tdr. Land. Hensigten med Købet var i det væsentlige den senere at kunne afhænde det store Areal som Byggegrunde eller selv at bebygge det. I de nærmest paafølgende Aar ombyggede B. de ældre Bygninger, men drev for øvrigt Landbrug paa sit Areal, der strakte sig fra Enden af Solitudevejen helt ned til Ladegaardsaaen og langs denne mod Vest omtrent ud til det Sted, hvor

¹⁾ De her givne Oplysninger skyldes velvillige Meddelelser fra Kaptajn Bangerts Søn, fhv. Baneingeniør B. i Odense.

Nordbanen nu er ført derover. Tillige forpagtede han en Del af den tilstødende, Kommunen tilhørende, Jord, den saakaldte »Tobaksplantage« (nu inddraget under Kirkegaarden), og ejede ogsaa i nogle Aar først en Bondegaard i Utterslev (Hendrines Trøst) og senere Arvefæstegaarden »Rørstensgaard« paa Ishøj Mark.

Det første Skridt til Realisation af sine Byggeprojekter foretog B. i December 1845, idet han indbød til Aktietegning i 6 store Villabygninger, hver til 4 Familier, paa en Del af Lodden Matr.-Nr. 33 A langs den sydøstlige Side af Parcelvejen (den nuværende Griffenfeldtsgade), og da han ikke kunde faa denne ført ud til Nørrebrogade, blev i Anledning deraf den nuværende Bangertsgade udlagt over Solitudes Havegrund som Forbindelsesvej fra Parcelvejen til Solitudevejen og videre ad denne ud til Nørrebrogade. Aktietegningen lykkedes imidlertid ikke (Indbydelsen dertil findes i Adresseavisen Nr. 290 for 10. Decbr. 1845), og hverken Parcelvejen eller Bangertsgade blev derfor dengang chausseret.

I Krigsaarene 1848—50 kunde Byggeprojekterne aldeles ikke lade sig realisere, men efter Krigen blev Fæstningens Demarkationslinie fra Jagtvejen flyttet ind til Søerne og Bebyggelsen af B.s Grunde derved aldeles frigiven, saaledes at fremtidig Grundmure kunde opføres, uden at man i hvert enkelt Tilfælde behøvede at indhente Krigsbestyrelsens Tilladelse. B. begyndte nu mere at hælde til en Bebyggelse med store Lejekaserner end til den tidligere paatænkte med Villaer, og han ønskede af Hensyn hertil absolut at kunne forlænge Parcelvejen ud til Nørrebrogade. For at opnaa dette købte han Ejendommen Matr.-Nr. 35 A 2 paa Nørrebrogade (en gammel Hestemølle) og senere, for at faa en bedre Figur paa det heraf tiloversblevne Areal, tillige Naboejendommene Matr.-Nr. 34 B og 35 B. Magistratens Tilladelse til Broslagning over Ladegaardsaaen havde B. indhentet, og Broen var

paatænkt at skulle ligge for Enden af Parcelvejen; men den Omstændighed, at B. maatte overtage en solgt Parcel af Matr.-Nr. 160 B, hvorpaa Køberen havde opført »Brohuset«, tvang ham til at lægge Broen ved dette og haabe paa at kunne faa Tilladelse til Bygning af en anden Bro ved Parcelvejen. Broen ved Brohuset tæt ved det Sted, hvor Nordbanen passerer Ladegaardsaaen, eksisterede i mange Aar under Navn af »Bangerts Bro«.

I 1856 og 1857 paabegyndte B. Vejanlægene, idet han chausserede hele Parcelvejen og et Stykke af Nordvestvejen, hvorhos tillige Prins Jørgensgade og Stengade blev anlagt i Tilslutning til og efter Overenskomst med Ejerne af de til Matr.-Nr. 33 A grænsende Parceller af »Blaagaard«, og endnu i 1858 fortsatte B. Arbejderne; men Pengekrisen i 1857 havde skabt pekuniære Vanskeligheder og forringet Udsigterne til Salg af Grunde i den nærmeste Fremtid. B. maatte derfor gaa fallit med Tabet af sin hele ikke ubetydelige Formue og døde d. 17. December 1862, overanstrengt og nedtrykt over det uheldige Resultat. Han var en rastløs og virksom Natur, der ikke formaaede at forholde sig rolig afventende, indtil det rette Tidspunkt kom, men engagerede sig alt for meget i Projekter, som var fornuftige, men foreløbig ikke til at realisere, og som det derfor først blev en langt senere Tid forbeholdt at iværksætte, omtrent som han havde paatænkt det ved de af ham foretagne Anlæg af Parcelvejen og Nordvestvejen.

Endnu kan det bemærkes, at Kaptajn Bangert upaatvivlelig har givet den allerførste Impuls til Stiftelsen af vor ældste Kreditforening (Østifternes), i hvilket Anliggende han dog blev skubbet til Side. Han var ogsaa Stifter af en Brugsforening paa Nørrebro, som dog ikke fik nogen længere Levetid og kun paaførte ham Tab og Utak.

David Jensen.

2. Hallinsgade.

Niels Charles Bentzen Hallin, Søn af Restauratør Jac. Chr. Bentzen H., var født i København d. 16. December 1832. 1842 blev han optaget i Vajsenhusets Skole, af hvilken han gik ud ved sin Konfirmation 1847. Om hans Flid og Dygtighed som Skoledreng vidner det, at han paa Skolens Stiftelsesdag d. 11. Oktober 1846 fik til Belønning 24 Alen Lærred og Chr. Winthers Kæmpeviser, Aaret efter 2 Alen Klæde og et geometrisk Bestik. I sit Konfirmandvidnesbyrd ved Udtrædelsen af Skolen fik han Karakteren mg X; da mg var det samme som udmærket — der gaves kun Karaktererne mg, g eller tg; i vore Dage gives der et egentligt Vidnesbyrd —, tyder ogsaa det paa, at han har været en særdeles flink Elev. Da Vajsenhusianerne 1858 stiftede en Forening »Det gode Minde«, afløste Hallin efter 5 Aars Forløb dens første Formand og beklædte denne Stilling til sin Død. I Foreningens Minde-skrift 1908 hedder det, at den unge, afholdte Formands Død kun 37 Aar gammel for hans mange Venner og for »Det gode Minde« var et stort og uberegneligt Tab.

Han kom efter Udgangen af Skolen i Lære hos Firmaet H. Gamst & H. C. Lund. Den 6. April 1852 giver det ham følgende Anbefaling, affattet paa Engelsk: »Ihændehaveren heraf, Niels Charles Bentzen Hallin, født i København i Aaret 1832, har tjent sin Læretid som Jærnstøber i vort Støberi fra 1. April 1847 til 1. April 1852. I hele denne Tid har han vist sig at være en lærvillig, flittig og hæderlig ung Mand og har erhvervet sig fuldkommen Dygtighed i at støbe, saa at vi nu kan betragte ham som fuldt udlært i sit Fag og kan anbefale ham til enhver, som har Brug for hans Arbejder, som en paalidelig og dygtig Haandværker.«

1853 rejste han til London for »overensstemmende

med sin fremadstræbende Natur at søge større Uddannelse«, siger en Ven og Kammerat fra den Tid, daværende Maskinarbejder Joh. Holm, om ham. Han fik Arbejde hos det bekendte Firma J. Scott Russell & Co., som 14. August 1856 giver ham følgende Anbefaling: »Ihændehaveren heraf, Niels Bentzen Hallin, har arbejdet for os som Støber i næsten 3 Aar, i hvilken Tid han har opført sig til sin Formands Tilfredshed; han er stadig, hæderlig, flittig og en første Klasses Arbejder.«

Han kom i 1858 tilbage til København sammen med Scott Russell og blev anden Mester hos Burmeister & Wain — Burmeister havde under et Ophold i London faaet fat paa ham. »Ved de store Arbejder, som Bestillingerne af de store Dampmaskiner til Marinens Orlogsskibe medførte, fik han Brug for, hvad han havde set og lært i England,« skriver den ovenfor nævnte Ven af ham. Og han føjer i et Brev af 13. November 1911 som 82-aarig Mand til: »Hallin var i Besiddelse af den smukke Gave at kunne vinde Folk. Hans jævne, bramfri Optræden og vennesele Sind gjorde ham skikket til Leder for Arbejdere; han kunde tage Del i deres Besvælinger over smaa Forhold, hvilket særlig viste sig, da Spørgsmaalet om smaa Arbejderboliger kom paa Bane blandt Arbejderne hos Burmeister & Wain, og hvilken Energi og Arbejdskraft lagde han ikke for Dagen, da Tanken herom realiseredes i »Arbejdernes Byggeforening« — først en Forening af Arbejdere hos det nævnte Firma, senere udvidet til en for alle tilgængelig Forening —, hvis første Formand han blev.« Den senere Formand, Grosserer M. Melchior, der fra Foreningens første Dage indtil sin høje Alder har siddet i dens Bestyrelse, siger om ham: »Han indtog alle ved sin elskværdige Personlighed, sit praktiske, klare Blik. Vi lærte at skatte hans sjældne Ledelse af Foreningens Virksomhed og følte det som et stort Tab for denne og et personligt Tab for os alle,« da han døde

29. Januar 1870. Foreningen har da ogsaa rejst en Mindesten paa hans Grav og opkaldt en af sine Gader efter ham.

Endnu 4 Aar efter hans Død, 20. Marts 1874, udtaler Burmeister sig paa sit Firmas Vegne saaledes om ham: »Han var ikke alene en særdeles dygtig og for vore Forhold fremragende Mand, men han var tillige et Eksempel for sin Stand og Arbejderen i Almindelighed, af hvem han ogsaa mindes med Agtelse og Hengivenhed.«

H. T.

3. Heinesgade.

Heinesgade er ikke, som man snarest vilde tro, opkaldt efter den tyske Digter Heinrich Heine, men efter en københavnsk Overretssagfører N. Heine, hvis Tipoldefader var H. Heines Oldefader.

Han er født 15. Marts 1835 i Hamborg, hvor hans Fader, der var Købmand, døde i 1837 kun 26 Aar gammel. Derovre oplevede han Byens store Brand 1842 og saa dens Taarne falde for Luerne. Maj 1843 kom han over Kiel med Dampskibet »Kristian VIII« til København — hans Moder var i 1842 bleven gift med en københavnsk Veksellerer. Han blev sat i Efterslægtsskabets Skole, men gik i 1847, da Skolens Inspektør, Professor Friedenreich, mente, han burde studere, over i Borgerdydskolen paa Kristianshavn under Martin Hammerich. Herfra blev han Student i 1854, det første Aar, Afgangsprøven holdtes ved selve Skolen. 1862 blev han juridisk Kandidat. Et Aars Tid var han saa paa Søndre Birks Kontor hos Birkedommeren Etatsraad Petersen, Fader til den senere Politidirektør i København Eugen Petersen, var derefter en Tid Fuldmægtig hos Overretssagfører J. L. Simonsen og fik 1868 Fuldmagt hos Overretsprokurator J. H. Kalko, hvis Kompagnon han samme Aar blev, et Forhold, der vedvarede til Efteraaret 1883. 1870 blev han Overretssagfører.

I Aarenes Løb blev han som Sagfører knyttet til mange københavnske og frederiksbergske Byggeforetagender: i Holsteinsgade, Østbanegade (bl. a. Glacispalæet, Gefion og Gylfe), paa Østerbrogade (f. Eks. Jakobsborg), Vesterbrogade (Nr. 20, 22, 24, 89, 119 o. a.) og Sønderboulevard, i Stenosgade, Dybbølsgade, Sankelmarksgade og Mysundegade, Frederiksberg Allé (bl. a. Sans Souci), Madvigs Allé og Martensens Allé, Kochs Vej, Halls Allé, Hjørnet af Smallegade og Allégade, Falkonérallé, Folkvarsvej, Nylandsvej, Yrsasvej, Gl. Kongevej, Værnedamsvej, Vesterboulevard og Rysensteensgade; inde i Byen Amaliegade (Ombygningen af det tidligere Almindelig Hospital). Ogsaa Opførelsen af Bygningskomplekset Aladdin paa Kristianshavn havde han Del i.

Endelig ledede han i Halvfemserne de fleste Byggeforetagender paa en stor Grund, Malermester P. D. Løv købte ved den sydvestlige Side af Nørrebrogade noget forbi Nørrebros Runddel, anlagde 3 Gader paa og udstykkede til Bebyggelse. En Dag kom Grundens Ejer til sin Sagfører og sagde: »Vi maa vel nok kalde den ene af Gaderne Heinesgade efter Dem?« 1904 findes Gadenavnet første Gang i Vejviseren. Desuden fik det første Hus, der opførtes i Gaden, Navnet Heineshus. De to andre Gader paa Grunden er Holtegade og Søllerødgade.

Valget af Gadenavnet begrundes dets Ophavsmand saaledes: »Overretssagfører N. Heine bistod mig med Udparcelleringen af det Areal, paa hvilket Gaden er beliggende. Mit Motiv til at foranledige Gaden opkaldt efter ham maa dog mindre søges i den Omstændighed, at han var min Sagfører, end deri, at jeg fandt, at han som Sagfører og Raadgiver for en Række af vore kendte Bygningshaandværkere og deres Byggeforetagender havde bidraget saa meget til at sætte Præg paa Byen, at det var naturligt, at hans Navn knyttedes til en Gade i København.«

H. T.

SMAASTYKKER.

9. Strømpebrød.

»Saasom en Mester udi Bagerlauget, navnlig Henrich Koch, af sine Laugsbrødre for velædle og velbyrdige Hr. Justitsraad og Politimester Rateckens er angivet at skal have baget *Strømpebrød*, og dets aarsage af forbemeldte Hr. Politimester er tilkendt at give 4 Rdlr. udi Straf, da eftersom samme Henrich Koch ved Memorial af 11. Oktober næstleden for os har andraget at blive befriet for ombemeldte Mulkt, og vi ikke vide saadant med nogen kgl. Forordning eller udgivne Brev at være forbudet, saa er hermed vores tjenstl. Begæring til de gode Herrer, helst efterdi vi ej tvivle paa, at de jo noget for dennem har haft, førend de saadan Anordning haver gjort, hvilket de gode Herrer vilde behage os at meddele.«

Skrivelse fra Politi- og Kommercekollegiet 23. Okt. 1724 til Københavns Magistrat. — Strømpebrød (Strumpe) er et Sigtebrød med 2 Spidser.

KAMPEN MOD HUNDENE I KØBENHAVN.

AF

VILLADS CHRISTENSEN.

KÆRLIGHEDEN til Hunde maa altid have været meget stor i København — at dømme efter den Mængde af disse Dyr, som Hovedstaden bestandig har rummet, og den Kamp, som Autoriteterne gennem flere Hundrede Aar har maattet føre for at holde deres Antal inden for nogenlunde rimelige Grænser. Ofte nok er Københavnerne bleven spottede for denne Forkærlighed; »Nordens Athen« har maattet høre, at den snarere burde hedde »Nordens Konstantinopel«, og baade Forfattere og Journalister har forevigt den københavnske »Trofast«¹⁾. Men der har ogsaa været Tider, hvor man ikke bekæmpede »Trofast« med slige kunstneriske Vaaben, men med Knipler og Køller, og atter andre, hvor han satte Lidenskaberne i Bevægelse paa store offentlige Møder. Diskussionen om Hundene fylder talrige Spalter i Rigsdagstidende og mange Sider i Borgerrepræsentationens Forhandlinger, og Adresser for eller imod Hundene har formaaet at samle Underskrifter i Tusindvis. Kampen mod Hundene har gennem Tiderne sat saa mange og saa forskellige Kræfter i Bevægelse, at det nok kan forsvares at ofre ogsaa den et Blad i Byens Historie.

¹⁾ Alexander Kielland: To Noveller fra Danmark. Henrik Cavling: Nogle Avisartikler.

1.

Kampen er gammel. Allerede paa Frederik II's Tid klagedes der over, at der var for mange Hunde i Hovedstaden, og i 1573 maatte Kongen udstede et Missive desangaaende til Borgmestre, Raadmænd og Byfoged i København. Det var et af den Slags gevaldige Paabud, som ingen Indvendinger vil høre, og som tilsyneladende afgør det hele Spørgsmaal paa en Gang. Fortiden var rig paa saadanne drabelige Forskrifter, der i Virkeligheden var uden Betydning, da der ingen Foranstaltninger blev truffet til deres Overholdelse og de hurtigt gik i Glemmebogen. Det hedder i Brevet af 5. September 1573, at Kongen er kommen »udi Forfaring, at Borgere og Indbyggere der udi Byen skulle holde mange Hunde, som løbe løse« og gør Skade baade paa Kongens Vildt og Fattigfolks Faar og Lam. »Thi bede Vi Eder og alvorlig befaler, at I straks uforsømmelig lader aflægge og omkomme alle de Hunde, som Borgerne have der udi Byen, og tilsiger al Menigheden, at de aldeles ingen Hunde her efter holder, saafremt de ikke vil lide der Straf for.« Vil nogen holde en Staldhund i sin Gaard, skal den være bunden, og det samme gælder de Hunde, som holdes af Blegekvinderne uden for Byen. Hvis der herefter findes nogen Hund i Byen, som ikke er bunden, skal Magistraten og Byfogeden tiltales og staa til Rette derfor.

Efter disse kraftige Ord skulde man jo tro, at der efter 1573 ikke fandtes en levende Hund i København undtagen Lænkehundene. Men vi fejler næppe ved at antage, at Brevets Virkning har været aldeles forbigaaende, om det overhovedet har haft nogen, og at Hundene ikke har mærket nogen synderlig Forandring i deres Kaar.

Dette fremgaar ogsaa af senere Bestemmelser, der har sat sig mere beskedne Maal og derfor ogsaa har haft lidt mere Udsigt til dog at opnaa noget. Hundenes totale

Udryddelse havde man foreløbig opgivet; men tilbage blev en Bestræbelse efter at værgе i hvert Fald Fæstningsværkerne imod dem, og de Hunde, som viste sig paa Volden, var fredløse. De militære gjorde Jagt paa dem, og Kæmneren skulde af Byens Kasse afholde Udgifterne derved »til Krud og Lod«. Dog inden for rimelige Grænser! Da Kæmneren i Regnskabsaaret 1610—11 til dette Øjemed havde udbetalt »3 Daler 6 Skilling, som er for meget«, fik han Antegnelse i sit Regnskab. I en Instruks for Kæmneren af 24. Juli 1643 er Forholdet nærmere ordnet: Kæmneren skal passe paa, at Geder, Faar og Kvæg ikke kommer paa Volden; H u n d e og Høns, som antræffes der, skal skydes, og Kæmneren skal til denne Brug forsyne Vagten i Portene med Krudt og Bly; desuden blev der udbetalt 4 Skilling for hver Hund, der blev skudt.

Sidenhen ordnedes det saaledes, at der i Fæstningen holdtes en særlig V o l d s k y t t e til at nedskyde de Hunde, der blev antrufne paa Volden. I en Skrivelse til Magistraten fra 1729 beretter Kommandanten i Kastellet, Generalmajor Scheel, at denne Post i nogen Tid har været ubesat; men Følgen er da ogsaa bleven, at Kastellet i den Grad hjemsøges af Hunde, som ved deres Omstrejfen og Oproden ødelægger Voldene, at man har maattet genoptage den ældre Skik og paa ny ansætte en Voldskytte. Denne har ogsaa afstedkommet stort Mandefald mellem Hundene; men nu ligger Kadavrene af de dræbte Dyr omkring paa Voldene, Natmanden har nægtet at afhente dem, og derfor maa nu Kommandanten anmode Magistraten om at træde til. Natmanden Frantz Mühlhausen blev da opkaldt til en, som det synes meget fredelig, Forhandling med Magistraten. Det »blev aftalt, at han herefter gør det, naar han faar Bud fra Kastellet; lovede ellers at tale selv med Kommandanten«.

2.

Men alt dette havde endnu kun været spredt Fægtning, og et virkeligt Forsøg paa at bekæmpe Hundene var endnu ikke blevet gjort. Saa længe der ikke var andet at bebrejde dem, end at de oprodede Volden eller gjorde Skade paa Kongens Vildt og Fattigfolks Faar og Lam, fik Forfølgelsen imod dem ingen rigtig Art. Den første virkelige store Hundekrig udbrød i 1769, og Anledningen til den var en ny og højst alvorlig, nemlig Frygten for *Hundegalskab*. Begyndelsen blev gjort ved følgende Skrivelse af 28. Maj 1769 fra Stadsfysikus P. R. Wandelers til Politimesteren:

Herved nødsages jeg til at anmelde for Deres Velbaarenhed, hvorledes her i Staden saa vel som uden Porten findes galne Hunde: vel har jeg adskillige Gange i disse Tider af sanddru Folk hørt om Forfald af slige farlige Dyr; men i Dag Morges har jeg paa Amager Torv ej uden Frygt set en stor sort kryllet Hund, som var virkelig gal, men kan ej sige, om den har gjort Skade paa nogen, siden den løb bort ad Vimmelskiftet. Da nu sligt ej alene er meget betydeligt for *Publikum* i Almindelighed, men især *meriterer Attention*, da vores aller-naadigste kongelige Herskab iblandt behager at gøre en *Tour* til Fods, formoder jeg, at Deres Velbaarenhed jo før jo heller lader foranstalte Hindring og *Præcaution* imod slige Farligheder, som saa meget mere ere at befrygte, da en usædvanlig stor Mængde af store Hunde og Pudler ses paa Gaden, og, om de end ej vare gale, ingenlunde burde taales udi Residensen. I Forventning, at denne min paa Embedets Vegne pligtige Erindring ej ilde optages, henlever jeg med største *Egard* etc.

Ikke blot Politimester Horn, men hele Magistraten kom i den heftigste Bevægelse ved denne Skrivelse, og allerede Dagen efter, d. 29. Maj, afgik en med 17 Navne underskrevet Forestilling fra Raadhuset til Kongen. Det fremhæves her, at der ingen Anordninger haves til at forekomme den Farlighed, som af galne og bidske Hunde

kunde befrygtes, og det foreslaas derfor, at det for Eftertiden bliver forbudt alle og enhver at have løse Hunde under en Mulkt af fra 2 Mark til 2 Rdlr. efter Politimesterens Kendelse, og at alle løse Hunde, som herefter maatte træffes paa Gaden, skulle ihjelslaas af Natmesterens Folk.

Det kgl. Reskript, som fastslog alle Magistratens Forslag, fulgte allerede d. 2. Juni, og d. 5. udgik en trykt Raadstueplakat af samme Indhold: Alle løse Hunde paa Gaden vilde herefter blive ihjelslagne af Natmandens Folk og deres Ejere mulkterede med fra 2 Mark til 2 Rdlr.

Men Hundene manglede ikke Venner og Forsvarere blandt Byens Befolkning, og snart maatte den første Raadstueplakat efterfølges af en anden, der viser os, hvorledes Kampen om dem nu er i fuld Gang:

»Da Natmesteren haver besværget sig over, at hans Folk blive saaledes af Almuen forfulgte og ilde beegnede, naar de, efter den kgl. allernaadigste Anordning, omgaa paa Gaderne for at eftersøge løse Hunde, at de baade ere frygtagtige og blive hindrede udi at forrette, hvad de bør; saa bliver alle og enhver herved alvorligen advarede, at lade Natmesterens Folk passere i Rolighed u-efterfulgte og u-molesterede« under vedbørlig Straf.

Hvilken af Parterne der blev den sejrende i denne Kamp, kan man gætte sig til. Det var ikke Autoriteternes Sædvane at holde ud, naar de mødte Modstand, og det er nok lykkedes Befolkningen at redde sine firbenede Venner fra Natmandens Efterstræbelser. Efter en Maanedstids Forløb gik den hele Forfølgelse i Staa, og København vedblev at vrimle af Hunde lige saa vel efter 1769 som før.

3.

Men Frygten for Hundegalskab var dog stadig til Stede, og denne Frygt kaldte nu en hel Stand frem til

Kamp mod Hundene. Skrivelsen fra Stadsfysikus Wandeler er det første Bud om, at nu vil L æ g e r n e til at tage Affære, og i de følgende Aar, ja lige ned til vor Tid, har det stadig været dem, som er gaaet i Spidsen i Kampen mod Hundene. I 1783 brød Krigen ud for Alvor. Dagen efter Sct. Hansdag havde en omløbende Hund bidt en Lænkehund i Gaarden Nr. 262 i Store Kongensgade, og begge Dyrene blev derefter ihjelslagne. En i Gaarden boende L æ g e R. Nielsen, som frygtede, der var Hundegalskab med i Spillet, gjorde straks Anmeldelse herom til Politimester F æ d d e r, og den i 1769 anordnede Forfølgelse af løse Hunde blev derfor igen begyndt. Just paa den Tid havde Lægestanden faaet en livlig og talentfuld Pennefører i den dygtige Læge og vittige Forfatter Johann Clemens T o d e, og fra nu af blev der for Alvor præket Krig mod Hundene.

I Dagbladene saa vel som i sine egne talrige Tidsskrifter gik Tode løs paa dem med en Lidenskabelighed og Ubændighed, som man i vore Dage næppe kan se paa uden et Smil. Men det lykkedes ham ved denne voldsomme Agitation at faa jaget en saadan Skræk i Livet paa Autoriteterne, at Hundenes Blod flød i Strømme paa Københavns Gader i de følgende Aar.

Det første Indlæg fra Tode i denne Sag er en »Advarsel om gale Hunde«, som findes i »Kjøbenhavns Aftenpost« for 4. August 1783. »Da Hr. Winsløw, Oberchirurgus ved Frederiks Hospital, nu allerede har haft 5 Patienter under Hænder, som i denne Tid ere komne til Skade ved galne Hunde, og da han, saa vel som jeg, desuden har hørt om 6 andre Personer, som have haft den samme Ulykke«, saa har Winsløw bedt ham skrive noget derom, og Tode har ikke været sen til at efterkomme Anmodningen.

Det er godt nok, skriver han, at saa mangfoldige af disse Kreaturer nu daglig dræbes paa Gaderne. »Enhver,

som føler, hvor taabeligt, hvor ugudeligt det vilde være at sætte alle de Hunde, som ere til, fra den kræsne Bologneser ned til den herreløse Køter, i den mindste Skygge af Sammenligning med den usleste af vort eget Køn; enhver saadan retsindig Mand vil berømme dette højst nødvendige Rensnings- og Redningsmiddel, vil ønske det ubehindret Fremgang . . . Jeg siger ikke, at man skal lade ethvert af disse Bæster slaa ihjel eller drukne: jeg ved, at mangan En hellere mistede en af sine Venner end sin dyrebare Hund. Men saa meget kunde man dog gøre, at man indespærrede Hunden paa et Sted, hvor den ikke kunde gøre Fortræd, og hvor man jævnlig kunde i al Sikkerhed holde Øje med den . . . Det er i højeste Maade ubehageligt, naar en Læge skal se til en syg og maa værgе sig imod en eller flere Hunde, der bede hans Lægge være velkommen. Er det artigt, er det fornuftigt, er det taknemmeligt handlet imod en Doktor, at man hellere lader ham komme med Frygt og Angest, eller overfaldes og bides, end om man indespærrer slige Bestier imod den Tid, man venter ham?»

Emnet var aktuelt, og snart drøftedes det over den hele By. I Aftenposten for 18. August findes en »Gadepassiar« mellem en Hundeven og en Hundefjende, som viser, hvilken Opsigt Todes Artikel havde vakt:

— Saa, der har vi jo Hundejagten igen! Jeg mente, den var ophørt.

— Ophørt! Nej, saa længe vi hører, Folk kommer til Ulykke ved galne Hunde, saa bør den ikke ophøre; det vilde have alt for farlige Følger. Ikke alene Professor Tode, men flere Indsigtsfulde har skildret os dem; jeg har læst de skrækeligste Begivenheder formedelst Bid af galne Hunde.

— Aa, hvishvas! Det er noget, de Godtfolk vil bilde Almuen ind. Hvad Eksempel har vi paa saadanne Raserier og Elendigheder iblandt os, som Professor Tode anmærkede forleden i Aftenposten?

— Og hvad skulde bevæge ham og flere kyndige og brave

Mænd offentlig at forestille fingerede Farligheder, og det paa et Dyrs Bekostning, som almindelig er elsket iblandt Mennesker?

— Jeg nægter ikke, en Hund kan blive gal, at hans Bid er farlig; men man gør for meget deraf ved Forfølgelserne. De ere dog ikke skabte for at udryddes, og man slaar dem jo ihjel for Fode, enten de er gale eller ikke.

— Om aldrig der var Galskab mellem Hundene, saa burde deres Tal indskrænkes, da det er alt for overordentligt her i København.

O. S. V.

Men Tode fik snart at mærke, at han havde stukket Haanden i en Hvepserede, da han rørte ved Københavnerens Hundekærlighed. Selv om hans egen Skildring af de Forfølgelser, han i den Anledning var Genstand for, er nok saa overdreven, er der jo ingen Tvivl om, at han virkelig har døjet en Del, og med hans lidenskabelige Temperament var det ham umuligt at tage Sagen med Ro. I sin »Nye Sundhedstidende« for 1783 skrev han en flammende Artikel, der strakte sig gennem flere Numre.

Jeg har bevist mine Paastande, siger han, og jeg har fremstillet Vidner nok blandt københavnske Læger. »Jeg har nævnt v. Berger, Justitsraad Kølpin, Professor Callisen, Professor Schönheider og Winsløw, der have set de to, som døde af Vandskræk for omtrent 11 Aar siden. Jeg har nævnt Justitsraad Hennings, som tillige med Winsløw og mig har set den lille Hertz, der døde for et Par Maaneder siden af samme Sygdom paa Frederiks Hospital. Dr. de Meza den ældre og Dr. Rønøe, der sammen med Dr. Winsløw saa Anna Sophie Schulz, der døde for 8 Uger siden af Vandsky hos sin Fader i Prinsensgade. Ialt har jeg nævnt 5 Mennesker, som paa den Maade har tilsat Livet: de to Drengene paa Frederiks Hospital, Pigen i Prinsensgade, 1 Kone i Studiestræde og 1 Tjenestepige paa Ladegaarden. Hertil

er siden kommen en Smededreng hos Hr. Reistrup i Møntergade og nu Michael Nielsen Hegelund i Dybensgade.«

Men der maa have været mange Mennesker i København, der ligesom Manden i »Aftenposten« ansaa det hele for »fingerede Farligheder«, og imod dem vender Tode sig nu med hele sin ubændige Voldsomhed: »Havde jeg kunnet falde paa den Tanke, at det var noget Menneske, endog min Fjende, muligt at lyve paa saa ublu en Maade, som der ved denne Lejlighed er bleven løjet paa mig, saa skulde jeg anmodet det hele Kollegium medikum og alle praktiske Læger i København, alle Studerende i Medicinen og Chirurgien om at komme og se den syge.« Heldigvis har han dog ogsaa uden dette Vidner nok, og han offentliggør en Liste paa 75 Personer, som har set Michael Nielsen Hegelund. »Dog hvad bryder sig en Fjende, en Misunder derom, naar han vil handle som en Bandit og myrde en Mands Ære med Dolkesting!« Der var endogsaa bleven sagt, at Professor Tode burde straffes, fordi han indbildte Publikum saadant noget og gjorde det bange uden Grund. »Og hvad Straf skulde jeg have derfor? O! jeg kan ikke udtale de afskyelige Ord, i hvor gerne jeg end vilde, for at vise, til hvilken pøbelagtig Nederdrægtighed en sort Sjæl kan falde. Nok, at ingen fuld Matros, ingen Fiskerkælling i den forgiftigste Vrede kunde haft saa ganske styg og brutal en Ide. Alle de, jeg har fortalt den, har hørt den med Gysen.« — Besindige Folk havde raadet Tode til ikke at agte paa slige Ord, men dette Raad laa det ikke for hans Temperament at følge: »Nej, saa langt som hine slette Menneskers ublu Digt er kommen, bør ogsaa Sandheds Røst høres og deres Skændsel forkyndes. Infame Æreskændere; nedrige af Had og Misundelse sværtede og blindede Sjæle; elendige Øjentjenere, som krybe igennem Hunde i Folkes Kredit; afskyelige Skarne, som opofre deres Medborgeres Sikkerhed til djævelske Liden-skabers infame Fyldestgørelse; fejge Banditter, som myrde

en Mands Ære i det trygge Mørke, som jage en Dolk i dens Hjerter, de ikke tør møde som Mænd; grusomme Uhyrer, som vilde berøve mine arme Børn, der aldrig have fornærmet dem, det dyrebareste og tillige det eneste, jeg kan efterlade dem, deres Faders ærlige Navn!«

Men til sidst døde virkelig Todes Patient Michael Hegelund, og Lægen triumferer over dette Resultat:

»Hvilken Forfatning for den, der ikke er ganske forhærdet! At sige den ene Dag: »Det er ingen Vandskræk, men Spilfægteri; det er optænkt for at bilde Publikum noget ind, det er en Proformakur, hvorved man vil gøre sig berømt.« Den ene Dag at sætte en ærlig Mand i saa foragteligt et Lys, og saa at høre den anden Dag, at den syge er død! Og at dette Dødsfald, dette beskæmmende Dødsfald, staar i Adresseavisen, kan hverken dølges eller nægtes.«

Todes Artikler og den blodige Forfølgelse mod Hundene, som nu igen var iværksat, kaldte paa den anden Side ogsaa de Folk frem, som saa lidt mere nøgternt paa Sagen end den varmbloedige Læge. Det første Indlæg fra den Side, som vi har truffet, er en Betænkning fra Borgmester H e r s l e b, i hvilken han søger at faa Magistraten til at fravige den hidtil fulgte rigoristiske Fremgangsmaade. Dette udførlige Aktstykke er dateret 6. September 1783¹⁾, og det meddeles her lidt forkortet og sammen-draget:

Jeg erindrer ikke rettere, end at det kgl. Reskript af 2. Juni 1769 blev udvirket ved en Forestilling fra Magistraten, og at det paa den Tid blev meget kritiseret, og at adskillige Klagesange paa Hundenes Vegne blev forfattede af vore mundkaade Poeter. Foranstaltningen var god nok i slige Tilfælde, men den varede kun en Maanedes Tid eller 6 Uger, og — Gud være lovet — ingen ulykkelige Bid er siden den Tid fornummet, og Plakaten har der ikke været tænkt paa før i Aar, da

¹⁾ Tilført Magistratens Resolutionsprotokol under 3. Nov. 1783.

en lige Anordning ved Kabinettet er udgangen til alle Amtmænd og Oberjægermestre om at skyde alle løse Hunde paa Veje og Marker.

Men aldrig har man haft saa mangfoldige og bedrøvelige Eksempler af Hundes Bid som i Aar, og ej heller har man tilforn holdt dem for saa ulægelige. Aarsagen dertil burde undersøges, f. Eks. om Luften er mere giftig i Aar end ellers. Doktor Tode har vel efter sin sædvanlige *Vivacitet* skrevet en Hoben skrækkende Omstændigheder, som kan være godt skrevet i Henseende til desto mere Forsigtighed at bruge: Men bedre havde det været, om han havde undersøgt Aarsagerne til og Kendetegnene paa Hundegalskab og Midlerne til at forebygge og kurere den. Men ved nu efter Anordningen at slaa Hunde ihjel for Fode, vil man dog ikke *obtinere* Øjemedet, saa længe en Hund er tilbage, og af alle dem, som hidtil er ihjelslagne, har ingen været galne undtagen nogle faa, hvoriblandt Schimmelmanns. Det er sandt, at de kunde være blevet det; men lige saa mange er endnu tilbage, hvoraf en Del i en Fart kunde udrette Ulykker nok. Det være langt fra, at jeg vil forsvare Hundene, skønt jeg selv elsker det Kreatur og tror, at det er af de Kreaturer, som Gud har skabt til Menneskenes Nytte og Forsvar; at afskaffe dem er vel hverken tilraadeligt eller muligt. Men aldrig har vi været forsynet med flere Doktores, Chirurgi og medicinske Kollegier end i de senere Tider, og aldrig har man haft saa mange farlige og ulægelige Syge som nu. Skulde der ikke blandt Urterne findes saadanne, som efter deres Natur var Lægedom for slige Bid? Naar det medicinske Kollegium eller alle Doktorer fik Paalæg om at undersøge Beskaffenheden af den Slim, som Doktor Tode veed at beskrive som saa farlig og ulægelig, og man saa udfandt det giftige og Giftens Aarsag og Beskaffenhed, da kunde vel enten ved saadanne Urter eller ved Sympathi findes Midler der imod. Lige saa skulde det ogsaa undersøges, hvorfor Hundene fremfor andre Kreaturer bliver galne. Jeg har altid hørt, at under Tungen paa Hunden skal sidde en Orm, som hedder Dollorm, der i stærk Hede, og helst naar Hunden ikke har Lejlighed til at faa frisk Vand eller at køles af, foraarsager Hundenes Galenskab. Derfor har jeg altid brugt, naar jeg har haft Hunde. — som jeg gerne altid har haft, af de store danske Blandinger, — da altid og alle Steder at have staaende frisk Vand, og enten ofte ladet dem svømme, naar Lejlighed dertil

gaves, eller slaget Vand paa Ryggen af dem i hedt Vejrlig. Alt dette burde undersøges af kyndige Medici.

Det er sandt, at København især er opfyldt med alle Slags Køtere og onde og fæle Hunde fra alle Nationer, hvorefter mange ingen visse Ejere have; disse ere de farligste, da de maa søge deres Føde blandt det, som af Husene udkastes, og sjælden kan faa andet Vand end af vore Rendestene, som nu aarlig mere og mere med de vederstyggeligste Urenligheder daglig af Natskrin, Koskarn etc. opfyldes, saa at man for Stank ikke kan gaa paa Gaden uden Væmmeise. Naar slige omløbende Hunde uden Ejerskab faar raadden Føde, raaddent Vand at drikke og ligger paa Gaden i Solen, blive de letteligere galne end nogen anden.

Jeg tror, at denne Sag bør hos en veltænkende Øvrighed opvække Opmærksomhed til et nøjere og modnere Overlæg, hvad for Fremtiden til det almindelige og dets Sikkerhed bør at iagttages og foranstalles; og i den Henseende aabner jeg mine Tanker for den høje Magistrat som Øvrighed i Byen, der bør ved alle Lejligheder sørge for deres underhavendes Sikkerhed og almindelige Vel, og jeg tror, at en Forestilling herom burde gaa ind til Kongen:

1) At det medicinske Kollegium eller de berømteste af vore Medici, Anatomici og Physici burde træde sammen for at udfinde Aarsagerne til det farlige og ulægelige i en gal Hunds Bid, samt af Planteriget at udfinde de Urter, som til Sygdommen at læge kunde agtes tjenlige.

2) Dernæst at overlægge, om det kunde være til Nytte at borttage den Dollorm hos alle Hunde, og da enten Rakkeren eller nogen anden, som derved vidste at omgaas, for noget vist at skulle være pligtig at borttage samme.

3) At alle og enhver, som til deres Næring og Brug behøvede Hunde, blev tilladt at holde de behøvende, enten bunden eller løs, men ej at komme løs paa Gaden uden at gives 2 Mark i Straf til Natmanden; dog om den stod i Porten ved Folkene, ej derfor at regnes løs. Og skulde være pligtig at lade Ormen aftage, og tillige have Halsbaand om Halsen og Bevis fra Rakkeren, at den var skaaret for Ormen; hvorimod Natmandens Folk skulde daglig, Morgen tidlig eller om Aftenen, fange de Køtere og Hunde, som ingen Ejerskab have, men nære sig af den udkastede Urenlighed paa Gaderne.

4) Alle fremmede Skippere forbydes at bringe Hunde til Byen, og paases, om de til deres Skibe nogen medbringer, at

de samme igen medtager. Thi det er bekendt, at Skippere i Mængde medfører slige Køtere, som de anden Steds vil af med, og slipper dem i Land her paa Gaderne.

5) De smaa Skødehunde kan ej komme i Betragtning, da de ikke, uden imod Ejerens Villie, komme løse paa Gaden, og ej heller er af den Farlighed, da, om en saadan blev gal, den let kan slages for Panden, at den ingen Skade gør.

6) At Natmanden tilholdes at nedgrave Aadsler, som Hundene løbe efter, og som er særdeles skadelige og forarsager Galenskab helst i Sommermaanederne; og hvormed de fleste uden Portene føde deres Hunde ved at slippe dem løse om Dagen, at de kan søge deres Føde i Rakkerkulen.

7) Fra Maj Maaned til Augusti Ende især maatte Natmandens Folk søge at rense Byen for alle Køterhunde, som ingen vis Ejermænd have. Men ved denne Ihjelslagning maatte der være visse Forskrifter, f. Eks. Tiden at være om Morgenens for at ske i Stilhed, inden Folk ret er kommen i Gang, og om Aftenen, da Hundene gives frit Løb paa Gaden, og de bekvemlest kan ramme dem; thi naar Vogne og Folk er paa Gaden, er det ikke saa let at ramme dem vist. Dernæst om de ikke med en Slynge kunde slaa dem, eller med Snorfang, saaledes som jeg i min Ungdom har set i Tyskland, at de gaar og fanger dem og i Stilhed snører til om Halsen. Saaledes som de gør det her i Byen, er det et af de vederstyggeligste og forargeligste Syn. Jeg har kun set dem een Gang: en Vogn kører med en Hoben Hunde, hvor Kæften er slagen til een Side paa nogle, en anden paa andre, visselig et af de vederstyggeligste Syn, som kan forestilles, og tvende store Karle med Prygle, som undertiden slaar uden at ramme, og da endog gør *Spektakler* og *Insolencer*. Om det ikke kan undværes at føre Vogn med, bør samme være dækket med et Sejldugsdække; thi Synet er saa græsseligt, at det endog kan virke skadeligt hos dem, som have en stærk *Impression* og *Imagination* og helst hos Barselkoner. Orden og Forskrift bør at være ved alle *publique* Handlinger, allerhelst hvor slige Slags Folk gives Ordre.

De mange *Insolencer*, som fortælles, vil jeg ikke tro. Dog en synes mig saa betydelig, i Fald det skulde være sandt, at en Hund, som disse Folk eftersøgte, skal have søgt ind under en Kone, som sad og solgte; og Rakkerne slog den ved Siden af hende, hvorover Konen faldt ned af Stolen og fik et Slag. Madam Søegaard fortælles, at hendes Hund stod ved Siden af hende i Trappen og blev ihjelslagen; og da hun talte derpaa,

blev Hunden efter Fortælling indkast i Forstuen, og Natmandens Folk vilde ikke udtage den, før hun betalte 1 Rdlr. Er dette Sandhed, bør det ej være ustraffet; er det ikke, bør Publikum underrettes, at slige Rygter ere opdigtede.

Natmandens Folk burde ellers paalægges at anmelde, hvor mange Hunde til Dato ere ihjelslagne, og hvad for nogle, — thi de smaa Skødehunde ere uden al Betænkning, — og hvor mange deraf virkelig er bleven befundne galne eller farlige. Dernæst hvad de gør af Aadslerne, at de ikke ubegravede nogen Steds henlægges eller i Kanalerne henkastes, hvorved Stank, Pest og store Ulykker kan foraarsages, eller Katte og andre Kreaturer kan æde af Kødet og ligeledes blive galne; thi galne Kattes Bid er jo lige saa farligt som Hundebid.

Det falder godt i Traad med Borgmester Herslebs Syn paa denne Sag, at Stadsfysikus M a n g o r fik udvirket en Befaling til Natmanden om, at de første Hunde, som maatte befrygtes at lide af Hundegalskab, skulde gribes levende og bringes til Professor A b i l d g a a r d, for at deres Sygdom nærmere kunde blive undersøgt. Men ud over denne Bestemmelse mærkes ingen Virkning af hans Indlæg, og Kampen mod Hundene blev fortsat i de tilvante barbariske Former.

D. 15. November 1783 udgik en Kabinetsbefaling til Københavns Magistrat, underskrevet af Kongen og Høegh Guldberg. Den fastsatte en Mulkt af fra 4 til 10 Rdlr. for enhver, der lod sin Hund gaa løs uden for sin Port. Hunden selv vilde blive slaaet ihjel, idet Magistraten fik Ordre til at indskærpe Natmanden, »hvad derom allerede er befalet, kun at det med ny Kraft iværksættes«. Enhver, som søgte at gøre Natmanden Hinder heri, skulde anholdes og straffes. »Vi forlade Os til, at Vores Ober-Præsident og Magistrat besørger straks denne Vor Villies allernøjeste Efterlevelse.«

I Henhold hertil udgik d. 17. November en Raadstueplakat, i hvilken Magistraten særlig advarer mod at gøre Natmanden nogen Hinder »i den ham anbefalede For-

retning, enten ved Sammenløb, Forfølgning, Anskrig eller paa nogen anden Maade«.

Den Forfølgelse, som nu iværksattes, var den grumeste, som København hidtil havde set. Den fortsattes fra nu af hver Sommer, og i 1784 fik Natmanden endog et Tillæg af 50 Rdlr. aarlig for at slaa løse Hunde ihjel. Borgmester Hersleb er da ej heller den eneste, som har følt sig rystet ved de modbydelige Scener, som Hovedstadens Gader nu daglig var Vidne til. Et Par Aar senere — d. 27. December 1785 — skriver Professor L. Smith i et Brev til Johan Bülow til Sanderumgaard ¹⁾:

... Nu rinder mig en Ting i Tanke, som jeg lige saa ofte har glemt, som jeg har foresat mig at tale derom — i sig selv en ubetydelig Ting, og dog ikke uvigtig i sine Følger.

For tvende Aar siden opvakte Professor Tode en lige saa grum Forfølgelse mod Københavns Hunde, som han nogle Aar tilforn opvakte mod Valby Gæs; og Rakkerens frygtelige Optog gennem Gaderne udbredte Død overalt. Hundeslægten blev da næsten udryddet, og i Sommer fortsatte denne Hundebøddel endnu sine Strejferier. At Tode raaber Brand ofte, naar han ser en Tobakspibe, dette er bekendt nok; men hvad der er sket, er sket, kun om Følgerne og Fremtiden vil jeg tale.

Jeg tror da, det er en usvigelig Erfarings-Sætning, at Grumhed mod Dyr avler Grumhed mod Mennesker; Syn af Blod og Mord, naar det er jævnligt, forhærder Gemytterne mod de blidere Menneskehedens Følelser, og se vi daglig vore Gader og Veje farvede med vore tro huslige Dyrs Blod, saa avler dette først Medlidenhed, siden Forbitrelse, tilsidst Ufølsomhed. Den omtalte Hundeforfølgelse har ingen gavnlig Virkning haft paa den københavnske Almue; men Erindringen deraf kan udslettes, naar Aarsagen ophører. Jeg tror, det er Tid, at dette Hundedrab og den hele Anordning ophæves; men dette kan ske ganske i Stilhed. Det kunde siges Politimester, at han skulde befale Natmanden, at han ikke maatte udsende sine Folk indtil videre Ordre, som og forbydes Politibetjentene ingen videre Hunde-Inkvisition at anstille. Og dermed kunde

¹⁾ L. Smith: Udvalgte Breve S. 60.

den Sag være forbi, indtil en anden Hundeforfølger opstod og blæste Allarm, og da kunde Tingene betænkes, før der blev handlet.

4.

Det blev dog ikke stilfærdige Betragtninger som disse, der omsider fik Hundemyrderierne til at høre op. Dertil krævedes en opsigtsvækkende Katastrofe, en Begivenhed af Rang, som ret kunde stille det raadende System i fuld Belysning, og en saadan udeblev da heller ikke.

Saa længe Fædder var Politimester (1772—88), havde Natmesteren haft Ordre til at skaane visse højtstaaende Personers Hunde, som derfor først skulde forevises ham og udmærkes ved et Halsbaand eller et andet Tegn. Men hans Efterfølger Flindt var strengere og vilde ikke vide af saadanne privilegerede Hunde at sige. Alle skulde de nu forfølges uden Standsforskel, og denne nye Kurs førte da, fire Maaneder efter hans Embedstiltrædelse, til den celebre Begivenhed: Hundemordet i Vimmelskiftet.

D. 29. September 1788 henad Kl. 2 om Eftermiddagen spadserede den portugisiske Gesandt Grev Souza i Vimmelskiftet. Han var iført fransk Officersuniform med Christ-Ordenens Kendetegn, Kaarde og galloneret Hat, og han ledsagedes af sin Sekretær Kaptajn Alvarez, sin Søn og en lille, sortbroget Hund. Saa vilde Ulykken, at dette fornemme Selskab paa Strækningen mellem Knabrostræde og Badstuestræde stødte sammen med et andet, mindre distingveret Optog, nemlig de tre Rakkerknægte Lorenz Hoffmeyer, Hans Christian og Christian Hermandsen, der var ude i Embedsmedfør for at besørge deres blodige Dagsgerning.

De tre Rakkerknægte havde allerede nedlagt 5 Hunde, da de stødte paa den intet anende Gesandt og hans Følge, og da de fik Øje paa den lille, sortbrogede Hund, styrtede

de sig løs paa den med deres Køller. Ynkeligt hylende krøb det lille Dyr ind mellem sin Herres Ben, medens Greven trak sin Kaarde og samtidig raabte sit Navn og sin Stand til Rakkerknægtene for at faa dem til at holde inde. Men disse brød sig hverken om Grevens Navn eller hans Kaarde. En af Knægtene slog Vaabnet ud af Haanden paa ham med sin Knippel, og Lorenz Hoffmeyer gjorde Ende paa Hundens Liv med et Kølleslag. Grev Souza var paa dette Tidspunkt helt ude af sig selv. Han havde igen faaet Kaarden fat og stod med den i Haanden over for Rakkerknægtens Knippel, da Prokurator Kinch, der netop kom gaaende gennem Vimmelskiftet, traadte hen til ham og sagde, at han ikke maatte angribe Natmandens Folk, da disse kun havde udført den Pligt, som en kongelig Anordning havde paalagt dem. Grev Souza »saa Prokuratoren stift i Ansigtet« og satte sin Kaarde i Skeden. Men saa medtaget var han blevet, at han maatte søge ind i Klædehandler Pfeifers Bod paa Hjørnet af Vimmelskiftet og Badstuestræde for at komme til sig selv igen, inden han kunde gaa hjem.

Rigets højeste Statsembedsmænd blev nu sat i Bevægelse i Anledning af denne Affære. Grevens Gemalinde fo'r øjeblikkelig til Udenrigsministeren, Grev Andreas Peter Bernstorff, for at berette det forefaldne, og to Dage senere modtog Bernstorff en skriftlig Klage fra Gesandten selv.

Grev Souza omtaler heri, at han havde haft den dræbte Hund i 8 Aar, og at baade han og hans Hustru holdt overmaade meget af den. Han refererer dernæst det forefaldne Optrin og sin egen pinlige Stilling ved det ubehagelige Sammenstød. »Min Forfatning i dette Øjeblik var virkelig gruelig; thi den Tanke, at jeg kunde blive udsat for Fortrædeligheder af Folk af en saa nedrig Klasse, og den Forestilling at se min Søn færdig at dø af Skræk foruroligede mit Sind vekselvis og nødte mig til at retirere

ind i en Kræmmers Hus, som var saa artig at imodtage mig. Jeg tænker, det er overflødigt at bevidne Deres Ekscellence, hvor meget jeg fortryder paa den Mangel af Ærbødighed, som man ved denne Lejlighed har vist imod mig, og hvor højt jeg maa ønske, at Rakkerknægtene, som have gjort sig skyldige i denne Forgribelse, maa blive eksemplariter straffede. Jeg forlanger dette paa det allerindstændigste; thi foruden de Forsigtighedsregler, som jeg har brugt, og hvorom Deres Ekscellence er bleven underrettet ved min Hustru, for at jeg ikke ved et saadant Tilfælde skulde miste min Hund, er det overmaade haardt for mig, at det skulde tildrage sig lige under mine Øjne, ja endog med Fare for min Person. For Resten overlader jeg til Deres Ekscellences Klogskab Omsorgen for at tage saadanne Measures, der kunne forhindre, at ikke slige rædsomme Scener, der kan forstyrre det selskabelige Liv, oftere i Fremtiden skulle tildrage sig.«

Bernstorff tog sig af Klagen med en Hurtighed og Iver, der ikke blot skyldtes Hensynet til Klagerens høje Stilling, men ogsaa viser, at den store Statsmand selv var en af den Tids Hundevenner. Han sendte Grevens Skrivelse til Danske Kancelli med Anmodning om at faa Gerningsmændene straffede og selve Anordningen forandret. »Thi Meningen med hin Politianordning kan i Almindelighed kun være at beskytte Borgerne mod Faren fra gale Hunde og rense Byen for herreløse, omstrejfende Dyr. Men naar det forholder sig saaledes, synes jeg, at dens Eksekution kun kan finde Sted, naar der er en bekendt Fare for hyppig Galskab til Stede (hvilket, saa vidt jeg ved, ikke nu er Tilfældet), og mindst naar en Hund gaar med og ved Siden af sin Herre, som ikke blot straks garanterer dens Uskadelighed, men ogsaa reklamerer og forsvaret sin ubestridelige Ejendom . . . Da det endvidere ikke kan nægtes, at Hr. Gesandten er bleven yderst fornærmet i sin Person, eftersom ethvert Spor af Agtelse,

som tilkommer alle, men navnlig en fremmed, der er kendelig paa sine Ordenstegn, er bleven tilsidesat, saa vil det være nødvendigt at skaffe ham nogen Oprejsning over for Gerningsmændene. Da disse imidlertid ikke synes at kunne underkastes nogen Straf, der rammer Æren, maa den vel blive korporlig. En saadan have de vel fortjent ved deres Brutalitet, der er en Skændsel for Nationen og for Lovgivningen.«

Grev Bernstorffs kraftige Skrivelse gjorde naturligvis sin Virkning, og Politimester Flindt fik Ordre til at lade de skyldige hæfte og Sagen undersøge. Faa Dage efter sad derfor Lorenz Hoffmeyer, »Tjenestekarl hos Natmester Oswald«, som Fange i Raadhusarresten. Men det var en vanskelig Sag for Politimesteren at faa ham dømt. Thi Hoffmeyer henholdt sig til, at der ingen Forbehold var taget i den Ordre, som var givet fra Magistraten, »saa han forment at have udsat sig selv for Straf, i Fald han havde efterladt sin Pligt at udføre«. Det samme Standpunkt indtog hans Herre, Natmester Oswald, der under Forhørene støttede Lorenz Hoffmeyer af bedste Evne, og ligeledes er Politimester Flindt nødt til over for Kancelliet at gøre opmærksom paa, at der i Plakaterne af 2. Juni 1769 og 15. November 1783 ikke gøres ringeste Undtagelse, idet det hedder, at alle løse Hunde skulle dræbes. Alligevel indser han jo nok, at det bliver nødvendigt at paalægge Karlen en eller anden Straf »for om mulig derved at tilfredsstille den i nærværende Tilfælde fortørnede Gesandt«. Og efter lange Overvejelser afsiger han da den Dom: at Lorenz Hoffmeyer bør sættes i Gabestokken en Time paa egen Bekostning!

Hoffmeyer var meget krænket over denne Dom og erklærede straks, at han vilde appellere. Hertil blev der dog ikke taget noget Hensyn; man førte blot Synderen tilbage til Arresten og betydede ham, at der kunde han blive siddende, indtil han bestemte sig til at modtage sin

Straf. Men ogsaa Grev Souza var misfornøjet med Dommen og udtalte over for Bernstorff og Kancelliet sin Forundring over, at kun én af Rakkerknægtene var sat under Tiltale, da dog alle tre havde haft lige Del i den omhandlede Sag. Politimesteren var saaledes helt vanskelig stillet, og det var ikke let at forudse, hvorledes Sagen vilde være endt, hvis ikke Lorenz Hoffmeyer omsider havde bøjet sig for Magten og Uretten. Efter at have siddet fem Uger i Arrest kunde han ikke holde Stillingen længer, og han begærede da at blive fremstillet for Politimesteren, for hvem han erklærede, at »han nu var villig til at udstaa den Straf, han var idømt, naar det ej kunde være anderledes, alt paa det han kunde komme ud, siden det var ham utaaleligt længer saaledes at hensidde i Stilhed«. Tilbudet blev med Glæde modtaget, og Hoffmeyer blev straks af Vægttere med Morgenstjerner eskorteret til Gabestokken, hvor han stod sin Time »til Glæde for den københavnske Ungdom, for Byens Hundevenner og for Grev Souza«, som denne Episodes Historieskriver udtrykker sig¹⁾.

Med denne Begivenhed havde Hundeforfølgelserne i København kulmineret. Grev Souzas lille Hund havde ikke ladt sit Liv forgæves; thi Hundevennerne begyndte nu at tage kraftigere til Orde mod Forfølgelserne. Forrest blandt dem stod Grev Bernstorff; han kæmpede for, at enhver Hund skulde have Lov til at gaa løs paa Gaden, naar den fulgtes med sin Herre og bar et Halsbaand med Ejerens Navn. Men dette Forslag evnede den mægtige Minister dog ikke at sætte igennem over for Lægernes Modstand. Derimod opnaaede han, at en ny Plakat af 6. Marts 1789 i nogen Grad formildede de tidligere gældende Bestemmelser. Den offentlige Ihjelslagning skulde herefter kun finde Sted i Tiden mellem Sct. Hansdag og

¹⁾ Carl Bruun i Museum 1896. I. S. 10.

Udgangen af August. Ogsaa i den øvrige Tid af Aaret var det forbudt at lade Hunde gaa løse paa Gaden; men Overtrædelse heraf kunde afgøres ved en Bøde. Hunde, som blev baarne eller førtes i Strikke, havde Lov at komme paa Gaden, og ligeledes kunde der meddeles enkelte Personer et Tegn til at binde om Halsen paa Hunde, som derved fik Ret til at gaa løse. Dette Tegn skulde dog ikke beskytte dem i Tiden fra Sct. Hansdag til 31. August, i hvilken Periode »den offentlige Sikkerhed ingen Undtagelse taaler«. Førend den aarlige Ihjelslagning tog sin Begyndelse, skulde en Bekendtgørelse derom indrykkes i Adresseavisen baade paa Dansk og Fransk. — Ved et Reskript til Politimesteren i København bestemtes nærmere, at de »Personer, som kunne vente Tegn til at føre løse Hunde med sig, alene skal være at forstaa om fremmede Ministre, enkelte Herskaber og særdeles paalidelige Folk, der maatte af Politimesteren forlange saadant et Tegn, som dog meget sparsommelig maa tilstaas«. — I Aaret 1800 blev den offentlige Ihjelslagning af Hunde yderligere indskrænket, idet det bestemtes, at den kun skulde finde Sted i Morgentimerne mellem Kl. 4 og 7. Trods disse Indskrænkninger blev der dog i Aaret 1801 dræbt 815 omløbende Hunde i København — der var stadig nok at tage af.

5.

Hundemyrderierne i København vedblev altsaa endnu i en Aarrække; men Befolkningen væmmedes dog stedse mere ved dem, og hvad værre var, de syntes aldeles intet at nytte. Der var stadig lige mange Hunde i København, og Klagerne over dem vedblev uforandret at lyde. I »Nye-
ste Skilderi af København« skrives saaledes d. 17. August 1804: »Uagtet der nu i en Række af Aar er ført Krig mod disse Dyr, og mange Tusinde af dem er bleven dræbte,

saa vrinkle vore Gader dog hele Aaret igennem med alle mulige Karikaturer af Hunde. Een Generation slaas ihjel, og en anden vokser op igen ligesom af Jorden. Man gaar stundom ikke ti Skridt uden at blive forfulgt af en gøende Hund . . . Hvortil gavne de mange Tusinde Hunde, som København er opfyldt med? Man kan bestemt svare: Ikke til andet end til endnu mere at fordyre Livets første Fornødenheder for den fattige. De store Hunde, som vore Friskfyre føre overalt med sig som deres Sancho Pansa, og som de til Frokost endog fore med Bakkelser hos Konditorerne, stifte næsten ikke mere Nytte end mange af deres Herrer, og fortære langt mere, end man tror. De smaa Skødehunde, som visse Damer gøre til deres Selskab, stifte heller ikke større Gavn. — Den Modesyge, at have en stor Puddelhund i Hælene paa sig, vil, især nu da Belli ¹⁾ har oprettet et ordentligt Hundeakademi, snarere tiltage end aftage.« — Ogsaa Lægen, Professor Callisen klager i sine »Physisk-medicinske Betragtninger« fra 1807 over Hundenes alt for store Antal i København: De forøger Urenligheden paa Gaderne; de fører Sygdomme med sig, ikke blot Vandskræk, men ogsaa Skab og deslige; de forskrækker Heste og Mennesker ved deres Gøen og farer ofte løs paa smaa Børn. Og trods Nedslagningen i Juli og August, »da Vejret sædvanligen begynder at blive køligt og fugtigt« (!), er der stadig adskillige Tusinde Hunde i Byen, hvoraf mange ikke har nogen bestemt Ejer. »Der er da Grund nok til at ønske, at aldeles ingen løse Hunde maatte taales paa Gaden, men at de paa alle Aarstider maatte ødelægges.« Professoren synes saaledes at tilraade endnu mere Blodsudgydelse paa Københavns Gader, men den Udvej var der dog ikke Stemning for at benytte. De

¹⁾ I Københavns Vejviser for disse Aar nævnes en Johan Lyvutsen Belli, Spisemester i Livgardens Kaserne ved Rosenborg. Men hvad der sigtes til ved det ovennævnte Hundeakademi, vides ikke.

blodige Scener havde allerede næsten bragt Hovedstaden i Vanry. Helt ovre i Viborg taltes om »dette vistnok væmmelige Myrderi«, og i »Den Viborger Samler« for 2. August 1804 berettes om en Skomager i Hovedstaden, der fik et saadant Nervetilfælde, da han saa en Hund blive dræbt lige uden for sine Vinduer, at han maatte gaa til Sengs og døde to Timer efter. Endnu mere af den Slags kunde Befolkningen ikke taale, og Udviklingen gik da ogsaa i modsat Retning, idet man nogle Aar efter helt forskaanede Byen for dette offentlige Skuespil. Ved en Plakat af 25. Juni 1813 blev det bestemt, at de Hunde, der indfangedes i Morgentimerne, ikke skulde dræbes paa Stedet, men udbringes til Veterinærskolen paa Kristianshavn og der opbevares i 24 Timer. Først derefter blev de dræbte, hvis ikke Ejeren i Mellemtiden havde meldt sig og indløst sit Dyr for en Mulkt af 2 Rdlr. første Gang og siden stigende i Gentagelsestilfælde. — Natmændene ombyttede efter den Tid deres Knipler med et Slags Net eller Ketschere, i hvilke de opfangede Hundene, som derefter i en overdækket Vogn transporteredes til Kristianshavn. Hundeslagtingens blodige Tragedier var bleven afløste af de mere humoristiske Optrin, som denne Indfangning stadig gav Anledning til.

Men dermed var jo endnu intet naaet i Henseende til at formindske Hundenes Antal, og da de hidtil anvendte Midler ikke havde ført til dette Maal, maatte nye forsøges. Et saadant laa lige for og havde længe været drøftet: det var Indførelsen af en S k a t p a a H u n d e.

Gentagne Gange havde »Skilderiet« i Aarene 1804 og 1805 taget til Orde for Anvendelsen af dette Middel. Bladet kunde oplyse, at en saadan Skat var bleven indført i Frankfurt, hvor der ved Optællingen havde vist sig at være 9000 Hunde — et Antal, som næppe var større, end det vilde vise sig at være i København. Og »Skilderiet« vilde ikke finde det urimeligt, om man krævede en Afgift

af mindst 10 Rdlr. aarlig for hver Hund. Ogsaa Professor Callisen anbefalede en saadan »Kopskat«, og omsider blev der da gjort Alvor af Sagen.

Hundeskatten i København indførtes ved Plakat af 4. Oktober 1815. Ifølge denne maatte ingen Hund holdes i København eller dens Forstæder, med mindre den var anmeldt for Politiet og forsynet med et Tegn, som Hunden altid skulde bære, anbragt paa et Halsbaand. Et saadant Tegn kostede 2 Rdlr. og skulde fornyes hvert Aar i Oktober Maaned. Enhver Hund, der fødtes i Aarets Løb, skulde anmeldes for Politiet, inden den var 2 Maaneder gammel. Overtrædelse af disse Bestemmelser straffedes med en Mulkt paa 5 Rdlr., i Gentagelsestilfælde det dobbelte. — Senere tilføjedes dog en Bestemmelse om, at udenbysboende var fritagne for Afgiften, naar de holdt deres Hunde bundne, og der kun fandtes en eller to i hver Gaard.

»Skilderiet«s Forventning om, at der i København vilde blive løst lige saa mange Hundetegn som i Frankfurt, slog ikke til. Ved Udgangen af Aaret 1815 var der løst 3206 Tegn, og i det følgende Aar gik Antallet en Del ned. Dog indbragte Salget af Hundetegn saaledes straks det første Aar 6412 Rdlr., hvilket Beløb blev delt ligelig mellem Københavns Fattigvæsen og Politikassen.

Der havde i 1815 paa ny været Frygt for Hundegalskab, og samtidig med, at Hundeskatten indførtes, blev der paabudt en Række strenge Forholdsregler, der dog kun skulde gælde, saa længe Politiet fandt Anledning dertil: Alle Hunde i Byen og dens Forstæder skulde indtil videre holdes bundne eller forsynes med forsvarlig Mundkurv eller »tages under saadant Opsyn, at de ikke kunne omvanke paa Trapper og Gange eller i Gaarde og paa Gader«. I Overtrædelsestilfælde skulde Hunden optages og dræbes og Ejeren straffes med en Mulkt af indtil 20 Rdlr. Disse Bestemmelser gav jo Anledning til en nær-

mere Drøftelse af, hvad der skulde forstaaes ved en forsvarlig Mundkurv, og herom udgik der en særlig Politiplakat af 25. Oktober 1815: De hidtil brugte Mundkurve var aldeles ikke forsvarlige, idet de »ofte bestaa blot i et Hovedtøj, som ikke indeslutter Hundens Snude, og er ikke sjældent endog forsynede med en elastisk Fjer, alt saaledes, at intet hindrer Hundene i at bide«. De nye, forsvarlige Mundkurve skulde være »saaledes indrettede, at de Hunde, som dermed belægges, virkelig ere satte ud af Stand til at aabne Munden til at gramse eller bide, hvilket i al Fald kan ske derved, at Snuden med Bøjler er indesluttet, uden at man derfor behøver at forhindre Hunden i at faa Luft eller at røre Tungen«. En Mundkurv, som ikke er forsvarlig, vil blive regnet for mere strafbar end slet ingen, og Hundens Ejer idømt den højeste Mulkt, da »en saadan Ejer giver fuldeligen tilkende, at han forsætlig overtræder Lovene«. Ligeledes bliver de Haandværkere straffede, som forfærdiger Mundkurve, der ej ere forsvarlige; og det paalægges dem at vaage over, at Mundkurvene passer til enhver Hund især.

Disse strenge Bestemmelser stod ved Magt i over et Aar, og først i December 1816 fik Hundene alter Lov til at gaa løse paa Gaden uden Mundkurv. Faderligt tilføjes det i Kancelliets Skrivelse herom til Politidirektøren: »Da iøvrigt Plakaten i al sin Udstrækning øjeblikkeligen vil blive sat i Kraft, saa snart Fare for gale Hunde maatte indtræffe, saa kunde Hr. Justitsraaden i den Bekendtgørelse, som De udsteder, tilraade Stadens Indvaanere at gemme de Mundkurve, de nu have anskaffet sig.« Samtidig indskærper Kancelliet, at Hundenes Indskrivning hos Politiet og deres Forsyning med Hundetegn fremdeles paa det strengeste skal overholdes.

6.

Efter Hundeskattens Indførelse i 1815 forløb der 40 Aar, inden der igen blev rørt ved dette Spørgsmaal. Hundeskatten var stadig 2 Rdlr. aarlig; men denne Afgift var ingenlunde i Stand til at hindre, at Hundenes Antal voksede stærkt. I 1816 blev der udgivet 2576 Hundetegn, i 1846 var Tallet steget til 3418, i 1851 til 5673. Og lige saa lidt var Hundefangerens Vogn, der vedblivende kørte rundt i Gaderne, i Stand til at faa Bugt med de saakaldte »herreløse« Hunde, ɔ: Hunde uden Tegn. Af dem vrimlede Gaderne som tilforn, og da man i 1852 frygtede for Hundegalskab, sendte Politiet Skemaer rundt til Husejerne, paa hvilke »herreløse« Hunde skulde angives. En gammeldags Digter som H. V. K a a l u n d kunde se paa disse Dyr med Sympati, som naar han synger om »den firbenede Proletar«:

... den har inlet Tegn til sin Hals;
 for Hundefangerens Vogn tilfals
 den flakker omkring i Staden;
 dog Pudlen er snild, den hytter sig nok,
 thi hvergang den ser en mistænkelig Stok,
 den smutter om Hjørnet af Gaden.

Men alle de, som i disse Aar kæmpede for at gøre vor Hovedstad til en moderne By og befri den for al den Urenlighed, Vanrøgt og gammeldags Slendrian, hvorunder den stadig led, betragtede ogsaa Hundene som deres Fjender, og saaledes kom det l i b e r a l e P a r t i ved Siden af sine mange store Programsager til ogsaa at beskæftige sig med den mere underordnede Opgave: at faa Hundeholdet i København indskrænket. Dets Hovedorgan »Fædrelandet« skriver bl. a. i 1855: »Det er bekendt, at Mængden af Hunde paa offentlig Gade er paafaldende for alle Fremmede, og saa vidt vides, er Antallet af disse Dyr større i København end i de fleste andre europæiske

Stæder. Man træffer hyppigt i de tættest befolkede Gader og Huse, i smaa indknebne Værelser, fattige Familier, der foruden 5—6 Børn tillige have et Par Hunde, som gøre deres til at forøge Urenligheden og fordærve Luften . . . Hundenes Antal bør formindskes, og løse Hunde paa Gaderne i en stor og tæt befolknet By er en Uorden, som aldeles ikke bør taaes . . . Vor By kan opvise Anledninger nok til Luftens Fordærvelse og epidemiske Sygdomme, at dette ikke bør forøges yderligere ved dens store Overflod af Hunde.«¹⁾

Paa den Tid, da denne Artikel blev skrevet, var Forhandlingerne om skrappe Forholdsregler mod Hundene allerede i fuld Gang, og mange Autoriteter var i den Anledning bleven satte i Bevægelse. Krigsministeriet havde, efter nogen Tids Standsning, igen begyndt at lade de paa Volden omstrejfende Hunde opbringe og dræbe, og som Følge deraf var de lovlige Hundes Antal i Aarene 1852—55 bleven bragt ned fra 5673 til 5059. Men da denne Formindskelse endnu ikke skønnedes tilstrækkelig, foreslog Politidirektøren, at Hundeskatten skulde forhøjes fra 2 til 5 Rdlr. og Mulkten for Overtrædelse fra 5 til 10 Rdlr. Stadsfysikus var endnu mere glubsk: han vilde have Afgiften sat op til 10 Rdlr. og Mulkten til 50. Men mere hundefjendsk end nogen af disse optraadte dog det veterinære Sundhedsraad, der gjorde sig til Talsmand for en Genoplivelse af Plakaten af 4. Oktober 1815 om, at alle Hunde skulde holdes bundne eller være forsynede med forsvarlig Mundkurv. Næsten med Skadefryd skriver Sundhedsraadet, at »heri vil ligge et særdeles bekvemt Middel til, med Lethed og uden at træffe nye Bestemmelser, at indskrænke Hundenes Antal, idet der formentlig næppe kan være Tvivl om, at mangfoldige Hundeejere vilde forsømme at iagt-

¹⁾ Fædrelandet, 22. August 1855.

tage den befalede Forsigtighed med deres Hunde, hvorved Politiet i kort Tid vilde kunne fange et betydeligt Antal Hunde og faa dem dræbte«. Denne lumske Plan vilde Justitsministeren dog ikke gaa med til, hvorimod han var villig til at foreslaa en Forhøjelse af Hundeafgiften i Overensstemmelse med Politidirektørens Ønsker, og i 1855 blev der da forelagt et Lovforslag herom i Landstinget. Det paastaas i Motiverne til Lovudkastet, at der kun i Lissabon og Konstantinopel skal findes et større Antal Hunde end i København.

Under Forhandlingerne i Landstinget viste det sig, at Meningerne var stærkt delte. Forrest blandt Hundefjenderne kæmpede O r l a L e h m a n n, der ikke var tilfreds med, at Loven kun skulde gælde for København, men vilde have den udvidet til det hele Land. »Jeg har den Overbevisning,« sagde han, »at der finder et uforholdsmæssigt højt Hundehold Sted her i Landet, og jeg tror, man vilde forbaves, naar man kunde samle og have liggende for sig en Oversigt over, hvilken enorm Andel af Landets Produkter der spises af Hundene. Det er ganske vist, at der gives Steder, navnlig afsidesliggende Gaarde og Huse paa Landet, hvor en vagtsom Hund kan siges at fortjene sit Brød; men det er ogsaa ganske vist, at man ikke, især med sky Heste, kan befare nogen Landevej uden at være i en bestandig Krigstilstand mod de gøende Hunde, der styrte ud — det er, saa vidt jeg skønner, deres eneste Embedsforretning — fra ethvert Hus, man kommer forbi, og forfølge Heste og Vogn.« — Professor B j e r r i n g fandt ikke Forslagets Bestemmelser strenge nok og stillede derfor ved anden Behandling Forslag om, at enhver Hund, der uden at være forsynet med fuldkommen forsvarlig Mundkurv gik løs paa Gader og offentlige Steder i København, skulde ved Politiets Foranstaltning optages og dræbes, ligesom det skulde staa enhver frit for at dræbe en saadan Hund. Men imod dette

Forslag protesterede bl. a. Birkedommer F l e n s b o r g: »Det var dog alt for galt, om man skulde se et saadant Myrderi paa Gaderne, som dette let kunde give Anledning til, ikke at tale om, at det vil foranledige, at man vil gøre formelig Jagt paa Hundene. Der er mange, der lever af at flaa døde Hunde, sælge Skindet og smelte Fedtet, som de da sælge til Apothekerne, og disse Folk vilde naturligtvis søge at fortjene saa meget som muligt.«

Købmand K i r c k fra Helsingør var i Virkeligheden Hundeven, men han optraadte i Forklædning. Efter at have paavist, at de foreslaaede Foranstaltninger intel som helst vilde nytte i Retning af at faa Hundeholdet i København indskrænket, anbefalede han som det eneste probate Middel at lade alle Hunde slaa ihjel. Stiftamtmand U n s g a a r d forfærdedes over dette Forslag, men søgte at berolige sig selv med, at det umulig kunde være Kircks Mening at lade et saadant Forslag bringe til Udførelse; »dertil kender jeg ham for godt«, sagde Stiftamtmanden. Men Kirck blev i Rollen: det var virkelig hans Mening at lade alle Hunde slaa ihjel i det Tilfælde, at der var nogen Fare for Hundegalskab, »hvorom vi have hørt saa megen Tale og set saa meget paa Prent, og som maaske til syvende og sidst reducerer sig til Spøgelser ved højlys Dag«.

Det endte med, at Justitsministerens Forslag blev vedtaget i Landstinget med 23 Stømmer mod 21, hvorefter det blev Folketingets Tur at udtale sig. Forslaget gik her gennem 1. og 2. Behandling uden Omtale, men ved 3. Behandling blev der Diskussion. Som Hundeven optraadte her Grosserer A l f r e d H a g e, der fandt det urimeligt at tvinge Hundene til bestandig at gaa med Kvitteringen for Skattens Betaling, ligesom Loven vilde medføre den Ubillighed, at alle Hunde, der kom i Besøg til København, og som ikke var forpligtede til at gaa med Hundetegn, vilde være udsatte for at miste deres

Liv. Tscherning stod derimod paa den modsatte Side og leverede et skarpt Angreb paa Hundene: »Her i København har Antallet af Hunde været saa stort, at ældre Folk næsten ikke kunde gaa i Sikkerhed paa Fortougene, fordi de bleve løbne overende af Alverdens Hunde. Det sikreste Middel derimod er, at enhver Hund bliver paagrebet, som gaar omkring uden at have noget der at bestille. Saalænge Folk ikke kunne bringe deres Hundekærlighed som Offer for en virkelig velforstaaet Menneskekærlighed, maa vi hjælpe os igennem med Tvangsmidler. Vi have mange Lejligheder, hvor saaledes den enes Vel bliver mindre agtet af den anden, blot for en saadan Tilbøjeligheds, en saadan Nydelsessyges Skyld; det er det samme som med Tobaksrøgning, naar man kører i offentlige Vehikler, man ved, hvor vanskeligt det er at faa den afskaffet, hvor hyppigt der sker Misbrug deraf. Det er Menneskekærligheden, som ikke er stor nok, det er Agtelsen for Næsten, som ikke er stor nok, og som bliver overvunden af en saadan Kærlighed til en eller anden Nydelse igennem et Dyr eller en Ting. Saa længe Sæderne ikke kunne rette dette, saa maa Lovgivningen rette det.«

Loven blev vedtaget i Folketinget med alle Stemmer mod 1 og udkom d. 28. Januar 1856. Ved den blev Hundeskatten i København forhøjet fra 2 til 5 Rdlr., og Hundene skulde altid bære deres Polititegn. Overtrædelse blev straffet med en Mulkt af 5—10 Rdlr., anden Gang 10—20 Rdlr. Lænkehunde kunde dog holdes uden Betaling lige saa vel inde i Byen som i Forstæderne. — Thorvaldsens Museums Hund blev ved en Vedtagelse i Borgerrepræsentationen udtrykkelig henført til Bindehundredes Klasse.

7.

Loven af 1856 gav Hundeholdet i Hovedstaden et slemt Knæk. Medens de lovlige Hundes Antal i 1851—52 (Aaret regnet fra 1. Oktober til 30. September) havde været oppe paa 5673, var det i 1862, da det naaede sit laveste Punkt, bragt ned til 2121. Og nye Forfølgelser imod Hundene truede stadig. Aarene 1815—56 var i det hele taget den sidste længere Fredsperiode, som Hundene oplevede. Siden da er der næppe gaaet et Aarti, uden at nye Bestemmelser imod dem er bleven vedtagne eller dog bragte i Forslag. I 1869 fik København sin første Politivedtægt, og i denne ofres et helt Kapitel paa Hundene — lutter nye, strikse Bestemmelser: Enhver Hund, som viser sig bidsk, eller som blot har den Vane at gå ad Folk, skal holdes bunden eller forsynet med forsvarlig Mundkurv. Den, der hidser sin Hund paa nogen eller undlader at holde den tilbage, naar den i hans Paasyn anfalder nogen, er hjemfalden til Straf, selv om der ingen Skade er sket derved. Herreløse Hunde, hvorved forstaas enhver Hund, der ikke er i Følge med sin Herre eller bærer Polititegn, kan Politiet foranstalte optagne og fremlyste, samt, hvis ingen Ejer indløser dem inden 3 Gange 24 Timer, lade dem dræbe. Det samme gælder om Hunde, der ved at gå eller tude paa offentlig Gade, Vej eller Plads om Natten forstyrrer de omboendes Ro.

Men trods disse Forfølgelser begyndte Hundene dog snart igen at formere sig i København. I Aarene 1862—1874 steg Antallet af de udleverede Tegn fra 2121 til 4304, altsaa til over det dobbelte. Vel var ogsaa Folketallet steget en Del i disse Aar, men dog langt fra i samme Forhold som Hundetallet. I 1861 fandtes en Hund i København for hver 68 Indbyggere, i 1874 en for hver 46. Denne stærke Forøgelse forekom omsider Politidirektøren be-

tænkelig, og i 1875 indledede han Forhandlinger med Magistraten om nye Bestemmelser. Politidirektøren holdt paa en Forhøjelse af Hundeskatten, Magistraten var derimod mere stemt for skærpede Politibestemmelser. Forskellige Oplysninger om Hundeholdet i andre Storbyer blev indhentet fra Udlandet, og just som Forhandlingerne herom stod paa, blev Spørgsmaalet pludselig brændende, da der i Foraaret 1876 paa ny forefaldt Tilfælde af H u n d e g a l s k a b paa Sjælland.

Da de første Tilfælde af Sygdommen viste sig i Korsør og Omegn, udsendte Politidirektøren i København d. 1. Maj Meddelelse om, hvorledes der skulde forholdes, hvis Epidemien kom nærmere, ligesom der ved Politiets Foranstaltning blev trykt en Angivelse af de sikre Tegn paa Hundegalskab, hvilken gratis kunde faas udleveret paa alle Politistationer. — En Maaned senere udgik Paa-bud om, at alle Hunde i København og paa dens Grund skulde holdes bundne eller dræbes. Efter d. 7. Juni vilde enhver Hund, der blev truffet løsgaaende paa Gaden eller i Gaarde, paa Trapper og Gange, ved Politiets Foranstaltning blive optaget og ihjelslaaet. Hunde til Nedslagning kunde til enhver Tid paa Dagen afleveres paa den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Faren drev dog ret hurtigt over, og d. 28. August blev de skærpede Bestemmelser atter tilbagekaldte. Men Sagen fik ikke dermed Lov at dø hen. Spørgsmaalet var bleven bragt frem i B o r g e r r e p r æ s e n t a t i o n e n, og her førtes nu den første store Diskussion om Hundesagen i Mødet d. 29. Maj 1876. Det er et Vidnesbyrd om, hvor stærkt Lidenskaberne allerede dengang var satte i Bevægelse, at der umiddelbart før Mødet i Forsamlingen blev omdelt en anonym Skrivelse fra Hundevennernes Parti, i hvilken deres Modstandere beskyldtes for at handle af Fejghed og Frygt. I selve Diskussionen voyede Hundevennerne sig derimod ikke frem, og det var væsentlig Modstandere, som førte Ordet.

Det udførligste Indlæg blev leveret af Lektor Gædek en, der udtalte sig meget skarpt mod Hundene: Dette at holde Hund var ingenlunde nogen uskyldig Tidsfordriv, som kunde overlades til enhver, der havde Lyst og Raad til at ernære Hunden og betale Skat af den. Man generedes daglig af disse Dyr paa Gaden, og Hundene foraarsagede ikke faa Sygdomstilfælde ved at indjage Børn Skræk. Ikke faa Gange havde Taleren ved at undersøge Oprindelsen til Tilfælde af Epilepsi, Krampeslag eller Ligfald, navnlig hos smaa Børn, fundet, at Aarsagen havde været Skræk for store Hunde. Det nyttede da lidet at trøste Forældrene, der havde faaet deres Børn aandelig lemlæstede, med at fortælle, at det ikke havde været Hundens Alvor at bide. Hundegalskab var ikke den eneste epidemiske Sygdom, der kunde fremkaldes af Hunde. Paa Island er Leversyge, der udelukkende skyldes det intime Forhold, hvori Befolkningen lever med sine Hunde, en ligefrem Landeplage, og denne Sygdom kunde vel forplante sig hertil, om vi end hidtil har været fri derfor. Lige over for disse alvorlige Ulemper og Farer ved Hundeholdet kunde man ikke paaberaabe sig dets Nytte; thi det var her i Byen et paafaldende ringe Antal Hunde, der virkelig kunde siges at være til Nytte.

Borgmester Fenger talte for Magistratens Standpunkt. Han ønskede ikke Afgiften forhøjet, men vilde derimod have Brugen af Mundkurve paabudt samt et Forbud udstedt imod at medtage Hunde paa offentlige Steder. Hundene havde her i Byen alt for stor Frihed til at løbe omkring; det var ham saaledes bekendt, at det blandt Værtshusholderne var et almindeligt Ønske, at det maatte blive forbudt at medtage Hunde paa Beværtningssteder, da Hundene forstyrrede deres Gæster. I det hele taget skulde Hundene forvandles fra at være Gadehunde til at være Hushunde.

Ogsaa Redaktør Bille fandt, at Antallet af Hunde

var vokset langt ud over, hvad »Hensigtsmæssighedshensyn eller endog en liberal Tilfredsstillelse af Lune og Tilbøjelighed« kunde tilstede, og dette blev saa meget mere betænkeligt, som der i Byen var langt flere store Hunde end smaa, og de store, saasom danske Hunde, Bulldogger og Slagterhunde, var langt farligere end de smaa Hus-, Stue- eller Skødehunde. Bille stillede derfor Forslag om, at alle Hunde straks skulde forsynes med Mundkurv, at det blev forbudt at medtage Hunde paa offentlige Steder, i Sporvogne og Omnibusser o. s. v., og at man hos Regeringen ansøgte om at faa Hundeskatten forhøjet. Dette Forslag, der altsaa opfyldte baade Politidirektørens og Magistratens Ønsker, blev vedtaget enstemmig. Men Hundene slap dog den Gang med Skrækken; thi der kom intet som helst ud af den hele Forhandling. Hundeskatten kunde jo ikke forhøjes uden ved Lov, og da Frygten for Hundegalskab snart drev over, blev hele Sagen stillet i Bero. Hertil bidrog ogsaa, at et betydeligt Antal Hunde var bleven slaaet ned i Sommerens Løb, saa at Hundeforfølgningen, der i 1875 havde indbragt over 41,000 Kr., for 1877 ikke kunde budgetteres højere end til 25—30,000 Kr.

Det varede dog kun faa Aar, inden Hundenes Antal atter var oppe paa den tidligere Højde, og Spørgsmaalet om en højere Hundeskat fremførtes gentagne Gange i Borgerrepræsentationen, snart af Budgetudvalget, snart af Magistraten. Et kommunalt Fællesudvalg foreslog i 1883 en Forhøjelse af Skatten til indtil 30 Kr. pr. Hund, og da et dertil sigtende Forslag blev fremsat i Rigsdagen, skærpedes dette yderligere af et Landstingsudvalg saaledes, at de 30 Kr. kun skulde gælde for smaa Hunde, medens Afgiften for store Hunde kunde sættes til det dobbelte. Men Forslaget blev ikke til Lov, og det varede endnu fire Aar, inden Rigsdagen for Alvor tog fat paa Hundespørgsmaalet. Ligeledes slap Hundene temmelig heldigt over Revisionen af Københavns Politivedtægt i

1883. Rigtignok holdt Slotsgartner R o t h e et med stor Sympati modtaget Foredrag i Borgerrepræsentationen, hvori han ankede over den lempelige Maade, hvorpaa man havde stillet sig overfor »d'Hrr. Hunde«, og som endog traadte frem i den i Forslaget benyttede Sprogform, idet Hundene omtaltes som Personer — det hed f. Eks.: »Ingen Hund maa vise sig offentlig«, medens man om andre Kreaturer brugte den passive Form og sagde, at de ikke maa trækkes, drives o. s. v. Men Bestemmelserne i den nye Politivedtægt af 22. Juni 1883 § 46 blev dog i alt væsentligt enslydende med de ældre Bestemmelser.

8.

Det i 1883 fremsatte Forslag om en Forhøjelse af Hundeafgiften var imidlertid ikke glemt. I Rigsdagssamlingen 1887—88 forelagde Justitsministeren det paa ny, og dermed var Signalet givet til den store Hundekrig i 1888-89, — vistnok den mest forbitrede af alle de Kampe, som Hundespørgsmaalet har fremkaldt i vor Hovedstad. Det var paa den ene Side en længe opsparet Uvilje mod det overhaandtagende Hundeuvæsen i København, der nu pludselig skaffede sig Luft, paa den anden Side de organiserede Dyrevenner, der gennem den i 1875 stiftede Forening til Dyrenes Beskyttelse traadte ind paa Kamppladsen.

Dyrevennerne lod først høre fra sig, og de bragte et Vaaben i Anvendelse, som ikke før var forsøgt: Masseunderskrifter paa Adresser til Fordel for Hundene. I Marts 1888 fremlagdes rundt om i København og paa Frederiksberg en Adresse til Underskrift, i hvilken det krævedes,

a t Hundeafgiften blev sat betydelig lavere end efter Forslaget, der lød paa indtil 30 Kr. for en mindre og indtil 60 Kr. for en større Hund;

a t den forhøjede Hundefgift, om en saadan maatte blive fastsat, kun skulde svares for Hunde, der var anskaffede eller tillagte, efter at Loven var traadt i Kraft;

a t Bestemmelsen om Straf af den, hvis Hund forulempede vejfarende ved »at fare imod dem eller gøende at forfølge dem«, bortfaldt; og

a t de øvrige Straffebestemmelser mildnedes.

Tilslutningen til denne Adresse var rent ud overvældende — i Løbet af Sommeren fik den ca. 74,000 Underskrifter. Over for dette Resultat kunde Modstanderne ikke forholde sig rolige, og snart fremkom der en Modadresse, der ligeledes bejlede til Publikums Underskrift. Den anbefaledes af en Række kendte Mænd: Forfatteren Frederik Barfod, Overretssagfører Alfred Christensen, Landskabsmaler Godfred Christensen, Skuespiller Dorph-Petersen, Grosserer Victor Høffding, Fabrikant P. N. Holst, Søminemester Hannibal Jespersen, Bagermester Jacob Marstrand, Boghandler Gustav Philipsen, Professor Plum, Arkitekt Råvad, Læge Joh. Risom, Cand. mag. Julius Schiøtt o. fl. a. Adressen formanede Rigsdagsmændene til ikke at slaa en Tøddel af paa det af Rigsdagen forlangte og opregnede paa ny Hundenes hele Synderegister: at svagelige og ældre Folk blev revne omkuld af dem, at Børn blev bidte og Heste skræmmede, at Hundenes Optræden paa Gaden demoraliserede Ungdommen, og at samtlige københavnske Hundes Underhold kostede flere Hundrede Tusind Kroner aarlig.

I Sammenligning med Dyrevennernes Adresse havde denne kun en ringe Succes. Den opnaaede ca. 12,000 Underskrifter, omtrent en Sjettedel af Modpartens. De kommunalt interesserede Mænd, som havde sat Adressen i Bevægelse, kunde imidlertid trøste sig med, at om end Fler-tallet af Byens Beboere var imod dem, havde de, som

tidligere Forhandlinger til fulde havde vist, Byens valgte Repræsentanter med sig.

Hundefjendernes Komité havde imidlertid ogsaa virket paa anden Maade. I September Maaned udsendte den til alle Læger i København og paa Frederiksberg trykte Ske-maer med Forespørgsel om, hvorvidt der i deres Praksis var forekommet Tilfælde af Hundebid. 85 Læger og 10 Hospitaler besvarede Forespørgslen, og det oplystes herigen-nem, at i Tidsrummet fra 1. Januar til ind i Oktober 1888 var mindst 80 à 85 Mennesker i Hovedstaden bleven mis-handlede af og ved Hunde.

Komiteen offentliggjorde det indsamlede Materiale i et lille Skrift med Titel: »Løsgaaende Hunde og deres Forhold til den personlige Sikkerhed i Kjøbenhavn. Sta-tistiske Bidrag af kjøbenhavnske Læger«. Det var dog denne Gang ikke hele Lægestanden, som gik imod Hun-dene; thi et af Standens Medlemmer, Dr. med. Dan. C o l d, udsendte straks et Modskrift under Titlen: Ere vore Hunde virkelig saa slemme? »Det er dog virkelig en højst ejendommelig Uvilje, der i Løbet af et kort Tids-rum har rejst sig imod Hundene,« begynder han. »I det hele og store kan der jo ikke være Tvivl om, at det danske Folk holder af disse firbenede Medskabninger og grumme gerne vil have dem om sig, og saa hører man nu næsten paa én Gang kun Tale om deres Misgerninger og om al den Fortrød og Ulykke, som de volde Menneskene.« Han vender sig derefter imod Komiteens Statistik, som han ingenlunde finder uangribelig: det er ikke gjort med Tal-lene alene, men det kommer ogsaa an paa, hvilken Værdi i andre Henseender disse Tal repræsenterer! Og ved nøjere at gennemgaa de 80 à 85 Tilfælde faar han dem reduceret til næsten ingen Ting — nogle Rifter og et Par hysteriske Fruentimmer, der har faaet nervøse Anfald ved at skræm-mes af Hunde. Endvidere savner han en Redegørelse for, »om Hunden ikke var i sin lovlige Ret, da den bed«, og

undrer sig i det hele over, at Hundene ikke bider oftere, end de gør, lige over for al den Tirren og Drillen, som de er udsatte for. — Ogsaa et andet Skrift fra hundevenlig Side udkom i 1888. Det hed »Vor firbenede Ven« og bar som Vignet et Billede af en Hundehvalp efter Maleri af Simonsen. Neden under stod følgende Vers:

Der sidder den! — trofast med Øjne blaa,
og den, som ikke kan fatte
den Ynde, den ejer fra Top til Taa.
ham burde man selv beskatte.

Ikke mindre skarpt stod Meningerne over for hverandre paa Rigsdagen, hvor Lovforslaget behandledes i Samlingen 1888—89.

Som Hundenes Talsmand optraadte her den kendte Politiker N. I. L a r s e n, om hvem det blev sagt, at han næsten saa Sagen fra Hundenes Synspunkt: »Jeg har nu i nogle og tyve Aar færdedes saa at sige daglig paa Københavns Gader, men har aldrig set Hunde anfalde Personer. Jeg har set mer eller mindre uvorne Personer, naar de gik forbi Hunde, slaa efter dem, endogsaa naar Hundene var i Færd med at gnave deres Ben, et Tidspunkt, hvor Hundene, som enhver ved, ikke er saa ganske blide; men Hundene har dog været saa blide, at de har nøjedes med knurrende at se paa vedkommende Angriber.« Da der fra den modsatte Side blev spurgt, hvad Nytte Hundene var til, svarede Larsen: »Jeg fristes til at spørge igen: Ja, til hvad Nytte er vi i Grunden allesammen? Thi naar Nyttespørgsmaalet skal lægges til Grund, saa tror jeg, at der for de allerflestes Vedkommende ikke bliver saa overordentlig stort et Plus.«

N. I. Larsen støttedes af Overretsprokurator L e t h, der i over 40 Aar havde færdedes paa Københavns Gader uden nogen Sinde at blive angrebet af en Hund, af Gaardejer S ø r e n J ø r g e n s e n, der mente, at Rigsdagen kun-

de vente en Takadresse fra Indbrudstyvene, hvis dette Forslag blev vedtaget, og af Lærer Fogtmann, der talte ud fra den Betragtning, at da man maatte finde sig i saa mange andre Ulemper her i Verden, f. Eks. Paraplyer og Damptærskewærker, kunde man ogsaa nok finde sig i Hundene.

Men disses Modstandere var dog de fleste. Til dem hørte Justitsminister N e l l e m a n n, der havde fremlagt Forslaget, men dog fandt det rigtigt, »at man tog, hvad man kunde faa, i Retning af hemmende Bestemmelser«, og Ordføreren for det af Folketinget nedsatte Udvalg, Dr. E d v a r d B r a n d e s. Husejer O l e C h r i s t e n s e n mente, at det vilde være en sand Velsignelse, »om vi ordentlig kunde faa klapset Hundene af«, ikke mindst fordi de var farlige som Smittebringere: »Det kunde vist være tænkeligt, at alle de Lovtaler, der blive holdte, og al den Venlighed, der følger Hundene i Form af Kryddertvebakker bagte i Smør, vilde formindskes hos mange Mennesker, i Særdeleshed hos det smukke Køn, hvis man vidste, hvilken farlig Gæst de havde i deres Huse.« Grev H o l s t e i n - H o l s t e i n b o r g var ikke mindre end tre Gange bleven bidt af Hunde paa Københavns Gader. »Og de bide haardt til, det kan jeg sige af Erfaring, — langt ind i Kødets, saa Blodet kommer frem.« Han var selv Medlem af Foreningen til Dyrenes Beskyttelse, men billigede ingenlunde den stærke Agitation, som Foreningen havde iværksat imod det nye Lovforslag. Landstingsmand C a s p e r s e n kunde have ønsket Hundene en værre Medfart, end de fik efter dette Lovforslag, og troede ikke, det vilde bevirke, at nogen Hund i København eller i Købstæderne blev aflivet. Ogsaa K l e i n talte mod »disse mange Hundreder eller Tusinder af store Hunde, som snart næsten gøre det vanskeligt at passere Københavns Gader uden at lide Ulemper paa en eller anden Maade«.

Men den ivrigste af alle Hundefjender var dog Folke-

tingsmand T a u b e r, der fandt baade Lovforslaget og Udvalgets Betænkning alt for maadeholdne og mente, at Resultatet nærmest vilde blive en Lov om Hundenes Privilegier: »Dersom et Menneske driller mig, eller jeg driller et Menneske, saa har den drillede Part ikke Lov til at rive mine Klæder itu eller tilføje mig legemlig Beskadigelse. Men dersom et Menneske driller en Hund, saa er Hunden ifølge den foreliggende Lov angerløs og Hundens Herre straffri, dersom Hunden anfaldet det paagældende Menneske. Det er altsaa et meget væsentligt Privilegium for Hundene, at der for deres Vedkommende ikke eksisterer det, man kalder Eksces i Nødværge.« Et andet Privilegium er det, at Hundene ikke er underkastede nogen af de Indskrænkninger med Hensyn til deres Tumlen og Færden paa Gaderne i København og Købstæderne, som gælder for Menneskene; hidtil har dette dog været uudtalt; men nu foreligger der et Lovforslag, der vil blive en Lov om Hundenes Privilegier. »Det interesserede mig ogsaa at høre den ærede Justitsminister bruge saadanne Vendinger som: »Naar Hundene genere Andre«, ja, den ærede Minister sagde endogsaa en Gang: »Naar Hundene genere andre Mennesker«.« Tauber vilde ogsaa have Pladshunde forbudte: »Det er for streng en Forholdsregel mod dem, som ville stjæle, at hidse glubende Dyr paa dem, som sønderrive dem. Denne Forholdsregel staar ikke i Forhold til den Forbrydelse, som man vil forhindre.« Og i sit Svar til Overretsprokurator Leth, hvis høje Skikkelse endnu vil erindres fra Københavns Gader, udtalte han: »Det er ikke uden Aarsag, at Børn ere saa bange for Hunde, thi Hundene gøre Forskel paa, hvem de angribe. De angribe ikke let saa store Mennesker som det ærede Medlem, der siger, at han har gaaet omkring i Københavns Gader i saa mange Aar og aldrig er bleven overfaldet af en Hund.«

Ved Navneopraab blev Forslaget vedtaget i Folke-

tinget med 57 Stemmer mod 16, og efter at det ligeledes, med nogle Ændringer, var vedtaget i Landstinget, udgik det som Lov af 12. April 1889.

Efter denne Lov vedblev Afgiften af Hunde i København og paa Frederiksberg som hidtil at være 10 Kr. aarlig for smaa Hunde — under 16 Tommers Højde —, medens den forhøjedes til 20 Kr. for større Hunde. Ligeledes betaltes dobbelt Afgift for hver Hund, der holdtes ud over een. Alle de københavnske Bestemmelser udvidedes til ogsaa at gælde for Frederiksberg, og der optoges endvidere i Loven en Række af de Bestemmelser, der hidtil kun fandtes i Politivedtægten for København. Hundeejere blev saaledes gjort ansvarlige for den Skade, deres Hunde maatte foraarsage, og kunde idømmes Bøder paa indtil 100 Kr. Naar en løsgaaende Hund gentagne Gange havde gjort Fortræd, kunde den forlanges dræbt eller for bestandig forsynet med Mundkurv; og den, der hidsede sin Hund paa nogen eller undlod at holde den tilbage, skulde straffes med en Bøde paa indtil 50 Kr.

Denne Lov er den endnu gældende, og Regering og Rigsdag har siden 1889 haft Fred for Hundene. Men Diskussionen flyttedes derefter over til Københavns Borgerrepræsentation, hvor der endnu forestod mange Debatter om dette Spørgsmaal. Bestemmelserne i Politivedtægten af 1883 ansaas ikke længer for tilstrækkelige, og Magistraten forelagde i 1889 Forslag til nye. Det var ret skrappe Forholdsregler, den anbefalede: Store Hunde paa over 16 Tommer skulde altid uden for Huset føres i Snor, og smaa Hunde maatte kun vise sig paa Gaden i Følge med deres Herre eller paa anden Maade under behørigt Tilsyn. Alle Hunde skulde bære Polititegn — en Bestemmelse, der flere Gange var vedtaget, men aldrig var bleven overholdt —, de maatte ikke medtages paa offentlige Beværtninger og ikke ved Gøen eller Tuden om Natten forstyrre de omboendes Ro. Hunhunde maatte i Løbetiden

aldeles ikke færdes uden for Huset. — Det oplystes, at Antallet af udleverede Hundetegn havde i 1883 været 5863, i 1887 6098, og at Indtægten af Hundeskatten altsaa i det sidste Aar havde været omtrent 60,000 Kr. Der optoges hvert Aar omtrent 500 herreløse Hunde, af hvilke godt Halvdelen blev dræbt paa Landbohøjskolen, medens Resten blev indløst af deres Ejere. Paa Frederiksberg var Hundenes Antal paa samme Tid 1110. — Magistratens Forslag anbefaledes i Borgerrepræsentationen af Borgmester H. N. H a n s e n, medens det bekæmpedes af Borgmester B o r u p, der var den eneste af Magistratens Medlemmer, som havde indtaget et Særstandpunkt. Borup var en Modstander af Bestemmelserne om, at Hunde ikke maatte medtages paa Beværtninger, og at store Hunde skulde føres i Snor, ligesom han i det hele fandt det ubetimeligt at genopvække Striden om Hundespørgsmaalet, som særlig i København havde vakt stærk Bevægelse. Men Striden blev ikke undgaaet.

Inden Sagen endnu var kommen til Behandling i Borgerrepræsentationen, meldte Foreningen til Dyrenes Beskyttelse sig paa ny med en udførlig Skrivelse, hvori den protesterede mod Indførelsen af Snor og Mundkurv, talte om Genoplivelse af de Tider, da Hunderakkeren var i Virksomhed paa Københavns Gader, og sluttelig betvivlede, at Kommunalbestyrelsen overhovedet var berettiget til at lægge andre Byrder paa Hundeejerne end dem, der var foreskrevne i den nylig vedtagne Lov af 12. April.

Forslaget blev behandlet i Mødet d. 2. September 1889, og Meningerne var denne Gang stærkt delte. Som Forsvarer af Magistratens Forslag optraadte bl. a. Professor M e l d a h l, der navnlig fremhævede de københavnske Hundes fuldstændige Unyttighed og deres daarligere Opdragelse. I Udlandet var Forholdet helt anderledes: »Paa Landet i Belgien foregaar den daglige Kærning ved Hunde. I Østrig og Sachsen ser man bestandig Hunde

trække Vogne til Torvs, og deres trofaste Arbejde forædler dem. Jo længere man kommer Syd paa, desto mere ser man Hunden arbejde; i Italien og i Spanien er Hunden et forpisket og forjaget Dyr, medens Katten bliver fredet og derfor ogsaa bliver indbildsk og dominerende ligesom Hunden her i Byen. Overalt viser det sig, at Hundene blive, som man behandler dem. Vilde man endelig have mange Hunde, skulde man i alt Fald sørge for at dressere dem og holde sig til smukke Arter i Stedet for de modbydelige Skabninger, der ere Blandinger af alle mulige Racer.«

Sagen blev sendt i Udvalg, og medens den behandlede der, førtes Kampen videre ude i Byen.

Den 25. September afholdtes et offentligt Møde i Larsens Lokale, til hvilket Hundevennerne havde indbudt. Mødet var besøgt af ca. 800 Mennesker. Højesteretssagfører Z a h l e var Dirigent og Redaktør O t t o B o r c h s e n i u s Ordfører for Foreningen til Dyrenes Beskyttelse. Efter »Berlingske Tidende«s Referat den følgende Dag var det dog Højesteretssagfører S h a w, der havde slaaet det største Slag. Han tog stormende Bifald paa Bemærkninger om, at »en tobenet Køter ikke skulde have Lov til at mishandle en firbenet Køter, uden at den sidste bed fra sig«, eller at Bestemmelsen om, at Hunde ikke maatte tages med paa Restaurationer, var fremkommen for at forhindre Hundenes store Drikfældighed. Der blev da ogsaa paa Mødet udbragt et med begejstrede Hurraraab istemt Leve for Højesteretssagfører Shaw.

Blandt Mødets Talere var ogsaa den nu for nylig afdøde Original »Professor« A n d e r s e n - B a n g, der anbefalede at lade Hundene køre i Vogne i Stedet for at trække dem i Baand. »Efter denne Bemærkning forlangte Forsamlingen Afslutning, og Hr. Andersen-Bang trak sig tilbage.«

Mødet endte med, at en af Borchsenius foreslaaet Re-

solution blev vedtaget enstemmig. Den protesterede mod de nye Bestemmelser, der »i det væsentlige vilde forhindre alt Hundehold«, og bemyndigede Indbyderne til Mødet til hos de paagældende Autoriteter at foretage de videre Skridt, som maatte anses for hensigtsmæssige. — Denne Resolution blev derpaa af Foreningens Formand, Justitsraad Lembcke, bragt til Magistratens Kundskab.

Som et Efterslæt til Mødet udkom kort efter fra den modsatte Lejr et lille Skrift med Titel: »Hr. Højesterets-sagfører Shaw og Hundene. Kritik af en Kjøbenhavner«. Det indeholder dog intet af Interesse.

9.

Hvad enten det nu skyldtes Hundevennernes Agitation eller andre Aarsager — Resultatet blev i hvert Tilfælde det, at der heller ikke denne Gang kom noget ud af Sagen. Det nedsatte Udvalg lod aldrig høre fra sig, og da Gustav Philipsen nogle Aar senere lyste efter det, fik man kun den Besked, at de fleste af Udvalgets Medlemmer var udtraadte af Forsamlingen og Sagen stillet i Bero. Hundeholdet florerede da ogsaa stadig trods Loven af 12. April 1889. I 1887, altsaa før den nye Lovs Vedtagelse, havde Tallet været 6098, i 1898 var det oppe paa 9107, og Hundeskatten indbragte nu ca. 100,000 Kr. om Aaret. Ved Behandling af Kommunens Regnskab for 1897 fandt Ordføreren, Eskild Salomon, Anledning til paa ny at røre ved det vanskelige Spørgsmaal: han ankede over den megen Luksus, som i København blev drevet med Hunde; der var nu endogsaa indrettet en særlig Kirkegaard for dem paa Østerbro, og snart blev det vel her som i Paris, hvor en lille Hund hørte med til en Dames Toilette. Et Par Aar senere, da Hundetallet var gaaet op over 10,000, forsøgte Philipsen paa ny at vække Opmærksomhed for »den Grundskade, der tilføjes det of-

fentlige Liv i København gennem det utaalelige Hundehold«. Men nogen større Drøftelse af Emnet kom dog først i Gang, da de indlemmede Distrikter i 1901 var ubeskedne nok til at andrage om Fritagelse for eller dog Lempelser i den københavnske Hundeafgift. Der var dog i Borgerrepræsentationen ikke mindste Stemning for at vise større Lemfældighed mod de ny indlemmede Hunde end mod de gamle københavnske, og selv Hundenes tidligere Forsvarere, som Borgmester Borup, meldte sig fra ved denne Lejlighed. Borup oplyste, at det indlemmede Brøndshøj Sogn var det mest hundeelskende Distrikt, han havde truffet paa. Der fandtes i alt 642 Hunde i Sognet, hvilket vilde svare til et Antal af 24,000 i København. Her fandtes dog kun 10,000, hvilket allerede var for mange. Men det voldsomste Angreb paa Hundene blev ved denne Lejlighed leveret af Læge Duurløo, der rent ud erklærede sig for en Fjende af disse Dyr og havde lovet sig selv, at han ikke vilde lade nogen Lejlighed til at udtale sig imod det store Hundehold i København gaa ubenyttet hen. »Berejste Folk fortælle, at i Byer som Kristiania, Göteborg og Stockholm kan man vel hist og her se en Kat liste stille og kysk omkring, men man kan gaa langt, inden man faar Øje paa en Hund, og sker det, bliver man lige saa forbavset, som hvis man her i Byen ser en Kanarifugl sidde paa en Lygtepæl. Her i Byen have Hundene derimod frit Spil, og hvad ingen andre har Lov til at gøre, taaler man af dem. De kunne ødelægge nybesaaede Plæner, hindre Færdselen i Gaderne og i Løbet af en Time overtræde alle Sædelighedsparagrafferne i Straffeloven paa offentlig Vej uden at risikere noget derved . . . Siden Ulven blev udryddet her i Landet, har intet Dyr anrettet saa mange Ulykker og haft saa mange Menneskeliv paa sin Samvittighed som Hunden. I hans Konsultationstid kommer der atter og atter Folk til ham, som have faaet Saar og Læsioner af Hunde, heldig-

vis i Reglen ikke farlige . . . Hundes Indgriben som Politi var altid af den brutaleste, hensynsløseste og laabeligste Art. Ham betragtede de altid som en mistænkelig Person. Der var Veje, som han slet ikke turde befare for Hundenes Skyld, og der var Steder, hvor han maatte gaa og tale mildt og kærligt til en Køter for at faa Lov til at slippe forbi . . . Han vilde sætte stor Pris paa, at Borgerrepræsentationen protesterede imod, at en Hund i noget som helst Forhold eller paa nogen som helst Maade kan erstatte en Politibetjent eller overtage nogen Del af dennes Gerning.«

Efter dette kraftige Indlæg kan det ikke undre, at Andragendet blev forkastet med alle Stemmer mod to.

Det var da ogsaa langt fra, at de københavnske Bestemmelser havde formaaet at indskrænke Hundeholdet eller blot holde det nede paa det tilvante Tal. Politidirektøren oplyste, at der i 1892 fandtes 18 Hunde pr. 1000 Indbyggere i København, men i 1901 ikke færre end 27. Dog havde Loven af 1889 bevirket, at Hundene gennemgaaende var bleven mindre, idet den forøgede Tilgang væsentlig faldt paa de billige Hunde under 16 Tommer. Endda var der stadig en Mængde Hunde, til hvilke der ikke blev løst Tegn, og den store Lemfældighed, som udvistes mod saadanne Overtrædere, fristede ligefrem til Forsøg paa at unddrage sig Afgiften. Mange Sager af den Slags afgjordes i den offentlige Politiret med en Advarsel eller med en Bøde paa et Par Kroner, saa Politiet efterhaanden helt maatte tabe Interessen for at opbringe Hunde uden Tegn. Det var fornødent, at der snart blev taget kraftigere fat, og at Hundeafgiften blev forhøjet.

Denne Henvendelse fra Politidirektøren forblev dog ogsaa denne Gang som saa ofte før uden Virkning. Men paa den anden Side var man ej heller til Sinds at vise Hundevennerne større Imødekommenhed, end de efter Loven kunde gøre Fordring paa. Da der nogen Tid senere

blev dannet en Forening med det Formaal at tage sig af de herreløse Hunde, som blev indfangede og afleverede til Landbohøjskolen, og Foreningen tilbød at overtage Plejen af disse Dyr, indtil deres Ejere meldte sig, for saaledes at redde dem fra Døden, nægtede Politidirektøren at indlade sig paa dette Arrangement. De Hunde, til hvilke ingen legitim Ejer meldte sig, maatte lade deres Liv. Dog tilføjede han, at den i Loven fastsatte Frist, 3 Gange 24 Timer, ikke blev strengt overholdt, men at Hundene som Regel opbevaredes i flere Dage, inden deres Skæbne blev afgjort.

En lille Indskrænkning i Hundenes Frihed blev — i hvert Fald paa Papiret — opnaaet i 1907, da der forhandles om Ændringer i Sundhedsvedtægten for København. I de ældre Sundhedsvedtægter af 1860 og 1886 var der ikke Tale om Hundene. Men nu indkom et Andragende fra Høkerforeningen om at faa indføjet et Forbud imod at medtage Hunde i Butikker, hvor der forhandles Næringsmidler. Duurloo forsøgte ikke Lejligheden til paa ny at drage til Felts mod sine Fjender: »Det var nu engang Sæd og Skik her i København, at hvad Menneskene ikke kunde tillade sig, kunde Hundene frit gøre. Man ser her paa Hundene som paa det, Juristerne kalder vis major, som en ude fra kommende Magt, som det staar uden for de menneskelige Evner at raade over, i Lighed med Jordskælv og Stormflod. De Ulykker, Hundene anretter, er nu engang gaaet ind i Københavnernes Bevidsthed som noget ganske uafvendeligt.« — Ogsaa Fabrikant Leerbeck støttede Høkerforeningens Andragende og vilde helst have Forbudet udvidet til at gælde alle Butikker. Dette opnaaedes vel ikke; men ved Bekendtgørelse af 12. Juni 1907 blev det forbudt at medtage eller indlade Hunde i Lokaler, hvor Nærings- og Nydelsesmidler var til Stede uden at være beskyttede ved Emballage. Men denne Bestemmelse, som

saa mange andre angaaende Hundene, blev ikke overholdt.

Den sidste store Hundekamp førtes i Borgerrepræsentationen i Aarene 1910—11 under Forhandlingerne om en ny Politivedtægt. Magistraten og Politidirektøren havde dog nu frafaldet deres store Krav fra 1889 — at Hunde paa Gaden skulde føres i Snor eller være under behørigt Tilsyn, at de ikke maatte medtages paa Beværtninger osv. — og foreslog kun en ny Bestemmelse om, at Hunde, der paa privat Grund ved Gøen og Tuden forstyrrede de omboendes Nattero, skulde fjernes. Derimod gjorde Frk. Blom sig til Talsmand for den gamle, strikse Fordring om, at løse Hunde overhovedet ikke maatte findes paa Byens Gader, Veje og Pladser, men at enhver Hund skulde føres i Baand; Trier var med til at stille Forslag om, at Hunnhunde ikke maatte færdes ude i Løbetiden, og Arkitekt Eugen Jørgensen ønskede Forbud imod, at Hunde medtoges paa Kafeer. Fru Arenholt beklagede, at Magistratens gode Forslag fra 1889 ikke var bleven gennemførte. »Det er ofte fremhævet, at København i alt Fald ser mere snavset ud end andre Storbyer, og Grunden er for en stor Del den, at den nederste Alen af Husrækken er et offentligt W. C. for Københavns Utaal af Hunde . . . Som herreløs burde enhver Hund betragtes, som ikke i hvert givet Øjeblik er under Opsyn af sin Herre eller Herskerinde. Vagabonderende Hunde er en Meningsløshed i en stor By.« Børskonsulent Schovelin var enig heri: »Hunde er i Virkeligheden nogle uhumiske Dyr, og naar man rigtig har faaet Øjet op for, at de bogstavelig talt stikker deres Næse i alt, vil man forstaa, at det ogsaa er smittefarlige Dyr.« — Paa modsat Side kæmpede Postekspedient Magius, Tobaksfabrikant F. Olsen, Frk. Crome, Tapetserer Jønsen og Frk. Rerup. Olsen betragtede Hundene som vore Venner og fandt, at Ulemperne ved dette Venskab hverken var saa

store eller saa irriterende, som de ofte kunde være ved andre Venskaber. Frk. R e r u p forsvarede dem ud fra den Betragtning, at de var udmærkede Skatteborgere. »Der er klaget over, at de ødelægger Blomsterplæner og andre Anlæg. Men Hundeskatten indbragte i forrige Regnskabsaar ca. 115,000 Kr., medens Vedligeholdelsen af de offentlige Anlæg — Ørstedsparken, Østre Anlæg, Langelinie osv. — kostede 135,000 Kr. Der manglede altsaa kun ca. 20,000 Kr. i, at Hundeskatten alene kunde bære Udgiften til Byens Beplantning og Blomsteranlæg, saa at man snarere end at udrydde Hundene burde forøge deres Antal for at faa Balance paa denne Post.« — Tilsyneladende uden for Partierne stod Redaktør R o d e, der gjorde opmærksom paa, at nu havde det sædvanlige hundevenlige og hundefjendtlige Parti atter konstitueret sig. »Det er jo den evige Strid, som opløser alle andre Partiforhold, som sætter Brødre og Søstre, Fædre og Børn op imod hverandre. Intet kan holde for Hundespørgsmaalet, og man vil ogsaa denne Gang faa den sædvanlige Kamp for eller imod.«

Det endelige Resultat blev et Kompromis mellem de stridende Parter. Magistratens Forslag — om yderligere Foranstaltninger mod de Hunde, der forstyrrer Folks Nattero — blev vedtaget, og ligeledes Forbudet imod at medtage løse Hunde i Beværtningslokaler — et Forbud, som Politidirektøren dog spaaede vilde blive virkningsløst, hvad jo ogsaa den daglige Erfaring i København viser, at det er. De andre Forslag — at Hunhunde skulde holdes indespærrede i Løbetiden, og at Hunde overhovedet kun maatte færdes ude under behørigt Tilsyn — blev forkastede af Forsamlingen.

10.

De for Hundehold i København i Øjeblikket gældende Bestemmelser er herefter følgende:

Enhver Hund skal anmeldes for Politiet og forsynes med et Polititegn, som Hundene altid skal bære, anbragt paa et Halsbaand. Tegnet fornyes hvert Aar i Oktober Maaned, og enhver Hund, der træffes paa offentlig Gade uden at bære Polititegn for Aaret, kan Politiet lade opbringe og, hvis Ejeren ikke melder sig inden 3 Gange 24 Timer, lade dræbe. De i Aarets Løb fødte Hunde skal, inden de bliver 2 Maaneder gamle, anmeldes for Politiet.

Betalingen for Tegnet er for Hunde under 16 Tommer (nu 42 Centimeter) 10 Kr., for større Hunde 20 Kr. For hver Hund, der holdes ud over een, er Betalingen den dobbelte, og hvis der holdes en stor og en lille Hund, beregnes den dobbelte Betaling altid af den store. Hundeejere, der er Medlemmer af andres Husstand, betaler ligeledes dobbelt Afgift af deres Hunde. Kun Hunde, der bestandig holdes lænkede eller indespærrede, er fritagne for Afgiften.

Ejerne af løsgaaende Hunde er ansvarlige for, at disse ikke bider sagesløse Personer eller paa anden Maade foraarsager dem Skade. Sker dette, kan Hundeejeren idømmes Bøder fra 2 indtil 100 Kr., foruden at han er pligtig at erstatte den Skade, Hunden maatte have foraarsaget, og at udrede Godtgørelse for Svie og Smerte. Hunde, der viser sig bidske eller glubske eller har den Vane at forulempe Folk ved at fare imod dem eller forfølge dem, kan Politiet forlange dræbte, med mindre de stadig holdes bundne eller indelukkede eller forsynes med forsvarlig Mundkurv.

Den, der hidser en Hund paa nogen eller undlader at holde sin Hund tilbage, naar han bemærker, at den anfaldet nogen, straffes med Bøder indtil 50 Kr.

Løse Hunde maa ikke medtages i Beværtningslokaler eller i Forretninger, hvor Næringsmidler forhandles. Ej heller maa de medtages paa Byens Kirkegaarde.

Hunde, der ved at gø eller tude om Natten forstyrrer

de omboendes Ro, kan Politiet forlange fjernede, og hvis de befinder sig paa offentlig Gade, kan de optages og dræbes efter paa sædvanlig Maade at være fremlyste og opbevarede i 3 Gange 24 Timer.

Pladshunde maa kun benyttes efter forudgaaende Anmeldelse til Politiet og efter Tilladelse fra Landbohøjskolen, hvis Tilsyn og Bestemmelser saadanne Hunde bestandig er underkastede. Vedkommende Plads skal være saaledes indhegnet, at Hundene ikke kan slippe ud, og det skal ved tydelige Opslag uden for Pladsen bekendtgøres, paa hvilke Tider Hundene er løse.

Endelig er det forbudt at fæste Hunde i Baand til Automobiler, Cykler, Sporvogne eller andre Befordringsmidler.

KNUD LYNÉ RAHBEC I P. A. HEIBERGS KARET OG I POLITIRETTEN.

VED

HANS KYRRE.

I Københavns Politirets 3. Protokol 1795—1801 (i Landsarkivet), mellem vidtløftige Vægtterrapporter om for sømt Gadefejning, Bølleoptøjer i Laxegade, en beruset Bjørnetrækker i Store Kongensgade og talrige lignende Uordener, som hørte sig til i den idylliske gamle By, vil man S. 701 ff. finde et Navn, som man mindst af alt kunde vente at træffe i dette broget blandede Selskab, — hvis man da ikke paa Forhaand vidste, det maatte være der, og netop var gaaet paa Jagt efter det. Navnet er Professor Knud Lync Rahbek, og Politisag Nr. 17, hvorunder det findes, er vel et Gadeopløb, men ingenlunde af den almindelige Art; den omhandler tværtimod en af de mest dramatiske Episoder i dansk Litteraturhistorie: P. A. Heibergs Afrejse fra København Natten mellem 7. og 8. Februar 1800, da den landsforviste Borgermartyr i sin firspændte Karet, kun ledsaget af sine trofaste Venner, Bakkehusfolkene, og en vagthavende Betjent, under Studenter og Gadeungdommens Leveraab for sidste Gang kørte gennem Hovedstadens Gader. Havde den begejstrede Ungdom indskrænket sig til denne uskyldige Hyldning af Frihedshelten, havde Politimesteren næppe ofret den en Side i sin højtidelige Protokol; men ulykkeligvis fandt den

paa at lægge Hjemvejen om ad Raadhus- og Brolæggerstræde for at slaa Ruderne ind hos Chr. Colbjørnsen, der som bekendt havde været Hovedmanden i Aktionen mod Heiberg. Efter dette kunde de høje Autoriteter ikke holde sig passive. Vægterne i de Gader, Toget havde passeret, maatte afgive omstændelige Rapporter; den 10. Februar holdt Politimester Magdalous Cold det første Forhør i Sagen. Hvad der egentlig er foregaaet hin Aften, har hidindtil ikke været fuldt oplyst. Rahbek har fortalt derom i sine »Erindringer« (5. B.), og H. Schwanenflügel giver i sin Bog om P. A. Heiberg (S. 502 ff.) efter disse Meddelelser en dramatisk Skildring af Køreturen; men den ældste Kilde, Politiets Forhørsprotokol, har ikke været benyttet. Den første, der blev afkrævet Forklaring, var naturligvis Vægteren i Store Kongensgade, i hvilken Heiberg dengang boede. Da han imidlertid intet havde foretaget sig mod den forsamlede Folkeskare, men oven i Købet sat sin Kabuds paa sin lange »Morgenstjerne« og vinket Farvel med den til den bortdragende, er det forstaaeligt nok, at han heller ikke i sin Rapport gjorde noget stort Nummer af »Opløbet«. Han havde set en Karet med fire Heste for køre op for Døren i det Hus, hvor Heiberg boede. En Flok unge Mennesker, højest en 40 Stykker, havde samlet sig om Vognen. Lidt efter kom fire Personer ud af Huset, et Fruentimmer og tre Mandspersoner. Da Køretøjet satte sig i Bevægelse, hørte han nogle Stemmer raabe: »Farvel, Heiberg!« Det var alt, hvad der var sket i hans Gade. Men paa Østergade var der straks blevet livligere. Her patrouillerede en Vægter ved Navn Herluff Trolle (sic!); han anslog Følget til ca. 100 Personer, der ustandseligt raabte: »Hurra! Leve Heiberg!« Som en voksende Lavine gled Toget derefter langsomt ind i Vimmelskiftet. Her hørte Vægteren Hoben gentage Hurra- og Leveraabene. Der var nu henved 200 Mennesker, og nogle raabte paa Generalfiskalen, der havde været Heibergs An-

klager: »Generalfiskal Skibsted! Heiberg lever endnu!« Nu var der kun Frederiksberggade tilbage; for Enden af den var Vesterport, og her spredtes det store Følge. Alle Vægterne var enige om at vide saa lidt som muligt: De havde ikke kendt nogen i Sværmen, de havde ingen Navne hørt nævne, havde ingen Uniformer set — det havde hele Tiden føjet sig saaledes, at »de havde været paa det andet Fortoug« (!). Det lykkedes dog Politiet at faa fat paa enkelte af de unge Mennesker, der havde deltaget i Opløbet. Men de var alle lige uskyldige: Et Par Studenter havde mødt Optoget paa Hjemvejen fra et Selskab; de havde sluttet sig til uden dog at deltage i Hurraraabene og kendte lige saa lidt som Vægterne nogen i den talrige Flok. Dagen efter stod to af Vinhandler Wulffs Læredrenge for Skranken. De var gaaet i deres Seng hjemme i deres Husbonds Gaard paa Amagertorv Nr. 7 tidlig om Aftenen den 7. Februar. Klokken 11¼ hørte de, der raabtes paa Gaden, og de stod da op igen, klædte sig hastigt paa og løb ned »for at erfare Aarsagen«. Henvend en halv Snes Vidner, alle unge Mennesker, mest Læredrenge, gav lignende Forklaringer — og demitteredes. Endelig fik man af Heibergs Kusk, Christian Pedersen, en sensationel Oplysning: Den fremmede Herre og Dame, der havde kørt i Karet sammen med Heiberg, vidste han var Professor Rahbek og dennes Frue. Samme Dag stævnedes Politimester Magdalous Cold sin gode Ven og Dusbroder for Retten. Kamma skulde været med, men da hun var syg, fik hun Lov til at indgive en skriftlig Forklaring. Hendes Skrivelse er desværre gaaet tabt — sammen med alle de øvrige Bilag til Sagen. Det vilde ellers været interessant, om man kunde have fundet hendes sirlige, klare Haandskrift blandt Vægternes ubehjælpssomme Rapporter. Men Rahbek mødte og dikterede sin Forklaring til Protokollen. Dette hidtil utrykte Bidrag til Belysning af den mørke Februarnats Begivenheder skal

her meddeles i sin Helhed — dog uden Bibeholdelse af Protokolførerens Retskrivning:

Fredagen den 21. Februar 1800 mødte Professor Knud Lyne Rahbek, boende paa Bakkehuset under Ballerup Jurisdiktion, og aflagde følgende Forklaring, som han selv dikterede til Protokollen: Deponenten blev Tirsdagen den 4. Februar af Heiberg bedet at spise hos ham tilligemed Kone Fredagen den 7. om Aftenen, da der ingen anden Dag var, hvorpaa især den sidste kunde sige ham Farvel, og tilbød da Heiberg tillige, at da han skulde køre Bakkehuset saa godt som forbi, Dep. med hans Vogn kunde blive hjemkørt, siden vi ellers havde Vanskelighed ved at blive befordret, hvorhos han paa det strængeste paalagde Dep. ikke ellers til noget Menneſke at sige, hvad Tid han vilde rejse, hvilket Dep. ogsaa paa det omhyggeligste efter sit givne Ord efterkom. Imod at vi skulde staa i Vognen, blev det sagt, men Dep. ved ikke af hvem, at der var nogle Menneſker uden for Huset; men jeg lagde ikke videre Mærke dertil, da jeg antog det for Nysgerrighed, og da desuden mit Sind i det Øjeblik var opfyldt af saa mange andre Genstande og Følelser. Vi skyndte os at staa i Vognen, og da der raabtes et Farvel, troede vi samtlige, det dermed var forbi. Med megen Urolighed erfarede vi, at Flokken fulgte os, og at Raabene langs op af Store Kongensgade blev igentagne. Især var Heiberg overmaade urolig og gentog adskillige Gange: »O, Gud! Bare dog ingen kommer i Fortræd for min Skyld!« Imidlertid ventede vi bestandig paa, at dette Følge skulde forlade os, men saa vidt Deponenten (der sad paa Forsædet paa samme Side som Heiberg ved det Vindue, som Følget nødte denne at holde nede, da det idelig spurgte, om det ogsaa virkelig var ham, og derved nødte ham til at vise sig) kunde skønne, forøgedes, som naturligt var, Vrimmelen mere og mere; men om det var mere end blot ørkesløse Tilskuere eller Folk, som tog Del i Raabene, kunde Dep. saa meget mindre lægge Mærke til, da han saa meget som muligt holdt sig tilbage, saa som han dels mærkede, at han af Mængden blev taget for den vagthavende Betjent, efter hvem der adskillige Gange spurgtes, og som Heiberg nødsagedes at give det bedste Vidnesbyrd, — dels var ængstelig for sin Kone, der naturligvis ved denne uventede Tummel var meget urolig, dels ogsaa selv var bekymret for de uberegnelige Følger af denne Larm. Lidt efter lidt, som Vognen kom længere frem, og Vægterne, ikke pib eller paa

nogen Maade fortrædigede vor Kørsel, beroligedes Dep. vel og noget mere og søgte at berolige de øvrige i Vognen, som Dep. ogsaa paa en vis Maade ikke var utilfreds med, at Larmen physisk døvede Følelsen af den smærtefulde Skilsmisse hos min bortdragende Ven. Men efterhaanden, som vi kom mod Vesterport, og Sværmen endnu ikke vilde forlade os, foruroligedes jeg paa ny af Frygt for, at Porten, som jeg ved andre Opløb har set at ske, skulde blive os lukket eller spærret, hvilket ikke alene for min Kone og mig, som intet Hus havde i Byen, vilde være overmaade ubehageligt, men endog vilde have været græsseligt for Heiberg, hvis han skulde efter en saadan Afsked paa ny være bragt tilbage til en trøstesløs Kone, en sørgende Moder og en utrøstelig eneste Søn. Dep. fik derfor baade Heiberg selv til at anmode dem med fordoblet Indstændighed at forlade os, og bad dem tillige selv indstændig at gaa; og da jeg endnu stedse mærkede, at jeg uden Tvivl blev taget for den vagthavende Betjent, da jeg ingen kendte blandt Flokken, og saa vidt jeg kunde skønne, af ingen heller var kendt, fandt jeg det endog fornødent at nævne mig i det Haab, at mit Navn hos Studenterne, hvorfor de udgav sig, saa ofte de blev bedede ingen Uorden at foraarsage, ikke vilde være uden Indflydelse. De misforstod i Begyndelsen min Begæring og troede, vi frygtede, at Porten formedelst Tiden maatte lukkes, hvorfor endog et Menneske oprev Døren paa den Side, hvor min Kone og Betjenten sad, for at vise paa sit Ur, at Klokken ikke var saa nær 12. Dette Menneske var Dep. og de øvrige lige saa ubekendt, som de øvrige var mig. Dog syntes han efter Aar og Klædedragt, saa vidt jeg i Skumringen kunde skønne, næppe at være Student. Da Heiberg gentog sin Begæring, lovede de at vende om, og skete dette, saa vidt jeg kunde skønne, uden for Guldsmed Hagens Hus i Frederiksberggaden. Vi troede nu at være Følget kvit, og Heiberg udbrød: »Gud ske Lov! Nu kan man igen drage sin Aande!« Men i det samme hørtes et nyt, dog svagere Raab, fra et lidet Antal, der havde fulgt os ud igennem Porten, og derpaa var det forbi.

Dep. har for Resten ikke kendt en eneste af dem, han saa, ligesom han og i Anledning af de løbende Rygter erklærer, at han mellem den hele Vrimmel ikke saa nogen Uniform eller anden destineret Dragt, men at alle, saa vidt han kunde se, var, hvad man kalder civil klædte, — ligesom heller ikke nogen af det hele Sammenløb enten nævnede sig selv eller mellem os i Vognen blev nævnt.

Paa Gl. Torv standsede Vognen. Vi i Vognen troede, at det var formedelst Vrømmelen af Mennesker, der i den snævre Frederiksberggade sammenpressedes, og som Kusken med 4 Heste frygtede for at komme til Ulykke imellem. Imidlertid bad Heiberg, som bestandig var bange, at nogen Ulejlighed skulde flyde af noget i denne Anledning, Kusken at køre til, men tænkte lige saa lidt som Dep. eller Kone paa, at man vilde føre Vognen en anden Vej, som Rygtet siden har fortalt, men som paa ingen Maade af ham vilde være tilstaaet . . . Paa Dommerens Tilspørgsel, hvem den Person var, som ved Slotskroen stod i Vognen til Heiberg og kørte med denne til Roskilde, svarede Deponenten, at det var Baron Wedel-Jarlsberg, som i Forvejen var kørt ud af Byen, og hvis Vogn holdt ved Slotskroen. — Denne Forklaring tilbød Dep. uopfordret selv, naar forlanges, at beedige. Dep. gav dernæst tilkende, at hans Kone var upasselig og ikke kunde møde, hvorfor han nærmere vilde tilstille Retten hendes skriftlige Vidnesbyrd.

»Ved Kakkelovnsfabriken, kort før Slotskroen« tog Rahbeks Afsked med Heiberg. Da Kamma trak sin Handske af for at række ham Haanden, bad Heiberg om Lov til at beholde Handsken. Han fik den og bevarede den siden som en Helligdom. Mange Aar senere sendte Fru Rahbek ham en af sine smukkeste Papæsker, prydet med Hellenerflaget og det græske Motto: »Frihed eller Døden«. I den Æske fandt man efter Heibergs Død hans Venindes graa Silkehandske.

Baade Rahbek og Kamma undgik al videre Ulejlighed i Anledning af den bevægede Afskedsaften. Men de mange tætskrevne Sider i Politimesterens Protokol vidner endnu om den Opsigt og Uro, den foraarsagede i Hovedstaden.

KINESISK PORCELLÆN I RAADHUSEMUSEET.

AF

P. KØBKE.

SOM bekendt blev der i det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede forskrevet en Mængde Porcellæn fra Kina — indisk Porcellæn, som man kaldte det —, der blev dekoreret og til Dels modelleret efter europæiske Tegninger, som sendtes derover og tidt blev gengivne meget naivt eller misforstaaede af den indfødte kinesiske Kunstner. I største Delen af det 18. Aarhundrede kunde man jo endnu ikke faa Porcellænsager udført herhjemme, da »Den kongelige Porcellænsfabrik« først blev oprettet 1779.

Af det til Norden bestilte Kina-Porcellæn er adskilligt bevaret; man ser saaledes i Kunstindustri-Afdelingen af »Nationalmuseet« i Stockholm en hel Række Tallerkener af Porcellænsstel, hvorpaa svenske Adelsmænd har ladet deres Slægtsvaabener male af Kineserne (mon ikke ogsaa danske Adelsmænd har bestilt lignende Stel?).

Her i København har man især været ivrig for at skaffe sig Puncheboller: det var jo Klublivets og Punchegildernes bedste Tid. De mærkeligste, der har historisk Interesse, er »Drejers Klub«s 2 Boller, af hvilke den lille var foræret til Klubben af Kaptajn Riegelsen og den store

af Kaptajn Fuglede (se Knud Bokkenheuser: »Drejers Klub«, S. 68). Den store, der var smykket med Frimurer-tegn, var saa vældig, at den efter Werlauffs Udsagn maatte sættes tom paa Bordet, da den som fyldt ikke kunde flyttes; den er i øvrigt bevaret hel til Nutiden og tilhører Fru Amalie Holm, født Drejer, i Fredericia.

Til Raadhusmuseet blev tidligst erhvervet en Bolle, der endnu findes i nogle faa Eksemplarer, et f. Eks. i Frederiksborg-Museet. Den er dekoreret med »Peter

Den store Punchebolle fra Drejers Klub.

Appelbyes Skibsværft og Reberbane«, som dens Indskrift lyder. I stærke Farver ser man paa dens udvendige Runding den kristianshavnske Matadors Skibsværft med Baade og Skibe og en stor arbejdende Befolkning; indvendigt afbildes Reberbanen og dens Arbejdere i fuld Virksomhed. Nylig har Museet købt en meget sjælden, maaske unique kinesisk Bolle, der udvendigt viser et stort Billede af »Vor Frelzers Kirke« med omgivende Bygninger, Blomsterbuketter og et Vaaben (Familien Schlegels) og indvendigt er prydet med et Bælte af Guirlander under en farvet Rand.

For flere Aar siden har Museet endvidere købt en Thekande, en Kaffekande og nogle mindre Stykker, der har tilhørt en høj Funktionær i det ostindiske Kompagni; de er dekorerede med Bogstavslyngninger og Sol og Maane i Forgyldning, omsluttede af en oval Ramme, og som Handelssymboler grupperes derom en Merkurhat, der ligner en Hjælm med Øren, et Skibs Agterspejl, en Sekstant og to store Danebrogsflag, der har faaet forgyldte Kors i Stedet for hvide. — For kort Tid siden har Museet fremdeles modtaget en værdifuld Gave fra Kredslæge K. Carøe: en Tallerken, et Par Kopper og en Sukkerskaal med Laag, alt mærket »E. M. K.«. Det er Stykker af et stort, smukt Stel, hvori der ogsaa har været en Punchebolle; det skriver sig fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og har tilhørt Elise Marie Koch, gift med Hofguldsmed Poul Resen Eggersen (han døde 1844); Stellet var hjembragt af hendes Broder, der foer til Søs paa Kinakysten; begge var de Søkende til Stadsbygmesteren, Konferensraad J. H. Koch.

Til sidst kan der her gives nogle Meddelelser om en af de Københavnerne, der lod Porcellæn udføre i Kina. Det var Jean Lebrecht Stubenrauch, som var født 1707 i Anhalt-Bernburg og fra 1747 ansat som Præst ved Reformert Kirke, i hvilken han ved sin Død 1776 blev begravet. Han var ugift og stor Samler af Rariteter og sjældne Bøger, men solgte i sin Levetid en Del af disse og satte da paa Auktionskataloget et Motto af »Prædike-rens Bog«: »Der er Tid til at indsamle og Tid til at adsprede« (D. L. Clément: Notice de l'église réformée française); dog efterlod han sig en Bogsamling paa ikke mindre end 5426 Numre. Fra Kina bestilte han efter Tegning et fuldstændigt Porcellænservice, af hvilket forskellige Stykker, bl. a. en Terrin, i Slutningen af det 19. Aarhundrede tilhørte Etatsraad Schwartzkopf. Af dette Service ejer nu Raadhusmuseet en Terrin og 2 Tallerkenener;

den ene af disse er skænket til Museet af den nævnte Kreds­læge K. Carøe, hvem ogsaa ovenstaaende Oplysninger om Stubenrauch skyldes. Midt paa hvert Porcel­lænsstykke, der har tilhørt Præsten, ses en Afbildning af Reformert Kirke, omgivet af en Række latinske Indskrif­ter, der forherliger Kongestammens Jubilæum, og foroven af den danske Krone, hvori med fin Skrift de oldenborgske Kongers Navnetræk; under Kirken staar: *Æternum fun­data*, 23. October MDCCXLIX, og nederst: Anno 1750. Den brogede Randornamentik: de blaa Snørkler og de tykke, nøgne Englebørn, er ejendommelig kinesisk. Øverst er der afbildet et forgyldt Vaaben med et rygende Rø­gelsekar og Ejerens Forbogstaver J. L. S. (Røgelsekarret Symbolik for Navnet Stubenrauch?).

SMAASTYKKER.

10. To Tillæg til „Pesten i København 1711—12“.

Af Kaptajn *Carl v. Kohl*.

1.

En liden og kort Efterretning

For en hver Huusfader og Huusmoder, hvorledis de sig selv og samptlige Huusfolk nest GUDS naadige Hielp og Bistand, nogenledis kunde præservere fra den itzige smitsom grasserende Sygdom.

KJØBENHAVN,

Trykt hos Jørgen Mathisson Wering,
boende paa Hiørnet af store Fiolstræde.

Anno 1711.

1. Først og for alle Ting recommanderis instændig og daglig Hierte-Suk og Bøn til GUD om en naadige Forlindring og Befrielse fra denne overhængende Plage, som er det første og eeniste Middel til en god Præservation.

2. Bør en hver Fader og Huusmoder holde reent i Huusene og Logementerne, hver Dag det allermest skee kand, siden ryge med Ennebær-Riis, Ennebær, eller Rauff, og om nogen forsigtelig kand omgaaes med Krud, kand de ogsaa bruge det, hvo som pleyer at smøge Tobak kand forblive der ved.

3. Tilholde deris Folck, at blive indgetogen hiemme det meeste mueligt skee kand, og ey komme hos nogen Syg eller Befængt, og foruden alt dette formane dem at leve ædruelig og skikkelig, særdelis at skye Misbrug af Brendeviin, som er høyskadelig i disse Tider.

4. Og i fald nogen skulde blive syge i deris Huuse, skal de strax søge at de kand forlegge dem paa de allerøverste Logementer, og ey tillade, at nogen af deris egne kommer til dem, men forskaffe dem et vis Menniske,

som kand forpleye og stedse blive hos dem, saasom denne adskillelse er det beste og sikkerste Middel til at forhindre at Sygdom ikke skulde udsprede sig videre i Huuset.

5. I fald nogen døde af saadanne Folk, maa ingenlunde nogen befatte sig med de Afdødis Gange- eller Senge-Klæder førend videre Anstalt bliver giort, med mindre de vil føre sig selv og andre Ulycke paa.

6. Ellers erindris enhver, at de forlader sig paa GUD i Himmelen, Og være ved et frit Sind, og icke lade sig strax forskrække, saa som Forskræckelse er lige saa farlig og slem som Sygdom selv, og ofte kand for-aarsage og give Leylighed til at Sygdommen dis snarere kunde angribe dem.

7. Her foruden er det ikke tienligt at gaa ud om Morgen en tilig fastendes, mens betiene sig først af disse efterfølgende Sager. Den som er vant til at røge en Pibe Tobak fastende bliver der ved, eller bruges i Munden at tygge paa Eenebær, Myrrhen, Angelik-Rod, Ruder paa Smør og Brød, eller ogsaa kand Ennebær røstes lidet paa en Jern-Pande, og slaas kaaget Vand der paa, og drickes ligesom The. De som haver Raad der til, kjøber Ennebær-Saft hvoraf kand tagis hver gang en half Skee fuld, og kand omvexles hver anden Dag med Elixir propr. Paracelsi cum acido hvoraf tagis da 30 til 40 Draaber i Vin. For hvem som saa behager, kand efterfølgende Præservede Urter til en Pot Brændevin Hentis fra Apothecket, hvor af indtagis hver anden Dag en half Skee fuld, effter at det har staaet i blød i 24 Timer i Viin eller Øl. Derforuden findis paa Apothecket præserverende gelinde Laxer-Piller, hvoraf hver ottende Dag om Morgen en tilig indtagis 20 stykker. Ellers at lugte til recommenderis Bezoar-Edicke med nogle faa Draaber Lavendel-Olie udi, eller ogsaa gemeen god stærck Wiin-Ædicke med nogle Draaber Angelicke-Olie, som kunde brugis i en Svamp eller Tørreklæde førend de gaar ud.

8. Men i Fald nogen bliver angreben af denne graserende Sygdom, tiener ingenlunde de ofverskrevne Medicamenter, eller hitzige Essentzer og Urter; men at de heller strax hensøger til de som der til ere forordnede, og skal have visse Kiende-Tegn paa deris Værelser, hvo de ere at finde, saasom Hielpen staar i de første Dage.

9. I fald nogen hastig skulde finde enten af Frygt eller Anstød af Sygdom nogen sær Forandring i sit Legeme, kand de strax ind til videre indtage af et Præserved-Pulver, som findes paa alle Apotheker, et halft quintin udi Cardbenidict-Vand, saa og at bruge og lugte til ofvenstaaende Ædicke.

10. Ellers formaner alle og enhver instændig, at de entholder sig fra de Huuse, hvor nogen Syge findis, saa og saa vidt mueligt er, give agt paa, at intet bæres udaf de misztænckte Huuse, mens at de strax giver det tilkiende for Sundheds Commissionen paa Raadhuuset, hvorom tilforne af Øvrigheden er giort Advarsel, eftersom de vil drage Omsorrig saa vel for deris Forpleying, at dem kand tilbringes hvad Fornødenhed fordrer, saa og for deris Gods.

Rz Fol : scord: Mj.
 Rad. angelic.
 petasitid.
 aloes puriss. an: 3 β.
 myrrh: r. 3 iij.
 bacc. junip. 6 j.
 cortic citr.
 aurant: an 3 ij.

Misc.
 D. S. Præserved-Urter til en
 Pot Brændevin.
 koster 1 ½ 8 β.

Rz Extr : scord:
 card: ben.
 aloes succotr. an 3 j
 myrrh: el,
 rhabarb: el.
 succin: pt. an. 3 β
 Fl: sulphur. 3 j.
 croc:
 nitr. an. gr X
 F. pilul: ex 3 j No: 20.
 S. Præservederende Piller 16
 til 20 hver Gang. 1 Dosis
 koster 4 β.

Dette Præserved-Pulver kand bekommes hos alle Apothekerne og recommenderis særdelis, hvoraf en Dosis koster 3 til 4 β.

2.

Pestrotter.

Vor Tids Bakteriologi har jo tilfulde bekræftet den ældgamle Folketro paa visse Dyrs uhyggelige Rolle ved Udbredelsen af smitsomme Sygdomme. Alt det Dæmonvæsen, som Menneskets opskræmte Sind byggede op, er for saa vidt ikke et blot og bart Fantasifoster, som man saa længe har troet, men det støtter sig til et Erfaringsbegreb, som han i sit Ønske om at finde et Aarsagsforhold har omsat i handlende mystiske og mythiske

Skikkelser. Det er en Erkendelsestrang, der har affødt Folketroen paa disse Sygdomsdæmoner, og der er derfor intet latterligt ved den. Meget i den medicinske Dæmonologi har vist sig begrundet, — saaledes Troen paa de smaa Væsener som Aarsag til de smitsomme Sygdomme.

Rottens i vor Tid videnskabelig paaviste Rolle som Pestkilde har saaledes været kendt f. Eks. i det gamle Ægypten; i alt Fald var det underjordiske Dyr dér al Pestsyges Symbol. I Phta-Templet i Theben fremstilledes selve Tilintetgørelsens Gud, *Phta*, med en Rotte i sin Haand. Da Assyrierkongen Sanherib, Aar 722, mistede 150,000 Soldater af Pest paa én Nat, fortælles det symbolsk, som om det var en Hær af *Phta's* Rotter, der brød ind i Assyriernes Lejr. Ligeledes siges det om Pesten blandt Filistrene, at Landet oversvømmedes af utallige Museskarer. Instinktivt følte man, at disse uhyggelige Dyr førte Fordærvelse med sig; man forstaar de gamle Babylonieres Rædsel og Ærefrygt for Pestguden Namtar's sorte Rottelegioner. Ikke for intet var Proserpina's, den romerske Underverdens Gudindes Slør broderet med Rotter. Rotterne har »onde Øjne«, sagde de germanske Folk; deres Aande var Smitte.

Mærkværdigt nok, under de europæiske Pestepidemier hører man aldrig Tale om Rotter, mens derimod andre Dyrs Modtagelighed for Smitten ofte nævnes. Fra Pesten i København 1711 erklærer Dr. *Bötticher*, at Ænder, Høns, Duer og forskellige firfødde Dyr døde under lignende Symptomer som Menneskene; overhovedet anfører han — i Overensstemmelse med Samtidens Opfattelse — som Tegn paa at Pesten nærmer sig, at Insekter, Orme, Krybdyr, Pattedyr, Fugle og Fiske dør i stort Antal. Under Pesten i Stockholm blev det befaleet at ombringe alle Hunde og Katte, — men intetsteds nævnes Rotten. I Syd-Kina kaldes Pesten derimod ofte *Shu-Ji*, Rottesyge, og man har dér forlængst lagt Mærke til, at nogen Tid før Pesten bryder løs blandt Menneskene, døde Rotter i Tusindvis. Dette Dyr er nemlig uhyre modtageligt for Pesten, og naar Rotten dør, forlader dens bakteriefyldte Lopper og Lus den, og disse Dyr er, sammen med Moskitoer og Fluer, der svirrer om Pestliget, Sygdommens dødbringende Sende-

bud. I Rottelopperne kan Pestkimen holde sig smittedygtig flere Uger, ja endog formere sig.

Efter at Dr. *Yersin* fra Pasteurinstituttet — og samtidig med ham Japaneren Dr. *Kitasato* — under Pesten i Hongkong 1894 opdagede Pestbacillen og dermed Rottens Smittefarlighed, har man næret Frygt for, at de Rotter, der altid findes om Bord paa Skibe, skulde bringe Smitten med sig. At denne Frygt ikke er ugrundet, har de nylige smaa europæiske Pestepidemier vist, og yderligere fremgaar det af en Beretning af 1909 fra det hygiejniske Institut i Hamborg. Man havde dér undersøgt 859 Rotter fra 64 Skibe, og mellem dem fandt man 59 Rotter, der var befængt med Pestbaciller. En halv Time efter at de 859 Rotter var afleverede paa Laboratoriet, afgav man allerede Melding om, at der var Mistanke om Pest paa 4 af Skibene, hvilket viste sig at slaa til, og Desinfektionen skete, uden at Skibene blev forsinkede, ved at alle Skibets Rotter dræbtes ved giftige Dampe. — Den 20. August 1900 var i Hamborg Stewarten paa Damperen Rosario død af Pest, og dette Varsel kan Byen takke for sine nuværende fortræffelige Pestforanstaltninger. Havde man i tidligere Tider — f. Eks. her i 1711 — haft Øjet aabent for Rottefaren, var megen Elendighed undgaaet.

11. Landskabsmaler H. G. F. Holm og hans Billeder.

En Efterskrift af R. P. Rasmussen, Præst.

Siden min Artikel om Landskabsmaler H. G. F. Holm i dette Tidsskrift I. Bd. S. 257 fremkom, er der fra forskellige Sider velvilligst tilstillet mig yderligere Oplysninger om Holm, hvorved mine Meddelelser dels berigtiges, dels suppleres.

Nu afdøde Borgerrepræsentant, Grosserer Budde-Lund var i Besiddelse af en meget fint udført Tuschtegning af Holm, forestillende et gammelt Øg med Seltøj paa, og paa dette Billede findes en Angivelse af Holms Fødselsaar og Fødselsdag. Paa Foden af Tegningen staar nemlig skrevet, øjensynlig af Holm selv: »Nach der Natur gez. von Heinr. Gust. Ferd. Holm, geb. d. 23. April 1803«. Dette stemmer med Angivelsen

i »Nyt dansk Kunstnerlexikon«, men er vist alligevel ikke rigtigt. Jeg havde angivet Holms Fødselsaar til 1804, med Afhøringen over ham, da han som Patient blev indlagt paa Almindelig Hospital, som Kilde. Men heller ikke dette er rigtigt; Holms Fødselsaar er vistnok 1805.

Dette fremgaar af en Skrivelse fra fhv. Sognepræst i Gentofte, A. Jantzen, om Holms Vielse, som har fundet Sted i Gentofte Kirke. Herom findes efter Pastor Jantzens Meddelelse følgende indført i Kirkebogen:

»Kobberstikker Hr. Heinrich Gustav Ferdinand Holm af København, 23 Aar gl. og Jomfru Karen Marie Nielsen, født i København, logerende i Gentofte, 27 Aar gl. ægteviedes i Gentofte Kirke d. 23. Juli 1828. Forlovere vare Hr. Grosserer Peter Hagen og Hr. Blomstermaler Jensen, begge i Gentofte«.

Det er urimeligt at antage, at Holm ved denne Lejlighed, da han skulde giftes med den ældre Pige, har villet gøre sig yngre end han var. Og hans Alder i 1828 stemmer ogsaa med Opgivelsen ved hans Død i Maj 1861, da han i Almindelig Hospitals Dødebog staar anført som 56 Aar gammel.

Da Kirkebøgerne paa Alm. Hosp. og i Gentofte saaledes stemmer overens, er der vistnok ingen Grund til at betvivle, at Aaret er det rigtige. Maaske kan man saa efter Noten paa Grosserer Budde-Lunds Billede fastslaa Fødselsdagen til d. 23. April.

Foruden det nævnte Billede af Øget med Seletøj kan til Rækken af Holms Billeder endnu føjes følgende:

Hos Etatsraad, fhv. Birkedommer J. J. Hollen:

Christiansborg, set fra Højbroplads, sign. Akv.

Et Hjørne af Marmorkirkens Ruin med Omgivelser, Akv.

Kronprinsessegade, c. 1850, Akv.

Udsigt over Hustagene i Landemærket m. m. til Trinitatis Kirke og Rundetaarn, i Forgrunden Gl. Avlsgaard, Akv.

Udsigt fra »Stadsøherstens Bastion« over en Del af Volden og Nørreports Ravelin, c. 1840, sign. Akv.

Parti fra Vedbæk: Toldstedet »Alexandria« (nu »Miramare«) og »Enrum«, sete fra Søsiden, Akv.

Børsen, set fra Opgangen, Akv. c. 1840.

Feltlejren paa Københavns Glacis under Kolera-Epidemien 1853, sign. Kolor. Stentryk.

Det sidste Billede har Etatsraad Holten som Student selv købt, de øvrige Billeder er købt af hans Farfader, Geheimekonferensraad

N. A. Holtén, der for Billederne har betalt lignende Beløb som dem. Thorvaldsen gav for de Billeder, han købte af Holm.

Hos nu afd. Skolebestyrer, Professor *H. Krarup*:

Borgerdydskolen paa Christianshavn med Frederiks tyske Kirkes Taarn i Baggrunden. Akv.

Billedet er af Holm afhændet til H. Krarups Fader, Rektor N. B. Krarup.

12. Vejrløjen paa den gamle Frue Kirke.

Ved *C. Behrend*.

I det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml. Fol. 489) findes i en Pakke, der ellers næsten kun indeholder Afskrifter af Vers, ogsaa følgende Optegnelse om Vejrløjen paa den gamle Frue Kirke, som brændte 1728:

Fløyer-Stangen paa vor Frue Kirkes stoore Taarn er opsatt A^o 1613, som af det paa Stangen huggen Aarstall kand eragtes.

Fra Liljen til Korset paa Stangen 5 Qvarter 2 Tom. Kaarsel er 1 Alen høyt.

Fra Korset til Hanen 2¹/₄ Alen.

Hanens Høyde, saavit den var fæstet paa Stangen, 1 Alen ringer 2 Tomer.

Fra Hovedet til Foden paa Hanen 2 Alen.

Rompen er En Alen og 2 Tomer lang.

Fra Hanen til Knappen 2³/₄ Alen.

Knappens Høyde er 2 Alen.

Knappen er 7 Foed rundt omkring.

Breeden tvers over Knappen 1 Alen 4 Tomer.

Fra Knappen til Cronen 2¹/₄ Alen.

Cronens Høyde er 3 Foed 4 Tomer.

Cronens Vjede oven om 17 Foed 6 Tomer.

Cronens Breede tvert over for Enden 2 Alen 2¹/₂ Tomer.

Cronens Viede neden om 6¹/₄ Alen 2 Tom.

Skinerne paa Stangen 5¹/₄ Alen.

Bj-Skjnerne 6¹/₂ Alen.

Stangens Tykkelse med Skinnerne 1 Alen rundt omkring.

Stangens Tykkelse ibid. tvert over 3 Tomer.

Stangens Tykkelse som Cronen sidder 3 Qvartêr rundt om.

Stangens Tykkelse ibid. tvert over 6 Tomer.

Stangens Tykkelse, som Knappen sidder, 9 Tomer.

Fra Cronen need til Muuren $87\frac{1}{2}$ Alen.

Muurens Høyde $60\frac{1}{2}$ Alen.

Det ganske Taarns Høyde fra Spitzen need til Jorden 161 Alen.

Anno 1695 in Julio haver Welbaarne Hr. Justitz-Raad Povel Winding ladet Hanen, som var brøstfældig paa Gængerne og Skinnerne, needtage og den med nye Genger og Skinner af Kaaber igjen forsiune, item ladet Liljen, Hanen og Knappen og Cronen paa nye forgylde med slagen Guld a 2 $\frac{1}{2}$ Bogen, og Stangen desligeste Cronen indvendig med Kaaber-Farve anstryge; Maleren Povel de Vendt fik alleene for Guld og Arbeids-Løn 300 Rdlr. Seyldugen, som Maleren sad i uden for at forgylde, kostede herforuden 30 Rdlr. Stillingen med Søm, Tafl og Hyssing kostede foruden Blye-Tækkernes Arbeids-Løn 30 Rixdlr.

Hafniæ d. 4. Octobr. A° 1695.

Fløyer-Stangen paa vor Frue Kirkes ljet Taarn eller Spjr er opsat A° 1640. Smiddens Nafn, som haver gjort den, er Berthel Frøling, sl. Just Frølings Hør(?)-kræmers Fader paa Vestergade, som Nafn og Aarstall udhuggen paa det udvjer. Bemeldte Stang blæstes af 4 Aar derefter A° 1644 i een Storm tilljge med Hanen og Knappen tæt oven ved Cronen, og er saa Resten bleven siddende til Annum 1694, da Procurator Templi Welbaarne Hr. Justitz-Raad Povel Vinding loed Cronen med Stumpen af Stangen needtage og omgiøre hos Smiddens Valentin Wulff. I Steden for Knappen blef gjort Ziraf af Jernverk 2 Alen høyt og i steden for Hanen en Fløy med C5 og Aarstall 1694 udhuggen derinden udj.

Samme Fløy er 2 Alen lang og 3 Qvartær breed.

Cronen oven til er bred tvert over 2 Alen.

Cronen neden til er breed tvert over $5\frac{1}{2}$ Qvarteer.

Stangen med Korset er fra Skinnerne 8 Alen lang.

Stangen med Skinnerne er tyk omkring $1\frac{1}{2}$ Alen og fremdeeles opad effter proportion.

Skinnerne, som ere 4, ere hver $2\frac{1}{2}$ Alen lange.

Hver af de 8te Knapper paa Spitzerne omkring Spjret er saa stoor, at den tager imod 8 Potter Vand.

For denne Stang med tilhørende Zjrat og forbem. 8 Knapper med oprigtig slagen Guld à 2 ½ Bogen at forgylde, item Stangen og Cronen indvendig med Zinoberfarve at male saavel som Blyet paa de 8 Spitzer omkring Spjret med En Kaaber-Farve at anstryge fik Maleren Povel de Vendt for Guld og Arbejds-Løn in alles 100 Rdlr. ungefehr.

Kaaberet, som sad paa Spjret, og Blyet paa de 8 smaae Spitzer omkring Spjret, item Blyet paa Klokkestoelen og paa Gulvet under Klokkestoelen var gammelt, hvorfor det blev aftaget og Stæderne igjen med nye Kaaber og Blye overtrækkede af Kongens Blye-Tækker Søfren Nielsen og David Hanssen, vor Frue Kirkes Blye-Tækker.

Stangen blev ophlitzet St. Michels Aften af Kirkens Timmer-Mestere Peder Jensen og Iver Pedersen, og som de vare opkomne med den imod det øverste af Spjret, paakom saa hæftig en Storm med Regn-Veyr, at de med Tafl motte bjnde den ved det øverste af Spjret, og lade den saa henge over Michels-Dagen dereffter.

13. Forevisning af „en tænkende Hest“ i København 1717.

Ved Biblioteksassistent *R. Paulli*.

Efterfølgende Plakat, der bærer Paaskriften Januar 1717, og som her meddeles i Oversættelse fra Tysk, findes paa Det kgl. Bibliotek og synes ikke tidligere omtalt. Mulig er det en Bevilling til en lignende Foreviser (1722), som omtales af O. Nielsen, Kbh.s Hist. VI. 93.

»Med naadig Consens af den høje Øvrighed er her at se en fra fremmede Lande ankommen Hest, hvis Kunster er saa ualmindelige, at deres Lige endnu aldrig er set i Verden. Hestens Mester har haft den høje Naade at fremføre samme, ikke blot for Deres Kejsersl. Majestæt, men ogsaa for Deres Kongel. Majest. til Danmark og Norge &c., tillige at præsentere og at exercere denne Hests Kunster for mange Konger, Fyrster og Damer i Europa; hvorfor da ogsaa Hestens Mester af bemeldte høje Potentater er benaadet med store Gaver og Recommendation til Pasport.

Det gives herved alle curieuse Liebhabere tilkende, at en smuk, stor, velvoxen og seværdig Hest er ankommen her, hvilken vil forestille for Tilskuerne saa ualmindelige Kunster, som havde den menneskelig Forstand. Og saaledes 1. Forstaar samme Engelsk, Fransk og Tysk. 2. Byder den Tilskuerne velkommen med en Reverens. 3. Stiller dens Mester den som Skildvagt og viser Tiden, naar den skal afløses, saa venter den paa sin Mester som en Dreng. 4. Naar dens Mester lader noget falde, et Tørklæde eller en Handske, tager den det op og bærer det efter ham. 5. Sætter sig paa Bagen som en Hund. 6. Tager den en Spand og henter Vand til at vaske Folks Hænder. 7. Henter den en Serviet til Aftørring. 8. Véd den ogsaa at angive, hvor meget hvert Kort i Spillet gælder. 9. Tager den en Bøsse for at samle lidt Penge til at drikke Vin for. 10. Gaar den til Døren, banker paa, for at de skal give den Vin, den faar ogsaa derfor et Glas Vin. 11. Drikker den paa Tilskuernes Sundhed. 12. Véd den at angive, hvor meget Mønt Pengene er. 13. Ogsaa véd den at opsøge, hvilket Fruentimmer er det smukkeste, og gør en Reverens for hende. 14. Naar dens Mester spørger, hvorledes Hundene bærer sig ad, naar de labe Vand, saa kan den labe et Glas Vin eller Vand tomt, ligesom en Hund. 15. Naar dens Mester siger, at den skal gaa til Tyrken, saa bliver den syg, lægger sig ned og sukker, som om den skulde dø, og naar Mesteren siger, den skal staa op, eller han vil kalde paa Skinderen, saa rejser den sig, ser sig omkring, som om han ogsaa kommer. 16. Den gør endnu ogsaa mange andre Kunster, som her ikke er specificerede, og som tilsyneladende er overnaturlige og skaffer Tilskuerne en Latter, hvilket er vidunderligt at se. 17. Og til sidst takker den alle Tilskuerne med en knæfaldende Compliment.

NB. Om nogle fornemme Personer skulde behage at se denne sjældne og kunstrige Hest i Deres Huse, tilbyder Hestens Mester sig paa Deres Befaling at opvarte dermed, alt efter Deres Stand.

Skue-Pladsen er her paa Skrædernes Laugs-Hus¹⁾, om Eftermiddagen, første Gang Kl. 2, anden Gang Kl. 5.«

¹⁾ Nuvær. Nr. 4 & 6 i Broæggerstræde.

14. Sekretær Heiberg.

Jeg har i Artiklen »Jens Baggese og Udgivelsen af hans første Bog« været for hurtig til at slutte, at den paa Bogens Subskriptionsliste opførte Sekretær Heiberg maatte være P. A. Heiberg. Blandt Subskribenterne paa Edv. Storms samme Aar 1785 udkomne Digte findes baade en Sekretær Heiberg og P. A. Heiberg. Denne vendte først i 1785 tilbage fra et 3 Aars Ophold i Bergen og blev i 1786 Assistent hos Notarius publicus. Den nævnte Sekretær maa da vistnok være Jacob Hviding Heiberg, der i Statskalenderen for 1782 findes opført som den sidst ansatte Sekretær i det danske Kancelli; Aaret i Forvejen er han endnu ikke paa Listen, og 1802 findes han der sidste Gang. Nogle Aar angives han tillige at være Viceraadmand i Horsens; senere er han Raadmand, By- og Raadskriver sammesteds. Sidste Gang nævner Statskalenderen for 1808 ham i denne Egenskab. 1829 dør han i Vejle, 83 Aar gammel. I 1785 bor han i Magstræde 22, 1786—92 Amagertorv 51. Kancellisekretær synes væsentlig at have været en Titel; han beholder den selv som Raadmand og Byskriver i Horsens.

H. Trier.

OLE SYVERSEN.

AF

H. TRIER.

OLE SYVERSEN hørte ikke til de store Aander, men til de nyttige Borgere. Borgerdyd lyste ud af hans Ansigt, hans Optræden, hans Arbejde. Han kunde sætte alle sine Kræfter, sin Hjernes og sit Hjertes, ind paa en Opgave og vokse gennem Sagen, han forfægtede, kunde i Kampen for den føle sig, i al Beskedenhed og dog ikke helt uden Selvfølelse, som Redskab for højere Magter. Da hans Portræt, tegnet og litograferet af Emil Bærentzen, et Par Maaneder før hans Død højtidelig overrasktes han, udtalte han i sin rørte Tak Ønsket om, at den Tid ikke maatte være fjern, da det vilde findes overalt i Danmark, i Hytten som paa Borgen, ikke fordi han selv vilde hædres derved, men fordi hans Sag da havde sejret.

Sine Opgaver fandt han i Livets praktiske Forhold. Smaat havde han det lige til sin Død. I sit 42. Aar skriver han, at han i over 10 Aar har haft Tilladelse og Adgang til at søge Levebrød, og at han i den Tid to Gange har søgt. Han fik dog aldrig det faste Levebrød, som han, Smaaborgeren i Frederik VI.s og Kristian VIII.s Dage, trængte til. Han havde kun fra Haanden i Munden, men saa sig trods Nød og Sygdom altid i Stand til at bringe Ofre for andre. Han havde et medfødt, af hans moralske Instinkter støttet Initiativ, der snart kunde vende sig i den ene, snart i den anden Retning. Der var et Stykke

af en Reformator, en Stump af en Opfinder i ham. Trangen til at hjælpe Mennesker, op og frem og ud over Vanskeligheder, var vistnok den dybest liggende Drivfjeder i hans Virkelyst. Sit Livs Hovedværk, Arbejdet for Afholdssagen, blev han tro til det sidste, døde ikke blot u n d e r, men vel ogsaa a f Kampen for den, da han endnu kun var midt i Fyrreerne; saa tidlig var hans svage Legeme allerede opslidt. Han saa i de haarde Lidelser, hvoraf han var hjemsøgt, Tilskikkelser, der sendtes ham, for at han derved »kunde lutres til i Taalmodighed og Standhaftighed at virke for den gode Sag; thi dersom jeg for en halv Snes Aar siden — medens jeg endnu var ung, rask og fyrig — havde begyndt paa denne Sag, maaske jeg da vilde have manglet den fornødne Taalmod til at føre den fremad til Sejr«, siger han. Ved hans Død faldt den dog indtil videre sammen.

1.

Syversen, som var født i Kristiania 31. Oktober 1801, tjente fra 1822 til 1839 i den danske Hær som Underofficer ved 2. jyske Regiment¹⁾, der laa i København. Nogen militærisk Skikkelse har han næppe været, og det er maaske tvivlsomt, hvor godt han har taget sig ud i sit Regiments Uniform: rød Kjole, hvid Krave, hvide Rabatter og Opslag, gule Knapper, hvidt Underfôr, hvid Vest og Bukserne lyseblaa eller lyseblaa med Guld. I en længere Aarrække var han Lærer ved Regimentets Undervisningsanstalt; han boede paa dets Kaserne. »Da jeg en

¹⁾ Se Stambog for 2. jyske Regiment 1837—42. Han var Sergeant og gift, da han 31. Maj 1839 dimitteredes som kassabel. Decbr. 1828 kaldes han den »lejede« Sergeant S., og Okt. 1834 fik han paa ny kgl. Tilladelse til ved Lejlighed at lade sig stille for en værnepligtig. Sommeren 1836 havde han 6 Ugers Permission til Norge. Se Journal over indkomne Breve i 2. jyske Infanteriregiment (Krigsmin.s Arkiv).

Dag«, fortæller han, »lod Eleverne øves i at skrive med Blyant paa Pergament, paatrængte sig mig den Tanke: Mon man ikke ogsaa kunde anvende en lignende Maade at skrive med Blæk paa Papir, saa man, ved at slette det derpaa skrevne ud, igen kunde skrive paa Papiret?« Hvor megen Nytte vilde ikke Skolevæsnet have deraf! Hidtil havde man i Almueskolerne brugt 100 Ark Skrivpapir om Aaret til hver Elev, d. v. s. for 100 Skilling. Kunde Papiret vaskes af, vilde man altsaa i Steden for 100 Ark 1 Gang kunne bruge 1 Ark 100 Gange. Hidtil havde man for at spare ladet Børnene begynde deres Skriveundervisning paa Tavle; det gav en tung og stiv Haand. Hvilken Vinding for Børnene, om det kunde undgaas! Han lægger Hovedet i Blød, prøver sig frem og naar at faa sammensat et Blækpulver, hvis Pris ikke vil overstige 4 Skilling for en Pægl Blæk, og et afvaskeligt Papir, af hvilket en indbunden Skrivebog, tilstrækkelig for en Elev i et Aar, højest vil koste 6 Skilling. Det, der vil blive sparet om Aaret, anslaaer han til mere end 200 Skilling for hvert Barn.

Saa indgiver han 29. August 1838 Andragende om Eneret paa sin Opfindelse og faar et Privilegium paa 10 Aar. Han meddeler i Andragendet, at han hos sine Forældre, der boede i Oslo ved Kristiania, fra sin tidligste Barndom havde haft, som Nordmand siger han Anledning, en dansk vilde have sagt Lejlighed, til at iagttage Arbejdet paa en i Nærheden liggende Papirfabrik, som han jævnlig besøgte. Han fik Lyst til denne Virksomhed, huskede endnu nøje selv de mindre Detailler og havde videbegærlig læst de om Æmnet udkomne Skrifter — han synes at have været en fremmelig og flittig Dreng og var ogsaa bleven bestemt til at studere. Nu tænkte han paa, hvis han fik sit Andragende bevilget, at anlægge en Papirmølle. Da det vilde kræve Tid og Anstrengelser at faa en saadan indrettet og faa Varen indarbejdet, søgte han

en ikke for kortvarig Eneret for »Danmark med alle dertil hørende inden- og udenlandske Provinser og Ejlande«. Ved Andragendet i Rigsarkivet ligger endnu baade en Prøve af Papiret og af Blækpulveret. Men skønt Fabrik-direktoratet anbefalede Opfindelsen som en ny Maade at udføre en ikke ny Sag paa, synes der ikke praktisk at være kommet noget ud af den. Syversen siger i November 1838, at det hidtil ikke har været ham muligt ved store Forsøg at tillave Papiret, og antyder, at der ved en Tilvirkning af flere Hundrede Pund maaske kan vise sig lidt andre Resultater. Det eneste Spor, der hidtil er fundet, af noget Forsøg paa at gøre Forretning ud af Opfindelsen er et tilfældigt Fund, af Syversens Privilegium og hans Beskrivelse af sin Fremgangsmaade ved Tilvirkningen, blandt de Papirer, den første Chef for Bog- og Papirhandlerfirmaet H. J. Bing & Søn har efterladt sig; han udtraadte af Firmaet i 1839. Selv havde Syversen ifølge Erslews Forfatterleksikon 1836—37 været Medejjer af »Den skandinaviske Boghandling«. Den bekendteste skandinaviske Boghandel i København var i Aarene derpaa G. H. Jægers, der i 1843 forlagde et Skrift af ham.

2.

Han var imidlertid kommen ind paa et noget betydningsfuldere Skolespørgsmaal.

Syversens Tanker om Opdragelse og Undervisning foreligger kun flygtigt, i et enkelt lille Skrift fra 1840 ¹⁾. Han viser sig deri som en Mand, der mere har haft Blik for Skolen som Børneopdragelsens Arbejdsmark end for Hjemmet, mere har set dettes Mangler end dets frugtbare Muligheder. Selv synes han ikke at have haft Børn. Han

¹⁾ Indbydelse og Plan til Oprettelsen af et Betalings-Asyl og Skole for Smaa børn fra 2 til 8 Aar af den mere dannede Borger- og Embedsmandsklasse. Kbh. 1840. Trykt paa Forfatterens Forlag.

er »Læreren«, føler sig med nogen Stolthed som Manden af Faget. Da han udgav sit Skrift, hvori han stiller sig selv en ny pædagogisk Opgave, havde han prøvet Livets Omvekslinger, siger han (S. 31), omgaaedes gode og onde, »velopdragne og uopdragne« Mennesker, høstet en ofte dyrt betalt Erfaring og i henvend en Snes Aar for største Delen opofret sig for »Lærerfaget« — han synes altsaa at være bleven Lærer samtidig med, at han traadte ind i den danske Hær, og taler selv om sin indre Attraa, sin Lyst og sit Kald til Børneopdragelsen. Der er over ham et Skær af det 18. Aarhundredes noget abstrakte Opdragelsesbegejstring. Det er Opdragelsen, der gør de fleste Mennesker til det, de er, gaar han ud fra. I den tidlige Barndom maa den være mest »varsom, agtpaagivende og omhyggelig«, fordi »det spæde Barns Hjerte er at ligne ved et blødt Voks, hvori det ringeste Indtryk uudslettelig afpræger sig og har vigtige og vedblivende Følger«. Forældrene forstaar som oftest ikke dette. Deres Kærlighed til Børnene udarter let til en Forgudelse, der gør dem blinde; de finder endogsaa Morskab og føler en vis Stoltthed ved »en eller anden naiv Haardnakkenhed« hos Børnene, som — efter deres Mening — ikke klæder den uskyldige Alder ilde, og i hvilken de tror at finde en Spire til Karakterstyrke og fast Vilje. Kæledæggen slaar, kradser og sparker sin Moder og sin Amme, naar han ikke straks faar sin Vilje, og skriger uophørlig, til han har faaet den, — og den svage Moder føjer Urostitferten af lutter Angst for, at den langvarige Skrigen skal have en skadelig Indflydelse paa den lille Skrigers Helbred. Hendes Ængstelse er sikkert overflødig, blot hun i Tide vænnede Barnet til Lydighed. Den, som ikke i Ungdommen har lært at underordne sin Vilje under andres Fornuft, vil desuden have vanskeligere ved siden at lytte til sin egen og underkaste sig den; det er Syversens kloge Begrundelse af Lydighedens Værdi for Opdragelsen.

I smaa Livsbilleder tegner han Datidens København. Byens Børn har af Mangel paa frisk Luft og Bevægelse et magert, blegt og sygeligt Udseende, lider af Kirtelsyge og andre Svagheder, — se i Modsætning dertil Bønderbørnenes trinde, rødmissede Kinder, stærke Lemmer og livfulde Bevægelser. Den høje Husleje tvinger mange dannede og virksomme Haandværkere, Handlende og Embedsmænd til at nøjes med en indskrænket Lejlighed, ofte kun paa et eller to Værelser. Børnene maa uafbrudt opholde sig sammesteds som Forældrene eller hos Tjenestefolkene. Uden Tilsyn tør man ikke lade dem færdes paa de tit baade smaa og usunde Gaardspladser, langt mindre paa Gaderne; kun sjældnen er der Tid til en Tur med dem ud i det fri. Og selv om der kan holdes en Amme eller Barnepige, som kan spadserere med Børnene, hvor mange slette Eksempler har de saa ikke for Øje paa de offentlige Spadseregange? Ikke at tale om, at Ammerne eller Barnepigerne tit gaar ned med dem i smudsige Kældere til Venner og Bekendte, skønt de er ude for at trække frisk Luft, eller lader Børnene skøtte sig selv og løbe omkring blandt alle Slags tvivlsomme Legekammerater, medens de selv underholder sig med hverandre eller holder Stævnemøde med deres Kærester.

Selv hjemme har Forældrene sjældnen Tid til at tage sig af Opdragelsen. De mere formuende holder maaske Huslærer eller Guvernante til deres Børn — men har Børn godt af at opdrages enkeltvis uden Forbindelse med andre Børn? Og magter en Huslærer som Regel alt det meget, han skal lære Børnene? Skolen er noget andet og bedre: den vækker en sund Kappelyst, og selv om der kan være enkelte svage, til deres Kald uskikkede Lærere, der bliver en Skive for Skolebørnenes Papirkugler og Penneposebøsser, hvor meget naas der saa ikke til Gengæld under en samvittighedsfuld, duelig, driftig og opmærksom Lærer? Selv »de mest urolige, uartige og usæde-

lige Børn« vænnes ved Eksemplets Magt snart til at træde i de bedre Elevers Fodspor. Saa lyst ser Syversen, ligeledes i det 18. Aarhundredes Aand, paa Skolens opdragende Indflydelse og paa Barnenaturens Modtagelighed for det gode.

De mindre bemidlede Forældre sender maaske deres Børn, indtil de er 6 Aar, i en Forberedelsesskole eller til en Institutbestyrerinde, det vil som oftest sige til en aldrende Jomfru eller Enke, som af Naade og Barmhjerlighed er sat til at læse med Børn, fordi hun intet andet Erhverv har kunnet skaffe sig, — i Reglen uden Anelse om, hvad det vil sige at udvikle og skærpe Børns Tænkeevne og Dømmekraft, Grundlaget for hele Undervisningen. Der er blandt Institutbestyrerinderne, paastaar han, dem, hvis Forskrift i Skrivebøgerne er i den Grad under al Kritik, at de smaa Elever skriver bedre, — Syversen havde selv, som Skrivelærer, en fin og øvet Haandskrift. Derhos foregaar alt i snævre, for smaa Børn særlig usunde Rum, der endogsaa umuliggør de Adspredelser, uden hvilke Børn i den Alder ikke er sig selv.

Alt kunde være anderledes, hvis man indrettede formaalstjenlige Asyl for smaa Børn, ikke blot for de fattiges, men ogsaa for den mere dannede Borger- og Embedsklasses. Der er i de sidste ti Aar oprettet mange velgørende Stiftelser med det Formaal »at forskaffe fader- og moderløse samt uformuendes Børn Opdragelse, Varetagt og moralsk Dannelse«, og det er naturligt, at de er gaaet i Spidsen; men ogsaa de andre Samfundsklasser trænger til Planteskoler for bedre Moralitet og Menneskedannelse. Et saadant Asyl ønsker Syversen da nu at sætte sine Kræfter ind paa: Ligesom man forstaar at finde Føde, som det spæde Barns Legeme kan modtage, saaledes maa man ogsaa kunne finde passende Næring for den spæde Aand: begge følges jo dog ad i deres organiske Vækst.

Hans Asyl skal være heregnet paa Børn fra 2 til 6

eller, naar det ønskes, 8 Aars Alderen og paa en Betaling af 1 Rbd. om Maaneden. Det skal være aabent, om Sommeren fra Kl. 8 om Morgenen til Kl. 7 om Aftenen, om Vinteren 9—6, og til den rummelige Have, der gerne skulde findes ved det, skulde saa ogsaa Ammer og Barnepiger, i det mindste hos de Forældre, der har Børn i Asylet, have Adgang med de mindre og spæde Børn; dér kan de røre sig og lege uden Fare i fysisk og moralsk Henseende. Selve Lokalet skal være stort og lyst og paa mindst 3 Værelser: et til Undervisning, et til Leg, et til Opbevaring af Klædningsstykker og Fødemidler — hvert Barn skal om Morgenen have en lille Kurv med; desuden skal der være en Legeplads i det fri. I et af Værelserne skal der staa Løjbænke med Madrasser, hvor Børnene kan hvile sig, hvis de bliver søvnige eller utilpas. Undervisningen skal omfatte Læsning, Skrivning og Regning, som Syversen med Hjælpere ved Siden selv vil tage sig af, Strikning, Syning og andre Smaabeskæftigelser, som hans Kone ¹⁾ vil sørge for — hun har nydt en god Opdragelse, siger han, og har stor Færdighed i alle kvindelige Haandarbejder, har desuden undervist baade store og smaa deri. Tillader Børnenes Evner og Udvikling det, kan andre Læreemner føjes til, f. Eks. Geografi, efter Landkort, uden Bog. Først skal Elevernes Opmærksomhed vækkes for sanselige Genstande, enten ved Hjælp af Tingene selv eller af gode Afbildninger eller ved mundtligt Foredrag; de skal lære at kende Tingenes Dele, deres Beskaffenhed, Nytte eller Oprindelse, deres indbyrdes Lighed eller Ulighed, og lære at klassificere dem. Dernæst skal der fortælles og forklares og Børnene selv vænnes til at genfor-

¹⁾ Hun underskriver sig i Adresseavisen 31. Aug. 1847 H. Syversen, fød Lund. Ifølge Erslew, som ikke opgiver noget Efternavn, var hendes Fornavn Johanne! I Vejviseren findes Syversen opført 1841: St. Pederstr. 135; 1842: smst. 126; 1844—47: Adelgade 230. Enke-madame J. Syversen 1848 og 49: Adelgade 234.

tælle efter Evne: lærerige og morsomme Fortællinger, Eventyr, Parabler, Fabler, Leveregler; interessante Notitser af Historien, Naturlæren og Naturhistorien; udmærkede Mænds Taler, Samtaler, Svar, Indfald og Vittigheder. Det lærer de mere af end ved Indterpning af trættende Regler — Syversen synes blot at have glemt, at det er Børn fra 2 til 6, højest 8 Aar, der her er Tale om. Moralisten i ham skygger til Tider over Pædagogen. Ellers vilde han i denne Sammenhæng heller ikke tale om at »befordre Dyden« og »indgyde Kærlighed og Lyst til en hensigtsmæssig og passende Virksomhed«.

Musik skal muntre Sindet og lette Arbejdet: Om Morgen efter Morgnebønnen, om Middagen før Afhentningen, om Eftermiddagen ved Tilbagekomsten, om Aftenen ved Bortgangen, under Legen, Sangen og Dansen skal der spilles paa Fortepiano; enkelte Beskæftigelser, f. Eks. Strikning, oplives ved Musik paa Klaveret eller af en god Spilledaase, og 4 duelige Musici skal mindst en Gang om Ugen give en lille Koncert for Børnene. I Legestuen skal disse vænnes til en ordentlig og smuk Gang, øves lidt i Dansetrin og lege saa frit og muntert som muligt, dog med en vis Orden. Paa Legepladsen skal der findes smaa gymnastiske Apparater, Gynger og Legetøj som Børnetrommer, Kæpheste, Træsabler o. lign. Legen i det fri skal foretrækkes for Legen indendørs. Saa vidt muligt skal den ledes af Lærerne og Lærerinderne, som, naar det er fornødent, maa formane og advare Børnene, men ikke maa straffe dem. Det forbeholder Syversen sig selv. Legemlig Straf vil han ikke anvende — hidtil har han med Held brugt lemfældigere Straffemidler. Skulde der være et eller andet genstridigt Barn, de ikke virker paa, skal Forældrene vælge imellem selv at foretage Afstraffelsen eller overlade Forstanderen at foretage den i deres egen og alle de øvrige Elevers Nærværelse — mærkeligt nok, især for en Mand med Syversens Sindelag, at gøre Af-

straffelsen til et saadant halvt offentligt Skuespil. Damer og Herrer i Byen har lovet paa Omgang at føre Tilsyn med Asylet; en Læge skal til Stadighed besøge det. Eksamen slipper Børnene ikke for. To Gange om Aaret skal den afholdes og de fremmelige Elever have Præmier. Syversen vil selv føre en daglig Journal, efter hvilken de, der ved Eksamen forlader Asylet, faar en Attest med Oplysning om deres Sundhedstilstand, Evner, Flid, Opførsel, Fremgang osv. — en god Vejledning for den Skole, Barnet gaar over i, og mere: »Vor tidligste Barndom ligger dog som i et dunkelt Mørke i vor Erindring; men hvor behageligt vilde det ikke være, naar Manden eller Oldingen kunde fremtage sin Attest fra Asylet, . . vise sine Børn den og sige: Saaledes skulle ogsaa I bestræbe eder for at fortjene et lige saa godt Vidnesbyrd, der i eders Alderdom, ligesom nu mig, vilde forskaffe eder mangen glædevækkende Tilbagekaldelse af eders Barndoms blideste Dage.« Saa højtideligt ser Syversen paa Gerningen, han gaar til, den »retskafne og ejegode Mand«, som hans Kone kalder ham.

En højst loyal Undersaat var samme Mand ogsaa. Hans Asyl skal hedde: Asylet af 28. Juni, fordi denne Dag i 1840 paa en Gang var Kongeparrets Kroningsdag og Dronning Caroline Amalies Fødselsdag, »hin med lige saa stor Sjælsadel som udvortes Højhed udstyrede Dame«, »som har oprettet og ved egen Gavmildhed lige indtil denne Stund vedligeholdt det i Kronprinsessegaden værende Asyl¹⁾, hvor hun næsten daglig har syslet med de smaa Elever, kærtagnet dem, baaret dem paa sine Arme og ved sin dybe Forstand og Guds frygt udbredt mangt et Lys og mangen Glæde blandt den fattigere Almues Børn«.

Hans Plan blev ikke ført ud i Livet. Efter to Aars Forløb efterlystes den i Claudius Rosenhoffs Blad »Den

¹⁾ »Dronning Caroline Amalies Asyl og Asylskole«, opr. 1829, er nu i Rigersgade 36.

Frisindede« (1842 Nr. 121): Nu vil Dr. N. B. Krarup, Bestyreren af Borgerdydskolen paa Kristianshavn, oprette et lignende Asyl, et »Elysium«, ved sin Skole; der er allerede indmeldt flere Børn, end det kan optage. Mon det ikke var paa Tide, at Syversen tog fat? Man vilde sikkert være tjent dermed, Manden er duelig. Syversen svarer (Nr. 144, 145), at den Mand, der havde lovet ham Pengehjælp til Foretagendet, desværre var død, at en langvarig Sygdom havde standset hans eget Arbejde derfor, og at det trods al tænkelig Umage ikke havde været ham muligt at finde, nogenlunde midt i Byen, et passende Lokale med fri Legeplads eller Have. Nu havde han imidlertid Løfte om til Foraaret at faa en bekvem Byggegrund. Han kunde ganske vist have udført sin Plan tidligere i mindre Maalestok, men det havde han ikke anset for rigtigt. Forberedelsesskoler eller Asyls som det, han har tænkt paa, skulde, idet de førte Børnene over i de egentlige Skolers yngste Klasse udrustede med grundige elementære Kundskaber, være Udgangspunkt for den gennemgribende Reform, hele vort Skolevæsen saa højlig trængte til. Han glæder sig ved at have faaet en kraftig Talsmand¹⁾ for sin Idé i en af vore hæderligst bekendte Skolebestyrere, Forstanderen for Landets største Skole, og slutter med at sige, at han agter om nogle Dage at indbyde til Deltagelse i det af ham paatænkte Asyl. Men videre kom han ikke. Krarups »Elysium« saa i øvrigt heller ikke Dagens Lys; han døde forinden. Da hans Afhandling fremkom, sagde flere til Syversen: »Vil De ikke tage til Genmæle imod ham, fordi han har pløjet med Deres Stude?« Og da han havde læst den, fandt ogsaa han, at der »i Idégangen og den hele Udvikling var en frappant Lighed« med hans egen Pieces. Men han stolede paa

¹⁾ Borgerdydskolen paa Kristianshavns Indbydelsesskrift 1842.

Krarups Slutningsbemærkning, at han først efter at have udarbejdet sin Plan tilfældig havde faaet Syversens at se¹).

3.

Nye Tanker havde imidlertid arbejdet sig frem hos denne.

I 1840 havde Robert Baird, en metodistisk Udsending fra det »amerikanske Afholdenheds-Selskab«, to Gange besøgt København, i Forsommeren og om Efteraaret, havde haft Foretræde hos Kongen og Dronningen, forhandlet med høje Embedsmænd og skaffet sig en dansk Oversætter til sin Bog »Afholdenheds-Selskabernes Historie i de forenede Stater i Nordamerika«. Den udkom 1841 i 2000 Eksemplarer, Halvdelen bestemt for Danmark, Halvdelen for Norge, hvor Baird om Sommeren havde været.

I »Adresseavisen« af 20. December 1841 staar der under »Blandede Bekendtgørelser« følgende: »En, der har udkastet en sindrig Plan for Maadeholdsforeninger her i Staden med Filialselskaber i Provinserne, ønsker, at nogle af Stadens agtede Embedsmænd og Borgere ville slutte sig til ham, for i Forening at overveje Planen og dernæst udstede Indbydelse m. v. Billet, mærket »Afholdenheds-selskab« 1, modtager Adressecomptoirret til den 24de dennes, hvorefter nærmere Underretning om Tid og Sted til Forsamling skal blive meddelt.« Det var Syversen, der var paa Færde. Lige fra Aarets Begyndelse havde Sagen sysselsat ham. Han havde læst Bairds Bog. I »Dagen« offentliggjorde han derefter 30.—31. Januar 1842 navnløst en større Afhandling, hvori han med kraftige Farver skildrede Drankerlivets Følger og gjorde Rede for den Plan, han havde undfanget. Han er, i Overensstemmelse med Bairds Grundtanke, kommen paa det rene med, at Maadehold i Drik let efterhaanden kan blive til Umaade-

¹) O. Syversen: Svar til Hr. Pastor, Ridder Visby. 1843, S. 21.

hold, og at fuldkomment Afhold fra alle Spirituosa derfor er lige saa gavnligt for Maadeholdsdrinkeren som nødvendigt for Drankeren. Dermed har han taget sit Standpunkt. Han giver dette et skarpt Udtryk i det Motto, han senere knytter til Ædruelighedsarbejdet: »M a a d e h o l d i Nydelsen af berusende Drikke er — Dørtærskelen for Drukenskabslasten; T o t a l - A f h o l d e n h e d med Hensyn til alle berusende Drikke er derimod en Skanse og et sikkert Værn imod denne ødelæggende Last« — et Motto, som den fynske Præst Cæsius Crinitus Inopinatus Krohn harmfuld regner med til de »Ubevisligheder og Urimeligheder«, hvorefter det efter hans Mening vrir i Syversens Udtalelser ¹⁾).

Uforbæderlig, som denne trods alle Skuffelser var i sin Tro paa de lige Linjer og det godes Sejr, blev hans »sindrige« Plan ham et blot og bart Regnestykke. Selskabet, han vil oprette, skal have sin faste Grundvold i en ugentlig Afholdstidende, der skal søge sit Stof i Udlandets mange herlige Skrifter og Journaler og desuden maa kunne gøre Regning paa hjemlige Bidrag. Den skal have et almeninteressant, nyttigt og belærende Indhold, ikke holde sig udelukkende til Afholdssagen, men ogsaa vejledende opmuntre sine Læsere til Industri, Husflid, Økonomi osv. Naar Bladet om Lørdagen eller Søndagen omsendes, skal der af hvert Medlem betales 8 Skilling for det, d. v. s. de 6 Dage i Ugen kun være lagt 1 Skilling daglig til Side dertil, den 7. to. Sætter man den enkeltes gennemsnitlige Forbrug af Spiritus for Tiden til 6 Skilling om Dagen, faar hver altsaa henved 5 Skilling tilovers, som han kan lægge i en Sparebøsse, og kan efterhaanden anskaffe saa den ene, saa den anden nyttige Ting for de Penge, »som jeg« — vil han paa en Gang stolt og angergiven kunne sige — »før saa skammelig forødte paa min

¹⁾ Dansk Kirketidende 4. Jan. 1846 S. 275.

timelige og evige Velfærds Bekostning«. Men der naas meget mere. Regner man, at Selskabet faar 1000 Medlemmer, saa bliver de 8 Skilling til 83 Rbd. 2 Mark om Ugen. De løbende Udgifter til Papir, Tryk, Redaktør, Bud, Kontor, Skrivematerialier vil blive 23 Rbd.; Overskuddet alt-saa ugentlig 60 Rbd. 2 Mark, aarlig med Rente 3137 Rbd. 2 Mark, i 3 Aar med Rente og Rentesrente c. 10,000 Rbd. De første 3 Aar skal Pengene spares op. Fra det 4. Aar kan en *L a a n e k a s s e* træde i Kraft med Laan fra 20 til 200 Rbd. og en *B e g r a v e l s e s k a s s e*, der ved Dødsfald giver mindst 20 Rbd.; efter 15 Aars Forløb — den aarlige Indtægt af 3137 Rbd. vedvarer jo — en *P e n s i o n s k a s s e*, af hvilken ethvert trængende, værdigt, paalideligt Medlem med mindst 15 Aars Tjenestealder som Afholdsmand aarlig kan faa 20—50 Rbd. udbetalt. Efter de 15 Aars Forløb er Kapitalen bleven til 50,000 Rbd., og da der af de 1000 Medlemmer aarlig vel, højt regnet, dør omtrent 50, vil der være 700 af de oprindelige Medlemmer, der har nydt godt af Selskabets Kasser: 600 vil have faaet Begravelseshjælp, 100 Pension. Efter 30 Aars Forløb er Grundkapitalen ved den stadige Aarsindtægt af 3137 Rbd. vokset til c. 100,000 Rbd. Og saaledes fremdeles. Han regner ikke med Virkelighedens Svingninger og Overraskelser, ikke med Uheld, stigende Udgifter, forandrede Tids- og Pengeforhold. Den grundærlige, for Menneskelykke og Samfundsvel ivrige Borgermand sidder og regner i sit Ansigts Sved, til Tallene betager ham, og det bliver hans faste Forvisning, at Selskabet vil blive det vigtigste Selskab, Fædrelandet ejer, og at Gud sikkert ogsaa, baade til dets Begyndelse og til dets Fuldendelse, vil »skænke dette ædle Værk sin velsignelsesrige Naade«. Det hele minder en Smule om Konen med Æggene. Noget stort Udbytte fik han foreløbig heller ikke hverken af sin Bekendtgørelse eller af sin Afhandling: Der meldte sig kun 7 Deltagere hos ham og blandt dem ikke »nogen Embeds-

eller anden indflydelsesrig Mand, der kunde træde i Spidsen«. Sagen maatte hvile indtil videre. Men Syversen lod den ikke falde.

Snart kom den op ogsaa fra andre Kanter. I 1837 var Præsten i Ølstykke, K. E. Möhl, bleven dansk Korrespondent til det britiske Maadeholdsselskab. 9 Aar havde han været Præst i Trankebar og baade i Indien og paa Hjemrejsen derfra i 1836 haft Anledning til at tage sig af Mennesker, der drak. 25. Februar 1843 anmodede han nu i »Fædrelandet« Folk om at tegne sig til et Møde om Sagen og samlede de tegnede 23. Maj i Studenterforeningens Lokale i Boldhusgade, hvor han indledede en Forhandling særlig om, hvorvidt Maadehold eller Afhold var at foretrække. Stemningen var for Maadehold. Syversen var tilstede, men var misfornøjet baade med Mødets formentlig lidet omhyggelige Ledelse og med den Halvhed, der blev Resultatet. Paa det næste Møde, det konstituerende, den 28. Juni, der lededes af Præsten paa Kristianshavn C. H. Visby — Möhl synes at have trukket sig tilbage efter at have sat Maskineriet i Gang —, hævdede Syversen Nødvendigheden af at sætte streng Afholdenhed som Formaal fra først af. Det var et Livsspørgsmaal for det Selskab, man var i Færd med at stifte, sagde han. At forbyde sine Medlemmer at drikke Brændevin, men tillade dem at drikke Vin, var desuden Uret mod den fattige Mand; det var at forlange af ham en Afholdenhed, man ikke selv vilde være med til. Han fraraadede et fremsat Forslag om at søge Drankere umyndiggjorte — det vilde vække Uvilje mod Selskabet og var overflødigt, saaledes som den bestaaende Lovgivning var. Derimod anbefalede han at opfordre Regeringen til sjeldnere at meddele Privilegium paa Brændevinsbrænding, Krohold o. lign. Visby, som Dagen i Forvejen i »Fædrelandet« med Paaberaabelse af sin personlige Erfaring havde anbefalet Afhold ogsaa fra Vin, gik nu imod Syversen. Ved Afstemningen sejrede

Programmet: Afhold fra Brændevin og andre destillerede Drikke, Tilladelse til Nydelse, maadeholden Nydelse, af Vin. Men da senere et Medlem bad om en Fortolkning af Maadehold, mente man ikke at kunne give nogen for alle gældende Regel og kom ikke videre end til en Udtalelse om, at kunde de berusende Virkninger spores, var det i hvert Fald ikke Maadehold. Bestyrelsen valgtes samme Aften, lutter kendte Navne: Visby som Formand, Hother Hage, Giødvad, Prof. Otto, Overauditor Otto Müller: »Fædrelandet« blev Foreningens Organ¹⁾.

Paa Mødet havde en spurgt: Kan man ikke dele Selskabet i to Afdelinger, en for Maadehold, en for Afhold? Dette lod sig vel gøre, havde Visby svaret. Spørgsmaalet blev liggende i Hovedet paa Syversen, og den 3. August opfordrede han i »Adresseavisen«, ligesom tidligere uden Navns Underskrift, de ærede Herrer, der ved Maadeholdsforeningens Møde havde stemt for Total-Afholdenhed, det eneste rette Middel til at udrydde Drikfældigheds-Lasten, og alle andre, der hyldede samme Princip, til at meddele deres Adresse, for at man kunde gøre Skridt til Dannelsen af et virkeligt »Total-Afholdenheds-Selskab«. I Modsætning til det noget eksklusive akademiske Præg, Maadeholdsforeningen var paa Veje til at faa, indbød han »saavel civile og militære Embedsmænd som Borgere, Studenter, Kontorister, Haandværkssvende, Søfarende, Underofficerer og menige af begge Militæretaterne, Tjenestetyende, Arbejdsfolk, kort sagt, alle og enhver af begge Køn, der maatte føle og indsé, hvilke velsignelsesrige Følger et saadant Selskab vil føre med sig, saavel for de enkelte Individider som for hele Staten«. Allerede her i Be-

¹⁾ I Slutningen af 1848 traadte Orla Lehmann »under Lyden af Pauker og Trompeter«, siger Goldschmidt satirisk i »Nord og Syd« (I. S. 89), ind i »Foreningen mod Brændevinsdrik«, som den nu hed, særlig paa Grund af de Erfaringer, han som Sagfører havde gjort om Brændevinens Indflydelse paa Forbrydelser.

kendtgørelsen nævner han Ugebladet og de 8 Skilling, Laanekassen, Pensionskassen og Ligkassen. »Københavns-posten« gør Honnør for Indbydelsen: Her er ikke, som vi er saa vant til, Tale om halve Forholdsregler eller om Forholdsregler, den fattige Klasse kan udtyde som Tvangsmidler, der kun er bestemte for den.

Den 3. September 1843 stiftedes saa Syversens Forening ved et meget talrigt besøgt Møde i Hofteatrets Forsal. Det var især Folk af Almueklassen, der var tilstede, siger »Københavns-posten«, og mange, baade gamle og unge, underskrev Afholdsforpligtelsen. 9. September meddelte Bladet, at der var indmeldt 192 Medlemmer.

4.

Samme Dag Syversen udstedte sin Indbydelse, havde han sendt Visby en Skrivelse til Maadeholdsforeningens Medlemmer, hvori han fremsatte sine Grunde til det Skridt, han havde gjort, og føjede til, at han ingenlunde tilsigtede at bringe Splid i Maadeholdsforeningen, men netop at tilvejebringe større Enighed og Samdrægtighed ved at udskille de to Opgaver fra hinanden: Maadehold for sig, Afhold for sig. Visby svarede ikke paa Skrivelsen, — fordi han ikke følte sig i Stand til at omstøde de deri indeholdte Sandheder og Beviser, mente Syversen. »Maadeholdsforeningen — som jeg hørte flere ytre —«, fortæller han en Smule overlegen, »sov imidlertid ind i 3½ Maaned, indtil Total-Afholdenheds-Selskabet, ved at gaa frem med ufortrøden Anstrengelse og Virksomhed, endelig forstyrrede dens blide Søvn, saa at den vred og vranten opvaagnede Søndagen den 8de Okt.«

Afholdsselskabet var derimod straks paa Benene, Syversen Uroen i Urværket. Han samlede, hvad der paa Dansk var skrevet om Afholdsspørgsmaal, søgte Oplysninger om Drikfældighedens Standpunkt herhjemme, ud-

arbejdede Skrivelser, Afhandlinger og Foredrag, Lovudkast, Kalkuler og Ansøgninger, førte Korrespondance med Myndighederne og hjemsøgte dem personlig, havde travlt med at skaffe Lokaler o. m. a. Fra den 26. Juli havde han hver Eftermiddag været hjemme paa sin Bopæl, Adelgade 230, 1. S. t. h., fra Kl. 3 til 8 — han maatte af den Grund frasige sig adskillige Undervisningstimer — for at kunne tale med Folk og havde i Løbet af kort Tid haft Besøg af flere Hundrede Mennesker, for hvem han i halve og hele Timer forklarede Sagens Vigtighed og Fremskridt i Udlandet. Han arbejdede de fleste Nætter til Kl. 2—3 og havde 2—3 Gange om Ugen Bestyrelsen samlet hos sig fra Kl. 7 til Kl. 10—11 om Aftenen. Avertissementer og Protokoller havde han selv betalt ved at knibe af paa sin Kones i Forvejen sparsomt tilmaalte Husholdningspenge, havde endog sat sit Ur paa Assistenshuset. Efterhaanden var der kommet frivillige Bidrag ind, mest fra Bestyrelsens Medlemmer, som ogsaa af deres egen Lomme lønnede et Bud. Som Redaktør fik Syversen betalt 3 Rbd. om Ugen, som Bogholder og Kasserer 5 — »almindelig fast Sjøverløn«. »Det forenede Velgørenhedsselskab« lønnede samtidig sin Bogholder og sin Kasserer hver med 500 Rbd. aarlig. Selskabet var anmeldt til Politidirektøren, Tilladelse til at indsamle Pengegaver indhentet hos Fattigvæsnets Direktør, Ansøgning om Begunstigelser indsendt til Kongen — alt for at sikre Selskabets Bestaaen og Fremgang.

Allerede 9. September havde Bestyrelsen — 4 næringsdrivende Borgere og en teologisk Student¹⁾ med Sy-

¹⁾ Melhandler P. C. F. Gad, Guldsmed J. G. C. Holm, Silke- og Klædehandler O. Petersen, Skipper H. H. Tøndering og stud. theol. J. P. Lund. Holm (1809—1882), der senere i en Aarrække var Oldermann i Guldsmedelavet, lignede baade i sit Ydre og i sin menneskevenlige Hjælpsomhed meget Syversen (jvf. Til Minde om Guldsmedemester J. G. C. Holm. Kbh. 1909). En Datter af ham tog Syversens

versen i Spidsen — ladet høre fra sig med et Opraab i »Adresseavisen«. Den 17. September holdtes der paa ny Møde i Hofteatrets Forsal. I Bekendtgørelsen derom Dagen i Forvejen udtaler Bestyrelsen sit Haab om, at Selskabet vil finde mange Velgørere, og sin Beredvillighed til at modtage selv den ubetydeligste Skærv med Taknemmelighed; samtidig beder den indstændigt »enhver, hvis Kaar ikke tillade at yde et saadant frivilligt Bidrag, ej derfor at afholde sig fra at møde ved Forsamlingerne«. Hvad der kom ind mere end til Dækning af de foreløbige Udgifter, skulde henlægges til et Fond, hvorefter forfaldne Subjekter — andensteds kaldes de Lazzaroner og forfaldne Genier — med Tiden kunde understøttes, særlig forsynes med Klædningsstykker for at kunne søge anstændig Beskæftigelse. Bestyrelsen havde allerede den Glæde at kunne berette, at et meget agtet Medlem fra Landet fra sig og sin Broder havde skænket Selskabet en Gave af 4 Rbd. Saa beskedent begyndte man.

Portræt for et ikke fuldtud lignende Billede af sin Fader. Efter at være traadt ud af Selskabets Bestyrelse var han senere Formand for dets Kassekomité og Medlem af dets Besøgskomité. Hans Dattersøn Sigurd Trier har i en Sonnet skildret ham saaledes:

Jeg mindes klart min Morfar, skønt han døde
 som gammel, da jeg selv endnu var lille:
 En stille Mand, hvis Følelser var milde,
 en hastig Mand, der kunde iltert gløde;
 en Haandens Mand med Kunstneraandens Snille
 til skønt at forme Guldets ud, det røde;
 en Hjertets Mand, som skyed ingen Møde
 for dem at bringe Bistand, der led ilde;
 den fødte Vært, som gjorde alt for Gæsten,
 hvad med Beskedenhed der gøres kan;
 en ydmyg kristen Sjæl, som elsked Næsten
 og andres Tro stilfærdig respektered —
 af Væsen ikke Den, der imponered,
 i Sind og Skind en pligtro Haandværksmand.

Samme Dag som Mødet skulde afholdes, kom Hage Kl. 12 op til Syversen for at tale med ham om Sagen, forsvare Nydelsen af Vin og foreslaa de to Selskaber sammensmeltede. Han vilde, lidt fordringsfuldt, have Svar straks eller senest samme Eftermiddag. Syversen svarede da foreløbig: »Hvor meget jeg end kunde ønske, til Total-Afholdenheds-Selskabets Fremme, at saa indflydelsesrige Mænd som de, der repræsenterer Maadeholdsforeningen, kunde tillige træde i Spidsen for vort Selskab, saa finder jeg dog, at en saadan Sammensmeltning hverken er til-raadelig eller lader sig udføre, saa snart ethvert af disse Selskaber ligefuldt vil bibeholde sine — for største Delen — modstridende Principper; men med sand Glæde vil jeg straks afstaa min i Sandhed byrdefulde Plads til Dem og enhver, der maatte føle Kald dertil.« Hage spurgte: »Vil De da ikke ved Deres Forsamling i Eftermiddag opfordre Deres Medlemmer til at møde ved vor Forsamling, som vil blive afholdt først i næste Uge?« »Saa længe jeg er Formand for dette Selskab,« svarede Syversen, »vil jeg hverken selv tillade mig eller give mit Samtykke til, at nogen anden fremkommer med en saadan Opfordring, der — om jeg maa sige Dem min oprigtige Mening — gaar ud paa intet mindre end at kapre vore Medlemmer. Var de alle dannede og kundskabsrige Mænd, vilde jeg aldrig nære nogen Frygt for, at den Omstændighed, at de bi-vaanede Deres Forsamlinger, skulde influere skadeligt paa deres en Gang tagne Beslutning: at forsvare alle berusende Drikke; men da de fleste er Mænd af Almueklassen, saa lod det sig tænke, at enkelte af dem kunde blive vaklende i deres Overbevisning om: at man ogsaa bør forsvare Nydelsen af Vin, saafremt man for Alvor vil modvirke og udrydde Drikfældigheds-Lasten, — naar dette Princip bestredes af Mænd med Navneværdi.« I øvrigt forsikrede han Hage, at man fra Afholdsselskabets Side vilde fjerne alt, hvad der paa nogen som helst Maade kunde give An-

ledning til Kollision med Maadeholdsforeningen. Om Eftermiddagen før Mødet meddelte han sin Bestyrelse Hages Forslag. Det blev enstemmig besluttet at svare afslaaende.

Ved Mødet var 3—400 Mennesker tilstede, mest Smaafolk. »Københavnsposten« ser deri et Vidnesbyrd om, at en »Bevægelsesaand« er ved at udvikle sig i Almueklassen, og det et saa meget glædeligere, som de Mænd, der har givet Stødet dertil, ikke hører til dem, der hidtil har været ansete for nødvendige Ledere af enhver Bevægelse. Afholdsbevægelsen opfattes her som Led i en demokratisk Vækkelse.

Saa er det, Maadeholdsforeningen vaagner. Paa et Møde 8. Oktober i sin Forening, der nu var naaet til 74 Medlemmer — Afholdsforeningen havde 240 —, klagede Visby over Skismaet og kritiserede den anden Forenings Planer om Oprettelse af forskellige Kasser og om Udgivelse af et Ugeblad — Piecer og Møder var bedre, skønt han indrømmede Vanskeligheden ved at faa Lokaler her til. Hage stillede sig ved hans Side, betegnede Fordringen om Afhold fra Nydelse af Vin som overdreven, Afholdsselskabets Oprettelse som sørgelig og forkastelig, Tillid til dets Foretagender som utilraadelig. »Formanden fandt det endog passende«, siger »Københavnsposten«, »at alludere til, at enkelte vilde skaffe sig en Indtægt ved de af Afholdenheds-Selskabet foreslaaede lønnede Poster som Redaktør af Ugebladet og som Selskabets Bogholder,« — det var et tydeligt Angreb paa Syversen. To Dage efter gentog Visby det i »Københavnsposten«. Syversen svarede ham d. 14. Oktober, at Bestyrelsen og særlig han selv ved Visbys Ytringer fandt sig højlig opfordret til offentlig at fremstille ham og hans Forhold til denne Sag i det rette og velfortjente Lys; men først i den paafølgende Uge kunde deres Svar blive offentliggjort, da han ikke blot skulde affatte dette, men tillige maatte afskrive flere temmelig voluminøse Aktstykker, som han vilde ved-

lægge til offentligt Gennemsyn. Bestyrelsen havde imidlertid besluttet, at ogsaa hvert enkelt af dens øvrige Medlemmer skulde tilskrive Visby, og disse Skrivelser var samme Dag afsendt. Visby besvarede dem under et Dagen efter. Han skrev til de 5 Afsendere. »Jeg har aldrig haft nogen af Dem mistænkt for at ville søge nogen af de ovennævnte lønnede Bestillinger.« Syversen opfattede hans gentagne Understregning af Ordet Dem som et tirrende Spørgsmaal til ham, Bestyrelsens 6. Medlem: »Forstaar du da ikke, at denne Beskyldning gælder dig?«

Da Syversens »Svar til Hr. Pastor, Ridder Visby, som Formand for »Maadeholdsforeningen« og som — Christen« udkom, var det et Skrift paa 36 trykte Sider. »Jeg havde aldrig troet, at jeg nogen Sinde skulde vorde nødsaget til, offentlig at føre nogen Strid med nogen og allermindst med en gejstlig,« er hans første Ord. Men nu, da det er absolut nødvendigt, lægger han ikke Fingrene imellem. Han skylder den gode Sag ikke ved Svaghed i sine Ord at svække Kraften i sine Grunde. Skulde et og andet Udtryk synes mere lagt an paa at saare end paa at overbevise, sker det imod hans Vilje. Hovedpunktet, der gør den ellers patetiske Mand næsten til Satiriker, er den efter hans Mening skrigende Modsigelse, Visby gør sig skyldig i ved at klage over det indtraadte Skisma, samtidig med at han har fremkaldt det samme Skisma i selve sin egen Forening ved at dele den i en Afdeling for Maadehold og en Afdeling for Afhold, d. v. s. gøre den til en saa mærkelig Ting som en »Maadeholdstotalafholdenhedsforening«. Kan dette Virvar af Principper føre til andet end til stadige Kollisioner? To Afdelinger, — hvor er den skarpe Grænse mellem dem? Selve Maadeholdsforeningen har jo ikke engang kunnet fastslaa, hvad Maadehold er. Naar man som hidtilværende Dranker eller som Maadeholdsmand er ført ind i Foreningens Protokoller, hvor længe skal man saa høre hjemme i den paagældende Rubrik?

Skal man mulig efter Omstændighederne kunne flytte frem og tilbage fra den ene til den anden? Hvordan skal Foredragene være anlagte i en Forening, der over for den ene Del af sine Medlemmer skal forsvare, hvad den over for den anden skal angribe? Hvor let vil Folk ikke finde paa at drille Medlemmerne med det Spørgsmaal: »Er De indskreven i »Maadeholdstotalafholdenhedsforeningen«s Protokol som Dranker, maadeholden, tilbagefalden eller Rekonvalescent?» Kan det ikke til sidst gøre dem kede af det hele, saa de melder sig ud? Eller afholde mange fra at melde sig ind? Med Føje, mener Syversen, har han kaldt Maadeholdsforeningen for det største og mærkværdigste Misfoster, der hidtil er født paa dansk Grund. Total-Afholdenheds-Selskabet kender ingen saadanne Vanskeligheder. Der skal man ikke gøre nogen Regnskab for, i hvilken Egenskab man træder ind. Spørger nogen, kan man blot svare: »Jeg har gjort det for at fremme Afholdenhed, og fordi jeg sætter en Ære i at være Medlem af et Selskab, der bestaar af lutter, og fuldkommen, ædruelige Mennesker.« Og naar Visby vil erindre sig, hvad han paa det første Møde saa uforbeholdent og aabent erklærede om sig selv: at han som Præst og dannet Mand havde været paa god (d. v. s. ond) Vej til at blive umaadeholden i Nydelsen af Spirituosa, og hvad han senere har skrevet i »Fædrelandet«: at Nydelsen af Vin eller Brændevin havde paaført ham Smerter, mod hvilke alle Lægemidler havde været frugtesløse, men som pludselig og for bestandig var forsvundne ved totalt Afhold fra alle destillerede og gærende Drikke, skulde man saa ikke ventet, at han vilde have stillet sig i Spidsen for et Total-Afholdenheds- og ikke for et Maadeholdstotalafholdenhedsselskab? Nu er han faret vild i Begreberne og kommen i Modsigelse med sig selv.

Beskyldningen for egennyttige Hensigter bringer Syversen til at kaste et Blik tilbage paa sit Liv. Det er gaaet

ham som saa mange: han har kendt mere til Modgang end til Medgang, mere til Sorg end til Glæde, været en Bold, fristes han næsten til at sige, for en ublid Skæbne. Men en god Samvittighed og en fast Tillid til Gud har han altid haft. »Gud ved, hvad det er godt for?« har været hans Valgsprog, naar uforklarlige Uheld har ramt ham. Egennytte og Vindesygge har ligget hans Natur fjernt; snarere har han maaske været for rundhaandet og godgørende mod andre, har understøttet trængende, indtil han selv kunde trænge til Hjælp. Men han har hidtil foretrukket at spise sit eget tarvelige Brød, baade naar han har været rask, og naar han har været syg. Og som han har ofret sine Fritimer og sin Nattero paa at skrive Ansøgninger o. lign., uden Betaling, for trængende, har han ogsaa anvendt megen Tid paa Arbejde for det offentliges Vel, bl. a. udarbejdet syv større og mindre Forslag til Reforme i en af de vigtigere Administrationsgrene; tre af dem blev behandlede i dertil nedsatte kongelige Kommissioner og indtil de mindste Details tagne til Følge, til Gavn for flere Tusinde af hans Medmennesker. Sit første Forslag indleverede han i 1828; det gennemførtes samme Aar, og han er tilbøjelig til at tro, at han derved i det hele taget gav Stødet til Reforme. Nogen Løn eller Tak har han ikke faaet og ikke kunnet faa derfor. Han nævner ikke, hvad hans Forslag har drejet sig om, og det har hidtil været umuligt at faa det oplyst, da han »af alt for stor Beskedenhed« ikke selv indleverede dem, men fik to af sine tidligere foresatte til at gøre det uden at nævne ham. Han har undervist efter sin »ringe Evne«, siger han og omtaler sin Plan til et Smaabørnsasyl, der skulde reformere vore mangelfulde Forberedelsesskoler. Endelig skildrer han sin Virksomhed for Total-Afholdenheds-Selskabet. Det har kostet ham megen Overvindelse baade at berøre saa meget af sin Virksomhed og at blotte sine for Tiden mindre blide Kaar; »men jeg har anset disse

Meddelelser om mig selv — hvorfor jeg dog haaber, man ej vil tillægge mig Mangel paa Beskedenhed — som uundgaaeligt nødvendige, for derved at godtgøre, at ingen uren eller lav Interesse har ledet mine Handlinger«.

Saa meget mindre har han gjort Regning paa nogen lønnet Stilling ved Afholdsselskabet, som han er forsynet med de mest fortrinlige Anbefalinger fra høje og agtede Mænd og kan paaberaabe sig sin uden for de almindelige Forretninger udviste gavnlige Virken — her vil han aabent tilstaa, at han har tænkt i paakommende Tilfælde ogsaa at henvise til, at han er Selskabets Stifter —; han tror derfor at kunne nære sikkert Haab om, at Hs. Majestæt ret snart vil allernaadigst forunde ham et passende Levebrød.

Efter at have sat al sin Logik ind paa at tilbagevise de formentlige Anklager og hævde sin Stilling til de foreliggende Stridspunkter ender Syversen sit Skrift med rent at glemme Visby og sig selv og henvende sig til sine Medborgere Landet over for med saa kraftig en Veltalenhed, som det er ham muligt, at præke Pligten og Answeret ind i deres Tankegang og Handlinger: »I lykkelige, oplyste og bedre opdragne, — hvad gøre I for de faldende, faldne og elendige af eders Slægt?« Han beder inderligt enhver brav Mand og Kvinde møde for i Forening »at udrydde af vort kære Fædreland Folkets farligste Fjende, Landets Ulykke, Legemets og Sjælens Morder, nemlig: det jordiske Helvedes Kildevæld, Brændevin, Rom, Arrak, Akvavit, Likører, Vin og alle andre berusende Drikke! Men ville I yde Hjælp i denne Nød, kom da snart, ja ret snart; thi I maa vide, at for hvert Øjeblik, I opsætter, gaar maaske mangan en Sjæl redningsløst fortabt, som det muligen havde staaet i eders Magt at have reddet, naar I i Tide vare komne ham til Hjælp!«

Syversen var ikke blot en flittig Forretningsfører, en

kyndig Vejleder og en ivrig Advokat, han var ogsaa en troende Lægprædikant i Afholdssagens Tjeneste.

5.

Endnu en Gang maatte han — som Lægprædikanter saa tit — maale Klinge med en Præst. Syversen havde udarbejdet og Selskabet, hvis Sekretær han var, udgav i 1845 en 59 Sider stor, omhyggelig moliveret, af lutter Samvittighedsfuldhed i Stilen lidt pertentlig vidtløftig »Indbydelse til at deltage i »Total-Afholdenhedsselskabet for Danmark«, enten som virkelige Medlemmer, der tillige blive Interessenter i en tredobbelt gavnlig Understøttelseskasse, eller ved at subskribere paa Selskabets Ugeblad«. Den 25. April s. A. havde Bestyrelsen i en Skrivelse til Kancelliet henvist til, at det nu havde virket i over halvandet Aar, havde reddet flere ældre og yngre, tidligere i høj Grad forfaldne Mænd for Samfundet, skaffet dem forbedrede Kaar og bragt dem i et fastere og inderligere Forhold til deres Familier. Det havde i sin Midte Mænd, som paa Grund af Drik var afskedigede fra deres Embeder og siden havde forødt deres lille Pension eller Formue paa Værtshuse, men nu ved Selskabets Bestræbelser var blevne fuldkommen forbedrede og saaledes vistnok atter kunde træde i aktiv Tjeneste. Det havde andre Medlemmer, der ved Drukkenskab var sat tilbage i deres Avancement og havde staaet paa Nippet til at blive afskedigede, men nu ikke alene havde genvundet deres foresattes Tilfredshed og Yndest, men havde faaet personligt Tillæg i deres Løn og Løfte om Avancement ved første Vakance. Det havde endog et Medlem, som for Fattigvæsens-Direktionen havde erklæret ikke længer at behøve nogen offentlig Understøttelse for sig og sine, — en Meddelelse, der ved Gennemlæsningen i Kancelliet er bleven særlig understreget. Mødre af Arbejderklassen havde bevidnet Selskabet deres

inderlige Taknemmelighed for al den Lykke, der havde udbredt sig i deres huslige Kredse, og erklæret, at der ikke eksisterer noget Selskab med et saa skønt, stort og ædelt Formaal som dette, — »det sikreste Vidnesbyrd og den bedste Anbefaling for denne Sag«. Bestyrelsen androg derfor nu om, at Kancelliet vilde lade Selskabets Indbydelsesskrift omsende til Landets Kommuner. Den 13. Maj havde Kancelliet erklæret sig villigt hertil, 30. Oktober, da Skriftet var færdigtrykt, havde det sendt det med en Rundskrivelse til samtlige Amtsraad og til Københavns Magistrat og opfordret Kommunerne til at vise denne vigtige Sag den Velvilje og Gunst, Kollegiet havde vist den, ved at være dens offentlige Talsmænd, holde Foredrag derom osv. Herover følte den tidligere nævnte fynske Præst, Krohn i Vester Aaby, sig krænket og nedlagde i »Dansk Kirketidende« for 4. Januar 1846 en skarp Indsigelse derimod. »Naar Total-Afholdenhedsselskabet i sin Indbydelse forlanger, at jeg skal tale og virke imod min Overbevisning, saa nægter jeg det.« Naar jeg har den Tro, at »Herren har den eneste og rette Lægedom for alle Syndere, den rette Hjerte-Balsam for alle de lidende og besværede«, at »Helbredelsen maa begynde indvortes fra Hjertet«, »saa kan jeg dog umulig fornægte min Tro, gaa ud i min Menighed og sige: »Nu er der kommet et Selskab i Stand af skrøbelige Mennesker, der ville gaa en anden Vej, end Herren gik, og have eder til at gaa den samme Vej som de selv — ja, de ville ved Forskrivninger og Aviser, Litografier, Medailler og Silkebaand i en kort Tid udrydde »Folkets farligste Fjende, Landets Ulykke, Legemets og Sjælens Morder« — dem skulle I følge!« Selskabets Sekretær, der har sammenskrevet den mærkelige Indbydelse, Lærer O. Syversen, er rimeligvis ikke Lærer i den lutherske Kristendom, siger Præsten, han kan ikke sin Katekismus. Hvor kunde han ellers paastaa, at »den berusende Substans, som frembringer Drukkenskab, ikke

er skabt af Gud«? Krohn føler sig især stødt ved »den ukristelige og ukærlige Maade, hvorpaa Herrens Tjenere fremstilles i Skriftet«. Hvor kan man være saa snæversindet og indskrænket at angribe »en af vor Kirkes Prydelser, den Mand, for hvem mange danske Hjerter slaa varmt og kærligt, han, der skænkede os saa mange dejlige Salmer og taler og skriver saa mangt et kraftigt Sandhedsord«? Grundtvig og Syversen — det var for den vrede Præst omtrent som Holger Danske og Skrædderen. En Dosis Snusfornuft, eller Mangel paa humoristisk Sans, eller Tilbøjelighed til prosaisk uforstaaende at tage Ordet efter dets Bogstav, selv hvor det er brugt som poetisk Billede, kan Syversen heller ikke frikendes for, naar han i Indbydelsesskriftet siger: »At se en hæderkronet Digter, Skribent og Taler — at se en gejstlig, som Hr. Pastor Grundtvig, forsøge paa, med sit vittige Lune at stille Maadeholdsforeningen og Total-Afholdenhedsselskabet i et latterligt Lys, nemlig i det af ham udgivne Skrift, benævnet »Bragesnak«, det havde vi i Sandhed allermindst kunnet vente. Hr. Grundtvig ytrer deri blandt meget andet: »Endskønt man vel vil indvende, at en Rus er en Rus, saa tror jeg dog at turde anbefale selv vore Damer en — Mjødrus.« Anbefale en Mjødrus, hvor uforsvarligt! Her har Syversen i al sin hæderlige Forargelse Skyklapper paa — Mjøden, der tales om, er Mimers, den vise Jættes, Mjød, selve Visdommen, øst af hans Brønd. Gejstligheden i det hele lægger han paa Hjerte, at Præsterne ikke maa nøjes med, saaledes som det nu næsten udelukkende er Tilfældet, fra Prædikestolen at ville indvirke paa deres Menigheder, men fremfor alt skal opsøge, uopfordret opsøge, de forvildede i deres Hjem, selv om det er den usleste Vraa eller det haardeste Fængsel. »Da kunde ogsaa vi roligere overlade Gejstligheden ene at virke for Total-Afholdenhedssagen! Men indtil dette sker, ville vi fremdeles

bede Gud forlene os Kraft til at fortsætte og fuldføre dette menneskekærlige Værk!«

Det hænger maaske sammen med disse Betragtninger, at Syversens Forening nogle Maaneder efter — i Overensstemmelse med Ord, han havde ytret, da han oprindelig udkastede sin Plan: »Det er ikke nok, at man planter en Blomst; den maa stadigt, med Omhu og Flid, plejes og opelskes, for at Uvejr og Storme ej skulle tilintetgøre den unge Spire,« — oprettede en »Besøgskomiteé«, hvis Hverv det skulde være at besøge især dem af Selskabets Medlemmer, som man enten frygtede skulde blive Afholdsløftet utro, eller om hvis Tilbagefald man allerede havde faaet Vished, — »for da ved kærlige Formaninger, Advarsler, Opmuntringer, Trøst og Raad at give de svage iblandt dem fornyet Kraft«. Ved Siden af de glædelige Frugter af Komiteens Arbejde nævner Syversen Tilfælde, hvor al dens Flid og Omhu havde været spildt, saaledes en Haandværkssvend, der kun lidt over et halvt Aar i Forvejen ved et af Selskabets Møder havde holdt et saa rystende Foredrag om sit tidligere Drankerliv, at Tilhørerne sad med Taarer i Øjnene derover, havde besvoret Forældre i Tide at beskytte deres Børn, Drankere og Maadeholdsdrikkere at ty ind under Total-Afholdenhedens skærmende Banner, der havde frelst ham og gjort ham saa ubeskrivelig lykkelig. Nu havde han faaet et vistnok uheldigt Tilbagefald. Men saa sandt, som det er, sagde Syversen under disse Meddelelser, at Sorg og Glæde er Søstre, der Haand i Haand følger os fra Vuggen til Graven, saa har, under Arbejdet for Afholdssagen, trods alle Hindringer Glæden været overvejende, og engang vil den her blive eneraadende.

»Kommunalbestyrelserne maa for at følge Kancelliets Opfordring have en i enhver Henseende mere fyldestgørende Indbydelse til Total-Afholdenhed« end Selskabets, havde der staaet i »Dansk

Kirketidende«. Syversen gav Svar derpaa i »Nogle faa Ord, fremkaldte ved Hr. Pastor Krohns Angreb paa Afholdenhedsselskabets Bestyrelse«. Men denne Piece synes at være gaaet tabt; det har hidtil ikke været muligt at opspore noget Eksempplar af den. Intet af vore Biblioteker ejer den.

6.

Stadig havde Syversen Hænderne fulde af Arbejde. Ved Selskabets Stiftelsesfest 6. September 1846, den sidste, han oplevede, kunde han i Højesterets med Grønt, Blomster og Kranse smykkede Forsal i sin Aarsberetning meddele, at Bestyrelsen havde indgivet Ansøgninger til Kongen, Dronningen, Kronprinsen, Ministrene og andre høje Embedsmænd, sendt Rundskrivelser, vistnok i Anledning af Indbydelsesskriftet, til begge Militæretaterne, Universitetet, Sognepræsterne i København, Politiet, Borgerrepræsentanterne ¹⁾, Fattigvæsnet, Repræsentanterne for det mosaiske Trossamfund og 52 Lav og Korporationer i Hovedstaden foruden til samtlige Kommuner i Landet.

Man havde forsøgt Veje til at reformere Omgangslivet.

Nogle og halvtredsindstyve af Selskabets Medlemmer havde samlet sig til et *F e s t m a a l t i d*, »sikkert det første, der nogen Sinde af saa stort Antal Deltagere har været afholdt i Danmark« helt uden Spiritus. Skaalerne

¹⁾ Selskabet havde anmodet Borgerrepræsentanterne om af deres Midte at udnævne Mænd til at revidere Regnskaberne for dets Understøttelseskasse, naar den var traadt i Kraft. Forsamlingen vedtog i sit Møde 22. Jan 1846 det diplomatisk velvillige Svar, at det ikke stod i dens Magt at paalægge sine Medlemmer det nævnte Arbejde som Pligt, men at den ikke tvivlede om, at de, naar det har vist sig, at den Sag, Selskabet vil fremme, finder Genklang, og at den Understøttelseskasse, det agter at stifte, er bleven til og har faaet nogen Betydning, vil, naar de anmodes derom, findes villige til at yde den fornødne Bistand.

blev drukket i varm Limonade. Herrer og Damer sang i
smaaborgerlig Livsnydelse:

Ej Vinen perler i vort Glas,
os Punch er ej tilpas — nej, nej!
Men kan man ej foruden den
sig more, Ven med Ven?
Jo jo! Behag engang at se:
Min Tro! Vi spise, drikke, le
enhver med Lyst for hele tre!

Man havde gjort den første Afholdsskovtur, paa Vogne, til Frederiksdal, Dronninggaard og Dyrehaven, havde nydt Naturen under naturlig Munterhed og følt sig som én stor Familie. Paa Bordet havde der staaet 5 store Boller med liflig, rød Kirsebærlimonade; men af Skaaler havde man nøjedes med én: den alt og alle omfattende Skaal for Afholdssagens Fremme. Ved Festmaaltidet for nylig var der blevet talt for Kongen, Dronningen, Kronprinsen, Afholdssagen og Syversen. Denne Gang, siges der, »fandt vi det upassende at nedlade os til lav Smiger og Hykleri ved at udbringe Toaster for dem, der hverken mene det oprigtigt med vor Sag eller have paa nogen som helst Maade understøttet den«.

Tanken om Afskaffelse af berusende Drikke ved Begravelser drøftedes. Fuld Beværtning hørte dengang til ved en Jordefærd. Det var ikke uden Eksempel, at Folk af Ligfølget vendte hjem med en stærk Rus. Et Medlem tilstod aabenlyst, at han selv engang, da han fulgte en Kammerat til Jorden, havde drukket saa tæt, at han tabte Bevidstheden. For nogle Aar siden (1838) havde man under Børsen mødt Legatstifterinden Etatsraadinde Koføeds Ligfølge; i de sidste Kareter sad Bønderne fra hendes Godser; de var saa beskænkede, at nogle hujede og skreg, andre viftede med deres Hatte og Lommetørklæder ud af Karetvinduerne til de forbigaaende. Nylig havde et Medlem af Selskabet ved en Begravelse

faaet bestemt, at ingen dør skulde beværtet med Vin eller anden berusende Drik. Han havde købt en Skinke, en Æblekage og adskillige Flasker Øl og havde selv tillavet nogle Flasker »Engledrik«, et Slags Limonade af Kirsebær- eller Hindbærsaft, hvidt Sukker, Kanel, Nelliker m. m. Baade Kuskene, Lighærerne og Følget havde takket ham. »Den Beværtning«, havde en af Kuskene sagt, »bekommer os langt bedre, end om vi havde som sædvanlig faaet et Par Snapser og en tør Kringle, og det var at ønske, at vi ved enhver Begravelse maatte blive beværtede paa samme Maade.«

24. Januar 1847 Kl. 4 aabnedes en *Afholdsrestaurations* paa Kultorvet Nr. 149 Stuen, den første i sit Slags herhjemme. Selskabets Bestyrelse foreslog dets Medlemmer at støtte den det første Aar hver med en Mark fjerdingaarlig. Den fik alligevel ingen lang Fremtid.

En *Sangforening* stiftedes, af hvilken man ventede sig »uskatterlig Gavn og Velsignelse« for *Afholds*sagen; den skulde gøre det gamle Ord til Løgn: »De, som kvæde, holde meget af Væde.« Paa Halvaarsdagen efter sin Oprettelse, samme Aften som Syversen døde om Natten, gav den paa Skydebanen under Ledelse af Kantor N. Lund sin første offentlige Koncert. 8.-Dagen efter sang den over Syversens Grav paa Assistenskirkegaard.

Til *Selskabsmøder* samledes man hveranden Søndag. Der holdtes hver Gang 2—3 Foredrag, mest af Medlemmer, Syversen og andre Lægmænd: en Dessinator, en Veterinær, en Skrædder, en Mastemager, en Skovfoged osv. Tit beklagede de, at de ikke havde mere talentfulde Mænd til Afløsning. Medlemstallet var, sidste Gang Syversen aflagde Beretning, 665.

Syversen var vel den, der som Tillidsmand kom mest i Berøring med Medlemmerne enkeltvis. Snart kom en Mand til ham og bad ham gaa hjem med og moralisere for hans drikfældige Kone. Saa syg han var, gik han

dog med. Konen var en næppe 25aarig Skønhed, der aabenhjertig tilstod sin Fejl og med Angertaarer lovede Bedring. Hun holdt sit Løfte, sagde Manden senere, til Syversens store Glæde. Snart var det en Kone, der før Kl. 7 om Morgen, mens Syversen endnu laa i Sengen, kom til ham med sin til Drukkenskab tilbagefaldne Mand, for at han, endnu før han gik paa Arbejde, kunde høre Syversens gode Ord og blive genoptaget i Selskabet. Da de var gaaet ud af Sovekammeret, kom Konen tilbage, velsignede Syversen og bøjede derved sit Hoved saa tæt ned til hans, at han troede, hun vilde kysse ham — sligt var før sket. Men hun vilde blot bede ham fortie Mandens Navn, hvis han fortalte Historien, for at hans Ærekærhed ikke skulde bringe Trodsen op i ham.

»Jeg mindes«, siger Syversen i en Tale, »de mange bitre Angers-, Fortvivlelses- og Vemodstaarer, som i min Nærværelse ere blevne udgydte af Ynglinge og Mænd, der tidlig bleve forførte af de berusende Drikkes djævelske Tryllekraft og omsider tyede hen til mig for ved Aflæggelsen af Total-Afholdenhedsløftet at frigøre sig fra Alkoholafgudens vanærende Slavelænker; de mange Glædestaarer, som omvendte og frigjorte Mænd med deres stakels Hustruer have udøst i mit Hjem, idet de bevidnede mig deres inderligste Taknemmelighed.«

Under alt dette gik Syversens Kræfter stærkt ned ad Bakke. Han følte selv, at hans Tid snart var omme. Der var Møder, hvor han var saa svag, at han ikke kunde holde sig oprejst uden at støtte sig til Pulten, han stod ved. Saa døde han stille Natten mellem den 22. og 23. August 1847. I Dødsprotokollen for Frederiks Hospital staar der, at Bogholder Ole Syversen, 45 Aar gammel og boende Gothersgade 143, 2. S., den 23. August 1847 blev indbragt til Hospitalet som død af Brystsyge.

De Træk, hvormed Billedet af ham Ugedagen efter tegnedes i hans Blad »Menneskevennen«, var: Taalmod

under langvarige og haarde Lidelser, gudhengiven Underkastelse under en ublid Skæbne, Offervillighed i sin Sags Tjeneste, vaagen og virksom Trang til at gavne sine Medmennesker, ufortrødent Arbejde for dem Dag og Nat, særlig for at frelse de vildfarne, Blidhed og uforstilt Venlighed imod alle, stadig Redebonhed til at hjælpe og trøste, »hvorfor han ogsaa var æret og agtet af enhver, der forstod at vurdere hans ædle Egenskaber og mangesidige Kundskaber«.

Der rejste sig straks Ønsker om at sætte et Mindesmærke paa hans Grav og samledes ogsaa Penge ind dertil; det skulde være saavel den afdødes Minde som Selskabets Navn værdigt, blev der sagt. Men Begivenhederne i 1848 drog Interesserne andensteds hen, bort fra Syversen og fra hans Sag. Den 25. Juni 1848 maatte Totalafholdenhedsselskabet opløse sig og overgive sit Bo til Skifte og Deling blandt sine Kreditorer. Samme Dag udkom det sidste Nummer af »Menneskevennen«, som kun havde levet i 2½ Aar og aldrig havde faaet det Præg eller den Betydning, Syversen havde tænkt sig. Han og hans Værk var glemt i en Menneskealder. Og selv da Sagen paa ny dukkede op og vandt Kræfter, var Syversen i lange Tider den ukendte Mand, hvis Navn ingen havde hørt. Det findes ikke engang i »Biografisk Leksikon«.

Nu staar hans Mindesmærke, rejst af Afholdsmænd for ham og hans Livssag, ikke paa Kirkegaarden hos de døde, men i Fælledparken blandt de levende.

Aldershvile efter Tegning af S. Mygind 1813 (Bækkeskov).

LYSTREJSER OG LYSTGAARDE I KØBENHAVNS OMEGN I DET ATTENDE AARHUNDREDE

AF
LOUIS BOBÉ.

I.

LYSTEN til at foretage Udflugter i Hovedstadens Omgivelser og til at ligge paa Landet om Sommeren vaagner egentlig først i Frederik III.s Tid. Betegnelsen Lysthus i Betydningen Landsted forekommer, saa vidt vides, tidligst 1587 (Kongens Lysthus i Lundehaven)¹). Selve Ordet Lystgaard findes allerede hos Arreboe (1623), der taler om »den aandelig Kurzweil, Lystgaard og bedste Tidsfordriv«²).

¹) Dske Saml. V, 179. I Melch. Sebitz, Vom Feldbau (1580) forekommer: Unser höchst anmutiges Landhaus. ²) Nærværende Meddelelser er at opfatte som et ufuldendt Arbejde, hvortil Forf. i længere Tid har samlet Stof og som oprindelig var paatænkt at skulle blive et særskilt større Skrift, hvis Fremkomst nu har maattet op-

Rosenborg betegnes af Arent Berntsen (1656) som det ypperlige og store Kongelige Lysthus udi Hans Majestæts Have. Borgerskabet fulgte Kongens Eksempel; alt i Christian IV.s Tid laa der uden for Østerport (til 1682 for Enden af Rigersgade) og Nørreport en stor Del Privathaver, hvor man ikke alene dyrkede Frugt og Kaal, men ogsaa søgte Forfriskning om Sommeren. 1688 nævnes Verner Klaumanns »Lysthus«. Borgernes tidligste Landudflugter gjaldt de mange Beværtningshaver uden for Byen, hvor man, som Johan Monrad, »lod sig traktere, nu med Faaremælk og anden Mælk, Smør og Brød, nu med anden Mad og Frugt efter Aarsens Tid i de smukke Lysthuse, som der var i den Have, som hedte Stokholm« (paa Gammeltoftsgades Grund). Han kom ogsaa paa »Lagorden«, senere Gabels Gaard, men især i den lille Have ved Nørreport. Her traf han to gamle Venner Brunchardus, »en gammel Karl af den gyldne Tids Levninger«, og en for Lejermaal afsat Præst, der i mer end tredive Aar havde flakket om udenlands. »Naar disse to sad under de grønne Træer og sang af de gamle Kæmpeviser, maatte man lystes ved at høre det¹⁾«.

gives. Der vil som Følge heraf i denne Fremstilling hyppigt savnes Paavisning af Lyststedernes nøjagtige Beliggenhed paa de nuværende Sognekort, hvilket kræver en dybtgaaende Undersøgelse af Matriklerne o. a. Kilder, især naar Stenbro og Gader har udslettet ethvert Spor af dem. Ogsaa den rent arkitektoniske Side af Sagen, der kun kan løses af en Bygningshistoriker, har jeg maattet lade ligge. Det har særlig været mig om at gøre at give et Overblik over Lystgaardenes Udbredelse og Landliggernes Milieu. Om selve Livet paa Lyststederne flyder Kilderne sparsomt, men efterhaanden som Privatarbiverne drages frem og gennemforskes, vil Stoffet blive fyldigere. Lyststederne er for Søllerød Sogns Vedkommende omhandlet af Eiler Nystrøm (Søllerød Sogn 1910), fra hvis Haand flere Beskrivelser af Københavns Nabosogne kan ventes og til hvem der maa henvises. De i Citaterne forekommende Henvisninger til A, B, C o. s. v. refererer sig til Skøde- og Panteprotokollernes Signaturer.

¹⁾ J. Monrads Selvbiografi ved Birket Smith 1888, 27, 53.

En Lystrejsende kaldes hos Arreboe en Lysterer, dannet af Udsagnsordet lystere eller lustere, at fornøje sig. J. Monrad beretter, at han var ude at lustere med sin Moder hos hendes Bønder. Bording bruger Lystering i Betydning af Lysttur.

I Datidens Hyrdedigtning finder man sparsomme Spor af en endnu kun enkel og uudviklet Naturfølelse, der ikke formaaede at give sig et virkeligt poetisk Udtryk i Sproget.

Fra først af søgte man mere til Mark og Skov, end til Søerne og Sundet¹⁾. Man laa paa Landet, som det hedder, »udi Marken«, — »Marken med de Blomster hvid og blaa«.

Hans Mikkelsen Ravn priser alt saa tidligt som 1573 sin Fødestavn (Fævejle) som et Sted, hvor »Marken er frydelig grøn, Luften er sunder, herlig det pryder grønneste Skove«²⁾.

I en Epistel fra Tøger Reenberg hedder det:

Helst nu det smukke Sommerveir,
Til Lystighed indbyder,
Og Kreaturerne enhver
Sig i Naturen fryder;
Den grønne Kjortel Skoven bær,
Og Engen staar i Grøde.
Ja Marken udstafferet er
Med gule Baand og røde.

Præsten Samuel Bugge begynder sine *Ethices Christianæ* (1663) med en Opfordring til Læseren om at tage ud i det grønne.

Nu wi vil gaa spacere
I Skoug oc Steeder fleere,
Oc lyde paa Fugle Sang,

¹⁾ A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 266, 483. ²⁾ Hist. Tidsskr. 3. R. IV, 496.

Medens huer saa lystig siunger,
 At Lustten derved klinger
 Nu efter Vinters Tvang.

I sin bukoliske Digtning »Den goede oprictige Dafnissens Natte-Klage, det roelige Bunde Lefnet oc Aggermandens Lyst« (1656) har Søren Terkelsen givet et lokaliseret Billede af en landlig Udflugt i Byens Omegn paa hin Tid:

Naar det unge Folck vil sig til Gavn
 Reise lidt hen ud af Kiøbenhavn.
 Hen til Lyngby i dend grønne Lund
 Ud til Dragøer ocsaa somme Stund,
 Udi Marcken at forlyste sig,
 Naar nu Solen skinner glædelig,
 Eller til en anden lystig Fest,
 Naar da Spillet er som paa det best,
 At mod Aften mand spatzer vil,
 Naar nu Solen stunder Hafvet til,
 Deris Vognmand raaber flux paa dem:
 Holla! det er Tijd at kiøre hiem.

Efter 1660 fremstod en hel Række Landsteder i Hovedstadens Omegn. Kongefamilien gik i Spidsen. Rosenborg med dets Mure og Taarne var dem ikke landlig nok. 1661 lod den livslystne Dronning Sophie Amalie mellem Furesø og Vejlesø opføre et holstensk Bondehus, i de nærmeste Aar udvidet med et »Residenshus« og et »Sommerhus« samt en Lysthave, hvilket Anlæg fik Navnet Dronninggaard. Her opholdt Landets Moder sig hver Sommer og gav Fester, af hvilke der gik Ry¹⁾).

Kongen vilde ikke nøjes med at være sin Gemalindes Gæst. I Marts 1668 beretter Rentemester Gabel i

¹⁾ E. Nystrøm, Søllerød Sogn 188.

et Brev, at Kongen netop nu befinder sig i et lille Lysthus, som han fornylig har tilforhandlet sig af Rentemester Müller og ladet kalde Friedrichsthal. »Dette Sted plejer man at kalde Henrik Müllers Mølle, og det ligger meget lysteligt. Hs. Maj. er til Sinds at ville indrette synderlig lystelige Ting og Vandspring«¹⁾. Om Kongens Byggeforetagender og Udflugter hertil i hans sidste Leveaar beretter A. Bording hyppigt i sin Mercurius. 1666 lod Kongen til sine 4 Døtre opføre Prinsessegaarden eller Kaningaarden paa lille Amager ved den nuværende Hovedindgang til Frederiksberg Have.

Hoffets og Statens fremtrædende Embedsmænd følte sig forpligtede til at følge de allerhøjeste Herskaber i deres Passion for det enfoldige Landliv og de ædle rene Naturglæder.

Af Kongens Hjælpere ved Arvesuverænitetens Indførelse fik Rentemester Christopher Gabel 1661 Gavebrev paa et Stykke Jord, »som vores Ladegaard tilforn paastod og bygd var«²⁾. Aaret efter fik Gabel Skøde paa St. Jørgens Sø og købte af Magistraten Teglværksvænget; han anlagde den senere saakaldte Blaagaard. Om Sommeren boede han paa Ladegaarden, hvorfra et Par af hans endnu bevarede Breve er daterede (ufm Lahgarten). 1673 gik den over til Sønnen, Kammerherre Vald. Christopher Gabel, der 1680 til Kongen skødede Bygningen med Have, Fiskevand og Fægang samt St. Jørgens Sø med omliggende Volde, undtagen den Moderen tilhørende Teglgaardsvang mellem Ravnsborg og den Aa, som løber mellem Falkonerens Hus og Ladegaardsvangen. Generaltoldforvalter Edvard Kruse forpagtede derefter Ladegaarden og døde her 1695.

¹⁾ Brev fra Gabel til Kielman 1668 ⁷/₈ (Kielmans Pap. Rigsark.).

²⁾ Kronens Skøder ved F. J. West II, 90. O. Nielsen, Kbhvns Hist. V, 530, 28.

Skønt Havet, rum Tid efter at den idyllisk-elegiske Naturfølelse havde fundet Udtryk for Landskabets poetiske Stemninger, Marken, Engen med Bækken og Kilden, og Skoven, endnu ikke har formaaet at sætte Digternes Fantasi i Bevægelse, vidner de Landsteder, der opstod i anden Halvdel af det 18. Aarhundrede langs Kysten, at Øresunds Skønhed og Friskhed allerede den Gang har draget Mennesker til sig. Et Udtryk for Datidens Nydelse af Søens friske Brise er bevaret i et Brev fra den gottorpske Kansler C. E. v. Reichenbach, der hjemvendt fra et Besøg hos Storkansler Reventlow paa dennes Lyststed udtrykker sin Beklagelse over, at han nu sidder i det røgfylde Hamborg, saa fjern fra det herlige Sund og det kvægende Frydenlund¹⁾.

Den kgl. Historieskriver Vitus Bering fik 1668 af Kongen skænket en Eng ved Hvidøre, kaldet Kraghaven, hvor han opførte et Landsted, hvilket han kaldte Christiansholm til Ære for Kronprinsen²⁾. Aaret efter dennes Tronbestigelse imødekom Bering Kongens Ønske om at afstaa sin Ejendom til ham, der atter overlod den til Dronning Charlotte Amalie, som igen 1672 skødede den til U. F. Gyldenløve.

Den første Ejer af Frydenlund, paa hvis Grund der først laa en Kobbermølle, var Mogens Frijs († 1675), hvis Enke skødede det til Kongen³⁾, dog havde hendes Svigersøn den senere Storkansler Reventlow det til Afbenyttelse (se ovfr.). 1672 fik Gyldenløve Skøde paa den lille Dyrehave ved Skovshoved, som han havde tilforhandlet sig af Generalmajor Ryse og Jakob Petersen. Skoven og den heri opførte Lystgaard kaldte han Gyldenlund, af Christian V omdøbt til Charlottenlund⁴⁾.

¹⁾ Saml. Slesvig Holsten 265 (Rigsark.). Efterl. Reventlowske Pap. VIII, 34. ²⁾ Hist. Tidsskr. 3. R. VI, 75, 81. Danske Mag. 4. R. IV. ³⁾ E. Nystrøm, Søllerød Sogn, 137. ⁴⁾ Kronens Skøder II, 362.

Om den livlige Færdsel fra Kjøbenhavn til Skovene nordpaa ved Sommertide vidner, at den fornævnte Jakob Petersen, Dronning Sophie Amalies noksom bekendte »geheimeste Kammertjener«, 1663 efter Ansøgning fik overdraget den lille Dyrehave ved Ibstrup med Tilladelse til at lade et Værtshus indrette med alle Slags Forlystelser, Hyrevogne og Lystfartøjer. Her modtog han i sin Velmagtstid oftere Kongefamilien og dens Gæster¹⁾.

I Lyngby havde Geheimeraad Mikael Wibe, Præsident i Danske Kancelli, et Landsted, hvor han 1690 fejrede sin Datter Margrethes Bryllup med Jægermester Frederik Svane²⁾.

Paa Krudtmøllen ved Ørholm, paa Skrænten ved Mølleaaen, der tilhørte den rige Købmand Herman Isenberg og fra 1670 Albert Heins, havde Griffenfeld i Tiden 1672—84 jævnlig Stævnemøder med sine Veninder³⁾. Kong Christian V.s Yndling Vincens Joachim v. Hahn fik 1672 Gavebrev paa Hjortespring⁴⁾.

I Emdrup By ejede Hofpræst H. G. Masius, Stamfader til den adelige Slægt v. der Maase, 1698 et Hus med tilliggende Have uden Ager og Eng, som han anmodede Rentekammeret om ikke at ville beskatte i Lighed med »de store Lysthuse«, eftersom han kun brugte det til »for Legemets Skyld at fare der ud en Gang 5 eller 6 om Sommeren«⁵⁾.

Erkebiskop Hans Svane fik baade Ebberødgaard⁶⁾ og Farumgaard. Paa sidstnævnte Sted indrettede Bispén Fiskedamme, af hvilke nogle efter ham endnu hedder Svanedammene, til Gave af Kongen.

¹⁾ Kronens Skøder II, 145. ²⁾ Lyngby Kirkebog 1690 ^{3/4}. ³⁾ A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 329. ⁴⁾ Kronens Skøder II, 386, 395. ⁵⁾ Rentekammerets Personalie 1689 (Rigsark.). ⁶⁾ Kronens Skøder II, 110.

I Husum lod Feltherren Hans Schack opføre en Lystgaard med store Haveanlæg, som han kaldte Husumgaard; den tilhørte fra 1670 Nikolaus Bennich, Svoger til Sophie Amalie Moth, hvem Christian V besøgte her. 1670—80 ejedes den af Storkansler Ahlefeldt¹⁾.

General Hans Ahlefeldt havde Sommerophold paa Cathrineberg (Raarup), som han fik med sin Hustru Cathrine Sehested, Dronning Sophie Amalies »Mignonne«, Enke efter den 1661 afdøde Rigsraad Sivert Urne.

Admiral Henrik Bjelkes Frue, Edel Ulfeldt, fik 1666 i Gave de to Gaarde Rumpe i Uggeløse Sogn, som efter hende fik det mere velklingende Navn Edelgave, til lige Navnet paa den senere Hovedgaard²⁾.

Helt ude i Vridsløsemagle havde Prof. Johan Frederik Bartholin († 1708) et Landsted, og her boede ofte hans Svoger Ole Rømer, som paa en nærliggende Høj lod opføre et privat Observatorium. Lyststedet arvedes af hans Næstsøskendebørn Caspar og Hans, der her byggede et nyt Hus, som de kaldte Pilenborg, hvorom en Indskrift paa Gaarden fortalte.

Piile-Stumper, som her stode
 Nelker iblant Steen og Gruus
 Haver vi opryckt med Roode,
 For at bygge dette Huus³⁾.

Størstedelen af de i det 17. Aarhundredes anden Halvdel opstaaede Lystgaarde havde store Hovedbygninger med betydeligt Tilliggende og Avling med dertil hørende Avlsbygninger. Landstedet i moderne Forstand, der alene tjente til Sommerforfriskelse, kommer først paa Mode langt ind i det 18. Aarhundrede. I dettes

¹⁾ A. D. Jørgensen, Griffenfeld I. ²⁾ Kronens Skøder II, 245. Danske Atlas II, 532. ³⁾ Fra Arkiv og Musæum IV, 534.

første Aartier opstaar i Lyngby Rustenborg, opkaldt senest 1720 efter det hollandske, ikke sjældne Stednavn R., dannet af »Rust« (Rast, Hvile). Lystgaardens første Ejer var den senere i Rigsfriherrestanden ophøjede Hofjunker Friedrich Weiberg, hvem Datiden holdt for at være en uægte Søn af Christian V.s Yndling Adam Levin Knuth. Han havde i sin Ungdom studeret i Holland (Utrecht) og har vel nok af Forkærlighed for dette Land givet ikke alene sit Lyststed, men ogsaa den til samme hørende Kro Holland Navne, som mindede herom. Stedets Oprindelse gaar tilbage til 1696, da han af Kongen fik tilskødet 4 Gadehuse i Lyngby, hvoraf to afbrændte kort efter. Paa deres Plads synes han at have opført en lille Lystgaard, som han antagelig har beboet i sine Sommerferier, i de Aar han beklædte Posten som Gesandt i Wien († 1720)¹⁾. Paa Ørevad boede »undertiden« Kong Frederik IV.s afgaaede Geheimekabinetsssekretær Ramshardt (1733). Et af de ældste og stateligste Landsteder i Gentofte var det, som indrettedes i Aarhundredets første Aartier af Handelsmanden Abraham Kløcker (1673—1730), Direktør for vestindisk-guineisk Handelskompagni, Kommitteret i Toldkammeret og Kurator for Vajsenhuset. I Tidsrummet 1730—40 opstod Hellerup, Mariendal, Agershvile, Enrum og andre Lyststeder. Maalet for Borgerskabets Sommersøndagsudflugter var paa hin Tid fortrinsvis de kongelige Slotte. Særlig var Gyldenlund, omdøbt til Charlottenlund efter dets Ejerinde Prinsesse Charlotte Amalie, der 1733 lod Slottet ombygge, et yndet Valfartssted for Byens Indvaanere. Den tilliggende »Lystskov for fornemme Folk«

¹⁾ At Navnene skulde stamme fra Svogeren Hans Voscamp, fordi denne var Hollænder, er vistnok udelukket (Arkiv og Museum V, 69). Ej heller var V. Hollænder i Betydningen Mejerist (Pershist. Tidsskr. 2. R. IV, 21; Sjæll. Reg. XL, 144, Indlæg).

var et søgt Stævnemødested for Kærestefolk, men den havde ikke noget godt Lov paa sig paa Grund af de løse Sæder, der her gik i Svang blandt Ungdommen, hvilket bl. a. ses af et Vers af Tøger Reenberg:

Du seer saa gusten, bleg og sur som Beileren,
der seer sin Brud til Gyldenlund at fare¹⁾.

»Her i Landet«, siger Henrik i »Maskeraden«, »naar to forlibe sig i hinanden, finde de hundrede Lejligheder at komme sammen. At rejse til Gyldenlund eller Fride-richsdal om Sommeren, holdes for en meget nobel Tidsfordriv, men hvad der bestilles iblandt, ved min Broder perfekt, som er Lejekusk.«

Jeronimus giver ondt af sig over Tidens Blødagtighed og Hang til Luxus. »Fornemme Folk spadserede til Gyldenlund i gamle Dage, men nu er det en Skam at gaa til Fods uden Porten«, ytrer den gamle Ræsonnør. De mange Selvejerkøretøjer affødte da ogsaa en særlig Karosseskat.

En moraliserende Tendens indeholder ogsaa Niels Prahls tragisk-komiske »Heltedigt« »Den bortsnappede Jomfrue Eller Fikkens Lykkelige Lustere-Reyse Og U-lykkelige Spatzere-Gang«, udkommet 1750. Det er blottet for Poesi, men giver dog en ret anskuelig Forestilling om en Strandvejstur fra Aarhundredets Midte. At slutte fra hyppige Hentydninger i Datidens Aviser maa det have vakt en vis Opsigt blandt Publikum²⁾.

Handlingen, hvis man kan tale om en saadan, er i Korthed følgende: Den unge honnette Jomfrue Fikke udstyret med »Parasol, Sole-Skærm og Rejsekaabe«, skal med sin Fader, den knarvurne, skikkelige Hr. Jeroni-

¹⁾ Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil 244. ²⁾ Stolpe, Dagspressen i Danmark III, 168.

mus ud at køre til Gyldenlund en Sommereftermiddag i det Herrens Aar 1740.

Da var det stille Veyr, da voxte Foraars Grøden,
Da skinte Solen varm, da blev der kiøb paa Føden,
Da sang hver smule Fugl, da Knoppede hvert Træ,
Da hørtes Bukkens Ba, og Lammets spæde Bæ.
Da sagde Fikkens Faer: hør nu min Datter Fikke!
I Aften har jeg Lyst en Flaske Viin at drikke
Paa Landet, klæd dig paa, følg med til Gylden-Lund,
Det blir et deyligt Veyr i denne Aften-Stund.

Undervejs gør man holdt ved Kildendal, da Klokken først er fem, og Gyldenlund, »hvor Samlingsstedet er for Mandspersonerne, er mest fornøjeligt, naar det er Aftenstund«. Fikke faar der serveret en Kop Chokolade, medens Jeronimus tømmer to Flasker Rhinskvin og ryger en Pibe Knaster. Celadon, hendes Beundrer, en ung Spradebasse, der passerer forbi, hører om Maalet for deres Udflugt, og skynder sig i Forvejen til Gyldenlund. Han klager der i Skovens Ensomhed sin Kærlighed til Fikke for Træer og Buske. Hun overrasker ham her, røres ved hans Klage, faar ham kær, og Forlovelsen sker paa Stedet med Faderens Samtykke.

Jeronimus priser sin Datters Lykke.

Den kiere Gylden-Lund har hiulpet mangan Pige,
Min Dotter ikke er den første som kand sige,
I Gylden-Lund jeg fik min første Kiereste,
Den har i mange Aar forsynet Pigerne.

Man vender fornøjet tilbage til Staden, hvor Jeronimus trakterer sin nye Svigerson. Derefter gaar de nyforlovede en Tur i Maaneskin; paa Slotspladsen bliver Jomfru Fikke bortsnappet af den forbiagende Hr. Ponto.

»Heltedigtet« kan blandt Bipersonerne opvise ret veltrufne Typer som Tjeneren Lars, Niels Kudsk, den tykke Vært i Kildendal og Skillingsmanden i Porten.

Rejsen og Lusteren ud af Byen, i Kareter, Phaeto-

ner og Diabler var bleven Mode. 1748 falbydes en berlinsk Rejsechaise, »saaledes indrettet, at om Sommeren kan saavel Forsædet som Bagsædet nedslaaes til Fornøjelse, særdeles naar man kører i Skoven«¹⁾.

I »Menoza« lader Pontoppidan sin Helt søge Forfriskelse ved smaa Rejser til de lystige Skovegne mod Nord, især Egnen om Fredensborg, som han kalder yndig og bekvem til Synets Forlystelse²⁾. Der nævnes allerede Folk, som lejede Sommerværelser i denne Egn. I Datidens Aviser før 1746 findes kun et Par Avertissementer om at Værelser er til Leje for Hensker, »der vilde divertere sig paa Landet om Sommeren«; i de følgende Aar er de ikke mere ualmindelige. 1747 tilbydes Værelser til Leje paa Klaumanns Gaard i Lyngby, »da nu Markerne og Træerne begynde at grøntes og blomstre, og det bliver behageligt at være paa Landet«.

Om den sære Præst Mag. Fred. Plum i Gentofte († 1728) hedder det, at han lod sin Have være aaben for skikkelige Folk fra København, hvorfra Fruentimmer kom i Hobetal for at spise Kirsebær, og det siges i Ligprædikenen over ham, at han døde noget for tidlig for den Slags Engle, der plejede at herbergere i hans Vingaard³⁾.

I sine 1753 nedskrevne Optegnelser ytrer Præsten i Brønshøj P. L. Hersleb: »Iblandt de nogenledes raffinerede Sjællandsfarer mener jeg Brønshøjerne kan regnes, der ere saa uformærkt humaniserede, saa at adskillige kønne Folk fra København drage ud til Bønderne om Sommeren for at fornøje sig 2 à 3 Dage, og uden Væmmelse kan benytte sig af Bøndernes Dug og Disk, Seng, Bord og Mælk«⁴⁾.

¹⁾ P. M. Stolpe, Dagspressen i Danmark IV, 98 ²⁾ Menoza III, 393, 530. ³⁾ Pershist. Tidsskr. 3. R. II, 89. G. L. Grove, Slægten Plum, 36. ⁴⁾ Kirkehistoriske Saml. 3. R. II, 667.

»Midt i Sommeren er Københavns Luft noget utaalelig«, skriver den lærde Geheimearkivar Jakob Langebek 1770, »og det er da den Tid, man ikke saa meget bør at arbejde udi, som spadserere og forlyste sig i det grønne«¹⁾.

For dem, der hverken ejede Landsted, eller havde Midler til at leje Sommerværelser, var der sørget for, at de ikke skulde vansmægte eller lide Sult, men kunde finde god Beværtning. 1763 nævnes ialt 24 Traktørsteder i Byens Omegn, deriblandt Bellevue, Skovshoved, Constantia, Klampenborg, Ermelundshuset, Fortunen, Taarbæk, Jægersborg, Gentofte, Vangede, Kollekolle, Holland, Lille Værløse, Søborghus, Hvidovre, Damhuset, Flaskekroen og Bakkehuset.

Der fandtes da allerede Rejsekort. I Carl August Thielos løjerlige Bog »Den grønne April« (1760) ser man paa Titelbladet et grøntmalet Kort over Københavns nærmeste Omegn, fra Østerbro og Fiskerhuset forbi Kildendal, »Duborg« og videre over Bellevue, en tre Elages Bygning med Kvist, til Taarbæk; fra Vesterbro forbi »Rabensborg« (Ravnsborg) og »Seborg« (Søborg-hus) til »Limbye« (Lyngby).

Fra Frederik V.s sidste Regeringstid foreligger et af Guiter paa Grundlag af H. Morvilles Kort stukket »Vei-Carte for Reisende mellem Kiøbenhavn og Fredensborg«, der af Datidens Skov- og Strandgæster har været benyttet som de moderne Turist- og Cykelkort. Kortets Form, otte smalle Baner, der indbyrdes fortsættes, men, som Eksemplarer i gamle Bibliotheker viser, har været klæbet op Side om Side, har kendelig forrykket de virkelige Afstande. I hvert Fald ser man dog paa en let overskuelig Maade, hvad der den Gang regnedes som Stationer paa Udflugterne.

¹⁾ H. F. Rørdam, Breve fra J. Langebek 481.

I »Henrik og Pernille« (1724) nævner Leonore »vor Lystgaard paa Landet«. Pontoppidan omtaler (1759) de mangfoldige Lysthaver, Lystgaarde og mindre Sommerhuse, »som siden dette Seculi Begyndelse ere anlagte paa 2 à 3 Miles Distance fra København alene til Tjeneste paa 3 à 4 Maaneder for dem, som til deres Sundheds og Fornøjelses Pleje ville opholde sig der. Dette Tal stiger visselig til 200 à 300, og hvem, som vilde regne dem hen til en Forhøjelse i de københavnske Udgifter, fandt her paany en Kapital af nogle Tønder Guld, da en Del af disse Lysthuse og Haver ikke fattes deres Kostbarhed, at jeg ej skal tale om, hvad den idelige Rejse ud og ind slider paa Vogne og anden Ekvipage«¹⁾).

Thielo spotter over Folk, som af Forfængelighed køber en Lystgaard og bagefter beklager sig over at have været forblindet og givet sig af med en Sag, som koster meget og er uden alle Fordele.

At eje en Lystgaard eller i det mindste at leje Sommerværelser, hørte til alle blot nogenlunde velsituerede Borgerfolks Ambition.

I Dorothea Biehls Lystspil »Den forelskede Ven« (1765) siger Leonard: »Naar jeg blev gift, maatte jeg have mig en Lyst-Gaard paa Landet.«

Et mere iltert Angreb, end Thielos, paa den »nu gængse Mode, at enhver, som vil passere for fornem, maa have sig en Lystgaard paa Landet«, findes i de 1777 i Odense af Hedegaard udgivne »Tanker over Moden og dens Følger«. Forfatteren har Sommeren før nogle Gange gjort en Tur uden for Forstaden og de nærmest beliggende Landsbyer, alene for at se, »med hvilken Sinds-Rolighed adskillige af Byens Indvaanere, og deriblandt endog Vintappere, Haandværksfolk og

¹⁾ Eutropii Philadelphi Økonomisk Beskrivelse 199.

flere slige af den tredje Klasse forsømme deres Forretning og med fortræffelig Air fremstille sig for Portene af deres Haver i Damaskes eller Sirtses Sloprokker, med gule Saffianstøfler, guld- og sølvbroderede Nathuer ved en Pibe Tobak i Munden«. »Til sin egen Opbygelse« har han blandt Landliggerne optalt 23 Skomagere, nogle og tyve Skrædere, 31 Bogholdere, 43 Mæglere, 4 à 5 Bogbindere, der efter de Stores og Riges Eksempel »smauser og forlyster sig« uden for Byen med deres Selskabsbrødre. En Urtekræmmer, hvem han havde vist Tjenester, havde til Tak indbudt ham til sin Have paa »en Corbonade og et Smørrebrød, som plejer at være de fornemmes Aften- eller Frokost«, men han fandt over 24 Personer samlede. Han beklager, at denne saa godgørende Mand altfor tidligt maatte spille Bankerot. Urtekræmmeren havde paa en Rejse set Slottet Sanssouci i Potsdam og var bleven saa indtaget deraf, at han »af sin Have vilde gøre et Sanssouci i Miniature«.

»Om Sommeren«, skriver Ramdohr (1792), »bor næsten alle paa Landet, og hvem der blot paa nogen Maade kan tillade sig det, har et Landsted eller en Have, eller blot kun et Par Værelser i et af de nærliggende Steder, Frederiksborg, Lyngby, Gentofte o. s. v. Hvem der maa blive i Byen, gør hyppigt Udflugter til sine Bekendte paa Landet. Man er sikker paa, at blive optaget og beværtet med største Gæstfrihed. En Afstand af 2—3 Mil regnes for intet med de smukke Landeveje og den Hastighed, hvormed de sjællandske Heste kan løbe. Man kører ud ved 10—11 om Morgenens, spiller, dinerer og er atter hjemme saa tidligt om Aftenen, at man kan besøge et Selskab et eller andet Steds i Byen« ¹⁾.

¹⁾ F. W. B. v. Ramdohr, Studien auf einer Reise nach Dänemark, Hannover 1792, 355.

Endnu ved Udgangen af Aarhundredet er den honnette Ambition, at eje et Landsted, Genstand for litterær Drøftelse i Rahbeks Skuespil »Sommeren eller det københavnske Landlevnet« (1796), der foregaar paa Lystgaarden Alleborggaard, hvis Ejer, Konferensraad Alleborg, er plaget af Gæld, delvis fremkaldt ved det kostbare Landsteds Køb og Vedligeholdelse. En af hans Replikker lyder: »Nu omstunder har hele Verden Lyststed, og man kan tilforladelig ikke andet, ellers saa det ud, som man ikke havde Raad til det«¹⁾.

Mange Landliggere søgte at forene det nyttige med det behagelige, idet de til deres Lyststed knyttede Avling for dermed at dække Udgifterne ved Landopholdet, en Spekulation, der, efter en Samtidigs Ytring, sjældent lykkedes²⁾. Det er derfor ofte ugørligt skarpt at skelne mellem Lystgaarde og Avlsgaarde.

Udflugterne i Byens Omegn vanskeliggjordes ved de slet vedligeholdte, ofte næsten ufremkommelige Veje. Strandvejen var ganske vist til i Midten af det 18. Aarhundrede, men endnu ved 1800 sandet, forsømt og lidet befærdet i Byens nærmeste Nærhed. Vejen til de mange Lyststeder længere nordpaa gik over Store Vibenshus ad Lyngbyvej; ved Gentofte eller Sorgenfri forlod man Kongevejen. I Aarene 1744—50 anlagdes og beplantedes Nørre- og Østerallé, der løb sammen ved Store Vibenshus og fortsattes til Lyngbyvejen, samt Jagtvejen fra Falkonergaarden til Vibenshus. Gl. Kongevej gik gennem Frederiksberg By over Damhuset. Ved Rahbeks Allé fra Vesterbrogade gik Køge Landevej over Valby til Stranden ved Flaskekroen.

¹⁾ Rahbek, Prosaiske Forsøg, 4 Saml. 1796, 17. ²⁾ G. Begtrup, Agerdyrkningens Tilstand I, 222 ff. ³⁾ C. Bruun, Kjøbenhavn III 21, 791.

II.

Støttet til de foregaaende orienterende Bemærkninger om Lystrejser i gamle Dage og de efterfølgende Optegnelser om de enkelte Landsteder og deres Besiddere kunde man ved Fantasiens Haand tænke sig en Udflugt i Byens Omegn en Sommerdag i Slutningen af det 18. Aarhundrede, for at stifte Bekendtskab med Datidens Milieu af Landliggere. Helst vilde man maaske vælge en Sommermorgen i 1789, Nationernes store Frihedsaar, den Gang, da ogsaa Danmark billedligt talt hilste Skærsommer i Land og By. Det svundne Aar var gaaet til Ende som et Gyldenaar i social og økonomisk Henseende. Den korte Krig med Sverig var heldig bragt til Afslutning, Frihandelsforordningerne af 1788 havde løst Handelens og Omsætningens Baand og aabnet Borgerstanden Verdensvejene til Velstand, ligesom Lovbudet om Stavnsbaandets Ophævelse havde løst Bondens Baand. Aaret havde bragt en Høst i Lade, saa rig, som ingen i Mands Minde vidste af at sige. Drømmen om Frihedsvaaren for Alverden, om Verdensbroderskabet opfyldte alle ideale Naturer. Medens »Alverden til Fejde nu udrusted sig«, sang man sin Glæde ud over det skønne Fredens Ly i Danmark og dets »ejegode« Frederik; Baggesen og Knud Lyne Rabbek skrev de første fornøjelige Selskabssange, der ikke alene lød omkring Punchebollen i Klubberne, men fulgte vore Oldeforældre paa deres Udflugter til Skov og Strand. Komponisten Schulz bar Voss' og Claudius' og vor hjemlige Thaarups stille, lyse og glade Sange ud til alt Folket i sine enkle inderlige Melodier, i hvilke ogsaa Længslen efter Naturen kommer til Orde:

Komm Liebchen, komm aufs Land
Der Winter ist vergangen,
Und Thal und Hügel prangen
In farbigem Gewand.

Den Slægt af Københavnere, der staar ved Støvets Aar, bærer endnu i sig en vemodig Genklang af den Adventstemning, der gik forud for en Udflugt »fra kvalmfulde Mure til Marken saa huld«. Med retfærdig Harm har den set de Skønhedsværdier, Københavns nærmeste Omegn som faa Hovedstæder i Verden kunde opvise, blive tilintetgjorte brutalt af gridske Byggespekulanter, begunstigede af kortsynede og idéforladte kommunale Øvrighedspersoner.

Som Stederne har skiftet Fysiognomi, er ogsaa langt de fleste Navne paa de Slægter af Overklassen, der byggede og boede herude, slettede ud og skrinlagte. Ingen nulevende ved af Traditionen at berette, hvem de Fruer var, en Anna, en Catharine, en Marie, til hvis Ære Sommerhjemmet blev opkaldt.

Nægtes kan det ikke, at det nationale Element efter Nutidsbegreber nærmest spillede Askepots Rolle blandt Lyststedernes Ejere paa det Tidspunkt, vi har valgt for vor Vandring ad Strandvejen og tilbage indefter over Land. I Tyske Kancelli med det udenrigske Departement, Rentekammerets slesvigske og holstenske Kontorer, Økonomi- og Kommercekollegiet som i andre offentlige Stillinger tjente næsten overvejende Embedsmænd med tysk Talesprog, ikke alene fra Holsten og den Del af Slesvig, hvor Tysk var Modersmaalet, men indvandrede fra alle Egne i det tyske Rige. Hertil kom tysktalende Adelsfamilier som Baudissin, Bernstorff, Reventlow, Schimmelman, Löwenstern, Staffeldt o. a., med de af dem indkaldte eller protegerede tyske Kunstnere og Videnskabsmænd, Præster og Læger, Handels- og Industridrivende, Apothekere, Gartnere og Haandværkere; desuden de tysksødte Officerer i Hæren. Som nedenstaaende Sammenstilling viser, indtager dog i Landstedernes Historie den forholdsvis mest fremskudte Plads de til den fransk-tysk reformerte Menighed hørende

Familier, der, indbyrdes indgiftede, dannede en Kreds for sig¹⁾. Indvandrede Franskmænd som Grev Huguetan og hans Søn Geheimeraad Desmercieres, General Longueville, Oberst Malleville, Generalintendant Verrayon, eller Descendenter i andet Led af franske Réfugiés som Calmette, Destinon, le Sage de Fontenay, le Fevre, Mazar de la Garde, d'Origny; alle deres franske Husfæller, Sekretærer, Hovmestre, Françaisere og Domestikker; de franske Præstefamilier som Mourier, ikke at forglemme talrige franske Dansemestre, Klavermestre og Frisører. De prægtigste Landsteder med den rigeste Luxus og Komfort inden Døre var dog i Hænderne paa Datidens rige Groshandlere, Skibsredere og Bankierer, næsten alle indvandrede, som Englænderne John Brown og hans Slægt, Appleby, Christmas, Mac Evoy, Selby og Baildon, Hollænderne de Coninck, van Hurk og Terborch, Schweizerne Agier, Frölich, Hauser, Iselin, Peschier og Schneider; Mænd fra Rhinen og Neckar som Tutein, Wever, Wasserfall og Zinn. Endelig fra Broderlandet de i Mordet paa Gustav III delagtige Aristokrater, Claësson, Gyllembourg og Ribbing, Landshøfding Raiser og Æventyrerne Bohemann og Manderfeldt.

I Emigrationens Tid forstærkedes det galliske Præg ved de mange fornemme Flygtninge, der var Gæster paa Landstederne og som bragte nye Sædvaner og nye Anskuelser med sig til Landet. Paa Sølyst var alle Nationer og Stænder repræsenterede, og dets Værtinde, Grevinde Charlotte Schimmelmänn, kunde med Rette sige, at hendes Salon var som en Tryllelygte, i hvilken Billed fulgte paa Billed i broget Blanding.

Naar Landstedernes Historie tages som Helhed, er

¹⁾ Gram nævner Huguetan, Fabritius, van Hurk og van Hemert som gode gamle Venner (Breve fra H. Gram, 267).

der dog næppe noget Navn, der samler saa mange Minder om Fortidens Landliv som Slægten Fabritius' (de Tengnagel) fra Cleve, med de i den indgiftede Familier, deres Hjemfæller Abbesteerne og Weverne, Iselin, van Hurk og Classen, der alle som én nærede en udpræget Forkærlighed for Landlivet ved Kysten (Christiansholm, Sølyst, Enrum og Skodsborg).

Dynastiets Grundlæggere var Brødrene Michael Fabritius (1697—1746), der 1732 udsendte de første Skibe til Kina, og Just Fabritius (1703—66), der drev Handel paa Marokko i Forening med Jost van Hemert og som Bankier bragte store Statslaan i Orden samt var delagtig i Frederiksværks Tilblivelse. Begge Brødre var desuden Direktører for asiatisk Kompagni og Medstiftere af Kurantbanken. Som de til deres Lyststeder knyttede Industrianlæg eller omvendt, har de vel ligesom John Brown ved at opføre og opkøbe Landsteder spekuleret i Datidens honnête Ambition og Passion.

Hine rige, kloge Handelsmænd fra de to glimrende Opgangsperioder under den nordamerikanske Frihedskrig og under den franske Revolution, som fra Eventyrlandenes fjerne Kyster hentede de rige Ladninger hjem til det lille, afsides liggende Danmark, forstod baade at leve og lade leve. De omgav sig med fyrstelig Luxus og udviste Rundhaandethed mod de Arkitekter, Dekoratører og Havekunstnere, der byggede, prydede og hyggede deres Sommersted ved Øresundskysten. I Haverne plantede de sjældne, herhjemme ikke før sete exotiske Træer som amerikanske Løvtræer og Koniferer, Buskvækster og Blomster, hvis Stikling eller Frø varsomt var ført hertil fra Jordens fjerneste Strande; Roser og Nelliker i utallige Afarter, hvis Duft og Pragt var til Fryd for Gæster og Vejfarende. Hjemme og ude priste man deres Gavnildhed og Gæstfrihed. En Rejsende,

Ramdohr, fremhæver 1793 Konferensraaderne Fabritius' og Classens Hjem, der særlig udmærkede sig ved deres *bonne chere* og musikalske Nydelser; her mødte man den Tone, der forud herskede hos de rige Finansmænd i Frankrig¹).

Broget og bevæget var Livet ved Kysten gennem den livlige Forbindelse med Danmarks fjerne Besiddelser paa Guldkysten, i Trankebar, i Vestindien og Grønland som ogsaa med Kina. Drevon saa 1786 én Dag paa Helsingørs Rhed 300 Skibe fra alle Verdensdele for Anker, ventende paa gunstig Vind²). Spændende var det Øjeblik, naar Rederen fra sit Lyststeds Brink gennem den skarpe Tubus blandt de mange indadglidende Sejlere genkendte et af sine længe ventede Skibe, der maaske efter en to- à treaarig Fraværelse stævnede hjem med en Ladning, der repræsenterede en hel lille Formue. Saa bød man til Gilde herude paa ægte Skildpadde, serveret paa Guld og Sølv af Mulatter i broget Silke og med Turban om Hovedet. Det kosteligste ostindiske Porcelæn kom frem af Skabene, og i de funkende Krystalglas luede den »oprigtige« røde Constantia eller andre udsøgte Kapvine til Guyava og lignende exotiske Syltetøjer³).

»Det gode Haab« stod for Handelsverdenen som et forjætted Land, derfor fik Lyststederne Navne som *Bonne Espérance*⁴), *Constantia* og *Taffelbay*⁵).

Formuer tjentes i Hast. Sukkerraffinadør Ladiges efterlod 4½ Million Rdlr., i moderne Penge 20 Millioner Kr. Peter Wasserfalls Enke ejede 3 Tønder Guld. Spe-

¹) F. W. B. v. Ramdohr, Studien auf einer Reise nach Dänemark 1792, 354. ²) Voyage en Suède, la Haye 1789, 243. ³) Hennings' Dagbog 1802. ⁴) J. Ewalds Levnet og Meninger ved L. Bobé, 323. ⁵) Pershist. Tidsskr. 3. R. IV, 13. J. J. Holten nævner: et sandt Cap de bonne espérance, glimrende og rødmende af alle Sydlandets Vine (ib. 5. R. I, 3).

kulationerne i de oversøiske Kompagniers Aktier greb mange med Svimmelhed; der spilledes Plat og Krone. »Imorgen Rabundus, i Dag Matador«. Den Dag, Heinrich Bolten, Ejer af det fyrstelige Sorgenfri Slot og flere Herregaarde, blev baroniseret, gik han fallit.

Hin farverige Tid, da Kræmmerdrengen bag Disken i Gyden drømte om at gaa paa Langfart for at hjemføre Golkondas og Visipurs Skatte, da Barbersvenden Heinrich svang sig op til Konferensraad, og Vintapper-svenden Bolten fra »Weltkuglen« i Gothersgade blev benaadet med den syvtakkede Krone. De rige Superkar-goers, de hjemvendte Øst- og Vestindianeres Tid, der lever i Literaturen i Efterligninger af Mortons Lystspil: »Den hjemkomne Nabob«, frem for alt i P. A. Heibergs »Kinafarerne« og »De Vonner og de Vanner« (Ostindianeren van der Haan-Petersen) samt i Rahbeks »Sommeren«, med den fra Virkeligheden hentede Major Torbenson, der i sin Ungdom drog til Ostindien, »fordi noget gik ham imod hjemme«, men som nu efter mange Aars Forløb er vendt tilbage, rig paa Mønt, men træt af Kampene under Tippo Tip og mod Piraterne, lykkelig over at »være paa Landet og have Sommer« ved Sjællands Kyst.

Havestilens skiftende Faser belyser Menneskets Forhold til Naturen¹⁾.

Den gammelfranske Have, som Lenôtre skabte i Ludvig XIV.s Tid i Versailles, St. Germain og St. Cloud, var ligesom en Udvidelse af Huset. Træer, Buske og Planter maatte som Sten og Træ føje sig efter Waterpas

¹⁾ Jvfr. C. C. L. Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst* III, 1780, 142, 217. Samme, *Anmerkungen üb. die Landhäuser*, 1779, 27. J. v. Falke, *Gesch. des modernen Geschmacks* 1880, 258, 314. A. Biese, *Gesch. des mod. Naturgefühls* 1888, 262, 290. *Deutsche Rundschau* XVIII (1879), 256. M. L. Gothein, *Gesch. der Gartenkunst* II, 1914, 365, 382, 391. L. Bobé, F. Brun, III f.

og Vinkelmaal. Murene fortsattes i levende Løvkulisser eller spanske Vægge i de snorlige, strengt tilklippede Hækker, der opadstigende i Terrænet dannede Overgangen til Skovens Hang. Havens Parketgulv var Blomsterparterret, i Farve og Tegning som persiske Tæpper, indrammede af Buxbombede. Træerne var plantede som Skakfigurer, Tax og Cypresser tilklippede i Form af Tærninger, Kugler, Kegler og Pyramider, Urner eller Vaser, hvilende paa Postamenter; med den tiltagende Rokokko blev det groteske Figurer, Jægere og Damer i Fiskebenssskørt med Pocher. Man klippede endog som Gartneren i »Frejas Alter« Historier i Hækkerne, »Jerikos Belejring med Murenes Indstyrtelse og Basunernes Lyd«. I de indklippede Løvnicher langs Gangene opstilledes Skulpturer, Apollo, Diana og Nymfer (Marmorehaven). For at bøde paa Kedsomheden, som al denne Symmetri og Regelbundethed frembragte, ødsledes der med Vand, og da Lenôtres Kunst helst virkede paa den flade Mark og jævnedes de Høje, der fandtes i Terrænet, eller omdannede dem til Terrasser og Balustrader, udkrævedes der baade stor Opfindsomhed og Bekostning for at hidlede de betydelige Vandmasser, der behøvedes saavel til de mange Bassiner som til den store Vandkunst, der afsluttede Haveanlægget. I Lenôtres skyggeløse Haver sang ingen Fugle, man hørte kun Havesaksens evige Klapren og Vandenes Rislen og Brus. Luften var svanger af den stærke Kirkegaardsduft af Buxbom, Cypres og Tax. Typisk franske Haveanlæg var og er til Dels endnu Fredensborg Slots Park med de syv Alleer, der straaaleformede løber ud i Parken, og som i meget minder om Hampton Court, og Frydenlund Have.

Allerede i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede havde den franske Haves Unatur i England mødt en Reaktion, der kom til Orde i Popes og Addisons Digting og udførtes i Praksis af den store Havekunstner

William Kent, der agitatorisk bekæmpede den lige Linie i Havekulturen. Haven skulde være som et Udsnit af Naturen og paa en lille Plet samle alle de Tilløkkelser, som det engelske Landskab med sit bølgeformede Terræn, sit friske Grønsvær og sine lyse Lunde frembyder. Bækken skulde risle gennem Haven, Fuglen skulde lokkes hid, for at den kunde bygge Rede og fryde Øret med sin Sang. Det gjaldt om, med Kunst at udslette hvert Spor af Menneskehaand. Havde man før fortrængt Naturen ud til Mark og Skov, skulde den nu rykkes tæt op til Husets Vinduer. Allerhelst burde man fjerne enhver Bygning. Rousseau vilde gøre Haven til et romantisk Vildnis.

For at skabe Karakter og Stemning indrømmede Kent i sine Haver Plads for Pavilloner og kunstige Ruiner, men Staffagebygningerne og de skiftende Arrangementer, de overraskende, rørende og romantiske Have-scenerier — en Tribut til Tidens sygeligt affekterede Aandsretning — skyldes den mægtige Paavirkning, Havestilen modtog af Arkitekten Chambers' i 1757—67 udgivne Bøger om Kinesernes landskabelige Haver, deres Bygninger, Bohave o. s. v. Kents og Chambers' Indflydelse i Forening skabte den saakaldte anglokinesiske eller sentimentale Have, som den herhjemme kendtes navnlig fra Dronninggaard og Sanderumgaard. Haven skulde paa én Gang være en Følelsens Lystgaard og en Visdommens Skole. Den rummede Templer, Altre og Kapeller til Ære for Muserne og Tidsaandens Genier som Ensomheden, Sorgen og Anelsen; Mindestøtter og Urner baade for alle Tidens store Døde, Digtere, Helte og Filosofer, og for Familiens egne begrædte og savnede, ja endog levende Paarørende og Venner; de dødes Mindeurner, samlede i en egen Gravlund eller Sørgehave, og den uundgaaelige Eremitbolig med en levende eller kunstig Eneboer, der skulde prædike Dyd og Forsagelse.

Paa skyggefulde Steder, i kunstige Ruiner og Grotter var der »alvorsfulde Scener«, Bedepulte med Kors og Dødningehoved.

Aarhundredet maatte gaa til Ende, før Tiden fik udrenset sig af Unatur og Kunstlethed.

I Inventarer, optagne over de smaa Landsteder, nævnes tit den hollandske Have med sine snirklede Parterrer, hegnede med Buxbom og udfyldte med Glaskoraller, Muslinger, Sten og Skaar i alle mulige Farver. Gangene var paa sirlig hollandsk Maner dækkede med broget Grus. Med sine Snurrepiberier mindede Haven om en udpakket Legetøjskasse; der var broget malede Træfigurer, realistisk opfattede Borger- og Bønderfolk, Dværge og Narre, brede, plumpe og undersætsige; udenfor de ofte oktogone Pavilloner holdt piberygende Tyrker eller Morianer Vagt. Klokkespil, Smaagrotter med en Vandstraale i drejet Glas, Fajancevaser og store Glaskugler, der genspejlede Haven, hvis Farvebrogethed kulminerede i Tulipanens korte Blomstringstid¹⁾. Fra det beskedne, langlige enetages Hus med det pyntelige røde Tag og de grønne Skodder førte Stentrappen ned i Haven.

Lyststedernes Arkitektur tiltrænger faglig Behandling. Kun i faa Tilfælde kendes Bygmestrenes Navne. Dieussart har opført Sorgenfri og Farumgaard, Thurah byggede Holtegaard, Krieger Frydenlund, Guione Aldershvile og Hummeltofte; Ramée har bygget Sophienholm, Hellerupgaard og Frederikslund.

¹⁾ I dens Forfald kender man den hollandske Have fra de gamle Amagerhaver.

III.

Gik man ud ad Østerport, passerede man først Gravene og Glacis'et, derpaa til venstre Matroskirkegaarden og til højre Soldaternes Kirkegaard.

Det første virkelige Landsted, man traf paa, laa for Enden af Sortedamssøen paa Byens Side. Det var anlagt 1767 af den bekendte Præst ved St. Petri Kirke, Dr. Balthasar Münter, Fader til Biskop Frederik Münter og Digterinden Frederikke Brun. Hun har i sin lille Bog »Wahrheit aus Morgenträumen«¹⁾ fortalt om det hende saa kære Steds Ynde og Fred. Fra Husets Vinduer havde man en vid Udsigt over Sundet til Skaanes Kyst. Mod Syd saa man ind over Byens grønne Volde med Træernes mægtige Kroner og de maleriske Vindmøller. Langs Søens Bredder laa smaa Landsteder, Kattuntrykkerier og de mange Blegdamme; hen over dem lød i den stille Nattetime hule Toner fra Blegemandens Kopenhorn, der skulde skræmme Tyvene fra de udspændte Lærreder, blegede af Solen og hærdede af Natteduggen. Lige overfor Münters Lyststed, der blev nedbrudt 1807, laa paa den 8. Blegdam et 1755 af Lucas Friedrich Jenner anlagt Kattuntrykkeri, hvor han og hans Søkende udfoldede en travl Virksomhed. F. Brun mindes den velplejede Have, den af Liv myldrende Gaardsplads, de blinkende, pileomkransede Damme med det nette lille Hus, skinnende af hollandsk Properhed og duftende Sommer og Vinter af omhyggeligt skøttede Blomster²⁾. Sammenholder man F. Bruns kønne Skildring med E. Pauelsens stemningsfulde Billede fra Sortedamssøen³⁾,

¹⁾ Aarau 1824, 101. ²⁾ ib. S. 89. Privilegium paa Kattuntrykkeri for F. L. Jenner 1755 ¹⁷/₃ (Kommercekoll. Journal 1755, 768, 928, 975; 1766, 533). ³⁾ Gengivet i Tidsskriftet Forskønnelsen II, S. 77.

føler man ret, hvilke Skønhedsværdier der ogsaa her er bleven tilintetgjort.

Blandt Haverne uden for Østerport var en af de ældste og største den saakaldte Harboeske Have, der laa op til Østerbrogade udfor Sortedamssøen. Oversekretær Jens Harboe havde 1688 købt den af Borgmester Titus Bülches Enke, som et »øde, sumpet og moradsigt« Grundstykke, hvilket han med stor Bekostning lod »opfylde, forbedre og indhegne«¹⁾. 1723 blev Haven »med Orangehus og dertil hørende Træers Gevækster« sat til Auktion. Den øverste Del²⁾ købtes af Frederik Holmsted, Bogholder ved Ostindisk Kompagni, der 1716 fik Privilegium paa et Kattuntrykkeri, som han anlagde her³⁾. 1754 afkøbte Kongen daværende Borgmester og Justitsraad Holmsted Eneretten; selve Trykkeriet, beliggende næst op til den Grev Danneskjold-Laurvig tilhørende Have⁴⁾, afhændedes 1761⁵⁾ for 15000 Rdlr. til Reinhard Iselin, en 1740 indvandret Schweizer, der grundlagde et stort Handelshus i København, blev Direktør for asiatisk Kompagni, udnævntes til Konferensraad og blev ophøjet i den friherrelige Stand. Iselin, der gav Ejendommen Navnet Rosendal (1762), lod det af ham paa Christiansholm indrettede Kattuntrykkeri flytte hertil 1764⁶⁾.

Den bag Kattuntrykkeriet liggende Del af den Harboeske Have solgtes 1726 til Greve Ferdinand Anton

¹⁾ Kbhvns. Dipl. VII, 243. ²⁾ Pershist. Tidsskr. 2. R. V, 24. Mouvelles de divers endroits 1723, 19. ³⁾ Kbhvns. Dipl. VIII, 373, 685. ⁴⁾ Jvfr. Kortet i O. Nielsen, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid S. 271 med S. C. Geddes over Kbhvns. Fæstningsværker (1750), det i C. Nyrops Bog om J. F. Classen S. 57 gengivne Kort over Classens Have samt Kortet over Københavns Forstæder i Traps Danmark (1860, 1. Udg.). ⁵⁾ C. Bruun, Kjøbenhavn III, 74. Efterl. Reventlowske Pap. VI, 534. ⁶⁾ C. Nyrop, J. F. Classen XXXVII; Kommercekoll. Koncessioner og Privilegier 1764—69, 130 (1766 ^{20/a}).

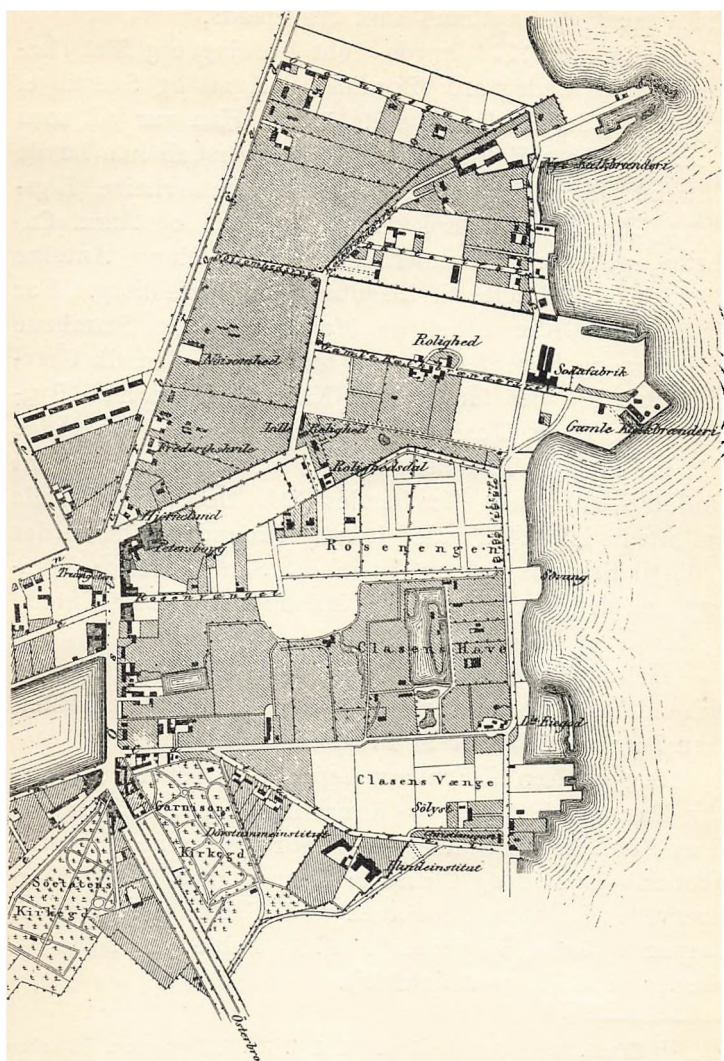
Danneskjold-Laurvig. Her opførte han en Hovedbygning paa 19 Fag, 2 Etager høj med Kælder, samt en énetages Bygning paa 18 Fag, hvori fandtes betrukne og gipsede Værelser, ligesom han anlagde en sirlig og prægtig Have.

Bag Danneskjold-Laurvigs Ejendom var det Kongelige Fiskerhus, ud til den gamle Kongevej; hinsides denne og Strandpromenaden til Charlottenlund, anlagt o. 1730, laa de kongelige Fiskedamme. Foranlediget af Omordningen ved Fiskeriforholdene skænkede Kongen 1761 Fiskerhuset til Geheimeraad Hans Ahlefeldt¹⁾.

Mod Nord grænsede den Harboeske Have til Rosenengen eller Rosenvænget, opkaldt efter Assistentsraad Jens Nilssøn Toller, adlet von Rosenheim, som erhvervede Grunden 1688, men allerede Aaret efter solgte den til Biskop Hans Bagger²⁾. 1736 købtes Rosenvænget af Pierre Gandil, der her anlagde en Klædefabrik, hvis Bygninger og Have af hans Enke 1755 afhændedes til Peter van Hurk, en 1730 fra Holland indvandret Superkargo og senere Direktør for Asiatisk Kompagni. Han skødede Aaret efter Fabrikkens Bygninger og Have til kgl. Fabrikskommissær Pierre Frontin³⁾, der fortsatte Klædemanufacturet. 1768 fik Reinhard Iselin Skøde paa Gaard og Have for 8000 Rdlr. samtidig med,

¹⁾ O. Nielsen, Kbhvn. paa Holbergs Tid, 271. ²⁾ Samme, Kbhvns. Historie V, 174, 257. Skøde- og Panteprot. 1767—69, 520 (Gl. Nr. 42).

³⁾ Da Frontin flyttede ind i Efteraaret 1757, boede her Peter van Hurk og Konferensraad Klinggraf (Brev fra v. H. til F. 1757 ¹¹/₁₀). Pierre Frontin, der 1754 udnævntes til Kgl. Fabrikskommissær, var ancien Directeur de manufacture Royal i Châteauroux (Berry). Han ægtede 1759 Juveler Jean François Fistaines Datter Elisabeth. Med Svigerfaderen havde han en Skandaleproces om Konen; han var Genstand for voldeligt Overfald (Hævn?) og synes i det hele taget at have været en daarlig Person. 1764 forlod han Landet uden Tillaelse. Da Fabrikken nedlagdes 1766, havde den kostet 27,640 Rdlr.! (Sager vedk. Frontin 1756—66. Sager vedk. Silkefabrikkerne 1681—1779. Kommercecoll. Journal 1793, 189).

ØSTERBRO 1860. Efter J. P. TRAP.

at Magistraten gav ham Rosenengen i Fæste, der i hans Tid væsentlig benyttedes som Blegeplads.

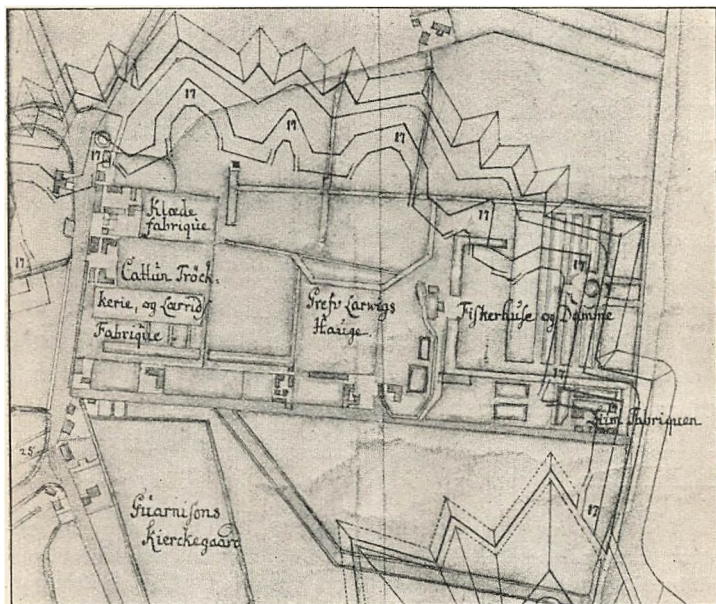
Iselin, der 1774 havde købt Vordingborg Slot (Iselinge), dets Ladegaard (Rosenfeld), Agnø og Snertinge, ialt 1590 Tdr. Hartkorn, døde 1781. Han var gift med Anna Elisabeth Fabritius, i hvilket Ægteskab han havde Døtrene Marie Margrethe, gift med Kammerherre, Rigs greve Christian Frederik Ernst Rantzau, og Anna Cathrine, gift med Kammerherre Gerard Pierre Antoine Bosc de la Calmette til Lisenlund og Marienborg. For disse sine Døtre oprettede Moderen de to Stamhuse Iselingen og Rosenfeld (solgte 1803). Desuden fik Grevinde Rantzau det førstnævnte Kattuntrykkeri med Bygninger og Have, Rosendal og Rosenvænget, der i Følgen med hendes Ægtefælle oprettede Separationskontrakt skulde tilfalde ham efter hendes Død. Dets Jordomraade omfattede ialt 24 Tønder Land. Rosendal afhændedes 1803 til Frederik Johan Tutein, en Søn af Iselins Kompagnon, den fra Mannheim indvandrede Peter Tutein, og forblev i hans Slægt til 1857¹⁾.

Iselins Enke ægtede 1783 Johan Frederik Classen, bekendt som Industridrivende, Godsejer og Legatstifter, men især som Skaber af Frederiksværk.

Begyndelsen til Erhvervelsen af den senere Classenske Have skete 1755, da Kancelliraad J. F. Classen af Grev Ferd. Anton Danneskjold Laurvigs Sønner Greverne Frederik Ludvig og Christian Conrad for 5060 Rdlr. erhvervede Gaarden og Haven ved Fiskerhuset med de derpaa opførte Bygninger²⁾. 1765 købte han selve Fiskerhuset af Hans Ahlefeldt³⁾.

¹⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VI, 534. Kr. E. Jørgensen, Østerbro før og nu, 1892, 7. ²⁾ Skøde- og Panteprot. 1754—55, 569. ³⁾ Ib. 1764—66, 1139, 1147. I Rigsark. Kort over Vejen, der skal anlægges fra Kastellet til Fiskehuset (hvoraf Grundtegning) videre til Lundehuset, paategnet af Kong Christian V 1690 ¹⁰/₄.

Generalmajor Classen døde barnløs, og Arving til hans Ejendomme blev hans Broder Konferensraad Peder Hersleb Classen, Kommitteret i Kommercekollegiet og Generaltoldkammeret, der fra Regeringsskiftet og indtil Broderens Død havde opholdt sig i Paris. Allerede tidligere havde han erhvervet Hus og Jord uden for Øster-

ØSTERBRO. Brudstykke af et Kort af S. C. GEDDE 1750 (Rigsarkivet).

port nær ved Broderens Ejendom; 1774 havde han faaet Skøde paa en Ejendom mellem dennes, Classens Vej og Fiskerhuset og i 1779 fæstet Vænget mellem Classens Vej, Kastelsvejen og Stranden. 1790 havde Brødrene overfor Magistraten forpligtet sig til at anlægge en Vej langs Stranden fra Kastellet til Schwermanns Grund (se nedfr.), »hvor Strandrideren bor«¹⁾. Sine egne og Bro-

¹⁾ C. Nyrop, J. F. Classen 55, 275.

derens Ejendomme arronderede han ved 1793 at købe af Tobaksspinder Peder Søegaard et grundmuret Hus, Limfabrikkens Bygninger og et Lysthus ved Stranden¹⁾ samt endelig ved 1799 af en Værtshusholder at erhverve det gamle Fiskerhus, formentlig det samme, der hele Aarhundredet igennem var et bekendt Traktørsted, i hvis Have Jacob v. Thybo og Stygotius skiftevis vilde traktere begge Krigshære.

Saaledes samledes paa det store Terræn mellem Rosenvængets Allé og Kastelsvejen den udstrakte Besiddelse, der under Navnet Classens Have indtil dens Udstykning i Slutningen af forrige Aarhundrede ligesom Rosenvænget hørte til en nu snart ogsaa svunden Slægts kæreste og stemningsrigeste Minder.

Julie Sødring f. Rosenkilde har i sine Erindringer givet disse Følelser et saare smukt Udtryk: »For mig var Tuteins Park som et Férige. Den indeholdt højst forskelligartede Skønheder. Der fandtes et straalende Blomsterflor, store Strækninger med Frugttræer, smaa Søer, udstrakte Græsplæner, Marker med Køer og Lam,

¹⁾ Skøde- og Panteprot. 1793—95, 165. Paa det omstaaende gengivne Kort fra 1750 ses til højre for det Kgl. Fiskerhus tæt ved Stranden »Liim Fabriqven«, identisk med David Limsyders Plads og Kaalhave, som Mogens Zachariassen Lind havde 1683 »langs ned til Stranden i en Afkrog«. 1688 købtes den af Jens Rosenheim, der Aaret efter solgte den til Biskop Bagger (Kbhvns. Dipl. I, 782; III, 814). 1763 solgtes Limfabrikken af Peder Langes Dødsbo (Adr. Avisen 1763, 17). 1770 falbyder Søegaard Sommerværelser paa sin Hovedbygning Limfabrikken kaldet (ib. 1770, 77). 1688 fik Harboe tilskødet to Pladser »mellem Verner Klaumands Plads mod Syd og den af M. Zachariassen ny anlagte Vej mod Nord«. Fra Klaumanns »Lysthus« til Hjørnet af Fiskedammen var 143 Alen (Kbhvns. Dipl. VII, 244 f.). Af Extras-katten 1762 (Rigsark.) ses bedst Stedernes Beliggenhed. 37: Kalkfabrikken (Oberkampff og Bonfils); 38: Schwermannsdal (»det gamle Limsyderi«); 40: Østermølle, Bagerne tilhørende; 42: Klædefabrik (Pierre Frontin); 44: Kattuntrykkeriet Rosendal (Iselin); 50: Limfabrikken (Peder Lange); 48: Gartner (og Værtshusholder C. E. Vogt).

store Alleer, hvorimellem én, der gik helt ned til Stranden, endende i en Høj, og hele Skovpartier, hvorfra der i den tidlige Forsommer lød henrivende Fuglesang. Luften var krydret af Lindetræernes Millioner af Blomster. Stille sad vi paa Bænkene og hørte paa Nattergalen, som slog i det tætte Krat, fjærn og nær«¹⁾.

»Classens Have var et Vildnis, et Stykke Urskov. Alt voksede imellem hinanden. De ældgamle Træer sammen med det tætte Krat dannede ligefrem Skovtykninger, og brød man igennem disse, stod man pludselig ved Bredden af en stor Mose, hvor gule Iris, Brudelys og Muskedonnere førte Tanken langt bort fra Byens Nærhed. Midt i Haven laa en skummel graa Bygning, hvor man sagde, at der paa Svenskekrigens Tid havde siddet Fanger i Bolt og Jern. Nu er al denne Skønhed og Fred forsvunden, ligger dræbt under Murstensmasserne«²⁾.

At Classens Have allerede i dens Grundlæggers egen Tid var vanrøgtet, fortæller A. Hennings i et Brev 1802. »I Haven hersker en Forsømtthed, der maa vække Forargelse, og Dyrkningen, hvor den findes, volder endnu større Mishag«.

Helt nede ved Stranden havde Konferensraad Classen opført en Hovedbygning, »Justinenborg« kaldet³⁾ efter hans Hustru Marie Justine Fabritius, Datter af Etatsraad Just Fabritius og Kusine til hans Broders Hustru. I Haven fandtes desuden et »Museion«, en Antonieborg, et norsk Hus o. s. v. »Havehuset«, siger Hennings, »er stort og straalere vidt ud over Havet, det har fire forskellige, lige smagløse Façader uden Tag; den forreste forestiller en romersk Façade med Søjler, den bageste et Kloster; den ene en maurisk Bygning og den anden et gothisk eller engelsk Kastel«.

¹⁾ Julie Weber Sødrings Erindringer 1894, 86. ²⁾ ib. 89. ³⁾ Efter Langes Tegning gengivet i Kalenderen »Danmark« 1913.

Under Københavns Belejring af Englænderne blev Træer og Bygninger i hele Classens Have raserede 31. Aug. 1807 efter Generalkommandoens Befaling.

Skaanede blev dog et straaetækt Hus nede ved Stranden paa en Holm midt i en lille Sø, og det mangelkantede Hus paa Hjørnet af Classensgade og Strandpromenaden, begge nedrevne først efter 1892¹⁾.

Paa Købkes skønne Billede »Sommermorgen paa Østerbro« ses til højre et hvidt Hus, halvt skjult af Træer, med to Etager og Frontespice, med et højt, mørkt Mansardtag. Bygningen tog sig ud som et stateligt Palæ, især set fra Sortedams Dosseringen over Søen²⁾. En god Forestilling om Husets Arkitektur giver et Billede af Østerbro fra Aarhundredets Begyndelse³⁾. Huset synes at være ældre, efter Traditionen er der ved dets Bygning benyttet Tømmer fra Struensees og Brandts Skafot. Her boede Digterinden Birgitte Cathrine Boye, Moder til Biskop Hertz og anden Gang Enke efter Toldskriver og Justitsraad Hans Boye († 1815). Endnu, da C. N. Rosenkilde boede her, lejedes Husets Udbygninger ud om Sommeren til Familier fra Byen.

Med kongeligt Privilegium af 1729 anlagde Felix du Sart og Antoine Bonfils i 1731 paa den saakaldte Baadsmændsskanse ved Stranden det gamle Kalkbrænderi. Da dettes Monopol udløb 1776⁴⁾, fik et Konsortium, bestaaende af Regimentskvartermester Andreas Oberkampff⁵⁾, Professor Harsdorff og Justitsraad Lassen Bevilling paa dets Fornyelse, dog ikke som Monopol, og anlagde det ny Kalkbrænderi. Men den ene af Interessenterne, den

¹⁾ Afbildninger i »Forskønnelsen« II, Nr. 7. ²⁾ J. Sødning, Erindringer 76. Østerbro i gamle og nye Tider (»Samfundet« 1901, 722).

³⁾ C. Bruun, Kjøbenhavn III, 789. ⁴⁾ ib. II, 628, III, 533. ⁵⁾ Hans Fader P. A. Oberkampff havde Kapunstopperiet paa Frederiksberg (se nedfr.).

i 1784 til Overkrigskommissær udnævnte Oberkampff, begik 1788 Kassesvig og dømtes til at have Charge, Ære og Kaarde forbrudt; hans Navn skulde slaas paa Galgen, og han selv, der var undveget, hænges deri, om han blev paagreben. Oberkampffs Lyststed og Vænge blev 1796 skødet til Stenhugger Jens Karleby og gik 1804 over i Admiral Lorentz Fiskers Eje. En anden Parcel, tilhørende Familien Bonfils, blev 1784—86 af Henri Antoine Bonfils for den ret betydelige Sum af 11,866 Rdlr. tilskødet Viceraadmand, Højesteretsadvokat Caspar Gottlob Schmidt, der paa denne Grund 1790—91 opførte Landstedet Rolighed, beliggende omtrent midtvejs paa nordre Side af Gl. Kalkbrænderivej, hvor han ogsaa døde 1795¹⁾; det solgtes s. A. til Agent Søren Gyldendal, Stifteren af den Gyldendalske Boghandel, som boede her til sin Død 1802, hvorefter Enken solgte Ejendommen til daværende Kaptajn, senere General-lieutenant Johan Henrik Hegermann v. Lindenchrone.

Midtvejs mellem Stranden og Østerbrogade, omtrent hvor nu Nordre Frihavnsgade og Rosenvej skærer hinanden, laa det gamle Limsyderi, der efter at være nedlagt blev skødet af Magistraten 1746 til Johan Wilhelm Schwermann, som 1730—42 havde haft de kongelige Fiskerier i Forpagtning med Bolig i Fiskerhuset. Gaarden, der efter ham i lange Tider lød Navnet Schwermannsdal²⁾, havde et ret stort Tilliggende, hvor Ejeren drev et større Gartneri. Han døde 1766, hvorefter Hus og Have, der forblev i hans Families Besiddelse en Aarrække, var udlejet til Sommergæster og selskabelige

¹⁾ Adresse Avisen 1795, Nr. 91. Amtmandens Forseglingsprot. I C 1788—95. ²⁾ Udenbys Klædebo 38^a (Ekstraskatten 1762), udstykket 1882. C. Bruun, Kbhvn. III, 790, hvor Rolighedsdal er sammenblandet med Rolighed. Civilestatens Enkekasse Nr. 724. Skødeprot. 1746, 6. og 11. Juni; 1782—84, 632.

Sammenkomster. 1778 nævnes Schwermannsdals Have som et Sted, hvor et Selskab ved et Festmaaltid afsang en Sang af J. Ewald i Anledning af Enkedronning Juliane Maries Fødselsdag. Et Stik af P. Cramer og M. Haas forestiller denne Fest. Omkring den illumine-rede Obelisk ses dækkede Borde, ved hvilke muntre Gæster er bænkede¹⁾. 1784 blev Christian Grolau, Schwermanns Svigersøn, Ejer af Gaarden, hvorefter den 1792 tilskødedes førnævnte Advokat C. G. Schmidt. I Tilknytning til sin Ejendom Rolighed gav han denne Gaard, der 1802 erhvervedes af Frederik Tutein, Navnet Rolighedsdal.

Ud mod Østerbrogade omtrent i Linie med Rolig-hed laa 1770 en stor Have, tilhørende Gartner Peter Marcussen²⁾, hvis Enke Maria Rebekka 1788 for 7800 Rdlr. afhændede Ejendommen til Gartner Hans Peter Petersen paa Rosenfeld. 1795 købtes den til Lyst-sted af Postkasserer Frederik Paul Benjamin Mazar de la Garde, der 1799 afstod Gaard og Have til Murmester M. Ondrup, fra hvem den 1802 kom til Student Johan Christian Liebenberg. Aaret efter købtes den af Ernst Philip Kirstein, Finansdeputeret og Konferensraad († 1834), der gav Stedet Navnet Nøjsomhed. Nær knyttet til Grev Ernst Schimmelmann samlede Kirstein herude de fleste af Datidens fremragende Personligheder, væsentlig af den tyske Kreds. »I den hele Dannelses vide Ver-den var intet ham fremmed«, siger Mynster om Kirstein, »han forstod den lette Skæmt og den dybe, begejstrede Tale«. Selskabslivet paa »Nøjsomhed« hører dog lige-som »Roligheds« først det 19. Aarhundrede til.

Ved den lille Rosbæk, Rørsøens Udløb i Stranden, laa allerede i det 16. Aarhundrede en Mølle, Rosbæk Mølle, der senere omdannedes til et kongeligt Jagthus,

¹⁾ Ewalds Skrifter I, 158, 230, VIII, 264. ²⁾ Gl. Nr. 98^a ny 138. Skødeprot. XXVII, 503.

som senest 1586 fik Navnet Vartov (Warthoe)¹⁾, og hvortil senere Helligaandshospitalet i København blev henflyttet. 1630 blev det henlagt til Trianglen; de her-værende, anselige Bygninger ødelagdes 1658, og Hospi-talet flyttedes da til sit nuværende Sted, men Navnet Vartov tog det med sig.

Inden Kirsten Pils Kilde kom paa Moden, var Vartovkilden, efter hvilken Traktørstedet Kildendal op-kaldtes, søgt som Lægedomskilde. En Skildring af et Besøg ved Kilden St. Hans Aften indeholdes i Birche-roads Dagbog fra 1675. Det var den, ikke Kirsten Pils Kilde, Holbergs »Kilderejse« gjaldt (o. 1720). De For-lystelser, der her gik i Svang, satte Kong Christian VI omsider en Stopper for. 1726 fik Direktøren for de fattiges Væsen Tilladelse til at sælge Gammel Vartov med Tilliggende, ialt 11 Tdr. Hartkorn. Paa disse Jor-der var det, at Landstederne Hellerup, Store- og Lille Mariendal, Store- og Lille Tuborg samt Norgesminde opstod.

Kildendal »nærmest ved Svanemøllen ved Rosbæks Bro næst op til Vartovs Enghave« blev 1621 af Magistra-ten tilskødet Borgmester Knud Markvardsen. 1671 blev Stedet tilskødet Johan Adolf de Clerque til Bjergbygaard (1648—1729), der 1693 solgte det til Proviantskriver Helle-gaard. 1707 var Krigskommissær Niels Justesen Ejer; han afhændede det 1709 til Kommerceraad Hans Albrecht Hæseker, der benyttede det som Lyststed. Til Kilden-dal hørte i hans Tid et Lysthus (Cabinet) med Glas-ruder, tre andre Lysthuse, Frugt-, Blomster- og Køkken-have, tre Fiskeparker, en Iskælder og et Vænge. 1725 var dette »Plaisantz Haus« udlejet til en Traktør. Hæsekers Enke afstod 1744 Kildendal til Kommandør og Fabrikmester Didrik de Thurah²⁾. Fra o. 1750 var

¹⁾ Kanc. Brevbøger 1584—89, 543. ²⁾ Kbhvns. Dipl. VIII, 813.

det et meget yndet Traktørsted og lød ogsaa Navnet Lille Vartov. 1762 ejedes det af Hans Bilfeldt. Senere blev det atter Lyststed. 1771 kom det til Generalauditør Vilhelm Bornemann, der 1796 solgte det til Præsten ved St. Petri Kirke Johan Gottlob Marezoll. 1800—4 ejedes det af Grosserer C. W. Duntzfeld, der afhændede det til Prof. theol. D. G. Moldenhawer.

Kildevæld, »en Gaard mellem Lille Vibenshus og Vartov«, blev 1743 givet Helene Voigt i Fæste. 1752 fik hendes Søn Christian Voigt Fæstebrev paa sin afdøde Moders Hus Jena kaldet; 1763 fik Silkefabrikør Wohler Fæstebrev paa H. P. Holms Hus, kaldet »Kildevæld«. 1766 købtes det af den franskfødte Oberst Francois Maximilien Baron de Clozel, der stod ved slesvigske Regiment, men 1770 gik i russisk Tjeneste og døde 1772. Hans Enke, Dorothea Beate født le Cercle de Lamonnerie, solgte Kildevæld 1778 til Skibsbygmester Erik Eskildsen, der her anlagde et stort Baadebyggeri med en Vindsavmølle. 1793 skødedes det til Garver Carl Silchmüller¹⁾.

Næst ved Kildevæld, mellem dette og Lyststedet Ankershvile, der nævnes 1784, opkaldt efter dets Ejer Carsten Anker, laa Jochimsdal, der har faaet Navn efter sin første Besidder Jochim Dietrich Cappel, fortjent som Stifter af Legater til Fordel for Farmaceuter. Han havde 1764 erhvervet Grunden af Peter Nørager og købte sig 1768 et Stykke af Kildevælds Jorder. Efter Cappels Død 1784 ejedes Lyststedet af Apotheker Joh. Andreas Mühlenstedt, der 1795 afstod det til ovennævnte Frederik Tutein.

Mellem Kildevæld og Gl. Vartov, »ved Rosbæks Bro og Vognmændenes Vangelus tilvenstre« laa 1765 Raad-

¹⁾ Efterl. Rev. Pap. VII 570.

mand Hans Holst de Places Hus og Vænge, der 1770 solgtes af hans Bo.

Gammel Vartov ejedes 1732 af Lorenz Jessen, der skødede det til Christopher Bech, som boede her 1743, og efter hvem det blev udlagt 1752 til Hans Henrik Voigt i Tuborg, af hvis Dødsbo det 1756 kom til Datteren Arine Voigt. Aaret efter blev det købt af Lorentz Nicolai Clausen¹⁾, der 1764 skødede det til Kommandørkaptajn C. F. de Fontenay²⁾. Han afhændede det 1784 til Kaptejnltn. Didrik v. Holsten, der kort efter afstod det til Peter Vilhelm Edinger; fra 1792 ejedes det af Frantz Pechel.

Tuborg, »Thuesborg« (opstaaet af Mandsnavnet Tue?), nævnes 1727 i det første danske satiriske Ugeblad »Den forkerte Mercurius«, der indeholder et grovkornet Udfald mod Kilderejserne og den Løstgængighed, de medførte. 1748 var ovennævnte L. N. Clausen Gæstgiver paa Store og Lille Tuborg, der tilfaldt ham ved Ægteskab med førnævnte Arine Voigt. 1757 fik han Fæstebrev paa en Grund, der var en Del af Ryvangen, og indhegnede den til Have. 1795 solgte han Store Tuborg til førnævnte Apotheker Johan Andreas Myhlénstedt³⁾.

Oprindelsen til Hellerup, der i Løbet af halvdet Aarhundrede fra en ret beskeden Lystgaard har udvidet sig til en hel Forstad, kan følges tilbage til 1733, da Viceadmiral Christian Koningh³⁾ fik Fæstebrev paa en Grund paa Gentofte Bys Overdrev, hvor han opførte en Bygning i to Længer og anlagde en Have med

¹⁾ Assignationskontorets Indk. Breve vedr. Civilestaten 1757. D 610 (1765). ²⁾ C 367 (1748); D 231 (1757). ³⁾ født 1678, 1703 Sekondltn., 1710 Kapt., deltog 1715 i Rabens Bataille. 1735 Schoutbynacht, 1736 Viceadmiral, afg. 1744, † 7. Maj 1749, bgr. i Svendborg. G. o. 1708 m. Christine Schou. Kallske Saml. 4to 377 II, 81.

Træer, Jordbær- og Aspargesbede. 1743 kaldtes den Lokkerup. 1748 afhændede Koningh sin »liden Lystgaard«, nu kaldet Hellerup¹⁾, for 700 Rdlr. til Johan David Heller²⁾. Denne, en indvandret Tysker, hører til de kongelige Kammertjenere fra Frederik IV.s og Christian VI.s Tid, der gjorde en god Embedskarriere. 1736 var han, lige gammel med Aarhundredet, endnu Kammertjener, da han udnævntes til Toldinspektør; 1739 blev han Justitsraad og 1741 Stempelpapirsforvalter i Danmark og Norge, men døde allerede 1754. Enken Hedevig Margrethe Engel solgte 1758 Hellerupgaard til John Brown³⁾.

John Brown (f. 1723 i Dalkeit ved Edinborg) kom med sin Broder, som forfulgte Tilhængere af Prins Charles af Stuart, efter Slaget ved Culloden (1746) til Danmark, hvor han 1755 oprettede et Handelshus⁴⁾. Han blev Direktør for asiatisk Kompagni, erhvervede sig en betydelig Formue og fik Titel af Generalkrigskommissær. 1777 forpagtede han Bernstorff Slots Hovmarker, ialt 253 Tdr. Land. 1784 lader Brown bekendtgøre i Adresseavisen, at han agter »at begive sig til Landlevnet for sin øvrige Tid«, hvorfor han agter at afhænde de af ham og Familie beboede, paa Hjørnet af Ny Kongensgade og Kanalen beliggende Gaarde med Pakhus; et Hus med Pakhuse og Lofter samt Skibsbro, beliggende ved Christianshavns Bro Nr. 1; en stor Plads med Pakhuse ved Snorrebroen; Gaardene Maglegaard og Tranegaard (med et »meget important« Teglværk) og Lystgaarden Getreuensand (se nedfr.). Samme Aar købte han Herregaarden Benzonseje, som

¹⁾ C 358. ²⁾ Rørdam, Hist. Saml. II, 442. Testamente, Sjæll. Reg. 1762. ³⁾ D 275. ⁴⁾ Familiens Vaaben er et rødt Skjold med Sølvskjoldhoved; i første Felt 3 Guldliljer, i sidstnævnte 3 røde Hjerter (2—1).

han 1788 afhændede til sin Broder. Han var gift med Nancy Applebye († 1798), en Datter af hans Landsmand, den bekendte Skibsbygger paa Christianshavn (Applebyes Plads). Hans oftere nævnte, virksomme Datter Louise byggede paa Bernstorff Hovmark en 1799 fuldført Gaard. Aug. Hennings omtaler hende i sin Dagbog (1802) saaledes: »Ligeoverfor Brede i et Bondehus bor Louise Brown med sin gamle Fader. Han har i en Bankerot tabt ikke blot sin, men ogsaa sin Broders Formue. Hans Forpagtning af Bernstorff gik paa Datterens Navn. Hun blev købt ud og fik i Afstaaelse 400 Rdlr. aarlig, som de leve af. Saaledes er hendes Skønhed visnet hen, som hendes Hus' Velstand.«

Brown døde Aaret efter paa Maglegaard (16. Jan. 1803). Allerede 1764 havde han afhændet Hellerup for 8000 Rdlr. til Sivert Funck¹⁾, der atter (1767) solgte den til Browns Svigerfader Applebye, hvis Arvinger 1776 afstod den til Brown. Han tilskødede 1783 Hellerup til Johanne Wadum, Enke efter Agent og Grosserer Christen Schaarup Black, der allerede boede her 1780. Hun blev i andet Ægteskab gift med Direktør for asiatisk Kompagni og Speciesbanken Konferensraad Erich Erichsen, der arvede Hellerup, hvor den franske Arkitekt Ramée 1802 for ham opførte den endnu bevarede Hovedbygning paa Hellerupgaard. Hennings, der saa Bygningen under Opførelse, omtaler en muret, med Fliser belagt Grav omkring hele Huset som en farlig Faldgrube for de passerende. Haven var lille, Promenaderne ubetydelige. Hovedsagen var som overalt i København paa den Tid de store Drivhuse. Som Enkemand tilskrev Erichsen i sit Testamente Madame Sophie Turcy, hvis Bekendtskab han havde gjort i England 1803, og som derefter havde bestyret hans Hus, 40,000 Rdlr. samt

¹⁾ D 593; E 355.

sit »Yndlings- og Lyststed« Hellerup, hvilket han, »saa-vel hvad Bygning og Haveanlægget angaar, ganske har opført og dannet, og som i hans yngre arbejdsomme Aar har været hans Tilflugts- og Recreationssted« ¹⁾).

Store Mariendals Historie gaar tilbage til 1731; da Schoutbynacht Hans Knopff²⁾ af Kommandørkaptejn Koningh, Ejer af Lokkerup, fik Skøde paa et Hus, liggende paa dettes Grund. Knopff afhændede det samme Aar til sin Søster Birgitte Marie, der efter Broderens Død 1733 overdrog »Lille Lokkerup, som herefter skal hedde Mariendal«, til Møntmester Christian Wineken³⁾. Samme Aar fik han Fæstebrev paa en Plads imellem Tuborg og hans Gaard Mariendal, opkaldt efter hans tredie Hustru Ingeborg Marie Brandt (Konsumtions-skriver i Rudkjøbing Rasmus Pedersens Enke), hvem han 1728 havde ægtet. Christian Wineken (f. 1680) havde først studeret Retsvidenskab, men overtog 1700 sin Faders Embede som kongelig Møntmester, hvilket han beklædte til sin Død 1746, hvorefter Enken fortsatte Møntningen under den ny Møntmesters Tilsyn. Hun afhændede 1751 Ejendommen til Gilles Coymann, fra 1730 hollandsk Resident, senere Envoyé (død her 1755), og denne fik da Fæstebrev paa den københavnske Del af Ejendommen. 1757 fik Feltmarskal Michael Numsen Fæste paa Mariendal, men da han døde s. A., solgte hans Enke Gaarden til Murmester Philip de Lange, der vistnok opførte et andet Vaaningshus her; hans Enke Anna Lucia Ehlers ejede baade Store og Lille Mariendal⁴⁾. 1773 sattes Store Mariendal til Auktion. Gaarden havde da et 9 Fags grundmuret Hus, 3 Etager højt med

¹⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VI, 522. ²⁾ B 197 f., 215, 282. Hans Knopff (Knoph) fra Strømsø, 1697 Ltnt., 1704 Kaptejnltn., 1711 Kommandør, 1720 Schoutbynacht, 1727 Divisionschef, † 11. Okt. 1732. Jvfr. Personallhist. Tidsskr. 4. R. V, 168. ³⁾ L. Bobé og F. C. Sommer: Slægten Heering, Tillæg. ⁴⁾ D 275 (1758).

brudt Tag, og 6 Fag, to Etager høj, alt Krydsbygning¹⁾. Senere Ejere vare Apotheker Elovius Mangor (1773), Superkargo C. L. Ernst (1778), Agent Applebye (1782), Kammerjunker Stie Tønsberg Schiøller v. Krogh (1790), Geheimeraad F. C. Rosenkrantz (1792), Konferensraad Tetens og General Oxholm.

Lille Mariendal blev 1769 af Philip Langes Bo tilskødet Peter v. Hurk; efter ham ejedes det af Gabriel Borchhorst, der 1788 skødede det til Brygger Christen Lindam, som 1790 afhændede det til Livlægen Konferensraad Heinrich Callisen²⁾; han og hans Enke efter ham ejede Gaarden til 1835.

Den anden af John Browns førnævnte Lystgaarde ved Strandvejen Treuensand (Getreuensand) er anlagt paa Gentofte Overdrev af Legatstifteren, Hofmalers og Forgylde Christian Peter Getreuer (f. 1710 † 1780), hvem den skylder sit Navn. 1758 solgte han denne Gaard, nu Marienlyst kaldet efter hans Hustru Marie Riis, til Kammerherre Greve Eggert Christopher Knuth, der 1762 afhændede den til Major Christian Albrecht v. Passau. Ejendommen havde da faaet Navnet Bonne Espérance. 1765 købtes den af Etatsraad v. Raiser, i hvis Besidder-tid Landstedet havde sin Glansperiode³⁾.

Andreas v. Raiser⁴⁾, »en Adam Homo fra det 18. Aarhundrede«, var af tysk rigsadelig Slægt og fødtes 1701 i Göteborg, tjente ved Lifregimentet og blev 1718 ud-

¹⁾ Paa det 1744 af Kadet J. H. G. Lohemann tegnede Kort ses »Admiral Könings Gaard«, skilt ved en Grøft fra den sydfor liggende »Mynt Mesterens Gaard«; Tuborg og Wartoe er ligeledes afsatte. *Adr. Avisen* 1773, 13, 93. ²⁾ A. Halling, *Beiträge zur Familiengesch. des Geschlechtes Callisen*, 1898, 80, 229. ³⁾ D 273, 462, 668. Den angives 1762 at ligge mellem Getreuers Gaard og Constantia. ⁴⁾ De la gardieske Archivet XVII, 58—65. Larifari, *Hist. Skizzer* 1862, 90 ff. *Skånska Saml.* 1892 II, 2, 1—62. *Sjæll. Reg.* LXXXV, 485 (1775). *Krigskanc. ref.* Sager 1749, 28. Jan. *Kbhvns. Amtmands Skifteprot.* B. 1782.

nævnt til Fændrik. Paa Grund af Insubordination maatte han forlade Brud og Fædreland og indtraadte 1738 som Premierlieutenant i den danske Hær. Han gjorde et rigt Parti ved 1749 at ægte Agathe Rodsteen Urne, Enke efter Major Børge Walkendorf og Arving til Billeshave. 1752 tog han som Oberstlieutenant Afsked fra dansk Militærtjeneste og udnævntes til Etatsraad. Raiser er en interessant Type paa de urolige Skaaninger efter Adskillesestiden, hvis Ærgerrighed var at spille en Rolle paa begge Sider af Sundet. Da han havde opnaaet, hvad Danmark kunde yde ham, søgte han Tilknytning til Sverige, solgte 1761 Billeshave, tog 1767 Ophold i Landskrona og købte 1772 Lärkesholm (Örkeljunga). Ved at yde Kongefamilien betydelige Laan naaede han at faa sit brændende Ønske opfyldt om at blive Sværd-ridder. Om Sommeren boede han dog jævnligt paa Bonne Espérance, der beskrives som et Stenhus med to Bygninger, hver med 6 Værelser, Domestikrum, Stald til 10 Heste og en prægtig Have. Det indre Udstyr svarer til Stedets fornemme Ydre. Raiser døde 1781 paa Bonne Espérance, efterladende sit svenske Gods med en betydelig Kapital til velgørende Øjemed (Lärkeholmsstiftelsen). Han og Hustru er begravne i Vejlbys Kirke ved Middelfart.

Bonne Espérance solgtes 1783 til Etatsraad, Direktør i det kgl. vestindiske Handelsselskab Conrad Hauser, efter hvem Hauserplads har Navn. 1794 afhændedes Stedet til Grosserer Caspar Peter Bügel¹⁾.

Getreuer beholdt den anden Gaard, den sydligste, der bevarede Navnet Treuensand, men ogsaa kaldes Marienlyst, hvilket Navn den endnu bærer. Efter hans Død solgtes den 1781 til John Brown, der gav sin førnævnte Datter Louise Skøde paa sine Gaarde Magle-

¹⁾ Adr. Avisen 1782, 220.

gaard, Tranegaard og »Getreuensand«, hvilket sidste 1792 afhændedes til Peter Halkier¹⁾).

Constantia er vistnok bleven opkaldt af Tømmerhandler Niels Aagesen, der 1753 fik overladt en Grund ved Gyldenlund og kort efter opførte en Gaard her, som han allerede 1756 afhændede til Lars Sørensen Suhm²⁾, der 1761 fik kgl. Bevilling paa at indrette et Traktørsted her. Efter ham ejedes »Lyst- og Traktørgaarden Constantia« af Peter Vanino (1765), der drev en Tobakshandel paa Østergade og blev en meget velhavende Mand, saa at han kunde købe det Selbyske Palæ paa St. Annæplads, som han udlejede til den herværende, mangeaarige svenske Ambassadør v. Sprengtporten. 1769 skødede han Constantia til kgl. Traktør Germain Charles Matton³⁾. En Aarrække var Constantia atter Lyststed; her boede fra 1816 Kammerherre Roger Ferrall.

Det minderige Hvidøre, hvor der i Middelalderen laa en Kongsgaard, som har været beboet af Dyveke og Sigbrit, og ved hvis Strand Christian II.s Brud Prinsesse Elisabeth steg i Landet, henlaa ubemærket, efter at Kongsgaarden var bleven nedbrudt i det 17. Aarhundrede⁴⁾).

Af dets Jorder købte Julius Frøichen 1724 en Grund og indrettede her et Kattuntrykkeri med tilhørende Vaaningshus, kaldet »See-Lust«, en Bindingsværksbygning i én Etage, i ni Fag, med en stor Haugeplads og rare Frugttræer⁵⁾. Hans Opbudsbo skødede det 1753 til den rige Købmand, Etatsraad, Direktør for asiatisk Kompagni Just Fabritius. 1755 fik han og R. Iselin kgl. Privilegium paa det ved Christiansholm anlagte Kattuntryk-

¹⁾ Adr. Avisen 1781, 37. C. Hauser fik 1793 af L. Brown Skøde paa en Lindeallé i Treuensand. ²⁾ D 388, 584. ³⁾ Testamente Sjæll. Reg. 1775, 609. Personallhist. Tidsskr. 3. R. IV, 290 f. ⁴⁾ Danske Mag. 4. R. IV, 247. ⁵⁾ Kbhvns. Postrytter 1753, Nr. 23.

keri. Fabritius' Enke Mariane, f. Bruguier, afhændede »den af ham opbygte og af hende fuldførte« Lystgaard Seelust i 1771 for 4500 Rdlr. til Generalguvernør Peter Clausen¹⁾, der 1776 skødede den til Greve Ernst Heinrich Schimmelmann²⁾. Den Gang fandtes der i Huset kun to gennemgaaende Værelser fra Gaard til Have, med dobbelte Døre, otte Gemakker med Panel, sirlig med Voksdug og Sirts betrukne. I det ene stod en Kamin af blaåt Marmor med Gesimser og et indfattet, stort Spejl med Zirater. En hollandsk Trappe førte op til de øverste Værelser, som var afdelte i 4 Kamre. Overalt var gibsede Loftter med hollandske Døre og Laase samt engelske Vindusrammer. Bygningen vurderedes til 6000 Rdlr., med Tilliggende var hele Ejendommen takseret til 7640 Rdlr.

Intet af Øresundskystens Landsteder er saa nøje præget af dets Besidder som Sølyst, her kan tales om en Genius loci i den Betydning, Goethe har lagt i Ordene. I over et halvt Aarhundrede boede herude, oftest fra Foraar til sildig Efteraar, Grev Ernst Schimmelmann, »Statsministeren, Digteren og Tænkeren, Videnskabens, Kunstens Kender og Dyrker«, som Oehlenschläger har betegnet ham i Digtet om sin Velynder. Sølyst var Vidne til hans korte, lykkelige Samliv med hans første Hustru Grevinde Emilie Rantzau († 1780), til hvis Minde Schimmelmann efter en Tegning af Abildgaard lod rejse den endnu knejsende Støtte. Til dens Fod ledede han Udløbet fra Dyrehavskilden og skabte saaledes Partiet om »Emilies Kilde«. Samtidig lod han ved Kilden plante et Anlæg, som han overgav til offentlig Brug. Folkelivet ved Emiliiekilden, overskygget af Sølysts Træer en Sommerdag, er for Eftertiden bevaret i Jens Juels smukke Maleri fra 1784. Foran Støtten staar et ungt

¹⁾ Kommercekollegiets Journal 1766, 579. ²⁾ E 372.

Par af Borgerklassen, hvem en Dreng bringer et Bæger Vand fra Kilden. En Knøs trakterer sin Harmonika, omgivet af lyttende Børn, Bønderkoner og Piger. En ældre Borger har støttet sit Hoved til Muren for ret at nyde Tonerne og Minderne, de vækker i ham. Træernes lyse Kroner og under dem Buebroen, der hvælver sig mellem Sølysts Skrænter, fuldender det stemningsfulde Billede¹⁾.

I Sølysts Have plantede Schimmelmann med sine Venner Greverne Reventlow og Bernstorff tre Frihedstræer til Minde om Bondestandens Frigørelse. Paa Sølyst med dets tiltalende Blanding af Pragt og Hygge samledes Aartier igennem alt, hvad Danmark ejede af fremragende Personligheder i Videnskabens og Litteraturens Verden, ligesom det var Midtpunktet for de diplomatiske og finansielle Drøftelser. Navnkundige Gæster fra alle Verdens Egne har lovprist Stedets Skønhed og dets Ejers Gæstfrihed.

Christiansholm, hvis første Historie er omtalt ovenfor, var ligeledes i Schimmelmanns Besiddelse²⁾. 1746 skødede Kongen det til den førnævnte Justitsraad Just Fabritius, der 1763 overlod det til sin Hustrus Søstersøn Kaptejn Alexander de Destinon; Fabritius' Enke solgte Christiansholm 1767 for 16000 Rdlr. til Nicolai Paludan, under Forbehold af »Seelust«³⁾. Ti Aar senere gik det atter tilbage til Fabritius' Børn og Svigerbørn, som straks efter afhændede det til den rige Plantør Mac Evoy, af hvem Schimmelmann 1783 købte det³⁾.

Allerede 1730 nævnes Bellevue, som da ejedes af Superkargo og Vinhandler Johan Ludvig Abbestée. 1734

¹⁾ Originalmaleri tilh. Enkefru Levison, gengivet i Efterl. Reventlowske Papirer IV. ²⁾ 1732 fik Overjæger Tom Masmann overladt Christiansholm. F. R. Friis, Gjentofte Sogn, 1877. D 529 (1763). ³⁾ D 772 (1767).

fik Forpagteren af Fasangaarden (Bernstorff) Christian Hansen, hvis Forpagtning udløb samme Aar, Bevilling paa at holde Gæstgiveri her og fik derefter Gaarden tilskødet af Abbesté¹⁾. 1741 skødede Søren Jørgensen, der havde faaet Bellevue udlagt for 2200 Rdlr., Gaarden til Urtekræmmer Christian Feddersen. 1743 havde Bendix Rosenfeld Kroen, hvis Historie nøje er knyttet til Nabostedet Vilhelmsdals Skæbne. 1760 blev det sidstnævnte af Arvid Svendsen afstaaet til Postkasserer, forhen Brygger og Arkivar ved Postvæsenet Johannes Friedrich Pauli, hvis Søster Helene var gift med Historikeren Geheimearkivar Jakob Langebek²⁾. Efter Paulis Hustru Johanne, f. Dixen, fik Landstedet Navnet Johanneshvile, men dets Ejer tilbragte kun faa Somre herude, da han allerede 1763 i en Alder af 39 Aar afgik ved Døden. Hans Enke solgte Gaarden Aaret efter til Guldslager Vilhelm Mester, efter hvem den kaldtes Vilhelmsdal. Kort efter gik Stedet over til Georg Heinrich Becker († 1767), der 1764 fik Bevilling paa at holde Gæstgiveri her, idet den daværende Ejerinde af Bellevue Cecilie Jørgensen, Enke efter den fornævnte rige Købmand og Raadmand Søren Jørgensen paa Hallandsaas, havde til Hensigt at indrette sin Gaard til »egen Commodité« og at nedlægge den som Gæstgiveri. Vilhelmsdal fik da Navn af Ny Bellevue³⁾. 1765 boede paa Gl. Bellevue hendes Svigersøn Justitsraad Engelbert Waager, Møntkommissær ved Københavns Mønt og Tilforordnet ved Kammerkollegiet, der døde 1768, 37 Aar gammel⁴⁾. Hans Enke Anna Cathrine Jørgensen ægtede 1771 Carl Frederik Iselin⁵⁾, en Brodersøn af den oftere nævnte

¹⁾ Rentekammerets Resolutionsprot. 1734 ²⁸/₉. Pershist. Tidsskr. 4. R. II, 53. ²⁾ H. F. Rørdam, Breve til J. Langebek 325, 369. Pershist. Tidsskr. 4. R. V, 169. Dsk. Magazin 5. R. V, 149. ³⁾ D 548, 553 (1764). ⁴⁾ Adr. Avisen 1768 Nr. 5, 13. Onsdag Tillæg. 432 (1775). ⁵⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VI, 534. Pershist. Tidsskr. 3. R. V, 67.

Reinhard Baron Iselin. Han ødelagde sin Velstand ved Spil i Tallotteriet, kom i Slutteriet og forlod København med en stor Gæld. 1778 skødede hans Svigermoder Lystgaarden Bellevue »med dens smukke Haver og Udsigt« til Traktør Johan Simon Hytlinger († 1794), der allerede ejede Villhelmsdal, som han havde faaet i Ægteskab med G. H. Beckers Enke (1767), og saaledes forødede begge Gaarde paa sin Haand¹). Siden den Tid var Bellevue i lange Tider et af Hovedstadens fashionableste Traktørsteder²), fra 1796 tilhørende den bekendte Spisevært Rasmus Bagge. Paa Villhelmsdal, hvis oprindelige Bygning skal have været Murværk fra den gamle Kongsgaard i Hvidøre, opførte C. F. Hansen 1806 for Ejeren Overbibliothekar D. G. Moldenhawer en ny Hovedbygning.

Klampenborg, hvis Navn ikke, som formodet, stammer fra det jyske Ord Klampe, men som er opkaldt efter den Jørgen Klampe, vel fra Klampe i Holsten, der 1694 boede her³), var 1718 Skovfogedbolig og kaldes da Huset Klampenborg. Det fik 1761 Bevilling paa Kro.

Ved Fortunen, der 1766 fik Krobevilling, havde den ansete tyske Præst Josias Lorck i Firserne et Landsted⁴).

Taarbæk var tidligt søgt af Landliggere, fortrinsvis af Søofficerer og Koffardifarere. 1717 boede Søkaptejn Jokum Friis herude paa sit Landsted Taarbækhus. 1752 afhændede Brødrene Carl Frederik og Johan Henrik Godenius til Kommandørkaptejn Güntelberg deres Gaard

¹) Adr. Avisen 1781. E 501 (1778). ²) Her fejredes saaledes 1797 Niels Tønder Lunds Bryllup (Nanna v. der Hellen, Anna Helene Holst geb. Tønder Lund, Hamb. 1905, 7) og 1806 Konferensraad H. Callisens Fødselsdag (A. Halling, Die Familie Callisen 1898, 230). Jvfr. Prams Lystspil Frokosten i Bellevue 1803. ³) Lyngby Kirkebog. ⁴) Langguth, J. H. Esmarch, 201.

i Taarbæk. Ejer af Christiansro i Taarbæk var Kofardikaptejn Richard Berg († 1786), hvis Arving Christian Berg, efter hvem Landstedet har Navn, 1788 skødede det til en svensk Eventyrer Carl Ingmann Manderfeld, der fra 1791 til sin Død 1813 oppebar en dansk Statspension¹⁾.

Anneberggaard er opført af Justitsraad Johan Edinger, Raadmand i København (1698—1765), og opkaldt efter hans Hustru Anna Dorothea Laub (1722—70), Livlægen Hieronymus Laubs Datter, hvem han 1747 havde ægtet²⁾.

Strandmøllen blev købt 1690 af Dronning Charlotte Amalie, der 1693 bortforpagtede den til Papirmager Johan Drewsen († 1734), hvis Efterslægt har været knyttet til Strandmøllen i to Aarhundreder. Han købte 1697 Springforbi og erhvervede 1718 Strandmøllen. Enken ægtede den rige Kræmmer Ludvig Wittrock fra Heiligenhafen, der 1756 overlod Springforbi til Johan Drewsens Brodersøn Johan.

I hans Besiddertid boede her manges Sommer Henrik Hjelmstjerne, den bekendte Bogsamler og Legalstifter. 1757 var Luxdorph hans Gæst paa Springforbi³⁾; 1769 daterer J. Langebek et Brev fra »Søelund, som ellers kaldes Springforbi«. 1775 omtaler Hjelmstjerne i et Brev til Jacobi, at han paa Søelund, som paa et Zoar, lever som i Uskyldigheds Stand; ej vilde han »tuske sin Tuguriolum bort med Fredensborgs Storhed og Skønhed, langt fra Residentsens Løgne og Hykleres urene Aande«⁴⁾.

¹⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VIII, 34. Amtmandens Skifteprot. 1787—95, 460. Skøde 1783 ²²/₁₀₀ (472). ²⁾ Aadr. Avisen 1770, 3.

³⁾ Pershist. Tidsskr. IV, 336. Nystrøm, Søllerød 241. Luxdorps Kallenderoptegnelser. ⁴⁾ Rørdam, Breve fra J. Langebek 467, 481. Hist. Tidsskr. 2. R. IV, 330. — Hielmstjerne skriver herfra 1772, 7. Okt.: »I min Sommer-Hytte paa Springforbi har jeg lært at kiende en Mand

Strandmøllen og dens Virksomhed overtoges 1776 efter Johan Drewsens Død af hans Brodersøn Christian, hvis Hjem var gæstet af mange mærkelige Personligheder. 1796 fandt Malte Conrad Bruun efter Udgivelsen af »Aristokraternes Katechismus« et Tilflugtssted paa Springforbi, indtil han tyede over til Hveen. Ved Sønnen Johan Christian Drewsens Giftermaal med Ophelia Rosing, Skuespiller Michael Rosings Datter, i 1798 gav Faderen ham Del i Bestyrelsen af Strandmøllen og flyttede til Springforbi. I deres Ægteskabs første Tid var Strandmøllen Mødested for unge, glade, elskende Par af den Drewsenske Familie. Peter Heger, forlovet med Fru Drewsens Søster, drog Knud Lyne Rahbek, sin tilkommende Svoger, herud. Den unge »Adagiospiller« Adam Oehlenschläger besøgte her sin Brud Christiane Heger, der boede paa Springforbi. I hans Digt »Sommormorgen ved Strandmøllen« hedder det:

Misunder du den danske Mand
En Brink, som vover sig at rejse
Paa flade Sjællands Agerstrand,
Hvor ingen høje Fjelde knejse?
Misund ham ei hans Nøjsomhed,
Misund ei Kjærlighed sin Glæde!
Værn, danske Hav, værn om det Sted,
Hvor Gjæstfriheden har sit Sæde!

ved Naun Jacobsen, som boer i Rungsted, har Jordebrug og holder Kroen der, en skikkelig, ærlig og høytrængende Mand. Hand har ved den nye Veis Anlæg, da fast ei nogen, hvem det er, nu passerer Strandvejen, mistet al Næring og Levebrød, at hand med Kone og Børn maa geraade i yderste Armod og gaae nøgen. Af alle roses han som en flittig, høflig og sparsommelig Mand.« Denne Fremstilling af Jacobsens Formuesomstændigheder Aaret før Ewald flyttede ind hos ham, modsiger yderligere den, senest atter af Dr. Hans Brix paa Trods af alle historiske Kendsgerninger og sproglige Indicier hævdede Myte om Helvig Rørs, »Jomfruen i Huset«, som Ewalds Kærlighed i Rungsted.

I en skæmtsom dansk-tysk Epistel (utrykt) til Christiane Heger fra Forlovelsestiden rimer han:

»Der var en Gang en underlig Fe,
I Kjøbenhavn var hun sjælden at se
in Frühlingszeit, in Frühlingszeit
Wenn Vögel singen weit und breit:
Wer liebt, der liebt den Springvorbeit!«

Skodsborg, nu en Villaby, forekommer som Stednavn tidligst 1647, da Lyngby Kirkebog anfører en herboende Mand, vel en Husmand, Niels Schotzborg. Stedet blev delt o. 1730, den ene Parcel bevarede det gamle Navn, medens den anden fik Navnet »Retraite«.

Den første af Gammel-Skodsborgs (Skodsborghus') mere bekendte Ejere er den tidligere nævnte Etatsraad Just Fabritius († 1766), der 1752 afhændede det til Raadmand Thomas Ziemer. Hans Enke Sophie Hedevig Terkelsen afstod det 1758 til Justitsraad Bertram Samuel Schuster, Ejer af Plantagen Ratlan paa St. Croix, fra hvem Skodsborg 1760 kom til Overpræsident Geheimeraad V. A. v. der Lühel¹⁾. Retraite tilhørte først Vinhandler Mathias Abbestee († 1710)²⁾, hvis Enke 1733 afstod det til sin Svigersøn Jean v. der Lippe. Hos begge boede til Leje Louis Robert Hippolite de Bréhan Greve af Plélo, fransk Gesandt i København 1729—34, der har lovprist sit »Retraites« Skønhed i et fransk Digt³⁾. 1737 blev Kommerceraad Daniel Lindemann Ejer, han afstod Stedet 1745 til Bankkommissær Peter Moss, fra hvem det 1752 gik over til Geheimeraad Carl v. Holstein, der solgte det til v. der Lühel, som saaledes atter forenede de to Lyststeder. Skodsborg afhændede han snart efter (1765) til Kammerraad Johan Søbøtker,

¹⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VII, 291, 435. E. Nystrøm, Søllerød 100 f. ²⁾ Pershist. Tidsskr. 4. R. II, 53. D 52, 144 (1756). ³⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. II, 434, 955.

Regeringssekretær paa St. Croix, der 1790 skødede det til Generalguvernør Ludvig Henrik v. Schimmelmann, en Fætter til Statsminister Grev Ernst Schimmelmann; efter hans Død boede Enken her om Sommeren 1793—1808.

Retraite, hvor Kongen og hele Hoffet var til Gæst den Dag og Time, den senere Kong Frederik VI fødtes, beholdt v. der Lülhe til 1770, da han solgte det til Peter Gram, Superkargo i Asiatisk Kompagni, der 1774 afhændede Retraite til Borgmester H. C. Hersleb¹⁾. 1786 indrettede Englænderne Nelthropp og Harris et Industri-anlæg her (Lædermanufaktur og Oliemølle).

Agershvile opførtes o. 1733 af Gregorius Thellesen Klaumann, først Bryghusskriver, senere Bankkommissær, Direktør for asiatisk Kompagni og Etatsraad († 1752). Han opkaldte Stedet efter sin Hustru Maren Ager († 1749), hvem han havde ægtet 1711. Sønnen Peter Gregorius Klaumann købte Agershvile paa Auktionen efter Faderen, men afhændede det 1754 til Greve Schack Carl Rantzau-Ascheberg. Senere Ejere var den oftere nævnte John Brown (1757—59), Jens Peter Hemmer, Etatsraad Enevold Berregaard Lugge og C. F. Klemcke (1780)²⁾.

Den tilstødende Ejendom Rolighed var i det sidste Aarti af Aarhundredet i Konferensraad Carsten Ankers Besiddelse. Længere mod Nord ved Strandvejen ligger Sølyst, der før 1763 tilhørte Byfoged Jens Michael Sonne, derefter Hans Riegelsen til Øllingsøgaard og Kasserer Johan Jakob Dumreicher, der 1772 fik Skøde paa Gaarden af Generalinde Longueville og gav den Navnet Seelust, 1786 Etatsraad Lugge, og fra 1794 Generalkrigskommissær J. D. Gorne³⁾.

Enrums Historie gaar tilbage til 1731, da Georg

¹⁾ Adr. Avisen 1784, 85. ²⁾ D 102 (1754); E 47 (1757); F 600, 612 (1780). ³⁾ G 266.

Christian Jacobi af Prinsesse Sophie Hedevig fik et Bondehus i Fæste, paa hvis Jord han opførte en anelig Bygning, som han gav Navnet Enrum (1733)¹⁾. Jacobi var først Lakaj hos Frederik IV, fra 1728 Kammertjener hos Kronprinsen, der ved sin Tronbestigelse udnævnte ham til Kasserer ved Partikulærkammeret og Postkassen, senere ogsaa til Kabinetskasserer. 1737 blev han arresteret i sit Hus, vistnok paa Grund af Gæld. 1743 fik han tillagt Pension mod at sælge sin Gaard og Have, betale sine Kreditorer og begive sig ud af Landet, hvilket dog ikke blev efterfulgt. I sine tvende Ægteskaber først (1730) med Johanne Margrethe Burmeister († 1732), en Datter af Nikolai Burmeister, der havde Brede Fabrik i Forpagtning, derefter med Anna Elisabeth de Benzon, Datter af Konferensraad N. de Benzon, der ejede 10 Herregaarde, erhvervede han ret anelige Midler. Jacobi solgte 1745 Enrum til Michael Fabritius²⁾, hvorefter det tilfaldt hans Enke, en i Datidens Selskabsliv ret fremtrædende Dame, Anna Marie født Köster fra Cöln, der 1748 ægtede sin Mands Kompagnon og Slægtning Johan Friedrich Wever, Overformynder, Etatsraad og Direktør for asiatisk Kompagni. Efter hans Død ægtede hun 1763 den fra Toget til Algier bekendte Generalmajor Jean Baptiste Descarrières de Longueville († 1766). Hun tilskødede sin Søn af første Ægteskab Conrad Alexander Fabritius de Tegnagel 1768 »Bonde- og Lyststedet Mariendal i Vedbæk«, som var indlemmet i Enrum, samt et Jordstykke »Teglbakken«, og efter Moderens Død 1775 erhvervede han Enrum af Medarvingerne³⁾. I de 30 Aar, den frivole og pragtlystne Conrad Fabritius, Struensees eneste Ven, »le plus aimable libertin«⁴⁾, boede

¹⁾ Skøder alfabetisk ordnede (Rigsark.). Rentekammerets Res. 1734 28. Sept. Efterl. Reventlowske Pap. VI, 530. ²⁾ se S. 494.

³⁾ E 408. ⁴⁾ Memoirer og Breve XV, 202.

her til sin Død (1805), førte han paa Enrum stor Selskabelighed og forskønnede og udsmykkede sin Ejendom i hver Henseende. Han lod rejse Mindestøtter i Haven, en ved Carlskinden, opkaldt efter Carl XII, der gik i Land her, og prydede den med en Indskrift af Digteren Grev F. L. Stolberg. Han foretog Plantninger i Haven, indrettede Voliører, anlagde i Aaløbet kunstige Øer og paa en af disse en Miniaturfæstning, som han skænkede sin Hustru, Debora Kloppenburg, samt opførte en kinesisk Pavillon. Af Søjlerne og Vaserne i Enrums Have findes Mindestøtten over Generalinde Longueville, rejst af hans Kompagnon C. W. Wever, nu i Løvenborgs Park. Fabritius byggede endelig paa Teglbacken af Kampesten det efter ham opkaldte Landsted Alexandria¹⁾.

Rønnedal laa ved Vedbæks Bro og overdroges af Frederik IV 1726 til Murmester Lauritz Eschildsen. Det solgtes med Teglværket 1744 til Johan Henrik Gonzahl († 1766), hvis Enke solgte det til kgl. Lysleverandør Jens West. Brygger Jens Wedege skødede den grundmurede Bygning til Dronning Caroline Mathilde. 1771 tilhørte den Kaptejn Knieff, hvorefter Rønnedal købtes af C. Fabritius. Her boede 1784 Skuespilleren Michael Rosing²⁾.

Frydenlund var i Storkansler Conrad Reventlows Tid (se ovfr.) næppe mere end et rummeligt Jagthus med en stor og prægtig Have og beboedes om Sommeren af hans Enke Sophie Amalie født Hahn, der ogsaa døde i dette Hus 1722, Aaret efter at hendes Datter var bleven ophøjet til Dronning. Kong Frederik IV lod af Hensyn til sin Gemalindes Forkærlighed for dette Sted af Hofbygmester J. C. Krieger opføre et lille ottekantet Lystslot, der endnu ikke synes at have været færdigt ved hans Død og indtil da havde kostet

¹⁾ E. Nystrøm, Søllerød 129. ²⁾ D 500; 99. Adr. Avisen 1770, 69.

ret betydelige Summer¹⁾. Hans Efterfølger skænkede det 1760 til Kronprinsen, der 1767 overdrog det til sin Gemalinde Dronning Caroline Mathilde, der nærrede stor Forkærlighed for dette Sted og oftere gjorde Udflugter hertil fra Hirschholm. 1771 gav hun F. C. Harsdorff Ordre til at paabegynde Opførelsen af en ny Bygning i Skoven bag Frydenlund Slot, men det naaede næppe at være helt færdigt, da hun 1772 forlod Landet. Nogle Aar efter besaa Luxdorff med sit hele Selskab det Norske Hus i Haven, i hvilket Dronningen havde bestemt sig til at ligge i Barselseng med Louise Augusta, samt Pladsen til Dronningens Seng, som var til at udtrække, og den forlorne Trappe, som gik der ned til fra Struensees Kammer ovenpaa²⁾. Jorderne og det vigtige Fiskeri bortforpagtedes, og Hovedbygningen holdtes vedlige med ret store Bekostninger. Kronprins Frederik havde i Sinde at lade Slottet nedrive, men solgte det 1793 til svensk Hofsekretær Carl Adolph Bohemann, en højtstaaende Frimurer og Mystiker, der samlede Brødrene her og vistnok tilhørte A. P. Bernstorffs og Carl af Hessens Aandeseerkreds. Han anvendte betydelige Summer paa Bygningen, gav Frydenlund dets nuværende Udseende og boede her, indtil han 1803 udvistes af Landet³⁾.

Med Frydenlund forlader vi Øresundskysten for at gaa ind i Landet over Søllerød og gennem Lyngby og Gentofte med en Udflugt til Farumgaard.

En dybere Forstaaelse af Havets Skønhed kommer først til Orde sent i Aarhundredet, omtrent samtidig i Ewalds og Stolbergs Digtning (1775—81), og i Ernst Schimmelmans Breve fra Hellebæk og Sølyst⁴⁾.

¹⁾ E. Nystrøm S. 136. ²⁾ J. Gudes Notater til Luxdorffs Kalendaroptegnelser (Rigsark.). ³⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VI, 57, 502.

⁴⁾ L. Bobé, Sangen om Havet (1912).

1784 ansøger Tegneren F. L. Bradt Kongen om en Sum til at levere en Samling af »Udsigter i Sundet«, med følgende Motivering: »Blandt Ypperlighederne, hvilke omstraale Ds. Maj.s Krone, skinner Herredømmet over Øresund frem med herligste Glans. Udsigterne i Sundet falde saa skønne, at de alt for længst ere kendte for at være om ikke mere herlige end de ved Gibraltar og de ved Hellesponten, saa dog disse lige i mærkværdig Skønhed.«¹⁾

Ramdohr fremhæver (1793), at hvad der gør Øresundskysten saa yndig, det har Menneskefliden udrettet ved Plantninger og Bygninger, ved Liv og Travlhed. »Thi Sundets Bredder ere flade, og Skovene synes hist og her ikke at være skudt frivillige op af Jordens Skød.«

(Sluttes.)

¹⁾ Ans. til Skatkammeret 1784, Nr. 30.

MAGISTRATENS BLEGDAMSSKOLE.

Københavns ældste offentlige Skole.

AF

Kommunelærer M. VOGELIUS.

ORGANISERINGEN af et offentligt Skolevæsen var en Opgave, som Byernes Magistrater i ældre Tider betragtede som sig uvedkommende. I København var der ganske vist i Midten af det 16. Aarhundrede blevet oprettet en Kommuneskole i en lille Ejendom paa Hjørnet af nuværende Niels Hemmingsensgade og Amager-torv; men efter c. 60 Aars hensygnende Tilværelse blev den nedlagt i Aaret 1612, og Ejendommen overgik paa Privathaand.

Efter den Tid var Skolevæsenet hovedsagelig overladt til det private Initiativ og den private Godgørenhed. Særlig Gejstligheden tog sig af denne Sag, og i Aarene efter 1700 blev der ved Præsternes Foranstaltning oprettet 5 Fattigskoler i København, een for hvert af Byens 5 Sogne.

Disse Skoler var stærkt besøgte og bød ikke alene paa aandelig Næring, men ogsaa paa legemlig, idet Børnene baade fik Mad og Klæder foruden Undervisningen, der forøvrigt kunde være nødtørftig nok.

Med disse Undervisningsanstalter maatte den gamle By hjælpe sig; men de forslog ikke, da en tiltagende Bebyggelse i Løbet af det 18. Aarhundrede opstod uden for Søerne.

Her laa paa Strækningen mellem Nørrebrogade og Østerbro — navnlig i Blegdamsvejens umiddelbare Nærhed — flere store Fabrikker: Borgmester Holmstedts Bomuldsvæveri, Garvernes Barkmølle, Grev Danneskjold-Laurvigs Sømfabrik — foruden den Mængde af Blegdamme, i alt 23, der strakte sig fra Sct. Hanstov til Trianglen.

Alle disse Virksomheder sysselsatte en Mængde Arbejdere, og da der for disses Børn ingen Skole fandtes, og Kvarteret heller ingen Rigmænd husede, hvem Oprettelsen af en Privatskole laa særlig paa Hjerte, traadte Magistraten selv til og oprettede i Aaret 1761 en offentlig Skole paa Blegdamsvejen.

»Ved Stadens Magistrats Forsorg for de Børn, som bor uden for Staden, men som dog hører til Staden, blev denne Læse-, Skrive- og Regneskole opbygget i Aaret 1761« — staar der paa den Tavle, der endnu opbevares som den eneste synlige Rest af Blegdamsskolen¹⁾.

Magistratens Medlemmer bekostede selv Skolens Opførelse, medens Kommunen skænkede Byggegrunden. Skolen kom til at ligge paa den 12. Blegdam lige over for det nuværende Rigshospital, hvor der dengang laa et mindre Vandhul, den saakaldte Gaasepark.

Skolen var en lille, enetages Bygning med i alt 13 Fag »Blye Vinduer«, hvert Fag med 48 smaa Ruder. Den bestod af eet Klasseværelse — senere to — og en lille Bolig for Læreren.

Med denne Bolig var det imidlertid kun smaat bevendt, og den var efter nogle Aars Forløb næsten uboelig.

En af de senere Skoleholdere, Rasmussen, søger

¹⁾ Tavlen findes indmuret paa Trappegangen i den nuværende Blegdamsskole.

et andet Kald, da han ikke kan holde ud at bo der længer. Et Stykke efter et andet af Lejligheden — fortæller han — er blevet »bedærvet«; »ikke med den stærkeste Hede i Kakkellovnen har jeg kunnet udholde et Kvarters Sidden ved mine Forretninger, og flere Gange har min Sundhed lidt saa meget, at jeg har været aldeles uskikket til mine Forretninger«.

En af Skolens Kuratorer, Justitsraad Voltelen, søger at slaa hele denne Sag ned.

»Skolens Bolig« — hedder det i hans Indberetning til Magistraten — »er saaledes conditioneret, at enhver agtbar og skikkelig Borger derudi kan finde Bekvemheder; men vel tror jeg, at disse Bekvemheder er ikke passende for Hr. Rasmussen, som stedse har ønsket de Reparationer, der ikke var hensigtsmæssige og langt kunde overstige Skolens Indtægter.«

Hr. Rasmussen fik dog Ret. Boligen var ubeboelig, og flere udmærket kvalificerede Ansøgere trak sig straks tilbage, saa snart de havde set Lokaliteterne.

Man maatte søge at skaffe Penge til en Hovedreparation, og man vidste da intet bedre Sted at henvende sig end til Kongen. Frederik VI, der paa den Tid næppe har været særlig velhavende, gav beredvilligt den forholdsvis store Sum af 2000 Rdlr.; blandt københavnske Grosserere indkom 1200 Rdlr. gennem en af Skolens anden Kurator, Fr. Høegh-Guldberg, foranstaltet Kollekt, og man havde nu Penge nok til at underkaste Skolebygningen en gennemgribende Istandsættelse.

I April 1812 er man færdig, og der udsendes nu rundt omkring til forskellige Myndigheder Indbydelsesskrivelser, der alle strømmer over af Selvros over den glimrende Skole, man nu har faaet.

I Indbydelsen til Magistraten — af 21. April 1812 — hedder det saaledes: »Det kunde maaske interessere den høje Magistrat at se, hvor anstændig og værdig til

at kaldes en kongelig Hjælp denne Reparations Udfald er.« —

Saa særlig værdig var nu denne Reparation ikke. Dette skal dog ikke helt lægges Haandværkerne til Last, — de har sikkert arbejdet troligt; men Grundens Beskaffenhed var ikke just egnet til Opførelsen af en Skolebygning. Den var i højeste Grad fugtig, næsten sumpet, saa at Gulvet og Panelet hurtigt fortæredes af Svamp, Væggene drev af Vand, og det Fodtøj, der hensesattes i Nærheden af disse, blev i Løbet af ganske kort Tid overtrukket med Skimmel.

Denne fugtige Luft bevirkede især om Vinteren — hedder det i en Indberetning fra cand. theol. Bentzon, en af Skolens senere Bestyrere —, naar der er Varme i Kakkelovnen, at Aandedraget bliver tungt, og at der indfinder sig en stærk Spænden i Hovedet og almindeligt Ildebefindende. Ved nordlige Vinde er der samtidig en ulidelig Træk og uudholdelig Kulde, og ved Østenvind fyldes Værelserne uophørligt med Røg. »Paa saadanne Dage henglide Timerne uhyggeligt, ufrugtbare for Undervisningen under vekslende Bestræbelser for at undgaa at kvæles af Røg eller stivnes af Kulde.« —

Der maa da atter skrives til Reparationer, og saadanne bliver kun mulige, ved at der optages et Laan paa 3500 Rdlr. i Stadens Kasse mod 1. Prioritet i Ejendommen.

Omtrent samtidig afhjælpes en følelig Mangel ved Skolen: Savnet af en Legeplads. Børnene havde hidtil i alle Frikvartererne maattet løbe over paa Fælleden, uanset Vejret. Selv i det frygteligste Snestap blev de jaget derover, og at der herved kunde opstaa og virkelig ogsaa opstod en Mængde Sygdomme, er indlysende.

Inspektør Bentzon tilbyder nu selv at afgive en Del af sin Have til Legeplads, og Tilbudet modtages med Tak. —

Som før omtalt havde Skolen ved Omlægningen faaet to Klasseværelser, saaledes at hvert Køn havde sit. Efterhaanden som Skolen udvidedes, forsløg dette dog ikke, og man maatte da tage Tørvehuset i Brug til Elementarskolen, der var den egentlige Almenskole, medens Borgerskolens Børn anbragtes i Hovedbygningen.

Tørvehuset laa midt i Haven, der skal have været stor og smuk¹⁾. Det benyttedes ogsaa til Mødested for det i 1820 af Lærer J. O. Bruun stiftede Pædagogiske Selskab, der for øvrigt paa den Tid førte en hensygnende Tilværelse, da Medlemmerne, som Provst Knutzen siger, viste »Mangel paa Interesse og Lunkenhed«. Grunden hertil var først og fremmest Manglen paa en duelig Formand og dernæst det usædvanlig høje Kontingent, 8 Rdlr. om Aaret eller $\frac{1}{12}$ af mange Læres samlede Indtægt. —

En af de værste Brøst ved Skolen — særlig i de første halvhundrede Aar af dens Bestaaen — var den usle Løn, der blev budt Skoleholderen. Skolen var jo rejst af Magistraten, den blev i den første Tid udelukkende opretholdt ved private Bidrag af Magistratens enkelte Medlemmer, hvorved der aarligt indkom c. 175 Rdlr.

At der af dette Beløb ikke blev Penge til en ordentlig Lærerløn, siger sig selv. Den først ansatte Skolemester, Hans Thomsen²⁾, faar da ogsaa kun 25 Rdlr. i aarlig Gage. Man skulde nu tro, at han vilde føle sig højst brøstholden over en saadan Betaling og ved enhver Lejlighed søge at faa den forhøjet. Men tvært-

¹⁾ Se den norske Provst K. O. Knutzens Artikler i »Vor Ungdom« 1893: »Fra en pædagogisk Rejse i Danmark« i Aaret 1833.

²⁾ Skønt Skolen var færdigbygget i 1762, blev der dog først ansat en Lærer fra 11. Decbr. 1763, og Undervisningen er da først begyndt 1764 efter Juleferien.

imod! Han synes yderst fornøjet og kvitterer hvert Halvaar for sin Løn i de mest ydmyge Udtryk:

»Min halve Aars Løn 12¹/₂ Rdlr. har jeg allernaadigst bekommet, hvorfor jeg hjertelig takker enhver af de højædle, højgunstige Herrer; Gud igen skal være de høje Herrers rige Belønner. Jeg forbliver de højædle Herrers pligtskyldige, underdanige, ringe Tjener Hans Thomsen.«

Intet Under at Magistratsmedlemmerne efter dette ikke fik den Tanke, at Lærerlønnen var særlig tilfredsstillende.

Da Hans Thomsen døde 1775, maatte man dog ved Ansættelsen af den ny Skoleholder Søren Høyrup fordoble Lønnen, og 1792, da Lorens Klein havde afløst Høyrup, steg den til 80 Rdlr. Men da var der rigtignok ogsaa sket en betydelig Forandring med Skolens Administration.

Magistraten var blevet ked af stadig at skulle underholde denne Skole, som endnu ikke rigtig hørte med til Byen, og havde uden videre paalignet Nicolai og Helliggeist Sognes Klokkerembeder en aarlig Afgift af 120 Rdlr. hver til Skolens Underhold.

Dette Forhold varede i 20 Aar (1792—1812), da denne Afgift i Stedet for paalignedes Grundejendommene uden for Nørre og Øster Port, der maatte svare en aarlig Afgift af 6 Sk. pr. Td. Land, og samtidig steg Lærerlønnen til ikke mindre end 300 Rdlr.

Tolv Aar senere (15---5—1824) bortfaldt atter denne Ligning, og det bestemtes nu, at Kommunens Kasse skulde udrede en aarlig Sum af 350 Rdlr., og denne Ordning varede i det væsentlige, saa længe Skolen bestod som selvstændig Institution, bortset fra, at man stadig maatte yde ekstraordinært Tilskud, der fra 1858 ved Skolens Overdragelse til Direktionen for Borger- og Almueskolevæsenet forandredes til et fast aarligt Beløb

af i alt 850 Rdlr., ligesom Lærerlønnen da forhøjedes til 600 Rdlr.

Til Trods for, at Forholdene saaledes lidt efter lidt forbedredes, var det dog — lige til 1858 — kun usle Kaar, Blegdamsskolens Lærere levede under.

Kuratelet var ogsaa fuldstændig klar over dette.

Da Lærer Krogsgaard døde i 1842, foreslog det saaledes, at man til Læreren ikke skulde vælge en Mand, om hvem »det lader sig forudse, at han vil komme til at virke under Næringssorger, som hverken Patronatet eller Kuratelet ser sig i Stand til at fjerne«. En saadan Mand vilde nemlig ikke kunne røgte sit Kald med Glæde og Velsignelse og vilde let komme i Afhængighedsforhold af Forældrene, af hvilke de nogenlunde velstillede betalte en mindre Sum i maanedlige Skolepenge.

Man søgte derfor en ugift Lærer; men da man endelig fik en saadan i cand. theol. Bentzon, var man lige vidt.

Hr. Bentzon foretog nemlig det altid skæbnesvangre Skridt at gifte sig kort efter sin Embedstiltrædelse, og Følgerne udeblev ikke. Han kæmpede med uafsladlige pekuniære Sorger og sendte stadig Bønskrifter til Kuratelet.

«Ikke engang med den største Anstrengelse af hvert Minut» — hedder det i et af disse — »har jeg formaaet at tjene det mest nødvendige Underhold, og ofte har min Æresfølelse maattet føle sig saaret af uerkendtlige Forældre, naar jeg har erindret dem om, hvad jeg majsommelig havde fortjent.»

Efter en saadan Skrivelse tilstodes der ham da gerne et ekstra Gratiale, indtil hans Stilling blev nogenlunde betrygget ved den før omtalte Forhøjelse til 600 Rdlr.

Foruden Førstelæreren blev der i Tidens Løb knyt-

tet en Del (som Regel 6—8) Timelærere til Skolen. Deres Gage var selvfølgelig ikke stor, de maatte gerne nøjes med en Timebetaling af 20 Skilling.

Kun Sanglærerne forstod at skaffe sig en højere Betaling. Da Sangtimerne i 1855 blev ledige, sluttede de sig alle sammen og indgik den Forpligtelse ikke at undervise under 32 Skilling, og Sammenholdet var saa ubrydeligt, at Magistraten maatte bøje sig.

Planen for Undervisningen var i Begyndelsen i Overensstemmelse med den indre Bys Fattigskoler¹). Men omkring 1812 begyndte Blegdamsskolen mere og mere at faa Karakter af Borgerskole, idet saadanne Fag som Tysk, Matematik, Naturkundskab — en Tid lang ogsaa Fransk — optoges paa Skemaet, og Skolepengene efterhaanden sattes op til c. 3 Rdlr. kvartaliter.

Man blev dog stadig ved at læse i to Hold, de ældre om Formiddagen fra 6—11 (om Vinteren fra 7—12) og de yngre fra 2—6 (3—7). Denne Ordning var meget uheldig, da de ældre Børn om Vinteren maatte komme til Skole og de yngre gaa hjem i fuldstændigt Mørke paa de ofte lange, ensomme og uoplyste Veje, hvor Overfald saa at sige hørte til Dagens Orden, saa at Forældrene ofte afskrækkedes fra at sende Børnene i Skole.

En Tid lang havde man forsøgt med Fællesundervisning for Dreng og Piger, men dette ophørte, da Skoledirektionen i Skr. af 28—7—1843 erklærede, at en saadan Undervisning ikke burde finde Sted længer end til Børnenes 8. Aar, — en Opfattelse, visse moderne Pædagoger nu paa det ivrigste søger at bestride, idet man anser et stadigt Samvær mellem de to Køn gennem alle Barndomsaarene for baade moralsk og pædagogisk set det mest formaalstjenlige.

¹) Se herom min Artikel: »Træk af Livet i københavnske Fattigskoler i det 18. Aarh.«. Nærværende Bind S. 140 ff.

Ogsaa paa andre Maader var Aaret 1812 et Reformernes Aar. Der blev saaledes indført en fuldstændig ny Skoleinstruks, i hvilken det blev bestemt, at der skulde være 15 Minutters Frikvarter efter hver Time. »Saaledes havde vi det paa Seminariet« ¹⁾, siger Instruksens Fader, Prof. Høegh-Guldberg, »og dette i sig selv korte Aanderum gav os altid ny Fyrighed.«

Der blev samtidig — dog først efter megen Kamp — fastsat et vist progressivt Mulktsystem for de Forældre, hvis Børn uden gyldig Grund forsømte Skolen. Den ene af Kuratorerne, Justitsraad Voltelen, havde dog store Bekymringer i den Anledning. »Jeg er ingen Ven af Strengthed,« siger han, »naar den nogenlunde kan undgaas. Med Lempe og ved Lærerens Godmodighed forenet med streng Opfyldelse af hans Pligter haaber jeg, at unødvendig Forsømmelse til sidst vil falde bort af sig selv.«

Guldberg slaar dog denne Tanke fuldstændig til Jorden. Han mener, at en stadig Skolegang vil være utænkelig uden saadanne Mulkt, og han ser ikke rettere, end at det er ganske konsekvent at lade Forældrene undgælde for Børnenes unødvendige Forsømmelser. Ingen Lærer vil ved gode Ord alene kunne forhindre saadanne.

Prof. Guldberg faar ogsaa indført den fornuftige Foranstaltning, at Skolemesteren ikke skulde henvende sig til Forældrene for at modtage Skolepengene, hvorved han ofte kom til at staa i et ret afhængigt Forhold til disse. I de første Aar betød dette dog ikke meget; det varede lange Tider, før Forældrene fik Øje for Lærernes kulturelle Betydning og lærte at behandle dem efter denne og ikke efter deres pekuniære Stilling.

¹⁾ Blaagaard Seminarium, hvor H.-G. i 8 Aar havde været Lærer.

Et væsentligt Bidrag hertil ydede efterhaanden ogsaa den bedre Uddannelse, der blev Lærerne til Del.

1790—91 var det ny Skolelærerseminarium paa Blaagaard traadt i Virksomhed, og efterhaanden som det ene Hold Seminarister blev sendt ud efter det andet, kom der mere Ensartethed over Lærerne, deres Undervisning og deres Forhold over for Befolkningen. Hidtil havde Lærerne for største Delen været Studenter, som paa Grund af økonomiske Forhold eller lignende havde maattet opgive deres Studeringer, og Sammenstød mellem den gamle og den nye Lærerstand udeblev ikke. Ogsaa Blegdamsskolen blev berørt heraf.

Da den før omtalte Lærer Rasmussen trak sig tilbage i 1812, skulde der ansættes en ny Lærer, og Valget kom til at staa mellem Seminarist Krogsgaard og Student E. Monrad.

Justitsraad Voltelen kan ikke lide Seminaristerne og vil absolut have Monrad ansat. Denne er bekendt for sin gudfrygtige Vandel, sin blide Tænkemaade og humane Opførsel, ligesom han ogsaa kan undervise i Tysk og Musik, medens Krogsgaard ikke kan nogen af Delene. Voltelen ved derfor ogsaa »med Vished«, at Beboerne ikke ønsker en Seminarist, »men hellere en Student«.

Herimod tager Høegh-Guldberg kraftigt til Genmæle. Han ved ogsaa noget med Vished, og det er, at ingen bedre end han som gammel Seminarielærer »kan kende et Subjekts Duelighed til en Lærerpost«, og det er da ogsaa en Kendsgerning, at »de Mennesker, der dannedes til at være Almuelærere, har et stort Fortrin for enhver, der ikke dannedes dertil, og som ofte af en eller anden Grund bestemte sig til dette kun altfor ubetydeligt ansætte Fag«.

Han faar Medhold af Skolens gejstlige Tilsynshavende, Pastor Fallesen, der ligeledes ønsker Ansæt-

telsen af en Seminarist »af Grunde, der ikke behøver at udvikles for saa oplyste og tænkende Mænd, som den højvise Magistrat bestaar af«.

Det endte da ogsaa med Krogsgaards Sejr. Hertil bidrog maaske nok først og fremmest den Omstændighed, at han var gift med en Datter af den tidligere Statsminister Ove Høegh-Guldberg og paa den Maade Svoger til Professor Guldberg, men dernæst ogsaa, at han i Virkeligheden var en dygtig og almen anerkendt Lærer.

Da saaledes den tidligere omtalte Provst Knutzen kom herved paa en Studierejse, blev han først henvist til Krogsgaard. Dennes Undervisning fortryllede ham ganske. Særlig roser han Religionstimerne, og den Andagt, der prægede Børnene saavel i deres Opførsel som i deres Fremstilling, finder han beundringsværdig. En 14 Aars Pige fremsagde en Bøn »med en saa indtagende og nydelig Stemme, at jeg tror, jeg kunde have siddet hele Dagen for at høre paa hende, uden at blive ked deraf«.

Hvad der mest imponerede ham, var Tyskundervisningen, under hvilken Læreren talte Tysk hele Timen igennem. Denne Undervisningsmetode var dengang ellers ganske ukendt. —

Derimod var der eet Fag — et meget omstridt —, som længe efter at det var blevet indført i Byens Fatigskoler eller Kirkeskoler, først sent holdt sit Indtog i Blegdamsskolen. Det var Gymnastikken.

Under Frederik VI var Indførelsen af Gymnastik ofte blevet anbefalet, uden at Skoledirektionen dog gjorde noget særligt derfor. Først da Kongen et Par Gange havde grebet personligt ind, udsendte den en Skrivelse (af 15—1—1823), hvori der anbefaledes at indføre Legemsidræt i Kommuneskolerne. Foreløbig burde man dog holde sig til Smidighedsøvelserne, og man anviste

da samtidig 40 Rdlr. som Honorar til en Gymnastiklærer ved hver Skole. Da denne for dette Beløb ogsaa skulde anskaffe de fornødne Apparater (Madrasser o.l.), kan man forstaa, at der ikke var særlig Rift om disse Pladser.

Først da der i 1830 var blevet bygget et særligt Gymnastikhus ved Vestervold, og Lærerlønnen samtidig sat op til 80 Rdlr. aarlig, kunde man begynde paa en mere rationel Undervisning i dette Fag.

Blegdamsskolen havde i sine smaa, indskrænkede Lokaler ikke Plads til Gymnastikundervisning, og det varede over 30 Aar efter Skoledirektionens Skrivelse, før man kunde paabegynde den. Men i Aaret 1854 erhvervede Skolen en Kommunen tilhørende Grund »straks foran paa venstre Haand« i Nørre Allé. Det var en gammel Sandgrav, der havde været bortforpagtet til en Gartner Olsen, som nu med kortest Varsel maatte flytte bort, hvorefter man straks begyndte paa Opførelsen af et Gymnastikhus.

Blegdamsskolens Elever var nu ikke længere Stedbørn paa dette Omraade, men Skolen var ogsaa i den forløbne Tid vokset i en paafaldende Grad. Fra en lille Forstadsskole var den blevet et helt Institut.

Medens Børneantallet ved Krogsgaards Ansættelse havde været mellem 70 og 80, voksede det i 1844 til 133 og i 1853 til 289.

Fra sidstnævnte Aar er Tallet i stadig Stigning, bortset fra en kortere Standsning som Følge af Koleraens Hærgning i 1853.

Til sidst kunde Børnene ikke rummes i de smaa Lokaler, og man gik da i Vinteren 1869—70 til helt at lukke den og henviste Eleverne til andre, nyopbyggede Skoler.

Da disse heller ikke forslog, maatte man et Par Aar efter atter aabne Blegdamsskolen, som Skoledirek-

tionen derefter lejede som en Filial til den nye Skole i Ryesgade. De daarlige Bygningsforhold var dog ufor-
enelige med de Krav, der nu stilles til en Skolebygning,
og i 1892 faldt dens sidste Rester for at give Plads for
en fuldt moderne Skole, lige saa væsensforskellig baade
i det indre og det ydre fra hin første Skole, der for
halvandet Hundrede Aar siden begyndte sin Virksom-
hed, som det tyvende Aarhundrede er fra det attende
— baade kulturelt og materielt.

»BARSELSTUEN«.

Et Bindebrev.

Meddelt af C. BEHREND.

NEDENSTAAENDE lille Digt findes i det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml. Fol. 487 p. 74 og 4° 819^m) mellem Digte af Mathias Worm, og da det er skrevet med samme Haand som disse, er det sandsynligvis ogsaa forfattet af ham. Denne Mathias Worm var Søn af den berømte Prof. Ole Worm; han deponerede, 18 Aar gammel, 1654, og blev efter en 10aarig Udenlandsrejse 1667 Præsident i Ribe, senere (1681) Assessor i Højesteret; han døde 1707. Han er Forfatter til flere Digte til Kongerne (Frederik III og Christian V) og fornemme Personer (f. Eks. Griffenfeld) samt nogle satiriske Vers.

Tiden for dette lille Digts Affattelse lader sig vistnok ikke sikkert fastslaa. I Linie 69 flg. omtales Auktioner som noget nyt, »som vi ej før har set«, og Linie 41 nævnes, at der er Udsigt til at faa Køge Præst til Helligøjst Kirke. Dette kunde tyde paa Aar 1661—65; thi den første Forordning om Auktioner skriver sig fra ²⁴/₄ 1661, og 1665 blev Niels Randulf forflyttet fra Køge til Helligøjst Kirke (samme Aar blev han forøvrigt udnævnt til Biskop i Bergen). Hvis virkelig Math. Worm er Forfatter, kan Verset dog vist ikke være skrevet i disse Aar, thi Worm var, som nævnt, i Udlandet 1657—67, og Digtet synes skrevet i København. Muligvis er i saa Fald Affattelsestiden noget senere: 1681 eller kort derefter. Herpaa kunde L. 59 flg. tyde, thi en Forordning af ²⁷/₂ 1683 befalede at nedrive »de til Husene opbygte Skure og Stakitter«, som imod Ret og Billighed var indtagne af Gaden, og 2 Aar før var der indført en ny Indretning af Rendestene (O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse V. p. 78 og 81 flg.).

Digtet er et Bindebrev (d. v. s. en Skrivelse, hvorved man »bandt« eller forpligtede den, man skrev til, til inden en vis Tid at gøre et Gilde eller lignende); men Hovedindholdet er en Skildring af en Barselstue, særlig de forskellige Gæster, først de

simplere, saa de finere — tilsidst de høj lærdes (Universitetsprofessorernes) Hustruer. Forfatteren siger selv, at han stod bag Døren (ligesom Corfitz i Holbergs Barselstue ligger under Bordet), maaske fordi det paa den Tid ikke var tilladt Mænd at være tilstede i Barselstuer (se herom og om Barselstuer i det hele: Werlauff: Antegnelser til Holbergs Lystspil (1838) p. 73 ff. og Troels-Lund: Dagligt Liv i det 16. Aarh. VIII).

Hvis Holberg har kendt dette lille Digt, er det meget sandsynligt, at det kan have givet ham Lyst til selv at skildre en Barselstue; men hans Fremstilling af Barselgæsterne er en ganske anden end her, idet han har givet en skarp og slaaende Karakteristik af hver enkelt Gæst, medens der her højest kan være Tale om en Karakterisering af Kvinderne fra de forskellige Samfundslag.

Digtet er her gengivet med Nutidens Retskrivning.

PAA EN BARSEL KONES NAVNS DAG, KAN KALDES BARSELSTUEN.

- God Morgen! Tak for sidst, i Gaar jeg artig hørte
Hvad Snak ved eders [Seng]¹⁾ de gode Kvinder førte
Om deres Hus og Tjund²⁾. Mon jeg det sige tør,
4 Thi jeg var krøben ind, og stod bag ved en Dør.
Den første talte saa: »Gô Dag, min gô Kon' lille
Hvor lier jer og jer Mand! i Dag kom I saa silde
I Kirken, derfor jeg i Frygt og Angest sad
8 At en af eder to med Sygdom var belad.«
Derpaa blev svaret straks: »Saa megen Tak og Ære
Skal den gô Kone hâ; min Mand (Gud lovet være)
Er nu ret vel til Pas og selv i Dag han fik
12 En stor Pot Øl og Grød, før han i Kirken gik.
Men de forbandet Folk, som nu i disse Dage
Os tjener, kan fuld vel en fattig Kone plage.

¹⁾ Ordet er glemt i det ene Haandskr. ²⁾ Tyende.

Hvad har man stor Fortræd, naar man vil have gjort
 Sin Gerning! thi det gaar saa meget langsom fort. 16
 Er dét ej Hjertens Ynk? maa det os ej fortryde,
 At vi dem lønne skal? dog ingen Arbejd nyde.
 De hverken har Forstand at spinde eller sy,
 Og næppe en Ret Mad de kan til Rette fly.« 20
 Boel Nielses svared straks: »Ja det maa I vel sige
 Jeg har en skiden So, en Sæk¹⁾ udaf en Pige.
 Hun agter ingen Ting, slår sønder stort og smaat;
 Nyt, gammel, det er alt for hende lige godt.« 24
 Boel Jenses så dertil: »Jeg har en Stegers Pige,
 Som har i denne By ej nogen hendes Lige.
 Det er et ødsomt Dyr, som aldrig har vilt spart;
 Paa Ryggen fejler hun at bankes med god Art. 28
 I Dag som jeg gik ud fandt jeg en Rende-Kælling
 For Døren, som var lad med Brød og Smør og Vælling,
 Som var i Aftes levnt; er det ej stor Fortræd;
 Hvorpaa at det gik ud, I alle noksom veed.« 32
 Dermed stod disse op og sagde: »Tiden minder,
 Thi se her kommer ind saa mange fine Kvinder«.
 Der de var ga[a]en bort, og disse de sad ner,
 Da kom en anden Snak, som duede lidet mer. 36
 »God Dag«, sa Maren Gaes.» Hvad nyt, er Præsten kaldet
 Til Hellig Gæstes Kald? er nu omsider faldet
 Al vores Kaldsmænds²⁾ Magt. Hvad Borgemester vil
 Og Raadet, gaar det fort. Hvad siger man dertil«. 40
 »Gud beder³⁾ det saa sandt!« så Jørgen Hansens Maren,
 »Vi faar vist Køge Præst og vi er ilde faren.
 Han er vel from og god og en oprigtig Mand,
 Men det er Hjertens Ynk, at han ej præke kan. 44
 Han er saa meget svag og kan det ej udholde.
 Der siges, at han er tit plaget med den kolde⁴⁾

¹⁾ liderligt Fruentimmer. ²⁾ Moths Leksikon: Fordum hed de 7 Mænd i Sognet, som kaldte Præsten, Kaldsmænd (Kalkar). ³⁾ bedre. Koldfeber.

- Dertil man hører vel, at han har ingen Røst;
 48 Ham mangler Kraft i Ryg og Styrke udi Bryst«.»Nej! Marre gør ham ej,« så Maren Terchels Moder,
 »Jeg veed forleden Dag fortalte mig min Broder,
 At han i Kirken var og bag en Pille stod,
 52 Dog hørte hvert et Ord, som Præsten falde lod.«
 Dermed kom flere ind, saa de, som var tilstede,
 For disse Kongens Folk de maatte rømme Sæde.
 Da kom Stadssager frem, Forordninger blev gjort;
 56 Hvis¹⁾ af enhver blev sagt, det var saa meget stort.
 »Hvi skal der« |: sagde en, hvis Navn jeg ikke mindes :|
 »I denne vores By saa stor Forandring findes?
 Skal Skure tages af? skal Boder brydes nêr,
 60 Rendstener tages ind? og saadant andet mên.
 Derover taber jeg hver Aar tre Snese Daler,
 Som Pøsekoner mig til Leje nu betaler²⁾.
 Saa faar de ogsaa Skam, som saadant finde paa,
 64 De maatte udi Ro låd vores Huse staa.«
 »Det er elendigt nok,« |: så Mette Mortens Søster :|
 »De handler nu med os som dennem selver lyster.
 Naar vi vor Hus og Gaard og Boder haver mist,
 68 Til Prakker bliver vi omsider, det er vist.
 Hvad er det og for nyt man Auktioner kalder,
 Som vi ej før har set? sligt intet mig befaller.
 Det er stor Spot og Skam, at offentligen skal
 72 Min Salig Faders Tøj saaledes holdes fal.
 Det skuld' fortryde mig, om nogen skulde bære
 Min Salig Moders Særk; det var jo stor Vanære
 For vores ganske Slægt; og skuld Ped'r Omnis³⁾ faa
 76 Min Salig Broders Gods? det ej tilstedes maa.

¹⁾ hvad. ²⁾ En Forordning af 27/2 1683 befalede at nedrive alle Boderne foran Husene, som man plejer at udleje til forskellige Handlende (se Indledningen). ³⁾ Per Omnis maa betyde »hvemsomhelst«.

Skuld Maren Slagters faa min Søsters Kaffes¹⁾ Trøje?

Med anden ringe Dragt kan hun vel lad sig nøje.

Skuld Morten Snedker faa min Faders Nattestol

Og Michel Tømmermand hans skønne Uldskinds Kjol?» 80

»Nej det skal aldrig ske«, derpaa blev atter svaret

Af Mette Kontremans. »Hvis mig er vederfare,

Der kan jeg tale om; jeg veed, vi dobbelt fik

For hvis af vores Gods paa Auktionen gik. 84

Hvad en hafd' Sind oppaa, det vild en anden have;

Jeg sagde: det er Ret, her gælder ingen Gave.

Hvis Pung det bedst formaar, hvem mest betale vil,

Den løber af dermed og haver vundet Spil.« 88

»Og derfor har jeg ej om Byen villet løbe«,

|: Sagd' Anne Ryllepinds²⁾ |: »og jeg skal aldrig købe

Saadant forraadnet Gods, som sælges paa Udraab,

Og mindre gaar³⁾ af Hus paa et forgæves Haab. 92

Jeg holder mere med at gøre som de Kvinder,

Der sætter deres Folk til Værk og flittig spinder;

Da veed man, hvis man har at det er stærk og godt,

Og ingen sige kan, at vi har derfor Spot. 96

Jeg udi dette Aar til Væverens har været

Ti Gange; jeg har gjort saameget dejligt Læred,

Som alle Holmens Folk ej nær opslide kan;

Deraf gør jeg Profit; sligt staar os Kvinder an. 100

Jeg veed og sige tør, at de højlærdes Kvinder

Med deres Stads og Leg ej nær saa meget vinder;

Jeg ej fortale vil de godt Folk, men jeg seer,

Af vores Fattigdom de spodske Tæver ler. 104

Men Sys! hvad ser jeg der? Naar vi om Fanden taler,

Saa er han mest derhos. Ej! ser dog, hvor de praler.

Der kommer nogle ind af deres Kompagni.

I godt Folk, jeg staar op og lar dem Pladsen fri.« 108

¹⁾ Kaffa: et Slags Tøj, glat paa den ene og loddent paa den anden Side (Moths Ordbog). ²⁾ Ryllepind = Rullestok. ³⁾ maaske: gaa, som det ene Hdskr. har.

Og fluks gik hun sin Vej med dem, som var tilstede;
De andre, som kom ind, [be]klædte deres Sæde.

Her kom en ny Diskurs: jeg tænkte, det gaar vel;

112 Thi paa højlærde Folk og andre er Forskel.

»Jer Sundhed er mig kjær« |: så Doctor Jenses Maren :|

»Og jêrs mig ligesaa« |: så Mester Nielses Karen :|

»Det er en skiden Vej«, blev svaret straks derpaa,

116 »Og hvor kan nogen nu til Fods paa Gaden gaa«.

»Gid Fanden gaa til Fods¹⁾. Min Mand kan det ej lide,«

:| Sa Gundel Doctor Sums²⁾ :| »om min Fod kunde glide

Og jeg paa den Manér skuld nogen Skade faa,

120 Jeg veed, hvor ham sligt Fald til Hjerte skulde gaa.

Som han er from og god, saa lâr jeg ham og raade.

Han skikker hvis tilhør paa bedste Vej og Maade;

Han ej tilstede vil, at jeg mig klæde maa

124 Som vores Tjenestfolk og saa paa Gaden gaa.

Naar jeg har sat til Værk enhver³⁾ af vores Piger,

Da er han vel tilfreds og venlig til mig siger;

Min Kærest! Det er vel, og gerne jeg dig gir

128 Forlov at fare ud og søge din Plaisir.

Jeg gaar da, hvor jeg vil, og dog⁴⁾ jeg ude bliver,

Ej mindste Regenskab jeg for min Gerning giver.«

Som denne Snak var endt, dermed slog Klokken fem

132 Og det paa Tiden var, at de skuld vandre hjem.

Jeg tænkte: Gud ske Lov! Besøgelsen har Ende.

Men dog jeg lærte først den Kvindeart at kende:

Som de var kommen ud for Døren, jeg dem saa

136 At sladre og at le og jer igennem gaa.

¹⁾ Paa denne Tid ansaas det ikke for fint at gaa til Fods paa Gaden; alle Damer af det gode Selskab kørte eller blev haaret i Portechaise. (O. Nielsen: Kbhvn. paa Holbergs Tid p. 170 flg.) ²⁾ eller snarere »Svends« (som det ene Hdskr. har). Med Dr. Jens og Mester Niels er der vistnok ikke tænkt paa bestemte Personer. ³⁾ mangler i det ene Hdskr. ⁴⁾ dog = skönt.

»Det er et fyldigt Barn og hun en lystig Kvinde.
 Jeg ønskede, at jeg var saa frisk som hun til Sinde.
 Hun har vist ikke haft stor Pine og stor Nød,
 Som følger gerne med, naar Barnet bliver fød.« 140
 Det sagde en af dem, og straks blev hende svaret:
 »At være stærk er godt; men jeg har før erfaret,
 At udi Barselseng et Bagkast kommet er,
 Som tit vor arme Krop en anden Tone lær. 144
 At Fruen alt for kæk paa Benene vil være
 Det er ej vores Køn til Fordel eller Ære¹⁾.
 Man altid hende ser marchere op og ned
 Paa Gulvet; unge Folk deraf at sige veed, 148
 Som siden skammes ej for vist sig at indbilde,
 At vi i Barselseng ej skulde lide ilde.
 Og det er stor Fortræd, at vi i deres Tal,
 Som kaldes dovne Folk, saaledes regnes skal.« 152
 »Man skulde« |: svared en :| »den gode Barselkvinde,
 Som er saa let til Fod, med Baand til Sengen binde,
 Til Stolpe hver en Haand, til Stolpe hver en Fod,
 Indtil at hun blev tam og saadant fare lod.« — 156
 Dat mocht de Dewel doen, og ingen ærlig Kvinder
 |: Så jeg dog ved mig selv :| paa den Manér man binder.
 Jeg veed et andet Raad, i Morgen hendes Dag
 Den helligholdes bør, og det er rette Sag. 160
 Jeg hende binde vil, det skal ej gøre Smerte,
 Jeg har ej andet Baand end som mit eget Hjerte
 Oprigtigt uden Svig, som hende ønske vil
 Fuldkommen Lyst og Fryd og hvis som der hør til. 164
 De Kvinder pakked sig, og glad var jeg, thi hjemme
 Jeg vilde til den Fest min Pibe lystig stemme,

¹⁾ Indtil henimod Aar 1700 var det Skik, at Barselkonen, selv om hun ikke fejlede noget, blev i Sengen i 40 Dage. I Moths Ordbog forklares »Barselsengen« som »den Seng, som Barselkonen ligger i 6 Uger efter at hun har gjort Barsel.« (Troels-Lund: Dagl. Liv VIII. p. 138.)

- Som udi mange Aar hafd' ligget nederlagt
 168 Og der udover var i stor disordre bragt.
 Ja, bort med al Fortræd, bort med kalkunske Tanker,
 Af saadant Lapperi vi mangel Sygdom sanker;
 Og hvorfor skulde vi os tage Verden nær,
 172 Maaske i Morgen Dag er vi ej mere her.
 Ja lystig! var vi nu i Frankerig, da¹⁾ jeg vilde
 Lad' hente Spillemænd, saa snart som det blev silde.
 De skulde følge mig paa Gaden for jer Dør,
 176 Den Lyst I skulde faa, som I havd aldrig før.
 Hos disse lumpen Vers I skuld og have fundet
 En dejlig Urte Kost med hvidt og grønt bebundet.
 Den Farve Va[a]ren bær. Men det og andet mer
 180 Ej sættes her i Værk, og det er ej Manér.
 En Engel af en Sky, derhos Astreæ Breve²⁾
 Det staar os bedre an, og hvem som nu vil leve,
 Paa Complimenter sig beflitte stedse maa,
 184 Om han ej over alt med Skamme vil bestaa.
 Mit Væsen er kun plumpt, derfor I maa ej vente
 At I udaf min Stil Højtravenhed skal hente.
 Jeg er kun slet og ret, jeg søger intet sært:
 188 Ved Jorden bliver bedst, hvo flyve ej har lært.
 Og disse Vers er gjort alene til den Ende,
 At de kan eders Sind til Lystighed henvende;
 Jeg er af Slibstens Art, som Kniven hvæde³⁾ kan,
 192 Dog den ej selv er skarp; jeg før og andre an.
 Ja lystig! det er gjort. Ja Moder! I er bunden,
 Og jeg har uden Strid en Sejer hastig vunden.
 I eders Barselseng jeg maner eder nêr,
 196 Indtil I har betalt, og jeg Ransonen ser.

¹⁾ bør udelades som det ene Hdsk. gør. ²⁾ Dend Hyrdinde Astrea ved Honoratus Urfé først frantzæsk beskrevet, nu nyligen fordansket ... af S[øren] T[erkelsen]. Lyckstad 1646. ³⁾ hvæde = hvæsse.

Ja lystig! Bordet fuldt; ved Stranden man nu raaber:
Køb Østers!¹⁾ Et Glas Sec vi derhos vist forhaaber.

Ja lystig! det er nok! jeg gør for stor en Rej²⁾

Og Vinen er for stærk. — Adieu, jeg gaar min Vej. 200

¹⁾ I »Københavns ynkelige Klage« skriver J. S. Sehestedt: »da ser jeg til med største Harm | en Rendekærling løbe | med Østerskurven paa sin Arm | som spørger: Hvo vil købe. (O. Nielsen: Kbh. V. p. 485). ²⁾ Rej: Tummel, Støj.

SKOLEFORHOLD I BRØNSHØJ SOGN, SUNDBYERNE OG VALBY INDTIL INDLEMMELSEN I KØBENHAVN 1902.

Ved Kommuelærer HENRIK PEDERSEN.

KORT efter Reformationens Indførelse i Danmark blev det ved Forordning af Kong Christian III bestemt, at Degnene, Præsternes Medhjælpere ved Gudstjenesten, hver Søndag før Gudstjenesten eller paa anden belejlig Tid skulde samle Kirkebyernes voksne Ungdom i Kirken, forelæse den Hovedpunkterne i den kristne Lære efter Luthers Opfattelse og lade de unge gentage det oplæste, indtil noget hang ved (Peder Palladius's Visitationbog). Senere udvidedes denne Degnenes Undervisningspligt til, at de tillige paa Hverdage skulde samle Ungdommen fra Landsbyerne uden for Kirkebyerne og der forholde sig paa samme Maade. Der var ved denne Undervisning ikke Tale om at lære de unge Mennesker Læsning, Skrivning, Regning o. s. v., det var udelukkende Religionsundervisning, der tilsigtedes; alle øvrige Kundskaber og Færdigheder overlodes det til Forældrene selv at skaffe deres Børn.

Enkelte Steder indrettede rettænkende Godsejere paa deres Godser Skoler for Fæsternes Børn, saa disse foruden Religionsundervisningen tillige fik lidt Vejledning i de forannævnte Skolefag.

Med denne Undervisning maatte Almuen i det væsentligste nøjes i omtrent 200 Aar.

Omkring Aaret 1719 besluttede Frederik IV at indrette 20 Skoler paa hvert af de 12 Rytterdistrikter, og i Aarene 1722—1727 blev disse Skoler for Størsteparten oprettede og bragt i Virksomhed. Christian VI ønskede at fortsætte og udvide det saaledes begyndte Værk til Almuens Oplysning, og fra Aaret 1735 lod han gennem Provster og Amtmænd indsamle Oplysninger om allerede bestaaende Skoler, om Befolkningstæthed, om Befolkningens økonomiske Kaar, om Vejforhold o. s. v. for derved at komme til Kundskab om, hvor der var Trang til nye Skoler. Disse Indberetninger foranledigede Regeringen til at udstede Forordningen af 23. Jan. 1739, der paabød Oprettelsen af Skoler overalt, hvor der skønnedes at være Trang dertil; men da Godsejerne efter Planen skulde bære en Del af de dermed forbundne Udgifter, mødte Befalingen Modstand hos disse, saa at Regeringen ved Forordning af 1740 maatte forandre Bestemmelserne derhen, at der skulde oprettes nye Skoler, hvor Godsejerne skønnede det nødvendigt, og der var Tilfælde, hvor de med Held søgte at hindre Oprettelsen af Skoler, skønt Regeringen og dens Tillidsmænd ønskede saadanne.

I Virkeligheden indrettedes dog efter disse Forordninger Rammerne for et fuldstændigt Almueskolevæsen Landet over.

I den følgende Periode med dens Kvægpest og Misvækst og økonomisk trykkende Tider for Landbruget førte de nye Skoler en kummerlig Tilværelse under Modstand fra den forkuede og forarmede Almue og mangelfuldt Pengetilskud fra Regeringen.

Først henimod Aarhundredets Slutning i Oplysningstiden, oprandt bedre Tider for den unge Folkeskole. Denne fik ved den Tid i Sjællands Stift til øverste Til-

synsmand den energiske og skoleinteresserede Biskop Balle, der flittigt rejste Stiftet rundt og med Ros og Dadel, Straf og Belønning opmuntrede baade Lærere og Børn.

Til de omfattende Landboreformer i det 18de Aarhundredes Slutning kommer Regeringens Omsorg for Almueoplysningen. Der blev nedsat en stor Kommission, der skulde tage sig af denne Sag, og fra den fremkom efterhaanden Forslag om flere Skoler, bedre Skolebøger og bedre uddannede Lærere. Et Seminarium til Uddannelse af Lærere oprettedes 1791 paa Blaagaard ved København, senere flyttet til Jonstrup; mange Præster tog sig for at samle unge Mænd i deres Præstegaarde og uddanne dem til Lærere, saaledes Amtsprovst Ejler Hammond i Brøndbyvester, der i Skolesager ofte blev raadspurgt af Kancelliet, og som var en indsigtfuld og virksom Tilsynsmand for Skolerne i Københavns Amt. Den omtalte Kommission sluttede sit Arbejde 1814 efter 25 Aars Virksomhed, og Resultaterne af dens Overvejelser samledes i Skoleloven af 1814, der danner Grundlaget for Udviklingen af Skolevæsenet her i Landet i næsten 100 Aar.

Brønshøj Sogn.

1. *Brønshøj Skole.* I Indberetningen af 1735 udtaler Stiftsprovst Reenberg: ». . . 1) Udi Brønshøj med annekterede findes Kongens Skole indrettet, hvor hele Sognets Ungdom undervises. Ingen Proprietarius dør uden Procurator Ermandinger, og søger Børnene af hans Gods til Skolen i Brønshøj. Rødovre Ungdom søger til Skolen i Hvidovre, og Frederiksberg Ungdom til Skolen i Valby. Og dermed ere samme Landsbyer vel og noksom forsørgede; thi der er Skole nok for Børn, hvis man ellers kan formaa Børn til Skolen. 2) I Hvidovre

Sogn med annekterede findes tvende Kongens Skoler: Een i Hvidovre for Ungdommen i Hvidovre og Vierslev. Een i Valby for Ungdommen der saa vel som Frederiksberg. Og flere behøves ikke . . . Vides ej rettere, end at Ungdommen her i Sokkelunds Herred er jo nok-som og vel forsørget med Undervisning saa vidt som de kunde formaaes at holdes dertil af de Ældre, helst Tyenden af dem, som de tjene. Og indgives dette saaledes, som Tilstanden er nu.«

Denne frejdige Udtalelse skyldes dog vist kun Provstens lyse Syn paa Sagen og rent personlige Tilfredshed med Tilstanden; thi allerede 1739 meddeles i en Indberetning fra Amtmanden om hans Konferencer med de paagældende Præster om Skoleforholdene følgende: »Hr. Aaschov (Præsten i Brønshøj) mødte for Brønshøj og Rødovre Menighed og gav tilkende, at Børnene udi Vandløse, Utterslev og Husum ikke om Vinteren kunde søge Skolen i Brønshøj, saa at han ingen anden Middel, sligt at redressere, kunde foreslaa, end at udi hver af disse Byer vilde være en Skolemester, hvilket de og, undtagen i Vandløse haver haft, nemlig med at holde sig selv til deres Børn en Skolemester.« Den eneste offentlige Skole, der paa den omhandlede Tid fandtes i Brønshøj Sogn, var altsaa Rytterskolen (»den kongelige Skole«) i Brønshøj. Den var oprettet i Aarene 1722—23 eller 24 (H. C. Roede: Rytterskolerne i Fr. IV.s Tid, »Vor Ungdom« April 1908). Dens ydre Forhold har været som de andre Rytterskolars: en efter Tidens Forhold fortrinlig grundmuret Bygning indeholdende en Skolestue og en lille Lejlighed til Skoleholderen. Lønningen, som var tillagt disse Skoler, var 24 Rdlr. i Penge, frit Hus, 3 Skovlæs Brænde, 1 Lispund Hø og 1 Lispund Halm af hver Td. Hartkorn i Skoledistriktet, 1 Læs Tørv for hver 20 Tdr. Hartkorn, men hvor der ikke fandtes Tørv, fik Læreren udvist Brænde fra de kgl.

Skove, og endelig fri Græsning for 2 Køer og 6 Faar blandt Bøndernes Kreaturer.

Herfor skulde Skoleholderen undervise alle Børn fra deres 5te Aar i Luthers Katekismus og Læsning indenad i Bøger; men senere (efter Chr. VI.s Forordning af ²³/₁ 1739) fordredes Undervisning i Regning og Skrivning, hvorfor de dog ugentlig skulde have en Betaling af 2 Skill. pr. Barn af disses Forældre. Undervisningstiden var om Sommeren fra Kl. 7 til Kl. 11 om Formiddagen og fra Kl. 2 til Kl. 6 om Eftermiddagen, om Vinteren fra Kl. 8 til Kl. 12 Formiddag og Kl. 2 til Kl. 4 Eftermiddag. (P. E. Jensen: Gavnø Kloster og Herregaard.)

Den første Skoleholder, der nævnes som ansat ved denne Skole, var Jacob Riis. Han har sikkert været der fra Skolens Oprettelse; thi allerede 7de Februar 1724 viedes han i Brønshøj til Maren Gregersdatter, og han kaldes da Skoleholder.

Dette Ægtepar fik et Par Børn døbt (1728 og 1735) i Brønshøj, og endnu 1738 nævnes i Kirkebogen som Fadder »Maren Riises«; derefter er Familien sandsynligvis flyttet bort; thi ingen af dens Medlemmer omtales i Kirkebogen som døde der i Sognet.

1ste Februar 1740 fik »Skoleholder Henrik Hiort udi Brønshøj og Johanna Elizabeth Tronier« døbt en Søn; men denne Skoleholder Hiort var tillige Degnens Medhjælper og har vistnok kun en kort Tid forestaaet Skoleholderembedet; han blev 1741 selv Degn der paa Stedet. (A. Petersen: Sjæll. Stifts Degnehistorie.)

Ved Hiorts Overtagelse af Degneembedet blev Peter Pilegaard ansat som Skoleholder. Han blev 1741 trolovet og viet i Brønshøj (Datoerne mangler i Kirkebogen) til »Birgitte Jensdatter udi Husum«; de fik en Del Børn døbt i Brønshøj. I 39 Aar var Peter Pilegaard Skoleholder der paa Stedet, han døde 1780, 72 Aar

gammel. I hans Embedstid blev der ved Reskript af 22de Novbr. 1748 oprettet en Skole i Rødovre, hvorved Brønshøj Skole blev befriet for et betydeligt Antal Børn. Foruden sin Skolegerning havde Pilegaard ofte kirkelige Forretninger at udføre i Degnens, Lorentz Holsts, Forfald. I den Anledning havde han 1764 Strid med Degnen om Betalingen herfor, da han forlangte 12 Skill. for hver kirkelig Forretning, medens Degnen kun vilde give ham 8 Skill. (Bispearkivet.)

Ved Peter Pilegaards Død blev hans Søn Niels Pilegaard, født 6te Juli 1753, hans Efterfølger. I hans Embedstid blev Spørgsmaalet om Degneembedets Nedlæggelse optaget til Drøftelse af Myndighederne, da Degnen Lund var gammel, og det blev foreslaaet, at naar han var død, skulde Degneembedets Indtægter og Pligter fordeles mellem de to Skoleholdere — eller som man ved den Tid begyndte at kalde dem — Skolelærere i Brønshøj og Rødovre samt en tredie Lærer, som tænktes ansat ved en projekteret Skole i Vanløse. Skønt Degnen døde allerede 1803, gik Pilegaards Liv til Ende, uden at der blev truffet nogen Afgørelse i denne Sag. Degneembedet blev ad interim varetaget af den afdøde Degns Søn. (Bispearkivet.)

Om Forholdene i Brønshøj Skole ved denne Tid faas interessante Oplysninger gennem Biskop Balles Optegnelser fra Visitatserne der:

1799. 27. Maj.

Fleer Børn (end i Rødovre) havde her forsamlet sig. De gjorde Rede for Lærebog og Catechismus med større Færdighed, men med mindre Eftertanke. Boglæsning var god. Mange havde ogsaa lært noget af den Bibelske Historie. De nye Psalmer kendtes allerede, og en Del havde lært dem. 14 Bøger blev uddelt.

Skoleholder Pilegaard underviser med Flid og catechiserer ret vel. Et Eksemplar af Ristes Anvisning for Skolemestre i de lavere Skoler, foræret af Skolekommissionen,

leveredes ham med Paategning, at det forbliver som Inventarium ved Skolen.

1805. Maj.

Brønshøj Skoles Lærer Pilegaard er en duelig, trofast og opbyggelig Mand, som underviser og catechiserer meget godt.

Mange Børn udmærkede sig ved godt Begreb og megen Færdighed i deres Svar efter Lærebog og Catechismus. Adskillige havde gjort Fremgang i den Bibelske Historie. Alle flittige læste fermt i Bog og havde lært en Del Psalmer. Ligeledes er Skrivning i god Gang. Gud velsigne den værdige Lærer Pilegaard og belønne ham af sin Miskundhed.

Niels Pilegaard døde 1808, der siges i Kirkebogen, at han døde »hastig«.

Med hans Efterfølger, Hans Petersen, oprandt der for saa vidt en ny Æra for Brønshøj Skole, som der for første Gang blev ansat en seminariueddannet Lærer der. Den nye Lærer var uddannet paa Amtsprøbst Hammonds Seminarium i Brøndbyvester, og denne sørgede altid for at skaffe sine Elever Ansættelse ved Amtets Skoler. Om Skolens Tilstand ved Aaret 1811 foreligger følgende Optegnelse fra Provsten: »Naar en Skole som denne blandt 70 Børn kun har 8te maadelige og 1 slet, en Dreng paa 17 Aar, saa hører den med Rette blandt Amtets meget gode Skoler, hvilket desuden de gode Karakterer i næsten alle Rubriqver bevise, hvoriblandt især Rubriqverne for Religion, Hoved- og Tavleregning udmærke sig«.

Ved Hans Petersens Embedstiltrædelse blev den paatænkte Nedlæggelse af Degneembedet endelig iværksat, og det blev fremtidig overdraget Skolelærerne i Brønshøj og Rødovre samt Læreren ved en ny Skole i Utterslev tillige at være Kirkesangere mod at dele Degneembedets Indtægter. Planen om en Skole i Vanløse bortfaldt.

Hans Petersen døde 1831, kun 44¹/₂ Aar gl. (Kirke-

bogen.) Hans Efterfølger Hans Køie var Seminarist fra Jonstrup; han beklædte Embedet til sin Død 1850.

S. Stern: »Beskrivelse over Københavns Amt«, København 1834, meddeler følgende om Skoleforholdene i Brønshøj: »I Forbindelse med Byerne Husum og Vanløse danner Byen, med Undtagelse af 9 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdkr. upriviligeret Hartkorn, et Skoledistrikt. Skolebygningen bestaar af et grundmuret Stuehus opført af Frederik IV, men senere udvidet med 2 Fag og tækket med Rør, samt et Bindingsværks Udhus. Den har et Tilliggende af en liden Have paa 1 Skp. Land, et Vænge paa 2 Skpr. Land og en fraliggende Jordlod paa $5\frac{1}{2}$ Td. Land. Skolelæreren lønnes med den saakaldte Degnetrave, der udgør 41 Tdr. Byg. De skolesøgende Børns Antal 100; den indbyrdes Undervisning og Gymnastik er indført.« Endvidere omtales et Legat paa 743 Rbdlr. $47\frac{1}{2}$ Skill., stiftet 1823 af Povl Bay, hvoraf de 343 Rbdlr. efter Testators Bestemmelse blev anvendte til Udvidelse af Skolebygningen, medens Renten af de 400 Rbdlr. skal anvendes »til gavnlige Læsebøgers Anskaffelse og til Belønning for flittige og sædelige Børn«.

Lærer Køies Eftermand var P. Kierulf, der var Lærer i Brønshøj, indtil han $\frac{1}{1}$ 1882 entledigedes fra Embedet.

Omkring Aar 1850 ses der at være oprettet et Andenlærerembede, men Andenlærerne skiftede hyppigt, sagtes paa Grund af Embedets smaa Indtægter. P. Kierulf afløstes af J. E. Larsen, der forestod Førstelærerembedet indtil 1902. Ved Aaret 1900 virkede der ved Brønshøj Skole 2 Lærere og 2 Lærerinder.

Den gamle Rytterskole var da forlængst udvidet og omdannet, nu anvendes den til Inspektørbolig, og Stenen med det bekendte Vers og Frederik den Fjerdes Navnetræk i Spejlmonogram findes endnu indmuret i

dens Væg og fortæller om Kongens Omsorg for Ungdommens Oplæring.

2. *Utterslev Skole.* Utterslev Skole er den næst-
 yngste af de her omhandlede Skoler. Den blev oprettet
 ved Brønshøj Degnekalds Nedlæggelse 1808, og den
 først ansatte Lærer her var Johannes Lund, Søn af
 den afdøde Degn, den samme, som i længere Tid ad
 interim havde varetaget Degneforretningerne. Han kal-
 des 1809 og 1811 Interimslærer, men 1812 Skolelærer
 og Kirkesanger; paa hvilket Tidspunkt hans endelige
 Ansættelse i Embedet har fundet Sted, kan ikke nøjere
 angives. Amtsprovst Hammond skriver 1811 om Til-
 standen i denne Skole: »Rubriqven her for Skrivning
 ser elendig ud, de fleste store Børn i 2den Kl. skriver
 endnu Bogstaver!! Over ældste Klasses Eksamen i Ok-
 tober er mig ingen Liste tilsendt.« Lunds Virksomhed
 ved Skolen kan ikke have været længe, men hvorhen
 han er flyttet, ser man ikke, han er ikke død i Brønshøj
 Sogn.

1815 døde hans Eftermand i Embedet, Poul Poulsen, om hvem der ellers ikke forlyder noget, men som
 altsaa heller ikke kan have været ret længe i Embedet.
 Hans Enke døde i Utterslev 1826.

Til Gengæld var den følgende Lærer, Jørgen Christiansen mange Aar i Utterslev; han døde 1853 d. 28.
 Juli af den da grasserende Kolera.

I »Beskrivelse over Københavns Amt« (1834) hedder
 det: »I Forbindelse med 9 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdkr. af
 Brønshøj Bys Hartkorn og Emdrup By danner Byen et
 Skoledistrikt. Skolebygningen bestaar af 1 Stuehus paa
 7 Fag af Mur og Bindingsværk, opført 1818, og 1 Ud-
 hus paa 8 Fag af Bindingsværk. Ved samme ligger en
 Have paa $\frac{1}{2}$ Skp. Land. Skoleholderens Løn er regle-
 menteret; Jordlodden, han driver, indtager $3\frac{3}{4}$ Td. Land
 . . . De skolesøgende Børns Antal er 70. Den indbyrdes

Undervisning og Gymnastik er indført i Skolen.« I »Udgifter til Skolernes Vedligeholdelse i Brønshøj Sogn« (Københavns Raadstuearkiv) omtales 1827 »Lønnen til Skolelæreren i Utterslev for hele Aaret 131 Rdlr. 4 Mark 3 Skill.«.

Lærer Christiansens Efterfølger var Frederik Christian Bjerg, f. 1824, Seminarist fra Jonstrup; han forestod Embedet til sin Død 1877 og forblev ugift.

I hans Embedstid, omkring Aaret 1870 maatte man paa Grund af den stærke Befolkningstilvækst i Skole-distriktet, især langs med Frederikssundsvejen, ansætte en Andenlærer og udvide Skolebygningen med baade Bolig og Skolelokale til ham. (Brønshøj Sogneraads Forhandlingsprotokol.) Andenlærerembedet bortfaldt imidlertid senere, saa der ved Skoledistriktets Indlemmelse i København kun var ansat én Lærer i Utterslev.

Efter Bjergens Død blev J. E. Larsen Lærer der, og ved hans Forflyttelse til Brønshøj 1882 blev Lærer G. Larsen ansat og virkede som Enelærer ved Skolen til 1902, da Skolen blev nedlagt som saadan, Børnene henviste dels til Brønshøj Skole, dels til Frederikssundsvejens Skole og Læreren ansat ved en af de københavnske Kommuneskoler.

Den gamle Skolebygning overtoges af Københavns Kommune og bortlejes nu til Privatbolig.

3. *Frederikssundsvejens Skole.* Som Følge af, at Bebyggelsen især tog til langs med Frederikssundsvejen (Utterslev Mark), maatte man i 1884 oprette en helt ny Skole for dette Distrikt. Denne Skole trak en stor Part af Eleverne fra Sognets to gamle Skoler til sig, og inden lang Tid naaede den at blive den største af dem alle, saa den endog i 1902 helt opslugte Utterslev Skole.

Som Førstelærer blev ansat C. L. Christensen, der ledede Skolen indtil dens Optagelse blandt Københavns Kommuneskoler. Ved Aaret 1900 besørgedes

Undervisningen der af 5 faste Lærere og 3 Lærerinder foruden nogle Vikarer og midlertidig ansatte Lærere og Lærerinder.

Sundbyerne.

I Sundbyerne ses der allerede 1623 at have fundet Undervisning Sted ud over, hvad Degnelæsningen bød; thi for dette Aar nævnes i Tingbogen »Skolemesteren, som her paa Landet læser for Børnene«. Han hed Peder Thillofsen og synes ikke i Dannelse og Udvikling at have hævet sig over Bøndernes lave Standpunkt; Sagen, hvori han nævnes, er en Voldssag: Skolemesteren har været i Slagsmaal med en Bonde og i den Anledning endog trukket sit Værge. Nogle Aar senere omtales Skolemesteren Jonas Christoffersen, der overbevises om at have skrevet et falsk Pas for en Bondekarl; Sagen standses imidlertid — det ses ikke hvorfor — ved en kongelig Afgørelse.

I Taarnby Sogns Kirkebog nævnes 1677 Jørgen Skolemester, 1692 Jens Hansen Skolemester, død 1707, og 1730 Jacob Jensen, alle som Skoleholdere i Sundbyerne, men om disse Mænds Embedsvirksomhed og Kaar faar man ikke noget at vide; at der allerede dengang var regelmæssigt Skolehold i Sundbyerne, bekræftes imidlertid ved Indberetningen af Aar 1735 om Skolevæsenets Tilstand.

Skrivelsen, som vedrører Taarnby Sogn, er forfattet af »den lærde Amagerdegn« Jochum Halling i Taarnby (om ham se Biogr. Leks. og A. Halling: *Meine Vorfahren*, II, Glückstadt 1905); heri skrives om Skolerne i Sundbyerne: ». . . I Sundbyvester er Knud Jensøn (Riber); ham skaffer Byen et Hus at være i med Hustru og Børn, han nyder ugentlig tre Skilling af de Børn enhver, som lærer at læse, og fire Skill. af dem, som tillige skriver og regner, og ej videre med Kost eller anden Ophold. Tallet paa

Børnene er uvist, ligesom nogle vokser til, saa gaar andre af, naar de ere komne saa vidt, at de have været til Guds Bord, længere vil Forældrene ej undvære dem fra deres idelig og paatrængende Arbejde. Han har været her paa Landet i de første (skal vist være »sidste«) 16 Aar, nu i den 3die By (han havde nemlig før været ansat i Taarnby og i Ullerup).

I Sundbyøster er Maths Jensøn; har skaffet sig et Hus med sin Ungdom at samles i, han har Hustru og Børn og er accorderet med Bymændene, ligesom den forrige, om 3 à 4 Skill. ugentlig for hver Barn.«

Af en Opgørelse fra Aaret 1742 over »alle saavel Kongelige og forhen funderede som nu efter Kgl. allernaadigste Befaling oprættede Skoler i Sjællands Stift« fremgaar det, at der i Sundbyerne var »Skole i hver Bye«, de var »bygde paa Amagerens Viis som deres egne Huuse« og »have vedvaret i mange Aar«.

Paa den Tid var Student Lars Poulsen Skoleholder i Sundbyøster, han lønnedes med »7 Skill. ugentlig, 18 Skpr. Byg og nogen Hielp til Ildebrand«. Den ustuderede Skoleholder Knud Jensøn Riber i Sundbyvester fik »2 à 3 Skill. ugentlig for hvert Barn og 14 Skpr. Byg«. Han døde 1771.

Rækken af Skoleholdere i Sundbyerne kan for de nærmest følgende Aar kun ufuldkomment følges; først ved Aarhundredets Slutning faar man atter fyldigere Oplysninger om Forholdene der.

I Sundbyøster nævnes 1762 og 1770 Peder Jacobsen Mønster som Skoleholder; 1794 finder man Valentin Bistrup ansat i Embedet; han var dengang allerede en ældre Mand, og Biskop Balle skriver 1799 om Forholdene ved Skolen: »Børnenes Antal var ikke stort, ej heller havde mange gjort nogen Fremgang i Lærebogen, men adskillige svarede dog vel deraf saavel som af Catechismus. Med Boglæsning gik det for

nogle ikke ret færdigt. Faa Psalmer havde man lært. 14 Bøger blev uddelt. Skoleholder Bistrup var syg. Han er nu gammel og [dette] begynder at kendes«.

1805:

»Skolelærer Bistrup, ustuderet, en gammel Mand, næsten affældig, behøver Medhjælp, kan dog ret vel catechisere og lærer Børnene godt at læse i Bog, synger ogsaa temmelig vel saa vel som Børnene.« Derefter følger en længere Forklaring om, hvad Børnene har lært, gennemgaaende spores Biskoppens Utilfredshed med, hvad der er udrettet. 1809, da Bistrup var 80 Aar, fik han sin Afsked fra Embedet, og Skolekommissionen tilstod ham 100 Rdlr. i aarlig Pension, men da han ikke fandt sig tilfreds med denne Sum, sammenskød Skoledistriktets Beboere aarlig 26 Rdlr. 4 Mark, »hvormed han var fornøjet«. (Skolekommissionens Forhandlingsprotokol.) Der blev ved hans Afskedigelse ansat en Seminarist fra Brøndbyvester Seminarium Jørgen Nielsen. 1811 skriver Provst Hammond om denne Skole: »Ogsaa denne Skole har endnu det uforholdsmæssige store Antal af omtrent 120 Børn, hvis daglige Skolegang nok ikke maa være synderlig stadig, da deraf 21 endnu vove at udeblive endog fra Examina. Desto mere bør det anses som Bevis paa Lærerens Duelighed og Flid, at Skolen har saa mange gode og meget gode Børn.«

Det store Børneantal nødvendiggjorde da ogsaa, at der oprettedes en Slags Forberedelsesskole fælles for begge Sundbyerne, en »Præliminaire Skole« for de mindste Børn; men man havde Vanskelighed ved at finde et Lokale og en Lærer dertil. Denne Sag omtales saaledes i Skolekomm.s Forhandlingsprotokol: »1811 d. 1ste Decbr.: Fremdeles erindrede Sognepræsten, at da Nytaar nærmede sig og den Præliminaire Skole da skulde oprettes i S. V. og S. Ø., saa var det for-

nødent, at Forstanderen erkyndigede sig om, hvor en Stue kunde faas til det Brug, ligesom og om en Mand eller Kone, som kunde paatage sig at undervise Børnene. Sognepr. anmeldte for Kommissionen, at Dirch Olsen Vægter havde meldt sig hos ham, men da han ikkun læste selv maadelig i Bog, frygtede han, at han ikke var dertil duelig. Det eneste var, at Konen var i Stand til at komme Manden til Hjælp. Men Forstander Pitter Dirchsen erindrede, at Dirch Olsen var drikkfædig og altsaa uskikket til at være Lærer, men at derimod vilde gl. Bistrup være bedre dertil skikket, især da hans Datter var hos ham, som kunde assistere ham, naar han var svag.«

Denne Forberedelsesskole findes ikke oftere omtalt, maaske er den snart ophørt.

1812 blev J. Nielsen forflyttet, og Seminarist H. C. Wøldike, f. 1785, blev ansat i hans Sted i Embedet, som han forestod til sin Død 1845. I »Sterm: Beskr. over Kbhvs. Amt« anføres om Sundbyøster, at Folketallet i 1834 var 965, medens Børnetallet angives at være 50, men dette sidste er dog vistnok urigtigt, der skal nok staa 150. Fra 1845 til sin Død 1854 var Christian Thorstensen, Seminarist fra Jonstrup, Lærer ved Skolen.

1794 døde Skoleholder Jens Mejer i Sundbyvester; han var kun 35 Aar gl. og kan altsaa ikke have virket i Embedet i ret mange Aar; hans nærmeste Forgængere kendes ikke. Peder Brinck, som afløste ham, døde 1798, og først med Ole Stephensen Holm faar man nøjere Underretning om Skolevæsenets Tilstand. Biskop Balle skriver om Visitatsen 1799: »En god Del Børn var forsamlede. Ikke faa havde læst Lærebogen og svarede med god Forstand saavel som af Catechismus. De vidste noget af den Bibelske Historie og havde lært Psalmer af den nyeste Psalmebog. Ogsaa læste de vel

i Bog. Skoleholder Holm underviser ret vel og catechiserer ganske godt«.

Af Biskoppens Udtalelser om samme Skole fra Visitationen 1805 kan anføres:

»Skoleholder O. Holm, ustuderet, er meget flittig, underviser godt og catechiserer vel. Hans Kone lærer Pigebørnene at sy, brodere og binde. Han synger saa skikkelig, og Børnene ligesaa. Jeg overhørte Børnene i deres Religionskundskab efter Lærebog og Catechismus, samt Bibelsk Historie, Psalmer, Boglæsning, eftersaa deres Skrivebøger, hørte paa deres Regning af Hovedet, undersøgte deres Fremgang i Geografi efter Landkort, betragtede adskillige Prøver af Pigernes Syning, Brodering og Strømpebinding under Vejledning af Skolelærerens Hustru, og fandt mig saa vel fornøjet dermed, at jeg kunde uddele 17 Bøger, for det meste af de bedste og kostbareste, med hvilke jeg havde forsynet mig . . . Den flittige Skolelærer fortjener al Opmuntning. Gud velsigne ham!«

Lige saa gunstig lyder Amtsprovst Hammonds Dom over ham 1811, og igennem Provstens Bemærkninger faar man tillige Oplysninger om Børneantallet og om, hvad man paa den Tid begyndte at kræve indført af Undervisningsfag i en Almueskole. »At denne Skole har endnu lige saa mange maadelige som gode Børn maa endnu undskyldes, saa længe den har det uforholdsmæssig store Antal af 140, ligesom ogsaa her endnu ikke undervises i Retskrivning og dansk Stil. Skolen hører imidlertid blandt Amtets gode Skoler.«

O. S. Holm blev i November 1812 forflyttet til en Skole paa Sjælland, og i hans Sted kom Seminarist Peder Larsen, som var Lærer ved Skolen indtil sin Død 1855; han var da Dannebrogsmænd. I »Beskr. over Københavns Amt« 1834 angives, at Folketallet i Sundbyvester Skoledistrikt var 1045 og Skolebørnenes

Antal var 170; der undervistes efter den indbyrdes Undervisnings Metode, og Gymnastikundervisning var indført. Lønnen var den reglementerede for Amtets Skoler; den opgives saaledes: »6 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg in natura, 30 Tdr. Byg betalte efter forrige Aars Cap. Taxt og Refusion 20 Rdlr., men deri skulde oprindeligen liquideres 250 Rdlr., der ved Forordn. af 5. Jan. 1813 omskrevs til Rbdlr. efter det bestemte Forhold; fremdeles Offer, fri Bolig, Brugen af 5 Tdr. Land, Brændsel, Fourage og visse Læs Sand. Dog er denne Løn oftere bleven modificeret for de i den senere Tid ansatte Skolelærere«.

Peder Larsen efterfulgtes i Embedet af sin Søn Jørgen Peter Vilhelm Larsen, der dog allerede døde et Par Aar efter. (1857).

Omkring 1860 var Børnetallet i begge Sundbyerne steget saa stærkt, at betydelige Udvidelser af Skolevæsenet var blevet paatrængende nødvendige; Andenlærere var allerede ansatte, men Skolelokalerne var for gammeldags og indskrænkede, 1863 opførtes den saakaldte ny Sundbyvester Skole (nu beliggende i Sverrigsgade), og man maatte nu paa bedste Maade fordele de to Skoledistrikters Børn i de forhaandenværende Lokaler, indtil det ogsaa viste sig nødvendigt at skaffe Udvidelse af Sundbyøster Skole (nu Øresundsvej Nr. 33), hvor en toelages Tilbygning blev opført. Der var ellers Tale om at købe en Privatskole, tilhørende en Lærer Sørensen, og anvende den til Kommuneskole, men denne Plan bortfaldt, og man nøjedes med den omtalte Tilbygning, der endnu ses paa ovennævnte gl. Sundbyøster Skole. (Taarnby Sogneraads Forhandlingsprotokol 1868.)

Endelig 1878 opførtes »Centralskolen« i Østergade (nuværende Kommuneskole i Frankrigsgade), en efter Tidens Forhold ret storartet Bygning, navnlig naar man

husker paa, at den opførtes i en Landkommune. En sidste Udvidelse før Indlemmelsen i København fik Skolelokalerne i 1892 ved Opførelsen af Kommuneskolen ved Øresundsvej, der endnu foruden Aarstallet for dens Opførelse bærer Signaturen T. K. S. (Taarnby Kommunes Skole). Den gamle Sundbyvester Skole, beliggende ved Englandsvej, anvendes nu til Privatholig; den bærer Aarstallet 1829 og i store Jernbogstaver Indskriften S. B. W. Sk.

Samtidig med disse betydelige Udvidelser af Skolelokalernes Antal steg naturligvis Antallet af ansatte Lærere og Lærerinder i tilsvarende Grad, saa der kort før Indlemmelsen (nemlig Aar 1900) var ansat 19 Lærere og 23 Lærerinder ved Skolerne i Sundbyerne.

Valby.

Valby Skole var en Rytterskole, oprettet i Aarene 1722—25. Da Kirkebøgerne for Hvidovre Sogn kun er bevarede fra 1747, kendes den første Skoleholder ikke, thi ved andre Lejligheder end Fødsel, Daab, Bryllup og Død fik den Tids Skoleholdere sjældent deres Navne bevarede for Eftertiden.

Fra 1732—1750 betjentes Skolen af Jens Lauritzen Munch, der sidstnævnte Aar blev Degn i Ledøje (A. Petersen: Sjæll. Stifts Degnehist.). Den næste Skoleholder, der nævnes, er Frantz Nicolaj Bech; han indgav 1765 en Ansøgning til Biskoppen om at maatte komme i Betragtning ved Hvidovre Degnekalds Besættelse; Skoleholderen i Hvidovre Mauritz Aalborg er ganske vist kaldet, men Bech heder om, at hans (Aalborgs) Eksamination maa opsættes, til han (Bech) faar Svar eller Kgl. Resolution paa sin Besværing, som han agter at indgive over Aalborgs Udnævnelse. Han anfører, at Aalborg er en uværdig Person, er rejiceret til

Examen Philosophicum, hans Ansættelse vil være Bech til Tort, Skade og Uret og Menigheden til Fortrydelse, saasom han ikke kan rigtig skrive, regne eller stave, ikke tale i alle Tilfælde forstaaeligt, og at han sikkert ikke engang selv har skrevet sin Ansøgning om Embedet (Bispearkivet). Alle Bechs haarde Anklager hjalp imidlertid ikke, Mauritz Aalborg blev Degn og var det til sin Død 1775. (A. Petersen: Sjæll. Stifts Degnehist.). Samme Aar, som Striden om Degnekaldet fandt Sted, holdt Bech Bryllup i Hvidovre med Inger Margrethe Knudsen, og næste Aar fik de en Datter døbt; naar dertil føjes, at Ægteparret en enkelt Gang samme Aar omtales som Faddere til et Barn, saa er dermed sagt alt, hvad der vides om dem; de er rimeligvis bortflyttet fra Sognet.

Endnu mere sparsomme er de Efterretninger, man faar om den næste Skoleholder, der maa man nøjes med Kirkebogens: »1773 d. 9. Febr. begravet Skoleholder Sr. Kornbech fra Valdbye — 30 Aar«.

Hans Efterfølger var Jens Chr. Høyer, hvis Levnedsløb er bedre kendt; han forestod kun Skoleholderembedet til d. 1ste Oktbr. 1775, da han blev indsat til Degn i Hvidovre, i hvilket Embede han døde 1808. (A. Petersen: Sjæll. St. Degnehist.).

Ogsaa den følgende Skoleholder avancerede til Degn; Johannes Tharnovius Vibe var først Skoleholder i Hvidovre, indtil han ved Høyers Oprykning i Degneembedet blev forflyttet til Valby; herfra blev han 1778 forfremmet til Degn paa Frederiksberg og døde som saadan 1803. (A. Petersen: Sjæll. St. Degnehist.).

Janus Bisted var ligeledes først Skoleholder i Hvidovre, men ved Vibes Forfremmelse flyttede han til Valby. Her nævnes han endnu 1782, men efter den Tid forsvinder han. I Folketællingslisterne fra 1787 (Rigsarkivet) anføres Mathias Frigast — 60 Aar — som

Skoleholder i Valby; han var gift med den 6 Aar yngre Gjertrud Bekmann. Om ham findes der i Bispearkivet en interessant og for Tidens Skoleforhold betegnende Oplysning. 1792 havde Biskoppen været paa Visitats i Valby, og Skolens Tilstand var da paa Grund af Skoleholderens Alder en saadan, at Biskoppen maatte kræve, at han skulde tage sig en Medhjælper. Men paa Grund af Frigasts daarlige økonomiske Kaar var det vanskeligt at faa denne Sag ordnet. Sognepræsten meddeler næste Aar bl. a.: »Af Degnen, Monsieur Vibe, blev mig, da jeg selv kendte ingen, foreslaaet en fattig, men skikkelig og til Skole-Ungdommens Undervisning duelig Person navnlig Sevelius Bruun, som i sine unge Aar har faret paa de lange Rejser, og har tillige lagt sig noget efter Bogbinder-Professionen, hvilken tilbød sig at undervise Ungdommen i dens Christendom blot for Kost og Logie, da han fra det asiatiske Compagnie, af hvis Tjeneste han formedelst et Fald kom ud, har en ringe ugentlig Pension. Efter at have undersøgt hans Duelighed, og befundet ham dygtig til det Arbejde, hvortil han frembød sig, mindede jeg nu den gamle Frigast med al den Forsigtighed og Kierlighed, jeg skyldede ham, om Deres Højærværdigheds Villie, der var ham desuden selv bekendt, og med al den Alvorlighed, jeg skyldede Ungdommens Sag, foreholdt ham, hvor nødvendigt det var, at den blev efterlevet, samt forestilte ham, hvor roligt han nu kunde leve paa sine gamle Dage, naar en stærkere tog den vigtigste Del af Byrden paa sig, og det blot for Kost og Kammer; men han beklagede sig i de stærkeste Toner herover, som over en stor Ubillighed, og beklagede sig saa længe herover, at jeg, ked af hans Jammersang, besluttede at tage en anden Udvej. Jeg gik hen til Byens Gaardmænd, som har Børn i Skolen, og efterat have givet dem Underretning om den Forandring, som nu skulde ske i Valby Skole, foreholdt jeg disse brave Mænd, om de ikke, for at lette deres

gamle Skoleholders Kaar, vilde give hans tilkommende Adjunctus skiflevis en Dags Kost ugentlig. Der var ikke en eneste, som vægrede sig, og de har trolig holdt deres Løfte. Nu fattedes alene Kammer, men det fik jeg snart lejet til ham hos en skikkelig Bonde, som jeg selv betaler derfor, og da jeg desuden giver denne Frigasts Medhjælp i Penge alt, hvad jeg formaar, og nogle af Bønderne ogsaa paa denne Maade rækker ham Haanden, saa er han dermed ganske fornøjet og Frigast ikke mindre, som han ikke koster en Skilling, og som nu har intet at gøre, end at lære nogle faa af Børnene at regne og skrive. Jeg kan give bemeldte Bruun det sandfærdige Vidnesbyrd, at han med megen Flid antager sig de unges Undervisning. Han catechiserer hver Onsdag i Skolen og gør det saa vel, at jeg er fornøjet dermed. Lyst til at besøge Skolen har kendelig tiltaget. Forældrene er fornøjede med deres Børns Fremgang, og Erfaring har lært mig, at jeg om de Børn, som allerførst skal begynde at lære af ham, kan gøre mig det bedste Haab, hvorom jeg og er forvisset, at Stiftsprovsten ved den forestaaende Visitats vil bekomme behagelig Overbevisning«.

Disse efter Præstens Mening saa lykkelige Tilstande kan ikke have varet mange Aar. Den gamle Skoleholder og hans Kone samt Medhjælperen maa være bortflyttet; thi Kirkebogen oplyser ikke noget om, at de er døde i Hvidovre Sogn. Forholdene er sagtens blevet Myndighederne for gammeldags, og man har derfor søgt paa bedste Maade at bøde herpaa ved at give Skolen en ung Lærer, udrustet med den moderne Seminarieuddannelse og derfor anset for i fortrinlig Grad skikket til at bringe den misrøgtede Skole paa Fode.

Thomas Andersen Fjeldsted var 1798 udgaaet som Elev af det nyoprettede Statsseminarium paa Blaa-gaard, og samme Aar blev han ansat som Lærer i Valby. Allerede Aaret efter kom Biskop Balle paa Visitats, og

han udtaler sig saaledes om Skolens Tilstand og den unge Lærer: »Valby Skole. Maj 1799. Børnenes Antal var ikke stort. Imidlertid svarede de tilstedeværende med god Forstand og Færdighed saavel af Lærebog som Catechismus. De læste ogsaa meget vel i Bog. 11 Bøger uddeltes. Skoleholder Fjeldsted, Seminarist, kan godt undervise, men catechiserer noget forvirret«.

Om Visitatsen 1805 skriver Biskoppen: »Skolelærer og Seminarist Fjeldsted fattes ikke Duelighed, men er nok selvklog og haranguer for meget, passer ej heller Udenadslæsning. Imidlertid catechiserer han og synger godt. Adskillige Børn havde gjort skikkelig Fremgang i Lærebogen og viste godt Begreb men skulde tilholdes at lære udenad tillige med større Færdighed. De svarede ellers vel og med Forstand af Catechismus. I Bibelske Historie viste sig mindre Fremgang. Men Boglæsning var for det meste meget god, Sangen ligesaa. Man havde lært Psalmer, skrev og regnede. Begyndelse var sket med Geografi efter Landkort. Skolens duelige Lærer Seminarist Fjeldsted fortjener Agtelse. (26 Bøger uddelte)«.

Fjeldsted var Lærer i Valby til sin Død 1826. I en Indberetning af 1811 bemærker Amtsprovst Hammond, at man her i Valby nødvendigvis maa indføre Undervisning i Retskrivning og dansk Stil; ved denne Tid havde Valby Skole 93 Børn.

Efter Fjeldsted blev Poul Nikolaj Egede Saaby Skolelærer i Valby. Han var født i Vaalse paa Falster, Søn af Præsten der, og døde 1866 21. Febr., 80 Aar gl.

S. Sterms »Beskr. over Kbhvs. Amt« meddeler om Valby Skole: »I Forening med Kongens Enghave danner Byen et Skoledistrikt, hvorunder ogsaa 65 Tdr. af Viersløv Bys Hartkorn henhører. Skolen er grundmuret og har et Tilliggende af 6 Tdr. Land. Iøvrigt har Skolelæreren her 3 Favne Brænde af Kongen, 15 Læs Tørv af Skoledistriktet, af samme fremdeles 4 Læs Hø og 8 Læs

Halm og 6 Rbdlr. Sølv i Husmandspenge; 24 Rbdlr. Sølv, der betales af Amtsstuen, 6 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg, der betales in natura, 25 Tdr. Byg, der betales efter Cap. Taxt og 3 Læs Strandsand. Den indbyrdes Undervisning er indført, ligesom ogsaa Undervisning i Gymnastik. Skolen besøges af 120 Børn. Krigsraad og Amtsforvalter Rhode legerede (uvist naar, men før 1770) Skolen en Capital af 200 Rdlr., der med Tillæg af de aarlige Renter er vokset til 400 Rdlr. Sølv, som indeslaar i den Kgl. Kasse, og hvoraf Renten efter Legators Bestemmelse skulde anvendes til Klæder for fattige, skikkelige og flittige Drengbørn i Valby Skole . . . Ligeledes skænkede Kammerraad Nellemann Skolen et Legat, der oprindeligt bestod i en aarlig Gave af 32 Rbdlr. D. C., men ved Frd. af 5. Jan. 1813 blev reduceret til 9 Rbdlr. 58 Skill. Sølv. For det halve af denne aarlige Gave anskaffer Skolekommissionen, efter Giverens Bestemmelse af 29. Jan. 1812, 4 smaa Præmier, der ved den aarlige Examen tildeles 4 af de sædeligste og flittigste Børn saaledes, at 2 Præmier tildeles Drengene og 2 Pigerne. Den anden Halvdel af Gaven anvendes til Indkøb af Skrivematerialier og Bøger til Skolebørnene.«

Lærer Saabys Efterfølger i Førstelærerembedet var Lorentz Andreas Wello, der i en tidligere Periode havde været Andenlærer ved Skolen; han afløstes i Tiden omkring Aarhundredskiftet af P. Würst.

Omtrent 1850 blev det paa Grund af Børnetallets Stigning nødvendigt at ansætte en Andenlærer ved Skolen, og i de følgende Aar et stedse større Antal Lærere og Lærerinder, indtil Skolen i Aaret 1900 havde 9 Lærere og 9 Lærerinder (Hvidovre Sogns Regnskab, Københavns Raadstuearkiv). Den gamle Rytterskole benyttedes endnu for faa Aar siden efter sin oprindelige Bestemmelse; nu anvendes den dels til teknisk Skole, dels til Brandvagt. Den har endnu i sit Ydre bevaret noget af det Præg,

der var det almindelige for Rytterskolerne, skønt den i Tidens Løb er blevet udvidet ved Tilbygning, og Stenen med Indskriften og Frederik den Fjerdes Navnetræk findes endnu indmuret i Væggen. 1876 opførtes en ny og større Skole, der endnu benyttes, og endelig byggedes 1898 den nuværende store Valby Skole.

Ifølge Love af 3. April 1900 traadte disse tidligere Landdistrikter i Aaret 1902 ind i Forhold, der var vidt forskellige fra de hidtilværende, idet de nu i kommunal Henseende blev Dele af Hovedstaden. Paa intet Omraade kom denne Forandring vel til at mærkes mere end paa Skolevæsenets. Fra de forholdsvis smaa landsbyagtige Kaar, hvor den enkelte har mere Anledning til at gøre sin Personlighed gældende, gled Skolerne nu ind i den store Institution, der hedder Københavns Kommuneskoler, hvor ikke alene den enkelte Person saa at sige forsvinder i Mængden, men hvor selv en saa stor Virksomhed som en Skole med indtil et Par Tusinde Elever for den almindelige Bevidsthed kun staar som et lille Led i en Helhed.

Dette kan maaske siges at have været et Tab for Skolerne, idet det tidligere intime Samarbejde og personlige Bekendtskab mellem Hjem og Skole, mellem Forældre og Lærere, der muliggjordes under de smaa Forhold, nu i nogen Grad forsvandt. Til Gengæld har Forandringen budt de indlemmede Distrikter store Fordele, idet Hovedstaden byder sine Børn bedre Undervisningsvilkaar: bedre Skolebygninger, bedre Læremidler, flere Lærefag end det var muligt for de smaa Kommuner at fremskaffe, ligesom det vil være langt lettere for den store By at præstere de Forbedringer, som Fremtiden vil kræve indført i Skolen.

Farumgaard.

LYSTREJSER OG LYSTGAARDE
I KØBENHAVNS OMEGN
I DET ATTENDE AARHUNDREDE

AF
LOUIS BOBÉ.

IV.

HOLTEGAARD, der oprindelig var en Fæstegaard under Kronen, tilhørte i Frederik III.s Tid Fiskemester og tidligere Foged paa Rosenborg Hans Merckel, der fik Privilegium paa at forsyne Søllerød Sogns Kroer med Øl, hvilket ogsaa gik over paa hans Eftermand i Besiddelsen, islandsk Købmand og Brygger Thomas Dobbeltsteen, der forbedrede og forøgede Bygningerne paa Gaarden og anlagde Fiskedamme. Ved Arv tilfaldt den hans Svigersøn Overjæger Johan Bernt Claudi (Clodi), for hvem den nedbrændte 1698, hvorved alt, hvad denne havde sammensparet, gik tabt. Claudis Enke (han døde som Overførster og Jægermester) Anna Sophie Dobbeltsteen gav 1719 Verner Bernt Claudi Skøde paa Gaarden. Han døde Aaret efter, og Ejendommen gik over til hendes anden Mand Justitsraad Rasmus Rasmussen, der 1729 fik Bevilling paa Brænderi og Bryggeri; 1735, da

hans Hustru døde, afstod han Holtegaard til Karen Soelgaard, Enke efter Stiftamtmand Rudolph Gersdorff. Den følgende Ejer (fra 1742) var Hofmaler Johan Jørgen Lassen, der maa have overladt den til Sommerbolig for Geheimeraad, Højesteretsjustitiarius Claus Reventlow, idet Grev O. M. Rantzau 16. Aug. 1747, efter Tilskyndelse af Holberg, paa et i Reventlows Have ved Holtegaard rejst Theater, af danske Skuespillere lod opføre »Maskeraden« og »Diderik Menschenschreck« i Overvær af selve Kong Frederik V. Aktørerne vandt Majestætens Bifald, og Forestillingen gav Anledning til, at hans Interesse for den ny danske Skueplads vakte¹⁾.

Holtegaard solgtes 1756 for 5500 Rdlr. til Generalbygmester Laurids Thurah²⁾, der Aaret efter opførte den endnu bevarede stilfulde Hovedbygning paa Holtegaard og anlagde en stor og prægtig Have med Alleer, Buegange, Lysthuse og Vandspring, samt et Menageri. Kun ganske kort skulde Thurah glæde sig ved sin Besiddelse; fra hans Dødsbo blev den 1760 skødet til Greve Chr. Ditlev Reventlow til Grevskabet Christianssæde, der ogsaa ejede Farumgaard. Han afstod 1765 Gaarden til sin Sekretær, senere Overinspektør over Grevskabet Rantzau, Kancelliraad Johan Eilitz, der 1776 skødede den til Jacob Schnell, Ejer af Næs Jernværk i Norge. Schnell udflyttede Kroen og det med Gaarden forbundne Bryggeri og Brænderi til Nybygninger ved den ny Kongevej. 1794 afhændede han Gaarden til Kammerraad A. G. Wiimb, Ejer af Frydenlund; 1799 blev Kammerjunker Knud Frederik Juel Ejer³⁾.

Den Gaard, der i det 18. Aarhundrede lød Navnet Nærum, beboedes i mange Aar af Kancellideputeret Bolle Willum Luxdorph (1753—81), særlig bekendt som

¹⁾ Werlauff 238. Overskou II, 37. ²⁾ D. 164, 359. ³⁾ E. 402. Treschows Indberetning 1759 (Landsark.).

en af Tidens indflydelsesrigeste Smagsdommere. Han omfattede, som det fremgaar af hans Kalenderoptegnelser, sin Gaard med stor Kærlighed, og især var han en ivrig Rosendyrker. Gaarden tilhørte efter ham Hofapotheker Joh. Gottfried Becker, Suhms Svigerfader, der 1789 solgte det nu under Navnet »Hartmannshus« bekendte Lyststed til Højesteretsassessor Peder Hersleb Graah.

Nærumgaard er opstaaet af flere forskellige Lyststeder og Bøndergaarde. En af disse, forhen tilhørende Prinsesse Sophie Hedevig, ejedes i Aarhundredets Begyndelse af en Borger og Handlende fra København Christian Brandt, der solgte sin Lystgaard og Have til Biskop Hans Baggers Enke, fra hvem den gik over til Christian Müller, Rentemester Henrik Müllers Søn, hvorefter den ejedes af hans Svigersøn Schoutbynacht Peder Hjort. 1735 købtes Stedet af Højesteretsadvokat Andreas Lowson, den første virkelige stabile Landligger i Nærum, der anvendte meget paa Stedets Forskønnelse, bl. a. ved Anlægget af den nuværende Park ved Nærumgaard.

Det tilstødende Landsted tilhørte Amtsforvalter F. L. Lemvigh og opførtes af ham efter 1756, men blev 1764 afhændet til Superkargo Elieser Dyssel, der 1766 solgte det til Hofagent, Sukkerraffinadør og Administrator af Tobakshandelen Peter Borre, hvem Opførelsen af den nuværende tre Etages Hovedbygning paa Nærumgaard o. 1775 skyldes, og som efter sin Hustru Sophie Aagaard kaldte Stedet Sophienhøj.

Generalprokurør Christian Colbjørnsen, den bekendte Bondeven, købte 1781 Sophienhøj, for at leve som Bonde i Nærum, hvilket Sted han omfattede med en næsten fanatisk Kærlighed. Til Ejendommen lagde han en anden Gaard i Nærum, hvor han indrettede et Teglbrænderi, og 1801 købte han Staffeldts Gaard. De af ham samlede Gaarde og Jorder, der under ét fik Navnet

Nærumgaard, blev af ham afhændede 1806, da han erhvervede Enrum.

Foruden Nærumgaard ejede Colbjørnsen i Nærum ogsaa 1798—1802 Wesselsminde, vel saaledes kaldt af ham til Ære for hans store Landsmand Peder Wessel.

Ældst af Lystgaardene i Søllerød er vistnok Mothsgaard, der i Slutningen af det 17. Aarhundrede beboedes af Livlægen Poul Moths Enke Ide Burenæus († 1684), Moder til Christian V.s Elskerinde Sophie Amalie Moth; senere havde Sønnen Oversekretær, Geheimeraad Mathias Moth († 1719) Bolig her. Fra ham kom Gaarden til Grev Frederik Danneskjold Samsøe, der afhændede Mothsgaard og Søllerødgaard (se nedfr.) til Frederik Ludvig Baron Dehn. Denne skødede den sikkert ret beskedne Mothsgaard for 1500 Rdlr. til Johan Henrik og Johan Christopher Meyer, Fader og Søn, fra hvem Mothsgaard eller Grillenborg ti Aar senere afhændedes til fhv. kgl. Assistenshusforvalter Peter Holm¹⁾.

Søllerødgaards første, mere bekendte Ejer var Kancelliforvalter i Tysk Kancelli Etatsraad Frederik Es-march († 1737), hvis Enke Frederikke f. Selmer 1740 for 1250 Rdlr. afstod den til Greve Frederik Danneskjold Samsøe. Ved Siden af den første Bygning, der synes at have været ret beskeden, men dog havde en omhyggelig beplantet Have med Laurbær-, Figen- og Granatræer samt Træpositurer, opførte Grev Danneskjold midt i Byen en herskabelig Hovedbygning, der snarere kan betegnes som et Lystslot. Den pirrelige og jævnlige skrantende Ejer havde fra først af udset Søllerødgaard til sin Alderdoms Tilflugtssted og til Enkesæde for sin Gemalinde. Hovedbygningen, der laa paa en høj Banke, var i Stueetagen opført af Grundmur, fremspringende fra det øvre Stokværk, rundt om hvilket der saaledes

¹⁾ C 131, 134.

opstod Altaner med Sprinkelværk; midt for var en stor Balkon med en prægtig, vid Udsigt. Med stor Bekostning lededes Ferskvandet til Haveanlæggets Springvande op fra Søen. I Haven opførtes et grundmuret Kapel, indviet 1745 til Gudstjeneste¹⁾.

1742, 30. Juli, gæstede Kong Christian VI. Grev Danneskjold for at besé hans nye Hus²⁾. 1743 fejredes her Grev Danneskjolds Datters Bryllup med hendes 20aarige Fætter Grev Ulrik Adolf Danneskjold Samsøe³⁾. Det følgende Aar var Kongen og Dronningen atter herude »i hvert et Kammer og Hul indtil Køkken og Kælder«, da Majestæterne havde til Hensigt at afkøbe Danneskjold Besiddelsen og give den til Fyrstinden af Østfrisland⁴⁾. Grev Danneskjold Samsøe afstod 1755 Søllerødgaard til Baron Frederik Ludvig Dehn, der 1763 overdrog den til Frederik V, som straks efter skænkede Søllerødgaard til Feltmarskalk Saint-Germain, der paa Statens Bekostning lod foretage kostbare Ombygninger og Reparationer. Han opholdt sig jævnlig herude, indtil han 1768 forlod Danmark⁵⁾, da Søllerødgaard overdroges Arveprins Frederik, der boede her om Sommeren, indtil han 1780 mageskiftede Ejendommen med Sophienberg. Ved Auktionen 1783 tilskødedes den kgl. Berider Frederik Christian Schäffer, der lod den paa hin Tid vistnok forfaldne store Hovedbygning nedrive⁶⁾ og opførte det nuværende Vaaningshus, hvor han boede ind i det ny Aarhundrede.

Foruden Søllerød- og Mothsgaard laa i Søllerød Sogn endnu en stor Landejendom, Carlsminde, tilhørende den fra Westfalen indvandrede Baandfabrikant

¹⁾ E. Nystrøm 46. ²⁾ Danske Mag. 5. R. V, 377. ³⁾ H. Gram, Breve fra Hans Gram 239. ⁴⁾ H. F. Rørdam, Breve fra J. Langebek 77. ⁵⁾ Danske Mag. 5. R. V, 229. Værdifulde Oplysninger om Søllerødgaard i Ildstedskattens Journalsager 1814, 1019 (Rigsark.). ⁶⁾ Se Planen fra 1755 hos E. Nystrøm, S. 48.

og Kattuntrykker Peter Wasserfall¹⁾, hvis Enke arvede den efter ham (1782), og efter hendes Død 1787 Sønnen Grosserer Peter Wasserfall, der 1799 skødede den til Statsminister Greve Cai Fried. Reventlow, Præsident for Tyske Kancelli.

I Øverød havde P. F. Suhm sit Tuskulum, efter ham kaldet Suhmsminde, en Bindingsværksbygning, lignende en større Bondegaard, men med stor Frugt- og Køkkenhave, Ferskenhus og Fiskepark. Her modtog han tit Besøg af sine litterært interesserede, i Nærheden boende Venner, som Langebek, Hjelmstjerne og Luxdorph. Efter Suhms, hans Hustrus og eneste Søns Død solgtes Landstedet til Kommandørkaptejn T. S. Munthe Morgenstjerne.

Dronninggaard var efter Dronning Sophie Amalies Død gennem Dronning Charlotte Amalie kommen til dennes Sønnedatter Prinsesse Charlotte Amalie, der ejede det fra 1714 til sin Død (1734), hvorefter Gaarden var forpagtet til Grev Danneskjold Samsøe og Baron F. L. Dehn, Søllerødgaards Ejere. 1772 fik ovennævnte Staldmester V. v. Staffeldt til Nærumgaard Skøde paa Ejendommen, som han 1781 solgte til Frederik de Coninck, der af den forfaldne Gaard skabte et Herresæde, som vidt ud over Danmark gjaldt for en Pryd i Landet.

De Coninck var født i Haag 1740 og kom 1763 til København, hvor han indtraadte i Handelshuset J. Fabricius & Co., hvis Ejer han kendte fra Holland, men etablerede sig selvstændigt allerede Aaret efter. Et af ham i Holland heldigt afsluttet Laan til den danske Stat skaffede ham Anseelse; 1769 blev han kgl. Agent og Direktør for Generalmagasinet og 1772 Meddirektør

¹⁾ Efterl. Reventl. Papirer VI, 595. Nystrom 68. Efter Adr. Avisen 1781, 110, var P. Wasserfall d. æ. født 16. Sept. 1719 (ikke 1730) og døde 28. Maj 1782.

Københavns Omegn 1766.
Efter Videnskabernes Selskabs Kort.

i det ny Handelskompagni, af hvilket han snart udraadte for at organisere en Særhandel paa Indien. Hans Formue og Forretning voksede i »et for ham uanet Omfang«, hvilket tillod ham at ofre en Formue, efter Sigende ialt 200,000 Rdlr., paa sin Lystejendom¹⁾. Først underkastede han det gamle Dronninggaard en omfattende Restauration og opførte 1783 Næsseslottet (Ny Dronninggaard), en tre Etages Bygning i Louis XVI. Stil. Spisesalen, af Værelserne det endnu bedst bevarede, havde paa okkergul Grund hvide Stukdekorationer, fremstillende Tropæer, Musikinstrumenter og Hyrdeinsignier, omslyngede af sirlige Sløjfer²⁾. Af Haven var en Del anlagt i italiensk-hollandsk, en anden i anglo-kinesisk Stil. Af dens Seværdigheder kan fremhæves en Grotte af tilhugne Kampesten, i hvis Indre var anbragt Marmorbænke, hvor man af fastlænkede Sølvbægere kunde slukke sin Tørst af den herværende Eremitens Kilde. Tæt ved var Eneboerens Hytte. Bag Slottet paa en lille Ø laa et kinesisk Hus med kostbart kinesisk Bohave; endvidere paa et Fremspring Lysthuset Vennehvile, prydet med en i Bly støbt Statue af to Nævefægttere. I Parken findes endnu flere Obelisker og Mindestøtter fra de Conincks Tid, bl. a. en Sten, som Henry Drevon, Oberst og Staldmester i Hertugen af Oraniens Tjeneste, der 1783—86 opholdt sig paa Dronninggaard³⁾ har ladet pryde med en lang Indskrift, der slutter med Ønsket:

¹⁾ Pers. hist. Tidsskr. 5. R. III, 93. P. Hennings, F. de Coninck, 1901. A. Hennings' Dagbog 1802. ²⁾ C. A. Been i Tidsskrift for Kunstindustri 1895. E. Nystrøm, Søllerød 201 ff. ³⁾ Drevon er Forfatter til den anonyme Bog: Voyage en Suede, 1789, la Haye, der mest handler om Sverige (se dog S. 283—86, 239), men indeholder bl. a. Struensees Historie (470 ff.), med Benyttelse af »Autentische Aufklärungen, 1788«, hvis Forfatterskab D. tillægger H. P. Sturz; dens franske Originalmanuskript har foreligget Drevon (se S. 518).

que l'on grave sur ma tombe:
Cy git l'ami de Dronninggaard.

Til Gengæld rejste de Coninck den 1783 af Wiedewelt forfærdigede Obelisk til Ære for Drevon, »ved hvis Raad og Snille denne skønne Park er gjort endnu skønnere«. Aaret efter lod han til Tak for de gode Aar, Handelen havde bragt ham, opstille en Støtte til Ære for Handel og Skibsfart.

Paa Dronninggaards gamle Grund lod de Coninck til Brug for sin ældste Søn bygge Frederikslund af den førnævnte Arkitekt Ramée. 1798 købte han Kanningaarden eller Kaninholmen, en Ø, hvor der i Dronning Sophie Amalies Tid havde været Kaninstutteri. 1707 boede her Medaillør Anton Schulz¹⁾, og ved 1740 havde Auktionsdirektør Moritz Fischer her opført en Lystgaard af Sten, hvor Henrik Hielmstjerne boede, inden han flyttede til Springforbi²⁾. Til Gaarden blev senere knyttet en Avlsgaard. De Coninck, der til Minde om sine ostindiske Forbindelser gav den Navnet »Luknam«, opførte her en kunstig Ruin, omgivet af en Park i engelsk-kinesisk Stil, og skabte saaledes, som det hedder, »et løsrevet Stykke Arkadien«.

Farumgaard kom efter Biskop Svane († 1668) til Kongens ældste Kammerherre Frederik Vietinghof genannt Scheel³⁾. I Jan. 1675 indgav Vitus Bering et Andragende til Kongen, hvori han omtaler sin sidste overstandne farlige Sygdom, efter hvilken han »til forhaabentlig Motion og Bevægelse paa Landet agtede at tilforhandle sig Farumgaard«. Kongen gav Ansøgningen den Paategning: »Jeg vil forære vores danske Virgilius dette.« Bering døde allerede i Maj s. A.⁴⁾. Gaarden

¹⁾ Rentekammerets Personalia 1707 (Rigsark.). ²⁾ 1757 ¹⁰/₄ nævnes Kaninholmen i Luxdorphs Kalenderoptegnelser. Adr. Avisen 1769 Nr. 65. ³⁾ Skøder og Adkomstbreve paa F., meddelt af Hr. Cand. jur. J. Sehested. Fra Frederiksborg Amt 1909, 116. ⁴⁾ Hist. Tidsskr. 5 I, 85.

kom derefter til Adam Levin v. Knuth, der 1693 afhændede den til den lærde Professor ved Universitetet Etatsraad Povl Vinding. 1704 blev Gaarden tilskødet Jens Rostgaard, der mere end nogen anden Ejer har knyttet sit Navn til Gaardens Historie. Det angives, at han lod den endnu staaende trefløjede Hovedbygning paa Farumgaard opføre af Sorgenfri Slots Bygmester, François Dieussart (1705), hvilket passer godt med Tiden. Jens Rostgaard blev efter sin mere bekendte Farbroder Hans Rostgaards Død dennes Efterfølger som Ridefoged og Amtsskriver over Kronborg Amt. Han udmærkede sig 1700 i Fægtningen ved Humlebæk ved Carl XII.s Landing. Aaret efter flyttede han til København og blev beskikket til Raadmand. Den meste Tid af Aaret og Resten af sit Liv indtil sin Død 1715 levede Rostgaard herude: det hedder i hans Gravskrift, at han boede paa 12. Aar paa Farumgaard, »den han i Bygning og i Marken særdeles med mange hundrede Favne Steen-Diger saavel med Frugt- og med andre Træer forbedrede«. Paa Farumgaard fødtes 1704 hans Fætter Frederik Rostgaards Datter Conradine (g. m. Ritmester Frederik v. der Maase). Rostgaard havde 1687 ægtet en Enke Else Iversdatter, der overlevede ham til 1741, død paa Farumgaard i en Alder af 92 Aar¹⁾. Deres Ægteskab var barnløst, hvorfor Gaarden ved Auktionen efter hende solgtes for 4100 Rdlr. til Johan Lorentz Carstens, Stamfader til Familien Castenskjold, som allerede 1743 afhændede Farumgaard til Søren Jensen Elsegaard, fra hvis Dødsbo den for 10,200 Rdlr. 1759 købtes af Geheimeraad Greve Christian Ditlev Reventlow til Grevskaberne Reventlow, Christianssæde og Baroniet Brahe-Trolleborg.²⁾ 1768 kom Gaarden til ovennævnte Ritmester v. der Maases Søn Kammerherre Oberst Frede-

¹⁾ Præsteindberetninger 1759 (Landsark.). ²⁾ C 188, 240.

rik v. der Maase, hvis Enke Henriette Sophie v. Moltke skødede den til Svogeren Andreas v. Hauch for 8000 Rdlr. Derefter købtes den 1782 for 18,000 Rdlr. af den oftere nævnte Agent Grosserer Charles Selby, som med et Tab af 3000 Rdlr. 1785 afhændede den til Grosserer Søren Kiærulff. Gaarden skiftede derefter oftere Ejerman; 1790—92 ejedes den af Kaptajn Carl Vilhelm Bang, og indtil 1798 af Cand. jur. Jens Lowson.

Kobber- og Messingværkerne ved Brede, Nymølle og Fuglevad, der i flere Slægtled havde tilhørt den driftige Familie Badstuber, var ved dennes Konkurs 1746 bleven erhvervet af Joost van Hemert (1696—1775), af en til Danmark indvandret nederlandsk Slægt, der har spillet en fremtrædende Rolle i Landets blomstrende Handelsperiode. Hans Hustru Petronella Elisabeth født Mesteker var Enke efter den 1732 afdøde Købmand Antony Behagen i Hamborg og havde af første Ægteskab Sønnen Etatsraad Gysbert de Behagen (1725—83), Direktør for asiatisk Kompagni, Chef for et af Danmarks største Handelshuse og optaget i Adelsstanden¹). Han var fra sin Barndom paa Stiffaderens Kontor i København og havde ved Flid og Vindskibelighed samlet sig en Kapital af o. 70,000 Rdlr., som blev staaende i det Firma, der efter Moderens Død fortsattes af ham og hans Stifbroder Peter van Hemert (1734—1810), gift med Charlotte Fabritius, en Datter af den oftere nævnte Just Fabritius. Firmaet var imidlertid ikke vedblivende heldigt, særlig efter de forandrede Handelskonjunkturer, og Behagens Enke Elisabeth Gertrud (født Wasserfall) maatte 1791 søge Finanskollegiet om Støtte for sig og Svogeren Peter van Hemert i sine betrængte Kaar, der havde nødt hende til at tage Ophold hos sin Svigersøn J. M. Castenschiold, den senere General²).

¹) Trykt Stamtavle over Familien Behagen i Gen. her. Arkiv i Rigsark. ²) Fin. Koll. Journ. Bilag 1791, 675.

Peter van Hemerts Opbud forhaledes til 1805, og han blev boende paa Brede. August Hennings giver i et utrykt Brev fra 1802 en Skildring af Livet i hans Hus. »Vi fandt Etatsraad van Hemert næsten blind, men dog ved godt Humør. Brede er smukt bygget, et Kobberværk i en venlig Egn med net holdte Haver og Promenader og forskellige Familiemonumenter. Ejeren med det slørede Blik førte os selv omkring. Oven over Huset læstes en af Suhm anbragt latinsk Indskrift, der meldte, at Hemert ikke havde bygget Huset for sig, men for sine Børn. Indskriften var opstaaet saaledes: Suhm havde spurgt, hvad der skulde staa paa Pladen i Gesimsen. »Lav mig en Inskription,« svarede v. Hemert. — »Hvad vil I, der skal siges?« — »Sig, van Hemert er en Nar!« — »Er det Eders ramme Alvor?« — »Ja!« — »Godt, saa skal I faa den!« — Hvorledes han opfattede det, ved jeg ikke, men sikkert er den Mand ikke en Daare, der sørger mer for sine egne Børn, end for sig selv. Dekoreringen af Værelserne paa Brede er udført af Lillie; Kunstneren gik bort som Bedrager og stillede saaledes sit Talent i Gabestokken.«¹⁾ Indskrifttavlen synes nu at være forsvunden. Over Gesimsen til Hovedindgangsdøren læses Aarstallet 1795.

Sorgenfri skylder Ulrik Frederik Gyldenløve sin Oprindelse og sit Navn. Efter 1683 at have afhændet Gyldenlund opførte han paa en af Kronen erhvervet Grund et beskedent Landsted. 1702 afstod han til sin Svigersøn Greve Carl Ahlefeldt til Langeland sin Ejendom, kaldet Sorgenfri, med den derpaa staaende Bygning og Lyngby Kro samt det saakaldte Stenhuggervænge. 1705 lod den pragtelskende Greve af den franske Arkitekt François Dieussart paa Sorgenfri opføre et lille

¹⁾ C. Nyrop, J. G. Lund, Et Afsnit af det danske Snedkeris Historie (Industriforeningens Maanedsskrift 1883), Særtryk S. 11—13.

Lystslot med en Bekostning af 5000 Rdlr.¹⁾ Efter Ahlefeldts Konkurs kom Sorgenfri 1725 for en Sum af 8305 Rdlr. til Storkansler Ulrik Adolf Holstein. 1743 blev Slottet ombygget under Ledelse af Thurah og indrettet til Sommerbolig for Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louise og havde 1749 to Fløje mod Hovedindgangen. De kongelige Gemakker laa i nederste Etage; den mellemste Sal, hvortil der var Indgang baade fra Gaarden og fra Haven, betegnes som særlig seværdig. Loftet var prydet med Stukarbejder og Malerier. Efter sin Tronbestigelse overlod Frederik V. Slottet til sin Moster, Enkefyrstinde Sophie Caroline af Østfrisland, »der om Sommerens behagelige Tid forlystede Sig herude«. 1756 fik hun kongelig Bevilling paa at optage et Laan paa 5 à 6000 Rdlr. i Ejendommen til den forehavende nye Bygning. Pontoppidan omtaler, at hun lod Slottet meget forbedre ved Ombygning og pryde med et lille Spir. Fyrstinden boede mest herude til sin Død 1764, hvorefter Kongen 1769 skødede Sorgenfri til Geheimeraad Desmercières, hvis Enke Elisabeth Sophie Grevinde Frijs 1783 afhændede det til Baron Henrik Bolten. Om denne i sin Tids Handelshistorie saa fremtrædende Mand, hvis eventyrlige Livsbane hidtil ikke har været oplyst, vides, at han, hjemmefødt i Bremen 1735 af ubemidlede Forældre, tjente 1752—63 som Vinkyper i den kongelige Kælder, og 1753 optoges i Vintapperlayet. Under Krigen mellem England og Amerika tjente han betydelige Kapitaler som Vinhandler og Skibsrheder paa Vestindien og Ostindien. Han ophøjedes 1783 til Baron paa Grund af sine store »Fortjenester af den partikulære Handel paa Ostindien, hvorved han bragte Toldindtægterne 150,000 Rdlr. aarlig i Vejret og gav 700 Undersaatler Brødet«, og mod at han skænkede 40,000 Rdlr. til Fødselsstiftelsen. Umiddelbart

¹⁾ Arkiv og Museum IV, 607 ff.

efter Købet af Sorgenfri og hans Ophøjelse lod han sig, fortrydelig over Betalingsvanskeligheder, erklære fallit. En nedsat Kommission fandt ved Undersøgelsen, at han ejede flere Tønder Guld mere, end han var skyldig, og Boet blev udleveret til ham. 1785 maatte han gøre Opbud, men fritoges for personlig Arrest. Ogsaa denne Krise overvandt han let. 1784 købte han Frederiksdal og Asserstrup paa Lolland og Sæbygaard (Løve Herred), men solgte atter disse Gaarde. 1789 solgte han Sorgenfri til Arveprins Frederik og døde Aaret derpaa, efterladende sig tre Tønder Guld. »Bolten havde Handelsaand og Lykke«, siger en Samtidig, »hans Liv kunde afgive Stof til en Roman. Ingen Minister har holdt et Bord som han, alene til et Sølvtaffel anvendte han 30—40,000 Rdlr.«¹⁾.

Endnu i Slutningen af Frederik V's Regering var Bagsværd Søs Bredder, i Modsætning til Lyngby, hvor velhavende Københavnere paa den Tid havde opført talrige Lystgaarde, uberørt af Paavirkning fra Hovedstaden. Græsklædte Skrænter, uvejsomme Skovsumpe og Moser strakte sig langs Søens Bredder. Paa Næsset ved den nordlige Bred laa et Par enlige Bøndergaarde, den østlige var bevokset med tæt Ellekrat, medens den sydvestlige mod Hulsø var dækket af Fruens Skov²⁾. I selve Søen laa flere skovklædte Holme, Knoldene, Catharine- og Flæskholmene, som nu er forsvundne med Undtagelse af den saakaldte Hytteholm eller Kalveøen. Bagsværd By bestod af elleve uanselige Bøndergaarde, der laa i Fællesskab. Omtrent saaledes tog Landskabet sig ud, da Theodor Holm de Holmskjold, der har Fortjenesten af at have opdyrket, beplantet og bebygget Søens Bredder, omkring 1765 fandt Vejen herud paa en

¹⁾ Efterl. Reventl. Pap. V, 254. Kbhvns. Amtmands Skifteprot. 1785, 419. ²⁾ Kortet i O. Müller, Flora Fridrichsdaliana.

af sine botaniske Udflugter i Hovedstadens Omegn, antagelig i Selskab med Naturforskeren O. F. Müller, paa hin Tid Huslærer for Grev Schulin, og som i et særligt Skrift har beskrevet Frederiksdals Flora.

Holm, der var barnefødt i Horsens og havde uddannet sig under Faderen til Kirurg, studerede i København og Leyden og blev 1762 Medikus og Professor i Sorø, hvor han ogsaa var Huslæge hos Grev Danne-skjold Samsøe, hvem han fulgte til Aarhus, og som var ham i Faders Sted. 1767, da han udnævntes til Direktør i Generalpostamtet, erhvervede han af Greve Schulin paa Frederiksdals Hovedgaards Grund ovenfor Nybro ved Stranden et Stykke Jord til Bygge- og Haveplads. Paa denne og flere tilkøbte Jorder opførte han i Aarene 1773—75 en Lystgaard med kun 6 Værelser, 2 Kakkellovne og en Stald til et Par Heste. Han kaldte Gaarden Sophienholm efter sin Hustru Sophie Magdalene de Schrødersee (en Datter af Kabinetssekretær, Konferensraad Johan Christian Schrøder de Schrødersee), hvem han 1772 havde ægtet.

1776—77 erhvervede han de to førnævnte Holme Knoldene¹⁾ og fik en paa Gladsakse Mark halvvejs mellem Buddinge og Bagsværd beliggende Gaard Lynggaarden (Stengaarden, Schäfergaard). Endvidere tilkøbte han sig »Udsigten« (vistnok de smaa Huse ved Indkørslen til det senere Aldershvile), halvanden Fjerdingvej fra Bagsværd, og ansøgte om her at maatte beværte Rejsende, »som fra Byen om Sommeren forlyster sig i den skovfulde Bagsværd Enghave«. 1782—83 erhvervede han Bagsværd Overdrev og Enghave. Moserne forvandlede til Enge, udyrket Jord til Sædeland, Skovene for-

¹⁾ E 229, 243; F. 665. Sjæll. Journ. X, Nr. 691. Sager, Skovvæsenet ang. for Kbhvn. 1773—82. Rentek. Resol. 1777 Nr. 55; 1783, Nr. 59. Papirer vedr. Sophienholm i Hr. Redaktør Allers Eje. I Holmskjolds Skifte et Brev, dat. Sophienholm 1778.

bedredes ved Plantning af Frugttræer og anden Skov; hele Ejendommen indhegnedes med Stengærder og forsynedes med Afløbsgrøfter. Gaardmændene i Bagsværd By blev ved disse Forbedringer virksomme og velhavende Bønder. Før 1782 anlagde han den nu udparcellerede Engelsborggaard og opførte den for faa Aar siden nedbrændte herskabelige Lystgaard Aldershvile, hvis Bygmester sikkert var den indvandrede franske Arkitekt Guione¹).

Holmskjold blev, efter at være afskediget af Struensee 1771, umiddelbart efter dennes Fald atter udnævnt til 1. Postdirektør samt Kabinetssekretær hos Enkedronning Juliane Marie, fik 1781 det hvide Baand, blev 1784 Geheimeraad og 1792 Hofchef hos Enkedronningen. Han var meget virksom for Anlæggelsen af den kgl. Porcellænsfabrik og var indtil sin Død Direktør for den. Ved Siden af sin Embedsvirksomhed var han ivrigt beskæftiget med botaniske Studier; han medvirkede ved Anlæggelsen af botanisk Have ved Charlottenborg og udgav som en af Tidens mest fremragende Svampekendere et illustreret Pragtverk om Danmarks Svampearter. Han afgik ved Døden paa Aldershvile 1793²).

Ved Behandlingen af hans Bo viste der sig en ret betydelig Kassemangel saavel i Enkedronningens som i Postkassens og Porcellænsfabrikkens Kasser, for hvilke Summer der ikke kunde skaffes Dækning i Boet. Geheimeraadinde Holmskjold hævdede, at hendes Mand havde forødt hendes betydelige Arv, men alt tyder paa, at hun har været ham behjælpelig dermed. Man vidste at fortælle, at der ved Nattetide straks efter Holmskjolds Død var bleven bortført mange Kostbarheder fra Alders-

¹) Tegning af Aldershvile af S. Mygind 1813, tilh. Hr. Hofjægermester O. Vind, gengivet S. 474. ²) Efterl. Reventlowske Pap. V, 263. Personallhist. Tidsskr. 4. R. IV, 198. F. Olsen, Postvæsenet i Dnmk. 193, 228 ff. Skifteakter i Landsark. f. Sælland.

hvile til et Landsted i Frederiksdal, tilhørende Major v. Steuben, med hvem hun i hvert Fald senere rømte til Sverig. Af Boet solgtes Aldershvile, Savværksgaarden, »Søhuset« og »Udsigten« samt »Højgaarden« og den saakaldte Fruens Skov (indtil Kongens indhegnede Skov og Kollekolle Overdrev) for i alt 30,000 Rdlr. til Hr. Adolph Ludvig Friedrichson, under hvilket Navn den i Mordet paa Gustav III delagtige Greve Adolph Ludvig Ribbing skjulte sig. Sammen med Horn, Liljehorn og Ehrensvärd var han bleven dømt til evig Landsforvisning, og i Aug. 1792 under Bevogtning ført til Danmark. Her levede han først under Navnet Bing, gik Aaret efter med sin Stiffader Baron Maclean og sin Moder til Schweiz, hvor han færdedes i Coppets Saloner hos Fru de Staël, der gav ham Navnet »le beau régicide«. Fra Aldershvile skrev han i Jan. 1795 til en Ven, fuld af Begejstring over sin nye, skønne Ejendom og Danmark, hvor Colbjørnsen havde »kvalt den aristokratiske Hydra«¹⁾. Han forelskede sig i sin smukke og kloge Naboerske, den unge Enkegrevinde Sophie Schulin paa Frederiksdal, der dog afslog hans Frieri paa Grund af hans Fortid, hvilket blev den nærmeste Anledning til, at han 1796 forlod Landet og begav sig til Paris.

Aldershvile solgtes 1798 for 30,500 Rdlr. af Baron G. Maclean til Oberst, senere Generalguvernør i Ostindien P. L. Oxholm.

I sin Dagbog i Breve fra 1802 skriver Aug. Hennings om Aldershvile: »Til Oberst Oxholms Landsted hører et fuldstændigt Landbrug, der ligner en engelsk eller Naturhave efter mit Ideal. Her er ikke Landeveje eller Rejseruter til Fornøjelse som i de kunstige Havegange, man kalder Natur, her er hvert Punkt en glad Berøring af den indre Følelse, hver Beskuelse en Om-

¹⁾ Svensk hist. Tidsskr. XII, 51 ff.

favnelse af Naturen. Dette Sted var fordum en Skovsump. Holmskjold lod den grave ud og en Kanal flyde ud i en Sø, der skiller Oxholms Landsted fra Frederiksdal, og opføre en rummelig Bygning; herved bortødslede han sin Hustrus Formue paa 150,000 Rdlr., forgreb sig paa Postkassen og døde forgældet, men her staar han som en Mand med Smag, og hvo som tænker paa den Sump, der før var her, glæder sig over det skønne Mindesmærke, han har rejst sig selv paa dette Sted.«

Faa Aar før sin Død — 1790 — havde Holmskjold solgt Sophienholm til Constantin Brun for 6000 Rdlr. I de første Aar af hans Ejertid bevarede det sit beskedne Præg, indtil Hovedbygningen ved Aarhundredets Begyndelse blev fuldstændig ombygget i italiensk Villastil af den franske Arkitekt Jöseph Ramée, der bl. a. har bygget Børsen i Hamborg¹⁾. Frederikke Brun kalder ham en nyfrankisk Gartner og Byggerevolutionær, der uden Hensyn til Klima og Lokalitet elegantiserede alt. Brun lod tilbygge to Etager paa Hovedbygningen med Bliktag, han opførte to grundmurede Sidefløje og indrettede Kælderrum til Badeværelse. Endvidere byggede han en Stald til en halv Snes Luksusheste og en Arbejdsstald med Bolig til Kusk og Staldkarle, et Gartnerhus og en Portnerbolig af Sten. En Lindeallé plantedes fra Huset ned til Haven til en Høj, paa hvilken han lod opsætte en rummelig Pavillon, kendt under Navnet »det norske Hus«, med Bjælkeloft og et smalurdet Vindue, alt sammen tømret af Fyrrebrædder, færdigt lige til Taget og ført til Skihs hertil fra Norge. Pavillonens stod i Forbindelse med et lille Køkken med en særlig Indgang. Weymouthfyrer og Birke indesluttede det lille Anlæg. Haven blev beplantet med sjældne Træer

¹⁾ Se S. 515.

og forsynede med Drivhuse til Ferskenkultur og Espalier til Vin- og Aprikosdyrkningen. Hele Ejendommen blev paa Landsiden indhegnet af et henved 2 Alen højt Stenhegn, i hvilket der var anbragt Bjelker i en Højde af 3—4 Alen.

»Frederiksdal«, skriver Hennings (1802), »har ved sin Beliggenhed mellem tvende Søer altid været et af de skønneste Steder paa Sjælland og er blevet det i endnu højere Grad, da den ene Side, der forhen var en stejl, uvejsom Bred, er blevet opdyrket, beplantet og tilsaaet med Rajgræs. Dette er for største Delen Kunstgartneren Ramées og Pengemanden Bruns Værk. Brun har af Grevinde Schulin købt omtrent to Tønder Land, bevokset med Træer, for 4000 Rdlr., og ladet Holmskjolds lille Hus forandre til en italiensk Villa. Han har standset sit Byggeforetagende paa Halvvejen. Brun kan kun fremvise Divaner, Malerier, Spejle, Hestestalde, Schweizer- og Haveboliger, en Eremithytte, en gotisk Portnerbolig, en kinesisk Pavillon, men ikke en eneste Ko, der kan give frisk Mælk, ikke en Mark, der bærer Korn. Han har givet 60,000 Rdlr. ud for kun at fremtrylle et smukt Billede og Kjedsomhed, saasnart man har set sig mæt paa Billedet.«

Foruden Holmskjold har, om end i langt beskednere Grad, en virksom og dygtig Kvinde, Anna Erika Gleerup, Enke efter den 1770 i Aalborg afdøde Landfysikus Bertel Wichmann, gjort sig fortjent af Bagsværds Bebyggelse, idet hun i Tiden 1771—80 nær ved Sophienholm anlagde Gaarden »Kongsvillie« og gennemførte Udskiftningen af Bagsværd Bymark og Ophævelsen af Fællesskabet¹⁾. 1789 fik Stud. jur. Chr. Frederik Garmann Skøde paa Gaarden, 1791 skødedes den til Lieutenant Christian

¹⁾ Kgl. Res. Rentekammeret 1766, 6. Maj; Skøde paa Kongsvillie 21. Juli s. A., Res. 1771, 11. Juni.

Sørensen v. Muderspach. I Gladsakse Sogn havde Vinhandler Frederik Barfred et lille Landsted, som han 1762 solgte til Jakob Soetmann, forhen Direktør i Bengalen i asiatisk Kompagnis Tjeneste; han kaldte Stedet Axelinedal. 1795 skødedes det af hans Bo til Kaptajn Fred. Christian Bentzen¹⁾.

Før Frederiksdal Slot, hvis Historie formentlig ikke hører ind i denne Fremstilling, blev bygget, havde Fribygger Peder Goe fra Snaregade i 1745 faaet en Grund i Fæste, som han straks efter indhegnede, og hvor han opførte et Hus, der 1754 kaldes Lystgaarden Hummeltofte. Ved Auktionen efter Goe solgtes den 1758 til Malte Christian Bruun, den Gang Ejer af Svaneleje-gaard paa Amager, senere Amtsforvalter over Københavns Amt; han solgte den af ham forbedrede Gaard til Kap-tajn Thomas de Malleville²⁾, senere Generalguvernør over de vestindiske Øer, hvis Hustru, den for sin Skøn-hed fejrede Johanne Marie Meyer, hørte til de livsglade Damer i Dronning Caroline Mathildes Tid. Malleville blev skilt fra hende, der 1780 paa Hummeltofte fejrede sit Bryllup med Greve Verner Schulenburg³⁾. 1781 solgte Malleville Gaarden til Superkargo Niels Clausen, der s. A. skødede den til Konferensraad Carl Wendt⁴⁾, Brødrene Reventlows Lærer og Ven, død som Gehejme-konferensraad og Overpræsident i Kiel⁵⁾. 1791 gjorde J. B. Guione Udkast, Tegning og Overslag til en ny Bygning, som Wendt agtede at lade opføre paa Hummel-tofte, og som formodentlig er det senere delvis ombyg-

¹⁾ D 455; H. 49. ²⁾ C 320; D. 536. ³⁾ Kobberet foran i Lux-dorphs Carmina forestiller Major Malleville, »som Natten imellem 17.—18. Jan. blev sendt ud til Gaunø for at indhente Thott, som er den gamle Figur paa Støkket, ligesom og alt det øvrige dér alluderer paa Thott« (J. Gudes Anmærkning til Luxdorphs Kalenderoptegn. S. 56; Rigsark.). ⁴⁾ E 725. ⁵⁾ Efterl. Reventlowske Papirer VI, 521. C. 725.

gede Hus, af hvilket der er bevaret et Billede¹⁾. Wendt skødede 1797 Hummeltofte til Major Adam Søbøtker²⁾.

I Kollekolle ejede ved Aarhundredets Midte Oberst-lieutenant Didrik Anton v. Diethard et Lyststed, som han 1751 solgte til Philippine Rudolph, Enke efter Didrik Clare³⁾.

Fra Aar 1741 ejede Anton Raff et Lyststed i Frederiksdal ved Nybro, som hans Enke Dorthé Pog for 500 Rdlr. 1772 solgte til Kammerraad Johan Henrik Hallensen⁴⁾.

Spurveskjul ved Frederiksdal var 1743 Bolig for en Skovfoged, men var 1758 et Landsted, tilhørende Lauritz Schwindt († 1781). I det 19. Aarhundredes Begyndelse ejedes Stedet af Maleren N. A. Abildgaard⁵⁾.

To af L yngbys ældste Landsteder er endnu kendte under deres oprindelige Navne, nemlig Rustenborg og Ulrikkenborg.

Rustenborg (se S. 483) tilfaldt efter Etatsraad Weiberg dennes Søster Anna Margrethe († 1731), Enke efter Højesteretsassessor Hans v. Voscamp, og deres Søn Domherre Christian v. Voscamp († 1732). Denne sidste var gift med Christine Margrethe Dysseldorph, der 1735 ved Højesteretsdom fik tilkendt Gaarden, som gjordes hende stridig af Svigerinden Fru v. Støcken, født Voscamp⁶⁾. Fru Voscamp ægtede 1735 Holmens Chef, Viceadmiral Johan Anton v. Poulsen († 1736); hun solgte 1743 Rustenborg til Johan Henrik Huguetan, Greve af Gyldensten og Baron af Odyck († 1749), en fransk Bankier, der ved sine heldige Pengetransaktioner og sit smidige Væsen opnaaede at blive ophøjet i dansk lehnsgravelig

¹⁾ V. Bergsøe, *Studentenerleben* 1903, 77. ²⁾ Hennings' *Dagbog* 1802, 24. Aug. I hans Haandskrift »Reminiscences« et smukt Rim-brev: *Le Retour de Hummeltofte* (1772) til Mad. de Malleville. ³⁾ D 31. ⁴⁾ 1650: »ved Hjortholms Mølle et lidet Stykke Skov som kaldes Spurveskjul« (Dronn. Charlotte Amalies Sager vedk. Frederiksdal). ⁵⁾ E 146. ⁶⁾ Pers. hist. Tidsskr. 2. R. IV, 21. Højesterets-Prot. 1735, 287, 210.

Stand ¹⁾. Han afstod Gaarden til sin Datterdatter Jeanette Françoise Henriette Suzanne Marquise de Monteleone, gift med Overhofmester og Stiftamtmand i Sorø, Henrik VI. Greve Reuss ²⁾. 1748 overlod hun Rustenborg til Geheimeraad Johan Henrik Desmercières (1687—1778), Præses i Økonomi- og Kommercekollegiet, en uægte Søn af hendes Morfader Grev Huguetan ³⁾. Han skødede 1768 Gaarden til Bankkommissær P. v. Hurk, ved hvis Død den 1775 gik i Arv til hans Stedsøn (Moderen var Helvigh Abbestée, Datter af ovennævnte Mathias A.), fh. Generalguvernør Herman Peter Abbestée († 1794), hvis Bo 1796 afhændede R. til Charles August Selby, Chef for et stort Handelshus i København og s. A. ophøjet i Friherrestanden. 1800 skødedes Ejendommen til Konferensraad Johan Friedrich Heinrich, Kommerceintendant og Direktør for den vestindisk-guineiske Handel, fortjent af sin Virksomhed i Direktionen for den vestindiske Gælds Likvidation ⁴⁾.

Geheimeraad Desmercières ejede foruden Rustenborg en Gaard mellem denne og van Dockums Stampemølle, beliggende overfor Lyngby Kirke.

Denne Lystgaard ejedes først af Ellen Witte eller Wit, Enke efter Ejeren af Lyngby Vandmølle Hans Witte, hvem Holberg besøgte herude, hvor hun viste ham en Ring med en Ædelsten, der havde tilhørt Dronning Sophie Amalies Krone, som Leonora Christina umiddelbart før Kroningen havde prøvet paa sit Hoved, da hun saa den hos Guldsmeden Caspar Herbach i Lyngby, men uheldigvis tabte, saa at Stenen sprang itu ⁵⁾. Ellen Witte solgte Huset 1744 til Greve Hugue-

¹⁾ C 240. Iris og Hebe 1807 I, 29 ff. 4, ib. 142 ff. Breve til Gram 272. ²⁾ I 285. Pers. hist. Tidsskrift. 4. R., II, 57 f. ³⁾ C 409.

⁴⁾ Efterl. Reventlowske Pap. IV. 276. ⁵⁾ Birket Smith, Leonora Christina Ulfelds Hist. I, 181, LXIX. Holberg, Danmarks Riges Historie III, 593.

tan, der ved Gavebrev af 1748 overlod den til Desmercières, som lejede Gaarden ud til den franske Resident le Maire, hvem han tillod at nedrive det gamle Hus og opføre en ny Bygning¹). 1757 afstod Desmercières, da han tilflyttede sine Godser i Holsten, denne Gaard til Reinhard Iselin, fra hvem den 1761 gik over til Kobberstikkeren Prof. Johan Martin Preisler, der 1791 afhændede sit mellem Agent Dodts og Guvernør Abbestées Gaarde beliggende Lyststed til Kabinetssekretær Iver Mallings²). Preislers Hus midt i den smilende Idyl ved Mølleaaen var Samlingssted for den kunstnerisk og litterært interesserede tyske Kreds, der samledes om Klopstock i de Aar, han med mindre og større Afbrydelser boede i Danmark, om Sommeren hyppigst paa Bernstorff Slot (1750—70). I sin ufuldendte autobiografiske Roman Ferdinand Braun har Preislers Søn, den bekendte Skuespiller, givet Interiører fra dette smukke Sommerhjem, »hvor der kun kom udvalgte Venner, hvor Religionen blev skattet, men ikke dyrket paa bigot Vis, hvor selv det ringeste Menneske blev behandlet med Venlighed«³). Frederikke Brun regner Sommerudflugterne til Preislers i Lyngby blandt sine kæreste Barndomsminder⁴). Paa Preislers Gaard var alle Klopstocks Venner samlede for at tage Afsked med ham, da han sammen med J. H. E. Bernstorff for stedse forlod Danmark (1770, 3. Oktober).

Familien Preislers Navn er ogsaa knyttet til Ulrikkenborg. Gaarden er opført af Højesteretsassessor Justitsraad Knud Gregorius de Klauman (1711—62), der opkaldte den efter sin Hustru Ulrikke Sophie Mouritzen, hvem han 1741 havde ægtet. Hun indgik 1764 et nyt

¹) B. 313; C 265. ²) C 409; D 399; G 20. ³) C. F. Cramer, Klopstock, Er u. über ihn, III, 445, 482. Samme, Klopstock u. seine Freunde II 262. ⁴) F. Brun, Wahrheit aus Morgenträumen 1824, 64.

Ægteskab med Generaladjutant, Major Carl Henrik v. Ellbrecht, der 1771 solgte Gaarden til Major Frederik Andreas Pflueg¹⁾. Denne afhændede 1776 Ulrikkenborg tilligemed »det af ham opførte Lejehus ved den nye Landevej« til sin Broder Major Christian Carl Pflueg (1758—1809), Direktør for Christians Plejehus; han overlod Gaarden 1790 til Kobberstikker Johan Georg Preisler (Søn af førnævnte Johan Martin Preisler), i Ægteskab med hans yngste Datter, Rebekka Pflueg. Paa Ulrikkenborg boede indtil 1795 om Sommeren Grevinde Frijs-Desmercières, bekendt for sin Spillelidenskab og store Kærlighed til Hunde. Preisler fortsatte Traditionerne fra Faderens Tid, han levede i ret beskedne Kaar her ude i over 40 Aar indtil sin Død 1831²⁾.

Jærgergaardens ældste Ejerhistorie er som saa mange af de omkring København liggende Lystgaardes, knyttet til en indvandret tysk Familie. August Günther, der indkom fra Halle og 1742 fik overdraget Løveapotheket³⁾, ejede i Aarhundredets Midte foruden Jærgergaarden ogsaa et Hus, beliggende mellem denne og Hofpræst Bluhmes Gaard. Han afhændede 1755⁴⁾ begge Ejendomme til Hofkobberstikker Franciscus Michael Regenfuss, indkaldt Aaret før fra Nürnberg, der ogsaa var Familien Preislers Hjemstavn, for at fuldende sit overvættede kostbare og prægtige illuminerede Værk om Konkylier⁵⁾. Hans økonomiske Forhold var uheldige, og i Maj 1763 stilledes begge Gaarde til Auktion⁶⁾. Jærgergaarden afhændedes af Christoph Günther, en Brodersøn af August Günther, 1769 til Friedrich Gabriel Resewitz, Diakon ved St. Petri Kirke, fortjent af Ordningen af Københavns Fattigvæsen og tillige en Foregangsmand paa Pædagogikkens Omraade (død som Abbed (For-

¹⁾ D 554; 885, 381. ²⁾ Milit. Tidsskrift XXI, 291, 395. Adr. Av. 1795, Nr. 78. ³⁾ Danske Atlas II, 231 ⁴⁾ D 127. ⁵⁾ Danske Mag. 5. R. V, 142, 246. ⁶⁾ Adr. Avisen 1763, 41.

stander) i Klosterberge ved Magdeburg). Resewitz solgte 1773 Jægergaarden til Justitsraad Just Henrik Voltelen, Overkirurg ved Flaaden¹⁾.

Den til Jægergaarden stødende, kun ved et Plankeværk fraskilte Lystgaard Vildtnis, tilhørende Christoph Günther og Johan Jakob Günther, Pagehofmester hos Fyrstinden af Østfrisland, af hvem han 1763 havde modtaget Fæstebrev paa Ejendommen, blev 1766 afhændet til Garver Niels Kønsberg († 1781)²⁾.

Inden Preisler paa sit Landsted samlede den tyske litterære og kunstneriske Kreds i Lyngby, havde den et Samlingssted hos Klopstocks Svoger Schweizeren Hans Hartmann Rahn, der 1751 kom til Danmark, hvor han i Lyngby indrettede en Silkefabrik med kgl. Privilegium paa at farve og trykke glatte Silkestoffer efter en nyopfundne Methode. Til Fabrikkens Indretning købte han 1752—53 tre Huse i Lyngby. Her fødtes 1758 hans Datter, der blev gift med Filosofen Johann Gottlieb Fichte. Rahns Privilegium overdroges Klopstocks Broder August Philip, der 1798 døde paa sin Gaard i Lyngby³⁾.

Den betydeligste Mand i den tyske Kreds næst Klopstock, Digteren Heinrich Wilhelm Gerstenberg, i den nyeste Tid fremdraget af ufortjent Glemsel som den, der først genvakte Interessen for de nordiske Heltesagn og de danske Kæmpeviser, ejede ogsaa et Landsted i Lyngby, senest fra 1768; her skrev han sit een Gang berømte Drama Ugolino. I et Brev fra Foraaret 1769 til Digteren Gleim har han givet en anakreontisk farvet Skildring af de tyske Skønaanders Liv herude. »Fra mit Hus«, hedder det, »gaar De lige ud i en Lund, der taber sig i Krat og Enge, og som til venstre begrænses af en stor Sø, der ved sine grønne Øer og sin med Bu-

¹⁾ D 533, E 192. ²⁾ D 673. ³⁾ J. M. Lappenberg, Briefe v. u. an Klopstock 1867, 106, 192, 197. Efterl. Reventlowske Papirer, VIII, Till. S. 9.

skads klædte Forstrand frembyder den yndigste Udsigt. Flokke af Svaner glider eller flyver hen over den. Ved denne kvægende Bred har De vor Preisler til Nabo faa Skridt derfra. Et Kvarters Gang til venstre fra mig af bor Klopstock i et fortryllet Slot. Fra mit Hus betræder De en høj, kongelig Vej, ad hvilken De i en halv Time kører til Deres Cramer, til Sandholm, og ser ham i en arkadisk Egn, omgivet af Gartnere, Høstfolk og Hyrder¹⁾.

Gerstenberg og hans Hustru vare meget musikalske. »Hvor ofte«, siger H. P. Sturz, »sad vi ikke ved vor Gerstenbergs Klaver og lyttede, naar han sang Duetter med sin ømme Hustru«²⁾.

Joh. Andreas Cramer, der 1754 var bleven indkaldt som tysk Hofpræst, købte, for at være sin Ven Klopstock nærmere, 1756 et Hus paa Præstegaardens Grund, her fødtes ogsaa den følgende Sommer et af hans Børn. 1761 tilflyttede han Sandholm³⁾.

Et af de ældste Landsteder i Lyngby, ejedes ved Aarhundredets Begyndelse af Etatsraad og Borgmester Jacob Lindberg († 1717), hvis Enke skødede det til Krigsbogholder Adam Levin Lindberg⁴⁾, efter hvis Død det 1748 erhvervedes af den herværende mangeaarige storbritanniske Resident, senere Envoyé Walter Titley⁵⁾, som boede herude hver Sommer til sin Død. I Oktober 1751 var Kong Frederik V hans Gæst, da han her af Musikus Chr. Bergs to halvvoksne Døtre lod opføre Intermezzoet *La serva padrona*⁶⁾. Hans Minde er bevaret ved det prægtige, af hans Arving Edward Weston over ham rejste Epitafium i St. Petri Kirkes

¹⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VIII. Till. S. 9. ²⁾ H. P. Sturz, *Schriften*, Lpz. 1779, 184. ³⁾ D 191. Ad. Blümcke, *Beiträge zur Kenntnis der Lyrik J. A. Cramers*, Greifswald 1910, 47. Raph. Löwenfeld, *Eine deutsche Tafelrunde in Kopenhagen 1753* (Nord u. Süd 1883, 169 f.). ⁴⁾ A. 445. ⁵⁾ D. 686. ⁶⁾ Overskou II, 120. V. C. Ravn *Koncerter i ældre Tid*, 52.

Kapel¹⁾. Titleys Eksekutor, den førnævnte Etatsraad Voltelen, købte af hans Bo Gaarden til hans Efterfølger som Resident ved det danske Hof Robert Gunning, der 1773 afhændede det til Frederik de Coninck²⁾.

Paa en 1781 af Geheimeraad Desmercières erhvervet Grund byggede en vis Hans Nielsen ved 1792 et Hus, som han efter sin Hustru kaldte Lottenborghuset, et Navn, der endnu er bekendt³⁾.

Paa Sneglebakken ved Sorgenfri, »straks ved Kongeporten« laa et Lyststed, som dets Ejer, Tolder Jens Kofod, 1734 skødede til Kommerceraad Peter van Hurk († 1775), gift med en Søster til nedennævnte Just Fabritius. Hurk solgte Landstedet 1760 til Geheimeraad Vilhelm August v. der Osten († 1764), fra hvis Dødsbo det gik over til Garver Niels Kønsberg⁴⁾ (1714—81).

Skovlyst eller Gjelshus ved Gjelskov mellem Lyngby og Rudersdal er bygget o. 1755 af Fru Elisabeth Judichær, Datter af den rige Købmand Lorenz Kreyer. Hun havde 1731 ægtet den som Kommandør i Søetaten 1748 afdøde Nikolai Peter Judichær. 1776 solgte hun Skovlyst for 2350 Rdlr. til Skuespiller Adam Gottlob Gjelstrup, der i dette Aar var flyttet til København fra sin Fødeby Odense, for at gaa til Scenen. Indtil da havde han ernæret sig som Maler, og som et Vidnesbyrd om hans Kærlighed til Landlivet og Omegnen af hans Landsted er endnu bevaret et Hefte Tegninger med Prospekter. Da han 1780 forlod Scenen, afstod han Skovlyst til Søsteren Anna Charlotte, der Aaret efter i Hamborg blev gift med Baron Gustaf Frederik Koxkull, som 1782 afhændede Lyststedet til Etatsraad Michael Treschow⁵⁾.

¹⁾ Fra Arkiv og Museum II, 203. ²⁾ D 815; E 201. ³⁾ G 159.
⁴⁾ B 313; D 672. ⁵⁾ Adr. Avisen 1782, 88. Suhm havde if. Jak. Gudes Notater til Luxdorphs Kalenderopt. staaet i Forhold til hende og gav hende et møbleret Hus i Gothersgade og det saakaldte Gehls Hus.

Fra Lyngby fører vor Vej til det nære Gentofte, hvis landskabelige Ynde paa det Tidspunkt, vor Vandring tænkes at foregaa, formaaede at henrykke en saa kritisk og forvænt Rejsende som Ramdohr.

»Hvor denne lille By dog ligger allerkærest«, udbryster han, »en sand Urtegaard, hvilende paa en Høj ved Søens Bred. De røde og blaa Tage, og de hvide Mure hæver sig fra Træernes grønne Baggrund og danser ved Terrasser af forskellig Højde og Retning en meget malerisk Gruppe, der spejler sig i Søen dernede. I nogen Afstand ser man Jægersborg ligge midt i Skoven i den dybere Dal.«

Gjentoftegaard nævnes allerede 1186 i Kong Valdemars bekendte Gavebrev til Bisp Absalon som mansio de Gefnetofte¹⁾ og var derefter Bispegods indtil det ved Reformationen blev Kongegods. Omkring 1660 ejedes den af Kansler Peder Reedtz, som 1666 afstod den til Kongen, der overlod den til sin Svigerdatter Prinsesse Charlotte Amalie som Livgeding. Samtidig indsatte han til Forvalter af Gaarden Hoffurér Bernt Suhr (Stamfader til Købmandsfamilien Suhr), der ogsaa fik Gentofte Sø i Forpagtning, hvorimod han bl. a. forpligtede sig til at beværte Kongen frit, naar denne lystede at spise derude²⁾.

Bygningen, der var opført kort før 1662 af Peder Reedtz, men ombygget 1668 af Prinsessen, rummede 1676 en Sal med Stue under samme, et lille Kammer, en Bondestue, Bryggers og Malkekammer; til Gaarden hørte et ret anseeligt Landbrug med 27 Køer³⁾.

Enkedronning Charlotte Amalie ejede sandsynligvis Gaarden til sin Død. 1705 ses hendes Forvalter paa

¹⁾ Kbhvns Dipl. I, 1. ²⁾ Dronning Charlotte Amalies Sager vedk. Frederiksdal og omliggende Gods. Norske Skøder 1668, 31. Marts (Rigsark). ³⁾ Kronens Skøder II 140.

Frederiksdal, Terkel Terkelsen, at have udbudt Dronningens Gaard i Forpagtning til den højestbydende ¹⁾).

Ved Dronningens Død 1714 solgtes Gaarden til Abraham Kløcker, der i al Fald ejede den ved sin Død 1730, og hans Søn Herman Lengercken Kløcker fik 1732 Skøde paa Ejendommen, samme Aar han indgik Ægteskab med Mette Christine Wrisberg († 1757) ²⁾, en Datter af dem blev gift med Henrik Stampe. 1762 skødede Etatsraad Kløcker Gjentoftegaard til Hans Meyer, Negotiant i København ³⁾); Pontoppidan omtaler den kostbare og anselige Lystgaard, som Skibskaptajn Meyer har opbyggt 1762 ⁴⁾. Ti Aar senere blev han paa Foranledning af Hustruen »til en nødig Sikkerhed for deres Medrhedere og Handlende« umyndiggjort, da han havde mistet sine Sansers Brug ⁵⁾. 1773 blev Gaarden stillet til Auktion og bestod da af en grundmuret Hovedbygning med to Sidefløje, 28 Fag lang, 2 Etager høj med brudt Sten- tag, i det Indre smukke, gibsede, betrukne og panelerede Værelser. Sidebygningerne, hver 11 Fag lang, var indrettede henholdsvis til Domestikværelser og Stald. Til Gaarden hørte »en meget prægtig Have med et Observatorium af 5 Etages Bindingsværk samt et Gartnerhus, som i Henseende til sine forskellige Lystindretninger kan sættes i Lighed med de kongelige Hauger her i Egnen« ⁶⁾.

Meyers Gaard laa paa en Del af det nuværende store Sted Gjentoftegade 21, som dets seneste Ejer Gros-serer J. D. S. Adolph skænkede til Stiftelsen »Salem« under Diakonissestiftelsen. Ved en større Ombygning i Halvfjerdserne fandtes i Grunden en Blyplade med H. L. Kløckers og M. C. Wrisbergs Navne.

¹⁾ Medd. af Hr. Pastor A. Jantzen. ²⁾ Tidsskr. for norsk Pers-hist. I 86 ff. ³⁾ D 595 (1762). ⁴⁾ Danske Atlas VI (1774), 10. ⁵⁾ 1. Dep-aabne Breve 1772 Nr. 496. ⁶⁾ Adr. Avisen 1773, 36.

Ejer af Gaarden blev 1773 Grosserer Christian Hansen, der 1779 afhændede sin Lystgaard med Haugeplads til Kancelliraad Jens Michelsen Bech. Tranegaardens, Ørnegaardens, Stenggaardens og Baunegaardens Gaardspladser var nu slaaede sammen med den tidligere Lystgaard til en stor Ejendom. 1792 blev Ejendommen udlagt til Ove Malling ved Skiftet efter hans Svigerfader Kancelliraad Bech.

Ove Malling havde i mange Aar Sommerbolig paa denne Lystgaard, »hvor han saa mangan Gang i Naturens Skød fandt Hvile efter Dagens Arbejde og ny Kraft til den næste Morgen og derfor vilde, at hans afsjælede Legeme skulde skjules i den afsides Dødsmark«, hvor da erkendtlige Medborgere rejste ham et Mindesmærke¹⁾.

Jægersborg, opført af Kong Christian IV, ved 1610, var en enfløjet Hovedbygning paa en med Graner omgivet Holm, i tre Stokværk, med høj Kælder og et Trappetaarn midtvejs; udenfor Stald og Ladegaard. Det blev efterhaanden omdannet til Jagtslot og Residens for Overjægermesteren. Det ret forfaldne Slot nedbrødes 1761; de tilstødende Boliger for Overjægere og andre Jagtbetjente med Plads til deres Meuter er først opført i Christian VI's Tid og tjener nu til Husarkaserne²⁾.

I 1752 fik Johan Hartvig Ernst Bernstorff Skøde paa den under Jægersborg hidtil hørende saakaldte Fasanhauge med en lille Ungskov samt af Jægersborg Hovmark et indhegnet Stykke Jordsmon og den deri værende Fasangaard med tilhørende Have³⁾. Ved Donations- og Skødebreve overdrog Kongen endvidere Grev Bernstorff 1761 Jordstykker ved Jægersborg Dyrehave, et Stykke af Jægersborg Hovmark, og 1764 tre af Jægers-

¹⁾ Mynster, Kirkelige Lejligheds-Taler II, 252, 256. ²⁾ Fra Arkiv og Museum I, 331. ³⁾ F. R. Friis, Opt. om Gjentofte Sogn 1877, 28. T. Baden, Beskrivelsen over Godset Bernstorff, 1774 (Kortet). Bernstorffske Gods vedr., Pakke i Rentekammerets Arkiv.

borg Hovmarker samt Hoveriet af Gentofte Sogns tre Byer, Gentofte, Vangede og Ordrup, mod at B. skulde indestaa for Bøndernes Skatter og Afgifter. I Maj 1760 lod J. H. E. Bernstorff lægge Grundstenen til det af Jardin opførte »Sommerhus« Bernstorff Slot, fuldendt i 1765¹⁾, medens Haven anlagdes af en af Havekunstens og særlig Drue- og Ferskenkulturens Foregangsmænd i Danmark Dørschell²⁾. Grev Bernstorff lod efter sin Svigerfader Grev Stolbergs Eksempel paa Hørsholm Gods i Aarene 1764—66 Godsets Jorder udskifte og indhegne og Gaardene udflytte; han afskaffede Hoveriet og gav Bønderne Arvefæste, hvorom den af taknemmelige Bønder 1783 »paa høje Gjentoft Bakke« rejste Æresstøtte endnu minder.

I Vangede By opstod saaledes følgende nyinddelte Gaarde: Søndergaard, Hulegaard, Ellegaard, Fuglegaard, Bakkegaard, Munkegaard, Engsgaard, Mosegaard, Snogegaard, Stolpegaard, Brogaard, Ørnegaaard, Tjørnegaaard og Nørregaaard. I Ordrup: Lindegaard, Ejegaard, Skovgaard, Skjoldgaard, Teglgaard, Damsgaard, Hyldegaard og Holmegaard. I Gentofte: Smakkegaard, Vældegaard, Baunegaard, Søgaard, Kildegaard, Dyssegaard, Højsgaard, Havsgaard, Bjerregaard, Stengaaard, Lundegaard, Rygaard, Sveigaard, Heslegaard, Tranegaard, Maltegaard, Onsgaard, Øregaard, Maglegaard og Breinegaard. De fleste af Gaardene i Gentofte havde et Tilliggende af 50—70 Tdr. Land, Onsgaard og Øregaard over 90 Tdr., den største af alle paa Godset, Maglegaard, 105 Tdr. Foruden denne kan af mere bekendte Bernstorffske Gaarde fremhæves Nørregaaard, Kildegaard, Havsgaard, Lundegaard, Rugaard, Heslegaard, Tranegaard og Øregaard. Flere

¹⁾ A. Friis, Bernstorffske Papirer I, 241, 314, 328, 408, 410. Bil. 18, 22. ²⁾ Efterl. Reventlowske Pap. I, 291, Beskrivelse af B. i C. C. L. Hirschfeld, Theorie der Gartenkunst, 1780, III, 223. Afbildn. I, 129. Maleri fra o. 1784 tilh. Landraad Rumohr i Pløen.

af dem solgtes af Bønderne til københavnske Landligere, der her opførte Landsteder.

Maglegaard blev 1768 af Gaardmand Olsen afhændet til John Brown¹⁾, der 1783 ejede denne Gaard og Tranegaard. Fra hans Datter Louise gik den over til Grev Gustav Holck-Winterfeldt, der her 1795 fejrede sit Bryllup med hendes yngre Søster Catharine Marie. Han udstykkede 1804 Gaarden i Parceller²⁾.

Lundegaard blev 1781 tilskødet David Brown, Broder til John Brown; han afstod den 1786 til Christopher Gleeurup, der 1789 solgte den til Greve F. Knuth, Svigerfader til Greve Adam Wilhelm Moltke, der senere ejede den.

Rygaard tilskødede J. H. E. Bernstorff 1766 sin Godsforvalter, den af Udskiftningen af Grevens Gods fortjente Torkel Baden, der 1771 solgte Gaarden til Højesteretsassessor Andreas Bruun³⁾. I Foraaret sidstnævnte Aar boede J. Ewald paa Rygaard efter at være udskrevet af Hospitalet. Baden havde fundet ham forladt paa et Loft i Skt. Gertrudsstræde og maatte købe Klæder til ham⁴⁾. 1794 boede Legationsraad, senere Rigsfriherre C. U. D. v. Eggers paa Rygaard. Aaret efter fik Generalinde Pouline Sehested, Michael Fabritius' Datter, Skøde paa Ejendommen⁵⁾.

Nørregaard blev 1767 af Fæstebonde Peter Hansen skødet til Jokum Bruun, Sognepræst til Nykøbing og Rørvig, der 1770 afhændede Gaarden til Thomas Baildon fra Hull, Vinhandler og Stadskaptajn i Helsingør. Han gav den ved Købet Navnet Marieberg efter sin Hustru Anna Maria Chamberlain, og her havde han vistnok sin faste Bolig, hvor han ogsaa døde 1782. I

¹⁾ D. 817. ²⁾ Fin. Koll. Journal 1804, 31,87. ³⁾ D 751; E 105.
⁴⁾ J. Ewalds Levnet og Meninger ved L. Bobé, 266. ⁵⁾ H. K. Eggers, Gesch. des Geschl. Eggers 1887, 85.

Danske Atlas betegnes Gaarden 1774 som anselig opbyggt paa en planeret Plads ved Kongevejen og havende en yndig Prospekt. Paa Auktionen efter ham blev Marieberg tilskødet Skibskaptajn Chr. Baggesen. Efter Baildon kaldtes Gaarden senere Vintappergaarden¹⁾.

Øregaard blev af Bonden Lars Jacobsen tilskødet Johannes Søbøtke († 1797), som efterlod den til Sønnen, Generalkrigskommissær Adam Levin Søbøtke (1753—1823), der ombyggede den og anlagde en smuk Park med Kanaler for at bortlede Vandet fra den store Mose, som skilte Øregaard fra Taffelbay²⁾.

Samme Aar Bernstorff fik tilskødet sit Gods af Kongen, erhvervede Gesilla Baronesse v. Proeck, født Reich, Enke efter brandenburg-culmbach-bayreuthsk Geheimeraad Christian Lebrecht v. Proeck, Ordrupgaard ved Køb af Brygger Hans Jespersen, ligesom han fik tilskødet den saakaldte Tangermanns eller Sophiehaage, opkaldt efter Bartholomæus Tangermann, Hushovmester hos Grev J. H. E. Bernstorff, der 1750 havde givet ham Skøde derpaa.

Baronesse Proeck døde 1778 paa Ordrupgaard, efterladende en Søn, Christian Lebrecht Baron Proeck, Generalguvernør over de vestindiske Øer og Stiftamtmand over Københavns Amt. Paa Auktionen efter hende solgtes Ordrupgaard og Haven³⁾.

Ordrupshøj er bygget af Grosserer Peter Erichsen, der 1798—99 købte en Del Jorder fra Bøndergaardene Skovgaard og Holmegaard samt nogle Bernstorffske Hovmarksparceller. Gaarden havde to lange enetages Bygninger, hvoraf den ene rummede Herskabsværelserne og Køkken, den anden Sove- og Gæstekamre. Ordrups-

¹⁾ P. N. Heering, Familiebogen 1912, Tillæg. D. Atlas VI, 11.

²⁾ Pers. hist. Tidsskr. 2. R. IV, 205. ³⁾ Bilag til Tyske Rentek. Expd. 709. Rentekammerets Personalia 1750—65. Adr. Avisen 1779. 61.

høj købtes af Agent Christian Vilhelm Duntzfelt (1762—1809), Fred. de Conincks Svingersøn, Chefen for det store Handelshus, der endnu 1798 udrustede 13 Ostindiefarere¹⁾.

1755 fik kgl. Overberider Didrik Schæffer af Christoph Oehler Auktionsskøde paa en Gaard paa Jægersborg, den saakaldte Schæffergaard, »af ham smukt

Maskerade paa Schæffergaarden i Jægersborg 18. Jan. 1767.
Efter en samtidig Tegning.

og vel indrettet med Vognremiser og Staldrum til 14 Heste, Frugt- og Køkkenhave og tilliggende Vænge«. Her fejredes hans Datter Christiane Frederikke Schæffers Bryllup 16. Jan. 1767 med den bekendte Medaillør Daniel Jensen Adzer (1731—1808), hvis Broder Lorenz, der var Lærer for K. L. Rahbek, ofte tilbragte en Del af Sommeren, især 1777—81, herude, hvor Daniel A.

¹⁾ Pers. hist. Tidsskr. 2. R. IV, 205.

havde lejet den ené Sidefløj ud til Marken »med den paradisiske Hauge«¹⁾. 1772 erhvervedes Gaarden af Den almindelige Enkekasse. 1773 udbydes Schæffergaarden til Leje for et højt Herskab eller anden fornem Familie²⁾. 1781 solgtes den til Geheimeraad Wolf Veit Christoph v. Reitzenstein, der s. A. havde taget sin Afsked som Overhofmester ved det ridderlige Akademi i Sorø og agtede at ende sine Dage her. Han døde allerede i Septbr. s. A., og hans Enke Theresia Sophia v. Zedwitz solgte Gaarden 1782 til Anna Sophie Lyne, Knud Lynes Enke³⁾.

V.

UDENFOR NØRREPORT OG VESTERPORT
FREDERIKSBERG—VALBY.

Udenfor Nørreport mellem den nuværende Fælledvej og Sortedamssø laa den saakaldte »Stærke Mands Hauge«, opkaldt efter den tyske Samson Johan Carl v. Eckenberg, der vakte Københavnernes Beundring ved sine herkuliske Kræfter. Foruden Sommerteatret opførte han her Teatret i Grønnegade, hvor han optraadte sammen med Etienne Capion, indtil han 1722 forlod Landet med en betydelig Gæld. Haven, der længe bar hans Navn, var særlig gæstet af Tjenestefolk, hvis »raa Instinkter optændtes« af de her afholdte Spil og Lege, »Hidseri« af Dyr o. l., og som »øvede et forargeligt og

¹⁾ Aadr. Avisen 1773. K. L. Rahbeks Erindringer II, 263, 268. T. Baden 130. J. Clausen og P. F. Rist, Memoirer og Breve XV, 52. D. 202. ²⁾ Aadr. Avisen 1773, 5. ³⁾ E 756; F 20.

syndigt Levned, hvorved Stedet bragtes i Miskredit«. 1763 bekendtgøres, at den »for dens Plaisance i lange Tider bekendte Stærke Mands Hauge i mange Aar har været dels slet forsynet med Værtskab, dels ubeboet«. Dens nuværende Ejer, der havde bragt den paa Fode igen, tilbyder sig derfor »at divertere enhver honnet Familie« ¹⁾).

Gabels Ejendom, det saakaldte Ravnsborghus og den tilstødende Teglgaardsvang ved Peblingsøen solgtes af hans Søn Kammerherre Vald. Christoph Gabel 1688 til Ulrik Frederik Gyldenløve, der 1694 afhændede det til Etatsraad Reinhold Meyer, Deputeret i Generalkommissariatet. Han indrettede her et Lyststed med Holælenderi, Fiskedamme, Køkkenhave o. s. v. og udvidede Jordtilliggendet, saa at Peblingsøen blev som en Indsø paa hans Ejendom. Ved hans Død 1701 kom den til hans Datter Ulrikke Eleonore Meyer, gift med Oberst i Livgarden César René de Théhilliach ²⁾). Ægteparret solgte Gaarden 1706 til Prins Carl. Fra hans Tid stammer Ejendommens ny Navn Blaagaard, efter det blaa Skifertag, hvormed han tækkede den af ham opførte Hovedbygning. 1713 købte han Grunde paa Byens Side af Peblingsøen, hvorved han blev Herre over Søen og som Ejer af begge Bredder kunde formene uvedkommende Adgang til den. Blaagaard var Prinsens »Inclination«, han ofrede indtil sin Død stor Bekostning paa dens Udvidelse og Forskønnelse. Efter hans Død 1729 tilfaldt den hans Søster Prinsesse Sophie Hedevig, der 1732 skænkede den til Overkammerherre Carl Adolph v. Plessen, til hvem hun efter Traditionen skal have været hemmelig viet. »Den Plessiske Hauge paa begge Sider

¹⁾ O. Nielsen, Kbhvn. paa Holbergs Tid, 248, 269. Adr. Avisen 1763, Nr. 44. ²⁾ Pers. hist. Tidsskr. 2. R. IV, 14. O. Nielsen, Kbhvn. paa Holbergs Tid 267. Samme, Kbhvns Hist. VI, 270. C. Bruun, Kbhvn. II, 371.

af Peblingsøen«, som Blaagaards Navn nu lød, gik efter C. A. Plessens Død 1758 over til hans Brodersøn F. C. v. Plessen, der afstod den til sin Svigerinde Overhofmesterinde Louise v. Plessen, født Comtesse Berckentin. Hun solgte den 1765 for 27,600 Rdlr. til Konsumptionsskriver Knud Jacobsen Lyne, Rahbeks Morbroder og Gudsader. Indtil 1769, da han afstod Blaagaard til Christian VII.s Yndling Greve F. W. C. Holck, boede Knud Lyne i Økonomiboligen, medens fornemme Herskaber boede til Leje i selve Hovedbygningen. Denne laa paa det Heegaardske Støberis Grund og havde kun ét Stokværk samt to tilstødende Pavilloner; af Værelser var der i alt kun syv og tilmed ret smaa, med Undtagelse af en tre Fags Havesal med en smuk Udsigt over de prægtige Alleer, Blomsteranlæg og Fiskeparke. Stuerne var betrukne med Silke og smykkede med Stukdekorationer; Indboet bestod af sjældne Møbler, kostbare Malerier og Skulpturer.

Holck omdannede Haven efter den ny Smag, lod de gamle Lindealleer fælde og anlægge Drivhuse og Frugthaver. Sagnet om hans Orgier herude med Kongen og hans letlevende Hof, lystige Aktører og Aktricer, knyttede sig til en Pavillon, der laa ved Baggesensgade (Nr. 32). 1777 købtes Blaagaard af Peter Tutein, der her vilde anlægge en Baand- og Silkefabrik, som dog ikke blev til Virkelighed. 1780 afstod han Blaagaard til Generalmagasinet, efter hvis Ophævelse det skødedes til det Kongelige danske Dugmanufaktur. 1790 blev Ejendommen overdraget til det nyoprettede Skolelærerseminarium¹⁾.

Solitude, eller som dens oprindelige Navn lød, Solitudo, nævnes 1694 som Limsyderens Plads og ejedes

¹⁾ C. Bruun, Kjøbenhavn III, 784. Jvfr. O. B. Wroblewskis Afhandling: Nørrebro i Trediverne, Museum 1895, 1 ff.

i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede af Assessor i Kommercekollegiet, Stempelpapirforvalter Christian Braem († 1716), derefter fra 1720 af Storkansler Greve Ulrik Adolph Holstein Holsteinborg, der omdannede Gaarden til Lyststed. Ved Kronprins Christians og Kronprinsesse Sophie Magdalenes Indtog i København 1721 mødtes det høje Par med Ministrene paa Solitude, hvorfra Processionen gik ind til Byen. Efter Grev Holstein ejedes Gaarden fra 1726 af Grev Chr. Danneskjold Samsøe og 1728 af Københavns Kommandant Greve Sponneck, der i dette Aar ansøgte Magistraten om Bevilling paa et Sted, hvor han undertiden kunde drage frisk Luft og indrette sig et lille Menageri paa en Grund enten mellem Solitude og Aaen eller bag Ravnsborg¹⁾. Solitude indehavdes derefter i Christian VI's Tid af Etatsraad Christlieb v. Clausberg. Denne ret mærkelige Mand var hjemmefødt 1689 i Danzig af jødiske Forældre, og blev kristnet 1716 i Clausthal i Harzen, hvorfra han fik sit Navn, og hvor han vistnok var ansat som Regnskabsfører ved Bjergværket. Han udgav Lærebøger i Regning, der oplevede flere Oplag og var i Brug længe efter hans Død. Hans Ry som en af sin Tids dygtigste Regnemestre gav Anledning til, at han 1733 indkaldtes til Danmark som Regnelærer for Kronprins Frederik. Udnævnt til Revisor for Partikulærkassen blev han 1746 Kæmmerer og Revisor ved Øresunds Toldkammer. Clausberg døde 5. Juni 1751 paa Solitude²⁾, efterladende sig Hustru og 8 umyndige Børn. Enken Anna Margrethe Heymann lod sig en Oktoberaften 1753 i en lukket Vogn bortføre fra Solitude af sin Elsker Baron Johan Frederik Bothmer, til hvem hun hemmelig havde ladet sig vie paa Landstedet. Begge flygtede til Lybeck, men Bothmer arre-

¹⁾ Bruun, Kbhvn. III, 333, 570, 586. O. Nielsen, Kbhvns. Hist. VI, 281. ²⁾ Kbhvns. Postrytter 1751.

steredes i Rendsborg, blev dog benaadet og fik 1756 Tilladelse til at ægte Etatsraadinde Clausberg¹⁾.

Solitude købtes derefter af General Haxthausen; det havde den Gang to anselige Bygninger med en stor Have, der grænsede til Blaagaards Jorder. 1770 aabnedes her den ny Inokulationsanstalt, der væsentlig paa Grund af Publikums Uvillie mod Indpodningen maatte nedlægges 1783, hvorefter den solgtes ved Auktion. Solitude blev atter en herskabelig Lystgaard med Have, Enge, Marker og Humlegaard samt Aspargeshave, der fra Assistens Kirkegaard strakte sig til Ladegaardsaaen. 1789 ejedes den af Christian Frederik Seiler, 1801 af Kammerraad Johannes Magens²⁾.

Lundehuset, »paa Kongens Grund straks ved Kongevejen ud for Emdrup Sø«, ejedes 1729 af en Lars Espensen, der aarlig fik 20 Rdlr. for at have Opsigt med Kongeporten. 1742 solgte han Stedet til Christian v. der Heide, der sammen med sin Trolovede Elisabeth Ebbach, Kokkepige hos Dronningen, s. A. fik Bevilling paa at brygge Øl og brænde Brændevin. Saalænge de beboede Lundehuset og var i Live, maatte »alle og enhver, som finder Behag, sig der ved Stedet at divertere om Sommeren, køre paa Kongevejen fra Vibenshus, men ikke videre end til Lundehuset«. Heide forpagtede 1756 Lundehuset til Urtekræmmer Niels Titken og solgte 1765 sin »Traktørgaard« til Jomfru Cecilie Gertrud Kochen, hvis Ægtefælle Hans Henrik Møller havde Lundehuset 1780³⁾.

Emdrupgaard, hvis første Ejer H. G. Masius er nævnt (S. 481), blev af denne 1689 afhændet til Melchior Werhagen, der 1710 skødede den til Kancelliraad Smit. Fra ham kom den 1728 til Oversekretær Christian à

¹⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VII, 460. ²⁾ Gl. Nr. 16; nyeste 32 og 33 A. ³⁾ D 171; 629. Amtmandens Skifteprot. 1772—87, 215.

Møinichen, der her byggede en statelig Gaard og anlagde en smuk Have¹⁾. Han solgte 1731 Emdrupgaard til Enkegrevinde Catharine Christine Danneskjold Samsøe, født v. Holstein, der 1739 afhændede den til Grevinde Anna Sophie Schack, født Rantzau, fra hvem den 1742 kom til Biskop Peter Hersleb. Han solgte den 1751 til Baron Frederik Vilhelm Wedel Jarlsberg, i hvis Ejertid Gaarden tjente til Sommerbolig for Jean François Ogier, fransk Ambassadeur i København (1753—66), hvis Hustru ved Breve herfra til sine mange berømte Korrespondenter i Frankrig, deriblandt Fontenelle, bidrog til at gøre Danmark bekendt i sit Fædreland²⁾. 1778 fik Joh. Duncan Skøde paa Gaarden, som 1795 solgtes til Traktør Rau.

Søborghus ejedes 1683 af Brygger Isaak Jacobsen, der 1693 skødede det til Melchior Werhagen, Gæstgiver i Gyldenlund, som 1704 afhændede det til Jørgen Pedersen Mariager. Han solgte det 1704 til Jakob Ovens og Cornelis Jacob Tidtens, fra hvem det 1711 kom til Mathias Pristaff, Rejsekøkkenskriver hos Enkedronningen, der 1725 solgte den til Ehrenfried Mathæus Hammerich, fra hvem det 1732 kom til Falkonermester Henrik Werhagen, der allerede 1734 solgte det til Hans Christian Krag. Han skødede det 1746 til Jakob Voigt, der 1748 afhændede det til Søren Schiøtz, Forpagter af Søetatens Gryn mølle, forhen By- og Raadstueskriver i Horsens.

Dennes Datter Anna Sophie og hendes Mand Christian Frederik Irgens, Ekvipagemester ved vestindisk-guineisk Kompagni, afstod 1753 sammen med Købmand David Bærentzen Søborghus til Germann Albeck. 1775 var Caspar Aug. Friedrich Schmidt, der havde Svane-

¹⁾ Danske Atlas II, 231. Pers. hist. Tidsskr. II, 169. B 221

²⁾ C 300, 451. Hist. Arkiv. 2. R. I, 321 f. H. F. Rørdam, Breve fra J. Langebek 234. Danske Mag, 5. R. V, 140, 239.

møllen udenfor Østerport, Ejer. Han solgte 1776 Gaarden for 800 Rdlr. til Købmand Johan Vilhelm Degen ¹⁾).

Brønshøjgaard blev 1754 af Niels Michelsen tilskødet Hans Bielfeldt, der 1766 solgte den til Enevold Berregaard Lugge, Assessor i Hof- og Stadsretten ²⁾), der s. A. solgte Gaarden til Morten Christensen Bindegaard, som 1786 afhændede den til Kancellisekretær Christen Tidemand ³⁾).

Paa Brønshøj Mark ejede o. 1800 svensk Major Niels Vilhelm Meck en Gaard, kaldet Frederiksgaard ⁴⁾). 1781 fik Arkitekten C. F. Harsdorf Skøde paa Præsteholmen, ogsaa kaldet Brønshøjholm eller simpelthen Holmen, der allerede nævnes 1713, et Landsted, hvor han jævnligt opholdt sig om Sommeren, indtil han erhvervede Rosenlund ⁵⁾).

I Rødovre Sogn paa Islemark laa Gaarden Rolighed med »Have, Fiskeparker og Jordsmon«, der 1768 beboedes af Karen Fieldsted, Enke efter den 1759 afdøde Biskop Mathias Hviid, Provst ved Holmens Kirke. Hun skødede 1772 for 950 Rdlr. Rolighed til Johan Christopher Koës ved Slagelse, Generalkollektør ved Tallotheriet; han afstod den 1794 til Christen Christensen ⁶⁾).

Hjortespring i Herlev Sogn, hvis første Ejer, V. J. Hahn, allerede er nævnt, blev af dennes Søn, Alexander v. Hahn, solgt 1702 for 16000 Rdlr. til Kammerjunker Schwendi; 1715 afhændede Johanne Schwendi, Peder Schwendis Enke, den til Jakob Einsperg, Forpagter af Knabstrup, hvis Enke Kirstine Stæhr 1726 afstod Hjortespring til Højesteretsadvokat Hans

¹⁾ Aa 270; Ab 646; B 298; C 317, 362; E 372. Pers. hist. Tidsskr. 2. R. III, 77. ²⁾ D 649. ³⁾ D 665. ⁴⁾ Fin. Koll. Journ. Bilag 1801, 1170. ⁵⁾ E 697. Ny kgl. Saml. 1475 fol. Nouvelles de divers endroits 1723, 17. ⁶⁾ Efterl. Reventlowske Pap. V, 278. E 138. Test. Sjæll. Reg. 1777, 810.

Henrik Ermandinger († 1742). Han havde det Uheld, at en af ham opbygget Længe i en stærk Storm faldt om og dræbte eller lemlæstede 200 Køer¹⁾. 1738 afkøbte Kongen ham Gaarden og lod Hovedbygningen nedrive. 1765 holdtes Auktion over Hjortesprings og Islemarks Marker²⁾.

Paa Hjortespring Mark fik Marcus Haggæus Høyer, Deputeret i Danske Kancelli og Sekretær i Generallandvæsenkollegiet 1771 af Kongen tilskødet en Jordlod og opførte her den efter ham opkaldte Høyersgaard. Han udnævntes 1773 til Amtmand over Lundenæs og Bøvling, men afgik s. A. ved Døden, kun 32 Aar gammel, hvorefter Gaarden kom til Kontreadmiral Johan Gerhard Arff, gift med Bolette Elisabeth Høyer, Datter af Kaptein Hans Høyer³⁾; han skødede den 1779 til Mathias Johan v. Wovern. Aaret efter erhvervedes Høyersgaard af Brandmajor Oberst Guillaume Mazar de la Garde. Her, hvor han ligesom paa den af ham hidtil ejede Lystgaard Rosenlund om Sommeren samlede de herboende franske Familier⁴⁾, fejredes 1781 hans Datter Jeannes Bryllup med Legationsraad Honoré Antoine Morsoni de Verrayon (fra Draguignan i Sydfrankrig), Handelsintendant i Levanten, der ejede Gaarden efter Svigerfaderen (død 1811)⁵⁾.

Damsgaard paa Hjortesprings Mark ejedes 1773 af fornævnte Baronesse Gesilla Proeck⁶⁾.

Af navngivne Gaarde og Lyststeder udenfor Vesterport anfører Pontoppidan 1774 kun Skydebanen, Bakkehuset, Falkonergaarden, Grøndal, Godthaab, Voxblegen,

¹⁾ Rentekammerets Res. 1738, 15. April. Danske Atlas II, 232. G 402. ²⁾ Præsteindberetninger 1759 (Landsark.) Pers. hist. Tidsskr. 2. R. IV, 3. ³⁾ Ib. 5. R. I, 240. E 212, 564. ⁴⁾ Iris og Hebe 1807 IV, 112. E 646. ⁵⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VI, 577. 589; VII, 493. ⁶⁾ Adr. Avisen 1773, 177.

Sejldugsfabrikken, Teglgaarden, nu Svanholm kaldet, og Bargums og Behrens Gaarde¹⁾).

Ved Gl. Kongevej, »forbi St. Jørgenssø og det lille Vandløb ned mod Vesterbrogade (Rosenaaen), det andet Sted paa venstre Haand« laa Rosenlund, paa hvis Grund de omliggende Huse fra Aaløbet og opad til Værnedamsvejen ere opførte. Dets gamle, kort før 1865 nedrevne, uanselige Bygning laa i en meget stor Have med Fiskedamme, Frugt- og Lindetræer. Af Ejerrækken skal fremhæves den ovennævnte Oberst Mazar de la Garde og Arkitekten Professor C. F. Harsdorf²⁾. Mazar, der fra Aarhundredets Midte var Branddirektør og Brandmajor i København, og hans aandfulde Hustru Sophie Rénée Roques fra Basel samlede her en Kreds af aandeligt interesserede Mænd og Kvinder, særligt Medlemmerne af den herværende franske Koloni. »Enhver Fremmed, Lærd, Kunstner og Videnskabsmand maatte besøge Mazars Hus,« siger F. L. Mourier, »det var Vittighedens og den gode Levemaades Segl«, og han betegner Hjemmet som Sidesykke til Bergers Bakkehus³⁾. 1782 solgte Mazar Gaarden, hvorefter den kom til Harsdorf.

Sejldugsfabrikken eller Wodroffgaard har faaet Navn af Gaardens første Ejer Regimentskvartermester Georg Julius Wodroff (o. 1640—1724), hvis Slægt stammer fra Vodrup paa Ærø; han fik 1699 Skøde paa et Jordstykke af Ladegaardens Jorder for her at anlægge en hollandsk Valkemølle og fik desuden 1700—02 Bevilling paa at indrette en Perlemølle, en Slibe- og Polermølle samt et Snustobaksværk. Da Wodroff maatte følge Hæren til Skaane 1709, og Pesten udbrød 1711, mislykkedes hans Planer, hans Ejendom blev paa Grund

¹⁾ D. Atlas VI, 4. ²⁾ Ny kgl. Saml. 1475 fol. S. 82 (C. F. Harsdorfs Biografi). Efterl. Reventlowske Papirer VIII, 489. ³⁾ Iris og Hebe 1807 IV, 97—122.

af sit Naboskab med Krigshospitalet omdannet til Pest-hospital. Han forarmedes ganske og fik 1714 Tilladelse til at sætte Bækken paa Kirkedørene ¹⁾. Wodroffgaard ejedes fra 1718 af Peter Petersen Welløe, der 1724 afhændede den til Cornelius Melchior Werhagen. 1732 kom Gaarden til Johan Plump, der i den gamle Pesthusbygning indrettede en Sejldugsfabrik, hvor han 1736 havde Besøg af Kong Christian VI ²⁾. Efter Plumps Død (1746) afhændedes Ejendommen 1748 til Interessenterne i det nye Sejldugsmanufaktur Agenterne J. F. Wever, Jost van Hemert, Anders Bjørn og Kancelliraad Terkel Brüggmann. 1779 døde paa Wodroffgaard Peter Gregorius Klaumann (f. 1716), Søn af Gregorius Klaumann til Agershvile, samt Broder til Knud Gregorius de Klaumann til Ulrikkenborg, og fornævnte Brüggmanns Hustru ³⁾. Da Wodroffgaards Bedrift truede med at gaa i Staa, blev den 1784 købt af Etatsraad Peter van Hemert, »i patriotisk Øjemed til Statens Nytte og for at sikre mange Arbejdere deres Levebrød«. Han formaaede ikke at opretholde Driften og maatte paa Fallittens Rand pantsætte hele Værket til den kongelige Kasse. Hovedbygningen, der maa være opført af Peter van Hemert og som først blev nedrevet for faa Aar siden, var et af de sidste gamle stilfulde Landsteder i Byens Nærhed. Den var bygget i 2 Stokværk i antikiserende Stil, en lavere Stueetage og en høj Salslejlighed. Forstuen viste fine og typiske Stuedekorationer i Louis XVI.s Stil. Haven var anlagt med Kanaler og Springvand og smykket med Marmorstatuer, deriblandt to allegoriske Kvindefigurer paa Sandstenspostamenter, Caritas og Prudentia ⁴⁾. Wodroff-

¹⁾ Patente 1722—23, 75, 257. ²⁾ G. L. Grove, Slægten Plum, 148. H. Michelsen, Den Wodroffske Sejldugs-Fabriks Historie 1790. Bruun, Kjøbenhavn II, 442, III, 524. Danske Mag. 5. R. V, 161, 177. C 358; D 51. ³⁾ Adresse Avisen 1779, Nr. 62. Medd. om Kbhvn. III, 554 ff. ⁴⁾ Arkitekten IX, 69 (J. Olrik).

gaard solgtes 1795 af v. Hemert til Justisraad Hartvig Marcus Frisch, Peter Tuteins Svigersøn, der her opførte en Le- og Skære-Knivfabrik, hvilket Anlæg solgtes 1803 til Grosserer Zinn, hvis Enke benyttede Gaarden som Lyststed.

Forhaabningsholm opførtes af Henning Frederik Bargum, der 1760 blev General-Tobaksdirektør i Danmark og 1765 fik kgl. Oktroi for et Slavehandelsassocieret samtidig med at han udnævntes til Hoveddirektør for det kgl. oktroierede guineiske Kompagni. 1771 bortforpagtede han sin paa Frederiksberg Slots forhen tilhørende Hovmark beliggende nyopbygte Gaard Forhaabningsholm¹⁾. 1775 maatte han gøre Opbud og forlod Landet for ikke mere at vende tilbage. 1779 anlagde den engelske Heglemester Howden efter Kabinetsordre her en Hegle- og Spindeskole, hvor den forblev indtil 1785. Ved Aarhundredets Skifte var den Landsted for kejserlig romersk Generalkonsul Johan Nicolas Adam Romeis, der 1795 havde ægtet Elisabeth Susanne van Hemert, førnævnte Etatsraad Peter van Hemerts Datter, der blev separeret fra ham, da han rømte Landet²⁾.

Ved Køb 1754—60 erhvervede Ejeren af »Wodroffhus«, Johan Vilhelm Bernts, udenfor Vesterport ved St. Jørgens Sø et Hus med Tilliggende Svanholm kaldet, som nu (1760) findes bebygget eller vorder forbedret³⁾. 1787 solgte han for 4500 Rdlr. Gaarden til Abraham Schneider, en af de største Skibsrhedere fra den glimrende Handelsperiode. Hjemmefødt i Kanton Bern, var han først Kontorist hos Iselin, senere en af Hovedinteressenterne i Asiatisk Kompagni, fik 1777 tilskødet Jonstrup Generalmanufaktur og udnævntes til Etatsraad. Han fallerede ved mislykkede Spekulationer 1791, rejste fra Byen og døde kort efter i Paris. Registreringen af hans Bo fore-

¹⁾ E 59, 609. ²⁾ Bruun, Kjøbenhavn III, 508, 776. ³⁾ D 443.

toges i den af hans Hustru Elisabeth van Hemert beboede Gaard, der 1790 skødedes til Andreas Kirkerup¹⁾.

Oberkampffs Gaard, hvor Ejeren Peder Abraham Oberkampff, fhv. Hederider (1700—66), sammen med sin Hustru, Anna Magdalene Marcusdatter Poulsen († 1775), havde drevet et Kapunstopperi, laa ved Indgangen til Frederiksberg Allé. Gaarden bestod af fire Længer med Indkørsel og tre dobbelte Porte. De to Længer til Gaden og ud mod Alleen var af Grundmur og indrettet til Beboelse for 3 Familier, de andre to af Bindingsværk var indrettede til Hestestald, Vognremise, Domestikammer, Lo og Brændehus. Til Gaarden laa »en smuk Lysthave med Lysthus og Træer«, dens Tilliggende bestod i den saakaldte »Konge-Mark eller Mad. Oberkampffs Kobbøl mellem Frederiksberg og Vesterbro paa højre Haand fra Byen«, strækkende sig til Gl. Kongevej. Hertil stødte en stor Frugt- og Køkkenhave med »Asparges Lander og Fiskedam«. Efter Mad. Oberkampff, der ogsaa ejede Gæstgivergaarden »Den hvide Hest«, solgtes Gaarden 1776 til Niels Madsen Stauning²⁾.

Alleenlyst blev bygget og fik o. 1770 Navnet af fhv. kgl. Fiskemester Knud Carlsen, der 1765 erholdt Skøde paa Grunden; af hans Enke Anna Elisabeth f. Toffe blev det 1780 for 2000 Rdlr. afhændet til kgl. Berider Johan Henrik Krüger. 1791 solgte Carl Henrik Ording, Ejer af Bakkehuset og Forpagter og Medejjer af Forhaabningsholm, Gaarden til Justitsraad Peter Wormskiold³⁾. Paa Stedets Grund anlagdes Forlystelsesstedet Alhambra⁴⁾.

Ny Hollænderby, den senere Frederiksberg By, der senere var bleven ødelagt under Københavns Belejring,

¹⁾ Efterl. Reventlowske Pap. VIII, Till. 40. F 661. ²⁾ Adresse Avisen 1773 Nr. 38, 123. E 307, 367; G 23. ³⁾ D 680; E 8; Kbhvns. Amtmands Skifteprot. 1778, 177. ⁴⁾ Bruun III, 775.

men atter rejste sig, havde 1682 i alt 20 Gaarde, af hvilke enkelte skal fremhæves.

Ved Auktionen 1766 købte Mægler Johannes Theodorus Böhme Teglgaarden i Frederiksberg By, som han 1769 solgte til The- og Porcellænshandler Frederik Christian Svane, der her opførte et nyt Vaaningshus¹⁾, som han efter sig kaldte Svanholm, og anlagde en Sædegaard med 14 Tønder Sædeland. 1773 blev Gaarden stillet til Auktion. Den havde en Hovedbygning, »grundmuret til alle Sider med to Kvister og indrettet til to Familier. De to anselige Bygninger er og nylig opført, den ene indrettet til Stald, den anden til Ladehus«. Køber blev Regimentsskriver Jens Nørager²⁾, hvis Enke Mette Elisabeth Tryde havde Gaarden efter ham og først 1803 afhændede den.

Falkonergaarden, ogsaa Jægerhuset kaldet, var »fuldt af Kongens Hunde«, senere Falkoneri, der blev ophævet 1795 og stillet til Auktion, men først bortsolgt 1818³⁾.

Næst ved Falkonergaarden laa Voksblegen, hvis første kendte Ejer Nicolai Ahrentsen 1749 solgte den til Lyder Stiefken, som 1758 afhændede den til Højesteretsadvokat, Generalauditor i Marinen Andreas Bruun (1714—98), der her opførte et Landsted, som han efter sin første Hustru Anna Marie Als gav Navnet Mariendal⁴⁾. Allerede 1762 solgte han for 2200 Rdlr. Gaarden til Renovationsinspektør Niels Pedersen Schiøtt, der 1763 afhændede Mariendal, nu »Rolighed« kaldet, til Christian Lubien, som 1779 overlod det til ovennævnte Conrad Alexander Fabritius de Tengnagel. Han afstod Ejendommen 1797 til Sekretær Emanuel Rafn, der 1804 skødede Rolighed til Sekretær Christian Lautrup⁵⁾.

Peder Larsen, der 1774 af Peder West og Mogens

¹⁾ Bruun III, 775. ²⁾ Adr. Avisen 1773 Nr. 13. E 220. ³⁾ Bruun II, 371, III, 776. ⁴⁾ Pers. hist. Tidsskr. 5. R. III, 103. ⁵⁾ I 343.

Nørager fik Skøde paa en Jordlod af Frederiksberg Hovedgaard, solgte den ti Aar senere til Jakob Dahl, der her opførte et Lyststed, kaldet Falkendal. 1786 afhændede han Gaarden til Hoflømmerleverandør Jakob Christian Aagesen, der opkaldte Gaarden — vistnok efter sin Søster Marie, som førte Huset for ham — Mariendal, som han 1794 solgte til Baron Frederik Gustaf Stiernblad for 18,000 Rdlr.¹⁾

Godthaab opførtes og anlagdes af Henrik Vium paa nogle 1769 af Kongen erhvervede Jorder af Frederiksberg By. Han solgte Gaarden 1775 til ovennævnte Abraham Schneider, fra hvem den 1786 kom til Johan Hansen. Godthaab blev 1789 med et Tilliggende af 20 Tdr. 6 Skpr. afhændet til Regimentskvartermester Frederik Fugl for 10,800 Rdlr. Han afstod 1792 Ejendommen til Baron Lucas de Bretton for 52,000 Rdlr.²⁾ Den bestod da af en »Borgegaard«, hvori et Vaaningshus i 4 Etager, 2 Sidehuse i én Etage, og et lille enetages Sidehus. Samme Aar gik Baronens paa Godthaab boende Svigerfader Peder Biørn fallit³⁾.

Grøndal skal være identisk med det saakaldte Kalthus, en Krudtmølle, der blev indrettet af den 1672 afdøde Overtøjmester Peter Kalthoff, efter hvem den havde Navn. Det ejedes derefter af Admiral Niels Juel⁴⁾. Ved Auktionen efter Bryghusforvalter Peter Klauman solgtes Gaarden 1711 for 4200 Rdlr. til Barthold Høwisch og blev før 1760 tilskødet Kammerherre Adam Christopher Holsten, der 1765 for 12,000 Rdlr. afhændede Grøndal til Stephen Jespersen Kruse, fra hvis Opbudsho det 1773 erhvervedes af Direktionen for det 1771 i Amsterdam oprettede Assurancekompagni, der atter 1774

¹⁾ F 318; G 500. ²⁾ D 857; E 332; F 285, 583; G 431. ³⁾ Kbhvns. Amtmands Skifteprot. 1792. 463. ⁴⁾ Bruun, København II, 372. Verdensspejlet 1906. Kbhvns. Amtmands Skifteprot. 1772—87, 42.

skødede det til førnævnte Abraham Schneider for 22,000 Gylden. 1785 blev Grøndal, der da var underlagt Godthaabsgaard og havde 8 Tdr. Hartkorn Tilliggende, for 6659 Rdlr. solgt til ovennævnte Johan Hansen¹⁾.

Ventegodt ved Lygten paa den saakaldte Havremark ejedes 1762 af Kammerraad Georg Heinrich Johan v. Schmieden, og Gaarden lød allerede da Navnet. Efter hans Død gik den 1781 over til Vinhandler Ole Hofgaard, og 1794 købtes den af Overkrigskommissær Johan Wiewild²⁾.

Pontoppidan lovpriser Frederiksberg (1764) som »en skøn Flek«; dens deilige Situation, dens dobbelte Allé af store Lindetræer baade udenfor og inden i Byen; de zirlige Huse, som efterhaanden opbygges, gør den behagelig³⁾.

I grel Modsætning til disse fagre Ord staar Poeten Bendix Diderichsøns plumpe Apostrofe til Frederiksbergs Stifsøster og Askepot: Valby.

Løft op dit Hoved du Lav-beened Bonde-Flecke!
 Du u-anseelige, med Lædde og med Hecke
 Indhægnet lumpen Torp, du side Jord-Pallatz,
 Som ligger nedre paa den sumptzig Leer-Moratz,
 Du lille kroget Krygl, du raget Skalde-Pande,
 Du Drucken-Bolt udaf de blege Leer-Grav-Vande,
 Du Muldvarp-Syster, som i Jorden altid smøl,
 Og bader dig udi din Mydding-Pyt og Pøl. (1705⁴⁾)

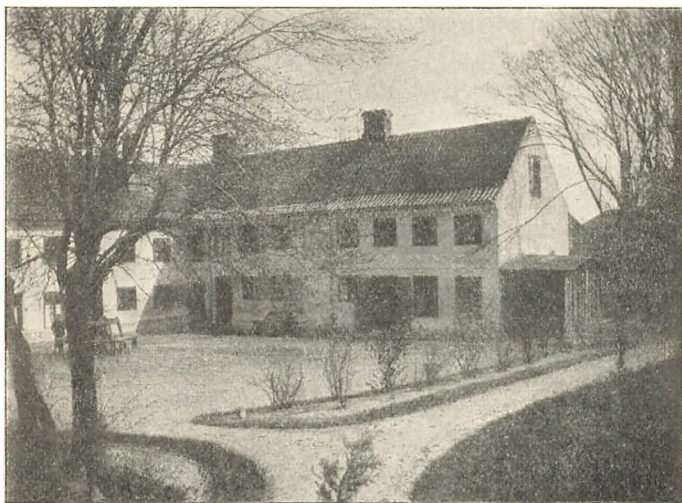
Det gamle Bakkehus »paa Bakkeskrænten, der jævnt hæver sig op mod den Bakketop, hvorfra Vejen gik ud i den store Verden«, Hjemstedet for de rigeste Minder i dansk Aandsliv og Kultur, er et af de ældste, om ikke det ældste Hus i Valby. 1692 fik Anders Andersen Lollik Skøde paa et Hus under Valby Bakke,

¹⁾ E 18. ²⁾ Udenbys Klædeboder, gl. Nr. 20. Extraskatten 1762 (Rigsark.). Adr. Avisen 1762 40. ³⁾ D. Atlas II, 224. ⁴⁾ Bendix Diderichsøn Friedrichs-Berg, 1705.

fra hvem det kom til hans Svigersøn, Brændevinsbrænder Christen Christensen, der 1718 afhændede det til »ærlig og velagt Karl« Morten Henrik Bech¹⁾, der kort efter solgte det til Overberider Claus Wentorf, som 1719 fik Bevilling paa at holde Kro her samt 1722 Koncession paa at lade brygge og brænde i sit Hus, hvad Øl og Brændevin derudi kan konsumeres²⁾. Wentorf beboede antagelig Stedet til sin Død 1749, hvorefter hans Enke solgte sin Gaard »Bakkehuset kaldet« til Kaptejn, senere Generalmajor og Kommandant paa Bornholm Carl Ulrik v. Bülow. I hans Tid var Bakkehuset en to Etages Bygning henholdsvis med 4 og 5 Værelser, alle med Udsigt til Staden³⁾. Bülow udlejede først og afhændede det 1756 til Statsminister Greve Johan Ludvig Holstein-Ledreborg. Med sin Forkærlighed for Landlivet og Havedyrkningen havde Holstein til Hensigt at anlægge en større Lystgaard paa Bakkehusets Jorder. Kongen overdrog ham 1756 som Gave »flere Jordstykker, blandt hvilke Grunden til det saakaldte Bakkehus, hvis Bygninger Greven har tilhandlet sig og agter samme i Tiden at lade afbryde og lægge Grunden til den øvrige Ejendom«. Han fik Skøde paa et Vænge i Form af en Trekant, hvis ene Side dannedes af den nuværende Rahbeks Allé, den Gang Remisen kaldet, Datidens Betegnelse for en skovbevokset Plet, medens den anden begrænsedes af Pilealleen. Døden forhindrede (1763) Grev Holstein i at bringe sine Byggeplaner til Udførelse, og hans Søn Grev Christian Holstein solgte straks efter Gaarden med dens Lindeallé og Orangetræer i Bakker og Potter for 5900 Rdlr. til Johan Christian Conradi, en indvandret Sachser, der som Bygningsentreprenør

¹⁾ A 450. ²⁾ Indskriften paa hans endnu bevarede Ligsten paa St. Petri Kirkegaard i Pers. hist. Tidsskr. 5. R. II, 242. Jvfr. Bakkehusudstillingen 1903. ³⁾ Kbhvns. Postrytter 1753, 27. D 167.

havde opført mange anseelige Bygninger i København og paa Landet, deriblandt Søkvesthuset; Aaret tilforn var han bleven »Inspektør ved Proprietærernes Kirker og Skoler i Sjælland«. Umiddelbart efter Købet pantsatte han Bakkehuset for 7000 Rdlr. til Henrik Hielmstjerne¹⁾. Gaarden havde en gammel Bygning til Gaden af Egetræs Bindingsværk, 15 Fag Mur, en Etage høj

Bakkehuset.
Efter Fotografi af G. L. Grove.

med 2 Kvister til Vejen, hver 3 Fag, en ny Bygning, 16 Fag Mur, deraf de 6 Fag én Etage høj, de øvrige 10 Fag 2 Etager høj. I Etagen 4 Stuer og et Køkken med Skorsten, i Kvisten 2 »Sale«, hvoraf den ene var beklædt med Panel og gammel Voksdug, medens den anden kun havde bare Vægge. Ud mod Haven, i hvilken Grev Holstein havde anlagt et Orangerihus, laa et Sidehus, 15 Fag Mur, Bindingsværk, to Etager høj. Til-

¹⁾ D 565.

lige omtales (1764) den ny opbyggede Gaard, 16 Fag Mur med Staldrum til 7 Heste, antagelig det paa det før nævnte Vænge nys opførte saakaldte nye Bakkehus. Conradi fik 1765 fornyet Privilegiet paa at holde Kro og Værtshus, men den Bygning, der tjente til dette Brug, synes at være nedbrudt 1776, da den nuværende Roskilde Landevej blev anlagt, og Værtshuset derved havde mistet sin Næring. Allerede i Conradis Tid boede her fornemme Sommergæster, saaledes Konferensraad Jon Erichsen, Deputeret i Rentekammeret og Bibliothekar ved det store kongelige Bibliothek, og den berømte Retslærde Peter Kofod Ancher.

Conradis Pengesager kom i Uorden, han havde tilmed den Sorg, at hans Hustru i et Anfald af Sindsforvirring styrtede sig ud af Vinduet og døde. Begge Bakkehuse sattes 1771 til Auktion; det gamle solgtes til førnævnte Carl Henrik Ordning, det ny til Livlægen Konferensraad Johan Just v. Berger.

Ordning lejede Gaarden ud til Sommergæster og averterede jævnlig i Adresseavisen med sine Værelser. Hans første Lejer var den fra Christian VII.s Hofhistorie bekendte Kammerjunker, senere Generalmajor og Kammerherre Lorentz v. Schrødersee, frygtet for sin skarpe Tunge, og som saadan skildret af Carl Bernhard i »Gamle Minder« under Navnet v. Seifensee. Han havde allerede boet her i Conradis Tid.

Blandt senere Sommergæster paa det gamle Bakkehus, som Aar for Aar vendte tilbage dertil, var Digteren Pram. Det fortælles om ham, at en Ven en Gang traf ham liggende udstrakt paa Ryggen paa Gulvet i sin Stue, for, som han spøgende udtrykte sig, endelig en Gang at have det »højt til Loftet«. Stuerne var, som det endnu er Tilfældet med den øvre Etage paa Bakkehuset, saa lave, at en høj Mand ikke kunde gaa oprejst i dem.

Venskabet med Pram førte Knud Lyne Rahbek ud til Bakkehuset i Foraaret 1780. »Vel drømte jeg den Tid mindst om, hvad det senere skulde blive mig,« skriver han; her skulde han finde det »rus verum«, hans Hjerte saa idelig sukkede efter. Han overnattede jævnlig herude og delte Seng med den lystige og let-sindige Kammerjunker og Lieutenant Herman Schubart (senere baroniseret og Svoger til Grev Ernst Schimmelmann, mest kendt som Thorvaldsens Mæcen), naar denne med ham havde været i Besøg hos Prams Nabo Berger og formedelst Regnvejrs eller utidig Portlukning ikke kunde komme til Byen.

Afstanden fra Byen og de utrolig slette Veje gjorde Bakkehuset den meste Tid af Aaret til en Eremitbolig. Lige til Byens Porte strakte sig dybe Grøfter. Udenfor Fæstningsværkernes snævre og krogede Passage gjorde de mange ind- og udkørende Bøndervogne Vandringen ad de opblødte Jordveje højst vanskelig. Moradset kunde være saa dybt, at Damer maatte vente som ved et Færgested, indtil en ridderlig Mand kom og tilbød sig at bære dem over. Vesterbro var i Tørke et dybt Støvlag, medens Marker og Haver paa dens søndre Side ved Højvande kunde oversvømmes af Kallebodstrands Vande. Fra Oehlschlägers Fødehus — overfor den saakaldte Jernport ved Indkørslen til Frederiksberg Allé — og ud til Rahbeks Allé, der med sit bundløse Ælte betegnes som det værste Stykke af Vejen, var der aaben Mark til begge Sider.

Ording afhændede Bakkehuset i 1784 til sin Svoger Fuldmægtig Lars Larsen, der atter for 6000 Rdlr. 1788 solgte det til sin »kære Broder« Værtshusholder Johannes Orm. Denne Mand, som oftere nævnes i Rahbeks Erindringer, var ingen almindelig Krovært, at dømme efter det lidet, man kender til hans Livshistorie. Han var 1773, atten Aar gammel, bleven Student, og Rahbek

betegner ham som sin gamle Universitetskammerat og senere tjenstvillige Vært. Orm lagde snart Studierne paa Hylden, skaffede sig Beværternæring og forpagtede Slotskroen. 1785 holdt han Bryllup med den »ejegode« Birgitte Helene Paus, Datter af en Sorenskriver i Norge. 1786 lejede Rahbek sig ind hos Orm, dog kun for Sommeren; først fra det følgende Aar fæstede han stadig Bolig dér baade Vinter og Sommer, og han fortæller, hvorledes han, den Gang som den upraktiske Ungkarl, der aldrig kunde faa Pengene til at slaa til, i Regn og Sne ved Vintertide gik ud og ind fra Bakkehuset med elegante, tyndslidte Dansesko og sorte Silkestrømper. Ofte maatte han skylde Orm for Huslejen, men dette bragte dog ikke noget Skaar i det gode Forhold mellem dem; Orms og hans egne Sager drøftedes som »fælles Bakkehusanliggender«.

Blandt Gæsterne i Bakkehusets trange, lave Stuer i Rahbeks Ungkarledage, da han spiste og drak, læste og skrev ved et og samme Bord, kan nævnes Zetlitz, »Vaarens Digter«, og Jonas Rein, »den sande Sorgs ulignelige Sanger«, der allerede 1793 havde prist Bakkehuset i et Digt:

»Dit Bakkehus jeg henrykt ser igen,
Hvor mangan Sommeraften sødt svandt hen.
Tit, elskte Sted! Du til mit Hjerte talte,
Du fordred Sang, men Suk mit Hjerte kvalte —
Her Glæden og de blide Muser bo,
Her Skjalden fandt igen sin tabte Ro.«

Gennem Pram fandt ogsaa Baggesen Vejen ud til Bakkehuset, anbefalet Rahbek som »en underlig, entusiastisk, melankolsk, ubeskrivelig en«. Th. Thaarup og P. A. Heiberg var ofte paa Besøg herude i hine Aar, og 1797 tog Rahbek det unge Brushoved Malte Conrad Bruun i Varetægt, inden denne flygtede til Hveen.

Den 31. August 1798 er Mærkedagen i Bakkehusets

Historie, da Knud Lyne Rahbek fra Altret i Frederiksberg Kirke førte sin Brud, den 23 aarige Karen Margrethe Heger hjem til de festlig smykkede Stuer, en Dag, han siden tredive Gange højtideligholdt sammen med hende i deres Bo.

Da Brudeparret sammen med deres Forlovere, Kammas Fader og Brudgommens Ven og Medredaktør Peter Collett, sad om Festbordet, istemte uformodet et Kor af Mandsstemmer under Vinduerne Bryllupssangene af Thaarups »Peters Bryllup«. Rahbek aabnede Vinduerne for at takke Sangerne og bede dem komme op for at drikke et Glas med, men da var de alle som blæste bort af Haven, og inden han kunde komme ned for at indhente dem, hørte han en Vogn rulle bort i rask Trav ned ad Alleen. Det var Vennen F. Høegh Guldberg, der var mødt med Seminaristerne fra Blaagaard¹⁾.

Den første Vinter i Ægteparrets Hvedebrødsdage var usædvanlig streng, og de nødtes derfor til at holde Hus i det eneste opvarmelige Rum paa Bakkehuset, Rahbeks Arbejdsværelse. Saa utæt var det brøstfældige Hus, at Kammas gennem tvende korresponderende Aabninger i Stueloftet kunde se »Aftenstjernen tindre i al sin Glans over Naboens Hus«.

Et Aar efter Rahbeks Bryllup skiftede Bakkehuset Ejer, idet Orm afhændede Huset til Dispatcheur Knud Engelbreth Langberg, der 1802, 24. Dec. for 7200 Rdlr. skødede det gamle Bakkehus til Rahbek med den til Stedet liggende Hauge og Vænget for Enden af samme samt en Strimmel Jord langs den søndre Side af Alleen, endvidere Alleen selv og den Grund, Træerne stod paa. Derimod forbeholdt Langberg sig den Jord, der laa paa den nordre Side af Alleen og som ved en Grøftevold

¹⁾ Rahbeks Erindringer I, 328: II, 163; III, 108, 202; IV, 236. 264, 279, 365.

adskiltes fra Haven. Sælgeren betingede sig fremdeles fri Passage til Landevejen til og fra det af ham »paa Bakken af nye opbyggende Sted, hvis fremtidige Ejere skulde have Ret til at lade Træerne studse, saa at der fra Stueetagen i dette Hus kunde have en aldeles fri »Oversigt« til Stranden og Omegnen¹⁾.

To Aartier før Knud Lyne Rahbek og hans Hustru grundede deres Hjem paa det ældste Bakkehus, havde det ny Bakkehus i Livlægen Bergers Ejertid været Midtpunktet for Hovedstadens Selskabsliv.

Det var om dette Bakkehus, at Pram skrev Linierne:

»Hvert Slags herlig Talent, paaskønnet, omfavnet med Blidhed, Tyed' til Bergers Hjem som til beslægtede Vens.«

Huset stod altid aabent om Aftenen for tilfældige Gæster, der hørte til Bergers Kreds. Her samledes Lærde og Kunstnere med Medlemmer af Kongehuset, særlig Arveprins Frederik og hans Gemalinde, fremmede Gesandter, de literært interesserede tyske Familier, som Bernstorff, Reventlow og Schimmelmänn, Münter o. a. Berger var en passioneret Musikdyrker; hans Datter, gift med Theaterchefen Kammerherre v. Warnstedt, havde arvet hans Talent og drog mange Gæster til Huse ved sit ypperlige Klaverspil. U. A. Holstein skumler i sine Erindringer over, at Arveprinsen væsentlig søgte Bakkehuset af Interesse for den kønne og sarkastiske Frøken Caja Hviid, der senere blev knyttet til hans Hof, medens Arveprinsessen var optaget af Ritmester Blücher, hvis Navn Hofsladderens har knyttet til hendes²⁾.

Johan Just v. Berger døde 1791, efterladende sig et smukt Eftermæle som en af Landets, ja vel en af Tidens ypperste Læger, som en utrættelig Filantrop og en sjælden harmonisk Personlighed.

¹⁾ I 94; K 72. ²⁾ F. Brun, Wahrheit a. Morgenträumen, 167. Efterl. Reventlowske Pap. IV, 286.

Bergers Søn Kaptejnlieutenant Joh. Hartvig Ernst v. Berger solgte det ny Bakkehus 1794 til Statsminister, Præsident i Danske Kancelli Christian v. Brandt, Greve Enevold Brandts Broder. Han afhændede Gaarden 1800 til Byfoged Stenersen.

Bakkegaarden »formodes at være bygt« af Hans Schierven Knoph, Etatsraad og Møntdirektør († 1788, 59 Aar gl.), »da intet Skøde til ham findes at være læst«, hvilket skal være sket 1782. Hans Enke Dortha Catharine Knoph f. Lieungh afhændede 1789 Bakkegaarden til fhv. Kinakaptein Tønnes Langøe og Brygger Rasmus Overgaard.

Af Lyst- og Aylsgaardene paa Amager skal kun nævnes Rødegaard eller Svanelejegaard i Sundbyøster ved Øresundsvej, op til Røde Kro — en Gaard, der som næppe noget andet af de i det foregaaende nævnte Steder i sit gyselige Forfald har holdt sig uforandret, som den saa ud i det 18. Aarhundrede. Ud mod Vejen ligger en Mødding foran de trefløjede, straa-tækte, rødkalkede Avlsbygninger, hvis Farve vel har givet den Navn og som skjuler den grimme, vanrøgtede to Etages Hovedbygning af Bindingsværk. Bag Huset en ret stor Have med en Dam, der vistnok som Tilhold for Svaner i fordums Tid har givet Gaarden dens andet Navn.

Ifølge Sagnet skal Gaarden have tilhørt Sigbrit og Dyveke, og i hvert Fald synes den paa deres Tid at have hørt under Kronen, idet den vistnok er den samme Gaard, der 1526 blev givet Jens Kammersvend i Fæste, og antagelig atter den, der 1644 benævnes som Førstergaarden og senere, da der holdtes Svanejagter paa Amager, kaldes Svanelejegaard. Allerede da havde den Præg af Lystgaard. 1668 var Kaptein Jean la Haye, tidligere

Kommandant paa Christianshavn, Indehaver af Gaarden (falden 1676 ved Landskrona¹). Derefter var Henrik Møller Ejer, og 1710 nævnes som saadan Jacob Truelssen. 1741 var den en Ole Larsen tilhørende Selvejergaard, som efter hans s. A. paafulgte Død gik over til den tidligere nævnte Ejer af Hummeltofte, Amtsforvalter Malte Christian Bruun, der endnu 1762 boede her. I 1770 tilbydes Herskaber Sommerlejlighed paa Rødegaard. Den beboedes i en Aarrække af Nikolai Thielo, forhenværende Organist ved Roskilde Domkirke, Broder til ovennævnte Forfatter og Theaterdirektør C. A. Thielo (Fader til den berømte Skuespillerinde); han døde her 1781²). Efter Thielo boede her Justitsraad Joh. Ludvig Lybecker, tidligere Birkedommer paa Lindensborg og Kommitteret i Generaltoldkammeret, og derefter Birkedommer i Taarnby Birk Jens Nicolai Smith, der døde her 1785³).

¹) Fred. I. dske. Registrant, 96. Chr. Nicolaisen, Amagers Historie II, 1909, 63. Pers. hist. Tidsskr. 3. R. II, 39. ²) Kbhvns. Amts Skifteprot. IV A, S. 270, 428. Adr. Avisen 1763, 89; 1770, 69; 1781, 42, 91. Sterm, Københavns Amt, 1834, 148. ³) Kbhvns. Amtmænds Skifteprot. 1787—95, 46, 527.

OLE SYVERSEN.

EFTER at Artiklen »Ole Syversen« er offentliggjort i »Historiske Meddelelser«, er nedenstaaende yderligere Bidrag til Syversens Livshistorie fremkomne. Det første (I) er fundet i Rigsarkivet (Indk. Breve til Teaterdir. 1844, 83) af Hr. Skuespiller Robert Neiiendam under hans Syslen med andet historisk Arbejde og bestaar i et Andragende med Bilag til Kristian VIII fra Syversen om en lille Bestilling, som han i øvrigt ikke fik. Det andet Bidrag (II) er Oplysninger, meddelte af Hr. Lærer Hartvig Johnsen i Kristiania, om Syversens Barndomsliv i hans Fødeby. Det tredje (III), Skiftet efter Syversen, har Hr. Landsarkivar G. Hornemann gjort opmærksom paa.

H. T.

I.

Til Kongen!

Fra min tidligste Barndom har jeg nydt en god Opdragelse og videnskabelig Dannelse, men formedelst ubehagelige Familieforholde saae jeg mig ikke istand til at fortsætte mit paabegyndte Studium. Ved at forlade min Fødeby Christiania, reiste jeg her til Staden, hvor jeg blev ansat som Foureer ved det forrige 2det jyske Regiment, den 10de October 1822, hvorefter jeg avancerede til Commandeersergeant den 31te October 1827 og blev derpaa, under 31te Maj 1833, udnævnt til Lærer ved Regimentets Undervisningsanstalt, hvilket Kald jeg røgtede til mine høie Foresattes særdeles Tilfredshed, indtil jeg, under 31te Maj 1839, søgte min Afsked.

Jeg drev derpaa et Papirfabrik, for at udføre Fabrikationen af et Slags Papir, hvorpaa man kan skrive over 100 Gange;

men da Fabriken var særdeles maadelig construeret, tilsatte jeg min Driftscapital, saa jeg maatte ophøre dermed, og senere har jeg ernæret mig med at give Informationer i Instituter og privat. Men, da Fortjenesten derved er saare ubetydelig og uvis, saa er det jeg herved drister mig til allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om allernaadigst at forundes den vacante Tjeneste som Billetcasserer ved det Kongelige Theater, hvortil jeg ikke alene besidder den fornødne Dygtighed, men er ogsaa saa heldig at kunne deponere enten Kongelige Obligationer eller stille solid Selvskyldnercaution for Oppebørslen.

I min Tjenestetid af circa 17 Aar, har jeg i mine Fritimer udarbejdet syv forskellige Forslag om Forbedringer og Forandringer, fornemmelig i Menigmands og Underofficerens Tjeneste og Kaar, samt fremtidige Udsigter, nemlig Levebrød og Pension; — hvilke alle, Tid til anden, have nydt allerhøieste Bifald i den Grad, at de ere tagne til Følge, indtil de mindste Details, og ere indførte deels før og deels ved Armeens nye Organisation; og herved har jeg ikke alene bidraget til at gavne Individierne i Særdeleshed og Tjenesten i Almindelighed, men ogsaa den Kongelige Casse har derved vundet betydelige Besparelser.

Foruden alt dette, har jeg ogsaa i hele min Tjenestetid stedse bestræbt mig for, ved gavnlig Virkelyst, streng Redelighed og nidkjær Opfyldelse af mine Pligter, samt ved en kjærlig Behandling mod mine Undergivne, — at vinde mine høie Forsattes Tilfredshed og Yndest i den Grad, som hoslagte fortrinlige Anbefalinger nærmere udviser. Fremdeles har jeg ogsaa, som Stifter af og som anden Gang valgt Formand for Total Afholdenheds-Selskabet, virket lige saa utrættelig som opoffrende; og jeg kan allerede paavise ret mange og høist glædelige Frugter af dette Selskabs Virken. Det vilde være mig dobbelt kjært, om jeg kunde erholde denne allerunderdanigst ansøgte Tjeneste, da jeg saaledes uhindret kunde see mig istand til at fortsætte det nysnævnte ædle Værk, hvorpaa ikke alene Individernes Forædling, men ogsaa for en meget stor Deel Statens Velfærd og Ære beroer.

I Betragtning af de mange og vægtige Grunde, der tale til Fordeel for mig, nærer jeg det Haab: at turde forvente allernaadigst Bønhørelse.

Allerunderdanigst

O. Syversen

boende i Adelgaden Nr. 230, 1ste Sal tilhøre.

Andragendet er ledsaget af 4 Anbefalinger.

Landgrev Wilhelm til Hessen skriver 3. Juni 1840, at Syversen i sin Tjenestetid ved Landgrevens Regiment som Underofficer, Kommandersergeant og Lærer stedse har »vist et fortrinlig godt Forhold, hvorfor det er Mit Ønske, at dette Vidnesbyrd maatte kunne vorde ham til Gavn og Bedste i Fremtiden«.

Oberst Stricker, som havde været Syversens Kompagnichef, fremhæver i en Skrivelse, dateret Frederiksberg By d. 6. Juni 1840, at Syversen »besidder en udmærket Moralitet og Takt for det anstændige« og i sin Tjenestetids forskellige Stillinger har »udvist en sjelden Duelighed, Retskaffenhed og Virksomhed, saavel i sine Pligters Opfyldelse, som i Tænke- og Handlemaade; og som Lærer ved Regimentets Underviisningsanstalt tør jeg dristig paastaae, at han ved sine udmærkede Evner, ved sin Nidkjærhed i Udførelsen af, hvad ham var anbetroet og ved sin Grundighed i de almindelige Skolekundskaber, har gavnet Regimentet mere, end Nogen af alle hans Formænd i denne Post«.

Kaptajn Krabbe, som fra 1. Januar 1832 til 1. Juni 1836 havde været Forstander for Regimentets Underviisningsanstalt, der i Almindelighed havde ca. 50 ældre og yngre Elever, meddeler i en Skrivelse af 9. Juni 1840, at det var efter hans Anmodning, Syversen var bleven ansat som Lærer. Han tilføjer: »Dette mit Valg tilfredsstillede aldeles mine Forhaabninger og Ønsker for Skolens sande Vel. Under den forhenværende svage Underlærer var Skolen gaaet tilbage, men under Syversen gik den frem med store Skridt, hvorom Examens gode Udfald Aar for Aar mere vidnede. Denne Fremgang skyldtes næsten udelukkende Underlærer Syversen«; foruden at han »besidder særdeles grundige og reelle Kundskaber i Alt, hvad der henhører til Underviisningsfaget for almindelige Skoler, har han tillige en sjelden

Evne til paa en let og fattelig Maade at bibringe Eleverne samme; og endskjøndt han ved streng Orden og Paalidelighed har tilfulde erhvervet sig Garnisonsskole-directionens, Regimentets og min særdeles Tilfredshed, har han ikke mindre erhvervet sig Elevernes Kjærlighed og Agtelse for den blide og humane Maade, hvorpaa han behandlede dem«.

Direktionen for Garnisonsskolevæsenet i København — Hagen, Bauditz, Brorson, W. Cathala — bekræfter 10. Juni 1840 disse Udtalelser: »Bemældte Skole omfatter saavel confirmerede som uconfirmerede Elever; dens Underviisningsgjenstande ere (foruden de egentlige militaire Discipliner) Læsning, Skjønsskrivning, Tavle-regning, Hovedregning, Geografi, Fædrelandshistorie, Korttegning, Retskrivning efter Dictat, Stiløvelse og (for de uconfirmerede) Religion. I samtlige forannævnte Underviisningsgjenstande har Syversen deels i Forening med Skolens Forstander (og første Lærer), deels aldeles selvstændigt underviist Eleverne, og vi skyldte ham paa Anmodning det Vidnesbyrd, at han med Iver og Held har røgtet dette Hverv til vor særdeles Tilfredshed, ligesom denne hans femaarige Stilling under os har bibragt os den Overbeviisning, at hans heldige Takt og Evne for Underviisningsfaget fortrinligt egner ham til at kunne virke gavnende i den af ham nu attraaede Stilling som Almueskolelærer.«

II.

Ole Syversen fødtes 31. Okt. 1801 i »Opslo dollhus«, d. e. Oslo Sindssygeanstalt, hvor hans Fader Syver(t) Rolfsen, f. 1728, d. 1809, var Oppasser. Drengen blev døbt 11. Novb. s. A., og af hans Faddere, 3 mandlige og 3 kvindelige, hed en Rolf Syversen. Han var Arbej-

der paa Allunverket i Oslo og har formodentlig været Oles Halvbroder — Faderen, som nu var 73 Aar gammel, har sandsynligvis været gift 2 Gange; Drengens Moder hed Mari Madsdatter. Hun er i Kirkebogen flere Gange opført som Fadder for Rolfs Børn og overlevede sin Mand i en Række af Aar; endnu i 1820 levede hun.

Før 1807 havde Oslo ingen særlig Skolekasse. Skolevæsenet var underlagt Fattigkommissionen, som afholdt de nødvendige Udgifter. Først i 1814 indrettedes en egen Skolebygning. De »skoledygtige« Børns Antal opgives i 1805 til noget over 40. Klokkeren ved Oslo Hospital og Menighed, dengang Jens Olsen, født 1764, død 1816, var forpligtet til at være Skolelærer for Menighedens Børn og havde som Lærer i 1807 en Løn af 127 Rdl. 48 Sk. Børnene gik i Skole 3 Dage om Ugen og undervistes i Læsning, Forstandsøvelser, Grammatik, Religion, Regning, Skrivning og Geografi. Der gaves Karakterer for »Flittighed, Sædelighed og Opmærksomhed«. Her har O. S. faaet sin første boglige Oplæring. 29. Jan. 1817 opføres i Kirkebogen »Drengen Ole Syversen paa Sygehuset«, 6. Aug. s. A. »Ole Syversen fra Dolhuset« som Fadder. Om disse Udtryk betegner, at han har haft Arbejde paa Sygehuset, er uvist.

III.

Skiftet efter Ole Syversen findes i Landsarkivet for Sjælland og giver et Billede af hans økonomiske Forhold. Boets Effekter vurderedes til 86 Rdl., dets Indtægt var 136 Rdl., dets Udgift 55 Rdl. 3 Å 8 β ; dets Gæld: 72 Rdl. 2 Å 9 β til Enken for Begravelsesomkostninger, 24 Rdl. 2 Å til en Skrædder, 39 Rdl. 2 Å 6 β til en Marchandiser, 60 Rdl. til en Smed ifølge Forlig af 23. April 1840 mellem »Smedemester Hegelund i Lyngby

og Papirfabrikør Syversen paa Frederiksdal«, 118 Rdl. 1 β til en Materialhandler og 550 Rdl. til Papirhandler-firmaet H. J. Bing & Søn ifølge Kontrakt af 15. April 1839. Hans Bohave, som var pantsat tillige med »alt, hvad den afdøde ejede og ejendes vorder«, var ikke stort: en Mahognisofa, et Divanbord, 8 Stole, en Kommode, et Spejl, et Taffelur, et Sengested, 2 Dyner, 2 Puder, 2 Par Lagner, et Bord, 4 Gardiner, 2 Kedler, der sammen med noget Træ-, Sten- og Lertøj vurderedes til 3 Rdl., og nogle til 12 Rdl. vurderede Gangklæder. Hos Materialhandleren har han i Tiden fra 13. Juli til 28. Aug. 1839 købt Gummi Arabicum, Kønrog, Vingejst, Kamfer, Mastiks, Sandarak, Allun, Terpentinolje, venetiansk Terpentin, Lim, engelsk Blyhvidt, Karmin, Salmiakspiritus og Bomolje. Den største Post er Gummi Arabicum: 57 Ø for 33 Rdl. 1 Å 8 β . Det er formentlig lutter Ingredienser, Papir- og Blækfabrikationen har krævet.

Ifølge Kontrakten med H. J. Bing & Søn overdrager Syversen, da han 28. Novbr. 1838 har faaet Monopol paa i 10 Aar i Danmark at forfærdige og udsælge det af ham opfundne afvaskelige Papir og det dertil hørende Blæk, Firmaet det udelukkende Udsalg af begge Dele i 5 Aar og forpligter sig til inden 3 Maaneder at levere det de første 6 Ris af Papiret. Firmaet yder ham et Laan af 850 Rdl., deraf 550 Rdl. straks. De resterende 300 Rdl. skal udbetales ham ved Modtagelsen af de første Prøver af Papiret. Laanet skal tilbagebetales med 200 Rdl. aarlig i 4 Aar. Leveres det fastsatte Kvantum ikke til den bestemte Tid, eller dør Syversen, mens Kontrakten staar ved Magt, skal Monopolet være H. J. Bing & Sønns Ejendom. Han synes hverken at have leveret den aftalte første Prøve af Papiret eller tilbagebetalt noget af Laanet; derved forklares Monopolets Tilstedeværelse blandt Bings Papirer. Foretagendet har vistnok været dødfødt.

IV.

Paa det Mindesmærke af bornholmsk Granit, som Afholdsfolk Landet over for et Beløb af ca. 13000 Kr.¹⁾ har rejst den danske Afholdsbevægelse og Syversen i Københavns Fælledpark, og som er udført af Billedhugger Rikard Magnussen, hugget af Stenhugger Carl Schellers Folk og 12. Novbr. 1914 overgivet Københavns Kommune, staar der

Paa Forsiden:

ER DET TÆRENDE UKRUDT FØRST BORTE MED ROD OG MED TOP,
KAN DET NÆRENDE KORN VOKSE FRODIGT OG KÆRNEFULDT OP.

Paa Bagsiden:

O. SYVERSEN,
LÆREREN OG MENNESKEVENNEN,
STIFTEDE 3. SEPT. 1843
DEN FØRSTE DANSKE AFHOLDSFORENING.

* * *

HAN STRED OG LED OG DØDE FOR SIN SAG,
SAA' EJ DENS MORGENRØDE BLIVE DAG.
SKAL DAG OG LYS FULDT SEJRE, KRÆVES DAAD —
HENT STYRKE TIL DEN I HANS VISE RAAD.

¹⁾ Beløbet indsamledes ved Salg af en Naal (å 10 Øre) med Syversens Portræt. Indsamlingskomiteens Formand var Redaktør V. Figgé, mangeaarig Udgiver af Afholdsugebladet »Agitatoren«, dens Kasserer Detailhandler og Bibliotekar ved »Danmarks Afholdsbibliotek« Anton Schmidt, Forfatter af »Afholdsbevægelsens Verdenshistorie« I—IV 1911—14.

TILFØJELSER OG RETTELSE.

- Side 171, L. 17: I (Lützens) Efterr. om den danske Sæetat (1790) S. 37, 238, 311, 312, nævnes ved Aar 1764: »Plantøe« eller »Plante-høien«, der laa »næst Fæstningen« paa Amagersiden, 5—600 Alen nordligere end Pesthuset paa Sjællandssiden, ved Kalvehodstrand.
- 189, L. 26: Lossepladsen vedblev sikkert at være ved Sct. Anne Bro, og Beholderen kom ikke i Stand; derom vidner senere »Urenligheden« ved Tolbodbroen, hvorom se S. 194. H. D. L.
- 283, L. 9 f. n: Holstenere, l. Udlændinge.
- 286, L. 10 f. n: Museum, l. Unicum.
- 288, L. 17: navnlig, l. mulig.
- 292, L. 22: Virksomhed, l. Virksomhed i.
- 330, L. 7 f. n.; Bispeamanuensis, l. Bispeamannenses.
- 333, L. 17: gavmilde, l. gavmild.
- 346, L. 12 f. n.: Fløjs, l. Fløjls.
- 366, L. 4—5 f. n.: Overretssagfører, l. Overretsprokurator.
- 496, L. 21: Tippo Tip, l. Tippo Saib.
- 596, L. 8—9: Fribygger, l. Fribrygger.
-

REGISTER.

- Aagaard, Sophie 579.
Aagesen, Jakob Christian 624. —
Niels, Tømmerhandler 519.
Aalborg, Mauritz, Skoleholder
570—71.
Aalekistehuset 247.
Aaschov. Præst 557.
Aaskow, Læge 335.
Abbestée, Johan Ludvig 521—22.
— Herman Peter 598—99. —
Mathias 526, 598. — Helvigh
598.
Abel Katrines Boder 29, 49.
Abildgaard, H. P., Overpolitibe-
tjent 69. — Professor 382. —
N. A., Maler 597.
Abrahams, N. C. L., Professor 125.
Adeler, F. C., Gehejmerraad 239.
Adler, D. B., Bankier 126, 134.
Admiralgård 88, 89, 93, 95, 98.
Admiralgade, Admiralstræde 89,
92, 115, 121, 132.
Adolph, J. D. S., Grosserer 605.
Adresseavisen 110.
Adressekontor 109—10.
Adzer, Daniel Jensen 610. — Lo-
renz 610.
Afholdssagen 452 ff., 636, 641.
Ager, Maren 527.
Agershvile 483, 527.
Ahlefeldt, Benedikt v. 82, 84. —
Carl, Greve 588—89. — Frede-
rik, Officer 211. — Frederik,
Storkansler 482. — Hans, Ge-
hejmerraad 502, 504. — Hans,
General 482.
Ahrentsen, Nicolai 623.
Albeck, Germann 616.
Aldershvile 475, 499, 591—93.
Alexander, Rachel 311, 313.
Alexandria ved Vedbæk 435, 529.
Alhambra 622.
Alléenlyst 622.
Aller, Redaktør 591.
Almindelig Hospital 28, 29, 38,
44—46, 49, 367.
Als, Anna Marie 623.
Alvarez, Kaptajn 384.
Amagergrunden 161.
Amalienborg 188.
Amonsens, Rasmus 158.
Ancher, Peter Kofod 335, 628.
Ancker, A., Grosserer 126. — C.
A., Legatstifter 126.
Anker, Carsten, Konferensraad 119,
512, 527.
Ankershvile 512.
Andersen, Frants, Havnefoged 167.
— Jens, Biskop 80. — Thomas,
Skipper 67.

- Andersen-Bang 411.
 Anneberggaard 524.
 Set. Anne Bro 189—90, 642. —
 Rotunda 205. 207.
 Anthony. Politibetjent 67.
 Appelbye. Nancy 515. — Peder,
 Skibshygger 427, 515, 517.
 Arbejdernes Byggeforening 365.
 Arenholt, Frue, Borgerrepræsen-
 tant 416.
 Arf, Nikolaj Jansen 184—85.
 Arff, Johan Gerhard 618.
 Asiatisk Kompagni 51.
 Assistenshuset 115.
 Astrup, Ellina v. 326.
 Asylgade 132.
 Augsburg, Madam 128.
 Auktioner 545, 548—49.
 Axelinedal, Gladsakse S. 596.
- Baadsmandsgade 101.
 Baadsmandsskansen 508.
 Bache, Otto, Maler 279.
 Badeanstalt 128.
 Baden, Gustav Ludvig 335. —
 Jakob 335. — Torkel 608.
 Badstuber, Familie 587.
 Bagge, Rasmus, Spisevært 523.
 Bagger, Hans, Biskop 502. 506, 579.
 — Rasmus Langeland, Politi-
 mester 338.
 Baggesen, Chr., Skibskaptajn 609.
 — Jens, Digter 319—41, 630.
 Bagsværd 590 ff.
 Baildon, Thomas 608—09.
 Baird, Robert 452.
 Bakkegaarden 633.
 Bakkehuset, gamle 487, 622, 625
 —32. — nye 628, 632—33.
 Balle, Biskop 556, 559, 565, 567,
 573. — Frederikke 326.
 Ballerup 252.
 Balling, Emanuel 339.
 Banegraven 183.
- Bang, Carl Vilhelm, Kaptajn 587.
 — J., Overkrigskommissær 1.
 Bangert, H. Chr., Kaptajn 361—63.
 Bangerts Bro 363.
 Bangertsgade 361.
 Barfoed, Frederik, Forfatter 404.
 Barfred, Madam 119. — Frederik,
 Vinhandler 596.
 Bargum. H. F. 621.
 Barselstuer 546, 551.
 Bartholin, Ahasverus 172. — J.
 Fr., Professor 482.
 Bastholm, Christian 275.
 Baunegaard 606.
 Bay, Povl 561.
 Bech, Skuespiller 336. — Vin-
 handler 116. — Christopher 513.
 — Frantz Nicolaj, Lærer 570—
 71. — Jens Michelsen, Kancelli-
 raad 606. — Morten Henrik
 626.
 Becker, Georg Heinrich 522—23.
 — Gottfried, Apoteker 337—
 38. — Hendrik, Øltapper 314.
 — J. G. Apoteker 579.
 Beenick, G., Brygger 3.
 Begravelsesomkostninger 302—03.
 Behagen, Antony 587. — Gysbert
 de 587.
 Bekman, Gertrud 572.
 Bellevue 487, 521—23. — Ny 522.
 Belli, Spisemester 390.
 Bendtsen, Bendt, Rektor 338.
 Bendz, Mathilde 284.
 Bennich, Nikolaus 482.
 Bentzen, Fred. Christian, Kaptajn
 596. — Peder Renteskriver 67
 —70.
 Bentzon, Præst 338. — Skolebe-
 styrelse 535, 538.
 Benzon, Kammerjunker 120. —
 Anna Elisabeth de 528.
 Benzonseje 514.
 Berckentin, Louise v. 613.

- Berg, Chr., Musikus 602. — Christian 524. — Richard, Koffardikaptajn 524.
- Berger, Joh. Hartvig Ernst v. 633. — Johan Just v. 376, 619, 628 —29, 632.
- Bering, Vitus 480, 585.
- Berling, J. Chr. 275.
- Bernekov, Christen 154—60.
- Bernstorff Slot 514—15, 522, 599, 607.
- Bernstorff, A. P., 385—88, 521, 530. — J. H. E. 41, 599, 606 —08.
- Bernts, Joh. Vilhelm 621.
- Berntsen, Arent 104.
- Biehl, Klavs 113.
- Bielfeldt, Hans 512, 617.
- Bierman, Else 243.
- Bierregaard, Borgmester 65.
- Bille, Redaktør 401—02. — Erme-gaard 156.
- Bille-Brahe-Selby, Greve 294.
- Bindebrev 545—53.
- Bindegaard, Morten Christensen 617.
- Bing, H. J., Papirhandler 444, 640.
- Birch, Antoinette Thomasine 226. — Carl Christian, Provst 226.
- Bispængen 249.
- Bisted, Janus, Skoleholder 571.
- Bistrup, Valentin, Skoleholder 565—67.
- Bjelke, Henrik 103, 173, 482. — Kristian 103, 179.
- Bjergen, F. Chr., Lærer 563.
- Bjerring, Professor, Landstings-mand 396.
- Bjørn, Andreas 620. — Jørgen 192. — Peder 624.
- Bjørnsen, Jørgen, Vicedmiral 105.
- Blaagaard 58, 120, 479, 612—13, 631. — Seminarium 540—41, 556.
- Black, Chr. Schaarup 515.
- Bladt, Hans Pedersen 254.
- Blankensteiner, J. G., Galanteri-handler 2.
- Blegdammene 500, 533.
- Blegdamsskolen 532—44.
- Bloch, Carl, Maler 127. — G. B., Justitsraad 280. — J. P., Klæde-handler 127. — Peter 127.
- Blom, Frk., Borgerrepræsentant 416.
- Bluhme, Hofpræst 600.
- Blücher, Ritmester 632.
- Bohemann, Carl Adolph 530.
- Bokkenheuser, F., Professor 125.
- Boldhus 88, 90, 97, 102—03.
- Bolten, Heinrich, Baron 496, 589 —90.
- Bombebøssen 124, 127.
- Bonde, C. B., Frøken 117.
- Bonfils, Antoine 506, 508. — Henri Antoine 509.
- Bonne Espérance 517—18.
- Borch, Margrethe 272.
- Borchhorst, Gabriel 517.
- Borchsenius, Otto, Redaktør 411.
- Bording, A. 479.
- Borgerdydskolen paa Krhavn. 436, 451.
- Bornemann, Vilhelm, General-auditor 512.
- Borre, Peter, Hofagent 579.
- Borup, Borgmester 410, 413.
- Botanisk Have 592.
- Bothmer, Joh. Fr. 614.
- Bournonville, A., Balletmester 126.
- Boye, Birgitte Cathrine 508. — Hans, Justitsraad 508.
- Bradebænk 87.
- Bradt, F. L., Tegner 531.
- Bragenitz, Malermester 147.
- Brahe, Jørgen 156. — Lave 84, 87.
- Brandes, Edvard, Dr. phil. 407.
- Brandt, Christian v., Greve 633.

- Christian, Købmand 579. —
Ingeborg Marie 516.
- Braem, Christian, Assessor 614.
- Bredal, Peter 105.
- Brede, Fabrik 528, 587—88.
- Bréhan, Hippolite de 526.
- Brekling, Herman 185.
- Bremerholm 75—77, 86, 89, 90,
183.
- Bretton, Lucas de 624.
- Briand de Crèvecoeur, Frøken 117.
- Brinck, Peder, Skoleholder 567.
- Brix, Hans 525.
- Brochmann, Jesper 270.
- Brock, Jens, Arkivar 309—12. —
Jens Sørensen, Toldbetjent 308.
— Jokum, Brygger 308—09. —
Lene 310—14. — Niels 228—31.
- Brohuset 363.
- Broisac, F., Instrumentmager 124.
- Brokkensbod 194, 305—18.
- Brolægning 121, 131, 138—39.
- Brorson, A. W., Rektor 335.
- Brostrup, Hans og Jens 80.
- Brown, David 608. — John 493
— 94, 514—15, 517—18, 527,
608. — Louise 515, 518—19,
608.
- Brugsforening 363.
- Bruguier, Mariane 520.
- Brun, Adelaide 326. — Constan-
tin 128, 594—95. — Frederikke
500, 594, 599. — Nordahl, Præst
333.
- Brunchardus 476.
- Bruun, Andreas, Højesteretsasses-
sor 608, 623. — J. O., Lærer
536. — Jokum, Præst 608. —
Malte Christian 596, 634. —
Malte Conrad 525, 630. — Seve-
lius 572—73.
- Bryggerlaug 237—39.
- Brüggmann, Terkel 620.
- Brændevinsbrev 231.
- Brøndbyøster, Brøndbyvester 252.
- Brønshøj 413, 486, 556—64.
- Brønshøjgaard 617.
- Brønshøjholm 617.
- Budde, Agnete 104.
- Budde-Lund, Grosserer 434.
- Bugge, Professor 335. — Samuel,
Præst 477.
- Bunkelflod, H. C., Præst 338.
- Burenæus, Ide 580.
- Burmeister. Johanne Margrethe
528.
- Busk, Bagge Knudsen 196.
- »Byens Huse« 91.
- Byens Rende 82—84, 159—60.
- Bügel, Caspar Peter 518.
- Bülche, Peter, Dr. med. 210. —
Titus, Borgmester 501.
- Bülow, Carl Ulrik v. 626 — Jo-
han 383.
- Byrge, Biskop 81.
- Bützow, Provst 141.
- Bärens, J. H., Assessor 2, 3, 5—7,
31, 38, 41—43, 46, 49, 50.
- Bærentzen, David, Købmand 616.
- Bødker, Peder 81.
- Bøhme, J. Th., Mægler 623.
- Børgesen, Jørgen, Brygger 61.
- Børnhuset 50.
- Børsen 303—04, 435.
- Bötticher, Læge 433.
- Callisen, H., Læge 12, 45, 56, 335,
376, 390, 392, 517, 523.
- Calmette, de la, Kammerherre 504.
- Capion, Etienne 611.
- Cappel, Jochim Dietrich 512.
- Caroline, Arveprinsesse 351.
- Caroline Amalie, Dronning, 346,
351, 450. — Asyl 450.
- Caroline Matilde, Dronning 321,
344, 350, 529—30.
- Carlsen, Anders, Søjtmester 190,
— Knud, Fiskemester 622.

- Carlsminde i Søllerød 581.
 Carstens, Johan Lorentz 586.
 Carøe, K., Kredslæge 428—29.
 Caspersen, Landstingsmand 407.
 Castenschield, J. M., General 587.
 Cathala, Pierre. Kammager 2.
 Cathrineberg 482.
 Causse, B., Hoffrisør 128.
 Chaluppekanalen 183—84.
 Chamberlain, Anna Marie 608.
 Chambers, Peter 203—17.
 Charlotte, Bastion 192.
 Charlotte Amalie, Dronning 480,
 524, 582, 604. — Prinsesse 483,
 582.
 Charlottenborg 68, 184.
 Charlottenlund 480, 483.
 Choquet, Dansemester 112.
 Christiansholm ved Strandvejen
 480, 501, 519, 521.
 Christiansro 524.
 Christensen, Alfred, Overretssag-
 fører 404. — Christen, Brænde-
 vinsbrænder 626. — C. L., Læ-
 rer 563. — Godfred, Landskabs-
 maler 404. — Ole, Folketings-
 mand 407.
 Christiani, Hofpræst 36.
 Christiansen, Jørgen, Lærer i
 Utterslev 562.
 Christoffersen, Jonas, Skoleholder
 564.
 Citadellet 204—15, 371.
 Clare, Didrik 597.
 Classen, Johan Frederik 504—05,
 507. — Peder Hersleb 505.
 Classens Have 501, 504, 506—08.
 Claudi, Johan Bernt 577. — Ver-
 ner Bernt 577.
 Claus de Polonia, Læge 156.
 Clausberg, Etatsraad 614.
 Clausen, Lorentz Nicolai 513. —
 Niels, Superkargo 596. — Peter,
 Generalguvernør 520.
 Clauson Kaas, Mogens 275.
 Clemens, Kobberstikker 336.
 Clerque, Johan Adolf de 511.
 Clozel, Baron de 512.
 Cojet 209.
 Collbjørnsen, Christian 337, 421,
 579—80, 593.
 Cold, C. M. T., Politimester 2,
 421—22. — Dan., Dr. med. 405.
 Colding, Jakob Love 218. — Jens,
 Præst 218. — Peder 222.
 Collett, Peter 631.
 Colstrup, Vinhandler 118.
 Coninck, Frederik de 582, 585,
 603, 610.
 Conradi, Johan Christian 627—28.
 Constantia 487, 519.
 Cornelisen, Johan 247.
 Coymann, Gilles 516.
 Cramer, Hofpræst 602.
 Crone, Frk., Borgerrepræsentant
 416.
 Cruse, Arnoldus Henrich 223. —
 Claus Henrik 225.
 Czermertoff, russisk Feltmarskal
 59, 69.
 Dahl, Jakob 624.
 Dajon, Bygningskommissær 314
 —15. — Billedhugger 336.
 Dalsgaard, Maler 294. — Ole,
 Etatsraad 49, 50.
 Damhuset 487.
 Damhussøen 65, 66.
 Damsgaard, Herlev S. 618.
 Danell, David 99.
 Dannebrog, Orlogsskib 197.
 Danneskjold, Pinasskib 169, 185.
 Danneskjold-Laurvig, C. C., Vice-
 admiral 117. — F. A., Greve
 501—02, 504.
 Danneskjold-Samsøe, Catharine
 Christine 616. — Chr. 614. —
 Frederik 580—82. — U. A. 581.

- Darbes, Musikinspektør 336.
 David, Limsyder 506.
 Davidsdegne 274.
 Degen, Johan Vilhelm 617.
 Dehn, Frederik Ludvig, Baron 580—82.
 Delfinstræde 92, 99, 100.
 Desmercières, Gehejmeraad 493, 589, 598—99, 603.
 Destinon, Alexander de 521.
 Diderichsøn, Bendix 625.
 Diethard, Didrik Anton v. 597.
 Dieussart, Bygmester, 499, 586, 588.
 Dixen, Johanne 522.
 Dobbeltsteen, Anna Sophie 577. — Thomas 577.
 Dockum, van 598.
 Dodt, Agent 599.
 Dokøen 191.
 »Dollorm« 379—80.
 Dorph-Petersen, Skuespiller 404.
 Dragør 197, 200, 478.
 Drejers Klub 426.
 Dressen, Else, Justitsraadinde 243.
 Drevon, Henry, Oberst 584—85.
 Drewsen, Christian 525. — Johan 524—25. — Johan Christian 525.
 Dronninggaard 255, 478, 498, 582, 584—85.
 Due, Knud Mikkelsen 67.
 Dumreicher, Johan Jakob 527.
 Duncan, Joh. 616.
 Duntzfeld, C. W., Grosserer 512, 610.
 Duurloo, Læge 413—15.
 Duvall, Gustaf 204—07.
 Dverig, K. A. 104. — Sigvard Friis 104.
 Dybengade 99, 100, 109.
 »Dybet« 75—79, 81, 85, 86, 89, 90.
 Dyrkøb 219.
 Dyssel, Madam 117. — Elieser 579.
 Dysseldorph, Albrecht, Vinhandler 208—09. — Christine Margrethe 597.
 Dyveke 519, 633.
 Dørschell, Gartner 607.
 Ebbach, Elisabeth 615.
 Ebberødgaard 481.
 Eckenberg, Joh. Carl v. 611.
 Edelgave 482.
 Edinger, Købmand 58, 61, 63, 68. — Johan, Raadmand 524. — Peter Vilhelm 513.
 Eegholm, Isenkræmmer 126.
 Eggers, v., Legationsraad 608. — Mariane 322. — N. C. 339.
 Eggensen, Poul Resen 428.
 Ehlers, Anna Lucia 516.
 Ehm, Assessor 59, 68, 69.
 Eilersen, Johan, Schouthynacht 104.
 Eilitz, Johan 578.
 Einsperg, Jakob 617.
 Eisen, Traktor 119.
 Elefanten, Orlogsskib 200—01.
 Eleonora Christina 256—57, 598.
 Elers, Jan, Havnemester 165. — Jørgen 170.
 Elisabeth Augusta, Frøken 256—58, 264—65.
 Ellbrecht, Carl Henrik v. 600.
 Elsegaard, Søren Jensen 586.
 Emdrup 481.
 Emdrupgaard 615—16.
 Emilies Kilde 520.
 Enevold, J., Ekstraskriver 130.
 Engel, Hedevig Margrethe 514.
 Engelsborggaard 592.
 Enrum 435, 483, 527—29.
 Erichsen, Erich, Konferensraad 515. — Jon, Bibliotekar 628. — Peter, Grosserer 609.
 Erichsens Palæ 104, 116, 129, 133, 136.

- Ermandinger, Hans Henrik 556, 618.
 Ermelundshuset 487.
 Ernst, Politimester 60. — C. L., Superkargo 517.
 Eschildsen, Lauritz, Murermester 529.
 Eskildsen, Erik, Skibsbygmester 512. — Lavrids, Tolder 193.
 Esmarch, Frederik 580.
 Ewald, Professor 358. — Johannes 525, 608
 Evertsen, Tileman, Prokurator 359.
 Fabritius, Anna Elisabeth 504. — Charlotte 587. — Just 494, 507, 519—21, 526, 587, 603. — Marie Justine 507. — Michael 494, 528, 608.
 Falck, Vandmester 315.
 Falkendal, Lyststed 624.
 Falkonergaarden 255, 258, 263, 479, 623.
 Fallesen, Præst 541.
 Falsen, Assessor 333.
 Fanøe, J., Skolemester 150—51.
 Farumgaard 481, 499, 577—78, 585—87.
 Fasting, Skolemester 151.
 Fattigskoler 2, 32—43, 55, 110, 140—53, 532, 539.
 Fattigvæsen 1—56. — i Hamborg 5, 6, 31, 47, 54, 56. — i München 26, 30, 51, 54. — i Philadelphia 47.
 Fattigvæsenets Politiret 48, 49.
 Feddersen, Christian, Urtekræmmer 522.
 Fenger, Borgmester 401. — Rasmus, Præst 2.
 Ferrall, Roger 519.
 Ferrini, Traktør 129.
 Ferslev, J. C., Etatsraad 134, 137.
 Fichte, tysk Filosof 601.
 Fieldsted, Karen 617.
 Figgé, V., Redaktør 641.
 Fischer, Moritz, Auktionsdirektør 585.
 Fisker, Lorentz, Admiral 509.
 Fiskerhuset paa Østerbro 200, 487, 502—04, 506, 509.
 Fistaine, Juveler 502.
 Fjeldsted, Thomas Andersen, Lærer 573—74.
 Flaskekroen 487.
 Flekenberg, Madam 58.
 Flensborg, Birkedommer 397.
 Flindt, Politimester 1, 384, 387.
 Flyvende Ulv, Skib 194.
 Flyvemaskine 304.
 Fogh, Børge, Hørkræmmer 2, 3.
 Fogtmann, Lærer 407.
 Fontenay, C. F. de, Kommandør-kaptajn 513.
 Foreningen til Dyrenes Beskyttelse 403—04, 407, 410—12. — til Hovedstadens Forskønnelse 318.
 Forhaabningsholm 621—22.
 Forlystelsesskat 52.
 Fortove 95, 139, 176, 178, 184, 186.
 Fortunen ved Stranden 96, 112, 114. — i Dyrehaven 487, 523.
 Fortunstræde 90, 95, 114, 121.
 Fosc, Jakob, Organist 358.
 Foss, Harald, Maler 280.
 Frankenau, R., Læge 338.
 Frantzen, Hans, Dr. 160.
 Fredensborg Slot 497.
 Fredericiagade 189.
 Frederik, Arveprins 120, 581, 590, 632.
 Frederik IV 529. — V 578, 581, 589, 602. — VI 295—96, 304, 332, 345—46, 350. — VII 344—45, 351. — VIII 345, 351.

- Frederiksberg 246—65, 409—10, 556—57, 571, 622 f. — Hovedgaard 624.
 Frederiksdal 479, 484, 591, 593—97, 604—05, 640.
 Frederiksgaard, Brønshøj S. 617.
 Frederiksholm (Kvarter) 172, 174. — (Ø) 191.
 Frederiks Hospital 44.
 Frederikslund 499, 585.
 Frederiksværk 494.
 Friborg, J. C., Urtekræmmer 3, 337.
 Friedenreich, Skoleinspektør 366.
 Friedrichson, Adolph Ludvig 593.
 Friderici, C. F., Grosserer 116.
 Frigast, Mathias, Skoleholder 571—73.
 Friis, Renteskriver 98. — F. A., Justitsraad 1. — Jokum, Søkapitajn 523.
 Frijs, Elisabeth Sophie, Grevinde 589. — Mogens 480.
 Frijs-Desmercières, Grevinde 600.
 Frisch, Hartvig Marcus 621.
 From, Lars, Bager 234. — L. P., Bogbinder 234.
 Frontin, Pierre 502, 506.
 Frue Kirke 82, 155—57, 159, 208, 269, 436—38. — Skole 241, se Metropolitanskolen.
 Frydenlund 480, 497, 499, 529—30, 578.
 Frøichen, Julius 519.
 Frølich, Maler 294—95.
 Frøling, Berthel, Smed 437. — Just, Hørkræmmer 437.
 Fugl, Frederik 624.
 Fuglede, Kapitajn 427.
 Fuglevad 587.
 Fuijen, Henrik 99 — Jakob 101—02.
 Funek, Sivert 515.
 Fædder, Borgmester 151, 374, 384.
 Fævejle 477.
 Fødselsstiftelsen 589.
 Førstergaarden 633.
 Gaaseparken 533.
 Gabel, Traktør 119, 300. — Kristoffer, Statholder 105, 247, 255, 476, 478—79, 612. — Vald. Kristoffer, Kammeherre 479, 612.
 Gad, P. C. F., Melhandler 458.
 Gadelygter 107, 131, 138.
 Galskjødt, T. C., Vært 106.
 Gamborg, Professor 335.
 Gamél, A. C., Grosserer 124, 126, 136.
 Gammelbodhavn 77.
 Gammelstrand 115, 124.
 Gandil, Pierre 502.
 »Gange« i Øster Kvarter 92, 100, 115, 118.
 Garmann, Chr. Frederik 595.
 Gaunø 596.
 Gedde, Laurids 156.
 Gentofte 483, 486—87, 604 ff.
 Gentoftegaard 604—06.
 Georg, Konge af Grækenland 134.
 Gerner, Henrik 172.
 Geschirkammer 342—54.
 Getreusensand 514, 517—19.
 Getreuer, Chr. P., Forgylde 517—18.
 Gersdorff, Rudolph, Stiftamtmand 578.
 Gerstenberg, tysk Digter 601—02.
 Gianelli, Traktør 128.
 Gieseler, Tile 83.
 Giesler, Joachim 112.
 Giødved, Redaktør 456.
 Gjelshus 603.
 Gjelstrup, Skuespiller 120, 603.
 Glassing, J. C., Modehandler 126.
 Glerup, Anna Erika 595. — Christopher 608.
 Glob, Anders, Provst 83—85.

- Gock, Albert v. 83.
 Godenius, Carl og Johan 523.
 Godthaab 624—25.
 Goe, Peder, Fribrygger 596.
 Gonzahl, Johan Henrik 529.
 Goos, Professor 283.
 Gorne, J. D. 527.
 Graah, Peder Hersleb 579.
 Gram, Frederik v., Hofjægermester 239. — Hans, Professor 218. — Peter, Superkargo 527.
 Granelli, J. B. 124.
 Green, Anna Christina 222.
 Griffenfeldt 481.
 Grillenborg 580.
 Grolau, Christian 510.
 Grubbe, Regitze 104.
 Grundejersbanken 134.
 Grundtvig, Biskop 468.
 Grøn, Nikolaj, Branddirektør 358.
 Grøndal 624—25.
 Grøndalsgaard 251.
 Grønnegaards Havn 169.
 Grøngaard, Iver, Raadmand 309, 314. — Johannes, Revisor 312—13.
 Grønvold, Maren 226.
 Guione, Bygmester 499, 592, 596.
 Gunning, Robert 603.
 Gustmeyer, C. H., Grosserer 111, 116.
 Gyldendal, Søren, Boghandler 509.
 Gyldenlund 480, 483—85, 588, 616.
 Gyldenløve, Hans Ulrik 104. — U. F. 169, 184, 480, 588, 612.
 Gymnastik 36—38, 542—43.
 Güntelberg, Kommandørkaptajn 523.
 Günther, August 600. — Christoph 600—01. — Johan Jakob 601.
 Gædeken, Lektor 401.
 Gæthusstræde 160.
 Gøye, Margrethe 98. — Mogens, Jægermester 97. — Mogens, Rigshovmester 82.
 Haelwegh, Kobberstikker 296—97.
 Hage, Alfred, Grosserer 397. — Hother 456, 460—61.
 Hagen, Guldsmed 424. — O. F., Vinhandler 303. — Peter, Grosserer 435.
 Hagerup, Provst 338.
 Hahn, Alexander 617. — Sophie Amalie 529. — Vincens Joachim v. 481, 617.
 Halkier, Fuldmægtig 284. — Peter 519.
 Hall, Oluf, Sekretær 298.
 Hallandsaas 100.
 Hallensen, Joh. Henrik 597.
 Hal'ler, Sophie 323—24.
 Hallin, Jernstøber 364—66.
 Hallinsgade 364.
 Halling, Jochum, Degn 564.
 Halmstræde 90, 115, 132.
 Hambro, C. J. 127. — Joachim 117. — Joseph 117, 135.
 Hammond, Amtsprovst 556, 560, 562, 566, 568, 574.
 Handelsbanken 133, 135.
 Handelsseminarium 116.
 Hammerich, Ehrenfried Mathæus 616.
 Hansen, C. F., Arkitekt 523. — Christian, Forpagter 522. — Christian, Grosserer 606. — Constantin 306. — David, Blytækker 438. — H. N., Borgmester 410. — Jørgen, Renteskriver 260. — Mathias, Borgmester 99. — Peder, Biskop 2, 144. — Peder, Renteskriver 160.
 Sct. Hans Hospital 28, 29, 31, 44, 49, 55.
 Harboe, Jens, Oversekretær 501, 506.

- Harboeske Have 501.
 Harris, Fabrikant 527.
 Harsdorff, C. F., Arkitekt 116,
 336, 508, 530, 617, 619.
 Hartman, Dorthæa 243.
 Hartmannshus i Nærum 579.
 Hartvigsen, Mathias 67.
 Hauch, Andreas v. 587.
 Hauser, Conrad 337, 518—19.
 Havekunst 496—99.
 Havfrue 216—17.
 Havfruegrunden 171.
 Havnefoged 167—68.
 Havnemester 165—68, 185, 200.
 Havnen 161—201.
 Havnepenge 50.
 Haxthausen, General 615.
 la Haye, Jean, Kaptajn 633.
 Hegelund, Smedemester i Lyngby
 639. — Michael Nielsen 377—78.
 Heger, Christiane 525—26. — Ka-
 ren Margrethe 631. — Peter 525.
 Heiberg, P. A., 305—07, 333, 420
 —25, 440, 630. — Sekretær 333,
 440.
 Heide, Christian v. der 615.
 Heideman, Johan 164.
 Heider, Otto 104.
 Heine, N., Overretssagfører 366
 —67.
 Heinesgade 366—67.
 Heinrich, Joh. Fr., Konferensraad
 598.
 Heins, Albert 481.
 Hellegaard, Proviantskriver 511.
 Heller, Johan David 514.
 Hellerup 483, 511, 513—16.
 Hellerupgaard 499.
 Helligaandshus 155—56.
 Helms, Kristoffer 61.
 Hemert, Elisabeth 622. — Elisa-
 beth Susanne 621. — Jost van
 494, 587, 620. — Peter v. 587
 —88, 620—21.
 Hemmer, J. P. 527.
 Hennings, Læge 376. — August
 588.
 Henrichsen, Caroline 289—90. —
 Carsten, Maler 278.
 Herbach, Caspar 598.
 Herman, Kunstantikvar 284, 297.
 Hersleb, H. C., Borgmester 378
 —83, 527. — P. L., Præst 486.
 — Peter, Biskop 275, 616.
 Herstedøster 252.
 Hertz, Biskop 508. — Henrik
 320—21.
 Hetsch, Professor 318.
 Heuer, Kobberstikker 284.
 Heymann, Anna Margrethe 614.
 Hieronymus, svensk Skib 182.
 Hiort, Henrik, Skoleholder 558.
 Hjelmstjerne, Henrik 524, 582.
 585, 627.
 Hjerrild, O., Vinhandler 126.
 Hjort, Peder, Schouthbynacht 579.
 — V. K., Biskop 2, 36, 37.
 Hjortespring, Herlev S. 481, 617
 —18.
 Hoffmann, Madam, Læremoder
 147. — G., Oberst 179—80.
 192—93. — Vikman Petersen
 196.
 Hoffmeyer, Lorenz, Natmand 384
 —88.
 Hofgaard, Ole, Vinhandler 625.
 Hofteatret 459.
 Holberg, Ludvig 546, 578.
 Holck, Agent 117, 120, 359. — F.
 W. C., Greve 613.
 Holck-Winterfeldt, Greve 608.
 Holland, Kro i Lyngby 483, 487.
 Holiændermarken 66.
 Holm, A. H., Grosserer 126. —
 Amalie 427. — H. G. F., Land-
 skabsmaler 434—36. — H. P.
 512. — J. G. C., Guldsmed 458
 — Joh., Maskinarbejder 365

- Ole Stephensen, Skoleholder 567—68. — Peter, Assistenshusforvalter 580.
- Holmens Bro 89, 90, 93, 94, 100, 109, 116, 132. — Kanal 100, 103, 113, 132, 178—79. — Kirke 93, 105. — Revier 115. — Skole 103.
- Holmensgade 100, 109, 115, 124.
- Holmskjold, Theodor Holm de 590—92, 594—95.
- Holmsted, Frederik 501.
- Holst, Hans 217. — Lorentz, Degn 559. — P. N., Fabrikant 404.
- Holstein, Carl v., Gehejmeraad 526. — Ulrik Adolf, Storkansler 110—11, 589, 614, 632.
- Holstein-Holsteinborg, Greve 407.
- Holstein-Ledreborg, Christian 626. — Johan Ludvig 626—27.
- Holsten, Adam Christopher, Kammerherre 624. — Didrik v. Kaptajnlieutenant 513.
- Holtegaard 499, 577—78.
- Holten, J. J., Birkedommer 435. — N. A., Statsgældsdirektør 124, 436.
- Horn, Politimester 372.
- Horndal, Anders, Havnemester 166, 196.
- Hornemann, Jens Wilken 338.
- Horrebov, Nikolaj 275.
- Hoskier, F., Mægler 127.
- Hotel du Nord 119, 128, 134. — Monopole 111. — Royal 103, 112, 114, 126, 128, 134.
- Howden, Heglemester 621.
- Huguetau, Greve 493, 597—99.
- Hukken 180, 190—91, 194, 199.
- Hummeltofte 499, 596—97.
- Hummergade, Hummerstræde 92, 99, 100.
- Hunde 369—419.
- Hundegalskab 372—82, 386, 390—94, 397, 400—02.
- Hundeskat 391—404, 409—10, 412—14, 417—18.
- Hurk, Peter van 502, 517, 598, 603.
- Hurtigkarl, J. T., 338.
- Husnumre 108, 120, 137—38.
- Husumgaard 482.
- Huulegaard, Madam 358.
- Hvid, Kristian, Kannik 83, 84.
- Hvide Hest, Gæstgivergaard 622.
- Hvidovre 252, 487, 556—57, 570—71.
- Hvidøre 480, 519, 523.
- Hviid, Caja 632. — Jens Madsen 243. — Mathias, Biskop 617.
- Hvælvingen 101, 115, 121, 132—33.
- Hytlinger, Johan Simon 523.
- Hæseker, Hans Albrecht, Kommerceraad 511.
- Høegh-Guldberg, Fr., Professor 534, 540—42, 631. — Ove, Statsminister 542.
- Høffding, Victor, Grosserer 404.
- Høffuer, Laurents 156.
- Højbaadsmandsgade 101.
- Højbro 94, 132.
- Højbrohus 134.
- Højbroplads 123.
- Høkerforening 415.
- Høvisch, Barthold 624.
- Høyen, Professor 306—08.
- Høyer, Hans, Kaptajn 618. — Jakob 159. — Jens Chr., Skoleholder 571. — Marcus Haggæus 618.
- Høyersgaard 618.
- Høyrup, Søren, Skoleholder 537.
- Ibstrup 481.
- Ildbrand 108, 122. — (1728) 271, 357—58. — (1794) 349.
- Illumination 130—31.

- Industriforeningen 133.
 Inokulationsanstalt 615.
 Integade 90, 115.
 Ipke, Johan 263.
 Irgens, Chr. F. 616. — Jokum 185.
 Iselin, Carl Frederik 522. — Reinhard 501—04, 506, 519, 523, 599.
 Isenberg, Herman 481.
 Islemark 617—18.

 Jacob, Henning 243.
 Jacobi, Konferensraad 336. — Georg Christian 528.
 Jacobsen, Kromand i Rungsted 525. — Carl, Brygger 132. — Isaak, Brygger 616.
 Jagtvejen 490.
 Jakobsen, Pejter 247.
 Jansen, Tønnes, Schultus 248, 258.
 Jantzen, A., Præst 435.
 Jardin, Arkitekt 607.
 Jena, Landsted 512.
 Jenner, Lucas Friedrich 500.
 Jensen, Blomstermaler 435. — Gunnar, Møntmedaillør 280—81. — Harald, Litograf 291. — Mads, Skoleholder i Sundbyøster 565. — Peder, Tømmermester 438. — Rasmus, Købmand 157. — Severin & Andreas 134, 136.
 Jerichau, Maler 279.
 Jespersen, Hannibal, Søminemester 404. — Hans, Brygger 609.
 Jessen, Lorenz 513.
 Jochimsdal 512.
 Johanneshvile 522.
 Johannsen, Minister 286—90. — Oberstlieutenant 288, 290.
 Johnsen, Hartwig, Lærer 635.
 Jordemødre 270.
 Judichær, Olaus, Søofficer 199, 603.

 Juel, Jens 103. — Knud Frederik, Kammerjunker 578. — Niels, Admiral 203, 624.
 Juliane Marie, Dronning 350.
 Justesen, Niels, Krigskommissær 511.
 Justinenborg 507.
 Justsen, Poul, Havnemester 166.
 Jæger, G. H., Boghandler 444.
 Jægergaarden 600—01.
 Jægersborg 246, 343, 487, 606.
 Jøder 17, 18, 51, 118, 350. — Jødefejden 129—30.
 Jønson, Tapetserer 416.
 Jørgensen, Eugen, Arkitekt 416. — Henrik, Urtekræmmer 356. — Søren, Folketingsmand 406. — Søren, Raadmand 522.
 Sct. Jørgens Sø 479.

 Kaalund, H. V., Digter 394.
 Kaas, Erik, Biskop 80.
 Kakkellovnsfabrikken 425.
 Kakkellovns malt 237—38.
 Kalkbrænderi, gamle 506, 508. — nye 508.
 Kalkbrænderibugten 198.
 Kalko, Overretsprokurator 366.
 Kall, Professor 335.
 Kalthoff, Peter, Tøjmaster 251, 624.
 Kalthuset 251, 255, 259, 624.
 Kalvebodsund 171.
 Kammersvend, Jens 633.
 Kanaler 108, 113, 152, 171—80.
 Kanningaarden paa Frederiksberg 479. — ved Furesøen 585.
 Kapunstopperi 508.
 Karl XII 529.
 Karl, Prins 58, 612.
 Karl af Hessen, Landgreve 304, 530.
 Karleby, Jens, Stenhugger 509.
 Karnapper 107.

- Karuselridning 346—49, 353—54.
 Kastrup 200.
 Kauffmann, Krigsminister 287.
 Kehlet, Chr., Chokoladefabrikant 129.
 Keitum, Margrethe 98, 104. — Peter, Raadmand 98.
 Kellinghusen, Andreas, Sukkerbager 233—45. — Daniel 234. — Kort 236, 243. — Peter 241—45.
 Keysen, Garver 271.
 Kierkegaard, Christian, Tegnælærer 279.
 Kierulf, P., Lærer 561.
 Kikkenborg 183.
 Kildendal 485, 487, 511.
 Kildevæld 512.
 Kinch, Prokurator 385.
 Kircheberg, Johanna Georgia 218—22. — Karen Pedersdatter 218. — Peder Jørgensen 218.
 Kirck, Købmand 397.
 Kirkegade 115.
 Kirkerup, Hofarkitekt 116, 622.
 Kirstein, Konferensraad 510.
 Kirsten Pils Kilde 511.
 Kittendorff, Adolph 291.
 Kiærulff, Søren, Grosserer 587.
 Klampe, Jørgen 523.
 Klampenborg 487, 523.
 Klare Kloster 158. — Møntermur 159.
 Klasselotteriet 50.
 Klat, Madam 129.
 Klaumann, Gregorius Thellesen 527, 620. — Knud Gregorius 486, 599, 620. — Peter, Bryghusforvalter 624. — Peter Gregorius 527, 620. — Verner 476, 506.
 Klein, Rigsdagsmand 407. — Loren, Skoleholder 537. — Peter, Juvelerer 357.
 Klemcke, C. F. 527.
 Klingenberg, Povl 212.
 Klinggraf, Konferensraad 502.
 Kloppenburg, Debora 529.
 Klopstock, tysk Digter 599, 601—02. — August Philip 601.
 Klubber 113, 118, 129, 135.
 Kløcker, Abraham 483, 605. — Herman Lengercken 605.
 Knieff, Kaptajn 529.
 Knippelsbro 168—71.
 Knopff, Hans 516.
 Knoph, Møntdirektør 633.
 Knud, kgl. Skipper 64, 156, 158.
 Knuth, Adam Levin 483, 586. — Eggert Christopher 517. — F., Greve 608.
 Knutzen, K. O., Provst 536, 542.
 Koch, Elise Marie 428. — Henrik, Bagermester 368. — J. H., Stadsbygmester 428.
 Kochen, Cecilie Gertrud 615.
 Kock, Melchior 158.
 Koefod, Klavs 61.
 Koës, Christopher 617.
 Kofod, Jens, Tolder 603.
 Kofoed, Etatsraadinde 471.
 Kolera 562.
 Kolerafejren 435.
 Kollekolle 487, 597.
 Kompagnihuset 103.
 Kongens Boder 85—87, 92, 96. — Nytorv 100, 108, 179. — Urtehave 90, 93, 94.
 Kongsvillie, Gaard 595.
 Koningh, Christian, Viceadmiral 513—14, 516—17.
 Konventhuset 54.
 Kornbeck, Skoleholder i Valby 571.
 Kortstempling 51.
 Kortum, Jakob 158.
 Kost, H. 98.
 Kovtrup, Brygger 118.

- Koxkull, Baron 603.
 Krabbe, Kaptajn 637. — Elsebe 267.
 Krabbeløkke 183, 186—87.
 Krag, Erik 103. — Hans Christian 616.
 Kraghaven ved Hvidøre 480.
 Krarup, H., Professor 436. — N. B., Rektor 436, 451—52.
 Kreyer, Lorenz 603.
 Krieger, A. F. 299. — J. C., Bygmester, 499, 529.
 Kringelen 79, 82.
 Kristen Bernekovs Stræde 154—60.
 Kristian IV 297, 347. — VI 348—49, 581. — VII 2, 350. — VIII 345—46, 350. — IX 346, 349—51.
 Kristiansborg 435.
 Kristiansholm 187.
 Kristians Plejehus 29.
 Krogh, v., Kammerjunker 517.
 Krognos, Movrids Olsen 83.
 Krogsgaard, Lærer 538, 541—43.
 Krohn, C. C. I., Præst 453, 467—68, 470.
 Kronborg 91.
 Kronprinsessegade 435.
 Kruse, Edvard, Generaltoldforvalter 479. — Stephen Jespersen 624.
 Krüger, J. H., Berider 622.
 Krætzmer, A. M., Skuespillerinde 125.
 Kunstakademiet 291—93.
 Kvists Gaard i Nyhavn 67.
 Kvæsthus 187.
 Købke, Svend, Urtekræmmer 118, 244—45.
 Køie, Hans, Lærer 561.
 Køln, Morten v. 91.
 Kølpin, Læge 376.
 Kønsberg, Niels, Garver 601, 603.
 Korbitz, J. G. v., Hofmarskalk 102, 257, 260, 297.
 Køster, Anna Marie 528.
 Ladegaarden 246—47, 476, 479.
 — Ladegaardsmarken 249—50.
 — Ladegaardsvangen 479.
 Ladiges, Sukkerraffinadør 495.
 Laksegade, Laksestræde 91, 92, 99, 100, 109, 121, 130, 132.
 Lamonnerie, le Cercle de 512.
 Landmandsbanken 116, 133.
 Lang, Michel 160.
 Langberg, Dispatcheur 631.
 Lange, Joen Pedersen 155. — Peder 506. — Philip de 516—17.
 Langebek, Jakob 487, 522, 524, 582.
 Langebro 171.
 Langeland, Rasmus, Købmand 338.
 Langøe, Tønnes 633.
 Larsen, G., Lærer i Utterlev 563.
 — J. E., Lærer i Brønshøj 561, 563. — J. P. V., Lærer i Sundbyvester 569. — Lars, Fuldmægtig 629. — N. I., Folketingsmand 406. — Peder, Lærer i Sundbyvester 568—69.
 Lassen, Justitsraad 508. — J. J., Hofmaler 578.
 Laub, Anna Dorothea 524. — Hieronymus 558, 524.
 Laugstvang 53.
 Lauritzen, L., Grosserer 133.
 Lautrup, Christian 623.
 Lavritsen, Hans, Kaptajn 196.
 Leerbeck, Fabrikant 415.
 Lehman, Orla 396, 456.
 Lembeke, Justitsraad 412.
 Lemvig, F. L., Amtsforvalter 579.
 Lente, Gehejmeraad 64. — Christian v., Overkrigssekretær 239.
 Lerche, Cornelius 104.
 Leth, Overretsprokurator 406, 408.
 Levin, Martin, Vekselerer 277.
 Liebenberg, Anna Christina 223.
 — Christian, Bundtmager 218—23. — Christian Frederik 223. — Christiana Georgia 223.

- Frederik Ludvig 227. — Joakim Frederik, Bundtmager 226. — Johan Christian 510. — Johan Detlev 225. — Michael Frederik 225—27. — Sara Georgia 218, 225—26.
- Lieungh, Dortha Catharine 633.
- Lille Værløse 487.
- Lillie, Arkitekt 588.
- Limfabrikken paa Østerbro 506, 509.
- Lind, Jenny 126. — Mogens Zachariassen 506.
- Lindam, Christen, Brygger 517.
- Lindberg, Adam Levin 602. — Jacob, Borgmester 602.
- Lindemann, Daniel 526.
- Lindenerone, Hegermann v., Generalleutenant 509.
- Lindenov, Hans 256.
- Lippe, Jean v. d. 526.
- Lodberg, Jakob, Præst 142.
- Lohemann, J. H. G., Kadet 517.
- Løkkerup 514.
- Lollik, Anders Andersen 625.
- Longueville, General 493, 528. — Generalinde 527—29.
- Lorek, Josias 523.
- Lorentzen, Telegrafingeniør 284. — L. P., Grosserer 124.
- Lorenz, Valentin 163.
- Lossen, Fregat 198.
- Lottenborghuset 603.
- Louise, Fr. IV.s Dronning 200. — Kr. IX.s Dronning 351.
- Louisenlund i Slesvig 304.
- Lowson, Andreas 579. — Jens 587.
- Lubien, Christian 623.
- Lugge, Enevold Berregaard 527, 617.
- Luknam, Lystgaard 585.
- Lund, Degn i Brønshøj 559, 562. — Jens, Krigskancellisekretær 301—02. — Joh. Chr., Toldkontrollør 278. — Johannes, Lærer 562. — J. P., stud. theol. 458. — Max, Kancelliraad 277—99. — N. Kantor 472. — Niels Tønder 523.
- Lundegaard, Gentofte S. 608.
- Lundehuset 615.
- Luxdorph 524, 530, 578—79, 582.
- Lybecker, Joh. Ludvig 634.
- Lydersen, Villum, Garver 186.
- Lühe, V. A. v. d., Overpræsident 526—27.
- Lykke, Anne og Frans 98. — Erik 98. — Kaj 103.
- Lyne, Knud 611, 613.
- Lyngby 478, 481, 483, 486—87, 598 f. — Kro 588.
- Lyng, Antikvarboghandler 284—85, 297—98.
- Lynggaarden, Gladsaxe S. 591.
- Lüttau, Frederikke v. 327.
- Lækkerbidsken 96, 102, 126, 134.
- Læssøe, Assistent 296—97.
- Løv, P. D. Malermester 367.
- Løvenskiold, Magdalene Ch. H. 341.
- Maadeholdsforening 452 ff.
- Maase, Friederik v. d. 586—87.
- Mac Evoy 521.
- Maclean, G., Baron 593.
- Madsen, Jørgen, Øltapper 314. — Peder, Kæmner 155, 157.
- Magasin du Nord 103—04, 110, 127, 134—35, 179.
- Magens, Johannes 615.
- Magius, Postekspedient 416.
- Maglegaard 514—15, 518, 607—08.
- Magnussen, Rikard, Billedhugger 641.
- le Maire, fransk Resident 599.
- Malleville, Thomas de 493, 596.

- Malling, Iver 599. — Ove 1, 3, 606.
 Malmø, N. 98.
 Manderfeld, Carl Ingmann 524.
 Mandern, Karel van 104.
 Mangor, Elovius, Stadsfysikus 2, 6, 7, 12, 21, 23, 43, 44, 46, 382, 517.
 Manholtz, Herman 243.
 Manini, Holtandlæge 128.
 Marcher, General 284.
 Marcussen, Peter, Gartner 510.
 Marezell, J. G., Præst 512.
 Mariager, Jørgen Pedersen 616.
 Mariboe, Carl, Professor 127.
 Marie, Prinsesse 351.
 Marie Sophie Frederikke, Dronning 345, 350.
 Marieberg 608—09.
 Mariendal, Store, 483, 511, 516.
 — Lille 511, 516—17. — i Vedbæk 528. — paa Frederiksberg 623, et andet 624.
 Marienlyst 517—18.
 Markvardsen, Knud, Borgmester 511.
 Marmorkirken 435.
 Marschall, Jean 112, 117.
 Marstrand, Jacob, Bagermester 404.
 Marsvinernes Gaard 98, 104, 110.
 Masius, H. G., Hofpræst 481, 615.
 Massmann, N. H., Præst 2.
 Mastegade 178.
 Mastegraven 184.
 Mastehavnen 183.
 Mastekanalen 178.
 Mathiesen, Aage, Arkitekt 133. — Albert, Bygmester 253. — Søren, Regnelærer 269. — Søren, Skipper 314.
 Matton, Germain Charles 519.
 Mazar de la Garde, Oberst 618—19. — Postkasserer 510.
 Meck, Niels Vilhelm 617.
 Meisze, Johan Caspar 357—58.
 Mejer, Jens, Skoleholder 567.
 Melchior, M., Grosserer 365.
 Meldahl, Arkitekt 283, 410.
 Mentz, Willum 159.
 Merekel, Hans 577.
 Mervigen 177.
 Mesteker, Petronella Elisabeth 587.
 Mester, Vilhelm 522.
 Metropolitanskolen 266—76.
 Meyer, Hans, Drejer 87. — Hans, Negotiant 605. — Johanne Marie 596—97. — Johan Henrik 580. — Reinhold, Etatsraad 612. — Ulrikke Eleonore 612.
 Meyn, Stadsbygmester 122.
 de Meza, Dr. med. 334, 376.
 Middelgrunden 200.
 Mikkelsen, Anders, Byfoged 157. — Mikkil, Havnemester 166, 168.
 Mini, Traktør 128.
 Mohr, Christian, Urtekræmmer 302.
 Moldenhawer, D. G., Professor 512, 523.
 Moltke, Overførster 289. — A. W., Greve 608. — Henriette Sophie v. 587.
 Monrad, E., Student 541. — Johan 476—77.
 Monteleone, Marquise de 598.
 Mortensen, Hans, til Taagerød 240.
 Moskovitterne 57—71.
 Moss, Peter, Bankkommissær 526.
 Moth, Mathias 580. — Poul, Livlæge 580. — Sophie Amalie 482, 580.
 Mothsgaard i Søllerød 580.
 Motzman, Johan Georg 187.
 Mouritzen, Ulrikke Sophie 599.
 Munch, Jens Lauritzen, Degn 570.
 Muddermaskiner 108, 165, 172—75, 182—83, 188, 197.

- Muderspach, Chr. Sørensen v. 596.
 Munk, Peder, Rigsmarsk 89.
 Munthe-Morgenstjerne, T. S. 582.
 Murmestergangen 100.
 Mühlhausen, Frantz, Natmand 371.
 Mühlenstedt, J. A., Apoteker 512—13.
 Müller, Adam, Maler 278. — Christian 579. — Henrik, Rente-
 master 97, 102, 479, 579. — O.
 F., Naturforsker 591. — Otto,
 Overauditor 456.
 Münster, Balthasar, Præst 500.
 Mynster, Biskop 325.
 Möhl, K. E., Præst 455.
 Möinichen, Oversekretær 615.
 Møllebech, Albert, Skrædder 158.
 Mølleholværket 188.
 Møllegården 172.
 Møller, Hans Henrik, Traktør 615.
 — Henrik 634. — J. Ernst,
 Traktør 119, 128.
 Mønster, C. H., Vinhandler 126,
 136. — Peder Jacobsen, Skole-
 holder 565.
 Møntergaarden i Vingaardsstræde
 82—83. — i Møntergade 158,
 160.

 Nachtegall, Franz 36.
 Nannestad, Postkontrollør 287.
 Nansen, Hans, Præsident 170.
 Navigationsskole 97, 109, 116.
 Nebs, Mikkel 98.
 Neiendam, Robert, Skuespiller
 635.
 Nellemann, Justitsminister 407
 —08. — Kammeraad 575.
 Nellikegangen, Nellikestræde 92,
 100, 109, 115, 121, 123, 131—32.
 Nelthropp, Fabrikant 527.
 Neuhaus, Daniel, Købmand 310.
 Nielsen, Konferensraad 338. —
 Erik, Dekan 82. — Jørgen,
 Lærer i Sundbyøster 566—67.
 — M. C., Restauratrice 102. —
 Niels, Vært 96. — O., Dr. phil.
 81. — R., Læge 374. — Søren,
 Blytækker 438.
 Nikolaj Kirke 78, 81, 84—86, 91,
 97, 100, 103, 106, 122, 215, 269.
 — Kirkegaard 78, 79—82, 85,
 86, 91, 92, 95, 97, 111—12, 123,
 160. — Præstegaard 97.
 Nikolajgade 124, 132.
 Nikolaj Taarn 130—32. — Plads
 139.
 Nille Baltzers Boder 100.
 Nitz, M., Grovsmed 116.
 Nold, Christian, Magister 357—58.
 Noldte, H., Oberstlieutenant 2.
 Nordvestvej 363.
 Norgesminde 511.
 Normand, Anders, Guldsmed 356
 —60. — Niels Peter, Maler 357.
 Norske Løve, Orlogsskib 183.
 Numsen, Gehejmerraad 337. —
 Michael, Feltmarskal 516.
 Nyboder 94.
 Nybro (Holmens Bro) 93. — ved
 Nybrogade 172.
 Nybrogade 176.
 Nyerup, Rasmus 335.
 Nyhavn 184, 186—87.
 Nyholm 190—91, 195, 199, 200.
 Nymølle 587.
 Nystrom, Eiler 476.
 Nærum 578—79.
 Nærumgaard 579—80, 582.
 Næsseslottet 584.
 Nøjsomhed, Landsted 510.
 Nørager, Jens, Regimentsskriver
 623. — Mogens 624. — Peter
 512.
 Nørreallé 490.
 Nørregaard, Gentofte S. 608.
 Nørregaard, L., Professor 335.
 Nørreport 435.

- Oberkampff, Andreas 506, 508—
 09. — P. A. 508, 622.
 Oehlenschläger, Adam 328, 525.
 Oehler, Christoph 610.
 Ogelbye, Hans 176.
 Ogier, fransk Sekretær 90. — Jean
 François 616.
 Okse, Inger 156—57. — Mette
 156. — Peder 269. — Sidsel
 156—57.
 Oktoberloven 137.
 Oldelaud, Melchior 104.
 Olsen, Gartner 543. — F., To-
 baksfabrikant 416.
 Olufsen, Anders, Renteskriver 157.
 — Hans, Køkkenskriver 105.
 Ondrup, M., Murmester 510.
 Ondløse, Hans Nielsen 315, 317.
 Onsevalle, Niels Olufsen 166.
 Onsgaard, Gentofte S. 607.
 Opfostringshuset 40—43, 49.
 Ording, Carl Henrik 622, 628—29.
 Ordrup 607.
 Ordrupgaard 609.
 Ordrupshøj 609.
 Orm, Johannes 629—31.
 Osten, v. der, Kammerjunker 109.
 — V. A. v. der, Gehejmeraad
 603.
 Ostindisk Kompagni 96, 185.
 Osvald, Drejer 87.
 Oswald, Natmester 387.
 Otto, Professor 456.
 Ovens, Jakob 616.
 Overgaard, Rasmus, Brygger 633.
 Oxendorph, Jørgen Dinesen 162
 —63, 198—99.
 Oxholm, P. L., Officer 517, 593.
 Paludan, J. L., Præst 3, 42. —
 Nicolaj 521.
 Parcelvejen 362—63.
 Parsberg, Kristoffer 104. — Oluf
 104.
 Passau, Christian Albrecht v. 517.
 Pauli, Xylograf 291. — Joh. Fr.
 522.
 Paus, Birgitte Helene 630.
 »Pavelige Kollegium« 113.
 Pechel, Frantz 513.
 Peder Madsens Gang 155.
 Pedersen, Bernt, Bygmester 96.
 — Hans, Guldsmid 83. — Iver,
 Tømmermester 438. — Jakob,
 Kammertjener 247, 255, 480—
 81. — Rasmus, Konsumtions-
 skriver 516.
 Pentz, A. H., Hofmarskalk 102.
 Peschier, P., Grosserer 116, 122,
 126, 129.
 Pest 212—13. — 1711: 430—34.
 Pestrotter 432—34.
 Peter den Store 57—64.
 Peter, Doktor 59.
 Petersen, Birkedommer 366. —
 Kaffeskænker 102. — F. F.,
 Professor 298. — H. P., Gart-
 ner 510. — Hans, Skoleholder
 560. — Holger, Grosserer 277.
 — J., Vildthandler 127. —
 Louis, Papirhandler 133. —
 Morten, Kaptajn 196. — O.,
 Silke- og Klædehandler 458.
 Set. Petri Kirke 155.
 Petsche, Traktør 119.
 Pfeifer, Klædehandler 385—86.
 Pflueg, Christian Carl 600. —
 Frederik Andreas 600. — Re-
 bekka 600.
 Philipsen, Gustav, Boghandler 404,
 412.
 Pilegaard, Niels 559—60. — Peter
 558—59.
 Pilenborg 482.
 Place, Hans Holst de 513.
 Plantholm 171, 642.
 Plessen, A. C. v., Overkammer-
 herre 239. — Carl Adolph v.

612—13. — F. C. v. 613. —
 Louise v. 613.
 Ploug, C., Redaktør 134.
 Plum, Biskop 336. — Professor
 404. — Fr., Præst 486.
 Plump, Johan 620.
 Podelusk, Erik 156. — Jørgen 156.
 Pog, Dorthe 597.
 Politivedtægt 399, 402—03, 409,
 416.
 Pontoppidan, C., Raadmand 1,
 337.
 Porcelænsfabrik, den kongelige
 426, 592.
 Poulsen, Johan Anton, Viceadmi-
 ral 597. — Lars, Skoleholder i
 Sundbyøster 565. — Poul, Læ-
 rer i Uterslev 562.
 Prael, Bendix 340. — Niels 484.
 Pram, Chr., 320, 322, 328—29,
 333, 341, 628—30, 632. — Ma-
 ria Magdalene 323—24, 328.
 Preisler, Kobberstikker 599—602.
 — Skuespiller 336, 599.
 Prins Frederik, Orlogsskib 201.
 Prins Jørgens Gade 363.
 Prinsensbro 172.
 Prinsessegaarden paa Frederiks-
 berg 254—55, 257, 259—61, 479.
 Prislister 300.
 Pristaff, Mathias 616.
 Pritzel, J., Bedemand 303.
 Proeck, Stiftamtmand 609. — Chr.
 L. v., Gehejmeraad 609.
 Provinsialstænder 130.
 Præst, Niels 99.
 Præsteholmen i Brønshøj 617.
 Pædagogisk Selskab 536.
 Quaade, Minister 287.
 Qualen, Benedicte og Christiane v.
 324.
 Quintus, Bastion 192.
 Qvistgaard, Sofie Charlotte 226.

Raadhusmuseet 427—29.
 Raarup 482.
 Raasløff, Minister 287—88.
 Råvad, Arkitekt 404.
 Rahbek, Justitsraad 334. — C.,
 Litterat 334. — Kamma 422—
 25, 631. — Knud Lync 6, 420
 —25, 525, 610, 629—32.
 Rahbeks Allé 626, 629.
 Raff, Anton 597.
 Rafn, Emanuel 623.
 Rahn, Hans Hartmann 601.
 Raiser, Andreas v. 517—18.
 Ramdohr, Forfatter 604.
 Ramée, Arkitekt 499, 515, 585,
 594—95.
 Ramshardt, Kabinetssekretær 483.
 Ramsing, H. U. 74—77, 81, 84.
 Randulf, Niels, Præst 545, 547—48.
 Rantzau, Breide 98. — C. F. E.,
 Rigsgreve 504. — Emilie 520.
 — Frans 98. — Johan 82.
 Rantzau-Ascheberg, Greve 527.
 Ranøe, Læge 376.
 Rasch, Klavs 181.
 Rasmussen, Skoleholder 533—34,
 541. — Rasmus, Justitsraad
 577.
 Ratecken, Politimester 368.
 Rau, Traktør 616.
 Rawert, Stadskonduktør 123.
 Ravn, Hans Mikkel sen 477.
 Ravnsborg 479, 487.
 Ravnsborghus 612.
 Reberhanen 200, 212, 214.
 Réé, Edv., Direktør 277.
 Reedtz, Peder, Kansler 215, 604.
 Reenberg, Stiftsprovst 556. — Tø-
 ger 477, 484.
 Reff, Markus 155, 158.
 Reformert Kirke 429.
 Regenfuss, Kobberstikker 600.
 Regnegade 160.
 Regoli, H. D., Købmand 124.

- Reich, Gesilla 609, 618.
 Reichenbach. C. E. v., Kansler 480.
 Reiersen, Legatstifter 38.
 Reimers, Dirk Klavsen 247.
 Rein, Jonas 630.
 Reiser, C. F., Forfatter 334.
 Reistrup, Smed 377.
 Reitzenstein, Geheimeraad 611.
 Remise 626.
 Rendestene 95, 107, 380, 545, 548.
 Rentzmann, Departementchef 139.
 Rerup, Frk., Borgerrepræsentant 416—17.
 Resewitz, Fr., Gabriel 600—01.
 Retraite, Gaard 526—27.
 Reuss, Greve af 598.
 Reuther, J. A., Vinhandler 126, 129.
 Reventlow, Anna Sofie 356. — Cai Fr., Statsminister 582. — Claus, Justitiarius 578. — Christian Ditlev, Gehejmæraad 578, 586. — Conrad, Storkansler 480, 529. — J. L., Greve 1, 3, 26, 33—35, 40, 340. — Sibylle 340.
 Reventlow-Criminil, Minister 288.
 Reverensgade 91, 99, 109, 132.
 Reybaz, Fanny 324.
 Rhode, Amtsforvalter 575.
 Ribbing, Greve 593.
 Riber, Abigael 240—44. — H. W. Litterat 333. — Jens Hansen 240. — Knud Jensen, Skoleholder 564—65.
 Ridderspil 352—54.
 Riegelsen, Kaptajn 426. — Hans 527.
 Riis, Jacob, Skoleholder 558. — Marie 517.
 Risom, Joh., Læge 404.
 Ritzer, Jørgen 189.
 Rochlenge, Martin Jørgen de 192.
 Rode, Ove, Redaktør 417.
 Rodsten, Markvard 186.
 Roffner, Jakob 158.
 Rogert, Landsdommer 337.
 Rolighed paa Østerbro 509—10. — ved Strandvejen 527. — paa Islemark 617. — paa Frederiksberg 623.
 Rolighedsdal 509—10.
 Rolfsen, Syvert 638—39.
 Rolufsen, Bærnt 196.
 Romcis, Generalkonsul 621. — Grosserer 5.
 Roques, Sophie Renée 619.
 Rosbæk Mølle 510.
 Rose, C. P. og Marie Mette 117.
 Rosenaa 619.
 Rosenborg 91, 476, 478.
 Rosenerone, Londeman af 271.
 Rosendal paa Østerbro 501, 504, 506.
 Rosenfeld, Bendix 522.
 Rosenheim, Jens von 502, 506.
 Rosenkilde, C. N. 508.
 Rosenkjær, H. N. 73, 74, 76, 87.
 Rosenkrantz, F. C., Gehejmæraad 517. — Jørgen 104. — Mette 159—60.
 Rosenlund 617—19.
 Rosenvænget 502—04, 506.
 Rosing, Michael 336, 525, 529. — Ophelia 525. — Ulrik 291.
 Roskilde Landevej 628.
 Rostgaard, Frederik 112, 586. — Hans 247, 586. — Jens 586.
 Rotgieter, Jørgen 253.
 Rothe, Slotsgartner 403.
 Rudolph, Philippine 597.
 Rue, Johan de la 87.
 Rumfordsuppe 30, 31.
 Rumpe, Uggeløse S. 482.
 Rundetaarn 130, 133.
 Rungsted 525.
 Ruse, Henrik, Generalmajor 168, 204—07, 210, 215, 480.

- Rustenborg 483, 597—98.
 Rustkammer 342—43.
 Ryberg, Konferensraad 338.
 Rygaard, Gentofte S. 608.
 Rævshalen 161, 190—91, 196—98,
 200. — Rævshaledyb 180.
 Rødegaard 633—34.
 Rødeport 87.
 Rødovre 253, 259, 556—57, 559
 —60.
 Rørs, Helvig 525.
 Rørstensgaard 362.
 Rømer, Ole 163, 166—67, 482.
 Rønnedal ved Vedbæk 529.
 Rørbye, J. Hatting, Præst 2.

 Saabye, Skuespiller 336. — P. N.
 E., Lærer 574.
 Saint-Germain, Feltmarskalk 581.
 Salem, Stiftelse i Gentofte 605.
 Salemann, Georg, Maler 355—60.
 — Joachim, Biskop 355.
 Salomon, Eskild, Grosserer 412.
 Saltholm 247, 260.
 Saltkompagni 236, 241.
 Sanderumgaard 498.
 Sandgravene 543.
 Sandholm 602.
 Sandkister 176.
 Sart, Felix du 508.
 Scarpeta, Tandslæge 112.
 Scavenius, Erik 275.
 Schack, Anna Sophie 616. —
 Hans 203, 211, 482.
 Scheel, Generalmajor 70, 371. —
 A. W., Minister 290—91.
 Schimmelmänn, Charlotte 493. —
 Ernst Heinrich 520—521, 527,
 530, 629. — Ludvig Henrik 527.
 Schiørring, Kammermusik 330.
 Schiøtt, B., Borgmester 1. —
 Julius, Cand. mag. 404. —
 Niels Pedersen 623.
 Schiøtz, Søren 616.

 Schlegel, Gehejmerraad 296.
 Schleisner, Maler 306—08.
 Schmalfelden, B., 91.
 Schmieden, v., Kammerraad 625.
 Schmidt, Anton, Detailhandler 641.
 — C. A. F. 616. — C. G., Høje-
 steretsadvokat 509—10.
 Schneider, Abraham 621, 624—25.
 Schnell, Kammerherreinde 119,
 300. — Jacob 578.
 Schotzborg, Niels 526.
 Schouw, C. M., Politisekretær 232.
 — Joakim Frederik 226, 232.
 — Poul, Vinhandler 226. —
 Sara 218.
 Schovelin, Børskonsulent 416.
 Schrader, Stephen, Vinhandler 2.
 Schreck, Gæstgiver 112.
 Schrødersee, Konferensraad 591.
 — Lorentz v., Kammerherre
 628. — Sophie Magdalene de
 591.
 Schubart, Herman 629.
 Schuboth, Boghandler 304.
 Schulenburg, C. O. F., Sekond-
 lieutenant 130. — Verner, Greve
 596.
 Schulin, Greve 119, 591. — So-
 phie, Grevinde 593, 595.
 Schultz, Anna Sophie 376. — J.
 F., Bogtrykker 339.
 Schulz, Anton, Medaillør 585.
 Schupp, Christian 63.
 Schuster, Bertram Samuel 526.
 Schwartz, Skuespiller 336.
 Schwartzkopf, Etatsraad 428.
 Schwendi, Kammerjunker 617.
 Schwermann, Johan Wilhelm 505,
 509—10.
 Schwermannsdal 506, 509—10.
 Schwindt, Lauritz 597.
 Schyrmand, Bernt 98.
 Schæfergaarden, Gladsaxe S. 591.
 Schæffer, Barbara 243. — Didrik,

- Overberider 610. — Frederik Christian, Berider 581.
 Schæffergaard 610—11.
 Schøller, Caspar, Gehejmerraad 239.
 Schønheyder, Provst 337. — J. K., Læge 333, 376.
 Selsted, Cathrine 482. — Christian, Oversekretær 239. — J. S., Forfatter 553. — Poulina 608.
 Seiler, Bertel 64. — Chr. Fr. 615.
 Selby, Charles, Grosserer 587, 598.
 Selmer, Frederikke 580.
 Senn, Kobberstikker 295.
 Shaw, Højesteretssagfører 411—12.
 Sigbrachtsen, Klavs 247.
 Sigbrit 519, 633.
 Silchmüller, Carl, Garver 512.
 Simon, Sara Kathrine 243.
 Simonsen, Professor, Maler 281.
 Skarnholm 87, 176.
 Skeel, Birgitte 104.
 Skibsted, Generalfiskal 422.
 Skipperboderne 94, 99, 100—01, 105—06, 108.
 Skippernes Laugshus 116.
 Skippergade, Skipperstræde 101.
 Skodsborg 526.
 Skolevæsen 443—51, 532—44, 554—76. — i Kristiania 639.
 Skovlyst ved Lyngby 603.
 Skovshoved 480, 487.
 Skram, Peder 267—68.
 Skræderlauget 208. — Laugshus 439.
 Skvaldergaarden, Skvaldergade 92, 100, 109, 115, 132.
 Skydebanen 200.
 Slagterboder 123.
 Slotsholmen 88.
 Slotskroen 425, 630.
 Slukefter 72.
 Smedens Gang 100.
 Smit, Kancelliraad 615.
 Smith, Jens Nicolai, Birkedommer 634. — L., Professor 383.
 Smørhætten 82.
 Sneglebakken i Lyngby 603.
 Soelgaard, Karen 578.
 Soetmann, Jakob 596.
 Solbjerg 246.
 Solitude 361—63, 613—15.
 Sommerteater 611.
 Sonne, Jens Michael, Byfoged 527.
 Sophie Amalie, Dronning 481—82, 582, 585, 598.
 Sophie Frederikke, Prinsesse 120, 351.
 Sophie Hedevig, Prinsesse 528, 579, 612.
 Sophiehaug 609.
 Sophienberg 581.
 Sophienholm 499, 591, 594—95.
 Sophienhøj i Nærum 579.
 Sorgenfri Slot 496, 499, 586, 588—90.
 Sorte Rytter, Orlogsskib 166, 195—96.
 Souza, Greve 384—88.
 Span, Henrik 170—71.
 Spangenberg, Melchior og Valentin v. 91.
 Spendrup, Brændevinsbrænder 118. — Værtshusholder 152.
 Sponneck, Kommandant 614.
 Sporveje 139.
 Sprengtporten, v. 519.
 Sprich, Catharine 116.
 Springforbi 524—26, 585.
 Spurveskjul 597.
 Staffeldt, v., Hofjunker 334. — V. v., Staldmester 579, 582.
 Staldmestergaarden 93.
 Stampe, Elisabeth 309. — Henrik 311, 605.
 Stauning, Niels Madsen 622.
 Steffensen, Troels, Murmester 253.

- Stein, August Friederich, Bogtrykker 319, 338.
 Stemp, Jørgen og Niels 84.
 Stenbock, Magnus 110.
 Stenbukkens Gaard 110, 112, 116, 134.
 Stenersen, Byfoged 633.
 Stengaarden, Gentofte S. 606. — Gladsakse S. 591.
 Stengade 363.
 Stercke, Erhart, Trompeter 157.
 Steuben, v., Major 593.
 Stiefken, Lyder 623.
 Stiernblad, Baron 624.
 Stigsen, Otte 84.
 Stokholm paa Østerbro 476.
 Stolberg, F. L., Greve 529, 607.
 Stormbroen 172.
 Strandmøllen 524—25.
 Strandvejen 490.
 Stricker, Oberst 637.
 Struensee 584.
 Strunk, Justitsraad 298.
 Strømpebrød 368.
 Stubben 197.
 Stubenrauch, Jean Lebrecht 428 —29.
 Studenterforeningen 129, 136, 455.
 Sturz, H. P. 584, 602.
 Stæhr, Kirstine 617.
 Stærke Mands Have 611—12.
 Stocken, v., Frue 597. — Kristoffer E. von 181, 199.
 Støregade, Størrestræde 100, 115, 132.
 Suenson, Marineminister 287.
 Suhm, Lars Sørensen 519. — P. F. 335—36, 582, 588, 603.
 Suhmsminde 582.
 Suhr, Bernt, Hoffurér 604.
 Sumbel, Samuel 112.
 Sundbyerne 564—70.
 Sundhedsvedtægt 415.
 Svane, Frederik, Jægermester 481. — Frederik Christian 623. — Hans, Biskop 481, 585.
 Svanelejegaard 596, 633—34.
 Svanemøllen 616.
 Svanholm i Frederiksberg 623. — ved Gl. Kongevej 621.
 Svendsen, Arvid 522.
 Svenske, Peder 247.
 Svitzer, Henrica 310—13.
 Sværtegade 159 —60.
 Syerssen, Hemming 156.
 Synagoge 115.
 Syversen, Ole 441—74, 635—41. — Rolf 638—39.
 Søborghus 487, 616.
 Søbøtke, Adam, Major 597. — Adam Levin 609. — Andreas 240. — Johan, Kammeraad 526. — Johannes 609. — Sofia Amalie 240.
 Søegaard, Peder, Tobaksspinder 506.
 Søkadetakademi 109—10, 122.
 Søkvæsthuset 29, 627.
 Søllerød Sogn 476, 577 ff.
 Søllerødgaard 580—82.
 Sølling, P. N., Kommandør 127.
 Sølyst ved Klampenborg 493, 519 —21. — ved Vedbæk 527.
 Sørensen, Hans, Borgmester 185. — Jens, Søkortdirektør 163.
 Sætønder 199, 200.
 Taarbæk 487, 523—24. — Taarbækhus 523.
 Taffelbay 609.
 Tallotteri 228.
 Tangermann, Bartholomæus 609.
 Tauber, Folketingsmand 408.
 Teglgaarden paa Frederiksberg 259, 263, 623.
 Teglgaardsvang 479, 612.
 Tegnagel, Jørgen 82.

- Tengnagel, Fabritius de 528—29, 623.
- Tegner, Litograf 291. — Hans Maler 288—90.
- Terkelsen, Sophie Hedevig 526. — Søren 478, 552. — Terkel, Forvalter 605.
- Tetens, Konferensraad 517.
- Thaarup, Thomas 630.
- Theater, det kgl. 336. — i Grønne-gade 611.
- Theetz, Ærkedegn 80.
- Théhilliach, Oberst 612.
- Thestrup, Konrektor 340.
- Thielo, Carl August 487—88, 634. — Nikolai 634.
- Thieren, v., Borgmester i Reval 356, 359.
- Thillofsen, Peder, Skoleholder 564.
- Thompson, Benjamin 30.
- Thomsen, Hans, Skoleholder 536—37.
- Thorstensen, Christian, Lærer 567.
- Thorvaldsen 436. — Museum 398.
- Thrane, Jfr., Læremoder 146—49.
- Thuemen, Eustachius v. 93.
- Thuesen, P., Kæmner 270.
- Thuralh, Didrik de, Kommandør, 511. — Laurids, Bygmester 499, 578, 589.
- Thuresen, Frederik 104, 268.
- Thye, M., Præst 3.
- Tidemand, Christen 617.
- Tidtens, Cornelis Jacob 616.
- Timmermann, Jakob og Peder 102.
- Titken, Niels, Urtekræmmer 615.
- Titley, Walter 602—03.
- Tode, J. Cl., Læge 333, 374—78, 383.
- Toffe, Anna Elisabeth 622.
- Toldbod 88, 92, 161, 166, 191—96, 216, 317—18.
- Toldbodgade 187—88.
- Toldbodvej 195.
- Toldbod Vinhus 194, 310, 317—18.
- Toldforordning 1797: 52.
- Toller, Jens Nilssøn 502.
- Tommerup, Præst 358.
- To og tredive Mænd 228—31. — Fattigkasse 228—31. — Skole 229.
- Torkild, Præst 213—14.
- Torm, Politimester 274.
- Tott, Claes, svensk General 252.
- Tranberg, Niels 314.
- Tranegaard 514, 519, 606, 608.
- Trefoldighed, Orlogsskib 166, 195.
- Tre Kroner 198.
- Treschow, Michael 603.
- Treuensand 517—19.
- Trier, H., Borgerrepræsentant 416. — Sigurd 459.
- Trinitatis Kirke 435.
- Trojel, Hans, Præst 272—73.
- Trolle, Herluf, Vægter 421.
- Tronier, Johanne Elisabeth 558.
- Truelsen, Jacob 634.
- Trundsen, Kristoffer 84, 85.
- Tryde, Mette Elisabeth 623.
- Trøgelsen, Skipper 83.
- Tscherning, A. F. 398.
- Tuborg 487, 511, 513.
- Turcy, Sophie 515.
- Tutein, Frederik Johan 504, 506, 510, 512. — Peter 504, 613, 621.
- Tvede, Hans, Brændevinsbrænder 314—15.
- Tænkende Hest 438—39.
- Tøjhus 84, 87, 88, 96, 349.
- Tøjhushavnen 170.
- Tømmerindvigen 183.
- Tømmerstrejken 1794: 2.
- Tøndering, H. H., Skipper 458.
- Tønnesdatter, Sille 270.
- Ulfeldt, Ebbe 213. — Edel 482. Knud 103. — Kristoffer 98. — Mogens 98.

Ulkegade 115, 124.
 Ulrikkenborg 597, 599, 600.
 Universitetet 155—57.
 Unsgaard, Stiftamtmand 397.
 Urne, Agathe Rodsteen 518. —
 Johan 84. — Kristoffer 104.
 Urop, Aksel 162.
 Utterslev 362, 560, 562—63.

 Waagepetersen 284.
 Waager, Engelbert 522.
 Wadum, Johanne 515.
 Wahl, Jens Rasmussen 315.
 Vajsenhuset 41.
 Valby 248—52, 254, 256, 556—
 —57, 570—76, 625.
 Valeur, Herman, Købmand 358.
 — Johannes, Borgmester 358.
 Valkendorf, Børge, Major 518. —
 Kristoffer 269.
 Walsø, Niels 315.
 Wandal, P. T., Forfatter 334.
 Vandel, Bagge 162, 181, 187.
 Wandeler, P. R., Stadsfysikus 372.
 Vandforsyning 89, 95, 108, 138,
 173.
 Vangede 487, 607.
 Vanino, Peter 519.
 Vanløse 559—60.
 Warburg, C. A., Strømpævæver 136.
 Warnstedt, v., Kammerherre 632.
 Vartov 3, 29, 49, 55, 249. —
 Kirke 38. — Gammel 511, 513.
 — Lille 512.
 Wasserfall, Elisabeth Gertrud 587.
 — Peter 495, 582.
 Vedbæk 528—29.
 Wedege, Jens, Brygger 529.
 Wedel Jarlsberg, Baron 425. —
 — Frederik Vilhelm 616.
 Wegener, C. F., Gehejmearkivar
 236.
 Weiberg, Friedrich, Hofjunker 483,
 597.

Weidenhaupt, Billedhugger 336.
 Velgørenhedsselskab, det forenede
 458.
 Wello, L. A., Lærer 575.
 Welløe, Peter Petersen 620.
 Wendt, Carl, Konferensraad 596
 —97.
 Vendt, Povl de, Maler 437—38.
 Ventegodt 625.
 Wentorf, Claus, Overberider 626.
 Werhagen, Cornelius Melchior 620.
 — Henrik 616. — Melchior
 615—16.
 Wering, Jørgen, Bogtrykker 430.
 Werlauff, E. C., 125.
 Verrayon, Generalintendant 493,
 618.
 Wessel, J. H. 332—33. — Th. V..
 Grosserer 134.
 Wesselsminde i Nærum 580.
 West, Jens, Lysleverandør 529.
 — Peder 623.
 Wester, Politibetjent 67.
 Vesterbro 629.
 Vesterport 256.
 Weston, Edward 602.
 Westphal, Etatsraad 59.
 Vett, L. V. E., Gehejmecetsraad
 134.
 Wever, C. W. 529. — Johan Fried-
 rich 528, 620.
 Weyle, Tømmermester 317.
 Vibe, Joh. Tharnovius, Degn 571
 —72. — Mikkel 89, 98, 185.
 Wibe, Mikael, Gehejmecet 481.
 Wichmann, Bertel, Landfysikus
 595.
 Wiedewelt, Billedhugger 585.
 Vietinghof, Frederik, Kammer-
 herre 585.
 Wiewild, Johan 625.
 Wigant, Madam 64.
 Vigerslev 249—50, 252, 256,
 Wiimh, A. G. Kammerraad 578.

- Wilken, Daniel 174.
 Vildtnis, Lystgaard 601.
 Vilhelm, Landgreve 346, 637. —
 Prins 351.
 Vilhelmine, Hertuginde 351.
 Vilhelmsdal 522—23.
 Wilken, Murmester 317.
 Villadsen, Per 83.
 Vincent, Traktor 129, 135.
 Vind, O., Hofjægermester 592.
 Vinding, Povl, Professor 437, 586.
 Wineken, Christian, Møntmester
 516.
 Vingaarden 82, 83, 85, 86, 103.
 Vingaardstræde 107, 115, 121.
 Winsløw, Læge 374, 376.
 Vintappergaarden, Gentofte S. 609.
 — paa Frederiksberg 259.
 Winther, Jens, Traktor 116.
 Visby, C. H., Præst 455—57, 461
 —65.
 Witte, Ellen 598. — Hans 598.
 Wittrock, Ludvig 524.
 Vium, Henrik 624.
 Wivel, C., Restauratør 134.
 Wivet, Højesteretsadvokat 333.
 Wobner, Hendrich, Apoteker 96.
 Wodroff, Regimentskvartermester
 619—20.
 Wodroffgaard 619—21.
 Wodroffhus 621.
 Vogelius, Præst 149.
 Vogt, C. E., Gartner 506.
 Wohler, Silkefabrikør 512.
 Voigt, Arine 513. — Christian 512.
 — Hans Henrik 513. — Helene
 512. — Henrik 65. — Jakob 616.
 Voksblegen paa Frederiksberg 623.
 Voldskytte 371.
 Voltelen, Justitsraad 534, 540—41.
 — Just Henrik 601, 603.
 Vor Frelzers Kirke 427.
 Worm, Mathias 545. — Michael.
 Borgmester 111. — Ole 545.
 Wormskiold, Peter 622.
 Voscamp, Christian v. 597. —
 Hans 483, 597.
 Wovern, Mathias Johan v. 618.
 Vragerbreen 176.
 Wrangel, Carl Gustaf 203.
 Wrisberg, Mette Christine 605.
 Wulff, Vinhandler 422. — Valen-
 tin, Smed 437.
 Würst, P., Lærer 575.
 Wüst, Abraham 263
 Værtshuse 106, 112—15, 119, 128,
 134—35.
 Wøldike, Rektor 339. — H. C.,
 Lærer 567.
 Zahle, Højesteretssagfører 411.
 Zedwitz, Theresia Sophia v. 611.
 Zetlitz, Digter 630.
 Ziemer, Thomas, Raadmand 526.
 Zinn, Grosserer 621.
 Ærkebiskoppens Gaard 79—81.
 96, 101—02, 124, 133.
 Ølmand, Lavrids 83, 84.
 Øregaard, Gentofte S. 607, 609.
 Ørevad 483.
 Ørholm 481.
 Ørnegaard 606.
 Ørsted, Sophie 325.
 Østerallé 490.
 Østergaard 78, 81, 82, 160.
 Østermølle paa Østerbro 506.
 Østers 553.
 Østfrisland, Fyrstinden af 581.
 589, 601.
 Østifternes Kreditforening 363.
 Østrup, J., Præst 149.
 Overød 582.